

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI**

**MEDİNE YAHUDİLERİYLE İLİŞKİLERİN ERKEN
DÖNEM KUR'AN TEFSİRİNE ETKİSİ**

Doktora Tezi

Bedriye YILMAZ

ANKARA-2020

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

**MEDİNE YAHUDİLERİYLE İLİŞKİLERİN ERKEN
DÖNEM KUR'AN TEFSİRİNE ETKİSİ**

Doktora Tezi

Bedriye YILMAZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

ANKARA-2020

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

MEDİNE YAHUDİLERİYLE İLİŞKİLERİN ERKEN
DÖNEM KUR'AN TEFSİRİNE ETKİSİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

Tez Jürisi Üyeleri

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>İmzası</u>
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK	.....
Prof. Dr. Baki ADAM	.....
Prof. Dr. Mevlüt ERTEN	.....
Doç. Dr. Esra GÖZELER	.....
Doç. Dr. Davut ŞAHİN	.....

Tez Sınavı Tarihi: 13.08.2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (.....).

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Bedriye YILMAZ

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	IV
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	VI
ÖN SÖZ	VII
GİRİŞ	1
0.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Kapsamı	1
0.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	14
0.3. İslam Öncesi Arap-Yahudi İlişkileri	41
0.4. Medine Yahudilerinde Dini Gelenek	56
BİRİNCİ BÖLÜM	67
MEDİNE YAHUDİLERİ İLE İLİŞKİLERİN KUR'AN'A VE TEFSİRE	
YANSIMALARI	67
1.1. Mekke Dönemi	71
1.1.1. Hz. Mūsā ve Hz. İbrāhīm'in Şahifelerine Yapılan Atıflar	72
1.1.2. Tüm Peygamberler ile Gelen Dinin Temeli: Tevhīd	76
1.1.3. Kur'an ve Hz. Peygamber'in Tashih Edici Rolü	83
1.1.4. Yahudi Âlimlerinin Vahye Şahit Kılınması	92
1.1.5. Kıssalara Dair	96
1.1.6. Dönemin Yahudilerine Yönelik Bazı Eleştiriler	101
1.1.7. Sorularla Kurulan İletişim	106
1.1.7.1. Allah'ın Hz. Peygamber'e Yahudilere Yönelmesini Emrettiği Sorular	106
1.1.7.2. Yahudilerin Hz. Peygamber'e Yönelttiği Sorular	110
1.1.8. Kur'an'la Tora Arasında İçeriksel Benzeşme –On Emir Örneğinde-	129

1.2. Medine Dönemi	134
1.2.1. Medine'nin İlk Yılında Yahudilerle İlişkiler Bağlamında Nazil Olan el-Bakara suresi 1-101. Ayetler	138
1.2.1.1. Medine'de Yahudilerinin Hz. Muhammed'in Daveti Karşısındaki İlk Tutumları ve Bunların Vahye Yansıması	140
1.2.1.2. İsrailoğulları'nın Altın Buzağıya Tapmalarının Cezası	147
1.2.1.3. Medine Yahudilerinin Olumsuz Tavırları ile Atalarının Olumsuz Tavırları Arasındaki Benzerlikler	154
1.2.2. Yahudilerle İlişkiler Bağlamında el-Bakara suresi 111-141. ayetler	163
1.2.3. Kiblenin Değiştirilmesi	166
1.2.4. Yahudilerle İlişkilerde Gerginliğin Yükselmeye Başladığı Dönem	175
1.2.5. Kaynukaoğulları Gazvesi	180
1.2.6. Uhud Savaşı Sonrası; K'ab b. el-Eşref'in Katli ve Nadiroğulları Gazvesi	183
1.2.7. Kurayzaoğulları Gazvesi	191
1.2.8. Hıyber Gazvesi	196
1.2.9. Kur'an Ayetleri Bağlamında Üç Grupta Medine Yahudileri	199
İKİNCİ BÖLÜM	208
YAHUDİLERDEN NAKİLDE BULUNMA	208
2.1. Yahudilerden Nakilde Bulunmanın Kur'anî Dayanağı	208
2.1.1. Kıssalar	209
2.1.2. Kur'an'ın Önceki Kitapları Doğrularıp Referans Göstermesi	217
2.1.3. Kur'an ve Önceki Kitapların Hükümlerinde Görülen Benzerlik ve Farklılaşmalar	235
2.2. Hz. Peygamber'in Yahudilerden Nakilde Bulunma Meselesine Yaklaşımı	249
2.2.1. Hz. Peygamber'in Uygulayarak Devamlılığını Sağladığı Yasalar	250

2.2.2. Hz. Peygamber'in İsrailoğulları'na Ait Kıssalar Anlatması	262
2.2.3. Ehlu'l-kitāb'tan Nakletme Konusunda Hz. Peygamber'den Aktarılan Hadisler	268
2.3. Müfessirlerin Yahudilerden Nakilde Bulunma Meselesine Yaklaşımı	279
2.3.1. Şahābī Müfessirler	281
2.3.2. Tābi'ī ve Tebe'ut-tābi'ī Müfessirler	290
2.4. Yahudilerle İlişkiler Çerçevesinde Öne Çıkan İsimler/Rāviler	315
2.4.1. Şahābī Rāviler	315
2.4.2. Muḥaḍram ve Tābi'ī Rāviler	329
SONUÇ	351
BİBLİYOGRAFYA	358
ÖZET	379
ABSTRACT	380

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.mlf.	: Aynı müellif
a.y.	: Aynı yer
b.	: Bin, ibn
Bkz./bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan(lar)
Hz.	: Hazreti
Krş./krş.	: Karşılaştırmız
M..	: Milattan nce
M.S.	: Milattan sonra
nşr.	: Neşreden
.	: Ölüm
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
sy.	: Sayı
thk.	: tahkik eden
trc.	: Çeviren, tercüme eden
tsz.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
ve dğr.	: Ve diğerkleri

Yay. : Yayınları
y.y. :Yayıncı yok

DERGİ, ANSİKLOPEDİ VE YAYIN

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFY : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
AÜİİFD : Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi
AÜİİİED : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi
AÜSBE : Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
BOZİFDER : Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
BÜİFD : Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
CİD : Cumhuriyet İlahiyat Dergisi
CÜİFD : Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ÇÜİFD : Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DBAAD : Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi
DEÜİFD : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİBY : Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
EJ : *Encyclopaedia Judaica*
ERE : *Encyclopaedia of Religion and Ethics*
FÜİFD : Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
FÜSBD : Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
IÜSBD : Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
İAD : İslam Araştırmaları Dergisi
İTBAD : İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
İÜEFY : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

- İÜİFD* : *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
- JE* : *The Jewish Encyclopedia*
- JSAI* : *The Hebrew Universty of Jerusalem Institute of Asian and African Studies*
- KTÜİFD* : *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
- KURAMER** Kur'an Araştırmaları Merkezi
- MAÜİBFD* : *Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi*
- MEB** : Milli Eğitim Basımevi
- MÜİFD* : *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
- PÜİFD* : *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
- SAÜİFD* : *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
- SÜİFD* : *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
- ŞÜİFD* : *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
- TB** : Bâbil Talmudu
- TJ** : Kudüs Talmudu
- TDVY** : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- TTK** : Türk Tarih Kurumu
- UÜİFD* : *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
- YA** : *Yahudilik Ansiklopedisi*
- YÜSBED* : *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ء	’
ا	A-a
ب	B-b
ت	T-t
ث	Ṣ-ṣ
ج	C-c
ح	Ḥ-ḥ
خ	Ḫ-ḫ
د	D-d
ذ	Z-z
ر	R-r
ز	Z-z
س	S-s
ش	Ṣ-ṣ
ص	Ṣ-ṣ
ض	Ḍ-ḍ
ط	Ṭ-ṭ
ظ	Z-z

ع	‘
غ	Ġ-ġ
ف	F-f
ق	Q-q
ك	K-k
ل	L-l
م	M-m
ن	N-n
و	V-v
ه	H-h
ي	Y-y
ا...	Ā-ā
و...	Ū-ū
ي...	Ī-ī
ال	el-
ُ-	u/ü
َ-	e/a
ِ-	i/i

Hemze (ء), kelimenin başında olduğu zaman gösterilmemiştir.

Tā el-marbūṭa (ة), a/e olarak yazılmıştır.

Alıntılarda yazarın transliterasyonu esas alınmıştır.

Metnin bize ait olduğu yerlerde “Kur’an, tefsir, sure, ayet, hadis” gibi Türkçe’de sıkça kullanılan kavramların yazılışında *Türk Dil Kurumu Sözlüğü* esas alınmıştır.

Metnin bize ait olduğu yerlerde Hz. Muhammed, Hz. Ömer, Medine gibi iyi bilinen özel isimlerin yazılışında Türkçe kullanımları esas alınmıştır.

ÖN SÖZ

Müslümanlar ve Yahudiler; din temelinde *tevḥīde*, peygamber temsilinde *Hz. İbrāhīm*'e yaslanırken; dil ve kültürde Sami geleneğinde buluşmaktadırlar. Bu gelenek temelinde uzun asırlar aynı toprağa basıp aynı atmosferi solumuşlardır. İbrani, İsrailoğlu, Yahudi ya da Arap... İlahi vahiyler onlara kendi dilleriyle (dillerinin imkânlarıyla) gelmiştir. İlahi olandan insani düzeye inen bu vahiyler, doğal olarak, tarihsel süreci, şartları, insani, kültürel unsurları da içinde taşıyarak sayfaya, kitaba dönüş(türül)müştür. Vahiylerin geldiği ilahi kaynak aynı, söz konusu toplumların dil ve tarihleri birçok ortaklıkla birlikte yakındır. Yahudiler ve Müslümanlar kitaplarının ve peygamberlerinin oluşturduğu zemin üzerinde iki büyük geleneği oluşturmuşlar ve bu iki gelenek karşılaştıkları alanlarda birbirlerini etkileyebilmiştir.

Hicaz bölgesindeki Müslüman-Yahudi ilişkilerinin *Erken Dönem Kur'an Tefsirine* etkisini çalıştığımız tezimizde öncelikle tarihi arka planı ortaya koymak üzere Yahudilerin bölgeye gelişleri, bölgede yaşayan Yahudilerin etnik, dini-kültürel ve sosyo-ekonomik yapıları, İslam öncesi Arap-Yahudi ilişkileri, bölgenin dini-kültürel ve siyasi yapısı üzerinde kısaca durulmuştur.

Kur'an vahyinin Medine süreci birçok yönüyle Mekke sürecinden ayrılmaktadır. İslam toplumunun teşekkül etmeye başladığı bu süreçte vahyin odaklandığı meseleler çeşitlenip çoğalmıştır. Medine ve çevresindeki Yahudiler bağlamında Mekke'de nazil olan ayetler azımsanacak oranda değilse de aynı bağlamda Medine'de nazil olan sure ve ayetler çok daha fazladır. Örneğin el-Bakara suresinin tamamına yakını Yahudilerle ilişkiler çerçevesinde nazil olmuştur. Ālu 'İmrān, en-Nisā' ve el-Mā'ide sureleri de Hristiyanların yanı sıra fakat daha fazla Yahudiler bağlamında nazil olmuştur.

Yahudilerin Hz. Peygamber'le kurdukları ilişkilerin niteliğinin ayetlerin dili ve teması üzerindeki etkisi; Kur'an'ın bölge Yahudileri, onların ataları ve kutsal kitapları ile ilgili atıfları; Hz. Peygamber'den ve şahābī-tābī'ī-tebe'ut-tābī'ī müfessirlerden nakledilen tefsir rivayetleri (*Erken Dönem Tefsiri*) ile değerlendirilmiştir. Söz konusu atıflar erken döneme ait yorumlarıyla birlikte olabildiğince Yahudi kaynakları ile karşılaştırılmıştır. Böylece İslam'ın yaklaşık ilk iki asrında Medine ve çevresinde yaşayan Yahudiler ile onlara ait geleneğin Kur'an tefsiri üzerindeki etkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında yetkin akademik birikimiyle desteğini esirgemeyen, çalışmamı inceleyerek içerik ve biçime dair kıymetli katkılar sunan değerli danışmanım Prof. Dr. Halis Albayrak'a; tezin sınırları ve kaynaklarının belirlenmesinde desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Baki Adam ve Doç. Dr. Esra Gözeler'e; tez konusunun belirlenme aşamasından tamamlanmasına kadar görüş ve önerileriyle değerli katkılar sunan Prof. Dr. Mehmet Paçacı'ya; özellikle Medine Yahudileri ve Yahudiliğe dair kaynak arşivini cömertçe paylaşan Prof. Dr. Nuh Arslantaş'a ve Yahudiliğe ait bazı kavramlar üzerinde kendisiyle samimiyetle sohbet edebildiğim Yusuf Besalel'e saygılarımı ve şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca kıymetli arkadaşım Dr. Hicret Toprak'a, güveni için; sevgili aileme, hayatıma değer kattıkları için muhabbetle teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

0.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Kapsamı

İnsanlık tarihi bir anlamda vahyin tarihidir. Her dönemde insanlar vahyin yanında yahut karşısında konumlanarak bu tarihin parçası olmuşlardır. Her vahiy süreci ve bu sürecin oluşturduğu gelenek, tarihsel tecrübenin birbirinden bağımsız olmayan bölümlerini oluşturur.¹ Zira Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e gönderilen din/davet/vahiy özde aynıdır. Sadece zamanın geçmesiyle şartlara göre yeni ilaveler, yeni açıklamalar gelmiş; eski davetlerden sapma varsa onlar düzeltilmiş ve ilahi davetin nihai şekline "İslam" denilmiştir.²

Vahiy tarihinin son bölümünde ilahi hitap³ Kur'an-ı Kerim olmuştur. Kur'an, Hz. Muhammed'in vahiy ve peygamberlik zincirinin son halkası olduğuna dikkat çekerken,

¹ Bkz. Halis Albayrak, "Kur'an Söyleminde Din, Ahlak, Hukuk İlişkisi", *Tarihin İçinden Kur'an'ı Algılamak*, Şule Yayınları, 2. Bsk., İstanbul 2016, s. 78; Mehmet Paçacı, "Kur'an-ı Kerim Işığında Vahiy Geleneğine Bir Bakış", *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz ?*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000, s. 82, 84.

² Ali Bardakoğlu, "İslâm Dini ve Müslümanlar", *Bütün Boyutlarıyla Din*, Kur'an Çalışmaları Vakfı Sempozyum Dizisi -1, 2016 İstanbul, s. 421; bkz. a.mlf., "İslam Medeniyetinin Öznesi Olmak", *İslam Medeniyetinin Geleceği –Yeniden Dirilişin İmkânları*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2018, s. 36.

³ "Kur'an-ı Kerim bir metin değildir, hitaptır; hitâb-ı ilahidir. Mesela beklentilerimiz Kur'an-ı Kerim'in diğer insan ürünü/beşeri metinlere göre en kapsamlı bir metin, diğer düşünce manifestolarına ve kanunlarına karşı en ikna edici inanç ve kanunlar kitabı olması yönünde olabilir; ama öyle değildir. Beklentiler ve yaygın kabul böyle olduğu için de Kur'an-ı Kerim'in metin olmadığını söylemem yadırganmış olabilir. Metinler, kanunlar ve manifestolar çok sistemli, konularına göre tasnif edilmiş insan eseri ürünlerdir. Onları Kur'an-ı Kerim ile mukayese edemeyiz. Kur'an-ı Kerim'de ibadetlerin ayrıntılı biçimde sayımı ve ifâ şartları, giyim kuşam tarzı ve yeme içme adabı gibi gündelik hayat, şehirleşme; ekonomik hayat, uluslararası ilişkiler, toplum yönetimi ve siyasal yapı gibi bizim dünya hayatımızı doğrudan ilgilendiren konularda ayrı ayrı bölümler bulunmasını ve didaktik bir tarzda ve ilmihal muhtevasında bu konuların işlenmesini bekleseniz de Kur'an-ı Kerim'in kendine mahsus bir üslubu olduğu için, bunları bulamazsınız. Onun kendine özgü bir anlatımı vardır ve o bize Yüce Rabbimizin hitabıdır." Bardakoğlu, "İslâm Dini ve Müslümanlar", *Bütün Boyutlarıyla Din*, s. 427; Ayrıca bkz. Halis Albayrak, "Kur'an'ı Anlamak-Kur'an'ın Ne Olduğunu Anlamak", *Tarihin İçinden Kur'an'ı Algılamak*; s. 18; Mehmet Paçacı, "Kur'an'ın Neliğine Dair", *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu*, Klasik Yay., İstanbul 2008, s. 151; Çalışmamızda vahiy, vahyin dili, söz, ileti/hitap/kitap: Miqra/Kur'an gibi kavramların neliği/niteliği üzerinde durulmamıştır. Söz konusu kavramlar ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri, özellikle vahiy ile dil arasındaki gerilimli birlikteliği işlediği yazısı için bkz. Mehmet Sait Toprak, "Vahiy ve Dil Antinomisi: Miqra ve Kuran Özelinde Vahiy-Dil Antinomisi Sorunsalı", *Din Dili Çalıştayı*, İstanbul: Kuramer Yay., 2015, ss. 245-263.

kendinden önceki kitaplar için kendisinin doğrulayıcı olduğunu vurgular. Ayrıca Kur'an kıssalarının önemli bir çoğunluğu İsrailoğulları ve Yahudilere dairdir.

Nazil olduğu dönemin muhataplarının zihninde Kur'an, "olgularla bağlantılı, yaşadıkları her türlü duruma müdahale edebilen Allah'ın hikmetli failliğinin yansıması idi. Kur'an'ın indiği dönemde adeta öznelararası ilişki yaşıyordu ve bu ilişki, doğrudan Allah-insan ilişkisi çerçevesinde gerçekleşiyordu."⁴ Kur'an vahyinin nazil olduğu coğrafyada daha önce nazil olmuş olan vahiylerden ve o vahiylerle muhatap olmuş toplumlardan Mekkeli Araplar gibi az çok haberdar olanlar bulunurken; doğrudan önceki vahiyleri muhatap alan Medine ve çevresindeki Yahudiler gibi kimseler de bulunuyordu. Nitekim Hz. Muhammed'in elçiliğinde gönderilen yeni vahiy/hitap sıklıkla vahyin önceki bölümlerine, o bölümlere muhatap olmuş toplumlara atıflar yapmış, Medine'ye hicret dönemi ve sonrasında ise Medine'de o vahiy kültürünü yaşayanları doğrudan muhatap almıştır.

Kur'an'a göre, önceki kitaplar ve Kur'an aynı arşivde saklanmış olan bilgileri içermektedirler. Kur'an vahyi, bu birliktelik anlayışı ile birçok durumda önceki kitaplara dayanan uygulamaları da meşru kabul etmiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın içine indiği zaman ve mekânda bulunan içerikte bu önceki fermanların uygulamalarının oluşturduğu bir gelenek de vardır.⁵

Kur'an'ı kendinden önceki k(h)itaplardan tamamen ayrı tutmak mümkün olmadığı gibi, tefsiri, müfessirleri, müfessirlerin içine doğdukları kültürleri kendilerinden önceki ve iletişim içinde oldukları kültürlerden tamamen bağımsız kabul etmek mümkün değildir. Din ve kültürün her ne kadar kendilerine has doğaları olsa ve aşkın olan din insan eliyle üretilen kültüre indirgenemese de hep bir arada olagelmışlerdir. Hangi tarihsel süreçte olursa olsun, dinler ortaya çıktıkları coğrafyada mevcut kültürel birikimi yok sayarak yepyeni bir sistem ortaya koymamışlardır. Aksini düşünmek beşeri, sosyal, tarihsel ve

⁴ Halis Albayrak, "Kur'an'ı Anlamak-Kur'an'ın Ne Olduğunu Anlamak", *Tarihin İçinden Kur'an'ı Algılamak*; s. 18.

⁵ Paçacı, a.g.m., s. 151-152.

kültürel verilerin doğrulayabileceği bir durum değildir.⁶ Her dinî gelenek içine doğduğu kültürün kabı içinde kabın esnekliği oranında kültürü de şekillendirerek geliştirmiştir. İslam da kendi öğretisini ilk muhataplara sunacağı zaman toplumsal gerçekliği ve tecrübeyi gözetilen bir yol takip etmiş ve hiçbir konuda Arapların alışageldiği/bildiği şeylerin dışına çıkmamıştır.⁷ Hz. Peygamber de içinde yaşadığı toplumla etkin bir şekilde iletişime geçebilmek için toplumun kültürel kodlarını dikkate almış ve mesajını erken dönem Arap toplumunun aşına olduğu bir takım pratikler, değerler, mitler, inanışlar, alışkanlıklar, semboller ve gerçeklikler vasıtasıyla vermiştir.⁸ Karşılaşan kültürler de birbirinden etkilenmiştir. Din ve kültürler arası ilişki ve iletişimin hem ard zamanlı hem eş zamanlı olduğu düşünülmektedir. Çalışmamızda ard ve eş zamanlı dinî-kültürel alışveriş olgusu da örneklendirilmiştir.

Bu çalışmada temel ilgi Medine ve çevresinde⁹ yaşayan Yahudilerin Kur'an vahyinin geliş süreci ve “erken dönem tefsiri” olarak tanımladığımız, tefsir hareketinin ilk üç merhalesi kabul edilen¹⁰ Hz. Peygamber ve ashâbı ile tâbî'î ve tebe'ut-tâbî'î müfessirlerin Kur'an ayetlerini açıklama ve yorumları üzerindeki etkilerini ortaya koyabilme üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede içerisinde, “Medine ve çevresindeki Yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat ve diğer kitaplar kabul görmüş müdür?” “Kur'an'ın, Hz. Peygamber'in, şâhâbe ve ondan sonraki neslin Yahudilerden bilgi alma

⁶ Bkz. Fatih Özkan, “Dinin Anlaşılmasında Kültürel Etki,” *IÜSBD* 10 (2016): 299-314.

⁷ Ebû İshâk eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât: İslami İlimler Metodolojisi*, trc. Mehmed Erdoğan (İstanbul: İz Yay., 2003), II, 7-11.

⁸ Yavuz Ünal, “Gelenek-Sünnet İlişkisi,” *OMÜİFD* 11 (1999), s.86; Din-kültür ilişkisi çerçevesinde bkz. Suat Koca, “Hadis, *Mesh* (Metamorfoz) ve Kültürel Bağlam: Farelerin Dönüşüme Uğramış Yahudiler Olabileceğine Dair Bir *Şahîhayn* Rivayetinin Tahlili”, *AÜİFD* 59:2 (2018), ss. 2-6.

⁹ Mekke'de Yahudi yerleşimi bulunmamasına rağmen Mekkeli Arapların özellikle Hayber Yahudileri ile ilişki içinde oldukları, Hz. Muhammed'in dedelerinden birkaçının da Hayberli kadınlarla evlilik yaptığı tarih kitaplarında yer almıştır. Medine Yahudilerinin Hayber'le olan ilişkisi ise bundan fazladır. Tefsir rivayetlerine göre Hayber Yahudileri de ayetlere konu edilmiştir. Medine'den sürgün edilen Nadiroğullarından bazı aileler kabilenin lideri de olmak üzere Hayber'e yerleşmiştir. Çalışmamızda Hayber “Medine ve çevresi” ifadesi içinde yer almaktadır.

¹⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, DİBY, Ankara 1988, I, 174.

ve aktarma ile ilgili yaklaşımları nasıldır?” temel sorularına cevap aranmıştır. Söz konusu yaklaşımlar pratik bir çerçeve içerisinde örneklendirilerek ortaya konulmuştur. Konular tespit edilebildiği oranda kronolojiyi dikkate alarak çalışılmış ve sıralanmıştır. Yahudilerle ilişkiler bağlamında tarihin sunduğu veriler ve Yahudilere ilişkin Kur'an ayetleri indikleri dönemin şartları, olgularıyla değerlendirilmiştir. Yahudilerle ilişkiler çerçevesinde nazil olan Kur'an ayetleri kronolojik olarak ele alınmış, olumlu-olumsuz Yahudi tutumlarına göre vahyin değişen dili ile yaşam arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Müfessirlerin yaklaşımları yine özellikle tefsir ve bunu takiben tarih ve hadis kaynaklarından yararlanarak örnekler üzerinden tespit edilmiştir.

Art zamanlı yahut eş zamanlı dinî-kültürel geçişlilik; din ile kültürün, din-kültür ve hukukun kesişme, birleşme ve ayrışma noktalarını tespit edebilmek bizde her zaman merak uyandıran bir olgu olmuştur. Bu nedenle vahyin, Hz. Peygamber'in ve ilk dönem Müslümanlarının, geçmiş vahiy ve kültürlerden İslam'a ve Müslümanların yaşadığı kültüre geçiş olgusuna dair yaklaşımları ile dönemlerinde birlikte yaşadıkları Yahudilerle ilişkileri ve dinî-kültürel alış-verişlerini bilgiye dayalı bir zeminde tespit edebilmeyi istedik. Erken dönem sonrası özellikle de modern dönemde ortaya çıkan ideolojik yaklaşımın, bu yaklaşımla birlikte Kur'an ayetleri ile tefsir rivayetlerinin, yanı sıra döneme ait tarihin bağlamından kopuk, anakronik bir okumayla değerlendirilmesinin bu zemini yakalama fırsatı vermiyor olması ise tez çalışmamızın temel problemini oluşturmuştur. Vahiy sürecinde yaşananları dikkate almayan bir okuyuş Müslüman-Yahudi ilişkilerini sağlıklı değerlendirebilmenin önüne geçmekte, konuyla ilgili Kur'an ayetlerinin kendi içinde çelişkili anlaşılabilmesine yol açmaktadır. Benzer bir durum Hz. Peygamber ve ashabından bu konuda aktarılan rivayetler için de geçerlidir. Örneğin Yahudiler ve onların kitab(lar)ından bilgi almak ve aktarmakla ilgili Hz. Peygamber'den nakledilmiş olan serbestliğe yahut engellemeye yönelik hadislerin

veya Hz. Peygamber'in gündelik hayatta Yahudileri örnek alan yahut muhalefet eden tutumlarının tarihî arka planları dikkate alınmaksızın yorumlanması sahih bir değerlendirme yapmayı engellemektedir. Bunun yanında tefsirlerin fazlaca isrâ'îliyyât¹¹ barındırdığı ve bu isrâ'îlî bilgilerin Kur'an'ın anlaşılmasına engel olduğu ve bu nedenle ayıklanmaları gerektiği şeklindeki modern anlayış/iddia¹² da bizi bu araştırmaya sevk etmiştir. Aynı zamanda söz konusu iddiaların çoğunlukla Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarına gidilmeksizin ortaya atıldığı görülmüştür. Çalışmamızda erken dönem Kur'an müfessirlerinin Yahudilerden neye dayanarak, ne oranda ve ne şekilde bilgi kaydettikleri ve tefsirlerde yer alan bu bilgilerin Kur'an'ın anlaşılmasının önünde bir

¹¹ “Yahudi ve Hıristiyanlığa ait dini, tarihi ve folklorik haberler başta olmak üzere, Arapların toplumsal hafızalarında öteden beri yer eden hikâyeleri, anlatımları ve Ortadoğu'daki medeniyetlerin kültürleri ile ilgili nakilleri ihtiva eden bir terimdir.” Enes Büyük, “Tefsirde İsrâ'îliyyât'ın Arap Kültürüyle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *DBAAD* 14/2 (2014): 105; İslam öncesinden gelen bilgiler için hicri ilk asırlarda daha çok “hikmet”, “şer'u men kablenâ” ve “ulümi'l-evâil” gibi kavramlar kullanılırken beşinci asırdan itibaren daha çok “isrâ'îliyyât” kavramının kullanılmaya başlandığı belirtilmiştir. H. 5. asırdan itibaren kullanılan, İslam öncesine ait bir kültürden, çoğunlukla Yahudilikten gelmiş bilgileri ifade eden ve bir bilgi değerine sahip olan “isrâ'îliyyât” kavramı; Modern dönemde, daha çok ideolojik ve pejoratif, tamamen yeni bir tanımlamaya maruz kalmıştır. Bu tanıma göre genel olarak, İslam dışı inançları, özellikle de ilk hicri yüzyıldan itibaren Yahudi ve Hıristiyanların İslam dinine (yıkıcı amaçla) soktukları inanç ve mitolojileri ifade etmektedir. “İsrâ'îliyyât” çalışmamızın kapsadığı zamansal süreç içerisinde kullanılan bir kavram olmadığından genel olarak kullanılmamış ve üzerinde durulmamıştır. Ancak içerisinde dönemimize ait tefsir rivayetlerini tespit ettiğimiz kaynaklardan biri olan İbn Keşir'in zaman zaman “isrâ'îliyyât” kavramını kendi görüşünü zikrederken kullandığı görülmüş ve kavram onun görüşüne atfen çalışmada birkaç kez kullanılmıştır. “İsrâ'îliyyât” bilgisine dair araştırma ve farklı yaklaşımlar için bkz. Muhammed Hamidullah, “İslâmî İlimlerde İsrâ'îliyyât yahut Gayri İslâmî Menşeli Rivayetler”, trc. İbrahim Canan, *AÜİFD* 2 (1977): 295-319; G. D. Newby, “Tafsir Isra'iliyat”, *JAAR, Thematic Issues* 47/4 (1980); a.mlf., “The Drowned Son: Midrash and Midrash Making in The Quran and Tafsir”, W. M. Brinner- S. D. Ricks (ed.), *Studies in Islamic and Judaic Traditions* (Atlanta: 1986); Roberto Tottoli, “Origin and Use of the Term Isrâ'îliyyât in Muslim Literature”, *Arabica* 46 (Leiden: 1999): 193-210; krş. Tottoli, “İslâmî Literatürde İsrâ'îliyyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı”, trc. Mesut Kaya, *Marife Dergisi* 10/2 (2010): 201-215; Ignaz Goldziher, *Muslim Studies* 2, S. M. Ster (ed.), (London: 1971): 156; İbrahim Hatiboğlu, Abdulhamit Birışık, “İsrâ'îliyyât”, *DİA* 23 (2001): 197-199, 201-202; Ertuğrul Döner, *Tefsirde İsrâ'îliyyât'ın Kaynak ve Bilgi Değeri*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015, s. 17-70; Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâ'îliyyât Eleştirisi*, İsam Yay., İstanbul 2018, s. 100-104; Ertuğrul Döner, “İsrâ'îliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci”, *PÜİFD* 4 (2015): 1-39; Mustafa Öztürk, *Tefsirin Halleri*, Ankara Okulu, Ankara 2013, s. 165-171; Salih Karacabey, “İsrâ'îliyyât'ı Belirleme Kriterleri Çerçevesinde İlahî Mesajın Birliği Meselesi”, *UÜİFD* 12/1 (2003): 71-104; Müsaid b. Suleymân et-Tayyar, “Tefsirde İsrâ'îliyyâta Farklı Bir Yaklaşım”, trc. Mesut Kaya, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13/1 (2013): 199-213; Nihat Uzun, “Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı”, *KTÜİFD* 2/1 (2015): 7-39; Bilal Gökkır, “Tefsirde İsrailiyat: Klasik Dönemde İsrailiyat ve Önemi”, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (Ocak-Haziran 2019): 177-190; Enes Büyük, “Tefsirde İsrâ'îliyyâta Dair Bazı Tespit ve İddiaların Değerlendirilmesi”, *CİD* 23/2 (Aralık 2019): 765-785.

¹² Örneğin bkz. Remzî N'anâ'a, *El- İsrâ'îliyyât ve Eşeruhâ fî Kutubi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1970, s. 72-74; Muhammed Hüseyin Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrâ'îliyyât*, çev. Enbiya Yıldırım, Rağbet, İstanbul 2007, s. 17-19, 146; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyat*, Beyan, İstanbul 2000, s. 30; Muhammed Ebû Şehbe, *el- İsrâ'îliyyât ve'l-Mevdû'ât fî Kutubi't-Tefsîr*, Mektebetu's-sunne, Kahira 1987, s. 5, 323.

engel mi yoksa destek mi olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada ayrıca Yahudi bilgisi (isrā'īliyyāt) olarak tanımlanmış olan bilgilerin bir kısmı Yahudi kaynaklarında tespit edilmeye çalışılmıştır.

Erken dönem Kur'an tefsirinde Yahudi geleneğinin etkisinin incelendiği çalışmamızın amaçlarını şöylece sıralayabiliriz:

- a) Kur'an'ın kendinden önceki kitaplara yaptığı açık ya da örtülü atıfları tespit edip bu atıflardaki içerikleri özellikle Yahudi kaynaklarında bulup mukayese etmek.
- b) Araştırma konumuzun iki temel unsuru olan Medine ve çevresi Yahudileri ile erken dönem Müslümanlarının toplumsal yapı ve ilişkilerini bilmek. Bu da tarih-coğrafya ve arka plandaki dini-kültürel yapıyı araştırmakla başlamaktadır. Yahudi ve Arapların birlikte yaşadıkları coğrafyaya gelişlerinden başlayarak, İslam öncesi Arap-Yahudi ilişkileri, dini-kültürel ve sosyo-ekonomik yapıları hakkında bilgi elde etmek.
- c) Mekke ve Medine vahiy süreci bağlamında Müslüman-Yahudi ilişkilerinin niteliğini/boyutlarını kronolojik olarak ortaya koyabilmek. Vahyin İsrailoğulları/Yahudilere olan ilgisini ve Yahudilerle ilgili vahyin değişen dilinin nedenlerini tarihsel şartları dikkate alarak ortaya koyabilmek. Yahudilerin Hz. Peygamber ve Müslümanlarla ilişkilerinin vahye yansımasını tespit etmek.
- d) Kur'an'da atıf yapılmış Hz. Muhammed'den önce gelmiş olan vahiyler ile bunlardan Medine ve çevresindeki Yahudilerin ellerinde bulunan metinlerin neye/nelere karşılık geldiğini tespit etmek.
- e) Yahudiler ve onların kitapları hakkında Hz. Peygamber'in yaklaşımını, kendisinden aktarılan hadisleri/rivayetleri onun uygulamalarıyla birlikte değerlendirerek ortaya koyabilmek.

- f) Yahudi geleneğinden (yazılı/sözlü) aktarıldığı belirtilen tefsir rivayetlerinin niteliğini ve aktarıldığı kaynakları tespit edebilmek. Ayrıca bu bilgi birikiminin erken dönem tefsir literatüründeki yerini ortaya koyup değerlendirmek.
- g) Yahudi bilgi birikimini bilmenin Kur'an ayetlerinin; Yahudiliğe dair Kur'an ayetlerindeki atıf ve göndermelerin ise Yahudi kutsal metinlerinin anlaşılmasındaki yeri ve önemini göstermek.
- h) İslam ve Yahudi geleneğinin tasdik, tashih yahut çeşitli şekillerdeki temas noktalarından hareketle birbirlerine tuttukları aynalarda kendilerini de tanıyabileceklerini göstermek.

Medine ve çevresi Yahudilerinin erken dönem tefsiri üzerindeki etkisini ortaya koymadan önce, bu konuda daha önce yapılmış çalışmalara göz atmak gerekir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Arap dünyasında bu konuyla ilgili doğrudan yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak Modern dönemde, çalışmada ele aldığımız dönemin sonrasında ortaya çıkmış *isrā`iliyyāt* kavramı çerçevesinde bazı çalışmalar yapılmıştır.<sup>13</sup> Remzī N'anā'a, M. Huseyn Zehebī ve Ebū Şehbe'nin söz konusu çalışmalarında genel olarak tefsir ve hadis kaynaklarına girmiş olan *isrā`iliyyāt* Müslümanların inançlarına zarar veren hurafeleri içeren bilgiler olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmalarda ele alınan ayet tefsirleri ve hadisler herhangi bir bağlamsal okumaya veya kronolojik bir sıralamaya tabi tutulmamışlardır. Bu üç yazardan kısmen farklı olarak Husni Yūsuf

---

¹³ Remzī N'anā'a, *el-İsrā`iliyyāt ve Eşeruhā fi Kutubi't-Tefsīr*, Dāru'l-Kalem, Dimeşk 1970; Muhammed Huseyn Zehebī, *el-İsrā`iliyyāt fi't-Tefsīr ve'l-Hadīs*, Dimeşk 1985; Muhammed Ebū Şehbe, *el-İsrā`iliyyāt ve'l-Mevdū'āt fi Kutubi't-Tefsīr*, Mektebetu's-sunne, Kahira 1987; Ayrıca Ahmed Bahā'uddīn, *el-İsrā`iliyyāt*, Kahira 1965; Roberto Tottoli çağdaş İsrail devletinin kurulmasıyla birlikte bu kavramın kazanmış olduğu pejoratif anlamın daha da güçlendiğini ifade etmiştir. Öztürk, Tottoli'nin tespitini Ahmed Bahā'uddīn'in *İsrā`iliyyāt vemā ba'de'l-'Udvān* (Kahira 1967) ve 'Aişe 'Abdurrahmān'ın *el-İsrā`iliyyāt fi Gazvi'l-Fikrī* (Kahira 1975) kitaplarındaki yaklaşımlarıyla doğrulamıştır. Mustafa Öztürk, *Tefsirin Halleri*, s. 170.

Etyar'ın çalışması zikredilebilir.¹⁴ Etyar, İslam öncesinden başlayarak İslam'ın ilk dönemlerinde, Arap dünyasındaki Yahudi ve Hıristiyan kabileler, Tevrat ve İncil nüshaları ve bunların Arapçaya tercüme edilişleri gibi deskriptif bilgiler vermektedir. Etyar, *isrā'iliyyātın* Arap dünyasındaki etkisinin İslam öncesinde Kitab-ı Mukaddes'in Arapçaya çevrilmiş olmasıyla başladığını, ayrıca İslam öncesinde de var olan Arap-Yahudi ilişkileri ile Yahudi kültürünün Arap dünyasınca tanındığını söylemektedir.

Ülkemizde ise tefsir alanında bu konuda uzun bir süre Abdullah Aydemir'in *Tefsirde İsrailiyyat* isimli çalışmasının dışında müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Aydemir'in bu çalışması gerek metodoloji gerekse içerik bakımından N'anā'a, Zehebī ve Ebū Şehbe'nin çalışmalarıyla benzer bir yapıya sahiptir. Bu benzerlik ülkemizde tefsir alanının temel başvuru kaynaklarından biri olan İsmail Cerrahoğlu'nun *Tefsir Tarihi* isimli eserinin *İsrâiliyyât* başlığı altındaki bilgi ve değerlendirmelerde de göze çarpmaktadır.¹⁵ Zehebī'nin çalışması Türkçeye tercüme edilerek yayımlanmıştır.¹⁶ Bu çalışmalarda ilgili konu çerçevesinde Kur'an ayetleri ve bu ayetlerin Erken Dönem tefsir rivayetleri kronolojik olarak bağlamlarıyla değerlendirilmemiştir. Arap dünyasında olduğu gibi ülkemizde de İslam öncesine ait bilgilerle ilgili pejoratif anlayışın ilahiyatın hemen her disiplininde yapılan çok sayıda çalışmanın perspektifini oluşturduğu söylenebilir.

Ülkemizde son dönemde Tefsir, Hadis, Dinler Tarihi, İslam Tarihi ve İslam Hukuku gibi alanlarda İslam kaynakları içerisinde yer aldığı düşünülen ehlu'l-kitāb

---

¹⁴ Husni Yūsuf Etyar, *El-Bidāyātu'l-Ūlā li'l-İsrā'iliyyāt fi'l-İslām*. Kahira: Mektebetü'z-Zehrā', 1991; Ayrıca bkz. Musāid b. Suleymān et-Tayyar, *Makālāt ft 'Ulūmi'l-Ḳur'ān ve Usūli't-Tefsir*, Dāru'l-Muḥaddiṣ, Riyad 1425, ss. 199-213.

¹⁵ Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 120-140.

¹⁶ Muhammed Hüseyin Zehebī, *Tefsir ve Hadiste İsrâiliyyât*, çev. Enbiya Yıldırım, Rağbet, İstanbul 2007.

birikimini (isrâ iliyât) söz konusu Modern pejoratif algıyı taşımakla birlikte tümüyle zararlı kabul etmeyen veya tarafsız bir bakış açısıyla değerlendiren¹⁷ hatta bilgi değerini ortaya koyan bazı çalışmalar¹⁸ da yapılmıştır. Bu çalışmaların her biri kendi alanlarında ve inceledikleri konunun kapsamı çerçevesinde bir boşluğu doldurmakla birlikte hiçbiri spesifik olarak Medine ve çevresindeki Yahudilerin erken dönem tefsiri üzerindeki etkisine odaklanmamıştır. Bu çalışmaların bir kısmında ilgili konu çerçevesinde Kur'an ayetlerinin kronolojik olarak tarihsel kritik yöntemiyle değerlendirildiği ancak bu

¹⁷ Bkz. Muhammed Hamidullah, "İslâmî İlimlerde İsrâiliyyât yahut Gayri İslâmî Menşeli Rivayetler", trc. İbrahim Canan, *AÜİFD* 2 (1977): 295-319; a.mlf., "İslam Hukuku'nun Kaynakları Açısından Kitab-ı Mukaddes", trc. İbrahim Canan, *AÜİFD* 3 (1979): 379-410; Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İnsan Yay, 2. Bsk., İstanbul 2010; Salih Karacabey, "İsrâiliyyât'ı Belirleme Kriterleri Çerçevesinde İlahî Mesajın Birliği Meselesi", *UÜİFD* 12/1 (2003): 71-104; Salime Leyla Gürkan, "Yahudi ve İslâm Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yarattığı ve Cennet'ten Düşüş", *İAD* 9 (2003), 1-48; a.mlf., "Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi", *İAD* 13 (2005): 25-61; Veysel Özdemir, "Abdullah b. Amr'ın İsrâilî Rivâyetleriyle Meshûr Râvilerle İlişkinin Boyutları", *FÜİFD* 13/1 (2008): 207-225; a.mlf., "İsrâiliyyât Türü Rivayetlerin Hükümünü Belirleme Açısından 've Haddisü an Benî İsrâile ve Lâ Harace...' Hadisi Hakkında Bir Değerlendirme", *FFÜİFD* 13/2 (2008): 307-325; Süleyman Taşkın, *Beşinci ve Altıncı Yüzyıl Hanefî Usulcülerinin Karşılaştırmalı Olarak Gazzâlinin Delil Teorisinde Şer'u Men Kablena ve Sahâbî Kavli*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009; Ali Kuzudişli, "Ka'bu'l-Ahbâr'ın Karısının İki Oğlu ve Rivayetlerinin İsrailiyatla İlişkisi", *SÜİFD*, S. 31, Konya 2011, ss. 67-90; Mehmet Sait Toprak, *Talmud ve Hadis: Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2012; Ali Kuzudişli, "'el-Kütüb'ten 'İsrailiyat'a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu", *CÜİFD* 16/1 (2012): 131-164; Müsâid b. Suleymân et-Tayyar, "Tefsirde İsrâiliyyâta Farklı Bir Yaklaşım", trc. Mesut Kaya, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13/1 (2013): 199-213; Mesut Kaya, "'De ki: Tevrat'ı Getirin de Okuyun' Tefsirde Kitab-ı Mukaddes'ten Nakilde Bulunmanın Meşruiyeti Bağlamında Bikâat-Sehâvî Polemiği", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13/2 (2013): 85-105; Enes Büyük, "Tefsirde İsrâiliyyât'ın Arap Kültürüyle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *DBAAD* 14/2 (2014): 91-107; Nihat Uzun, "Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı", *KTÜİFD* 2/1 (2015): 7-39; Mustafa Yiğitoğlu ve Ömer Faruk Habergetiren, "Yahudilik ve İslam'da Zina Suçu ve Cezası", *İTBAD* 5/2 (2016): 271-297; Ali Kuzudişli, "İsrailiyat Hadis Rivayetleri Arasına Nasıl Karıştı?", *İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 1 (2017): 25-53; Süleyman Taşkın, "Gazzâlî ve İlk Dönem Hanefî Usulcülerinin Bağlamında Şer'u Men Kablenâ'nın Delillik Değerine Dair Bir İnceleme", *BÜİFD* 11/1 (2018): 91-120; Ali Kuzudişli, "Erken Dönem İslam Literatüründe "Tevrat'ta Yazılmıştır ki ... " Rivayetleri", M. Ali Yıldırım (ed.), *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (Mersin 2019) Bildiri Kitabı* (Kilis: 2019): 278-285; Enes Büyük, "Tefsirde İsrâiliyyâta Dair Bazı Tespit ve İddiaların Değerlendirilmesi", *CİD* 23/2 (Aralık 2019): 765-785.

¹⁸ Baki Adam, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Tevrat'ın Rolü", *İslami Araştırmalar Dergisi* 9, sy. 1-4 (1996):167-176; Mehmet Paçacı, *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001; a.mlf., "Kur'an-ı Kerim Işığında Vahiy Geleneğine Bir Bakış", *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz ?*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000, ss. 81-127; a.mlf., "De ki Allah 'Bir'dir: ٱللہ ٱحدهٗ سأمی Dini Geleneği Perspektifinden el-İhlâş suresi'nin Bir Tefsiri Denemesi", *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?*, ss. 155-184; a.mlf., "Kur'an'da Ehli Kitab Anlayışı", *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu ?*, Klasik Yay., İstanbul 2008, ss. 169-192; a.mlf., "Kur'an'ın Nelğine Dair", *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?*, ss. 147-167; Mustafa Öztürk, *Tefsirin Halleri*, Ankara Okulu, Ankara 2013, s. 165-249; Ertuğrul Döner, *Tefsirde İsrâiliyyât'ın Kaynak ve Bilgi Değeri*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015; Ertuğrul Döner, "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci", *PÜİFD* 4 (2015): 1-39; Abdullah Acar, "Peygamberlik Öncesi Hz. Yusuf'un Hayatı ile Zülkarneyn ve Hızır Hakkındaki Ayetlerin 'Şer'u Men Kablena' Kapsamında Bağlayıcılığı", *EOÜİFD* 2 (2015): 7-32; Nuh Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, Kuramer Yay., İstanbul 2016; Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku ve Önceki Şeriatlar*, Arı Sanat Yay., 2. Baskı, İstanbul 2017; Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrailiyat Eleştirisi*, İsam Yay., İstanbul 2018; Bilal Gökkır, "Tefsirde İsrailiyat: Klasik Dönemde İsrailiyat ve Önemi", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (Ocak-Haziran 2019): 177-190.

değerlendirmenin temel kaynağı olan Erken Dönem tefsir rivayetlerine başvurunun sınırlı olduğu gözlenmektedir. Tabii bunda söz konusu çalışmaların odaklandığı konu ve kapsamın belirleyici olduğu söylenmelidir. Bununla birlikte ilahiyat alanının farklı disiplinlerinde belirlenmiş bazı konular çerçevesinde İslam ve ehlu'l-kitâb kaynaklarının karşılaştırmalı kullanıldığı bazı çalışmalar da bulunmaktadır.¹⁹

Konuyla ilgili Batı'daki çalışmalar 19. Yüzyıl içerisinde yaşamış olan Abraham Geiger'in *Judaism and Islam*'ı ile başlatılır. Genel olarak Kur'an ile Yahudi kaynaklar arasındaki bazı kavramların filolojik yakınlığı ve ortak kıssalar gibi benzerliklere dayanarak İslam'ın Yahudilikten alıntılandığı iddiasına sahip olan Geiger'in bu yaklaşımı kendisinden sonra gelen birçok batılı yazar tarafından takip edilmiştir.²⁰ Söz

---

¹⁹ İslam ve ehlu'l-kitâb kaynakları arasında karşılaştırmalı yapılmış çalışmalar için bkz. Baki Adam, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Tevrat'ın Rolü", *İslami Araştırmalar Dergisi* 9, sy. 1-4 (1996):167-176; Paçacı, *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi*; a.mlf., "Kur'an-ı Kerim Işığında Vahiy Geleneğine Bir Bakış", *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz ?*, ss. 81-127; a.mlf., "De ki Allah 'Bir'dir: الحمد لله Sâmi Dini Geleneği Perspektifinden el-İhlâs suresi'nin Bir Tefsiri Denemesi", *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?*, ss. 155-184; Toprak, *Talmud ve Hadis: Karşılaştırmalı Bir Araştırma*; Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*; Gürkan, "Yahudi ve İslâm Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennet'ten Düşüş", ss. 1-48; a.mlf., "Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi", ss. 25-61; Yasin Meral, "Leyse Aleynâ fi'l-Ümmiyyîne Sebîl", *MAÜİBFD* 1/2 (Mardin: 2014): 165-169; a.mlf., "Musa-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi", *AÜİFD*, 55:2 (2014): 129-150; Aynur Yıldız Çınar, *Yahudi ve İslâm Kutsal Literatüründe Hz. Ya'küb ve Seçilmişlik Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2014; Aynur Çınar, "Yahudiliğin Ata Yakup ve Şeriat Algısı Işığında Medineli Müslümanlar ile Yahudiler Arasındaki Nesih Tartışması". *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 22/43 (2017/2): 89-121.

²⁰ C. C. Torrey'in *Jewish Foundation of Islam*'ı, A. Katsh'ın *Judaism in Islam*'ı, S. D. Goitein'in *Jews and Arabs* ve "Muhammad's Inspiration by Judaism"ı, J. Obermann'ın "Islamic Origins: A Study in Background and Foundation" ve "Koran and Agada The Events at Mount Sinai"si, E. I. J. Rosenthal'ın *Judaism and Islam*'ı, A. Guillaume'nin "The Influence of Judaism on Islam"ı bu çalışmalardandır. Ayrıca bkz. S. Leyla Gürkan, "Geiger, Abraham", *DİA* EK-1 (2016): 471-473; Geiger'i takip eden Yahudi yazarlar arasında I. Goldziher, I. Gastfreund, H. Hirschfeld ve J. Horovitz gibi yazarlar da bulunmaktadır. G. D. Newby ise *A History of the Jews of Arabia* kitabında Araplar ile Yahudilerin ilişkilerine dair tarihi süreci ele almıştır. Newby kitabında, Kur'an ve Hz. Peygamber'in Yahudi ve Hristiyan inanç ve uygulamalarını yanlış aktardığı şeklindeki genelgeçer batılı görüşü eleştirmiştir. Newby'nin ayrıca İslam'ın ilk yıllarındaki tefsir hareketinin Yahudi-Hristiyan kültürüyle irtibatını araştırdığı "Tafsir Isra'iliyat" isimli makalesi bulunmaktadır. Bunların dışında B. Lewis'in *The Jews of Islam*, C. Tisdall'ın *The Sources of Islam*, J. Finkel'in *Old Israelitish Tradition in The Koran*, A. J. Wensinck'in *Muhammed and the Jews of Medina*, D. S. Margoliouth'un *The Relations Between Arabs and Israelites Prior to The Rises of Islam*, R. Tottoli'nin "Origin and Use of the Term Isrâ'iliyyât in Muslim Literature", R. Firestone'un *Journeys in Holy Lands –The Evolution of the Abraham-Ishmael Legends in Islamic Exegesis-*, "Jewish Culture in The Formative Period of Islam" ve "Jewish-Muslim Relations" ile H. Mazuz'un *The Religious and Spiritual Life of the Jews of Medina*, "Possible Midrashic Sources in Muqatil b. Sulaymân's Tafsîr", "Midrashic Influence on Islamic Folklore:The Case of Menstruation" ve diğer çalışmaları bulunmaktadır.

konusu yaklaşımın eleştirildiği bazı çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalarda Yahudilik ve İslam'a ait kaynakların oluşum tarihlerinin tespiti yahut filolojik incelemelerle Müslümanların Yahudi kaynaklarından alıntı yapmış oldukları gibi Yahudilerin de Müslümanlara ait kaynaklardan alıntı yapmış oldukları üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın sınırlarını aştığından Kur'an ve İslam'ın Yahudilikten alıntı olduğunu iddia eden görüşler ve onların kritiği üzerinde durulmamıştır.²¹ Batıda yapılmış çalışmalardan bir kısmı Türkçe'ye tercüme edilerek yayımlanmıştır.²²

Gerek Batı'da gerek ülkemizdeki mevcut çalışmalar içerisinde tefsirin erken dönemine ait tarihi arka planı ve kronolojiyi esas alan bağlamsal ve karşılaştırmalı bir

---

²¹ “Geiger’in, Ahd-i Atık'te yer almayan veya onunla farklılık taşıyan Kur'an kıssalarının dayanağı olarak gösterdiği Rabbânî literatürün önemli bir kısmının (*Yalkut Şimoni, Pirke de Rabbi Eliezer, Midraş Tanhuma, Targum Yeruşalmi* vb.) İslâm'dan sonra yazıldığı tesbitinden hareketle (Strack – Stemberger, s. 304-305, 329, 351-352) onun kıssalar üzerinden ortaya koyduğu birçok görüş sonraki Kur'an araştırmacıları tarafından çürütülmüş, muhtemel bir etkileşimin Geiger ve takipçilerinin iddia ettiği gibi yahudi literatüründen Kur'an'a değil Kur'an'dan yahudi literatürüne doğru olabileceği görüşü dile getirilmiştir (meselâ bk. Wheeler, CXVIII/2 [1998], s. 153-171). Wheeler'ın belirtilen makalesinde, Geiger ve diğer oryantalistlerin (Wensinck, Schwarzbaum, Obermann vb.) Kur'an'daki kıssalarla daha sonra İslâm âlimleri tarafından -Kur'an kıssaları ile Ahd-i Atık / Talmud kıssalarını ilişkilendirmek amacıyla- yapılan yorumları birbirinden ayırmayıp aynı zeminde değerlendirdiklerine, bu şekilde Kur'an ile Ahd-i Atık kıssaları arasındaki muhteva ve anlatım farkını göz ardı ettiklerine dikkat çekmesi bilhassa önemlidir (a.g.e., s. 153-154). Öte yandan Geiger'in, Kur'an'ın Hz. Muhammed tarafından yazıldığı tezini ispatlamak adına çoğu Kur'an teriminin İslâm peygamberi tarafından İbranice veya Aramice'den alındığı şeklindeki iddiası şarkiyatçılar arasında genel kabul görmekle birlikte sonraki bazı şarkiyatçılar, söz konusu terimlerin bir kısmının İslâm'ın ortaya çıkışından önce ve bazan İbranice dışındaki diller (Etiyopyaca, Süryanice vb.) yoluyla Arapça'ya girdiğine ve Arapçalaştığına dikkat çekmiştir (meselâ bk. Jeffery, s. 88-89, 96; Jeffery tarafından belirtildiği üzere bu görüş esasen Süyûtî'ye aittir).” Gürkan, “Geiger, Abraham”, a.g.e., s. 472; Söz konusu iddialar ve kritiği için ayrıca Özcan Hıdır'ın *Yahudi Kültürü ve Hadisler* isimli eseri ile *isrâ'îliyyât* çerçevesinde hazırlanmış yukarıda atıfta bulunduğumuz çalışmalara bakılabilir. Metinlerin oluşum tarihlerini dikkate alarak yapılmış bir çalışma örneği için bkz. Yasin Meral, “Musa-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi”, *AÜİFD*, 55:2 (2014): 129-150; Meral, bu çalışmasında Kur'an'da geçen ve İslam edebiyatında fazlaca yer tutmuş Musa-Bilge Kul kıssasının Yahudi edebiyatındaki versiyonlarının daha geç tarihlerde yazılmış olmasına dayanarak, kıssanın İslami literatürden Yahudi literatürüne geçişine bir örnek teşkil ettiğini vurgulamıştır.

²² S. D. Goitein, *Yahudiler ve Araplar –Çağlar Boyu İlişkileri-*, trc. N. Arslantaş ve E. B. Sağlam, İstanbul: İz Yay., 2. Bsk., 2011; M. J. Kister, “İsrâiloğullarından Nakilde Bulunma Meselesi (Haddithû 'an banî isrâ'îla ve-lâ haraja)”, trc. Cemal Ağırman, *CÜİFD* 5/1 (2001): 125-153; Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, trc. Bahadır Sina Şener, Ankara: İmge Yay., 1996; David Samuel Margoliouth, *İslamiyet Öncesi, Arap-İsrailoğulları İlişkileri*, trc. Suat Ertüzün, İstanbul: Kaknüs Yay., 2003; Roberto Tottoli, “İslamî Literatürde İsrâiliyyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı”, trc. Mesut Kaya, *Marife Dergisi* 10/2 (2010): 201-215; Reuven Firestone, *Yahudiliği Anlamak –İbrahim'in Çocukları-*, trc. Ç. Erendağ ve L. Kartal, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2004; a. mlf., “İslam'ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü”, terc. E. Döner-A. R. Geçioğlu, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 14/3 (2014): 191-222; a. mlf., “Yahudi-Müslüman İlişkileri”, terc. E. Döner-A. R. Geçioğlu, *ÇÜİFD* 17/2 (2017): 367-386.

metot kullanarak Yahudilerle ilişkiler çerçevesinde tefsir literatürüne kaydedilmiş rivayetleri bilgi kaynağı olarak değerlendiren bütünlüklü bir çalışma bulunmadığı gibi Kur'an metnini Yahudi kaynakları ile karşılaştırmalı bir şekilde bağlamsal bir yöntemle ele alan bütünlüklü bir çalışma da bulunmamaktadır. Bu durum bizi bu çalışmayı yapmaya yönlendirmiştir. Medine Yahudileri ile ilgili ana akım Yahudilere ait yeterli yazılı bilginin bulunmaması Medine Yahudileri ile ilgili çalışma yapan Batılı araştırmacıları İslam Tarihi kaynaklarına yönlendirmiştir. Fakat bu konu, tefsir alanı içerisinde gerek batıda gerekse doğuda özellikle örneklerin tespitiyle birlikte çalışılmamıştır.

Bununla birlikte Kur'an'da Yahudi kitabiyatına ve Yahudilere atıfta bulunan, onları muhatap alan yahut Yahudilerle ilişkiler bağlamında Müslümanları muhatap alan ayetlerin çok fazla olması, daha şahābe döneminde Müslümanların Hicaz bölgesi dışına çıkmaları, İslam coğrafyasının genişlemesi ve erken dönem müfessirlerinden bazılarının Yahudiliğin önemli merkezleri olan özellikle Bâbil'in yanı sıra Suriye, Filistin gibi coğrafyalarda bulunup yaşamaları konunun bir çalışmada tüketilemeyeceğini görmeye yeterlidir. Söz konusu tarihî durum Medine ve çevresi dışındaki Yahudiler ve onlara ait dini-kültürel yapının, eserlerinin, Müslümanların bu yapıyla karşılaşmaları ve kültürel alışverişlerinin incelenmesini gerektirmektedir. Bu da sosyal bilimlerin birçok disiplinini kapsayan disiplinler arası bir çalışmaya ihtiyaç hissettirmektedir. Tefsir disiplini içerisindeki çalışmamızın bu konu çerçevesinde yapılabilecek çalışmalara bir başlangıç teşkil edeceğini düşünmekteyiz.

Öncelikle Kur'an'da Yahudilere ilişkin ayetleri belirlemek için Kur'an vahyinin nazil olduğu tarihî bağlamı ve ilk muhataplarını teşhis etmek gerekmektedir. Örneğin "ehlu'l-kitāb" kavramı sadece Yahudiler için değil Hristiyanlar için de

kullanılmaktadır.²³ Bu kavramın geçtiği bir ayet yahut ayet grubunda Yahudilerin mi Hıristiyanların mı kastedildiği, Yahudiler kastedilmişse tüm Yahudilerin mi Medine’de yaşayan Yahudilerin mi yoksa Medine’de yaşayan belirli birkaç Yahudinin mi kastedildiğini teşhis etmenin yolu erken dönem tefsir rivayetlerini tahlil etmekten geçmektedir. Benzer şekilde Kur’an metninde Yahudilerin ellerinde bulunduğu belirtilen “kitâb”, “Tevrât” gibi kavramların tam olarak neye karşılık geldiğinin tespiti yine erken dönem tefsir rivayetlerinin tahliline bağlıdır. Yine Yahudilere ilişkin bazı ayetlerin onaylayıcı bazılarının ise kınayıcı oluşunun çelişki olmadığı, bunun sebebinin farklı davranışlar olduğu erken dönem tefsir rivayetleri ile tespit edilebilmektedir. Buna göre vahyin Yahudilere karşı önerdiği belirli bir tutum bulunmadığı, onlara karşı vahyin değişen dilinin değişen toplumsal ilişkilere bağlı olduğu görülebilmektedir.

Çalışmanın coğrafi alanı içerisinde Mekke, Medine Yahudilerinin ve sonrasında Müslümanların ilişki içerisinde olduğu Bâbil (Bağdat ve çevresi), Suriye ve Filistin bulunsa da çalışmada odaklanılan alan Medine ve yakın çevresidir. Çalışmanın ele aldığı tarihi kesit ise Arap-Yahudi ilişkilerinin başladığı İslam öncesinden tâbi’ün döneminin sonu kabul edilen H. 180 yılına kadar olan zaman dilimi olmakla birlikte yoğunlukla odaklanılan tarih Kur’an’ın vahiy sürecidir. Bu süreç içerisinde de Kur’ân’ın Yahudi kaynaklarına ve Yahudilere atıflarının yoğunlaştığı Mekke vahyinin son birkaç yılı ile Medine vahyinin ilk altı yılı en fazla üzerinde durulan tarih aralığı olmuştur. Hz. Peygamber’in genel olarak Yahudi yerleşiminin olmadığı Mekke’de bulunduğu dönemde Kur’an vahyinin Yahudilere yönelik atıfları daha çok İsrailoğulları’na gönderilen peygamberlerin tevhit mücadelelerini işlemiştir. Yahudi nüfusunun yoğun olduğu ve İslam’ın kurumsallaşmaya başladığı Medine’de ise

---

²³ Bkz. M. Fatih Kesler, *Kur’an-ı Kerim’de Yahudiler ve Hıristiyanlar –Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitap-*, TDVY, 8. Baskı, Ankara 2017; Ayrıca bkz. Mahmut Aydın ve Asım Duran, *Kur’an ve Hıristiyanlar*, Kuramer Yay., İstanbul 2019.

Müslüman-Yahudi ilişkileri çoğunlukla gerilim ve çatışma üzerinde gerçekleşmiş ve bu durum Kur'an vahyine yansımıştır. Söz konusu coğrafya ve tarihlerde yaşanan olaylar Kur'an vahyini, dolayısıyla tefsiri doğrudan etkilemiştir. Tefsir alanında yapılan bir çalışmada Kur'an vahyini, nazil olduğu dönemin dini inanç ve uygulamalarını, toplumsal ilişkilerini, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısını dikkate almadan değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Bu da erken dönem tefsirleriyle birlikte tarih kaynaklarına başvurmayı gerektirmiştir. Tarih kaynakları ile birlikte tefsir rivayetleri Yahudilerle Araplar ve akabinde Müslümanlar arasında yaşananları gözler önüne serebilmektedir. Bu yaşananları bildiğimiz takdirde ilgili ayetlerin kastını, Yahudi kutsal metinlerine yönelik genel olarak onaylayıcı ve koruyucu yaklaşımına rağmen bazı Yahudi toplulukları ile ilgili vahyin değişen dilini ve Hz. Peygamber'in, Yahudilerle ilişkiler ve Yahudi pratikleri konusunda davranışlarında ortaya çıkan değişimi anlamak mümkün olmaktadır.

Tezimizin kapsamı, ayetin nazil olduğu anda kastettiği anlamını vermeyi amaç edinmiş Tefsir ilminin yanı sıra gerek vahiy dönemi gerekse öncesi ve sonrasını anlayıp değerlendirebilmek için Tarih, Siyer, Hadis ilimleri literatürü ile Yahudilerin kutsal metinlerine ihtiyaç duymuştur. Bu yönüyle disiplinler arası bir çalışmadır ve disiplinler arası çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

0.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Çalışmamız, genel itibariyle deskriptif (tasvirî) yöntemi esas alırken, yanı sıra disiplinler arası bir çalışma olarak karşılaştırmalı yöntemi kullanmıştır. Konumuz çerçevesinde klasik tefsir kaynaklarında yer alan erken dönem (Hz. Peygamber, şahâbî, tâbî'î ve kısmen tebe'ut-tâbî'in) rivayet ve görüşleri ile Yahudi geleneğinin temel kaynaklarına ulaşılmış, rivayetlerin büyük bir kısmı tasvirî yöntemle alıntılanırken, bir

kısmı tahlil ve tenkit yöntemiyle değerlendirilmiştir. Konumuz çerçevesindeki Kur'an ayetleri ve tefsir rivayetleri, Tora pasukları,²⁴ Midraş rivayetleri ve Talmud pasajları ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın temel kaynakları başta Kur'an metni ve erken dönem Kur'an tefsir rivayetlerinin içinde toplandığı klasik tefsirlerdir. Yanı sıra tarih, siyer ve hadis kaynaklarıdır. Çalışmamız Kur'an'ın muhatap aldığı kitaplı bir topluluk olan Yahudilerin gerek Kur'an, gerekse onun tefsirleri üzerindeki etkisini incelediği ve mukayeseli yöntemi kullandığı için Tora başta olmak üzere Tanah'ın tamamı, Mişna, Talmud ve Midraşlara da temel kaynaklar olarak başvurulmuştur.

Yahudilerin Arap yarımadasına gelişleri, İslam öncesi Arap-Yahudi ilişkileri, Arap yarımadası ve çevresindeki dini yapı ile Medine Yahudilerinin dini geleneğinin konu edildiği giriş bölümünün ikinci kısmında daha çok tarih ve siyer kaynakları kullanılmıştır. Bunun yanında Arap-Yahudi ilişkilerinin Yahudi kaynaklarındaki yansımaları için Talmud'a müracaat edilmiştir. İbn İshāk'ın (ö.151/768) *es-Sīre*, İbn Hişām'ın (ö.218/833) *es-Sīretu'n-Nebeviyye*, İbn Sa'd'ın (ö.230/845) *Kitābu't-Tabakāti'l-Kebīr*, Taberī'nin (ö.310/923) *Tārīhu'r-Rusul ve'l-Mulūk* ve Semhūdī'nin (ö.911/1506) *Vefāu'l-Vefā' bi-Aḥbāri Dāri'l-Muṣtafā*, Cevād 'Alī'nin (1907-1987) *el-Mufaṣṣal fī Tārīhi'l-'Arab Ḳable'l-İslām* isimli eserlerine müracaat edilmiştir. Klasik İslam Tarihi kaynaklarının yanı sıra ilahiyat alanındaki birçok çalışmada başvuru merci olan son yüzyıla ait, Türkçe telif ve tercüme, Tarih, İslam Tarihi ve Dinler Tarihi eserleri de çalışmamızın başvuru kaynakları arasındadır. Bunlardan başlıcaları Muhammed Hamidullah'ın *İslam Peygamberi*, Nuh Arslantaş'ın *Hız. Muhammed*

---

²⁴ Pasuk, "sof pasuk" işaretiyle sona eren Tanah cümleleridir. Tanah'taki pasuk sayısı 5848'dir. Yusuf Besalel, "Pasuk", *YA 2* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik, 2001): 478; Bir anlamda Kur'an'daki "ayet" in Tanah'taki karşılığıdır. Çalışmamızda da Tanah ayetleri için "pasuk" kavramı kullanılacaktır.

Döneminde Yahudiler, Eyüp Baş'ın *İslam'ın İlk Döneminde Müslüman Yahudi İlişkileri*, Philip K. Hitti'nin *İslam Tarihi*, Sabri Hizmetli'nin *İslam Tarihi*, Neşet Çağatay'ın *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Hasan İbrâhîm Hasan'ın *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Şemseddin Günaltay'ın *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Reuven Firestone'un *Yahudiliği Anlamak –İbrâhîm'in Çocukları-*, "İslam'ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü", D. S. Margoliouth'un *İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri*, Bernard Lewis'nin *Tarihte Araplar*, Mustafa Baş'ın "Hicaz Yahudiliği ve Genel Yahudilikten Farklı Uygulamaları" ve Nadir Özkuyumcu'nun "Asr-ı Saadette Yahudilerle İlişkiler" başvuru Türkçe telif ve tercüme çalışmalar arasındadır. Ayrıca bu kısımda İngilizcede Gordon Newby'nin *A History of the Jews in Arabia*, Charles Torrey'in *Jewish Foundation of Islam*, Moshe Gil'in "The Origin of the Jews of Yathrib", Haggai Mazuz'un *The Religious and Spiritual Life of the Jews of Medina* isimli çalışmalarından yararlanılmıştır.

Kur'an ayetlerinin kronolojik olarak işlendiği birinci bölümde yoğunlukla tefsir kaynakları olmak üzere yanı sıra siyer kaynaklarına başvurulmuştur. Kronolojinin tespitinde siyer kaynaklarında yer alan rivayetler ve erken dönem tefsir rivayetlerinin yanı sıra Kur'an'ın nuzulünü esas alan bazı modern dönem tefsirler ile özellikle son yıllarda siyer kronolojisi ve Kur'an ayetlerinin tarihlendirilmesi üzerine yapılmış çalışmalardan istifade edilmiştir. Muhammed 'Âbid el-Câbirî'nin *Fehmu'l-Kur'ân*, Esra Gözeler'in *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, Mehmet Apaydın'ın *Siyer Kronolojisi* kronolojik sıralamada başvuru çalışmalardandır. Çalışmamızın omurgasını oluşturan veriler Erken Dönem Kur'an tefsirlerinden elde edildiği için bu kaynaklar hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

Çalışmada “erken dönem” olarak çalıştığımız dönem Hz. Muhammed’in peygamberliğinden tâbi‘ün²⁵ dönemi sonuna (H. 180/796) kadar olan dönemdir. Bu döneme ait tefsirlere, Taberî’nin (ö.310/923)²⁶ *Câmi‘u’l-Beyân ‘an Te‘vîli-Âyi’l-Kur‘ân*²⁷, İbn Ebî Hâtim’in (ö.327/938)²⁸ *Tefsîru’l-Kur‘âni’l-‘Azîm*²⁹, İbn Kesîr’in (ö.774/1373)³⁰ *Tefsîru’l-Kur‘âni’l-‘Azîm*³¹ ve Suyûtî’nin (ö.911/1505)³² *Ed-Durru’l-Mensûr fi’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr*³³ isimli eserleri üzerinden ulaşılmıştır. Bu döneme ait müstakil matbu bir eser olan Muḳâtil b. Suleymân’ın (ö.150/767)³⁴ tefsiri³⁵ ise isnadını belirttiği rivayetler dışında genel olarak müellifin kendi tefsiri olarak kabul edilmiş ve sunulmuştur.

²⁵ Bkz. Arif Ulu, “tâbiîn”, *DİA* 39 (2010): 328-330.

²⁶ Müellifin tam ismi Ebü C‘afer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî’dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda ve dğr., “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *DİA* 39 (2010): 314-320.

²⁷ Ebü Ca‘fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.310/923), *Câmi‘u’l-Beyân ‘an Te‘vîli-Âyi’l-Kur‘ân*, 26 c. thk. ‘Abdullâh bin ‘Abdulmuhsin et-Turkî, Ḳahira: Merkezu’l-Buḥûṣ ve’d-Dirâsâti’l-‘Arabiyyeti ve’l-İslâmiyyeti, 2001; Çalışmamızda müellif kısaca Taberî, eseri ise *Tefsir* şeklinde zikredilmiştir. Aynı müellifin *Târîhu’r-Rusul ve’l-Mulûk* isimli tarih eserine ise *Tarih* şeklinde referansta bulunulmuştur.

²⁸ Müellifin tam ismi Ebü Muhammed ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî’dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Raşit Küçük, “İbn Ebü Hâtim”, *DİA* 19 (1999): 432-434.

²⁹ ‘Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim (ö.327/938), *Tefsîru’l-Kur‘ân’il-‘Azîm*, thk. Es‘ad Muhammed Ṭayyib, 10 c. Mektebetü Nezâr Muṣṭafâ el-Bâz, el-Memleketü’l-‘Arabiyyeti’s-Su‘üdiyye, H.1419; Çalışmamızda müellif kısaca İbn Ebî Hâtim, eseri ise *Tefsir* şeklinde zikredilmiştir.

³⁰ Müellifin tam ismi Ebü’l-Fidâ ‘İmâduddîn İsmâ‘îl b. Şihâbiddîn ‘Umer b. Keşîr b. Dav’ b. Keşîr el-Ḳaysî el-Ḳuraşî el-Buṣrâvî ed-Dimeşkî eş-Şâfi‘î’dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Özeydin, “İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ”, *DİA* 20 (1999): 132-134.

³¹ İsmâil b. ‘Umer İbn Keşîr, (ö.774/1373), *Tefsîru’l-Kur‘âni’l-‘Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme, Dâru’t-Ṭayyibe, 1999; Çalışmamızda müellif kısaca İbn Keşîr, eseri ise *Tefsir* şeklinde zikredilmiştir.

³² Müellifin tam ismi Ebü’l-Faḍl Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ḥuḍayrî es-Suyûtî eş-Şâfi‘î’dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Özkan ve dğr., “Süyûtî”, *DİA* 38 (2010): 188-204.

³³ Ebü’l-Faḍl Celâluddîn es-Suyûtî (ö.911/1505), *Ed-Durru’l-Mensûr fi’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr*, 17 c. thk. ‘Abdullâh bin ‘Abdulmuhsin et-Turkî. Ḳahira: Merkezu’l-Buḥûṣ ve’d-Dirâsâti’l-‘Arabiyyeti ve’l-İslâmiyyeti, 2003; Çalışmamızda müellif kısaca Suyûtî, eseri ise *Ed-Durru’l-Mensûr* şeklinde zikredilmiştir.

³⁴ Müellifin tam ismi Ebü’l-Ḥasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî’dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Türker, “Mukâtil b. Süleyman”, *DİA* 31 (2006): 134-136.

³⁵ Ebü’l-Ḥasen Muḳâtil b. Suleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö.150/767), *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, thk. ‘Abdullâh Maḥmûd Şehâte, Beyrût: Dâru İhyâ’it-Turâṣ, 2002; Çalışmamızda müellif kısaca Muḳâtil, eseri ise *Tefsir* şeklinde zikredilmiştir.

Çalışmada ehlu'l-kitāba ilişkin nazil olan Kur'an ayetlerine Hz. Peygamber, şahābe ve tābi'ī-tebe'ut-tābi'ī müfessirlerin tefsir ve yorumları ile yer verilmiştir. Söz konusu ayetlerin fazlalığı bunlardan bir kısmını ele almaya fırsat vermiştir. Bunun dışında Hz. Peygamber ve müfessirlerin, ehlu'l-kitāba ilişkin olmasa da ehlu'l-kitābtan, onların kitapları ve sözlü geleneğinden yazılı ya da şifahi olarak yaptıkları aktarımlara yer verilmiştir.

M. Akif Koç tefsir faaliyetlerinin, Ṭaberī (ö.310/923) ve İbn Ebī Ḥātim'in (ö.327/938) eserlerinde şahābeden İbn 'Abbās'a (ö.68/687) ve tābi'undan bazı müfessirlere dayanan tefsir rivayetlerinin özellikle tekerrür oranlarının yüksekliğine dayanarak, hicri birinci asrın son çeyreğinden itibaren yazı kullanılarak örgün bir yapıda yürütülmeye başladığını belirtmiştir.³⁶

Erken dönem müfessirleri kronolojik olarak sıralandığında en başta Hz. Peygamber'i zikretmek gerekecektir. Bu konuda yapılan bazı araştırmalar Hz. Peygamber'in rivayetlerinin tüm tefsir rivayetleri arasında oldukça düşük bir orana sahip olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre O'nun yaşadığı dönemde şahābenin Kur'an'ın tefsirine pek de ihtiyaç duymadığı açıktır. Heribert Horst'un Ṭaberī (ö.310/923), M. Akif Koç'un İbn Ebī Ḥātim'de geçen rivayetleri isnādları açısından değerlendirdikleri çalışmalarında Hz. Peygamberin tefsirinin oranı şahābe ve tābi'ūna göre Ṭaberī'de % 7.8, İbn Ebī Ḥātim'de ise yalnızca % 4'tür.³⁷ Nitekim hadis

³⁶ Mehmet Akif Koç, "Tefsirde Keyfilğin Çaresi: Tefsir Rivayetleri", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, ed. M. Akif Koç, İsmail Albayrak, Otto Yayınları, Ankara 2013, I, 47-48; *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri: İbn Ebī Ḥātim'in Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, Kitabiyat, Ankara 2003, s. 53, 55, 57, 64, 65, 75.

³⁷ Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s. 107; Koç, "Tefsir'de Keyfilğin Çaresi: Tefsir Rivayetleri", s. 49.

kitaplarında yer alan tefsir bāblarının kısalığı da Hz. Peygamber'in tefsir ile iştiğalinin azlığını gösterebilir.³⁸ Hz. Peygamber'e dayandırılan tefsir örneklerine bakıldığında bunların bir kısmında ayeti yahut ayette geçen bir kavramı doğrudan açıkladığı görülürken, bir kısmında sadece ayetin bir olguyu yahut olgunun bir ayeti çağrıştırmasıyla söylenilmiş sözler olduğu görülmektedir. İkinci durumda Hz. Peygamber'e dayandırılan rivayetlerin eser sahibi tarafından tercih edilmiş olması muhtemeldir.³⁹

Yukarıda belirttiğimiz araştırmalara göre Hz. Peygamber ve şāhābenin tefsir rivayetlerinin oranı düşük görünmektedir. Bununla birlikte Kur'an ayetlerinin çoğunu anladıkları için anlamını söze dökmeyen bu ilk neslin fiillerinin/uygulamalarının da "tefsir" sayılabilmesi mümkündür. Bu nedenle çalışmamızda Yahudilerle ilişkileri bağlamında Hz. Peygamber'in ve Hz. Ömer'in ulaşılabilen uygulamalarına da yer verdik. Hz. Peygamber'in tefsirine dair bir örneği çalışma ile ilgisinden dolayı zikretmek yerinde olabilir. Hz. Peygamber'in فِيهِ رَجَالٌ يُجْبُونَ أَنْ يَنْطَهَرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ ...o mescidde temiz olmayı sevenler vardır. Allah da temiz olanları sever⁴⁰ ayeti nazil olunca Ensar'a Allah'ın kendilerini hayırla övdüğünü söyleyip, temizliklerinin ne olduğunu sormuş, onlar da namaz abdesti ve gusl olduğunu söylediklerinde Hz. Peygamber, başka bir şey daha var mı, diye sormuş, Ensar cevaben tuvalette suyla temizlendiklerini söylemişler, bunun üzerine O "İşte bu o övgünün sebebi, öyle yapın" dediği rivayet edilmiştir.⁴¹ Rivayetlerin büyük çoğunluğuna göre ayette övülenler Medine'nin Kūbā' Mahallesi'nde oturan Müslümanlardır. Hz. Peygamber'in

³⁸ Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, s. 13.

³⁹ Söz konusu örnekler için bkz. Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s. 110-116.

⁴⁰ 9/et-Tevbe: 108.

⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VI, 1882.

uyguladıkları temizliğin mahiyetine dair kendilerine yönelttikleri soruyu su ile taharetlenmek olarak cevaplayıp, bunu da Yahudi komşularından öğrendiklerini belirtmişlerdir. Ayette övülen Kūbā'lı Müslümanlardan bazılarının Hz. Peygamber'e daha önce Yahudi dinine bağlı olup Tevrat'ın emri gereği suyla taharetlendiklerini, Müslüman olduktan sonra da buna devam ettiklerini söyledikleri de aktarılmıştır. Tüm rivayetlerde Hz. Peygamber ayette övülenlerin bu temizliği yapanlar olduklarını belirtmiştir.⁴² Tuvalette suyla taharet doğrudan Tevrat'ta bulunmamaktadır. Medine Yahudileri, Tevrat'ın genel prensiplerinden hareketle böyle bir hükmü dile getirmiş olabilecekleri⁴³ gibi bize göre "Tevrat" derken ellerindeki Talmud gibi metinleri yahut dine içkin geleneği kastetmiş olabilirler. Nitekim Mişna ve Talmud'un altı kitabından biri "Taharot (Temizlenme)"dur. Talmud'da diğer beş kitabın bölümleri altında da temizlik konulu pasajlar yer almaktadır. Örneğin Zeraim (Tohumlar/Ürünler) kitabının en geniş bölümü Berakhot(Kutsamalar)'ta tuvalet adâbı, bazı ibadetlerden önce tuvalet ihtiyacının giderilip ellerin yıkanması hükmü, su bulunamadığı takdirde teyemmüm edilmesinin gerekliliği gibi uygulamalar öğretilmektedir.⁴⁴

Şahâbenin Hz. Peygamber ile birlikte vahiy ortamında yaşamış olmaları, aynı tarihi süreci paylaşmaları, onların Kur'an tefsiri konusundaki kanaatlerini önemli kılmaktadır. Onlar Kur'an'ın oldukça büyük kısmını anladıkları için genel olarak tefsire ihtiyaç duymamışlardır.⁴⁵ Kur'an ayetlerinin ilk anlamını ortaya koyabilmek için özellikle sebebi'n-nuzûl rivayetlerine ihtiyaç bulunmaktadır ki bunlar şahâbeye

---

⁴² Taberî, *Tefsir*, XI, 689-690, 693; Suyûfî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VII, 531, 532.

⁴³ Bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 146, 379.

⁴⁴ Teyemmüm hakkında bkz. TB, Berakhot, 15a; krş. 4/en-Nisâ: 43; tuvalet ihtiyacını Yahudiler için Kudüs'teki mabet alanına Müslümanlar için kibleye (Kâbe) yönelerek yahut arkayı dönerek ve ayakta gidermemek, ayrıca tuvalette sol elle temizlenmekle ilgili uyarılar için bkz. Berakhot, 61b-62a; krş. Tirmizî, *Ṭahâret*, 6, 8; tuvalet ihtiyacı varken ibadet etmeme/namaz kılmama ile ilgili uyarılar için bkz. Berakhot 23a; krş. Muslim, *Mesâcid*, 67.

⁴⁵ Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s. 123.

dayanmaktadır. Esbābu'n-nuzūl üzerine çalışma yapmış olan A. Nedim Serinsu şāhābeye ait tefsir rivayetlerinin esbābu'n-nuzūle dayalı olarak sınıflandırılması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁶

Şāhābeye ulaşan tefsir rivayetlerinin İbn Ebī Hātim tefsiri içerisindeki oranının % 22 olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmaya göre şāhābeye ulaşan 3865 isnādın 3097'si, diğer bir ifadeyle şāhābe rivayetlerinin % 80'i İbn 'Abbās'a (ö.68/687) dayanmaktadır.⁴⁷ Vahiy sürecini yaşamamış kişiler, Kur'an ile karşılaştıklarında birtakım sorunlar yaşamışlar ve bu sorunlarının çözümü için en önemli başvuru kaynaklarından birisi İbn 'Abbās olmuştur. İbn 'Abbās'tan gelen tefsir rivayetlerinin sıhhati ne olursa olsun, bu rivayetler, belirli bir bölgede yoğunlaşmamış, geniş bir alana yayılmış Müslüman toplum tarafından tefsirin merkezine yerleştirilmiştir. İbn 'Abbās tefsirde otorite kabul edilmiştir. Vefat ettiğinde tābi'ün âlimlerinden İbnu'l-Hanefiyye (ö.73/692) "Bugün, bu ümmetin rabbānisi öldü." demiştir.⁴⁸ Müslümanların *rabbani* ismiyle Yahudiler aracılığıyla tanıştıkları söylenebilir. Yahudilerin Tevrat bilgisi en fazla olan âlimlerine "rabbānī" denilmektedir. İbn 'Abbās (ö.68/687) Kitab-ı Mukaddes'i iyi bilen kimselerle temas kurmaya çalışmış ve onlardan rivayette bulunmuştur. Onlarla bizzat görüşerek yahut yazışarak bazı ayetlerin tefsirleri hakkında bilgi istemiştir.⁴⁹ (İbn 'Abbās'ın bu yaklaşımını ortaya koyan bazı örnekler ikinci bölümde ele alınacaktır.)

---

⁴⁶ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbāb-ı Nuzūl'ün Rolü*, Şûle, İstanbul 1994, s. 280-281.

⁴⁷ Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s. 116-117.

⁴⁸ İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, IV, 1140; Koç, *a.g.e.*, s. 117-118; İbn 'Abbās'tan gelen rivayetler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, *a.g.e.*, s. 117-122.

⁴⁹ İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 55-56; Koç, *a.g.e.*, s. 120-121.

Tefsirin müstakil bir çalışma alanı olarak ortaya çıkışı hicretin ellinci yılından sonrasında tarihlendirilebilir ki bu tâbi'ün dönemidir.⁵⁰ İbn Ebî Hâtim'in (ö.327/938) tefsirindeki rivayetlerin büyük çoğunluğu (%74) bu dönemde yaşayan âlimlere dayanmaktadır. Taberî (ö.310/923) tefsiri için de aynı durum söz konusudur.⁵¹ Tâbi'ün dönemi tefsiri ehlu'l-kitâb anlatılarının daha fazla kullanılması, gayba dair yorumların yapılması, mezhebî tasavvurlar, farklı kültürlerin tefsire yansması ve Kur'an'da geçen çok sayıda kelime/kavramın tümevarım yöntemiyle Kur'an'ın bütünü üzerinden tahlil edilmesi ve buna dair belirli tefsir kalıplarının ortaya çıkması gibi özellikleriyle basit düzeydeki şahâbe tefsirinden ayrılmaktadır.⁵² Tâbi'ün dönemi âlimleri tefsir alanında öne çıkmışlar ve birçok şahâbî tâbi'ün âlimlerinden rivayette bulunabilmiştir.⁵³ Şahâbe Kur'an'ın bütününe değil, ancak, muğlak, kapalı, zor olan ayetlerin tefsirini yapmıştır. Onlar, iniş sebeplerine vâkıf oldukları ayetlerin iniş sebeplerini anlatmak suretiyle, hükümle sebepler arasında münasebet tesis ederek ayetleri açıklığa kavuşturmuşlardır. Tâbi'ün devrinde ise, tefsir hareketi, Kur'an'ın bütün ayetlerine teşmil edilir duruma gelmeye başlamıştır. Ayrıca şahâbe dönemine göre tâbi'ün döneminde kitap ehline müracaat çoğalmıştır. İslam coğrafyasının genişlediği bu dönemde dinî-kültürel çeşitlilik çoğalmış, Müslümanlar arasında da bazı siyasi ve fikri hareketler başlamıştır. Bir yandan Arap dilinin öğrenilmesine ihtiyaç oluşurken; diğer yandan komşu kültürlerin felsefi ve ilmi eserleri İslam coğrafyasında yayılmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmeler Kur'an tefsirinde de makes bulmuştur.⁵⁴

---

⁵⁰ Koç, *a.g.e.*, s. 132; Koç, "Tefsir'de Keyfilğin Çaresi: Tefsir Rivayetleri", s. 48.

⁵¹ Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s. 126.

⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 168-173; Koç, *a.g.e.*, s. 128-132.

⁵³ Koç, *a.g.e.*, s. 133.

⁵⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 168-170.

Koç'un çalışması gibi tefsir tarihinin önemli bir kaynağı olan mevcut tefsir malzemesi üzerine yapılan çalışmalar tâbi'ün âlimlerinin her birinin tefsire olan bakışlarının onlardan gelen rivayet miktarını etkilediğini ortaya koymuştur. Buna göre, bilinenin aksine örneğin Irak medresesinde, Kâtâde b. Di'âme (ö.117/735) ve Hâsen el-Başrî (ö.110/728) dışındaki âlimlerden gelen tefsir rivayet miktarı oldukça azdır.⁵⁵

Erken döneme ait tefsirlerden günümüze ulaşan yalnızca Muḳâtil b. Suleymân'ın (ö.150/767) tefsiridir. Bu, dönemin diğer müfessirlerinin tefsir yazmadığını göstermez, zira yapılan çalışmalar tefsir kitabiyâtının başlangıcının hicri birinci asrın son çeyreği olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dönem ve sonrasında birçok âlim tefsir telifine girişmiştir. Erken dönem müfessirlerinden önemli bir kısmının günümüze ulaşmamış olsa da yazılı tefsirlerinin mevcudiyetinden söz edilmiştir. Örneğin, İbn 'Abbâs(ö.68/687), Sa'îd b. Cubeyr (ö.94/713), Mucâhid b. Cebr (ö.103/721), Daḥḥâk b. Muzâhim (ö.105/723), Hâsen el-Başrî (ö.110/729), Kâtâde b. Di'âme (ö.117/735), Aṭâ el-Ḥurâsânî (ö.135/752), 'Alî b. Ebî Ṭalḥa (ö.143/760), İbn İshâk (ö.151/768), M'amer b. Râşid (ö.154/771) ve Şeybân b. 'Abdirrahmân'nın (ö.164/781) kısmi de olsa yazılı tefsirlerinin bulunduğu üzerinde durulmuştur.⁵⁶

Cerh ve ta'dil açısından ele alındığında tefsir rivayetlerinin hukuk ve 'akâ'id alanına dair olan rivayetlerden farklı olarak güvenilirliklerinin pek de dikkate alınmadığı, âdâb ve mevâ'iz alanına dâhil edilip mevcut bilgilerin muhafaza edilip

---

⁵⁵ Koç, *a.g.e.*, s. 127.

⁵⁶ Bkz. Fuat Sezgin, *Tārīḫü't-Turâsî'l-'Arabî*. 5 c. trc. Maḥmūd Fehmî Ḥicâzî. İdâratu's-Sekâfeti ve'n-Neşr., I, 58, 66, 72, 79, 103; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 112, 152, Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s. 55, 57-59, 62, 64-65, 71, 75, 80; *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, s. 12-13.

nakledildiği, kısaca bu alanda bilginin kaybolmasının istenmediği üzerinde durulmuştur.⁵⁷

Vefatı 150/767 olup tâbi'ün dönemi içerisinde yaşamış olsa da şahābe ile iletişimi olmadığı için tebe'ut-tâbi'inden (tâbi'ünü izleyenlerden)⁵⁸ sayılmıştır. Muḳātil b. Suleymān'ın Kur'an'ın bütününe tefsir eden müstakil eseri günümüze ulaşmıştır. Ṭaberī (ö.310/923) ve İbn Ebī Ḥātim (ö.327/938) gibi hicri üçüncü asır tefsirlerinde Muḳātil b. Suleymān'ın (ö.150/767) tefsir rivayetlerine pek yer verilmemiş olması⁵⁹, söz konusu dönemde kendisi için fazlaca cerh sebebi olan, muhtemelen hakkındaki tecsīm ve teşbīh (antropomorfizm) suçlamalarıyla birlikte, bundan ziyade rivayetleri sened vermeksizin zikretmiş olmasıdır. Özellikle İbn Ebī Ḥātim kendi cerh ve t'adil kitabında cerhettiği rāvīlerin rivayetlerini dahi tefsirinde zikretmiş, fakat kendi görüşlerine ve isnādsız kırā'at rivayetlerine, Ṭaberī'den farklı olarak, yer vermemiştir. Muhtemelen o, Aḥmed b. Ḥanbel'in takipçisi olarak “zayıf hadis re'ye tercih edilir” ilkesine sadakat göstermektedir. Fakat aynı dönemin bir müfessiri olan Māturīdī (ö.333/944) tefsirinin otuzdan fazla yerinde Muḳātil (ö.150/767) rivayetlerinden yararlanmıştı. Sonraki asırların müfessirleri de Muḳātil'den nakletmekte sakınca görmemişlerdir. Hatta Ebū's-Su'ūd (ö.951/1544) Muḳātil isminden sonra mutekāddimūn için kullanılan *radıyallāhu 'anhu* saygı ifadesini zikrederek hürmetini belli etmiştir.⁶⁰

---

⁵⁷ Bkz. Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, 147-153.

⁵⁸ Bkz. Arif Ulu, “Tebeu't-tâbiîn”, *DİA* 40 (2011): 217-218.

⁵⁹ M. Akif Koç, tefsir kitabiyâtında Muḳātil b. Suleymān'ın (ö.150/ 767) “Muḳātil”; Muḳātil b. Ḥayyān'ın (ö.150/ 767) ise babasının ismiyle birlikte zikredildiğini, bu geleneğin oluşmasında da Ṭaberī ve İbn Ebī Ḥātim'in rol sahibi olduklarını belirtmiştir. Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: es-Sa'lebī (427/1036) Tefsirinde Muḳātil b. Suleymān(150/767) Rivayetleri*, s. 12.

⁶⁰ Bkz. Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s. 153; bkz. Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, s. 19-20, 95.

“Muḳātil b. Suleymān’ın Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi” başlıklı makalesinde Halis Albayrak, amacı iletişim olan sözde, söyleyen ve muhatapın ayrılmaz iki unsur olduğunu, iletişimde paylaşılan şeyin ise konuşan ile dinleyen arasındaki anlam olduğunu vurgulamaktadır. Sözün anlamı ise bağlamında berraklaşmaktadır. Kur’an söz/kelam, konuşan Allah, muhatap sözün geldiği tarih ve coğrafyanın insanlarıdır. Albayrak bu çerçevede Muḳātil tefsirinin önemine işaret eder:

Kur’an’la muhataplar arasındaki ilişkiye çok önem vermesi bakımından tefsir tarihi içinde Mukatil b. Suleyman (ö.150)’in önemli bir yeri vardır... Mukatil b. Suleyman’ın tefsiri baştan sona bir bağlam çerçevesinde yapılmıştır. Bu bağlam, nüzul döneminin bütün süreçlerini kapsar. Muhatapların kimlikleri, yapıp ettikleri, söyledikleri onun Kur’an tefsirinde önem verdiği hususlardandır. Sosyal ve dini gruplarla ayetler arasındaki ilişki somut biçimde kurulur. Mekân ve zamana ilişkin duyarlılık üst düzeydedir. Olaylarla kelam arasında sıkı bağlar kurulur. Hz. Muhammed’in müşrikler ve ehlu’l-kitābla ilişkisine dair ayrıntılara yer verilir. Kısaca her bir Kur’an cümlesinin muhatapla ilişkisi kurularak anlama ulaşılır.⁶¹

Çalışmada Medine Yahudilerinin etkisi bakımından erken dönem rivayetleri Taberî (ö.310/923), İbn Ebî Hâtim (ö.327/938), İbn Kesîr (ö.774/1373) ve Suyûṫî’nin (ö.911/1505) ilgili eserlerinde belirli örnekler üzerinden incelenirken, Muḳātil (ö.150/767) tefsirinin bütünü gözden geçirilmiştir. (Fakat çalışmanın sınırlılığı bu eserden de belirli örneklerin seçilmesini zorunlu kılmıştır.)

Kur’an ayetleri ve erken dönem rivayetlerinde Yahudilere ve kaynaklarına yapılan atıflar; Tora, Tanah, Talmud ve bazı midraşik kaynaklarda tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu atıfların bir kısmı söz konusu kaynaklarda tespit edilebilirken bir kısmı yine erken döneme ait rivayetlerin işaretiyle Medine ve çevresindeki Yahudilerin yaşadığı gelenek içerisinde bulunabilmektedir.

⁶¹ Halis Albayrak, “Muḳātil b. Suleymān’ın Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi”, *Kur’an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu, Ankara 2013, s. 83-85.

Kur'an'da, "Tevrat" kelimesi on altı ayette on sekiz defa zikredilmiştir. Ayetlerde kelimenin anlamı ve kapsamı açık değildir. Tevrat'ın İsrailoğullarına gönderilmiş bir kitap olduğu anlaşılrsa da hangi peygamber vasıtasıyla gönderildiği net değildir.⁶²

Kur'an'da bazı ayetlerde İsrailoğullarına/Hz. Muhammed'den önce gelenlere vahiy olarak *الْكِتَاب* (kitap), *الْعِلْم* (ilm), *التَّوْرَةُ* (Tevrat), *الذِّكْر* (zikir), *صُحُفَ/الرُّبْرِ* (sayfalar/zeburlar), *الْأَلْوَاِح* (levhalar), *الْبَيِّنَات* (deliller), *الْكِتَابِ الْمُنِيرِ* (aydınlatici kitap), *التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ* (içinde hidayet ve nur olan Tevrat), *نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ* (kitaptan bir nasip) verilmiş olduğu yahut gönderilenin/yazılanın ne olduğu belirtilmeksizin fiil haliyle "...onlara yazdık" şeklinde ifade edilmektedir.⁶³ Ayrıca ellerinde/yanlarında olup Kur'an'ın tasdik ettiği bir kitaptan, Tevrat'tan *لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ / لِمَا مَعَكُمْ/عِنْدَهُمُ التَّوْرَةَ*⁶⁴ söz edilmektedir. Vahyin Mekke döneminde ehlu'l-kitāba verilenler için *suhuf*, *zubur*, *kitāb* gibi yazılı metinlere ait daha genel ifadeler kullanılırken; ifadelerin Mekke döneminin sonlarında belirginleşmeye başladığı, *Tevrat*, *İncil* ve *Zebur* gibi kelimelerin Medine döneminde kullanıldığı söylenebilir. Kur'an'da Medine Yahudilerinin ellerinde bulunduğu bildirilen kitabın yahut Tevrat'ın neye tekabül ettiğine dair yapılmış kapsamlı bir çalışma mevcut değildir.⁶⁵ Erken dönem tefsir rivayetleri içerisinde geçen

⁶² Adam, Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, ss. 66-67.

⁶³ Bkz. 2/el-Bakara: 53, 87, 101, 144, 145; 3/Ālu 'İmrān: 19, 20, 23, 100, 184, 186, 187; 4/en-Nisā': 44, 47, 51, 131; 5/el-Mā'ide: 5, 32, 43, 44, 57; 6/En'ām: 154; 7/A'rāf: 145, 154; 9/et-Tevbe: 29; 11/Hūd: 17, 110; 16/en-Nahl: 27, 43; 17/el-İsrā': 2, 107; 21/el-Enbiyā: 7; 22/el-Hacc: 54; 23/el-Mu'minūn: 49; 25/el-Furkân: 35; 28/el-Kaşaş: 43, 80; 29/el-'Ankebüt: 49; 30/er-Rüm: 56; 32/es-Secde: 23; 34/es-Sebe': 6; 37/eş-Şaffāt: 117; 41/el-Fuşşilet: 45; 46/el-Ahkāf: 12; 47/el-Muhammed: 16; 53/en-Necm: 36-37; 57/el-Hādīd: 16; 58/el-Mucādele: 11; 59/el-Haşr: 9; 74/el-Muddessir: 31; 87/el-'A'lā: 18-19; 97/el-Beyyine: 4.

⁶⁴ 2/el-Bakara: 41, 91, 97; 3/Ālu 'İmrān: 3; 4/en-Nisā': 47; 5/el-Mā'ide: 43; 35/el-Fātır, 31; 46/el-Ahkāf: 30.

⁶⁵ Bkz. Adam, Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, ss. 65-72; Murat Sülün, "Kur'an'da Kitāb Kavramı ve Kur'an Vahyelerinin Kitaplaşması", *MÜİFD* 13-15 (1997): 53-86; Hidayet Aydar, "Kur'an'da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levh-i Mahfuz", *İÜİFD* 2 (2000): 63-141; Recep Orhan Özel, "Kur'an "Tevrat"la Neyi Kastediyor?", *Usûl: İslam Araştırmaları* 14 (2010): 25-50; Mehmet Altuntaş, "Kur'an'da Peygamberlere Gönderilen 'Suhuflar/Kitaplar' Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies* 11-12 (2016): 1-24.

bilinmemekle birlikte, özde bir kitapta (el-levhü'l- maḥfūz/ummu'l-kitāb) birleştigi söylenebilir.

Kur'an'ın Tora ve Tanah gibi Mişna'ya da referansta bulunduğu söylenebilir. El-Mā'ide suresinin 27-31. ayetlerinde Âdem'in birinin diğerini öldürdüğü iki oğlunun kıssası anlatılmaktadır. Bu kıssa daha ayrıntılı bir anlatımla Tora'da mevcuttur.⁶⁹ Fakat Kur'an'da kıssanın devamında 32. ayette Allah'ın İsrailoğullarına yazdığını buyurduğu *مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا...* Bundan dolayı İsrailoğullarına şunu yazdık: “Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır”... ayeti Tora'da değil, hemen hemen aynı ifadelerle Mişna'da bulunmaktadır.⁷⁰ Allah onlara bu sözleri yazdığını (vahyettiğini) buyurarak Yahudilerin elinde bugün de bulunan bir Mişna pasajını öz olarak onaylamış olmaktadır. Ayette “Tevrat” ifadesi geçmemekle birlikte erken dönem müfessirlerinden bu hükmün Tevrat'ta yazdığını belirtenler olmuştur. Nitekim ayette *كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ* denilmiştir.⁷¹ Dolayısıyla müfessirlerin burada “Tevrat” dedikleri mevcut Mişna'ya karşılık gelmektedir.

Çalışmamızda Yahudi kutsal metinleri, alıntılar dışında, Kur'an ayetleri ve rivayetlerde geçtiği şekliyle “Tevrat” ya da “kitap” gibi isimlendirmelerle değil,

---

⁶⁹ Bkz. Tekvin, 3: 16.

⁷⁰ Mishnah, Sanhedrin, 4:5; Bu pasajda farklı olarak öldürülmesi yahut yaşatılması varsayılan kişinin İsrail'den olması üzerinde durulmuştur. Pasajdaki bu farklı anlatım hakkında yorum yapabilmek için Kur'an ayetleri ve tefsir rivayetlerinin yorumlanmasında olduğu gibi tarihî bağlamının tespiti üzerinde çalışılabilir.

⁷¹ Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, I, 471-472; Mucāhid bu ayeti 4/en-Nisā: 93. ayetle tefsir etmiş, Ḥāsen el-Başrī'ye İsrailoğulları için geçerli olan bu hükmün kendileri için de geçerli olup olmadığı sorulmuş ve kendisinden kesin ifadelerle geçerli olduğu cevabı alınmıştır. Bkz. Ṭāberī, *Tefsir*, VIII, 353, 356-357.

Yahudilerin kaynakları için kullandıkları isimlendirmelerle kullanılmıştır. Buna göre “talimat” ya da “yasa/öğreti”⁷² anlamına gelen תורה=Tora(h), Sina Dağı’nda Tanrı tarafından doğrudan yazılı olarak Hz. Mūsā aracılığıyla İsrail’e gönderilmiş olan vahiydir.⁷³ Bu vahiyler Tanakh’ın ilk beş kitabını oluşturmaktadır (Esfâr-ı Hâmse/Pentatök/חמשה חמשים). Bunlar, Tekvin(Bereşit), Çıkış(Şemot), Levililer(Vayikra), Sayılar(Bamidbar) ve Tesniye(Devarim) kitaplarıdır. Tora, 613 geleneksel ilahi davranış kuralına⁷⁴ ek olarak dünya, insanlık ve İsrail’in tarihini de anlatmaktadır. Tora, yaratılışa başlamakta ve Sina Dağı’nda Tora’yı alıp kırk yıl dolaştıktan sonra İsrail topraklarına yeniden girmeye hazır olan İsraililerle tamamlanmaktadır.⁷⁵ Çalışmamızda bu ilk beş kitap için “Tora”; Hıristiyanların Ahd-i Atık/Eski Ahit (Old Testament) olarak isimlendirdiği, Türkçe birçok çalışmada Kitab-ı Mukaddes de denilen Tora ile birlikte yirmi dört kitaptan oluşan Peygamberler(Neviîm) ve Yazılar(Ketuvîm)’ı içeren kutsal kitap ise “Tanakh” ismiyle kullanılmıştır. תנ"ך=Tanakh/Tanah, Tora (5 kitap), Neviîm (8 kitap) ve Ketuvîm’in (11 kitap) ilk harfleriyle isimlendirilmiştir.⁷⁶ Tanah’ın ilk beş kitabını oluşturan ve Yahudilerce en

---

⁷² Bkz. Levililer, 6:7, 7:1; Sayılar, 6:21.

⁷³ Baki Adam Tevrat üzerine yaptığı çalışmasında Sina Dağı’ndaki iki buluşmada da Hz. Musa’ya verilenin Tora’nın bütünü olmayıp İki Taş Levha’da yazılı olan emirler olduğunu belirtmiştir. Bu levhaların üzerinde sadece, Çıkış, 20: 2-17’de zikredilen *On Emir* yazılmıştır. Bu *On Emir*, temel prensipler olup, Allah’ın İsrail’le yaptığı *Ahid*’in sözleridir (bkz. Çıkış, 34: 28). Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 98.

⁷⁴ Bu kurallar her Yahudinin yerine getirmek ve korumakla mükellef olduğu emir ve yasaklardır. “Mitsva” olarak isimlendirilen bu 613 kuralın 248’i emir, עשה (yapacaksın); 365’i ise yasak, לא תעשה (yapmayacaksın) şeklindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Besalel, “Mitsva”, *YA* 2 (2001): 416-424.

⁷⁵ Tesniye, 4: 44; Firestone, *Yahudiliği Anlamak*, s. 95-96; “Torah”, Tanakh’ın tamamı için de kullanılmakla beraber daha çok ilk beş kitabı ifade eden bir terimdir. Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 18; Hikmet Tanyu, “Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları”, *AÜİFD* 14 (1996): 97-98; Ayrıntılı bilgi için bkz. Adam, *a.g.e.*, ss. 18-24, 33-45, 59-104; a. mlf., “Tevrat”, *DİA* 41 (2012): 40-44; Ludwig Blau, “Torah”, *JE* 12 (1906): 196-199; L. I., Rabinowitz ve dğr., “Torah”, *EJ* 20 (2007): 39-53; Yusuf Besalel, “Tora”, *YA* 3 (2002): 738-744; Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İstanbul: İsam Yay., 2008, ss. 63-65.

⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, “Ahd-i Atık”, *DİA* 1 (1988): 494-501; Tanyu, “Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları”, ss. 95-124; Gürkan, *a.g.e.*, ss. 64-72; Firestone, *a.g.e.*, s. 96-98.

kutsal kitap sayılan Tora'nın otorite kazanması M.Ö. 622 yılında bulunmasından⁷⁷ sonradır. Rabbinik kaynaklara göre M.Ö. 538'de Bâbil sürgününden Filistin'e dönenler arasında bulunan Tora başyazıcısı (Sofer) Ezra'nın Tora'yı bir tür vahiyle ve yeni alfabeyle (Assurî karakterli) oluşturduğu, ardından İsrail halkına okuduğu, ayrıca Pazartesi ve Perşembe günlerini toplu Tora okuma günleri ilan ettiği ifade edilmiştir. Böylece Tora ve okunuşu kutsal kanun olarak tanınmıştır.⁷⁸

Tora'nın kabaca dört ayrı kaynaktan oluştuğu ortaya konulmuştur. Bunlar, Yahvist, Elohist, Tesniye ve Rahipler metinleridir. En erken metin olan Yahvist metni sentezcidir, zengin bir üsluba ve somut ifadelere sahiptir. Yahve(h) İbranilere ait milli bir tanrıdır. M.Ö. 1000 yıllarına doğru tertip edildiği ve Tufan hadisesinden habersiz bir metin olduğu ortaya konulmuştur. Elohist metin Tekvin kitabının 15. bâbından sonra ortaya çıkan ve M.Ö. 900 gibi tespit edilmiş olan metindir. Tesniye metni M.Ö. 622'de Süleyman mabedinde bulunan dökümanla aynileştirilen ve mevcut Tesniye kitabını oluşturan metindir. Rahipler metni ise M.Ö. 6. yüzyılda kaydedilmiştir. Metinlerin farklı kaynaklardan gelişi, Tora'da birçok konunun farklı şekillerde anlatılmasına yol açmıştır.⁷⁹

---

⁷⁷ Yahudi kaynaklarına göre Hz. Musa on üç Tora nüshası yazmış, bunların on ikisini On İki Kabile'ye dağıtmış, birini de taş levhalarla birlikte Ahit Sandığı'nın içine koymuştur. Hz. Süleyman'ın oğullarından itibaren Yahudi kralları putperestliğe dönmüş ve Tevrat nüshalarını tahrip etmişlerdir. Ahit Sandığı'ndaki ana nüsha Mabel'in gizli bir yerine saklanmış ve unutulmuştur. Kudüs Talmud'undaki ifadeye göre bu nüsha saklandığı yerde durmaktadır. Bkz. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, ss. 109-117; TY, Şekalim, 6:2.

⁷⁸ Adam, *a.g.e.*, ss. 120-122; Harman, "Ahd-i Atık", s. 496; Gürkan, *Yahudilik*, s. 69; Günümüzdeki Tevrat'ın teşekkülü, İbranice (Masoretik), Yunanca (Septuagint) ve Samirî nüshalarının oluşum süreçleri, benzerlik ve farklılıkları ve Yahudi Tevrat'ının standart hale getirilmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Adam, *a.g.e.*, ss. 119-154; Harman, "Ahd-i Atık", ss. 495-496.

⁷⁹ Kürşat Demirci, "İbrani Yasaları ve Eski Önasya Hukuku Arasındaki Paralellikler", *Anadolu Araştırmaları* 0 (12), (2010): 204; Adam, *a.g.e.*, ss. 148-153; Harman, "Ahd-i Atık", s. 501.

Tanah, bin yıllık sürece ait kapsamlı bir kitaplar topluluğudur. Kitabın kanonizasyonu (otantik ve yetkili –vahiy- kabul edilen metinlerin belirlenmesi işlemi)⁸⁰ M.S. 90 yılında bugünkü metinlerin dâhil edilmesiyle yapılmıştır. Bazı metinler üzerinde ihtilaf olduğu için kitaba alınmamıştır. Fakat Yahudilerce kanonik sayılmayan “apokrif” denilen bu metinlerin bir kısmı Tanah’ın Yunanca tercümesi olan Septuagint⁸¹ içinde bulunmaktadır.⁸² Tanah’ı oluşturan kitaplar uzun süre şifahi olarak nakledilmiş, söz konusu edilen olaylardan yüzlerce yıl sonra ve isnat edildikleri şahısların dışında başkaları tarafından yazıya geçirilmişlerdir. Şifahi geleneklerin yazıya aktarılması M.Ö. 13 veya 10. yüzyılda başlayıp M.S. 1. yüzyılda sona ermiştir. Günümüzde elde bulunan en eski İbranice el yazması nüshalar, M.S. 7 ve 10. yüzyıla aittir.⁸³ Tanah’ta Tora dışındaki metinlerin peygamberlere ilham yoluyla bildirildiği, doğrudan Tanrı’nın sözleri olmadığı ve Yahudi halkının kapsamlı ve kadim ulusal edebiyatının bir parçası olan bu kitapların çoğunun Tanrı’nın istekleri ve iradesine yanıt veren insanlar tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Buna göre Tanah’ta bulunan hikâyeler, tarih, şiir ve şarkılar insani zaafların ve etten kemikten halkın arzularını, başarısızlıklarını ve zaferlerini tamamen beşeri bir şekilde anlatmaktadır.⁸⁴

Çalışmamızda, Türkçe çeviri ve açıklamalarıyla Gözlem Gazetecilik tarafından beş cilt halinde yayımlanan İbranice-Türkçe תורה-Tora; Varda Books tarafından yayımlanan İbranice-İngilizce Tanakh/תנ"ך, The Jewish Bible (Hebrew-English) ve

---

⁸⁰ Firestone, *Yahudiliği Anlamak*, ss. 98-99.

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, ss. 143-147.

⁸² Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, 1997, ss. 222-223; Ö. Faruk Harman, “Ahd-i Atîk”, ss. 495-496.

⁸³ Tanyu, a.g.m., s. 103; Harman, “Ahd-i Atîk”, s. 495.

⁸⁴ Firestone, *a.g.e.*, ss. 97-98; Ayrıca bkz. Gürkan, *Yahudilik*, s. 67.

Kitabı Mukaddes Şirketi tarafından İbranî, Kildanî ve Yunanca'dan Türkçe'ye tercüme edilerek yayımlanan Kitabı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit) başvuru kaynakları olmuştur. Bu çalışmada Yahudi kutsal metinleriyle ilgili *tahrîf* tartışmalarına girilmeyecek,⁸⁵ ancak *يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ* gibi ehlu'l-kitâbın (Yahudilerin) kelimeleri mevzilerinden *tahrîf* ettiklerini bildiren Kur'an ayetleri⁸⁶ tefsir rivayetleri ile birlikte değerlendirilecektir.

Rabbânî Yahudilik, M.S. 70 yılında II. Mabed'in yıkımı sonrasında Tanah'ı merkeze alarak, hayatın her alanı ile ilgili rabbi/rav denilen din adamları tarafından yapılan çeşitli yorumlar ortaya koyan, bu yorumlarını Sina'da Hz. Musa'ya Tanrı tarafından vahyedilen Tora'nın bir parçası olarak gören ve zamanla Yahudiliğin ana omurgası haline gelen dini yaklaşımı temsil etmektedir.⁸⁷

Rabbânî (Klasik⁸⁸) Yahudilik'te Tora'yı, Yazılı Tora (Torah şe-bi-khtav= תורה) (Sözlü Tora (Torah şe-be-al-pe= תורה שבעל פה) birlikte oluşturmaktadır. Sözlü Tora'nın Rabbânî gelenekte neye tekabül ettiği tartışılmıştır. Bununla birlikte bunun,

---

⁸⁵ Kitab-ı Mukaddes'in tahrifi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ignaz Goldziher, "Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği I", trc. Cihad Tunç, *AÜİFİED* 4 (1980): 151-170; a.mlf., "Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği II", trc. Cihad Tunç, *AÜİFİED* 5 (1982): 249-278; Baki Adam, "Tevrat'ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış", *AÜİFD* 36 (1997): 359-404; a. mlf., *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, ss. 217-241; Necmettin Gökür, "Kur'an-ı Kerim Açısından İlahî Kitapların Tahrifi Meselesi", *İÜİFD* 2 (2000): 221-256; J. M. Gaudeul-R. Caspar, "Kitab-ı Mukaddes'in Tahrifi Konusunda Klasik İslami Kaynakların Yaklaşımı", trc. Ali Erbaş, *SAÜİFD* 7 (2003): 131-167; Muhammet Tarakçı, "Tevrat ve İncil'in Tahrifi ile İlgili Kur'an Ayetlerinin Anlaşılması Sorunu", *Usûl: İslam Araştırmaları* 2 (2004): 33-54; Hakan Uğur, *Kur'an'ın Tasdik Ettiği Tevrat'taki Konular*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008; Mesut Kaya, "Metnin mi Yorumun mu Tahrifi? -Buhârî'nin Tahrif Meselesine Yaklaşımı Üzerine-", *ŞÜİFD* 8/17 (2017): 35-50; Ayrıca "Kitab-ı Mukaddes Tenkitçiliği" için bkz. Paçacı, *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi*, ss. 29-40; Harman, "Ahd-i Atık", s. 501; Gürkan, *Yahudilik*, ss. 67-68.

⁸⁶ 2/el-Bakara: 75; 4/en-Nisâ: 46; 5/el-Mâ'ide: 13, 41.

⁸⁷ Ömer Faruk Araz, "Rabbânî Yahudiliğin İlk Yorum Prensipleri: Hillel'in Yedi Yorum Kuralı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 5/2 (2016): 322.

⁸⁸ "Klasik Yahudilik" terimini tercih eden Baki Adam, bu terimle klasik Rabbânî zihniyetin hâkim olduğu dönemin Yahudiliğini kastettiğini ifade etmiştir. Bu dönem Rabbani yorumların toplum hayatında ön plana çıktığı M.Ö. 2. Yüzyıl ile reformist düşüncelerin belirmeye başladığı 18. Yüzyıl arasındaki iki bin yıllık süreci ifade eder. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 159.

Yazılı Tora'nın yorumu olan Mişna'yı ve daha geniş anlamda Gemara ile birlikte Talmud'u ifade ettiğine dair genel bir kabul mevcuttur. İbranice kutsal yazıların resmi versiyonu Yazılı Tora, resmi yorumları ise Sözlü Tora olarak bilinmektedir. Sözlü Tora'nın, Sina Dağı'nda Hz. Musa'ya verilen ve ondan da Yehuşua'nın alıp Yaşlılar (Zekanim)'a, Yaşlılar'ın Nebiler'e, Nebiler'in Yüksek Şûra Üyeleri'ne aktardığı Yasa (Talmud) olduğu ileri sürülmüştür.⁸⁹ Sözlü Tora olarak kabul edilen Yahudi sözlü geleneğinin her dönemin bilginleri⁹⁰ tarafından nesilden nesile aktarıldığı düşünülmektedir.⁹¹ Rabbânî görüşe göre Sözlü Tora Yazılı Tora'yı koruduğu gibi onun doğru anlaşılıp uygulanmasını temin etmektedir.⁹²

Yahudilik, doğrudan Eski Ahit (Tanah) literatürüne dayanan bir din olmaktan ziyade, Eski Ahit öğretisinin gelenek kanalıyla yorumlanmış ve hala yorumlanmakta olan biçimidir. Diğer bir ifadeyle, takriben MÖ I. yüzyılda başlayıp MS VI. yüzyılın sonlarına kadar uzanan ve Talmud literatürünü oluşturan Ferisi-Rabbânî gelenek olmasaydı, Eski Ahit'ten bugün anladığımız manada Yahudiliğin çıkması mümkün olmazdı. Dolayısıyla Yahudilik ve Hıristiyanlık, bu noktadan bakıldığında, hem birbirinin çağdaşı hem de ortak Eski Ahit literatürünün farklı kanalları (yani

⁸⁹ Mishnah, 1: 1; Rav Naftali Haleva (derleme, tercüme ve yorum), *Pirke Avot*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik, 2004, ss. 2-3; Toprak, *Talmud ve Hadis*, ss. 58-59; "Rabbiler, Hz. Musa'ya Sina Dağı'nda verilenleri, Levhalarda yazılı On Emir'den başlatıp, ilerde zeki bir öğrencinin keşfedeceği yorumları (TB, Megillah, 19b) ve hatta Filistin topraklarında konuşulan sıradan sözleri kapsayacak kadar geniş tutmuşlardır." Bu anlayışı destekleyen menkıbe ve yorumlarla Mişna bilginlerinin (Tanna'im) Tevrat üzerindeki yorumlarının ilahi vahiy kapsamına alınması sağlanmıştır. Adam, *a.g.e.*, ss. 162-163.

⁹⁰ Talmud öncesi ve Talmud dönemi bilgin tabakaları sırasıyla Soferim, Zugot(Zekanim), Tanna'im, Amora'im, Stammaim, Savoraim'den oluşmaktadır. Bu altı ana tabakanın alt tabakaları bulunmaktadır. Soferim, M.Ö. 6. Yüzyılda yaşamış olup Tora'yı derleyen Ezra ile başlatılmaktadır. Mişna'yı derleyen Rabbi Yahuda Ha-Nasi (M.S. 2. Yüzyıl) Tanna'im (M.S. 10-M.S. 220) içerisinde yer almaktadır. Bu tabakada Rabbanî Yahudiliğin iki büyük ekolünün kurucuları Hillel ve Şamma'yın öğrencileri olan önemli Talmud bilginleri yer almaktadır. Rabbi Yohanan ben Zakkay, Rabbi Akiba, Rabbi Meir, Rabbi Yişmael, Rabbi Gamaliel (aynı isimde birden fazla bilgin vardır) bunlar arasında sayılabilir. Amora'im döneminin (M.S. 220-M.S. 520) sonlarında Rabbanî Yahudiliğin en geniş ve temel kaynağı, Mişna'yı ve Mişna üzerine yapılan yorum ve tartışmalardan oluşan Gemara'yı içeren Talmud tamamlanmıştır. Filistin'de yaşayan Amora'im bilginleri (*rabbi* ünvanını taşırlar) Kudüs Talmud'unu (Talmud Yerusalmi), Bâbil'de yaşayan Amora'im bilginleri (*rav* ünvanının taşırlar) Bâbil Talmud'unu (Talmud Bavli) oluşturmuşlardır. Bilgin tabakaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Toprak, *Talmud ve Hadis*, ss. 175-196; Çalışmamızda Talmud bilginlerinden bahsedildiğinde genel olarak *rabbi* ünvanı kullanılırken, yararlandığımız kaynaklarda geçişine göre *rav* ünvanı da kullanılmıştır.

⁹¹ Toprak, *Talmud ve Hadis: Karşılaştırmalı Bir Araştırma* adlı geniş hacimli çalışmada Yahudilik ve İslam'ın sözlü geleneklerini oluşturan Talmud ve Hadis rivayetlerinin nesilden nesile aktarılma ve "söz"den "yazı"ya geçiş serencamını karşılaştırmalı olarak ayrıntılı bir şekilde işlemiştir.

⁹² Mishnah, 1: 1; Haleva, *Pirke Avot*, ss. 2-3; Adam, *a.g.e.*, ss. 165-166; Rabbanî Yahudilikte Sözlü Tora'nın otoritesi için bkz. Adam, *a.g.e.*, ss. 163-169.

*Talmud ve Yeni Ahit) yoluyla yorumlanmış iki farklı biçimi ve iki rakip gelenek olmaktadır.*⁹³

Kelime anlamı “שנה” kökünden “tekrar etmek, tekrarla öğretmek” olan Mişna (משנה), kendisinden önceki bilginlerin Tora’nın bir tefsiri niteliğindeki daha çok halahik⁹⁴ yorumlarını toplayan Rabbi Yahuda Ha-Nasi (M.S. 135-220) tarafından Filistin’de derlenmiştir.⁹⁵ Talmud’un temelini oluşturan, Yahudi sözlü geleneğinin ilk yazılı derlemesidir.⁹⁶ “ללמד/למד” kökünden “öğrenme/öğretme”, “çalışma” gibi anlamlara gelen Talmud ise Mişna ile birlikte, Mişna üzerine yapılmış tartışma ve görüşleri ihtiva eden Gemara (גמרא)’dan oluşmaktadır.⁹⁷ Gemara dinî kural ve kanunlar (halahalar) gibi Rabbânî edebiyatın hukukî olmayan; tarihî, ahlakî, mistik, felsefî anlatımları, kıssa, fabl ve menkıbelerinden oluşan agadaları⁹⁸ da içerir.⁹⁹ Kısaca Talmud (תלמוד) Yahudi

⁹³ Gürkan, *a.g.e.*, s. 13.

⁹⁴ “Halaha/Alaha ‘הלכה’; Yahudi dinine mensup kişilerin kendi aralarındaki ve kendileri ile Tanrı arasındaki ritüel uygulamaları dinsel zorunluluklar açısından ele alan ve din alimlerinin ve din adamlarının ürettiği dini metinlerin bir branşıdır. İnsan yaşamının hemen hemen tüm yönlerini ele alır. İbranicede הולך/ללכת (yürümek) kelimesinden türemiştir. Çünkü (*h*)*alaha*, Yahudiler için yaşam yolunu gösterir ve bu, Tora’daki (Çıkış, 18:20) bir ifadeye dayandırılmıştır. Tanaim döneminde (M.S. 1-3. yüzyıllar) (*h*)*alaha*, dinsel yetkililer tarafından yayımlanan bir şifahi fermanıdır. Daha sonraları bir münazara sonunda erişilen yetkilendirilmiş kanaat şeklini aldı. Tanaim bilginleri Mişna’yla yakından ilgili olan öğretme ve gelenekleri bir araya getirerek Tosefta’yı hazırladılar. Ayrıca (*h*)*alaha* Yahudi geleneğinin dinsel olarak yasalaşmış şeklini temsil eder ve bilgelerin yorumlarını içeren (*h*)*agada*’ya karşı ayrı bir görünüm arzeder. Bununla beraber (*h*)*alaha* ve (*h*)*agada* birbirlerini etkilemiştir. a) (*H*)*alaha* Tora temellidir: İlk aşamada Tora’daki 613 Mitsvot’un (emir ve yasaklar) uygulanmasını ve bu Mitsvot’a uyulmaması dâhilindeki yaptırımları ele alır. Mitsvot, (*h*)*alaha*’da; Tanrı tarafından Sinây’da Moşe’ye aktarılmış olarak tanımlanır. Daha sonra bunlara Rabbinik Mitsvot (Mitsvot de Rabanan) eklenmiştir. b) İnanca göre yazılı Tora (Tora şe-bikhtav) ile kişiden kişiye konuşarak iletilen Sözlü Yasa "Tora Şe-be'alpe", Moşe Rabenu’ya Tanrı tarafından aynı anda iletilmiştir. Esasen bu mantıklı bir gereksinimdir. Çünkü yazılı bir metin sözlü açıklamayı da gerektirir. Örneğin Yazılı Tora’da Şabat günleri çalışılmayacağı kaydedilmiş, hangi eylemlerin bunun ihlali olacağı ise Sözlü Tora’da belirtilmiştir (TB, Shabbat, 73a).” Ayrıntılı bilgi için bkz. Besalel, “Alaha”, YA 1 (2001): 51-54; a.mlf., “Tanaim”, YA 3 (2002): 713-714; a.mlf., “Tosefta”, YA 3 (2002): 745-746.

⁹⁵ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 25; Francine Kaufmann ve Josy Eisenberg, “Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik”, trc. Mehmet Aydın, *AÜİFD* 29 (1987): 283; Toprak, *a.g.e.*, s. 137; Dan & Lavinia Cohn-Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, trc. Bilal Baş, İstanbul: İz Yay., 2010, s. 63.

⁹⁶ Toprak, *Talmud ve Hadis*, s. 396; Ayrıntılı bilgi için bkz. Toprak, *a.g.e.*, ss. 137-141; Besalel, “Mişna”, YA 2 (2001): 413-414.

⁹⁷ Adam, *a.g.e.*, s. 26; Toprak, *a.g.e.*, ss. 141, 146-147.

⁹⁸ “Talmud ve Midraş öyküleri anlamındaki *agada* ‘אגדה’, Talmud’daki malzemenin yaklaşık olarak üçte birini oluşturur. *Alaha*’nın oluşturulması için Rabbilerin münazaralarının yanı sıra, tarih, felsefe, teoloji, ahlak ve folklor ele alınır. Ayrıca Biblik kaynaklı öyküler işlenir. Keza Kutsal Kitap’tan kaynaklanmayan melekler ve şeytanlar, Yahudi cemaatlerine özgü gelenekler veya şahsiyetler, anlatımı moral değerlere

geleneğinde Tora'yla beraber önem verilen sözlü geleneğin derlemesidir. Sözlü Tora (תורה שבעל פה) olarak kabul edilir. Şifahi/Sözlü Yasa ya da Tora'nın tefsiri de denilmektedir.¹⁰⁰ Talmud'un iki versiyonundan biri Talmud Bavli (Bâbil Talmudu)'dir ve Bâbil'deki Amoraîm (M.S. 220-520 döneminin bilginleri) tarafından oluşturulmuş, bugünkü Bağdat yakınlarındaki Sura Akademisi'nde Rav Aşi tarafından 5. Yüzyılda derlenmiştir. Filistin Amoraîminin oluşturduğu ise Talmud Yerusalmî (Kudüs Talmudu)'dir ve Rabbi Yohanan tarafından 4. Yüzyılda derlenmiştir. Bâbil Talmudu Kudüs Talmuduna göre çok daha geniş, sistemli ve detaylıdır. Aynı zamanda Yahudiler nezdinde kaynak değeri Kudüs versiyonundan daha fazladır. Bir konu hakkında ileri sürülen bütün yorum ve görüşler toplanmış ve meseleler serbest bir şekilde tartışılmıştır. İçerisinde birbirine aykırı görüşler bulunduğu gibi Tevrat'a aykırı görüşler de yer alabilmektedir.¹⁰¹ Çalışmamızda Yahudiler için otorite oluşu, genişliği ve kullanım kolaylığı gibi nedenlerle Bâbil Talmud'u daha fazla kullanılmıştır. Ayrıca Roma'nın Kudüs'teki ikinci mabedi yıkmasıyla (M.S. 70) başlayan Talmudik (Rabbinik) dönemde Filistin Roma'nın hâkimiyetindedir. Bu dönemde Roma baskısından kaçan Yahudiler M.Ö. 586'daki ilk yıkımdan sonra olduğu gibi yoğunlukla bugünkü Irak (Bâbil) bölgesine ve Ortadoğu'nun farklı bölgelerine yerleşmişlerdir. Bu baskının yanı sıra Doğu Roma Yahudiliğe rakip bir geleneğe dönüşen Hıristiyanlığı resmi din olarak benimsemiştir.¹⁰² Bu şartlar altında Medine ve çevresindeki Yahudilerin Filistin'den

---

bağlanan hikâyeler de agada kapsamındadır. *Agada, alaha* gibi bağlayıcı nitelikte değildir ve kişisel kanıları yansıtır. Fakat *agada, alaha* ile birlikte kaynaklaşarak *alaha*'ya ahlaki değer kazandırmıştır." Besalel, "Agada", *YA* 1 (2001): 38-39.

⁹⁹ Adam, *a.g.e.*, s. 26; Toprak, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁰⁰ Toprak, *Talmud ve Hadis*, s. 397.

¹⁰¹ Adam, *a.g.e.*, s. 26-27; Talmud hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zaferü'l-İslâm Han, "Talmud'un Doğuşu ve Yahudiler Üzerindeki Tesiri", trc. Mehmet Aydın, *AÜİFD* 25 (1981):139-152; a. mlf., *Yahudilikte Talmud'un Mevkii ve Prensipleri*, trc. Mehmet Aydın, İstanbul : İhya Yayınları, 1981; Besalel, "Talmud", *YA* 3 (2002): 695-711; Toprak, *a.g.e.*, ss. 137-148; Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, ss. 70-72; Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 5. Baskı, 2013, ss. 266-271.

¹⁰² Gürkan, *Yahudilik*, s. 28.

ziyade Yahudiliğin daha etkin olduğu Bâbil Rabbinik geleneğiyle iletişim halinde olmaları kuvvetle muhtemeldir. İslam geleneğine ait “örf” kavramı ile karşılanabilecek “minhag” da Yahudilerin yaşamında etkili olan halahalar (kurallar) içerisinde sayılmış, zamanla din kapsamındaki “gelenek” kavramı ile karşılanabilecek bir yapıya sahip olmuştur. Mişna bilgeleri halahayı korumakla birlikte Yahudilerin yaşadıkları bölgelerin örfüne uymalarının gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bazen bir minhag bir halahayı, bölgedeki yerel bilgenin onayıyla, iptal edebilir. Bu nedenle bir yerde yasak olan başka bir yerde serbest olabilmıştır.¹⁰³

Çalışmamızda başvuru kaynağı olarak kullanılan Mişna ve Talmud’lar Herbert Danby’in yayıma hazırladığı The Mishna; The Schottenstein Edition tarafından yayımlanan Talmud Bavli (Babil Talmudu); Hendrickson Puplicer tarafından yayımlanan The Jerusalem Talmud (Kudüs/Filistin Talmudu)’dur. Bunların yanısıra Mişna, Bâbil ve Kudüs Talmud’ları için <https://www.sefaria.org/texts>; yine Bâbil Talmudu için <http://halakhah.com/> başvuru adresleri olmuştur. Ayrıca Mişna’daki ahlakî atasözlerinden bir seçki olan Pirke Avot’un Türkçe tercümesinden istifade edilmiştir.

Midraşlara gelince; (דרס) 777 kök harflerinden oluşan kelime “arama, araştırma, inceleme, yorumlama” gibi anlamlara gelmektedir. Talmud öğrenilip öğretilen din okuluna Bet Ha-Midraş denilir. Diaspora dönemlerinde de Yahudilerin yaşadığı her yerde bu okullarda eğitim-öğretim yapılmıştır. Midraş (מדרש), Tanah’ın gerek agadik (ahlaki) gerek halahik (normatif) tefsiri de sayılabilecek, bunun yanında antolojiler ve vaazlar içeren rabbinik literatürün en geniş parçalarından biridir. Midraşların tarihinin M.Ö. 1. yüzyılla M.S. 14. yüzyıl arasını kapsadığı söylenmiştir. M.S. 400-1500 yılları

¹⁰³ Besalel, “Alaha”, YA 1 (2001): 53; a.mlf., “Minhag”, YA 2 (2001): 409.

arasında kitaplaşmış çok sayıda midraş bulunmaktadır.¹⁰⁴ Çalışmamızda Midraş Rabah,¹⁰⁵ Pirke de Rabbî Eliezer¹⁰⁶ ve Tora'nın ilk beş kitabının daha çok agadik tefsirinden oluşan Türkçe'ye beş cilt olarak tercüme edilmiş midraş seçkilerinden istifade edilmiştir.

Hicaz bölgesinde ehlu'l-kitâbın etkisiyle dolaşımda olan yazılı ya da sözlü gelenek üzerinde apokrif ve psedöpigrafik eserlerin de etkili olduğu düşünülmektedir. Bu metinler, İkinci Tapınak dönemine ve kısa bir süre sonrasına ait ancak Yahudi Kutsal Kitabına (Tanah) dâhil edilmemiş yazılar topluluğudur. Bunların çoğu Tanah'ta yer alan kitaplarla benzer üslup ve zemindedirler. Ancak Tanah'ın son derlenişinin dışında kalmış ya da bırakılmış olduklarından “gayriresmi” bir zemine itilmişlerdir. Birbirinden farklı edebi tarzlarda ve farklı kanaatler içeren bu yazılar; İbranice, Aramice ve Yunanca gibi çeşitli lisanlarda ve Filistin, Mısır gibi farklı yerlerde yazılmışlardır. Ancak çeşitli Hıristiyan kiliseleri, bunları Kutsal Kitab'a dâhil etmişlerdir. Bu yazıların önemi; İkinci Tapınak dönemindeki Yahudilik, Rabinik Yahudiliğin kaynakları ve Hıristiyanlığın başlangıcı hakkında sağladıkları bilgiden kaynaklanmaktadır. Yunanca bir kelime olan “apocrypha” gizli, saklanmış gibi anlamlar içermekle birlikte zamanla sahte veya düzmece gibi anlamlar kazanmıştır. Bu kitaplar Tanah ile ilişkili olmalarına rağmen, İbranice asılları bulunmadığından şaibeli ya da sahte olduğu iddia edilen bir özellik kazanmışlardır. Bunlar M.Ö. 400-M.S. 35 arasında yazılmış 14 kitaptır.

---

¹⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. D. Herr, J. Elbaum, D. Flusser, R. Beloff, “Midrash”, *EJ*, Second Edition, ed. Fred Skolnik, vol. 14 (New York: Macmillan Reference USA in association with Keter Publishing House, 2007): 182-204; Besalel, “Midraş”, *YA* 2 (2001): 405-406; a. mlf., “Bet A Midraş”, *YA* 1 (2001): 109; Adam, *a.g.e.*, ss. 28-30; Ömer Faruk Araz, *Yahudilikte Midraşık Literatürün Tarihsel Gelişimi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016; Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, ss. 66-70.

¹⁰⁵ Tora ile Hameş Megillot adı verilen, Sinagog'ta çeşitli vesilelerle okunan Neşideler Neşidesi, Rut, Yeremya'nın Mersiyeleri, Vaiz ve Ester kitaplarının tefsiridir. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 29.

¹⁰⁶ Tevrat'ın yaratılması ve İsrailoğullarına verilmesi hakkında ayrıntılı rivayetler ve menkıbeler içeren bu eser aggadâh türünden bir midraştır. Pirke de Rabbî Eliezer'in M.S. 1. yüzyılın sonlarında yaşamış olduğu tahmin edilmektedir. Adam, *a.g.e.*, s. 31.

“Pseudepigrapha” ise resmi kanonların ve Apokrifa’nın dışındaki çoğunlukla M.Ö. 200- M.S. 200 yılları arasında üretilmiş çok sayıda metni tanımlamaktadır. Asıl yazarından başka birine atfedilmiş kitaplar olarak da tanımlanmıştır. Eski eserlerde Pers, sonrakiler de ise Hellenistik etkiden söz edilmiştir. Apokrifa kitapları, Kutsal Kitabın Yunancaya çevirisi olan Septuagint'e ve Jerome'un Latince'ye çevirisi olan Vulgate'e dâhil edilmişlerdir. Bunlar, Rum, Ortodoks ve Katolik Kiliseleri'nin kutsal kitabına dâhil edilmiştir. Apokrifa kitapları şunları içerir: "Tobit", "Jüdit", "Baruh", "Yermiyau'nun Mektubu", " Ben Sira'nın Bilgeliği" , "Şlomo'nun Bilgeliği", “Birinci ve İkinci Makabiler”, "Esdras" ve "Ester ve Daniel'e ekler”... Psödepigrafa türü kitaplar ise, çeşitli kiliseler tarafından muhafaza edilmiş fakat Hıristiyan Kutsal Kitabı kapsamına alınmamışlardır. Bunların çoğunun Hıristiyan uzantıları vardır; İkinci Tapınak döneminde Yahudiler tarafından yazılan bazı eserler, Hıristiyanlar tarafından değişikliğe uğramıştır. Apokrifa ve Psödepigrafa kitapları, Yahudi bilgeler tarafından reddedilmişler ve Talmud'da " Sfarim Hitsonim" (harici kitaplar) olarak nitelendirilmişlerdir. Yahudi bilgelerin okunmasını yasaklamalarına rağmen (Sanhedrin, 10:1) bu eserlere ait öykü ve öğeler Talmud ve midraşlarda yer alabilmiştir. Apokrifa ve Psödepigrafa, yalnız Yunanca ve Latince değil; Etyopya, Ermeni, Suriye ve eski Slav kiliseleri gibi çeşitli kiliselerin dillerinde yazılmıştır. Bunların bazıları özgün lisanlarında günümüze dek gelebilmiştir. Bu eserlerin bazı parçaları Ölü Deniz Tomarlarında İbranice ve Aramice olarak Kumran'da bulunmuştur. Apokrifa ve Psödepigrafada Kutsal Kitaba paralel birçok edebi yazı bulunmuştur. Bunlar tarihi açıdan güvenilir bölümler içerdikleri gibi, bazıları da kurgusal ve didaktiktir. Bilgelik edebiyatı, felsefe çalışmaları, mezmurlar ve açıklamalar, kehanetler; Kutsal Kitap'taki hadiseleri açar ve farklı vurgulamalar içerir.¹⁰⁷

---

¹⁰⁷ Besalel, “Apokrifa-psödepigrafa”, *YA 1* (2001): 68-71; Robert Graves-Raphael Patai, *İbrani Mitleri*, trc. Uğur Akpur, İstanbul: Say Yay., 2009, s. 12.

Çalışmamızın, Yahudilerden naklin konu edildiği, ikinci bölümünde yoğunlukla tefsir, yanı sıra hadis ve siyer kaynakları kullanılmıştır. Bu bölümde de temel İslam kaynakları ile karşılaştırmalı olarak Tora, Tanah, Talmud ve Midraşlar çalışmanın başlıca kaynaklarını oluşturmuştur. Bununla birlikte çalışmada Yahudiliğin sözlü geleneğinin gerek kanonik (Talmud ve Midraşlar) gerekse kanonik sayılmayan kaynakları (Apokrif ve Psedöpigrafik eserler) yeterince kullanılmamıştır. Bunlar arasında diğerlerine oranla daha çok Bâbil Talmudu'ndan istifade edilmiştir.

Binlerce yıllık bir geleneğin yüzlerce yılda derlenip yazılmasıyla ortaya çıkmış söz konusu kaynaklar oldukça geniş bir hacme sahiptir. Üstelik bu metinler göçebelik,¹⁰⁸ istilalar, Assur, Roma ve Persler gibi değişen yönetimler altında ve diasporadaki yaşanmışlıklar içinde oluşmuş, ayrıca her dönemde yapılan eklemelerle daha da çoğalmıştır. İsrailoğulları yönetimleri altında yaşadıkları Assur, Roma ve Persler dışında Sümer,¹⁰⁹ Kenan,¹¹⁰ Mısır,¹¹¹ Hitit, Yunan ve Araplar gibi birçok topluluk ve kültürle karşılaşmışlardır. Bu kültürel etkileşim içerisinde sözlü rivayetler olarak nakledilen içerik Tanah ve Talmud metinlerini oluşturmuştur.¹¹² Kur'an hitabının anlaşılmasında yirmi iki yıllık nuzûl sürecine ait tarihî olay ve olgular ile topluma ve

---

¹⁰⁸ William F. Kennel, "Eski Musevi Ailesi", trc. Hakkı Şah Yasdıman, *DÜİFD* 9 (1995): 477.

¹⁰⁹ Tekvin, 11: 30-32; 12: 1-5

¹¹⁰ Tekvin, 12: 6.

¹¹¹ Tekvin, 12: 10-20; ismi geçen başka topluluklar için ayrıca bkz. Tekvin, 15: 19-21.

¹¹² Bkz. Firestone, *Yahudiliği Anlamak*, ss. 24-57; Gürkan, *Yahudilik*, ss. 21-29; Hakkı Şah Yasdıman, *Yahudi Kutsal Metinleri Işığında Kadının Evlilikteki Yeri*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2000, ss. 1-3; Yapılan birçok araştırma sonucunda Yahudi hukukunun başta Hammurabi kanunları olmak üzere Bâbil, Assur, Mısır, Yunan ve Romalıların tesirleri altında geliştiği iddia edilmiştir. bkz. Hirschel Revel, "Law, Jewish", *UJE* 6 (New York 1948): 554-560; Yasdıman, *Yahudi Kutsal Metinleri Işığında Kadının Evlilikteki Yeri*, s. 15.

dile ait özelliklerin, dolayısıyla döneme ait rivayetlerin,¹¹³ aynı şekilde bu rivayetlerin anlaşılmasında kendi sürecine ait benzer unsurların nasıl bilinmesi gerekiyorsa;¹¹⁴ Yahudi geleneğine ait bu hacimli kaynakların, olduğu derin tarih ve geniş coğrafyaya ait benzer unsurlar (tarihî olay ve olgular, topluma ve dile ait özellikler) eşliğinde okunması gerekmektedir. Bu okuma ve değerlendirmeler için bir ya da birkaç çalışmanın yeterli olmayacağı izahtan varestedir. Bu, ancak disiplinler arası gerçekleştirilecek uzun soluklu çeşitli araştırmalarla yapılabilir. Bu yönden çalışmamız dinler arasındaki mukayeseli araştırmaların “tefsir” alanında da yapılması gerektiğini ve yapılabileceğini ortaya koyan bir niteliğe de sahiptir.

Çalışmamızda Kur’an ayetlerinin tercüme için DİB,¹¹⁵ TDV¹¹⁶ ve Mustafa Öztürk’ün¹¹⁷ meallerine müracaat edilmiş, ancak bazı ayetlerin meallerinde tarafımızdan tasarrufta bulunulmuştur. Kur’an ayetleri, surenin mushaf sıra numarası/surenin ismi: ayet numarası şeklinde verilmiştir. Tanah referansları kitabın ismi, bâb: pasuk numarası şeklinde verilmiştir. Bazı Tora pasuklarına dair yorum ve ayrıntılar için Türkçe çevirisiyle açıklamalı Tora, cilt ve sayfa numarasıyla gösterilmiştir. Talmud, bibliyografya kısaltmalarında gösterildiği şekilde kullanılıp yanında bölüm ismi, pasaj numarasıyla verilmiştir. Referanslar gösterilirken, kaynaklar geçtikleri ilk yerde tam künyeleriyle; daha sonraki dipnotlarda sadece müellifin ve eserin ismiyle belirtilmiştir.

---

¹¹³ Bkz. Mâturîdî, *Te`vilâtu`l-Kur`ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu-Bekir Topaloğlu, İstanbul 2003, I, 3; H.P. Rickman, *Anlama ve İnsan Bilimleri*, trc. Mehmet Dağ, Ankara 1992, ss. 108-109.

¹¹⁴ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDVY, Ankara 2011, s. 129.

¹¹⁵ H. Altuntaş ve M. Şahin (haz.), *Kur’an-ı Kerim Meâli*, DİBY, Ankara 2011.

¹¹⁶ H. Karaman, A. Özek ve dğr., *Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, TDVY, Ankara 2016.

¹¹⁷ Mustafa Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali –Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.

Hız. Peygamber'in ismi metnin bize ait olan kısımlarında Hız. Peygamber, doğrudan yapılan alıntılarda ise alıntı yapılan kaynakta geçtiği şekliyle kullanılmıştır.

Çalışmada zikredilen şahıs isimleri hicri/miladi şeklinde vefat tarihleriyle birlikte verilmiştir. Ancak vefat tarihleri dipnotlarda verilmemiş; metin içerisinde ismin sık tekrar ettiği kısımlarda ise yaklaşık her sayfada bir kez verilmiştir.

Tezde verilen tarihlerin büyük çoğunluğunda hicri takvim esas alınmıştır. Miladi takvimin kullanıldığı tarihler M/M.Ö./M.S. şeklinde belirtilmiştir.

Metnin bize ait olduğu yerlerde Kur'an, tefsir, hadis vb. yaygın bilinen Arapça kelimelerin yazımında Türk Dil Kurumu Sözlüğü esas alınmış; transliterasyon sistemine uygun olarak düzenlenmemiştir. Hız. Ömer, Hız. Ali gibi Türkçe literatürde sıklıkla kullanılan isimler de transliterasyon alfabesiyle yazılmamıştır.

Hemze (ء), kelimenin başında olduğu zaman gösterilmemiştir. Tā el-marbūta (ة), a/e olarak yazılmıştır. Alıntılarda ise yazarın imlası/transliterasyonu esas alınmıştır.

0.3. İslam Öncesi Arap-Yahudi İlişkileri

İslam öncesi Arap Yarımadasında Yahudiler Medine, Fedek, Hıyber, Vādī'lkurā, Teymā, Maḳnā, Tā'if, Eyle, Cerbā' ve Ezruh ile Yemen, Bahreyn ve Umman bölgelerinde yer almışlardır.¹¹⁸ Onların Yahudileşmiş Araplar mı, Araplaşmış Yahudiler mi, yoksa Arap olmayıp, Araplaşmayan, Yahudiliklerini de koruyan Yahudiler mi

¹¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Eyüp Baş, *İslam'ın İlk Döneminde Müslüman Yahudi İlişkileri*, Gökkuşbe Yay., İstanbul 2004, ss. 32-77; Nuh Arslantaş, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, ss. 70-105.

olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Gerek tarihçilerin ortaya koydukları bilgiler, gerekse Kur'an'ın bölgenin Yahudilerine olan hitabı ve onlarla ilgili bahisleri¹¹⁹, onların “Yahudileşmiş Araplar” oldukları şeklindeki görüşü oldukça zayıflatmaktadır.¹²⁰ Baskın görüş Yahudilerin göç yoluyla Arap Yarımadası'na yerleşmiş olduklarıdır. Bu yerleşmeyi Hz. Mūsā dönemine kadar götürenler olduğu gibi M.S. 70 yılında Suriye Rum kralı Titus'un Kudüs'e saldırması olayına kadar birçok farklı olayla ilişkilendirenler olmuştur.¹²¹ Yarımadaya gelen Yahudiler arasında Kohenlerden¹²² (Hārūnoğulları) olan bir grup Yeşrib'e yerleşmiştir.¹²³ Bu görüşleri ileri sürenlerin kullandığı tarihi veriler dikkate alındığında M.S. 70 yılında topluluklar halinde bir göçün gerçekleştiği; fakat yarımadadaki Yahudi varlığının ve Arap-Yahudi ilişkilerinin çok daha geriye gittiği söylenebilir. Araplarla İsrailoğulları arasındaki ticari ilişkinin çok gerilere gittiği tarihen sabit olduğu gibi Yahudilerin ilk ata kabul ettiği Hz. İbrāhīm'in Mekke'ye gidip oğlu İsmā'il'i Curhum kabilesi içerisinde bırakması da bu ilişkinin tarihi hakkında ipucu vermektedir.¹²⁴ Araplarla İbrāniler arasındaki ilişkilerin Hz. İbrāhīm'le başlamış olduğu söylenebilir. Bir İbrani olan Hz. İbrāhīm'in oğlu Hz.

---

¹¹⁹ Bkz. 2/el-Bakara, 40, 41, 47, 50, 72-76, 83, 87, 211; 4/en-Nisā', 153; 5/el-Mā'ide, 78-81.

¹²⁰ Bkz. Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 87-89.

¹²¹ Yahudilerin bölgeye gelişleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Semhūdī, *Vefāu'l-Vefā'*, I, 293-301; Taberī, *Tārīhu'r-Rusul ve'l-Mulūk*, thk. Muhammed Ebū'l-Faḍl İbrāhīm, Beyrūt: 1967, I, 536-538; İbn İshāk, *Siyer (Peygamber Tarihi)*, trc. Sezai Özel, Akabe Yay., İstanbul 1991, s. 134-139; Taberī, *Tefsir*, II, 237-241; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 172; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 465-470; Muḳātil, *Tefsir*, I, 122; Cevād 'Alī, *el-Mufaşşal fī Tārīhi'l-'Arab Ḳable'l-İslām*, Beyrūt: Dāru'l-İlm li'l-Melāyīn, 1970, VI, 513; Charles Torrey, *Jewish Foundation of Islam*, New York: Jewish Institute of Religion Press, 1933, s. 10-11, 17; Gordon Newby, *A History of the Jews in Arabia*, The University of South Carolina Press, Columbia 1988, ss. 14-23; Mevdūdī, *Hiz. Peygamberin Hayatı*, II, 74; Baş, *a.g.e.*, s. 23; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, Yeni Şafak, Ankara 2003; I, 552-553; Arslantaş, *Hiz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 70-76.

¹²² Kohen: İsrailoğullarına dini konularda rehberlik yapmaları için Rab tarafından seçilmiş olan, Harun ve soyundan gelen din adamları sınıfına verilen isimdir. Çıkış, 28 ve 29. bâblar; ayrıntılı bilgi için bk. Joseph Jacobs, “Cohen”, *JE* 4 (New York and London: 1903): 144.

¹²³ Semhūdī, *Vefāu'l-Vefā'*, I, 298; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 75.

¹²⁴ Reuven Firestone, *Journey in Holy Lands*, State University of New York Press, 1990, s. 8, 25; Firestone, *Yahudiliği Anlamak*, s. 50-51; Hıdır, *a.g.e.*, s. 87; Hans Küng, *Judaism: The Religious Situation of Our Time*, SCM Press Ltd. London 1992, s. 11.

İsmâ'îl'in annesi Hacer'le birlikte aileden ayrılp Mekke'ye yerleşmesi¹²⁵ İslam ve Yahudi geleneğinin müşterek konusudur. Hz. İsmâ'îl bölgeye yerleşen Cürhümlülerden Arapça öğrenmiş ve bu kabileden bir Arap kadınla evlenmiştir. İbrâhîm neslinden Arapça konuşan ilk kişinin Hz. İsmâ'îl olduğu söylenmiştir.¹²⁶ İslam kaynaklarında Hz. İbrâhîm'in farklı zamanlarda Mekke'deki ailesini ziyaret ettiği kaydedilmiştir.¹²⁷ Kur'an'da sıklıkla Medineli Yahudilerle ilgili anlatımların bulunduğu, Yahudilerin muhatap alındığı el-Bakara suresinde Yahudilere Hz. İbrâhîm'le gönderilen mesaj (tevhit dini) hatırlatılmış ve Hz. İbrâhîm'le İsmâ'îl'in Kâbe'yi inşa edişleri de bu ayetler arasında anlatılmıştır.¹²⁸ Hz. İbrâhîm'in belirli zamanlarda Mekke'ye gelip orada bulunduğu bu anlatımlardan da anlaşılmaktadır. Tora'nın anlatımına göre Hz. İsmâ'îl'in de Filistin'deki ailesi ile irtibatının devam ettiği söylenebilir.¹²⁹ Tora'ya göre Hacer ve İsmâ'îl, İbrâhîm kabilesinden uzaklaştırılmış ve çölde tek başına, savunmasız kalmışlardır.¹³⁰ Reuven Firestone'un ifadesiyle, konukseverliği ve yabancıları himayesiyle bilinen bir Yahudi aile reisine yakıştırılmayacak böylesi bir davranış birçok Midraş'a ve Kitab-ı Mukaddes'in zor metinlerini anlaşılır kılmaya çalışan betimleyici yorumlara ilham kaynağı olmuştur. Tekvin 21. bâbın Midraşik yorumsal okumasına göre İbrâhîm gerçekten kendi oğlunu terk etmemiş, onun hayatının devamını ve refahını sağlamak için düzenli olarak onu ziyaret etmiştir.¹³¹ Hz. İbrâhîm'in oğlu

---

¹²⁵ Bkz. 14/İbrâhîm, 37.

¹²⁶ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 46-47; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 37; Ahmet Önkâl, "Cürhüm", *DİA* 8 (1993): 138.

¹²⁷ Bkz. İbn S'ad, *Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. 'Alî Muhammed 'Umer, Kahira: Mektebetu'l-Hancî, 2001, I, 31; krş. İbn S'ad, *Tabakât -Rasulullah'in Kutlu Sireti*, trc. M. Kazım Yılmaz, Trc. Ed. Adnan Demircan, Siyer Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2015, I, 33; Buḥārî, *Enbiyâ* 9; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 47-48; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 38.

¹²⁸ Bkz. 2/el-Bakara: 15-130.

¹²⁹ Bkz. Tekvin, 25:9.

¹³⁰ Tekvin, 21.

¹³¹ Reuven Firestone, "İslam'ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü", trc. E. Döner, A.R. Geçioğlu, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 14/3 (Kış 2014): 198.

İsmâ‘îl’i ziyaret amacıyla iki kez F(P)aran’a¹³² geldiğini anlatan bu Midraşik hikâyenin İslam kaynaklarındaki versiyonu önemli sayılabilecek bir farkla hemen hemen aynıdır.¹³³ Bu fark İbrâhîm’in Mekke’ye iki değil üç kez geldiği ve üçüncü gelişinde oğlu İsmâ‘îl ile buluşup Kâbe’yi inşa ettikleridir. Midraşik hikâyede İbrâhîm’in İsmâ‘îl ile buluştuğu üçüncü ziyaret, dolayısıyla Kâbe’nin inşasına dair bir iz bulunmamaktadır. Bunun dışında İbrâhîm’in İsmâ‘îl için yaptığı iki ziyaret ayrıntılarıyla birlikte her iki gelenekte hemen hemen aynıdır. Örneğin, İbrâhîm’in ilk ziyaretinde oğlu İsmâ‘îl evinde değildir. İbrâhîm oğlunun hanımıyla görüşür. Ona birkaç soru sorar, aldığı cevaplar karşısında “kocan geldiğinde ona selamımı ve kapısının eşliğini değiştirmesini söyle” der. Kadın “kapı eşliğini değiştirme” deyiminin anlamını bilmemekte fakat İsmâ‘îl bilmektedir. İsmâ‘îl babasının tavsiyesine uyarak hanımını boşar. İbrâhîm İsmâ‘îl’i ikinci kez ziyaret ettiğinde yine o evinde değildir. İbrâhîm İsmâ‘îl’in yeni hanımıyla görüşür. Aynı soruları ona yöneltir, aldığı cevaplardan memnun kalarak ona “kocan geldiğinde ona selamımı ve kapısının eşliğini sağlam tutmasını söyle” der.¹³⁴ Firestone’a göre hikâyede İsmâ‘îl’in eşlerinin isimleri ve hikâyenin sunuluşu Arap

---

¹³² Tekvin, 21:21’de geçtiği üzere İbranice Paran olan bu yerin Mekke’ye karşılık geldiği söylenmiştir. Yâkût El-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Buldân*, Beyrût 1990, IV, 255.

¹³³ Bkz. Pirkei De Rabbi Eliezer, İngilizce Tercüme Gerald Friedlander, London 1916, s. 218-219; Buḥārî, Enbiyâ 9.

¹³⁴ İbn Keşîr (ö.774/1373) el-Bakara suresi 127. ayetin tefsiri içerisinde İbn ‘Abbâs’a dayandırılan bir kanaldan gelen bu rivayeti Buḥârî’den (ö.256/870) aktarmıştır. İbn Keşîr, *Tefsir*, I, 428-429; Suyûtî de (ö. 911/1505) aynı rivayeti hadis kaynakları çoğunlukta olmak üzere birkaç farklı kaynaktan aktarmıştır. Suyûtî, *ed-Durru’l-Menşûr*, I, 657-658; Klasik tefsirlerde Kâbe’nin inşası ile ilgili, özel olarak da Hz. İbrâhîm’in yalnız veya Hz. İbrâhîm’le Hz. İsmâ‘îl’in birlikte Kâbe’yi inşa edişleriyle ilgili çeşitli rivayetler yer almaktadır. Fakat Hz. İbrâhîm’in oğlu Hz. İsmâ‘îl’i ziyaretlerini anlatan söz konusu Midraşik hikâyeye örtüşen rivayet ilgili ayetlerin tefsiri içerisinde Muḳâtil, Ṭaberî ve İbn Ebî Hâtim tefsirinde yer almazken hadis ve tarih kaynaklarından nakille sonraki dönem tefsirlerinde yer almaktadır. Hz. İbrâhîm’in üçüncü ziyareti dışında hikâyenin aynı şekilde geçtiği midraş Pirkei De Rabbi Eliezer midraşdır. Pirkei De Rabbi Eliezer midraşının oluşum tarihi M.S. 8. yüzyıldır. Moshe David Herr, “Pirkei De Rabbi Eliezer”, *EJ*, vol. 16, s. 182; M.S. 9. yüzyılda yaşayan Buḥârî’nin *Şahîh*’inde bulunan rivayet İbn Keşîr öncesi rivayet tefsirlerinde yer almamıştır. Mevcut yazılı kaynaklar açısından hikâyenin Midraş kaynaklı olduğu söylenebilir. Ancak rivayetin dayandırıldığı İbn ‘Abbâs ise 7. yüzyılda yaşamıştır. Rivayetin kaynağını tespit için yapılacak ayrıntılı bir çalışma belirli oranda başarılı olabilir. Ancak rivayetlerin yer aldığı metinlerin kitaplaşma tarihleri İslami kaynaklar ile midraşlar arasındaki ortak hikâyelerin hangi kültürden diğerine geçtiği hakkında fikir verebilirse de bu hikâyelerin daha önce sözlü kültür içerisindeki muhtemel dolaşımını dikkate alındığında kaynak kültürün tam olarak tespitini güçleştirmektedir.

İslam etkisine işaret etse de İbrâhîm'i korumayı amaçlayan Yahudi bağlantısı ön plandadır.¹³⁵ Firestone'a göre bu örnekte olduğu gibi Tanah metinlerinin sözlü Midraşik yorumları, hikâyeler/efsaneler Yahudiler ve Hıristiyanlar aracılığıyla Arap toplumu içinde yayılıp yerleşmiş, araplaşarak yerel bilgi ve geleneklerle karışmış, hatta İslami dönemde İslamlaşmış haliyle tekrar Yahudi geleneğe katılmıştır.¹³⁶ Goitein de Müslüman kıssacıların serbestçe kullandıkları Midraşik hikâyeleri farklı kaynaklardan eklemeler ve kendi hayal güçleriyle zenginleştirdiklerini, daha sonra hikâyelerin bu haliyle bazı geç dönem Yahudi midraşlarına katıldığını ifade etmiştir. Goitein farklı olarak görüşünü bir Kur'an kıssasıyla örneklendirmiştir. Yûsuf kıssasındaki Hz. Yûsuf'a âşık olan Potifar'ın karısının misafir ettiği kadınların Yûsuf'un güzelliğini görünce parmaklarını kesmelerinin anlatıldığı bölümün Kur'an'dan İbrani literatürüne geçtiğini belirtmiştir. Goitein'in kurgusuna göre eski midraşa yer almayan, İran aşk hikâyelerine benzeyen Yûsuf kıssasının bu bölümü bir Yahudi tarafından Hz. Muhammed'e anlatılmış ve o bunu kıssaya eklemiş olmalıdır.¹³⁷

Arap yarımadasındaki Yahudi varlığında Filistin'den bölgeye yaşanan göçlerin etkili olduğunu, ayrıca Yahudileşen Arapların bulunduğunu söylemek mümkündür. Kitaba ve hukuka sahip olan Yahudiler putperest Arapların bazıları tarafından örnek alınmışlardır. İslam öncesi dönemde bölgede yaşayan Yahudilerin sahip olduğu siyasi,

---

¹³⁵ Firestone, *a.g.m.*, s. 199.

¹³⁶ Firestone, *a.g.m.*, s. 198-203; "Yahudi ve Yahudiliğin İslam üzerindeki derin etkisine benzer şekilde Hıristiyanlar ve Hıristiyanlığın, putperest Arapların, İslam öncesi Arabistan kültürünün, Perslerin, Zerdüştlere yanı sıra Habeşistan ve Yunanların da İslam üzerinde etkisi vardır. Ama İslam aynı şekilde kendi oluşum sürecinde etkilendiği bu gelenekleri etkilemiştir de. Bu akışkanlığın karşılıklı bir etkileşim olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Kültürel alışveriş doğal olarak etkileşime, almaya, vermeye yol açar ve giderek geçirgen sınırlarla ırk üstü insan irtibat ve etkileşimini sağlar." Firestone, *a.g.m.*, s. 203.

¹³⁷ Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, ss. 238-239; Goitein Kur'an dışında, halk edebiyatı ve sanat alanında Talmud ve diğer kaynaklar ile yaşayan gelenek üzerinden Araplar ve Yahudiler arasındaki kültürel etkileşimin karşılıklı olduğuna dair çeşitli örnekler vermektedir. Üstelik bunlar sadece Araplar ve Yahudilerle sınırlı değildir. Yahudi ve Arap yazılı ve sözlü edebiyatı da batıda Yunan, doğuda Hint olmak üzere karşılaştıkları kültürlerden etkilenmiştir. Bkz. Goitein, *a.g.e.*, ss. 236-257.

ticari, dini ve sosyokültürel üstünlükler, birlikte yaşadıkları veya civar bölgelerdeki Arapları bu din ve kültürün bazı unsurlarını kabule yöneltmiş olabilir. Nitekim Hz. Peygamber'in hicretinden önce Medine'de Arapların, kitabi oluşları ve organize bir toplum olarak yaşamaları gibi sebeplerle, Yahudileri dini/kültürel açıdan kendilerinden üstün görüp örnek aldıkları belirtilmiştir. 'Abdullāh b. 'Umer'den (ö.73/693), Ensar'ın Yahudileri ilimde kendilerinden üstün görerek birçok işlerinde onlara uydukları rivayet edilmiştir.¹³⁸ İslam'dan sonra da Müslümanların, Hz. Peygamber tarafından kendilerine bildirilen bir vahiy yahut yönlendirme olmadıkça, bazı konularda Yahudileri örnek almaya devam ettikleri görülmektedir.¹³⁹ Bir rivayette İbn 'Abbās (ö.68/687), Hz. Peygamber'in kendisine emir gelmemiş hususlarda ehlu'l-kitāba uymayı sevdiğini söylemiştir.¹⁴⁰ Buna göre Medine'de İslam'dan önce ve İslam'ın ilk yıllarında kültürel iktidarın Yahudilere ait olduğu söylenebilir.

Araştırmalara göre Orta Arabistan'da Mekke ve Tā'if'te de Yahudilerin varlığından söz edilse de Medine ve çevresindeki gibi bir Yahudi yerleşim ve nüfus yoğunluğu bu iki şehirde görülmez. Mekke'de tüccar olarak bulunan birkaç Yahudi dışında yerleşik Yahudilerin varlığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Tā'if'te ise Mekke'ye göre kısmen daha fazla Yahudi nüfusundan söz edilmiştir.¹⁴¹ Bununla birlikte Mekkeliler Hıyber, Yemen ve Şam Yahudileri ile ilişki içerisinde olmuşlar, yaşamlarında onlardan kitaplar okuyan ve geleceğe dair haber veren bazı kişilerin sözlerini dikkate almışlardır. Mekkelilerin düğün törenlerinde kullanmak üzere Hıyber

---

¹³⁸ İbn Keşir, *Tefsir*, I, 590; Suyūti, *ed-Durru'l-Mensūr*, II, 595.

¹³⁹ Örneğin el-Bakara suresi 222-223. ayetlerin bağlamı bu durumla ilgilidir. Aynı şehirde uzun süre birlikte yaşadıkları için daha ziyade Medine'li Müslümanların bazı Yahudi uygulamalarını takip ettiği söylenebilir. Bununla birlikte Mekke'den gelmiş olan Hz. Ömer'in dahi 223. ayetle düzeltilen ve Talmud'da yazılı olan bir Yahudi uygulamasını dikkate aldığı görülmektedir. Bkz. Taberī, *Tefsir*, III, 758, İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, II, 405; Suyūti, *ed-Durru'l-Mensūr*, II, 594; TB, Nedarim, 20a-20b.

¹⁴⁰ Buḥārī, *Libās* 70; Muslim, *Fedāil* 90.

¹⁴¹ Bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 86-87.

Yahudilerinden çok çeşitli eşya kiraladıkları, zaman zaman işlerinde Hıyberli kâhin/kâhinelere başvurdukları ve Hıyber’li kadınlarla evlilik yaptıklarına dair tarihî bilgiler bulunmaktadır. Bu evliliklerden ikisini Hz. Muhammed’in büyük dedelerinden Hâşim ve kardeşi el-Muṭṭalib yapmıştır.¹⁴²

Yahudilerin Orta Arabistan’da (Hicaz bölgesi) yoğun nüfusla buldukları yer Yeşrib (Medine)’dir. Semhūdī (ö.911/1506) Medineli Yahudilerin bölgeye Buhtunnasr/Nabukadnezar sürgününden (I. Mabel’in yıkılışı: M.Ö. 586) sonra yerleştiklerini bildiren Ṭaberī’nin eserinde zikrettiği rivayetin en doğru rivayet olduğunu belirtmiştir.¹⁴³ II. Mabel’in yıkılması (M.S. 70) sonrasında Roma istilasından kaçan Yahudilerden dindaşlarının yanına Medine’ye gelip yerleşenler de olmuştur.¹⁴⁴ Yeşrib Yahudileri önce şehrin kenar kısımlarına yerleşmişler, zamanla güçlenerek bölgenin yerli halkı Cürhüm ve Amelikalılar’ı yurtlarından çıkarmışlar, böylece şehrin kontrolünü ellerine geçirmişlerdir. Yahudilerin Evs ve Hızrec kabileleri arasında bozgunculuk çıkardığı, bu nedenle de bu iki Arap kabilesi arasında şiddetli savaşlar meydana geldiği de anlatılmaktadır.¹⁴⁵ Hz. Peygamber hicret ettiği Medine’de yirmi civarında Yahudi kabilesi yaşadığı, bunlardan bazılarının köken itibarıyla de Yahudi olduğu (İsrail’li), çoğunluğunun ise Arap olup Yahudiliği sonradan tercih ettikleri bildirilmiştir.¹⁴⁶ Bunlardan Nadir, Kurayza, Kaynuka ve Hedl oğullarının Hz. Hārūn’un soyundan geldikleri ve “Kāhinān” (İbranice Kohanim) olarak isimlendirildikleri

---

¹⁴² İbn S’ad, *Ṭabakāt*, I, 65, 67, 68-69; krş. İbn S’ad, trc. *Ṭabakāt*, I, s. 71, 73, 75-76; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 592; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 82-83, 86-87.

¹⁴³ Semhūdī, *Vefāu’l-Vefā’*, I, 297; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁴⁴ Cevād Alī, *el-Mufaşşal*, VI, 522; Gil, “The Origin of the Jews of Yathrib”, s. 207; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁴⁵ Subhi Salih, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, trc. İbrāhīm Sarmış, Bir Yayıncılık, İstanbul 1983, s. 44-45; Baş, *İslam’ın İlk Döneminde Müslüman Yahudi İlişkileri*, s. 25.

¹⁴⁶ Semhūdī, *Vefāu’l-Vefā’*, I, 301-302, 308; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 90.

söylenmiştir. Kaynukaoğulları'nın soyununsa Hz. Yūsuf'a dayandığına dair görüşler yer almaktadır. Levililer'den olan Nadir ve Kurayzaoğullarının şecereleri, Yahudi kabilelerinin bölgeye gelişleri ve yerleşmelerine ait ayrıntılı bilgiler İslam Tarihi kaynaklarında yer almaktadır.¹⁴⁷ Winkler, P. K. Hitti ve H. Lammens gibi oryantalistler Medine'de yaşayan Yahudilerin aslen İsrailoğulları'ndan olmayıp sonradan Yahudileşmiş Arami ve Araplar olabileceklerini belirtmişlerdir. Nöldeke de benzer görüşleri dile getirmiş fakat Nadir ve Kurayzaoğullarının Filistin'den kaçan kohenler olabileceğini de söylemiştir. H. Graetz ise Kurayza, Nadir ve Hedl oğullarının Yahudi asıllı olduklarını ve Kurayza ile Nadiroğullarının Hz. Hārūn soyundan gelen kohenler olduklarını belirtmiştir. Farklı olarak Wensinck, icra ettikleri meslekler ve kullandıkları isimlere dayanarak Kaynukaoğulları'nın Filistin'li Yahudiler olduğunu savunmuştur.¹⁴⁸ Kur'an'da Medine Yahudilerine "İsrailoğulları" şeklinde hitap edilmesi, bu hitabın umumi oluşu ve Kur'an'ın önceki Yahudilerle sonraki Yahudiler arasında sağlam bir ilişki kurması, Medineli Kaynuka, Nadir, Kurayza ve Hedl kabilelerinin aslen İsrailoğulları'ndan olup bölgeye dışarıdan geldiklerine işaret etmektedir.¹⁴⁹ Hz. Peygamber'in Yahudi asıllı eşi Şafiyeye'ye teselli kapsamında söylediği "Benden nasıl hayırlı olabilirsiniz? Kocam Muhammed, babam Hārūn, amcam Mūsā' deseydin ya!" sözünde de bu kabilelerin Hārūnoğulları soyundan geldiklerine işaret bulunmaktadır. Şafiyeye'nin babası Huyey b. Aḥṭab, Nadir'in lideridir.¹⁵⁰ İslami

---

¹⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Semhūdī, *Vefāu'l-Vefā'*, I, 298; 327-328; Cevād Alī, *el-Mufaṣṣal*, VI, 526; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 90-93.

¹⁴⁸ Bkz. Gil, "The Origin of the Jews of Yathrib", s. 208-209; Torrey, *Jewish Foundation of Islam*, s. 17; Hitti, *İslam Tarihi*, I, 96; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 95; Baş, "Hicaz Yahudiliği ve Genel Yahudilikten Farklı Uygulamaları", ss. 222-225.

¹⁴⁹ İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 101; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 90.

¹⁵⁰ Bkz. Tirmizī, *Menākıb* 63; Başka bir rivayete göre Hac yolculuğu sırasında Şafiyeye'nin devesi hastalanmış, Hz. Peygamber, hanımlarından Zeyneb binti Caḥş'a yanındaki fazla develerden birini Şafiyeye'ye vermesini söylemiştir. Bunun üzerine Zeyneb Hz. Peygamber'e "Yahudiye mi vereceğim?" demiş ve Hz. Peygamber bu sözünden ötürü üç aya yakın Zeyneb'in yanına uğramamıştır. Aḥmed b. Ḥanbel, *Musned*, VI, 337-338; Aynur Uraler, "Şafiyeye", *DİA* 35 (2008): 474-475; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 90.

dönemde Medine’de Yahudilerle ilişkiler, bu konuda nazil olan Kur’an ayetlerinin bir kısmı ile konu çerçevesindeki rivayetler çalışmanın birinci bölümünde ele alınacağından burada bu örnekle iktifa edilmiştir.

Yahudilerin haricinde Araplardan da bazı kabileler bölgeye gelip yerleşmişlerdir.¹⁵¹ M.S. 2. yüzyılda Yemen’de Seylu’l-‘Arim adı verilen bir sel felaketi olmuş ve buranın halkı yarımadanın iç kısımlarına doğru göç etmişlerdir.¹⁵² Bu göçler esnasında Kahtānîlerin Ezd kolundan Hārīse b. S‘alebe b. ‘Amr Muzaykiya’nın, kabilesiyle birlikte Yeşrib’in iki büyük kabilesini oluşturacak olan Evs ve Hızrec isminde iki oğlu olmuştur.¹⁵³ Evs ve Hızrec kabileleri Yeşrib çevresinde uzun süre Yahudilere ait köylerde yaşamışlardır. Farklı kabilelerden Arapların Yahudiliğe girdikleri gibi Evs ve Hızrec kabilesinden de bazı kimselerin Yahudiliği benimsediğine (men tehevvede) dair bilgiler mevcuttur.¹⁵⁴ Medine’de bazı Arap ailelerin çocuklarının hayatta kalması halinde çocuklarını kitap ehli olmalarından dolayı Yahudi yapacaklarına (تهوده/لتهودنه) dair adakta buldukları ve bu adaklarını yerine getirmek için çocuklarını yetiştirmeleri için Yahudilere teslim ettikleri belirtilmiştir.¹⁵⁵ Evs ve Hızrec’in siyasal anlamda şehre hâkim olmalarından önce Nadiroğulları ve Kurayzaoğulları Yeşrib’in yöneticileriydiler. Evs ve Hızrec kabilelerinin zamanla çoğalıp güçlenmesi ile Yahudilerle aralarında farklı anlaşma ve ittifaklar kurulmuş, fakat zaman içerisinde baskıların artmasıyla Evs ve Hızrec kabileleri Şam’daki Gassâni

---

¹⁵¹ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 90.

¹⁵² Salih, *a.g.e.*, 44-45; Baş, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁵³ Baş, *a.g.e.*, 25; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi, AÜİFY*, Ankara 1991, s. 71; Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, AÜİFY*, 4. Bsk., Ankara 1982, s. 95.

¹⁵⁴ Semhūdī, *Vefāu’l-Vefā’*, I, 293; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 94.

¹⁵⁵ Nitekim el-Bakara suresi 256. ayetin bu çocuklardan Medine’den sürgün edilen Yahudilerle birlikte gitmek isteyenlerle ilgili olarak nazil olduğu belirtilmiştir. Bkz. Taberī, *Tefsir*, IV, 546-551; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, II, 493:2609, 2611; İbn Keşir, *Tefsir*, I, 682; Suyūfī, ed-Durru’l-Mensūr, III, 194-197.

emiri Ebu Cubeyle'den yardım istemişler, Ğassānī emiri şehre gelerek Yahudileri sindirmiş ve şehrin idaresini Evs ve Ğazrec'e bırakarak geri dönmüştür.¹⁵⁶ Böylece Yeşrib'deki Yahudi hâkimiyeti sona ermiştir.¹⁵⁷ Ekonomik gücü ellerinde bulunduran Yahudiler siyasi bakımdan güçlenen Arapları zayıflatmak için bu iki kabile arasında çıkan anlaşmazlıkları kullanmış ve çatışma durumlarında zaman zaman birine karşı diğeriyle ittifak yapmışlardır.¹⁵⁸ Örneğin Evs ve Ğazrec arasında meydana gelen Sümeyr ve Buas harbinde Yahudilerin etkisinden de söz edilmektedir. Bu savaşlarda Nadiroğulları ve Kurayzaoğulları'nın destek verdiği Evs kabilesi, Kaynukaoğulları'nın destek verdiği Ğazrec'i yenmiştir.¹⁵⁹ Yahudilerin ekonomik açıdan güçlü oldukları belirtilmektedir. Ziraat, iç ve dış ticaret, demircilik, kumaş dokumacılığı, silah yapıcılığı ve kuyumculuk gibi mesleklerde ileri seviyeye ulaşmışlardır. Bölgede düzenlenen panayırları ticari anlamda iyi değerlendirdikleri,¹⁶⁰ faizle borç vererek borçlarını ödeyemeyenlerin mallarına el koymak suretiyle de zenginleştikleri

---

¹⁵⁶ Hasan İbrâhîm Hasan, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, trc. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş, Kayhan Yayınları, İstanbul 1985, I, 123; Baş, *a.g.e.*, 25.

¹⁵⁷ Nadir Özkuyumcu, "Asr-ı Saadette Yahudilerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, ed. Vecdi Akyüz, İstanbul 1994, II, 423; Baş, *a.g.e.*, 25; Araplarla Yahudiler arasında yaşanan gerilimli ilişkiyi kopma noktasına getiren, Medine yakınlarındaki en büyük Yahudi yerleşkesinin bulunduğu Zehre bölgesinde Yahudi kralı Fityûn'un yaptığı baskı/zulüm olmuştur. Fityûn evlenecek kızlarla ilk geceyi birlikte geçirme şartını dahi (ius primae noctis) uygulamaya koymuştur. Mâlik b. Aclân kız kardeşinin düğününde gelin kılığına girerek gerdek gecesinde Fityûn'u öldürmüş ve ailesiyle birlikte Arap Ğassānī devletine (veya Yemen'deki Tubba'ya) sığınmıştır. Bunun üzerine Ğassānī lideri Mâlik'e bir ordu vererek Medine'deki Yahudiler üzerine göndermiş ve Yahudiler mağlup olmuştur. Söz konusu Yahudiler bu olaydan dolayı Mâlik'i şeytan ilan etmiş, Mâlik'in bir resmini yaptırarak sinagogların girişlerine asıp kendisine beddua edilmesini sağlamışlardır. Bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 98-99.

¹⁵⁸ Farklı bir yaklaşımla Bernard Lewis, Medine'nin Evs ve Ğazrec Arap kabilelerinin mücadeleleri yüzünden karışıklık içinde bulunduğunu, Yahudilerin bunlar arasında güçlkle denge sağlamaya çalıştığını ifade etmiştir. Lewis'e göre Medine'deki bu kaotik ortam şehirdeki asayışı sağlayacak bir "yabancı" hakeme ihtiyaç oluşturmuştu ve Hz. Muhammed'in Medinelilerce çağırılması bu ihtiyacı gidermeye yönelikti. Ona göre Medineliler'in dini bir lidere değil siyasi-sosyal alanda bir lidere ihtiyaçları vardı. Lewis, *Tarihte Araplar*, trc. Hakkı Dursun Yıldız, İÜEFY, İstanbul 1979, s. 42-43.

¹⁵⁹ Baş, *a.g.e.*, s. 26; Salih, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, s. 45; Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliyye Çağı*, s. 97-98; Özkuyumcu, *a.g.m.*, 423.

¹⁶⁰ Baş, *a.g.e.*, 26; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 572-573, 585; Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 42-43; Max L. Margolis- Marx Alexander, *A History of the Jewish People*, Harper Torchbooks Publishers, New York 1965, s. 249.

belirtilmiştir.¹⁶¹ Kâhinliği de bir meslek olarak icra ettikleri söylenmiştir. Bu şekilde “ehlu’l-kitâb” olarak Bedeviler nazarında değer kazandıkları söylenebilir.¹⁶² Medinelilerle çekişme içinde oldukları durumlarda da ellerindeki kitabı öne sürerek bölge Araplarına psikolojik bir üstünlük kurdukları söylenebilir.¹⁶³ İktisadi hayatta üstün olmanın yanında, dini ve kültürel yönden de Araplardan üstün görünen Yahudiler, eğitim-öğretim ve hukuki işlerini gördükleri Beytu’l-Midrâs (bet midraş)¹⁶⁴ isimli bir müesseseye sahiptirler. Dini ibadet ve törenlerini de yaptıkları bu okullarda Tevrat, Mişna ve Zebûr okumaktadırlar. İçlerinden suç işleyenleri de burada cezalandırdıkları söylenmiştir.¹⁶⁵ Yahudilerin Tevrat’ı İbranice okuyup Araplara Arapça olarak tefsir etmeleri,¹⁶⁶ içlerinden Samuel b. Adiyâ gibi Arapça şiirler söyleyen kişilerin çıkması da¹⁶⁷ onların dini ve kültürel yönden ileri bir seviyede olduklarını fakat aynı zamanda dil açısından Arapların tesiri altında kaldıklarını da göstermektedir. Kitabında Arapça ile İbranice arasındaki ilişkiyi inceleyen D.S. Margoliouth, İbranicede dışarıda kalmış birçok kelimenin Arapçasının geniş bir akrabalık ağına sahip olduğunu, bir anlamda Arapçadan İbraniceye geçen birçok kelimenin anlam daralmasına uğradığını dile

¹⁶¹ Hamidullah, *a.g.e.*, I, 585; Baş, *a.g.e.*, 26.

¹⁶² Baş, 26; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 33, 553, 592.

¹⁶³ H.İ. Hasan, *İslam Tarihi*, I, 177.

¹⁶⁴ Hamidullah, *a.g.e.*, I, 187, 571, 577; Taberî, *Tefsir*, II, 287, 290; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 181; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, I, 477, 480; Buḥārî, *İkrâh* 2, Cizye 6; Anmet Önkâl, “Beytülmidrâs”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 95; Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 290; Newby, *A History of The Jews of Arabia*, s. 66.

¹⁶⁵ Hz. Peygamber’in Tevrat okuyan Yahudileri dinlediği nakledilmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 416; Bazı Yahudilerin de Kur’an okurken Hz. Peygamber’i dinlediği nakledilmiştir. Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, XIII, 175-177; Muḳâtil, *Tefsir*, II, 319; Kaynukaoğulları’dan bir Yahudi iken Müslüman olan ‘Abdullâh b. Selâm’ın babasından Tevrat ve Talmud öğrendiği ve Beytu’l-Midrâş’ta rabbi (din bilgini ve öğretmeni) olarak görev yaptığı nakledilmiştir. Samuel b. Yahya el-Mağribî, *Yahudiliği Anlamak*, trc. Osman Cilacı, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 107; Mustafa Fayda, “‘Abdullâh b. Selâm”, *DİA* 1 (1988): 135; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 120, 273; Hıdır, *a.g.e.*, s. 260-261.

¹⁶⁶ Buḥārî, *Tevhîd* 51.

¹⁶⁷ Hitti, *İslam Tarihi*, I, s. 160; Hitti Samuel’in Yahudiliğinden şüphe ederken, Margoliouth Samuel adındaki bu şairin varlığından şüphe etmektedir. D. S. Margoliouth, *İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri*, trc. Suat Ertüzün, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 104-105, 114-115.

getirmiştir.¹⁶⁸ Hz. Muhammed zamanında veya biraz öncesinde yirmi sekiz harfli Arap alfabesinin yazımı için yirmi iki harfli Arami alfabesi kullanıldığı da belirtilmiştir.¹⁶⁹ Zengin bir dile sahip olmalarına rağmen Arapların Arami alfabesini kullanmış olmaları yarımada dilinin daha ziyade sözlü karakterli olmasından kaynaklanmış olabilir. Hamidullah Medineli Yahudilerin, gerek çocuklarına verdikleri isimler, gerek kendi kabile isimleri, İbranice yazsalar bile Arapçayı konuşuyor olmaları gibi durumlarını ileri sürerek, dil açısından Araplaşmış olduklarını vurgular.¹⁷⁰ Medineli Araplar ise Yahudilerden din konusunda belirgin bir şekilde etkilenmişler, onların dini prensiplerinin bir kısmını uygulamışlardır.¹⁷¹ Hatta içlerinden çocuğu olmayanlar Allah kendilerine bir çocuk verirse onu Yahudi terbiyesi üzerine yetiştireceklerine dair söz vermektedirler. Öyle ki Nadiroğulları sürgünü sırasında Yahudileşmiş çocuklarını geri alıp tekrar Müslüman yapmak istemişler, لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ *dinde zorlama yoktur*¹⁷² şeklinde gelen ayetle Hz. Peygamber ahabını bundan vazgeçirmiş ve Yahudileşen çocukların büyük bir kısmı Nadiroğulları kabilesiyle birlikte Medine'den ayrılmıştır.¹⁷³ Kaynakların sunduğu verilere göre bölgedeki Araplar Yahudilerden dini ve kültürel açıdan etkilenirken, Yahudilerin de Araplardan dil ve kültür açısından etkilendiğini, etkileşimin karşılıklı olduğunu söylemek gerekir.

Yahudiler, Arap Yarımadası'nda yerleştikleri bölgelerde öldükten sonra dirilme (ba's), sevab ve ikab/ceza gibi konularda, kendi dinlerindeki bilgileri yaymışlardır. Bu

---

¹⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Margoliouth, *a.g.e.*, s. 19-23.

¹⁶⁹ Bkz. Margoliouth, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁷⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 187, 570-571.

¹⁷¹ H.İ. Hasan, *İslam Tarihi*, I, 124.

¹⁷² 2/el-Bakara: 256.

¹⁷³ Bkz. Taberî, *Tefsir*, IV, 546-551; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, II, 493; İbn Keşîr, *Tefsir*, I, 682; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, *Tefsir*, III, 194-197; Hamidullah, *a.g.e.*, I, 584; Baş, *İslam'ın İlk Döneminde Müslüman Yahudi İlişkileri*, s. 27.

bilgilerin Yahudiler tarafından yayılmasının Hicaz putperestliğini etkilediği ve dolayısıyla Medinelilerin İslam'ı kabul etme konusunda diğer Araplardan daha süratli hareket etmelerinin gerisinde bu tesirin izlerinin olduğu, bazı tarihçiler tarafından dile getirilmiştir.¹⁷⁴

Hiz. Peygamber'in dedesi 'Abdulmuṭṭalib'in babası Hāşim'in bir tüccar olarak sık sık Filistin'e seyahat ettiği, hatta Filistin'in Gazze şehrinde öldüğü ve defnedildiği rivayet edilmiştir. Mekkeli tüccarların kuzey seyahatleri sırasında Medine'ye uğradıkları, Hāşim'in Medine'nin önde gelenlerinden bir kadınla evlendiği ve 'Abdulmuṭṭalib'in bu kadından dünyaya geldiği söylenmiştir.¹⁷⁵ 'Abdulmuṭṭalib'in on tane oğlu olursa bunlardan birini Allah'a kurban etmeye adanması, Hamidullah'a göre Hiz. İbrāhīm'in bu konudaki davranışını takip etmektedir. Kurbanı belirlerken çekilen kurada Hiz. Peygamber'in babası 'Abdullāh çıkmış, oğlunu kurban etmek istemeyen 'Abdulmuṭṭalib önüne koyduğu bu problemi Hayberli yahut Medineli bir Yahudi kadın kâhine ('arrāfe) danışarak çözmüştür.¹⁷⁶ Yahudilerin Hayber'de de Medine'de olduğu gibi iktisadi ve dini-kültürel açıdan Araplardan üstün durumda oldukları tespiti yapılmıştır.¹⁷⁷ Arap Yahudi ilişkileri hakkında özellikle Mekke için yeterli bilginin bulunmadığı, hatta Mekke'de hemen hiç Yahudi bulunmadığı belirtilmiştir. Ancak panayırlar düzenlendiğinde ticaret ve kâhinlikten para kazanmak için onların, diğer bölgelerden Mekke'ye gelip bu panayırlara iştirak ettikleri söylenmiştir.¹⁷⁸ Bu ve benzeri birkaç bilgiye göre Yahudilerin Mekke'de yerleşik bir hayat yaşamadıkları

---

¹⁷⁴ İbn İshāk, *Siyer*, s. 136-137; H. G. Hasan, *İslam Tarihi*, I, 124; Baş, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁷⁵ Hamidullah, *a.g.e.*, I, 32-33.

¹⁷⁶ Hamidullah, *a.g.e.*, I, 33, 592; Baş, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁷⁷ Baş, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁷⁸ Hamidullah, *a.g.e.*, I, 552, 553.

söylenbilir.¹⁷⁹ Ziraat ve ticaretle, kıyılarda da balıkçılık, deniz ve kervan ticaretiyle meşgul olan birçok Yahudi kabilesi Güney Arabistan (Yemen) dışında Medine, Hayber, Vādī'l-kurā, Fedek, Şam-Hac yolu üzerindeki Teymā, Akabe körfezi kıyısındaki Maḩnā ve Eyle'de, Şam bölgesindeki Cerbā' ve Ezruḩ'ta yaşamaktaydılar.¹⁸⁰

Arap Yarımadası Yahudileri özgürlük içinde yaşayıp kendi aralarında da çeşitli savunma ve işbirliği anlaşmaları yapmışlardır.¹⁸¹ Kur'an'da işaret edildiği üzere onlar,¹⁸² tehlike anında kendilerini koruyacak sağlam kaleler inşa etmişlerdir.¹⁸³ Bölge içi ve dışındaki Yahudilerle ticari ilişkilere girdikleri gibi, dönemin Yahudi dini merkezlerinden Bâbil ile dini ve kültürel bir ilişki içinde oldukları söylenmiştir.¹⁸⁴

Kudüs'teki mabedin iki yıkımından (M.Ö. 586 ve M.S. 70) sonra bölgeye gelip yarımadanın değişik yerlerine yerleşmiş olan Arap Yarımadası Yahudileri, yerleştikleri bölgelerde ticarî, siyasî, dinî ve sosyokültürel bir yapı inşa etmişler, Arap komşularıyla ilişki halinde olmuşlardır. Bâbil ve Filistin gibi dönemin Yahudi din merkezlerindeki aktüel dinî tartışma ve yorumlardan kısmen haberdar oldukları söylenebilir.¹⁸⁵ Batılı bilim insanlarına göre bu haberdarlığın boyutları hakkında yeterince bilgi olduğu söylenemez. Hicaz bölgesi Yahudileri hakkındaki bilgilerin hemen hepsi

---

¹⁷⁹ Baş, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁸⁰ Hamidullah, *a.g.e.*, I, 552; Baş, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁸¹ Bununla birlikte aralarında çatışma ve problemler de yaşanmıştır. Yahudi kabilelerinin aralarında gözettiği statü farkının ortaya çıkardığı problemler adalet arayışı ile Hz. Peygamber'e kadar yansımış, hatta Evs ve Hzrec'le ittifak kuran Yahudi kabileleri bu iki kabile arasında savaş meydana geldiğinde birbirlerinin kanını dahi dökmüşlerdir. Bu olaylar vahye de konu olmuştur. Söz konusu vahiy örnekleri birinci ve ikinci bölümlerde tefsirleri de zikredilerek ele alınmıştır.

¹⁸² 59/El-ḩaşr: 14.

¹⁸³ Bkz. Çıkış, 19:6; Levililer, 19:2.

¹⁸⁴ Newby, *A History of The Jews of Arabia*, s. 49; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 92; Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 279-282, 393-399.

¹⁸⁵ Bkz. Newby, *a.g.e.*, s. 49; Hıdır, *a.g.e.*, s. 92; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 279-282, 393-399.

Müslümanların kaynaklarına dayanmaktadır.¹⁸⁶ Bu konuda gerek Müslüman gerekse Yahudi kaynakları üzerinden araştırma yapan Arslantaş Talmud'da Hicaz Yahudileri ile ilgili bazı bilgilere ulaşmıştır.¹⁸⁷ Bununla birlikte Hicaz Yahudilerinin Bâbil gibi diğer merkez Yahudi bölgeleriyle olan ilişkisinin boyutları, Yahudiliğin tüm kitaplarına olan vukufiyetleri hakkında yeterince bilgi yoktur. Arap Yarımadası Yahudileri ile ilgili olarak birçok çalışma İbn Haldûn'dan şu alıntıyı yapmıştır:

Araplar kitap ve ilim ehli değillerdi; genellikle bedevî bir tabiata sahip olup ummî idiler, okuma yazma bilmezlerdi. Mükevvenâtın sebepleri, yaratılışın başlangıcı, varlığın sırları gibi konularda insan tabiatının öğrenmeyi istediği hususlardan bir şeyi bilmeyi arzu ettikleri zaman, gider onları kendilerinden önceki ehlu'l-kitâba sorarlar ve onların bilgilerinden istifade ederlerdi. Bunlar ise, Ehli Tevrat olan Yahudiler ile [bu tür meselelerde] onların dinine tabi olan Hıristiyanlar idi. O dönemde Araplar arasında yaşayan Ehli Tevrat, tıpkı Araplar gibi bedevi idiler ve bu tür meselelerde ehlu'l-kitâbın avâmının bildiklerinden fazla bir şey bilmezlerdi. Zaten bunların büyük çoğunluğu da sonradan Yahudiliğe girmiş olan Himyerlilerdi.¹⁸⁸

Bazı araştırmacılar İbn Haldun'un bu görüşüne katılırken, bazıları katılmamıştır. Örneğin Arslantaş, Goitein ve Mazuz yaptıkları çalışmalar neticesinde Arabistan Yahudileri ile ilgili durumun İbn Haldun'un ifade ettiği gibi olmayıp onların okullara, kitaplara sahip Rabbinik Yahudiler olduklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte onların Tora ve Talmud yasalarına harfiyyen uyan ilim-irfan sahibi Yahudiler olduğu söylenemez.¹⁸⁹

---

¹⁸⁶ Bkz. Haggai Mazuz, *The Religious and Spiritual Life of the Jews of Medina*, Brill, Leiden-Boston 2014, s. 1.

¹⁸⁷ M.Ö. 70-M.S. 500 (Talmudik dönem) tarihlerindeki Arap-Yahudi ilişkilerini yansıtan söz konusu Talmud metinlerine göre Filistin, Suriye, Arabistan ve Irak coğrafyasında yaşayan Yahudi ve Arapların coğrafyanın tamamında hareket halinde oldukları anlaşılmaktadır. Tüccarların yanı sıra bazı Talmud bilginlerinin de bu hareketlilik içinde oldukları gözlenebilmektedir. Bu da coğrafyada yer alan şehirlerin kendi içinde izole hayatlar sürmediklerini göstermektedir. Bu durumda Medine ve Hayber Yahudilerinin ana akım Yahudi merkezleri ile bir şekilde irtibatlı oldukları düşünülmektedir. Bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 59-69.

¹⁸⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 614-615.

¹⁸⁹ Bkz. S. D. Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, ss. 74-77; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 279-282, 393-399; Mazuz, *The Religious and Spiritual Life of the Jews of Medina*, s. 74-75; ayrıca bkz. Newby, *A History of The Jews of Arabia*, s. 49; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 92.

0.4. Medine Yahudilerinde Dini Gelenek

Belirtilmiş olduğu üzere Medine, Yahudilerin Hicaz bölgesinde en fazla nüfusa sahip oldukları yerdir. Bu nüfusun bir kısmı Medine çevresinde Yahudiliği sonradan benimsemiş Arap kabilelerinden oluşsa da gerek şehrin içinde gerekse çevresinde bulunan belli başlı Yahudi kabileleri buraya göç yoluyla gelmiş Yahudilerdir. Onların şehre geliş tarihleri konusundaki çeşitli görüşler arasında Buhtunnasr (Nabukadnezzar) sürgününden sonra olduğu görüşü baskın gelmektedir.¹⁹⁰ Buna göre M.Ö. 586'da Kudüs'te birinci mabetin yıkılmasıyla gelmişler, ardından M.S. 70'de ikinci mabetin yıkılmasıyla bir göç dalgası daha yaşanmıştır. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiği orada bir kısmı aslen Yahudi, bir kısmı Arap asıllı olan yirmi civarında Yahudi kabilesi yaşamakta idi. Bunlardan Nadir, Kurayza ve Kurayza'ya bağlı yaşayan Hedl oğulları ile şehrin merkezinde yaşayan Kaynukaoğulları'nın İsrailoğullarına mensup oldukları söylenmiştir.¹⁹¹ Yukarıda belirtildiği üzere bazı Kur'an ifadelerinin yanı sıra Hz. Peygamber'den aktarılan bazı hadisler de söz konusu kabilelerin İsrail mensubiyetini göstermektedir.

Medine Yahudilerinin Bizans ve Sasani devletlerinde yaşayan Yahudiler gibi organize bir cemaat yapısına sahip oldukları, ayrıca söz konusu coğrafyalarda bulunan Bâbil yeşivası¹⁹² ve Filistin yeşivasıyla irtibat halinde buldukları dile getirilmiş,

---

¹⁹⁰ Semhüdi, *Vefâu'l-Vefâ*, I, 297.

¹⁹¹ Semhüdi, *Vefâu'l-Vefâ*, I, 178, 301, 308; Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 101; Gil, "The Origin of the Jews of Yathrib", s. 208-209; Torrey, *Jewish Foundation of Islam*, s. 17; Hitti, *İslam Tarihi*, I, 96; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 90, 95; Baş, "Hicaz Yahudiliği ve Genel Yahudilikten Farklı Uygulamaları", ss. 222-225.

¹⁹² "Yeşiva" tabiri Yunanca "Sanhedrin" kelimesinin İbranice karşılığı olup cemaat yöneticilerinin bir araya gelerek karar aldıkları "Meclis" anlamına gelmektedir. Bunun yanında yeşivalar, Tora, Mişna ve Talmud'un ileri düzeyde incelendiği akademilerdir. Yahudi şeriatı ve diaspora Yahudileri ile ilgili *Alaha* konusunda en yüksek düzeyde yetkili kuruluşlardır. Kudüs mabedinin ikinci yıkımından (M.S. 70) sonra Filistin Yeşivası Tiberias'ta kurulmuştur. Amoraım döneminde Talmud Yeruşalmi burada tamamlanmıştır. Yeşiva, Sanhedrin'in yerini almıştır. Hıristiyan egemenliği döneminde Yeşiva'nın önemi giderek azalmış ve M.S. 429'da son bulmuştur. Bundan sonra dinsel başkanlık Babil'e geçmiştir. İslami dönem kaynaklarında yeşiva için Aramice "Metivta" ve onun Arapçalaşmış şekli "Mesîba" ifadeleri

Rabbînik Yahudiliğin Tora'dan sonraki temel kaynağı olan Talmud'da belirtilen hüküm, öneri ve uygulamalardan bir kısmının Medine ve Hıyber Yahudileri tarafından dikkate alınıp uygulandığı çalışmamızda olduğu gibi bazı araştırmalarda ortaya konulmuştur.¹⁹³

Yahudi cemaatinin başındaki kişiler genellikle din adamlarıdır (bilginleridir). Bunlardan “rabbānī” (çoğulu “rabbānīyyūn”) olanlar “Hz. Hārūn’un soyundan gelen mütedeyyin kimseler”; “hıbr” (çoğulu “ahbār”) olanlar ise “Tevrat kırraları ve ‘âlimleri” olarak tanımlanmıştır.¹⁹⁴ el-Mā’ide suresi 44. ayet bağlamında ilk dönem tefsirlerinde şu şekilde izah edilmiştir: İbn ‘Abbās’tan (ö.68/687) الرَّبَّانِيُونَ ifadesiyle ilimde kavrayış sahiplerinin kastedildiği ve onların müminler olduğu¹⁹⁵ Mucāhid’den (ö.103/721) fakīh ‘âlimlerin kastedildiği ve onların ahbārdan üstün oldukları¹⁹⁶, Hāsen (ö.110/728), Kātāde (ö.117/735) ve Fuḍayl bin İyāḍ’dan (ö.187/803) ibadet ve takva ehlinin kastedildiği¹⁹⁷ bildirilmiştir. Bir rivayete göre bu ifadenin Hz. Peygamber’in ashabından birkaçı için de kullanıldığı görülmüştür. Örneğin İbn ‘Abbās’ın (ö.68/687) vefat ettiği gün, “Bugün bu ümmetin rabbānīsi vefat etti.” denildiği aktarılmıştır.¹⁹⁸ İbn ‘Abbās’tan الْأَحْبَارُ ifadesiyle fakīhlerin, bir rivayette kırraların, Kātāde’den (ö.117/735)

---

kullanılmıştır. İdare ve akademi temsil eden Yeşivalar zamanla Bâbil’deki yüksek eğitim kurumları için de kullanılmaya başlanmıştır. Babil’de Yeşivalar 3. yüzyıldan 11. yüzyıla dek varlığını sürdürmüştür. Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, İz Yay., İstanbul 2008, s. 132; Besalel, “Yeşiva”, *YA 3* (2002): 783; Yeşivalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 132-162; Besalel, “Yeşiva”, *YA 3* (2002): 783-786.

¹⁹³ Bkz. S. D. Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, ss. 74-77; Mazuz, *The Religious and Spiritual Life of the Jews of Medina*, s. 74-75; Newby, *A History of The Jews of Arabia*, s. 49; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 279-282, 393-399; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 92.

¹⁹⁴ İbn Manzūr, *Lisānu’l-‘Arab*, IV, 157.

¹⁹⁵ İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, IV, 1139; Suyūfī, *ed-Durru’l-Mensūr*, V, 322.

¹⁹⁶ İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, IV, 1139; Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 453.

¹⁹⁷ İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, IV, 1139; Ṭaberī’de Hāsen’den “rabbānīyyūn ile fakīhler, ahbār ile âlimler”in kastedildiği aktarılmıştır. Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 453; Bkz. Suyūfī, *ed-Durru’l-Mensūr*, V, 322.

¹⁹⁸ Bkz. İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, IV, 1140.

‘âlimlerin kastedildiği de bildirilmiştir.¹⁹⁹ Dahhāk’tan (ö.105/723) “rabbānīyyûn ile kāriler, aḥbār ile fakḥler”in, İbn Zeyd’den (ö.182/798) “rabbānīyyûn ile Yahudilerin idarecilerinin, aḥbār ile ‘âlimler”in kastedildiği görüşü aktarılmıştır.²⁰⁰ Suddī (ö.127/745)’den aktarılan rivayete göre Hz. Peygamber’le bilgi alışverişi konusunda anlaşma yapmış olan İbn Şūriyā’nın iki oğlundan biri rabbānī, diğeri ḥibr’dır. Ṭaberī rabbānīlerin insanlara siyaset edip onları yöneten, işlerini yürütüp meselelerini çözen ilim, hikmet ve basiret sahibi kimseler olduklarını söylerken aḥbārın ‘âlimler olduklarını ve onların sorulan meseleler hakkında hüküm (fetva) verdiklerini söylemiş ve K‘ab‘ul-Aḥbār’ı (ö.32/653) örnek vermiştir.²⁰¹

Yahudi geleneğinde Tanaim ve Amoraim dönemlerinde (yaklaşık miladi ilk beş yüz yıl) “rabbi/rav” ilim tahsil eden, dini öğreten ve dinle meşgul olan din adamlarına verilen bir ünvan iken, “rabban” onları (din öğretmenlerini) yetiştirenler, bir anlamda üst düzey din âlimi ve öğretmenleridir. Yahudi tarihinde iki büyük ekolün/okulun kurucusu olan Hilel ve Şamay gibi Yahudi din adamlarından “rabban” olarak bahsedilmiştir.²⁰² “Ḥibr” kelimesi ise İbranice “haver” kelimesini karşılar. Milattan önceki asırda Ferīsilerden ilim tahsil edenler için kullanılırken, bu mezhebin ortadan kalkmasıyla ilimle meşgul olanlar için kullanılır olmuştur. Talmud’da ise Hārūn’un soyundan gelenler ile Tevrat eğitimiyle meşgul olanlar için kullanılmıştır.²⁰³ Burada “kāhinān/kohanim” olarak isimlendirilen kohenlere de değinmek gerekir. Kohen Hz. Hārūn’un soyundan gelenlere verilen bir isimdir. İslam kaynaklarına göre Medine’deki

---

¹⁹⁹ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, IV, 1140; Ṭaberī’de de Kātāde’den “aḥbār” için âlimlerin kastedildiği görüşü aktarılmıştır. Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 454; Suyūfī, *ed-Durru’l-Mensūr*, V, 321-322.

²⁰⁰ Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 453-454; Suyūfī, *ed-Durru’l-Mensūr*, V, 320-321.

²⁰¹ Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 451-452.

²⁰² Haggai Mazuz, *The Religious and Spiritual Life of the Jews of Medina*, s. 21-22; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 283; Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur’an*, Kahira 1957, s. 138.

²⁰³ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 283-284; Jeffery, *a.g.e.*, s. 50.

Nadir ve Kurayzaoğulları kabilelerinin bu soydan oldukları kabul edilmektedir. Hz. Muhammed'in eşi Şafiyye'nin de kohen ailesine mensup olduğu kaydedilmiştir.²⁰⁴ Kohenler Hz. Mūsā tarafından dinî hizmetler için seçilmişlerdir.²⁰⁵ Kohen olan bir Yahudi sıradan bir Yahudi'ye göre Tevrat ve Talmud'da belirtilmiş farklı uygulamalara tabidir. Örneğin bir kohen, dul kadınlarla ve cariyelerle evlilik yapamaz.²⁰⁶ Filistin'de Hz. Mūsā kohencilere toprak vermeyip, ürün ve takdime(kurban)lerden pay ayırmıştır.²⁰⁷ Kohenler Mabet'in yıkılmasıyla büyük ölçüde fonksiyonlarını yitirmişler, zekât olarak isimlendirilebilecek *terumadan* aldıkları paylar kesilmiş ve cemaatten gelen yardımlarla geçimlerini sağlamışlardır. Kur'an'da el-Bakara suresi 79. ayette küçük dünya menfaatleri karşılığında elleriyle yazdıkları kitabın Allah'tan geldiğini söyleyenlerden söz edilmektedir ki Muqātil b. Suleymān (ö.150/767) bu ayette kastedilenlerin Yahudi halkının ekinlerinden ve mallarından aldıkları payları kaybetmemek için Tevrat'ta yazan Hz. Muhammed'in nitelikleri yerine başka şeyler yazan Yahudi reisleri olduğunu söylemiştir.²⁰⁸ Söz konusu Yahudi reislerinin halk tarafından kendilerine ürünler verilen kohenciler olduğu söylenebilir.²⁰⁹ Medine bağlamında Yahudi dinî ve siyasî liderlerine Kur'an tefsiri ve İslam tarihi kaynaklarında sıkça atıf yapılmıştır. Çalışmamızda bu isimlerden önemli bir kısmının erken dönem tefsirlerini kaydeden eserlerde, özellikle de

---

²⁰⁴ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 286; Arslantaş, *Emevîler Döneminde Yahudiler*, s. 37-38.

²⁰⁵ Bkz. Çıkış, 28; Levililer, 8:7-9.

²⁰⁶ Bkz. Çıkış, 28; Levililer, 9:8-18; 10:10-11; 21:13-15; TB, Ketubot 36a; Gittin 81a; Ayrıntılı bilgi için bkz. Adem Özen, *Yahudilikte İbadet*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, s. 136 vd.; Medine Yahudileri arasında kohen ailesinden olmasına rağmen dul kadınla evlilik yapmış olan bulunmaktadır. Örneğin Hayber'in fethinde esir düşüp Hz. Peygamber'in eşlerinden biri olan Şafiyye bu evlilik öncesinde iki evlilik yapmıştır. İkinci evliliği kohen ailesinden olan Kinâne b. Ebû'l-Hukayk ile dir. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 287.

²⁰⁷ Bkz. Sayılar, 18:8 vd; Talmud, Zeraim bölümü.

²⁰⁸ Muqātil, *Tefsir*, I, 118-119.

²⁰⁹ Bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 287.

Muḳātil'in tefsirinde çok sayıda ayetin nuzūlüne sebep olan kişiler olarak zikredilmiş olduğu görülmüştür.²¹⁰

Talmud'da mutlu bir hayat için her cemaatte bulunması gereken kurumlar olarak zikredilenlere Medine Yahudileri sahiptir. Bunlar, sinagog, tam yetkili bet din, cemaat içi yardımlaşma kurumu, mikve, hamam ve tuvalet, tabip, zanaatkâr, müstensih, cemaat kasabı, çocukların eğitimi için ilkokul (bet sefer), ortaokul ve üstü okullarda (bet midraş) eğitim verecek öğretmenlerdir.²¹¹ Bir başkan ve iki üyeden oluşan üç kişilik bir konsil tarafından idare edilen "bet din" (cemaat evi), bulunduğu bölgedeki Yahudi cemaatinin meseleleriyle ilgilenmiştir. Medine ve Hıyber Yahudilerinin bazı meselelerini burada görüştükleri, Hz. Peygamber'in de ödemeleri gereken bir diyeti talep etmek üzere bir Şabat günü Nadiroğulları'nın cemaat evine gittiği rivayet edilmiştir.²¹²

Medine'deki Müslümanların Yahudilerle bet midraş (beytu'l-midras) üzerinden olan ilişkilerine kısaca değinecek olursak gerek Hz. Peygamber'in gerekse Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer gibi şahâbîlerin zaman zaman bet midraşa giderek orada bulunan Yahudi din adamlarıyla konuştukları veya tartıştıkları aktarılmıştır. Bir grup şahâbînin de Hıyber Yahudileri ile onların bet midraşlarında görüşmeler yaptıkları aktarılmıştır.²¹³ Bunlardan birinde Yahudiler kendilerinden bir kadınla bir erkeğin işlediği zina suçu davasını Hz. Peygamber'e götürmüşler, bunun üzerine Hz. Peygamber Kuff vadisindeki bet midraşa gitmiş, orada Yahudi din âlimlerini (aḥbârını) toplanmış olarak bulmuş,

²¹⁰ Örnek olarak bkz. Muḳātil, *Tefsir*, I, 29, 81, 84, 87, 118, 120, 147-148 vd.

²¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 289-294.

²¹² Taberî, *Tefsir*, VII, 144-146; Suyūṭî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, s. 482-483; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 290.

²¹³ Taberî, *Tefsir*, II, 287, 290; VIII, 414-415, 425-426; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 181; İbn Keşîr, *Tefsir*, III, 114; Suyūṭî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 477, 480; V, 300-302; Muḳātil, *Tefsir*, I, 476; Ayrıca bkz. Buḥārî, *Cizye* 6; İkrâh 2; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 187, 571, 577; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 295.

kendisine Tevrat'ın ve içlerindeki en iyi âlimin getirilmesini istemiştir.²¹⁴ Bet midraşa öğretmenlik yapanlar arasında İbn Şūriyā, Ebū Yāsir b. Aḥṭab ve Vehb b. Yahūda gibi din âlimleri bulunmaktadır.²¹⁵ Hz. Peygamber'in talimatıyla Zeyd b. Sābit'in (ö.45/665) İbranice öğrendiği yerin Medine'nin Kuff vadisindeki bet midraş olduğu kaydedilmiştir.²¹⁶ Hz. Ömer'in de Kuff yakınlarındaki tarlasına gidip gelirken sık sık bet midraşa uğrayıp oradaki Yahudi din bilginleriyle sohbet ettiği ve tartıştığı rivayet edilmiştir.²¹⁷ Yahudilerin her cemaat için en az bir bet midraşın olması teamülünden hareketle Medine'de birden fazla bet midraş olduğu üzerinde durulmuştur. İbn Manzūr Yahudi öğrencilerin bet midraşlarda derslerini öne-arkaya sallanarak talim ettiklerini, Hz. Peygamber'in Yahudilere benzemek için Kur'an okurken sallanılmaması uyarısı yaptığını dile getirmiştir.²¹⁸

Çalışmamızın çerçevesi gereği Yeşrib(Medine) Yahudilerinin dini inanç ve uygulamalarına kısaca değinilecektir. Tek tanrıcı olan Yahudiler için Tevrat her şeyden önemlidir. Onlara göre Tevrat ve İsrail kâinattan önce yaratılmıştır ve kendilerine ilim ve her şey olarak niteledikleri Tevrat verilmiştir. Medineli Yahudilerin ellerinde “tomar” ve “mushaf” olarak Tevrat bulunmakta ve bunları bet midraşlarda okumaktadırlar.²¹⁹ Suddî'den (ö.127/745) rivayet edildiğine göre Yahudiler çocuklarına oldukça küçük yaşlarda Tevrat öğretmeye başlamakta, bundan dolayı da kendi günahlarının hafifletileceğine inanmaktadırlar. Mucāhid (ö.103/721) ve 'İkrime'den (ö.105/723) rivayet edildiğine göre ise namazlarında günahsız çocuklarını kendilerine

---

²¹⁴ Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 450-451; İbn Keşir, *Tefsir*, III, 114; Mukātil, *Tefsir*, I, 476.

²¹⁵ Mukātil, *Tefsir*, I, 476.

²¹⁶ Bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 296.

²¹⁷ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, II, 287-291; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 357.

²¹⁸ İbn Manzūr, *Lisānu'l-'Arab*, III, 430; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 296-297.

²¹⁹ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 414-415; Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 355-357.

imam yapan Yahudiler, bundan dolayı kendilerinin de temizlendiğini iddia etmişlerdir.²²⁰ ‘Abdullāh b. Selām (ö.43/663) ve Zubeyr b. Bāṭā (ö.3/625) gibi Yahudilerin Tevrat öğremlerini babalarından aldıkları nakledilmiştir.²²¹ K‘abu’l-Aḥbār’ın (ö.32/653) babası da Yahudi âlimidir.²²² Medine’de Tevrat bilgisine sahip olmayan, Tevrat’ı okuyamayan Yahudiler de bulunmaktadır. Kur’an’ın bildirdiğine göre Tevrat’ı bilenler bu kesimden bazı gerçekleri gizlemektedirler.²²³ Hz. Muhammed’in Yahudilerin Medine’deki bet midraşına ziyarette bulunduğu bir seferinde onlara hukuki bir konuda Tevrat’ta geçen hükmü sorduğu, bunun üzerine Yahudilerin tomar halindeki Tevrat’ı onun önüne koyup açtıkları rivayet edilmiştir. Tevrat’ı önüne getirip açtıklarında Hz. Muhammed, saygısından olsa gerek, kalkıp altındaki minderi önüne alarak Tevrat’ı onun üzerine koymuştur.²²⁴ Hz. Ömer’in bet midraş ziyaretlerinden birinde Tevrat’la ilgili olarak “Tevrat’ın Furkân(Kur’an)’ı Furkân’ın da Tevrat’ı doğrulamasını seviyorum” dediği aktarılmıştır.²²⁵ Bazı rivayetlere dayanarak Medine Yahudileri içerisinde de Tora, Tefillin²²⁶ ve Mezuzalar²²⁷ istinsahını yapan

---

²²⁰ Ṭaberī, *Tefsir*, VII, 125-126.

²²¹ Bkz. İbn S‘ad, *Ṭabakāt*, I, 133; krş. İbn S‘ad, trc. *Ṭabakāt*, I, 147; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 295.

²²² İbn S‘ad, *Ṭabakāt*, IX, 449; krş. İbn S‘ad, trc. *Ṭabakāt*, IX, 451.

²²³ Bkz. 2/el-Bakara: 78.

²²⁴ Hz. Muhammed’in bu ziyaretine ait ayrıntılar ve Yahudiler ile arasında geçen konuşmalar için bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 414-415; İbn Keşir, *Tefsir*, III, 113-114; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, V, 303-304; Ebû Dāvūd, *Ḥudūd* 27, ‘İlm 24; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 356.

²²⁵ Ayet bağlamında ayrıntılı bilgi için bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, II, 283-293.

²²⁶ İçinde Tora pasajları bulunan, Cumartesi ve bayram günleri haricinde her sabah duasında biri kola diğeri başa takılan deri kutucuklardır. Kola takılan kalbin arzu ve amaçlarını; başa takılan beynin tüm duyu ve becerilerini Tanrı’ya adamayı simgeler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Besalel, “Tefillin”, *YA* 3 (2002): 728-730.

²²⁷ יהוה אלהינו יהוה אחד / *Şema Yisrael: Yhvh Eloheynu Yhvh Ehad/Dinle İsrail: Aşem Tanrımızdır, Aşem Bir’dır.* (Tesniye, 6:4) Tora pasajının yazılmış olduğu küçük bir deri parşomen ihtiva eden ve gümüş, tahta veya başka bir maddeden yapılmış bir kılıfla kaplı, evlerin kapı pervazlarının sağ üst kısmına monte edilen objedir. Pasajın yazıldığı derinin kaşer (helâl) bir hayvandan elde edilmiş olması ve yazan kişinin Yahudi bir sofer (kâtip) olması gereklidir. Bkz. Besalel, “Mezuzalar”, *YA* 2 (2001): 403-404; Mehmet Sait Toprak, *Talmud ve Hadis*, s. 396.

“sofer”lerin²²⁸ bulunduğu belirtilmiştir. Tevrat tomar ya da mushaflarının bet midraş veya sinagoglar dışında bazı Yahudilerin evlerinde de bulunduğu belirtilmiştir. Örneğin Hayber fethinden sonra ganimet olarak ele geçirilen Tevrat mushafları Hz. Peygamber’in talimatıyla Yahudilere iade edilmiştir. Yukarıda belirtilen örneklerde olduğu gibi bu da Hz. Peygamber ve şahâbenin Tevrat’a olan hürmetini göstermektedir.²²⁹ Bir rivayetten Medine Yahudilerinin önde gelen din adamlarından Zubeyr’in babası Bâṭā’nın Tevrat müstensihî olduğu anlaşılmaktadır. Bu rivayete göre, Nadiroğulları’nın Medine’den sürülmesinin ardından gelişmeleri görüşmek üzere toplanan Kurayzaoğulları’na Zubeyr şöyle bir itirafta bulunmuştur: “...Tevrat’a yemin olsun ki ben o peygamberin sıfatını Mūsā’ya nazil olan ve babam Bâṭā tarafından istinsah edilen Tevrat’ta okumuştum.”²³⁰ Hz. Peygamber’in Tevrat’taki niteliklerini dünyevi bazı menfaatler karşılığında gizleyen/değiştiren Medineli Yahudi müstensihler Kur’an’da eleştirilmişlerdir.²³¹

Günlük hayatta Arapça’yı kullanan Arabistan Yahudilerinin, ibadetlerinde ve diğer dini ritüellerinde İbranice’yi kullandıkları, İbranice’yi çocuklarına da öğretmeye çalıştıkları belirtilmiştir. Ayrıca Arapça’yı zaman zaman İbrani alfabesi ile yazdıkları da ifade edilmiştir.²³² Ebū Hureyre’den (ö.58/678) Medine Yahudilerinin Tevrat’ı İbranice okuyup Müslümanlar için Arapça tefsir ettikleri de nakledilmiştir.²³³ Bilinen

---

²²⁸ Tora’yı yazan/istinsah eden ve bu iş için özel olarak eğitilmiş din adamıdır. Talmud’un emri gereği her cemaatte bulunması zorunludur. Tora ve Tora pasajlarını içeren ibadet nesnelere (tefillin ve mezuzalar) soferler tarafından yazılır. Bkz. Besalel, “Sofer”, *YA* 3 (2002): 631; Toprak, *a.g.e.*, s. 397.

²²⁹ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 293.

²³⁰ İbn S’ad, *Ṭabakāt*, I, 133, krş. İbn S’ad, trc. *Ṭabakāt*, I, 147.

²³¹ Bkz. 2/el-Bakara: 79; Muḳātil, *Tefsir*, I, 118-119.

²³² Cevâd Alî, *el-Mufaşşal*, VI, 569; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 187, 570; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 341-342.

²³³ Buḫārî, *Tefsir* 11, İ’tisâm, 25, Şehâdât 29, Tevhîd, 51.

Arapçaya tercüme edilmiş ilk Tevrat Sura Akademisi başkanı, İslam dünyasında Sa'îd b. Yūsuf el-Feyyūmī olarak bilinen, Saadiya Gaon'a (ö.330/942) aittir. Bundan önce Tevrat'ın tümünün Arapçaya tercüme edilip edilmediği hususunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Abbasiler döneminden itibaren kapsamlı ve sistemli Arapça Kitab-ı Mukaddes tercümelerinin yapıldığı üzerinde durulmuş, 128/750 yılında Endülüs Yahudilerinin istifadesi için tam bir Tevrat tercümesi yapıldığı belirtilmiştir.²³⁴ Ayrıca *es-Sīre*'sinde Tevrat ve İncil'den nakiller yapan İbn İshāq'ın (ö.151/768) elinde de Arapça bir Kitab-ı Mukaddes'in bulunduğu üzerinde durulmuştur.²³⁵ Bu yaklaşım haricinde çalışma dönemimizi kapsayan döneme ait Medine'de veya Arap Yarımadası'nda Tevrat'ın bütününe Arapça tercümesinin olup olmadığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte bu konuda farklı spekülasyonlar yapılmıştır.²³⁶

Medine ve çevresi Yahudilerinin Tevrat dışında Yahudi geleneğine ait Mişna, Talmud, Midraşlar gibi kanonik olan ve olmayan kitaplara sahip olup olmadıkları hakkında da farklı görüşlerin ve bu görüşlere dair farklı örneklerin sunulduğunu belirtmek gerekir.²³⁷ Söz konusu örnekler çalışmanın ilerleyen bölümlerinde zikredileceğinden burada bu kadarıyla iktifa edilecektir. Bu konuda edinilmiş olan genel kanaat Tevrat dışında halahik veya agadik kaynaklardan bazılarının bölgedeki Yahudi âlimlerinin ellerinde bulunduğu, geleneğe ait bazı halahik ve agadik bilgilerin ise sözlü ve yaşayan kültür içerisinde dolaşımda olduğu şeklindedir. Bununla birlikte Medine ve çevresindeki Yahudilerin Filistin yahut Bâbil gibi Yahudi geleneğinin merkezi sayılan bölgelerdeki Yahudiler gibi bir bilgi erişimine sahip olmadıkları düşünülmektedir.

²³⁴ Ertuğrul Döner, *Tefsirde İsrâiliyyât'ın Kaynak ve Bilgi Değeri*, s. 202-203.

²³⁵ Josef Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, trc. Ramazan Altınay, Ramazan Özmen, Ankara Okulu, Ankara 2002, s. 84; Döner, *a.g.e.*, s. 202-203.

²³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Döner, *a.g.e.*, s. 199-204.

²³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 123-128; Döner, *a.g.e.*, s. 122-125; 129-131.

Yahudiler Peygamberlere ve meleklerle iman etmekte, fakat İbrani olmayan hatta Hz. Y'akūb'un oğlu Yahuda soyundan gelmeyen peygamberleri kabul etmedikleri gibi melekler konusunda da onların Allah'ın yahut cinlerin kızları olduğuna inanmak gibi farklı görüşlere sahip oldukları bilinmektedir.²³⁸ Medine Yahudilerinin Mikail'i Cebrail'e tercih ettikleri, Cebrail'den hoşlanmadıklarını belirttikleri aktarılmıştır. Onların bu konudaki yaklaşımları el-Bakara suresi 97. ayetin nuzulüne sebep olmuş ve ayetin tefsiri bağlamında çeşitli rivayetler aktarılmıştır.²³⁹ Bazı rivayetlere göre İslam'ın doğuşuna yakın zamanlarda Arabistan yarımadasından (Hicaz bölgesinden) peygamberin çıkacağına dair bir bilgiye sahiptirler. Hatta bu bilgi/inanç dolayısıyla bölgeye gelip yerleşen Yahudilerden söz edilmektedir. Fakat kendilerinden olmadığı için Hz. Muhammed'i kabullenmemişlerdir. Onların bu inancından etkilenmiş olan Arap Evs ve Hzreclilerin ise Hz. Muhammed'in peygamberliğini kolayca kabullenebildiği dile getirilmiştir.²⁴⁰ Medinelilerin kabullenişinde inancın yanı sıra Arapları bir araya getirerek siyasi bakımdan onları güçlü kılacak bir lidere sahip olma umudunu da dikkate almak gerekir. Tanrı'nın has kavmi, has kulları olarak sadece

---

²³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 358-364; Yıldız Çınar, *Yahudi ve İslâm Kutsal Literatüründe Hz. Ya'kūb ve Seçilmişlik Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, s. 272; Yahudilerin "meleklerin Allah'ın kızları olduğu" şeklindeki inancı komşuları olan müşrik Araplardan almış oldukları ihtimali üzerinde durulmaktadır. Cahiliye Arapları bu konuda Kur'an'da eleştirilmiş ve uyarılmıştır. Meleklerin cinlerin kızları olduğuna dair inancın Yahudilere ait olduğu Kātāde'den aktarılmıştır. Bkz. Taberī, *Tefsir*, XIV, 254-255; 602; 16/en-Nahl: 57; 17/el-İsrā': 40-42.

²³⁹ Bkz. Taberī, *Tefsir*, II, 287-291.

²⁴⁰ Bkz. 2/el-Bakara: 89; Yahudilerin, beklenen peygamberin bir kitap getireceğine ve ataları İbrāhīm'in dinini izleyeceğine inandıkları, ayrıca Ahmed ismini taşıyacak olan bu mesih'in müşriklere karşı kendilerine yardım edeceğini kabul ettikleri aktarılmıştır. Bkz. İbn İshāk, *Siyer*, s. 134-139; Taberī, *Tefsir*, II, 237-241; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 172; Suyūfī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 465-470; Muḳātil, *Tefsir*, I, 122; Semhūdī, *Vefāu'l-Vefā'*, I, 293, 297; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 553; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 365-368; İbn İshāk'ın zikrettiği Hz. Peygamber'in geleceğini bildiren haham ve papazlarla ilgili rivayetlerden birinde Şam Yahudilerinden İbnu'l-Heybān adında birinden bahsedilmiştir. Bu adam, Şam'ın bereketli topraklarından kurak Hicaz'a peygamber beklentisiyle gelip yerleşmiştir. Beş vakit namazı herkesten iyi kılan, kıtlık zamanlarında ahaliyle yağmur duası yapan, dua ettiğinde yağmurun yağdığı, ölüm anı yaklaştığında bölge Yahudilerini toplayıp onlara gelecek olan peygambere tabi olmalarını vasiyet eden biri olarak tanıtılmıştır. İbn İshāk, *Siyer*, s. 138.

kendilerini gören seçilmişlik inancı Medine Yahudilerinde de görülmektedir.²⁴¹ Ayrıca ahiret²⁴², kıyamet ve hatta kabir sorgusu ve azabına dair de inançları bulunmaktadır.²⁴³ Kur'an'daki pek çok ayet bölge Yahudilerinin Tanrı, Tevrat, Peygamberler, melekler, kıyamet ve ahirete dair temel inançları ve dine dair başka pek çok konudaki inanç ve uygulamaları arasında yer alan yanlışlık veya tutarsızlıkları, özellikle onların Hz. Muhammed'e ve şahābeye bu konularda sorular sormaları gibi çeşitli vesilelerle gelmiştir.²⁴⁴ Bu ayetlerin tarihsel sürece uygun takibiyle Hz. Muhammed döneminde bölgede yaşayan Yahudiler hakkında epeyce bilgi sahibi olunabilmektedir. Bunlardan bir kısmı çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınacaktır.

Ayrıca bölge Yahudilerinin uygulamaları ve kaynaklarına dayanarak temizlik, abdest-gusül, namaz, oruç, hac ve zekât gibi temel ibadetleri uyguladıkları, fakat bunlardan bir kısmının uygulamasının tarihsel süreç içerisinde değişikliğe uğradığı veya ortadan kalktığı ortaya konulmuştur.²⁴⁵

²⁴¹ Yahudilerin bu konudaki yaklaşımlarına dair de çok sayıda ayeti kerime nazil olmuştur. Bkz. 2/el-Bakara: 47,122; Taberī, *Tefsir*, I, 629-630; II, 496-497; 2/el-Bakara: 80, 94; Taberī, *Tefsir*, II, 171-177, 267-272; 4/en-Nisā': 49-50; Taberī, *Tefsir*, VII, 124-134; 5/el-Mā'ide: 18; Taberī, *Tefsir*, VIII, 270-273; Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 368-372; Yahudilikte "am bahur" עַם בַּחֹר bu anlayışın tarihsel süreç içerisindeki gelişim ve değişimi için bkz. Kürşat Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, Ayıışı Yayınları, İstanbul 2005, s. 26-31; Besalel, "Seçilmiş Halk", *YA* 3 (2002): 571-572; Gürkan, "Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi", ss. 25-61.

²⁴² Eski ve Yeni Ahit (Tevrat, İncil) pasajları ile Kur'an ayetlerinin ahiretle ilgili anlatılarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Paçacı, *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.

²⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 372-377.

²⁴⁴ Örneğin bkz. 2/el-Bakara: 47, 48, 51, 54; 75-77, 80, 83, 88-94, 97, 99-100, 102, 122, 123, 132-135, 144, 183, 186; 256; 3/Ālu 'İmrān: 64, 77; 4/en-Nisā': 46, 49-51, 123, 153; 5/el-Mā'ide: 12, 13, 18, 41-50, 58, 60; 6/el-En'ām: 19-20, 91; 7/A'raf: 140, 163, 187; 9/et-Tevbe: 30-31; 18/el-Kehf: 109; 19/Meryem: 55, 59; 20/Tā Hā: 91; 21/el-Enbiyā': 73; 37/Saffāt: 158; 39/Zümer: 67; 74/Müddessir: 30-31; 112/el-İhlās.

²⁴⁵ Abraham I. Katsh, Talmudik çalışmaların Arabistan Yahudilerinin günde beş kez ibadet ettiğini ortaya koyduğunu belirtmektedir. Bunlar günde üç kez düzenli yapılan ibadet ile sabah ve akşam yapılan shema duasının toplamıdır. Katsh Hz. Muhammed'in birçok Yahudi dini pratiğini olduğu gibi bu pratiği de örnek aldığı iddia etmiştir. Bkz. Abraham I. Katsh, *Judaism in Islam: Biblical and Talmudic Backgrounds of the Koran and Its Commentaries*, New York University, 1954, s. 6-11; Yahudilerin söz konusu pratiklerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 377-392. Yahudilerin susuzluk zamanlarında sadaka vererek yağmur duasına çıktıkları ile ilgili bilgiler için de bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 392-393.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEDİNE YAHUDİLERİ İLE İLİŞKİLERİN KUR'AN'A VE TEFSİRE YANSIMALARI

Vahiy zincirinin son halkası olan Kur'an'ı kendinden önceki vahiy geleneğinden bağımsız kabul etmek mümkün görünmemektedir. “Kur'an, önceki kutsal kitaplarla kaynak birliği içinde olduğunu söyler. Önceki kitapların da Allah kelamı olduğunu belirtir. Onların ışık saçan rehber kitaplar olduğunun altını çizer. Onları doğrular, içeriklerine atıflar yapar. Tarih içinde o kitaplar etrafında oluşan yorumların onların özüne ve ruhuna uygun olup olmadıkları konusuna ilgi duyar. Kur'an'ın, ehlu'l-kitābın, onların içeriklerine zaman zaman sadık kalmadıklarını ifade etmesi bunun bir göstergesidir.”²⁴⁶ “Kur'an'a, insanlık tarihinin bir döneminde bir anda belirivermiş ve o ana kadar insanlığın yabancı olduğu bir mesaj olarak bakılamaz. Aksine o, insanoğlunun başlangıcından kendi zamanına kadar olan uzun zaman dilimi içindeki Vahy'e ait geleneğin bütününe mirasçı olmuş bir kitaptır.”²⁴⁷ Zira gerek Hz. Muhammed'e gerekse ondan önce gönderilmiş olan peygamberlere gelen vahiy aynı kaynaktan, Allah'tan gelmektedir. Dolayısıyla Kur'an mesajının özü ile önceki mesajların özü, farklı şekillerde dile getirilmiş olsa da, aynıdır. Yirmi iki yıllık nuzül süreci boyunca Kur'an ayetleri, gönderilmiş peygamberlerin, vahyedilmiş kitapların özde bir oluşunu sıklıkla ifade etmekte ve onları tasdik etmektedir. Hz. İbrāhīm gibi Hz. Y'akūb ve diğer peygamberler de Allah'a teslim olmuş (Müslüman) ve bunu öğütlemişlerdir. Dolayısıyla tüm peygamberlerin birleştiği tek din tevhit dini olan İslam'dır.²⁴⁸ Bu din fitrat dini, hak din, hanif dini, gerçek din ve İslam isimleriyle ifade

---

²⁴⁶ Halis Albayrak, “Kur'an Söyleminde Din, Ahlak, Hukuk İlişkisi”, *Tarihin İçinden Kur'an'ı Algılamak*, s. 78.

²⁴⁷ Mehmet Paçacı, “Kur'an-ı Kerim Işığında Vahiy Geleneğine Bir Bakış”, *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz ?*, s. 82.

²⁴⁸ Bkz. Paçacı, a.g.m., s. 82-84; 2/el-Bakara, 131-133, 135-136, 285; 3/Ālu 'İmrān, 3-4, 85; 4/el-Mā'ide, 44, 46; Ayrıca bkz. Tekvin, 17: 19, 26: 1-6, 23; Matta, 5: 17.

edilmiştir.²⁴⁹ Kur'an'ın Sami dini geleneği içinde yer alan bir kitap olarak tanımlanabileceği, aynı coğrafya ve aynı dini geleneğin üyesi olan peygamberlerin tebliğ hikâyelerinin anlatılmasının, diğer bir ifadeyle tevhit geleneğinin önceki mücadelelerine ait kıssaların Kur'an'daki varlığının da buna delil teşkil ettiği söylenmiştir. Hicaz'daki ilk muhatapların kıssalarda anlatılanlar hakkında bilgi sahibi oldukları varsayılarak olaylar hakkında değinilerin dışında fazla ayrıntıya girilmemiş, anlatılmayan kısımlar ve ayrıntılar daha sonra olaylara dair rivayetlerle tamamlanmıştır.²⁵⁰ Bu rivayetler birkaç yüz yıl sonra "isrâ'îliyyât" olarak kavramsallaşmış ve bu kavram özellikle modern dönemde oldukça pejoratif bir anlam yüklenmiştir. Fakat söz konusu rivayetler ve bu rivayetlere dayalı yorumlara hak ettikleri değeri verme adına son yıllarda yapılan bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Girişte belirtildiği gibi bu çalışmada, çalışmanın incelediği döneme ait bir kavram olmadığından, "isrâ'îliyyât" kavramı üzerinde durulmayacağı gibi Kur'an'da yer alan kıssalar da birkaç örnek dışında bütünlüklü bir şekilde ele alınmamıştır. Bu konuda yapılmış çalışmalar bulunmaktadır.²⁵¹

---

²⁴⁹ Remzi Kaya, "Kur'an-ı Kerim'de Ehli Kitab Kavramı (Ehlü'l-Kitab)", *Kur'an-ı Kerim'de Ehli Kitab*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı Toplantılar Dizisi:48, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 93.

²⁵⁰ Mehmet Paçacı, "Kur'an'da Ehli Kitab Anlayışı", *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu ?*, s. 174-175; Ayrıntılı bilgi için bkz. Paçacı, "De ki Allah 'Bir'dir: ۱/۱۷۸ Sâmi Dini Geleneği Perspektifinden el-İhlâş suresi'nin Bir Tefsiri Denemesi", *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?*, Ankara Okulu, Ankara 2000, s. 155-156.

²⁵¹ Söz konusu çalışmalardan başlıcaları şunlardır: İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir 1995; Mustafa Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, Kuramer, İstanbul 2016; Şehmus Demir, *Mitoloji, Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2015; *Kur'an Kıssalarının Anlamı ve Değeri*, IV. Kur'an Sempozyumu, 17-18 Ocak 1998/Ankara, Fecr Yayınları, Ankara 1998; Mustafa Kara, "Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", *İslami İlimler Dergisi*, C. IX, S. 1, ss. 69-102; Osman Eyüpoğlu, "Günümüze Bakan Yönleriyle Peygamber Kıssaları (Sosyolojik ve Pedagojik Açıdan)", *Samsun'da Kur'an Günleri XI. Kur'an Sempozyumu: Kur'an ve Rîsâlet, 25-26 Ekim 2008/Samsun*, Fecr Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2009, s. 103-120; Tahsin Görgün, "Kur'an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine", *IV. Kur'an Sempozyumu: Kur'an Kıssalarının Anlamı ve Değeri*, Fecr Yayınları, Ankara 1998, ss. 19-40; M. Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1993.

Kur'an nazil olduğu dönemde Hz. Muhammed'in muhatabı olan toplumu *ehlu'l-kitāb* ve *ummī*ler şeklinde iki kategoriye ayırmaktadır.²⁵² Kur'an'da yer alırlarına göre *ehlu'l-kitāb* kendilerine daha önce kitap gönderilmiş olan Yahudi ve Hıristiyanlar, *ummī*ler ise Hz. Muhammed'in de aralarından gönderilmiş olduğu *ehlu'l-kitāb* olmayanlardır. El-En'ām 156. ayette Kur'an'ın vahyediliş amacıyla ilgili olarak, *أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَنْزَلَ الْكِتَابُ عَلَيَّ طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ* *Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi, biz ise onları okuyup anlayamazdık, demeyesiniz,* denilmiştir. Söz konusu iki topluluk Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Kur'an'da *أَهْلُ الْكِتَابِ* “ehlu'l-kitāb” terimi, geçtiği ayetlere göre ya sadece Yahudileri veya sadece Hıristiyanları yahut her iki topluluğu birden ifade etmektedir.²⁵³ Kur'an'da ayrıca “*ütü'l-kitāb*”, “*ütü naşiben min el-kitāb*” yahut “*ütü'l-ilm*” ifadeleriyle de *ehlu'l-kitāb*tan söz edilmiştir.²⁵⁴ “*ütü'l-ilm*” ile yakın anlamlarda kullanılan diğer bir ifade “*ehl-i zıkr*”dir.²⁵⁵ Bu ifadelerle *ehlu'l-kitāb*ın bilginleri kastedilmiştir. İnsandan bir peygamber olamayacağını iddia eden müşriklere, *فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ* *bilmiyorsanız ehlu'z-zıkre sorun* ifadeleriyle ayetler nazil olmuştur. Kur'an'da Yahudiler için “*yehūd/yehūdī*”²⁵⁶, “*hūd*”²⁵⁷, “*hādū*”²⁵⁸ veya “*benū-isrā'īl*”²⁵⁹, Hıristiyanlar için “*naşāra*”²⁶⁰ yahut “*ehlū'l-*

²⁵² 3/Ālu 'İmrān, 20, 75; 62/el-Cumu'a, 2.

²⁵³ 2/el-Bakara: 105, 109, 111, 120, 121, 145, 146; 3/Ālu 'İmrān: 23, 64, 65, 69, 70, 71, 72, 75, 98, 99, 110, 113, 199; 4/en-Nisā': 44,47, 51, 123, 131, 153, 159, 171; 5/el-Mā'ide: 15, 18, 19, 47, 59, 65, 68, 77; 9/et-Tevbe: 29-31; 59/el-Ĥaşr, 2, 11; 98/el-Beyyine: 1, 6; Bkz. Şinasi Gündüz, “İslam Öncesi Dönemde Ehli Kitab”, *Kur'an-ı Kerim'de Ehli Kitab*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı Toplantılar Dizisi:48, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 23-25, 29.

²⁵⁴ 2/el-Bakara: 101, 144, 145; 3/Ālu 'İmrān: 19, 20, 23, 100, 186, 187; 4/en-Nisā': 44, 47, 51, 131; 5/el-Mā'ide: 5, 57; 9/et-Tevbe: 29; 16/en-Nahl: 27; 17/el-İsrā': 107; 22/el-Ĥacc: 54; 28/el-Ĥaşr: 80; 29/el-'Ankebüt: 49; 30/er-Rüm: 56; 34/es-Sebe': 6; 47/el-Muhammed: 16; 57/el-Ĥadid: 16; 58/el-Mucādele: 11; 59/el-Ĥaşr: 9; 74/el-Muddessir: 31; 97/el-Beyyine: 4.

²⁵⁵ 16/en-Nahl: 43; 21/el-Enbiyā: 7; 17/el-İsrā': 107; 22/ el-Ĥacc: 54; 28/el-Ĥaşr: 80.

²⁵⁶ 2/el-Bakara: 113, 120; 2/Ālu 'İmrān: 67; 5/el-Mā'ide: 18; 51, 64, 82; 9/et-Tevbe: 30.

²⁵⁷ 2/el-Bakara: 111, 135, 140.

²⁵⁸ 2/el-Bakara: 62; 5/el-Mā'ide: 41, 69; 6/el-En'ām: 146; 16/en-Nahl: 118; 22/el-Ĥacc: 17; 62/el-Cumu'a: 6.

incil”²⁶¹ kelimeleri kullanılmıştır. Kur’an’da “Benū-isrā’īl” tabiri daha çok mekkī surelerde; “hūd, hādū, yehūd” ve “ehlu’l-kitāb” tabirleri ise daha çok medenī surelerde kullanılmıştır.²⁶² Bunların haricinde muhatap yahut gaip zamirlerle işaret ederek ehlu’l-kitābtan söz eden çok sayıda ayet bulunmaktadır. Özellikle Medine’de nazil olan sureler içerisinde ehlu’l-kitābla ilgili olan ayetlerin çoğunda Medine’deki demografik yoğunlukları ile Hz. Peygamber ve Müslümanlarla olan ilişkilerinden dolayı Yahudiler kastedilmiştir. Kur’an Hz. İbrāhīm’i, bir anlamda üç grup için de “çatı” kabul ederek, söz konusu toplulukların onu kendilerine has kılmasına karşı çıkmakta, gerek Tevrat, gerekse İncil’in ondan sonra nazil oluşuna dikkat çekerek, İbrāhīm’in Yahudi veya Hıristiyan olmadığını belirtmektedir.²⁶³

İslam araştırmalarında oryantalizmin kavramsal etkisini Kur’an’daki ehlu’l-kitābın “ötekî” kavramlaştırmasıyla tanımlanması sorunsalı üzerinden incelediği çalışmada Bilal Gökçür, Kur’an’ın ehlu’l-kitāba yönelik tavrında üç tür yaklaşımı olduğu üzerinde durmuştur. Bunlar; bilgilendirme/hatırlatma, cedel/tenkit ve çağrıdır. Bilgilendirme, ummī bir toplum olan Araplara yönelik; hatırlatma ise İsrailoğulları’na yöneliktir. Bilgilendirme ve hatırlatma cedel/tenkit ve bazen çağrı için alt yapı oluşturmaktadır.²⁶⁴ Kur’an, tevhitten uzaklaşmak ve kıskançlık gibi tutumlarıyla

---

²⁵⁹ 2/el-Bakara: 40, 47, 83, 122, 211, 246; 3/Ālu ‘İmrān: 49, 93; 5/el-Mā’ide: 12, 32, 70, 72, 78, 110; 7/el-A‘rāf: 105, 134, 137, 138; 10/Yūnus: 90, 93; 17/el-İsrā’: 2, 4, 101, 104; 19/Meryem: 58; 20/Tā Hā: 47, 80, 94; 26/eş-Şu‘arā’: 18, 22, 59, 197; 27/en-en-Neml: 76; 32/es-Secde: 23; 40/el-Mu‘min: 53; 43/ez-Zuhruf: 59; 44/ed-Duhān: 30; 45/el-Cāsiye: 16; 46/el-Ahķāf: 10; 61/eş-Şaff: 6, 14.

²⁶⁰ 2/el-Bakara: 62, 111, 113, 120, 135, 140, 2/Ālu ‘İmrān: 67; 5/el-Mā’ide: 18, 51, 69, 82; 9/et-Tevbe: 30; 22/el-Hacc: 17.

²⁶¹ 5/el-Mā’ide: 47.

²⁶² Ömer Faruk Harman, “İsrâil (Benî İsrâil)”, *DİA* 23 (2001): 194.

²⁶³ 3/ Ālu ‘İmrān: 65-67; Bkz. Gündüz, “İslam Öncesi Dönemde Ehli Kitab”, s. 24.

²⁶⁴ Bkz. 2/el-Bakara: 40, 47-48; 122-123.

yabancılaşmış olan ehlu'l-kitābı asla dönmeye davet eder.²⁶⁵ ehlu'l-kitābın olumlu tavırlarının sergilendiği ayetlerde, Allah ile kendileri arasında var olan kutsal bir değere atıfla genellikle *benū-isrā'īl* ve *ehlu'l-kitāb* isimlendirmeleri kullanılmıştır. Tenkide yer veren ayetlerde ise genellikle *ūtū'l-kitāb*, özellikle *hūd*, *hādū*, *yehūd* ve *naşārā* ifadeleri kullanılmıştır.²⁶⁶

1.1. Mekke Dönemi

Mekke ve çevresinde yerleşik bir Yahudi nüfusunun bulunmadığı belirtilmiş, ancak tüccar olarak bulunan birkaç Yahudi'nin varlığından söz edilmişti. Bununla birlikte gerek İslam öncesi, gerekse İslami dönemde Mekkelilerin Medine, Hıyber ve Yemen Yahudileri ile zaman zaman görüştikleri, az sayıda da olsa aralarında evliliklerin yapıldığı da kaydedilmiştir. İslam öncesi dönemde aralarındaki bazı anlaşmazlıklarda Şam eşrâfından bazı kâhinelere hakem olarak başvurdukları rivayet edilmiştir.²⁶⁷ Ayrıca ehlu'l-kitābın kitapları hakkında bilgi sahibi olduğu nakledilen Varaka b. Nevfel gibi bir örnek bulunmaktadır. Rivayetlere göre o, Hz. Peygamber'in yakınlarından biridir, Tevrat ile İncil'i okumakta ve İbranice harflerle yazıp Arapçaya çevirmektedir.²⁶⁸ 7. yüzyılın başlarında Arabistan'da Kitab-ı Mukaddes'e dair düşüncelerin bilinmesine ve Kitab-ı Mukaddes'e ait motiflerin İslam öncesi kült uygulamalara dahi nüfuz etmesine

---

²⁶⁵ Bkz. 2/el-Bakara: 105, 109; 3/ Ālu 'İmrān: 19; 64.

²⁶⁶ Bilal Gökür, "Kur'an'daki Ehl-i Kitap "Öteki" mi? İslâm Araştırmalarında Oryantalizmin Kavramsal Etkisi", *İAD* 14 (2005): 45-52.

²⁶⁷ Bkz. İbn S'ad, *Tabakât*, I, 65, 67, 68-69; krş. İbn S'ad, trc. *Tabakât*, I, 71, 73, 75-76; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 591-592; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 82-83, 86-87.

²⁶⁸ Bkz. Suyūfî, *ed-Durru'l-Mensūr*, XV, 521; Ayrıca bkz. İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara: DİBY, 2001, s. 5, 60.

rağmen, şehirde Yahudi veya Hristiyan topluluklarına dair bir kayıt bulunmamasının sebebinin Mekke hayatının puta tapıcı niteliği olabileceği belirtilmiştir.²⁶⁹

Hicretten önce Yahudilerle ilişkiler seyrek olduğu halde bir peygamberin gelişi Medine ve çevresindeki Yahudilerin dikkatini çekmiş, onlar duruma bigâne kalamamışlar, farklı sebeplerle Hz. Peygamber ve Müslümanlarla diyaloga girip, onlara çeşitli sorular yöneltmişlerdir. Bir peygamber beklentisi içinde olmalarının ilgilerini artırdığı kaydedilmiştir. Bunun yanında vahyin başlangıcından itibaren Yahudilerin peygamberlerine, kitaplarına, kitaplarının içeriğine referans veren bilgilerin ve bunlardaki ortak mesajın onların Hz. Muhammed ve ona gelen mesaja ilgi duymalarına yol açtığı, bu yeni vahyin de Yahudi toplumunu muhatap alıp, sık sık onlara mesaj gönderdiği, süreç içerisinde nazil olan ayetlerden takip edilebilmektedir.

1.1.1. Hz. Mūsā ve Hz. İbrāhīm'in Şahifelerine Yapılan Atıflar

Erken dönem müfessirleri Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in ifadelerine dayanarak birçok ayetin önceki peygamberlerin kitaplarında da bulunduğunu belirtmektedirler. Örneğin Mekke'de Hz. Peygamber'e vahyin geldiği ilk birkaç yıl içinde nazil olan el-A'lā suresinde Hz. Muhammed'in getirdiklerinin ondan önce gönderilmiş olan kitaplarda da bulunduğu belirtilmiştir. *إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَىٰ صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ Kesinlikle bu, önceki sahifelerde, İbrāhīm ve Mūsā'nın sahifelerinde vardır*²⁷⁰ İbn 'Abbās'ın (ö.68/687) Hz. Peygamber'den aktardığı bir rivayette, bu ayetler nazil olduğunda Hz. Peygamber'in,

²⁶⁹ Reuven Firestone, "İslam'ın Teşekkülü Döneminde Yahudi Kültürü", trc. E. Döner, A. R. Geçioğlu, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, S. 14, 2014, s. 207.

²⁷⁰ 87/el-A'lā: 18-19; Mekke'de nazil olan sekizinci suredir. Çalışmada surelerin nuzülüyle ilgili olarak Hz. Osman'a atfedilen nuzül tertip listesi esas alınmıştır. Türkiye'deki son dönem Kur'an çalışmalarının büyük çoğunluğunda Kur'an surelerinin kronolojik tertibine dair en fazla kullanılan "Hz. Osman tertibi" olarak bilinen listedir. Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDVY, Ankara 1993, s. 79-83; Bu listenin temel kaynağının İbn 'Abbās tertibi olabileceği söylenmiştir. Bkz. Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, İstanbul: Kuramer Yay., 2016, s. 96-100.

Tüm bu anlatılanlar İbrāhīm ve Mūsā'nın sahifelerinde vardı dediği aktarılmıştır.²⁷¹ İbn 'Abbās'a dayandırılan başka bir rivayette o, bu surenin İbrāhīm ile Mūsā'nın sahifelerinden alındığını (تَسَخَّتْ...من) söylemiştir. Ebū'l-'Āliye (ö.90/709), Kātāde (ö.117/735), 'Ikrim'e (ö.105/723) ve Ḥasen el-Baṣrī'den (ö.110/728) aktarılan rivayetlere göre, onlar bu ayeti, bu sure veya bu surede anlatılanların yahut suredeki ayetlerin İbrāhīm ve Mūsā'ya gelen sahifelerde bulunduğu şeklinde açıklamışlardır. Kātāde'den (ö.117/735) ayrıca "İşittiğiniz gibi Yüce Allah'ın kitapları ard arda inmiştir. Ancak sonuncusu öncekilerden daha hayırlı ve kalıcıdır" dediği aktarılmıştır. Suddī (ö.127/745) "Bu sure İbrāhīm ve Mūsā'nın sahifelerinde Hz. Peygamber'e indirildiği şekliyle vardı" demiştir. İbn Zeyd (ö.182/798) "Önceki sahifelerde ahiretin dünyadan daha hayırlı olduğu ifade edilmiştir." şeklinde bir açıklama yapmıştır.²⁷² El-A'lā suresi gibi Mekke döneminin ilk aşamasında²⁷³ nazil olmuş olan en-Necm suresinin 36. ayetinden itibaren surenin sonuna kadar yer alan ayetlerin de İbrāhīm ve Mūsā'nın sahifelerinde bulunduğu belirtilmiştir. *Yoksa o, Mūsā'nın ve Allah'ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrāhīm'in sahifelerinde bulunan şu ayetlerden haberdar edilmedi mi?*²⁷⁴ Mucāhid (ö.103/721) ve 'Ikrim'e (ö.105/723) göre bu ayette Hz. İbrāhīm'in *Hiç kimse başkasının günahını yüklenmez*²⁷⁵ ayetini tebliğ ederek vazifesini yerine getirdiği ifade edilmiştir. 'Ikrim'e (ö.105/723) diğer bir rivayette, bu ayetten 48. ayete kadar yer alan on ayeti tebliğ ederek görevini yerine getirmiş olduğunu söylemiştir. İbn 'Abbās'a (ö.68/687)

²⁷¹ İbn Keşir, *Tefsir*, VIII, 383; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XV, 376.

²⁷² Ṭaberī, *Tefsir*, XXIV, 323-325; İbn Keşir, *Tefsir*, VIII, 383; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XV, 376-377.

²⁷³ Cābirī vahyin ilk geliş aşamasından hicrete kadar olan Mekke dönemini, ayetlerin temel konularına göre, altı aşamaya ayırmıştır. Muhammed Abid el-Cābirī, *Fehmu'l-Kur'an*, trc. Muhammed Coşkun, 3. Baskı, İlim Yurdu, İstanbul 2017, I, 113.

²⁷⁴ 53/en-Necm: 36-37; İbn 'Abbās'a dayanan ilgili görüş için bkz. İbn Keşir, *Tefsir*, VIII, 383; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XV, 376.

²⁷⁵ 53/en-Necm: 38.

göre Hz. İbrāhīm, oğlu hakkında gördüğü rüyayı uygulamaya koyarak itaatini tamamlamış, Mūsā ise sahifelerinde olan, *hiç kimse başkasının günahını yüklenmez* ile başlayan ayetleri tebliğ etmiştir.²⁷⁶ İbn ‘Abbās’tan aktarılan diğer bir rivayete göre Hz. İbrāhīm İslam’ın rükünlerinin tümünü yerine getiren tek kişidir. Bu rükünler otuz tanedir. Bunlardan on rükün Et-Tevbe suresi 111-112. ayetlerde, on rükün el-Ahzāb suresi 35. ayette, altısı el-Mu’minūn suresinin 1-5, 8-9. ayetlerinde, dördü de el-Me‘āric suresinin 1. ve 26-27. ayetlerinde zikredilenlerdir.²⁷⁷ Muḳātil (ö.150/767), burada kastedilen, Mūsā’nın kitabı Tevrat’ta ve İbrāhīm’in sahifelerinde bulunanlar şunlardır, diyerek ... *أَلَّا تَزُرُ وَارِزَةً وَزُرَّ أُخْرَى*... *Hiç kimse başkasının günahını yüklenmez...* ifadesiyle başlayan 38-42. ayetleri sıralamıştır.²⁷⁸ Mucāhid (ö.103/721) ve İbn Zeyd’den (ö.182/798) nakledilen rivayete göre 33. ayetten itibaren bu ayetler Mekke müşriklerden Velīd b. Muḡīre hakkında nazil olmuştur. Velīd Hz. Peygamber’in öğütlerini dinleyince Müslüman olmaya karar vermiş; fakat bir müşrik tarafından kınanmıştır. Velīd, “Allah’ın azabından korktuğum için Müslüman olacağım” anlamında bir söz söyleyince o müşrik, “Mal karşılığında ben senin günahlarını üstlenirim” demiştir. Bunun üzerine Velīd Müslüman olmaktan vazgeçmiş, ancak o kişiye de vaat ettiği malın az bir kısmını vermiştir.²⁷⁹ *أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي*

²⁸⁰ *وَفِي* ifadeleri söz konusu sebebi’n-nuzūl bağlamında okunduğunda Mekke müşriklerinin, önceki peygamberlerin öğretileri, özellikle de Hz. Mūsā’ya gönderilen vahiyler ve Hz. İbrāhīm’in tebliğ ettiği din hususunda kısmen bilgi sahibi oldukları -bu

²⁷⁶ Taberī, *Tefsir*, XXII, 75-76; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, XIV, 46-47.

²⁷⁷ Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, XIV, 47.

²⁷⁸ Muḳātil, *Tefsir*, IV, 165; Muḳātil, el-A’lā suresi 18-19. ayetlerin tefsirinde Hz. İbrāhīm’in sahifelerinin kaldırılmış olduğunu, Hz. Mūsā’nın sahifeleri ile kastedilenin ise Tevrat olduğunu belirtmiştir. Muḳātil, *Tefsir*, IV, 670.

²⁷⁹ Vāhidi, *el-Vasīt fī Tefsiri’l-Ḳur’āni’l-Mecīd*, thk. ‘Adil Aḥmed ‘Abdulmevcūd ve dğr., Beyrūt: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1994, IV, 203; Mustafa Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali*, Ankara Okulu, Ankara 2016, s. 592.

²⁸⁰ 53/en-Necm: 36-37.

bilginin mahiyeti ve sınırları hakkında yorum yapamamakla birlikte- ve onlara gönderilen öğretinin Kur'an'la bildirilenden farklı olmadığı söylenebilir. En-Necm suresi 38. ayette geçen...أَلَا تَرَوْا وَازِرَةً وُزِّرَ أُخْرَى... *hiç kimse başkasının günahını yüklenmez* ifadesi aynıyla en-Necm suresi gibi Mekke döneminde nazil olmuş olan el-İsrâ' suresi 15, ez-Zumer suresi 7 ve el-Fâtır suresi 18. ayetlerde bulunmaktadır. Aynı anlam farklı ifadelerle el-Bakara suresi 134 ve 286 ile en-Nisâ' suresi 111. ayetlerde de yer almaktadır. Herkesin kendi günahının karşılığını göreceğine dair ifadeler Tora'nın Tesniye kitabı 24:16. pasuğunda geçmektedir. Tanah Hezekiel kitabının 18. babında ise örnekler verilerek tümüyle bu konu işlenmiştir.

Nuzûlün 47. suresi olan eş-Şu'arâ' suresi 196-197. ayetlerde وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ أَوْلَمَ (زُبُرِ الْأَوَّلِينَ) *Şüphesiz bu öncekilerin kitaplarında* vardı. *İsrailoğulları bilginlerinin onu bilmesi, onlar için bir delil değil midir?*²⁸¹ Muḳâtil (ö.150/767) “zubur”u “kitaplar”, “İsrailoğulları âlimleri”ni “Abdullâh b. Selâm ve arkadaşları”, çoğul zamir olarak geçen “onlar” zamiriyle kastedilenleri “Mekke kâfirleri” olarak yorumlamıştır. İbn 'Abbâs (ö.68/687), Ḳatâde (ö.117/735), Mucâhid (ö.103/721) ve İbn Zeyd'den (ö.182/798) benzer yorumlar aktarılmıştır.²⁸²

Nuzûlün 62. suresi olan eş-Şūrâ suresi 13. ayette شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا... (Allah) *'Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!*' diye Nûh'a emrettiğimizi; sana

²⁸¹ Sure Mekkî iken 197. ayetin Medine'de nazil olduğu belirtilmiştir. Muḳâtil, *Tefsir*, III, 257; Suyûfî, *el-İtkân*, I, 62, Gözeler, *a.g.e.*, s. 289; Bu ayetin Medenî olduğu 'Abdullâh b. Selâm'ın Medine'de yaşıyor olmasından dolayı düşünülmüş olabilir. Bununla birlikte İbn Selâm'ın henüz Mekke'de iken Hz. Peygamber ve İslam'la tanışmış olduğuna ve ayetin öncesindeki ayetle bütünlüğüne, ayrıca "onlar için" ifadesiyle Mekke müşriklerinin kastedilmesine dayanarak, Mekke'de nazil olduğunu düşünmekteyiz. Bu çalışmada incelediğimiz İbn Selâm ile ilgili farklı tefsir rivayetlerinin değerlendirilmesi bizi bu sonuca yöneltmiştir.

²⁸² Muḳâtil, *Tefsir*, III, 280; Bkz. Ṭaberî, *Tefsir*, XVII, 644-645, İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, IX, 2819-2820; Suyûfî, *ed-Durru'l-Mensûr*, XI, 299-300.

vahyettiğimizi, İbrāhīm'e, Mūsā'ya ve 'İsā'ya emrettiğimizi size de din kıldı... denilmiş, ardından bu dinin Allah'a ortak koşanlara ağır geldiğini ve Yahudiler, Hıristiyanlar gibi önceki toplulukların kendilerine ilim geldiği halde aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştükleri bildirilmiştir. Mucāhid (ö.103/721) ayetteki شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا... ifadesi için “Ey Muhammed! Allah sana da diğer tüm peygamberlere de tek bir din emretmiştir, anlamındadır” açıklamasını yapmıştır.²⁸³ Kātāde'den (ö.117/735) önceki peygamberlere emredilenlerin helal ve haramlar olduğu, Nūh'un helal olanı helal, haram olanı haram kılmak üzere gönderildiği görüşü aktarılmıştır.²⁸⁴

1.1.2. Tüm Peygamberler ile Gelen Dinin Temeli: Tevhîd

Mekke Döneminin son aşamasında nazil olan el-Enbiyā' suresinin 7 ve 92. ayetleri ile ez-Zuhruf suresi 45. ayet gibi birçok ayette Hz. Muhammed'den önce de peygamberler gönderildiği ve hepsinin tek ümmet olup tebliğ ettikleri dinin tevhit dini olduğu ifade edilmiştir. En-Nahl suresi 123. ayette de Hz. Peygamber'e hitaben تَمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ sonra da sana 'hanîf olan İbrāhīm'in dinine uy, o müşriklerden değildi' diye vahyettik buyrulmuştur. “Kur'an, vahyin başlangıcından itibaren Mekke dönemi boyunca kendisi ile önceki kitapların ilke, hedef ve kaynak açısından aynı olduğunu sürekli vurgulamış, onları tasdik ettiğini ısrarla belirterek ehlu'l-kitābı da buna şahit göstermiştir. Kur'an bunu yaparken, ehlu'l-kitābın bu şahitliğe olumlu yaklaşacağını ve onlara güvenilmesi gerektiğini çağrıştıran bir üslup da kullanmıştır. Haliyle bu üslup ilk Müslümanların zihninde ehlu'l-kitābın Hz. Muhammed'in çağrısına kulak vereceği ve onu kabul edip kendisine destek olacağı şeklinde bir düşünce de doğurmuştur. Bu sebeple Mekke döneminde nazil olan

²⁸³ Taberī, *Tefsir*, XX, 480; Suyūfī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XIII, 135-136.

²⁸⁴ Taberī, *Tefsir*, XX, 480-481; Suyūfī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XIII, 136.

ayetlerde ehlu'l-kitāba karşı yumuşak, takdir edici ve müspet bir üslup kullanılması dikkat çeker.²⁸⁵

Kur'an vahiy tarihinin ilk dönemlerinde ehlu'l-kitāb ile ilişkilere işaret eden en önemli olaylardan biri el-İhlās suresinin nazil olmasıdır. Tevhit fikrini ele alan, diğer ismi *Tevhîd* suresi olan el-İhlās suresi, Kur'an'ın üzerine oturduğu Sami dini geleneğinin incelenmesinin Kur'an'ın açıklanmasındaki gerekliliğini ortaya koyan örneklerden biridir. Surenin nuzulünü belirten rivayet dikkate alındığında, tevhid tanımlayan bu sure, Kur'an vahyinin Yahudi cemaate gönderme yapan bir mesajı olarak kabul edilebilir ve birinci derecedeki muhatabının Yahudiler olduğu söylenebilir. Buna göre sure, teslis inancına bir karşı koyuş olmaktan ziyade Yahudilerle kurulabilecek bir ilişki bağlamında okunabilir.²⁸⁶ Nitekim tefsirlerde surenin nuzul sebebi olarak zikredilen rivayetlerin çoğunluğunda, Medineli Yahudilerden bir veya birkaç kişinin Mekke'ye gelip Hz. Peygamber'e Allah hakkında soru sordukları, bunun üzerine el-İhlās suresinin nazil olduğu anlatılmıştır. Mekke'ye gelip Hz. Peygamber'e soru soranlar Enes'ten (ö.93/711) nakledildiğine göre Hayber Yahudileri, İbn 'Abbās'tan (ö.68/687) nakledildiğine göre içlerinde K'abu'l-Eşref ve Hıyey b. Ahtab'ın da olduğu bir grup Yahudidir. Sa'îd b. Cubeyr (ö.94/713), Daḥḥāk (ö.105/723) ve Kātāde'den de (ö.117/735) Hz. Peygamber'e gelip soru soranların bir grup Yahudi olduğu nakledilmiştir. 'Abdullāh b. Selām'dan (ö.43/663) nakledildiğine göre ise soruyu soran kendisidir.²⁸⁷ Son rivayete göre 'Abdullāh b. Selām diğer Yahudi bilginlerine "Atam

---

²⁸⁵ Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 110-111; Ayrıca bkz. Mehmet Paçacı, "Kur'an'da Ehli Kitab Anlayışı", *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu ?*, s. 174-180; İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 2, s. 360; Bkz. 6/el-En'ām: 114; 13/er-Ra'd: 36; 42/eş-Şūrā: 13; ve dğr.

²⁸⁶ Paçacı, "Kur'an'da Ehli Kitab Anlayışı", s. 174-175; Paçacı, "De ki Allah 'Bir'dir: سَمِئَ دِينِ Geleneği Perspektifinden el-İhlās suresi'nin Bir Tefsiri Denemesi", s. 157; Ayrıntılı bilgi için bkz. a.g.m., ss. 155-184.

²⁸⁷ Bkz. Taberî, *Tefsir*, XXIV, 727-729; Suyūṭî, *ed-Durru'l-Mensūr*, XV, 740-745.

İbrāhīm'in mescidine gideceğim" diyerek Mekke'ye gelmiş, orada Hz. Peygamber ile aralarında karşılıklı bir konuşma geçmiştir. İbn Selām Hz. Muhammed'e "Bize Rabbini anlat" deyince el-İhlāş suresi nazil olmuştur. Hz. Peygamber'den sureyi dinleyen İbn Selām Müslüman olup Medine'ye dönmüş fakat orada Müslümanlığını gizli tutmuştur.²⁸⁸ Birkaç rivayette ise soruyu soranlar müşriklerdir.²⁸⁹ İkrime'ye (ö.105/723) göre sure, "Allah'ın oğlu 'Uzeyr'e tapıyoruz" diyen Yahudilere²⁹⁰, "Allah'ın oğlu Mesih'e tapıyoruz" diyen Hıristiyanlara, "Aya ve Güneş'e tapıyoruz" diyen Mecusilere ve "Putlara tapıyoruz" diyen müşriklere cevaptır.²⁹¹ Mukātil (ö.150/767), müşriklerden 'Amir b. eṭ-Ṭufeyl'in Hz. Muhammed'e gelip "...Yahudiler 'Uzeyr Allah'ın oğludur' dediklerinde buna karşı nasıl Allah Tevrat'ta kendi niteliklerini bildirdiyse, sen de bize O'nun hakkında haber ver" dediğini ve bu surenin nazil olduğunu söylemiştir.²⁹² Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) aktardığına göre 'Ukbe b. 'Amir ile Hz. Peygamber arasında geçen bir konuşmada Hz. Peygamber 'Ukbe'ye el-

²⁸⁸ Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, XV, 743.

²⁸⁹ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, XXIV, 727-729; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, XV, 740-745.

²⁹⁰ İbn 'Abbās'tan rivayet edildiğine göre et-Tevbe suresi 30. ayette geçen عَزْرُ ابْنِ اللَّهِ diyenler Sellām b. Mişkem, Nu'mān b. Evfā, Ebū Enes, Şa's b. Kays ve Mālik b. eṣ-Şayf'dan oluşan Medine'li bir grup Yahudidir. Onlar Hz. Muhammed'e gelip bu sözü ona tabi olmamalarının bir gerekçesi olarak dile getirmişlerdir. Rivayette "Sen bizim kiblemizi bırakmışken ve 'Uzeyr'in Allah'ın oğlu olduğunu kabul etmezken sana nasıl tabi olalım?" dedikleri nakledilmiştir. Ṭaberī, *Tefsir*, XI, 409; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, VI, 1781; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, VII, 318; İbn Cüreyc'e göre ise عَزْرُ ابْنِ اللَّهِ sözünü Yahudilerden yalnızca bir kişi söylemiştir ki onun adı da Finhāş'tır. Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, VII, 319; Bununla birlikte tefsirlerde kaybettikleri Tevrat'a Ezra vesilesiyle tekrar kavuşan Yahudilerin onu Allah'ın oğlu olarak görmeye başladıklarına dair rivayetler de aktarılmıştır. Bkz. İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, VI, 1781-1782; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, VII, 318-321; Tevhit ilkesini esas alan bir dini anlayışa sahip olan ve kanonik metinlerinde bu ve benzeri bir ifadeye rastlanmayan Yahudilik için de bu söz kabul edilebilir görünmemektedir. Bu durumda Yahudiler içerisinde Rabbinik Yahudilik tarafından kabul görmeyen, kanonik olmayan (apokaliptik) bazı metinleri kullananların veya herhangi bir metne dayanmaksızın dini görüş ve yaşantısını içinde yaşadığı veya iletişim kurduğu kültürlerle harmanlamış, Rabbinik Yahudilik dışında kalan bir kesimin bulunduğu söylenebilir. Nitekim bu Kur'an ayetinin işaret ettiği bakış açısı, Tanah içerisindeki Ezra kitabına Hıristiyanların yaptığı bazı ilavelerle ortaya çıkmış olan ve Yahudi kanonik metinleri içerisinde yer almayan 4.Ezra kitabı içerisinde bulunabilir. Bkz. 4. Ezra, 14:9, 50; 50. pasuk doğuya özgü nüshalarda yer almaktadır. Reuven Firestone, "İslam'ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü", trc. E. Döner, A.R. Geçioğlu, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, S. 14, 3 Kış, 2014, s. 204-205; Ayrıca bkz. Baki Adam, "Üzeyir", *DİA* 42 (2012): 401-402.

²⁹¹ İbn Keşir, *Tefsir*, VIII, 527.

²⁹² Mukātil, *Tefsir*, IV, 925-926.

İhlās, el-Felaḫ ve en-Nās surelerinin Kur'an'da indirildiği gibi Tevrat, İncil ve Zebūr'da da indirildiğini söylemiş ve bunları sıklıkla okumasını tavsiye etmiştir.²⁹³

El-İhlās suresine dair tefsir bilgilerini ehlu'l-kitābın kaynaklarındaki bilgilerle karşılaştırarak incelediği makalesinde Paçacı, öncelikle אֶחָד/أَحَدٌ kelimesinin Sami dillerindeki anlamı üzerinde durmuştur. Surenin ilk ayetinde قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ *De ki Allah bir'dir.* أَحَدٌ (ehad) doğal sayılardan olan وَاحِدٌ (bir) kelimesinin Allah için kullanılmış halidir. Bu kelime Finikece, Assurca, Sabiice, Habeşçe, Akkadça, Aramca ve İbranice gibi hemen bütün Sami dillerinde, birkaçında bir ses farkıyla, aynı anlamda kullanılmıştır. Tora'da שמע ישראל יהוה אלהינו יהוה אחד *Dinle ey İsrail: İlahımız Yhvh bir olan Yhvh'dir.*²⁹⁴ Burada אחד (ehad) kelimesi el-İhlās suresi birinci ayetteki şekliyle kullanılmıştır. Yahudiler Hz. Muhammed'den önce Hz. 'İsā'ya da, İncil'e göre, "emirlerin birincisi hangisidir?" diye sormuşlar o da "Birincisi, dinle ey İsrail: Allah'ımız Rab bir olan Rabdir" şeklindeki Tesniye pasuğunu okumuştur.²⁹⁵ El-İhlās suresinin diğer ayetlerinin de kendinden önceki Ehlu'l-kitāb literatüründe karşılıkları bulunmaktadır.²⁹⁶ Allah'ın bir, kādir, ezelī, ebedī olduğu, hiçbir şeye ihtiyacının olmadığı, her şeyden büyük olduğu, her şeye hākim olduğu ve en yüce olduğu gibi

²⁹³ İbn Keşir, *Tefsir*, VIII, 525-526.

²⁹⁴ Tesniye, 6:4; Benzeri ifadeler için bkz. Tesniye, 5:6-7; Çıkış, 20:2-3; 3:14; *Kutsal Kitap ve daha sonra da Yahudi edebiyatı, Tanrı'nın Bir ve Benzersiz olduğu konusunda mutlak surette ısrarcıdır (örneğin Tesniye, 6: 4, İşaya, 45:21, 46: 9). Birden fazla tanrıyı kabul etmek (çoktanrılılık) ya da suretlere tapmak (putperestlik) Kutsal Kitap'ta, Tevrat ve bunları izleyen tüm Yahudi yazılarında yasaklanmıştır. Çıkış, 15:11'deki "Ey Rabb'im, tanrılardan kim Sana benzer?" gibi Kutsal Kitap'taki retorik sorular İsrail halkının başka tanrıların mevcudiyetini farz ettikleri anlamına gelmez. Tersine, bu soru pagan suretlere tapmanın anlamsızlığının altını çizer... Canlılıktan yoksun olan putlara zıt olarak, Tanrı, çoğunlukla insani sözcüklerle; "eller"le "gözler"le veya Ona seslenenlerin çağrılarını "duyan" terimlerle betimlenir. Ama bu vasıfların taşıdığı anlam teşbihisel olarak alınır. Kutsal Kitap Tanrı'nın insan gibi (Antropomorfizim) anlatılan pek çok tasvirlerini içerir. Burada amaç, soyut fikirleri muğlak felsefi şekillerle anlatmaktansa, onları somutlaştırmaktır. Bunlar Tanrı'nın ellere, gözlere veya kulaklara sahip olduğu anlamına gelmez. Talmud'da belirtildiği gibi, "Tora insan diliyle konuşur" ki biz insanlar, kusursuzluktan uzak tarzımızla, insani idrakin ötesinde olanı anlamaya başlayabilelim. Reuven Firestone, *Yahudiliği Anlamak*, s. 82-83.*

²⁹⁵ Markos, 12: 28-29.

²⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Paçacı, *a.g.m.*, s. 161-173; Ayrıca bkz. Firestone, *a.g.e.*, s. 83, 85.

sıfatlarının ifade edildiği dualar da Yahudi geleneğinde, özellikle geç dönemlerde bazı Hıristiyanlar tarafından literatüre kazandırılmış olan, genellikle milattan önce ve milattan sonraki birkaç yüzyıla ait pseudepigrafik metinlerde de yer almaktadır.²⁹⁷

Tanah'ta ve bu dualarda Allah'ın nitelikleri için kullanılan ifadeleri, surenin 2-4. ayetlerinin tefsirlerinde aynıyla bulmak mümkündür. *الله الصَّمَدُ Allah Şamed'dir.* Dahhāk'tan (ö.105/723) nakledilen bir rivayete göre bir adam İbn 'Abbās'a (ö.68/687) "Allah'ın bir olmasını anladık da samed olması ne demektir?" diye sormuş, İbn 'Abbās ona "Bütün işlerde kendisine başvuru, dayanılan kişi olmasıdır" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Nāfi' Arapların Kur'an'ın nuzulünden önce bu kelimeyi bilip bilmediklerini sormuş, cevap olarak da kelimenin "efendi" anlamında kullanıldığı bir Arap şiiri beytini okuyan İbn 'Abbās, Arapların bu kelimeyi bildiklerini söylemiştir. Başka bir rivayette aynı beyti okuyan İbn 'Abbās'ın "Şamed yekpare olan, yiyecek istemeyen demektir" dediği nakledilmiştir.²⁹⁸ İbn 'Abbās'ın bu cevabına rağmen, *صمد şamed*'in anlamının bu şekilde sorulması, Araplar tarafından sıklıkla kullanılan bir kelime olmadığına da işaret eder. Nitekim müfessirler çeşitli vesilelerle bu kelimenin anlamı üzerine konuşma ihtiyacı hissetmişlerdir. Buna göre *صمد* kelimesinin anlamına dair; "efendilikte, şerefte, 'azâmette, hilmde, zenginlikte, hükümranlıktta, ilimde, hikmette; şeref ve yüceliğin her türünde kemale eren ve en üstün olan, her türlü eksiklikten münezze olan", "içi ve boşluğu olmayan", "yekpare olan", "yiyip içmeyen", "doğmayan, doğurmayan, benzeri ve dengi olmayan", "ezelî ve ebedî olan",

²⁹⁷ *The Old Testament Pseudepigrapha*, James H. Charlesworth (ed.), (New York: Doubleday, 1985): II, 687; Paçacı, "De ki Allah 'Bir'dir: *الله الصَّمَدُ* Sâmi Dini Geleneği Perspektifinden İhlas suresi'nin Bir Tefsiri Denemesi", s. 159-161.

²⁹⁸ Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, XV, 778-779.

“tüm mahlukatın kendisine dayanıp başvurduğu”, “ihtiyaçları anında kulların kendisine dayanıp başvurduğu” yorumları yapılmıştır.²⁹⁹

Şamed kelimesinin anlamına dair Lisānu'l-‘Arab’da, tefsirlerde verilen bu anlamların yanı sıra, yer yüzeyindeki kaya; sert, muhkem ve yüksek zemin/dağ; yüksek ve kalın mekân gibi anlamlar verilmiştir.³⁰⁰ Tanah’ta Allah için aynı anlama gelen צור (t)sūr³⁰¹ kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. “Kaya! Eylemi mükemmeldir, zira tüm yolları adalettir. Güven Tanrısı; haksızlık yok! Dürüst ve doğrudur O!”³⁰² “Tanrı için kaya benzetmesi kullanılmaktadır. İbn Ezra bunun, Tora’nın birçok yerinde görülen insani dil kullanımına örnek teşkil ettiğini, kayanın kuvvet ve dayanıklılık ifade ettiğini söylemiştir. Raşi’ye göre Tanrı, isteğine karşı gelenleri kuvvetle cezalandırır. Rabbi Behaye, sert kayaların yeryüzünün temel taşı olması gibi, Tanrı’nın da evrenin temeli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca tıpkı dayanıklı bir kaya gibi Tanrı’nın kendisine sığınanları koruduğu söylenmiştir. Bazıları da tsūru şekil ile bağlantılı görmüş ve Tanrı’nın sanatkâr, yaratıcı olma özelliğine değinmiştir. Septuaginta “kaya” sözcüğünü doğrudan “Tanrı” olarak çevirmiştir.³⁰³ Mūsā’nın şarkısının esas kısmı bu sözcükle başlamaktadır. Aynı sözcük şarkının içinde birkaç kez geçmekte ve şarkının genel temasını oluşturmaktadır: *Tanrı kuvvetli, değişmez, ödün vermez, tüm mevcudiyetin*

²⁹⁹ Taberī, *Tefsir*, XXIV, 731-736; İbn Keşir, *Tefsir*, VIII, 528-529; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensūr*, XV, 777-782; Muḳātil, *Tefsir*, IV, 924, 926.

³⁰⁰ İbn Manzūr (ö.711/1311), *Lisānu'l-‘Arab*, Beyrūt: Dāru’ş-Şadr, tsz., III, 258-259.

³⁰¹ Kelime, Aramca’da dağ, tepe anlamında “tūr” şeklinde kullanılmıştır. Aynı anlam ve şekilde Kur’an’da da kullanılmıştır. Bkz. 2/el-Bakara: 63, 93; 4/en-Nisā’: 154; 19/Meryem: 52; 20/Tā Hā: 80; 23/Mu’minūn: 20; 28/el-Ḳaşas: 29, 46; 52/eṭ-Tūr: 1; 95/eṭ-Tin: 2; Paçacı, “De ki Allah ‘Bir’dir: אחד/أحد Sāmî Dini Geleneği Perspektifinden İhlas suresi’nin Bir Tefsiri Denemesi”, s. 163.

³⁰² Tesniye, 32: 4; Mezmurlar, 18: 32.

³⁰³ Tanah’ın Yunanca tercümesi olan Septuaginta, Aramca tercümesi olan Targum ve Süryanice tercümesi olan Peşitta’da, söz konusu dillerde “kaya”nın karşılığı olan kelimelerin farklı anlamlara gelişinden ötürü oluşabilecek yanlış anlamaların önüne geçme niyetiyle kelime kullanılmamıştır. Paçacı, a.g.m., s. 164-165.

temeli ve kaynağı olan Yaratacı'dır."³⁰⁴ Kelimenin Tanah'ın farklı pasajlarında; sınımlanacak melce, İsrailoğulları'nın kurtarıcısı, doğru yola ulaştırıcı ve el-İhlâş suresinin son ayetinde olduğu gibi dengi ve benzeri olmayan anlamlarında kullanıldığı da tespit edilmiştir.³⁰⁵ Tanah'ta kaya (tsūr) kelimesi gibi doğmak/doğurmak anlamındaki 777/777 kökünden türeyen kelimeler mecâzi anlamda kullanılmıştır. İsrailoğulları'na hitaben "Seni doğuran Kaya'yı yok saydın. Seni yaratan gücü unuttun."³⁰⁶ "Rab bana dedi: Sen benim oğlumsun; Ben seni bugün tevlid ettim"³⁰⁷ İsrailoğulları'nın Kaya'sı, onların yegâne ilahı olan Yahve, İsrailoğulları'na hayat vermiş, onları gözetmiş ve korumuştur. Buna göre mecâzi anlamda Allah, İsrailoğulları'nın babası, İsrailoğulları da Allah'ın oğludur.³⁰⁸ Mecâz ifade eden bu kelimeler, Tanah'ın farklı dillere tercüme edilmesi ve Helen kültürüyle karşılaşma sonucu anlam kaymasına uğramıştır. Zamanla zahirî anlamlar aslî anlamın yerine geçmiş, özellikle Hz. 'İsâ'dan birkaç yüzyıl sonra Eski Ahit'te Tanrı için kullanılan "kaya" metaforu, Hıristiyan patristik teolojide 'İsâ için kullanılmış ve "tevlid" metaforuna dayanılarak, 'İsâ aslî anlamda Tanrı'nın oğlu kabul edilmiştir. Bununla birlikte konu üzerinde yapılan yoğun teolojik tartışmalara cevap olarak dini gelenekte 'İsâ'nın babasız olduğunu, Allah'ın doğurmuş ve doğurulmuş olmadığını ifade eden bir söylem de gelişmiştir. Bu söylem Hz. 'İsâ'dan sonraki ilk yüzyıllara ait Apokaliptik kaynaklarda yer almaktadır. Bu söylemin oluşumunun el-

---

³⁰⁴ Moşe Farsi ve dğr. *Tora: Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara (Bereşit, Şemot, Vayikra, Bamidbar, Devarim)*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2002-2009, V, 716.

³⁰⁵ Paçacı, a.g.m., s. 163-164.

³⁰⁶ Tesniye, 32: 18.

³⁰⁷ Mezmurlar, 2: 7.

³⁰⁸ Tanah'ta aynı mecâzi anlatımın Allah'ın yarattığı tabiat için de kullanıldığı görülmektedir: "Yağmur'un babası var mı? Yahut çiğ damlalarının babası kim? Buz kimin rahminden çıktı ve göklerin kırağını kim doğurdu?" Eyub, 38: 28-29.

İhlâş suresindeki Allah tanımına ulaşma yolunda gelenek içinde kat edilen bir aşama olduğu söylenebilir.³⁰⁹

Surenin son ayetinde Allah'ın benzersizliği tekrar vurgulanmaktadır. Tanah'ta da tsūr kelimesinin geçtiği birçok pasajda Allah'ın benzersiz kudsiyeti ve Yüceliği ifade edilmiştir.³¹⁰ Hz. 'Īsā da Allah'ın benzersizliğini tasdik etmiş,³¹¹ fakat onun ardından Pavlus Hz. 'Īsā'yı Allah ile eşitleyerek tevhidi bozmuştur.³¹² Hıristiyanlar tarafından kullanılan Yahudilere ait bazı kanonik olmayan metinler içerisinde de Allah'ın benzersizliği anlayışını bozan ifadeler dâhil edilmiştir.³¹³ Tevhit anlayışında meydana gelen sapmalarla birlikte, gelenek içerisinde bir olan Allah fikri sabit kalırken onun anlatımı konusunda yerelden evrensele yaşanan değişimi gözler önüne seren Paçacı, el-İhlâş suresinin süreç içerisinde meydana gelen sapmaları da düzelterek, geleneğin tevhit fikrini tasdik eden ve onu en üst düzeye çıkartan yönü üzerinde durmuştur. Kur'an bu Sâmi gelenekten bağımsız olmayan bölgenin insanlarına o geleneğin teolojisi üzerinden konuşmaktadır. Yeni mesaj, söz konusu tevhit geleneğini, arızalarını da onararak teyit etmektedir.³¹⁴

1.1.3. Kur'an ve Hz. Peygamber'in Tashih Edici Rolü

Öncelikle, ikinci bölümde ele alınacak olan, Kur'an'ın kendinden önceki kitaplar üzerindeki tasdik edici (مصدق) rolüne işaret etmek gerekmektedir. Mekkî veya Medenî

---

³⁰⁹ Paçacı, a.g.m., s. 167-171.

³¹⁰ Bkz. Çıkış, 15: 11; Tesniye, 32: 1; I. Samuel, 2: 2; II. Samuel, 7: 26; 22: 32; Mezmurlar, 18: 32; 89: 7; İşaya, 40: 18, 25; 44: 6, 8; 46: 5.

³¹¹ Bkz. Markos, 12: 32.

³¹² Bkz. Filipililere Mektup, 2: 6.

³¹³ Paçacı, a.g.m., s. 171-173.

³¹⁴ Bkz. Paçacı, a.g.m., s. 174, 179.

Yaklaşık aynı dönemde nazil olmuş olan el-A‘rāf suresi 157. ayette Hz. Peygamber ve Kur’an’ın Ehli Kitab üzerindeki kurtarıcı yönü daha açık ifadelerle işlenmiştir:

الَّذِينَ تَبْتَغُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَاَلَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

Onlar yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları ummī peygamber Rasûl'e uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nûra uyanlar kurtuluşa ereceklerdir.

Müfessirler peygamberin ummîliğiyle kastedilenin Hz. Muhammed'in okuma-yazma bilmemesi olduğunu belirtmişlerdir. Hz. Peygamber'in diğer bazı özellikleriyle birlikte ummī oluşunun ehlu'l-kitābın kitaplarında bulunduğu söylenmiştir.³¹⁹ Hz. Peygamber'in Tevrat'ta bulunduğu belirtilen niteliklerinin neler olduğu hakkında İbn Ebî Hâtim (ö.327/938) ve Muḳātil (ö.150/767) tefsirinde belirgin bir bilgi yer almazken, Ṭaberî (ö.310/923), tefsirinde yalnızca Aṭā b. Yesār'dan (ö.103/721) aktarılan rivayete yer vermiştir. Aṭā, 'Abdullāh b. 'Amr b. 'Āş'tan (ö.65/684) Hz. Peygamber'in niteliklerini bildirmesini ister. 'Abdullāh b. 'Amr Tevrat'tan okuduğunu belirttiği nitelikleri sıralar. Buna göre Hz. Peygamber Tevrat'ta Kur'an'da yer alan bazı sıfatları ile nitelenmiştir. "Ey Peygamber! Şüphe yok ki, Biz seni bir şahid, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Bir de ummī lere bir koruyucu sığınak olarak sen benim kulum, elçimsin. Ben sana el-Mütevekkil adını verdim. Sen, ne sert ne kabasın. Çarşı pazarlarda da bağırıp çağırmazsın. Kötülüğe kötülükle karşılık vermez, affeder ve

³¹⁹ İbn Ebî Hâtim tefsirinde İbrāhīm en-Neḥaī'den aktarılan rivayette Hz. Muhammed'in okumayı bildiği fakat yazmayı bilmediği ifade edilmiştir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, V, 1581-1582; Ayrıca bkz. Ṭaberî, *Tefsir*, X, 491; İbn Keşir, *Tefsir*, III, 483; Suyūṭî, *ed-Durru'l-Mensūr*, VI, 610; Muḳātil, *Tefsir*, II, 67; Ālu 'İmrān suresi 75. ayette Ehlu'l-kitāb'tan bazılarının yaptıkları haksızlık karşısında "ummī lere karşı bir sorumluluğumuz yoktur" dedikleri ifade edilmiştir. Orada geçen ummī kelimesi "gentile" (Yahudi olmayan) anlamındadır ki burada da aynı anlamda kullanılmıştır. Adeta, kurtuluşunuz için ummī dediğiniz o peygambere uymak zorundasınız, denmektedir. Mevdūdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. M. H. Kayanî ve dğr., İnsan Yayınları, İstanbul 1986, II, 92. Ayrıca Mevdūdî Eski ve Yeni Ahit'in Tesniye, 18: 15-19, Matta, 21: 33-46, Yuhanna, 1: 19-21, 14: 25-30, 15: 25-26 ve 16: 7-15 pasuklarında Hz. Muhammed'in peygamber olarak gelişine dair açık atıflar bulunduğunu belirtmiştir.

bağışlarsın. Yüce Allah da onun vasıtasıyla ‘lā ilāhe illallāh’ demeleri suretiyle o eğri milleti doğrultmadıkça, onun vasıtasıyla kör bir takım gözleri, sağır bir takım kulakları ve örtülü kalpleri açmadıkça canını almayacaktır.” Aṭā (ö.103/721) aynı soruyu K‘abu’l-Aḥbār’a da (ö.32/653) sorduğunu, onun ‘Abdullāh b. ‘Amr’ın (ö.65/684) son söylediklerini kendi lehçesi olan Ḥımyerī lehçesiyle söylediğini belirtmiştir.³²⁰ Hz. Muhammed’in Tevrat ve İncil’deki nitelikleriyle ilgili çok sayıda rivayet İbn Keşir (ö.774/1373) ve daha fazlası Suyūṭī’nin (ö.911/1505) tefsirlerinde yer almıştır. Bu rivayetler ‘Alī b. Ebī Ṭālib (ö.40/661), ‘Āiše (ö.58/678), ‘Abdullāh b. Mes‘ūd (ö.32/653), K‘abu’l-Aḥbār (ö.32/653), ‘Abdullāh b. Selām (ö.43/663), Vehb b. Münebbih (ö.113/731) ve Zuhri (ö.124/742) gibi isimlerden aktarılmıştır. İçeriği en fazla olan anlatıların Vehb b. Münebbih ’ten aktarıldığı söylenebilir. İbn Keşir’de (ö.774/1373) yer alan Hişām b. ‘Ās b. Vā’il’den (ö.13/634) aktarılan rivayet diğerlerinden oldukça farklıdır. Buna göre O, yanında bir kişiyle birlikte Rum İmparatoru Heraklius’a gönderilir. Heraklius’un elinde Hz. Muhammed’in peygamberliği ve ümmetinin bazı özelliklerine dair bilgiler, ayrıca Hz. Ādem’den itibaren Hz. Muhammed dâhil olmak üzere peygamberlerin ayrı ayrı ipek üzerine çizilmiş resimleri bulunmaktadır.³²¹ Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla ‘Abdullāh b. ‘Amr’ın ve K‘ab’ın ellerinde Tevrat olduğunu söyledikleri bazı metinler bulunmakta, fakat bu metinlerden aktardıkları anlatıların çoğu günümüzde mevcut olan Tevrat’ta bulunmamaktadır. Onların Tora olsun olmasın ehlu’l-kitābın metinlerinden ellerinde bulunanları Tevrat olarak isimlendirdiklerini söyleyebiliriz. Nitekim İbn Keşir de seleften birçok kimsenin Tevrat’ın, ehlu’l-kitābın kitaplarına isim olduğuna dair görüş

³²⁰ Ṭaberī, *Tefsir*, X, 491-492; ayrıca bkz. İbn Keşir, *Tefsir*, III, 486; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, VI, 612.

³²¹ Rivayetin ayrıntıları için bkz. İbn Keşir, *Tefsir*, III, 483-486; Çalışmada ele aldığımız diğer tefsir müelliflerinden farklı olarak İbn Keşir söz konusu rivayete benzer şekilde Ehlu’l-kitāb’tan bazı kimselerin evlerindeki çizilmiş resimlerini göstererek veya kitaplarında yazdığını belirterek Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in halife olacaklarına dair bilgiler verdiklerini aktaran iki farklı rivayeti kaydetmiştir. İbn Keşir, *Tefsir*, III, 487.

belirttiğini, bazı hadislerde de bu şekilde geçtiğini ifade etmiştir.³²² Örneğin söz konusu rivayetlerden birinde K‘ab, babasının Hz. Mūsā’ya indirileni en iyi bilen kişi olduğunu ve bildiklerini kendisinden saklamadığını ifade etmiştir. Babası ölüm anı yaklaştığında K‘ab’ı çağırır ve gelişi yakın olan peygamberin niteliklerinin yazılı olduğu iki sayfayı sakladığını itiraf eder ve yerini gösterir. Babası öldüğünde K‘ab sayfaları çıkarır ve Hz. Peygamber’in niteliklerini okur: “Allah’ın Rasûlü Muhammed Peygamberlerin sonuncusudur. Doğum yeri Mekke, hicret edeceği yer Taybe’dir. Sert ve kaba değildir. Çarşılarda bağırıp çağırılmaz. Kötülüğe iyilikle karşılık verir. Affeder ve bağışlar. Ümmeti çokça hamdeder... Dilleri her an tekbir getirir. Peygamberlerine de her düşmanlığa karşı yardım edilir. Avret yerlerini yıkarlar. Bellerine izâr bağlarlar. Kitaplarını ezbere okurlar. Birbirlerine karşı, kardeşin kardeşe gösterdiği merhameti gösterirler. Onlar, ümmetler arasında cennete girecek ilk ümmettir.”³²³ Ayetteki *وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ* onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır³²⁴ ifadesiyle ilgili yorumlara gelince İbn ‘Abbās’a (ö.68/687) göre Hz. Peygamber domuz eti, riba ve kendilerinin helal sayıp Allah’ın haram kıldığı şeyleri haram saymıştır. Üzerlerindeki ağır yük ve zincirler ise Allah’ın haram kıldıklarından sakınmalarına dair kendilerinden aldığı Tevrat’ta geçen söz ve yeminlerdir. Daḥḥāk (ö.105/723), Mucāhid (ö.103/721), Ḥasen el-Başrī (ö.110/728) ve Suddī (ö.127/745)’den de aynı görüş nakledilmiştir.³²⁵ Kātāde (ö.117/735), Mucāhid (ö.103/721), Sa‘īd b. Cubeyr (ö.94/713), İbn Cureyc (ö.150/767) ve İbn Zeyd’e (ö.182/798) göre ise İsrailoğulları’na emredilmiş olan ganimetlerin haram olması, idrarın isabet ettiği elbisenin kesilerek temizlenmesi gibi

³²² İbn Keşir, *Tefsir*, III, 486.

³²³ Rivayetin tamamı için bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensūr*, VI, 614-615; söz konusu rivayetler için bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensūr*, VI, 610-623.

³²⁴ 7/el-A‘râf: 157.

³²⁵ Taberî, *Tefsir*, X, 493-495; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, V, 1583; İbn Keşir, *Tefsir*, III, 488; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensūr*, VI, 625-626.

çeşitli zorlayıcı hükümlerdir. İslam'ın gelişiyle bu ağır hükümler kaldırılmıştır.³²⁶ Muḳātil (ö.150/767) ayetteki Hz. Peygamber'in helal kıldığı tayyibâtı, Allah'ın haram kılmadığı etler ve yağlar; haram kıldığı habâisi, leş, kan ve domuz eti; üzerlerinden kaldırdığı ağır yükü, Allah'ın kendilerine emrettiği etleri, yağları, tırnaklı her hayvanın etinin haramlığı hükmünü; yine üzerlerinden kaldırdığı zincirleri, kasten öldürenin öldürüleceği, ondan diyet alınıp affedilmeyeceği, hata ile öldüren kimsenin ise maktulün velisi tarafından affedilmesi dışında öldürüleceği ve benzeri ağırlaştırılmış hükümler olarak yorumlamıştır.³²⁷

Nuzülün 34. suresi olan Kāf suresinde *وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ* Andolsun ki biz gökleri, yeri ve bu ikisi arasında olan her şeyi altı günde yarattık ve hiçbir şekilde yorulmadık³²⁸ denilmiştir. İbn 'Abbās (ö.68/687), Kātāde (ö.117/735), Daḥḥāk (ö.105/723) ve Mucāhid'den (ö.103/721) nakledildiğine göre bu ayet, Allah'ın Pazar gününden başlamak, Cuma günü bitirmek üzere gökleri ve yeri altı günde yarattığını, Cumartesi günü ise istirahat ettiğini iddia eden Medine Yahudileri hakkında nazil olmuştur. Yahudiler Cumartesi gününü kendileri için "dinlenme günü" yapmışlardır. Allah bu konuda onları yalanlamak üzere bu ayeti

³²⁶ Ṭaberī, *Tefsir*, X, 495-496; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, V, 1583-1584; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 625-626; İbn Keşîr Hz. Peygamber'in müsâmahakâr tutumuyla ilgili birkaç farklı örnek aktarmış, bazı âlimlerin temiz olan şeylerin beden ve dine faydalı, murdar olanların ise zararlı olduğunu belirttiklerini, husun ve kubuhun akılla bilinebileceğini söyleyenlerin bu ayete dayandıklarını ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in kendisinden aktarılanları değerlendirirken inananlara iç seslerini dinlemelerini hatırlattığı sözlerini de kaydetmiştir. Bkz. İbn Keşîr, *Tefsir*, III, 488-489.

³²⁷ Muḳātil, *Tefsir*, II, 67; Yahudilere haram olan yiyeceklerle ilgili olarak Kur'an'da yer alan birkaç ayet şöyledir: *Tevrat indirilmeden önce, İsrâil'in (Y'aküb'un) kendisine haram kıldığı dışında, yiyeceklerin hepsi İsrailoğulları'na helâl idi. De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Tevrat'ı getirip okuyun. 3/Âlu 'İmrân: 93; Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu halde riba almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helal kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık... 4/en-Nisâ': 160-161; Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar, ya da kemiklerine karışanlar dışındaki içyağlarını onlara haram kıldık. Taşkınlıkları yüzünden onları cezalandırdık. Biz elbette doğru sözlüyük. 6/el-En'âm:146; Tora'da Levililer 11. Bâbın tamamı yenilmesi yasak olan hayvanlarla ilgili ayrıntılı hükümler ihtiva etmektedir. Bu konuda ayrıca bkz. Tesniye, 14: 3-21; Levililer, 7: 22-27, 17: 12-17, 19: 26.*

³²⁸ 50/Kāf: 38.

indirmiştir.³²⁹ Yahudilerin bu anlayışı Tora'da "Allah yaptığı işi yedinci günde bitirdi. Yaptığı bütün işten yedinci günde istirahat etti. Allah yedinci günü mübarek ve mukaddes kıldı, çünkü Allah yaratıp yaptığı bütün işten o günde istirahat etti."³³⁰ ifadeleriyle geçmektedir.

Kur'an'da el-Bakara suresi 51-55., el-A'raf suresi 143-154. ve Tā Hā suresi 85-97. ayetlerde Hz. Mūsā'nın Allah'ın vahyini almak üzere Tûr Dağı'na çıkışı, orada yaşadıkları ve Allah'ın vahyinin yazılı olduğu levhaları alıp kavminin yanına geri dönüp onlardan birçoğunun bir altın buzağıyı ilah edindiklerini gördüğünde yaptıkları karşılıklı konuşma ve eylemler anlatılmıştır. Söz konusu olaylar az farkla Tora'nın Çıkış (Şemot) kitabı 32. bâbı ve midraşlarda anlatılmaktadır.³³¹ Hz. Mūsā Tanrı ile görüşmek ve Tevrat'ı içeren levhaları almak üzere Sina Dağı'na çıktığında geride kalan İsrailoğulları'nın tapmak için put (altın buzağı) yaptırdıkları kişi Tora'ya göre Hārūn, Kur'an'a göre Sāmīrī'dir.³³² İbn Kesīr (ö.774/1373), İsrâiliyyât kitaplarında Sāmīrī'nin isminin de Hārūn olarak geçtiğini belirtmiştir.³³³ Buna göre Tora ve diğer ehlu'l-kitâb metinlerine göre de altın buzağıyı yapan kişinin Hz. Mūsā'nın orada vekil bıraktığı kardeşi Hārūn değil Sāmīrī olduğu söylenebilir.³³⁴ Muqātil (ö.150/767),

³²⁹ Taberî, *Tefsir*, XXI, 466-467; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, XIII, 654-655; 'Abdu'l-Fettaḥ El-Ḳādî, *Esbâb-ı Nüzûl*, trc. Salih Akdemir, Ankara: Fecr Yayınları, 1986, s. 364.

³³⁰ Tekvin, 2: 2-3.

³³¹ Bkz. *Tora ve Aftara*, II, 416-434; Pirke de Rabbi Eliezer, English translation by Gerald Friedlander, London, 1916, s. 352-360; Rabbi Moshe Weissman, *Midraş Şemot*, trc. Liliane Zerbib Kazes, Gözlem Gazetecilik, 2014 İstanbul, s. 355-378; Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Albayrak, "İsrailoğulları'nın 'Altın Buzağı'sı ve 'Kızıl İnek'i", *Bilimname Dergisi* 5, sy. 2, (2004): 91-103; İsmâ'îl Albayrak, *Qur'anic Narrative And Isra'iliyyat In Western Scholarship And In Classical Exegesis*, The University of Leeds Department of Theology and Religious Studies, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2000, s. 70-113, 133-224.

³³² 20/Tā Hā: 85-97; Çıkış, 32: 1-5.

³³³ İbn Keşîr, *Tefsir*, c. 5, s. 310.

³³⁴ Tanah'ta İsrailoğulları'nın cezalandırılmalarına sebep olmuş bir "Sāmīrīye buzağısı"ndan söz edilmektedir: "İsrail iyiyi kendinden attı, onu düşman kovalayacak. Onlar krallar yaptılar, fakat benden değil, reisler yaptılar, fakat ben bilmiyordum; kesilip atılınsınlar diye gümüş ve altınlardan kendilerine putlar yaptılar. Ey Sāmīrīye, senin buzağıyı attı; onlara karşı öfkem alevlendi; ne vakte kadar ismete

İsrailoğulları'nın Hz. Hārūn'u Hz. Mūsā'dan daha çok sevdiklerini, bu nedenle de yetmiş bin çocuğa Hārūn ismini verdiklerini ifade etmiştir.³³⁵ İbn 'Abbās (ö.68/687) ve Hammād'dan (ö.120/738) aktarılan rivayetlere göre, İsrailoğulları Mısırlı kıptilerden emanet olarak aldıkları ziynetlerden kurtulmak istemişler, Hz. Hārūn da onlara yardım etmek için ateş yaktığı bir çukura bu ziynetleri atmıştır.³³⁶ Onun maksadı ziynetleri bir külçe haline getirmek ve Hz. Mūsā döndüğünde külçe hakkındaki tasarrufu ona sormaktır. Fakat Sāmīrī elçinin (Cebrail'in atının) ayak izinden almış olduğu bir avuç toprağı altının üzerine atmış, dileğinin kabulü için de Hārūn'dan dua etmesini istemiştir. Sāmīrī onun böğüren bir buzağıya dönüşmesini istemiş ve külçe İsrailoğulları için bir imtihan vesilesi olarak böğüren bir buzağıya dönüşmüştür.³³⁷ Muḳātil'e göre İsrailoğulları'nın Firavun hanedanından aldıkları ziynetleri günah olarak yüklediklerini düşünmeleri onları ziynetlerden buzağı yapıp ona ibadet etmeye itmiştir. Sāmīrī İsrailoğullarındaki bu düşüncüyü kullanmış, temizlenecekleri telkiniyle onlardan ziynetleri toplayıp buzağıyı yapmıştır. Ayrıca o İsrailoğulları'nın denizi geçtiklerinde putlara ibadet eden Amalika kavmine rastladıklarını ve Mūsā'dan onların ilahları gibi kendileri için ilah yapmasını istediklerini, Sāmīrī'nin bu durumu da ganimet bilip buzağı heykelini yaptığını yazmıştır.³³⁸ İbn 'Abbās'tan (ö.68/687) bildirildiğine göre

---

eremeyecekler? Çünkü bu da İsrāıldendir; onu işçi yaptı ve o Allah değildir; gerçek Sāmīrīyenin buzağısı parçalanacak.” Hoşea, 8: 4-6. Midraş Şemot'ta yer alan kıssaya göre Hārūn altın buzağı konusunda temize çıkarılmaktadır. Hārūn kendisinden istenileni yapmak istememiş, bu nedenle ziynetleri toplarken oyalanıp ağırdan almıştır. Ateşte eriyen altına şekil vermek için onu kalıba koymak yerine bir keskiyle oymaya çalışmasının da olası en yavaş yöntemi seçerek oyalandığına işaret olduğu belirtilmiştir. Ayrıca altına Tanrısal arabanın öküzü imajını vermek için Bel'am'ın büyücü olan iki oğlu ve Miha adında bir adamın çalıştığından söz edilmiştir. Tanrı, Hārūn'un halkın isteğini hiçbir art niyet taşımadan, Yahudi halkını çok sevdiğinden ve onları yıkımdan kurtarmak istediğinden –aksi halde bir kohen ve peygamber olan kendisini öldürüp cezayı hak edecekleri düşüncesiyle- yerine getirmeyi kabul ettiğini bildiğinden onu kohenlere verilen hediyelerle ödüllendirmiştir. Weissman, *Midraş Şemot*, s. 359-361.

³³⁵ Muḳātil, *Tefsir*, III, 39-40.

³³⁶ Yahut bu ziynetlerin onlar için bir yük ve pislik olduğunu ve onlardan kurtulmaları gerektiğini İsrailoğulları'na Hz. Hārūn söylemiş ve onlardan ziynetleri yaktığı ateşin içine atmalarını istemiştir. Ṭaberī, *Tefsir*, I, 672-673; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, X, 228-229.

³³⁷ İbn Keşir, *Tefsir*, V, 310-311; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, VII, 2430-2431.

³³⁸ Muḳātil, *Tefsir*, III, s. 37-38.

Sāmirī ineklere tapan Bācermā topluluğundan biriydi ve hâlen ineklere tapmayı seviyordu.³³⁹ Kur'an'da olduğu gibi Tevrat'ta da yalnızca “buzağı” olarak geçen, fakat altın ve gümüş takılardan yapıldığı için “altın buzağı” olarak isimlendirilmiş olan bu putun³⁴⁰ Tevrat'ın ifadesiyle Hārūn; Midraş'a göre Hārūn (istemeksizin) veya Mısırlı iki büyücü yahut Miha adında bir adam; Kur'an ve tefsirlerin ifadesiyle Sāmirī tarafından yapıldığı belirtilmişti. Bu kıssaya buzağıya tapanların cezalandırılışını konu eden, Medine döneminde nazil olan el-Bakara suresi 54. ayet bağlamında tekrar değinilecektir.

Kur'an'da Hz. Suleymān daima Allah'a yönelmiş olan itaatkâr bir kul olarak övgüyle anılmıştır.³⁴¹ Fakat Tanah'a göre o Allah'a şirk koşmuş, günah işlemiştir. Tanah'a göre Allah İsrailoğulları'nın Moabîler, Ammonîler, Edomîler, Saydalılar ve Hittîler gibi bazı topluluklarla ilişki kurmalarını yasaklamıştır. Buna rağmen Suleymān bu topluluklardan çok sayıda kadınla evlenmiştir. Onun yedi yüz hanımı ve üç yüz cariyesi olmuştur. Suleymān hanımlarının peşinden giderek başka tanrılara ibadet etmiş, onlar için ibadet yerleri kurmuş ve İsrâil'in Tanrısı kendisine iki kez görünüp “başka ilahlara tapma” diye uyardığı halde, bu uyarıları dikkate almamıştır. Onun bu yaptıklarının bir cezası olarak Allah kendinden sonra krallığını dağıtacağını bildirmiştir.³⁴² 38/Şād suresi 30-40. ayetlerin tefsirinde Hz. Suleymān kıssasına dair ayrıntılı bilgiler veren Muqātil'in anlatımına göre Hz. Suleymān, Amalika

---

³³⁹ Taberī, *Tefsir*, I, 672; Suyūfī, *ed-Durru'l-Mensūr*, X, 228-229.

³⁴⁰ İsrailoğulları peygamberler geldikten sonra da tarihin farklı zamanlarında çeşitli putlara tapmışlardır. Hatta Tanah'daki bazı ifadelerle göre Hz. Suleymān bile bu suçu işlemiştir. I. Krallar, 11: 4-11; Altın buzağı da bu putlardan biridir. I. Krallar, 12: 28-33; Hoşea, 8: 4-6.

³⁴¹ 38/Şād: 30; Medine'nin ilk yıllarında Medine Yahudilerinin tutumları ve yanlış algıları bağlamında nazil olmuş olan uzunca bir ayette de onların bu algıları tashih edilmiş, Hz. Suleymān'ın sihirle meşgul olmadığı ve küfre girmediği vurgusu yapılmıştır. 2/el-Bakara: 102.

³⁴² I. Krallar, 11: 1-13.

hükümdarının kızı olan karısının, babasının hasretiyle hastalanması sonucu, karısına hasretini gidermesi için babasına benzeyen bir heykel edinmesini söyler, kadın hasret gidermenin ötesinde heykele ibadet etmeye başlamıştır. Anlatımda Hz. Suleymān'ın bu tip bir davranışa iştirak ettiği ile ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Anlatıya göre Suleymān'ın üç yüz hanımı, yedi yüz cariyesi vardır. Anlatıdaki sayılar Tanah'ta belirtilenle aynı olsa da eş ve cariyelerin sayısı karışmış görünmektedir.³⁴³

1.1.4. Yahudi Âlimlerinin Vahye Şahit Kılınması

Mekke'de nazil olan bazı ayetlerde Kur'an'ın Allah tarafından indirildiğine, Mekke müşriklerine yönelik olarak, bu bilgiye sahip olduğu belirtilen İsrailoğulları'nın âlimleri şahit gösterilmiştir. Eş-Şu'arā' suresi 192-197. ayetlere göre, uyarıcılardan biri olması için Allah Hz. Muhammed'e öncekilerin kitaplarında da bulunan Kur'an mesajını indirmiştir ve İsrailoğulları âlimlerinin onu biliyor olması, Mekke müşrikleri için bir delildir. Benzer şekilde Mekkī surelerden birinde *فَلْأَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ* *De ki: 'Ne dersiniz? Şayet bu, Allah katından ise ve siz onu inkâr etmişseniz, İsrailoğulları'ndan bir şahit de bunun benzerini görüp inandığı halde, siz yine de kibirlenmişseniz...'*³⁴⁴ Müfessirlerin çoğu ayette "İsrailoğulları'ndan bir şahit"le kastedilen kişinin Medine Yahudilerinden 'Abdullāh b. Selām olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazıları ise Mekke'de nazil olan bu ayette Medine'de yaşayan ve orada Müslüman olan İbn Selām'ın kastedilemeyeceğine dayanarak söz konusu şahidin ondan önce İslam'ı kabul etmiş bir Yahudinin olabileceği üzerinde durmuşlardır.³⁴⁵ Şahābeden Sa'd b. Ebī Vakkāş (ö.55/675), Avf b. Mālik

³⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muḳātil, *Tefsir*, III, 643-647.

³⁴⁴ 46/el-Aḥkāf: 10; Nüzül sürecinin 66. suresi olarak listelenmiştir. Bkz. Gözeler, *a.g.e.*, s. 98.

³⁴⁵ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, XXI, 125-131; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XIII, 316-320; Muḳātil, *Tefsir*, IV, 17-18.

(ö.73/692), ‘Abdullāh b. Selām’ın (ö.43/663) kendisi ve İbn ‘Abbās’tan (ö.68/687) aktarılan rivayetlere göre ayette kastedilen kişi ‘Abdullāh b. Selām’dır.³⁴⁶ Tābi‘ün müfessirlerinden Mucāhid (ö.103/721), Daḥḥāk (ö.105/723), Ḳatāde (ö.117/735), ‘İkrime (ö.105/723), Ḥasen el-Başrī (ö.110/728); tebe‘ut-tābi‘inden Mālik b. Enes (ö.179/795), İbn Zeyd (ö.182/798) ve Muḳātil b. Suleymān da (ö.150/767) ayetin ‘Abdullāh b. Selām hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir.³⁴⁷ Şa‘bī (ö.104/722), Mesrūḳ (ö.63/683), ‘İkrime (ö.105/723) ve Ḥasen el-Başrī’den (ö.110/728) aktarılan farklı rivayetlerde ise onlar söz konusu “şāhid”in, ayetin Mekke’de nazil olması, İbn Selām’ın ise Medine’de yaşaması veya Müslüman olması sebebiyle, o olamayacağını söylemişlerdir. Muḥammed b. Sīrīn (ö.110/729) ise “öncekiler ayetteki şahidin ‘Abdullāh İbn Selām olduğunu düşünürlerdi” diyerek sureden sadece bu ayetin Medine’de nazil olduğunu belirtip orta yolu bulmaya çalışmıştır.³⁴⁸ ‘İkrime (ö.105/723) bir rivayette ayetin Mekkī olduğunu, dolayısıyla İbn Selām hakkında nazil olmadığını belirtip, ayetin anlamını “İsrailoğulları’ndan iman edenler Hz. Peygamber’e iman etmiş gibidirler” şeklinde vermiştir.³⁴⁹ Mesrūḳ da (ö.63/683) ayetin İbn Selām hakkında olmadığını, Hz. Peygamber’in Yahudilerle tartışmalarında onlara karşı delil getirme cihetinde bir ayet olduğunu belirtmiştir. Hz. Mūsā ile Hz. Muhammed’in benzerliği, Tevrat ile de Kur’an’ın benzerliği üzerinde durmuştur. Mūsā Tevrat’a, Muhammed Kur’an’a şahittir.³⁵⁰ Sa‘īd b. Cubeyr’den (ö.94/713) nakledildiğine göre ayette kastedilen şahit Medine’de Yahudilerin reislerinden biri olan Meymūn b. Yāmīn’dır.³⁵¹ Ayetteki şahidin ‘Abdullāh b. Selām olduğunu belirten Muḳātil b. Suleymān

³⁴⁶ Ṭaberī, *Tefsir*, XXI, 126-131; Suyūṫī, *ed-Durru’l-Mensūr*, XIII, 316-318.

³⁴⁷ Ṭaberī, *Tefsir*, XXI, 128-130; Suyūṫī, *ed-Durru’l-Mensūr*, XIII, 318-320; Muḳātil, *Tefsir*, IV, 17-18.

³⁴⁸ Suyūṫī, *ed-Durru’l-Mensūr*, XIII, s. 319-320; Ṭaberī, *Tefsir*, XXI, 125.

³⁴⁹ Suyūṫī, *ed-Durru’l-Mensūr*, XIII, 319.

³⁵⁰ Ṭaberī, *Tefsir*, XXI, 125; Suyūṫī, *ed-Durru’l-Mensūr*, XIII, s. 320.

³⁵¹ Suyūṫī, *ed-Durru’l-Mensūr*, XIII, 321.

(ö.150/767) ayetteki “bunun benzeri üzere” ifadesini “Yāmīn b. Yāmīn’in şahitlik ettiği üzere” şeklinde tefsir etmiştir. Zira Tevrat’ı iyi bilen İbn Yāmīn ‘Abdullāh b. Selām’dan önce Müslüman olmuştur.³⁵² Yukarıda el-İhlās suresinin izahında zikredilen rivayete göre Mekke ziyareti sırasında Hz. Muhammed’le konuşup el-İhlās suresini dinleyerek Müslüman olan ‘Abdullāh b. Selām’ın daha sonra nazil olmuş olan bu ayette belirtilen “İsrailoğulları’ndan bir şahit”le kastedilmiş olması mümkün görünmektedir. Bununla birlikte ‘Abdullāh b. Selām’ın Medineli Yahudilerden büyük bir grubun yanında Hz. Muhammed’e iman ettiğini beyan edişi iki farklı olayla ilişkilendirilerek aktarılmıştır. Bunlardan ilki birkaç farklılıkla İbn ‘Abbās (ö.68/687), Dahhāk (ö.105/723), Hasan el-Başrī (ö.110/728) ve Muḳātil’den (ö.150/767) aktarılmıştır. Bu rivayetlere göre kendi kitaplarında Hz. Muhammed’in peygamberliğine dair işaretler gören ve Hz. Peygamber hicret ettiğinde onunla görüşerek iman eden ‘Abdullāh b. Selām Yahudilerin de iman etmesi için Hz. Peygamber’den onlardan bir grubu davet edip onlara kendisinin nasıl biri olduğunu sormasını ister. Zira o Yahudilerin önde gelen bir âlimidir, ilmine olan güvenlerini ikrar edeceklerini bildiğinden bu teklifi yapar. Yahudiler geldiğinde onları işitecek şekilde saklanır. Planı uygulayan Hz. Peygamber onun hakkında sorduğunda Yahudiler onun ve babasının Yahudilerin en bilgini olduğunu ikrar ederler, ardından onlara bilginleri Müslüman olursa kendilerinin de Müslüman olup olmayacaklarını sorar, onlar İbn Selām’ın Müslüman olmayacağını söylerler. Bu sırada İbn Selām ortaya çıkarak imanına şehadet eder fakat Yahudiler bunu reddederler.³⁵³ Diğer olay Hz. Peygamber’in Yahudileri davet etmek üzere onların mabedine gidişi olayıdır. Avf b.

Mālīk el-Eşcaī’den (ö.73/692) gelen rivayete göre Hz. Peygamber kendisiyle birlikte

---

³⁵² Muḳātil, *Tefsir*, IV, 18.

³⁵³ Bkz. Taberī, *Tefsir*, XXI, 127-128, 129-130; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, XIII, 320; Muḳātil, *Tefsir*, IV, 17-18; Sa’īd b. Cubeyr aynı olayı İbn Selām değil de Meymūn b. Yāmīn üzerinden anlatmıştır. Buna göre ayette kastedilen kişi ‘Abdullāh b. Selām değil Meymūn b. Yāmīn’dir. Muḳātil’in ayeti yorumunda bu iki isim bir arada zikredilmiştir. Muḳātil’e göre ayetteki *وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ مَثَلِهِ فَأَمَّنَ* ifadenin ilk kısmıyla ‘Abdullāh b. Selām, ikinci kısmıyla Yāmīn b. Yāmīn kastedilmiştir. Buna göre İbn Selām Yāmīn’in şahitliği gibi şahitlikte bulunup iman etmiştir. Bkz. Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, XIII, s. 321; Muḳātil, *Tefsir*, IV, 18.

Medine’de Yahudilerin bayramı olan bir günde onların sinagoguna gitmiştir, oradaki Yahudiler durumdan rahatsız olmuşlarsa da Hz. Peygamber içeri girip onlara hitap etmiş, aralarından İslam’a şehâdet edecek on kişinin çıkması halinde Allah’ın tüm Yahudilerden azabı kaldıracağı hususunda temennide bulunmuştur. Yahudiler bu teklifi karşılıksız bırakmış, bunun üzerine Hz. Peygamber, kendisinin son peygamber olduğunu ifade eden bir konuşma yapıp sinagogtan çıkarken içlerinden bir Yahudi oradakilere seslenip önce kendisini nasıl bildiklerini sormuş, Yahudiler onun, babası ve dedesinin Allah’ın kitabını en iyi bilenler olduğunu söylemişler, bunun üzerine o “Allah adına şehadet ederim ki, O (Muhammed), sıfatını Tevrat ve İncil’de yazılı bulduğumuz peygamberdir” demiştir. Yahudiler onu yalanlamış, o ise Hz. Peygamber ve Avf’a katılıp oradan ayrılmıştır. Bu kişi ‘Abdullāh b. Selām’dır.³⁵⁴ İbn Selām’ın İslam’ı kabulü bu iki olaydan önce gerçekleşmemiş ise ayetin onun şahitliğiyle ilgili olduğunu belirten görüşler dikkate alındığında el-Aḥḳāf suresi 10. ayetin Medenī olması da mümkün görünmektedir. El-İhlās suresinin sebebi’n-nuzūl rivayetlerinden birinde geçtiği şekliyle İbn Selām Mekke’ye gittiği bir seferinde İslam’ı kabul edip, Medine’ye döndüğünde gizlemiş, Hz. Peygamber’in Medine’ye gelişiyle ikrarını tekrar etmiş de olabilir. Nitekim Muḳātil istisna belirtmeksizin el-Aḥḳāf suresinin Mekkī olduğunu ifade etmiştir. Yahudiler elli kişiyle Hz. Peygamber’in yanına geldiklerinde bu olay öncesinde Müslüman olan İbn Selām O’nun yanındadır ve kendinden önce Müslüman olan Yāmin b. Yāmin gibi Hz. Peygamber’i tasdik etmiştir.³⁵⁵

Bu ayetlerle Allah, bir anlamda mesajını bu sefer Hz. Muhammed’e Arapça olarak gönderdiği Kur’an ile iletmekte, bu mesajla bu dili bilen bölge Arapları ve

---

³⁵⁴ Taberī, *Tefsir*, XXI, 130-131; Suyūtī, *ed-Durru’l-Mensūr*, XIII, 316-317; El-Ḳādī, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 343-344.

³⁵⁵ Muḳātil, *Tefsir*, IV, 17-18.

Yahudilerini uyarırken bir yandan onların, özellikle Yahudilerin haberdar olduğu aynı mesajı önceki formlarıyla da hatırlatıp mesajını desteklemektedir.³⁵⁶

1.1.5. Kıssalara Dair

İslam'dan önce Araplar arasında kıssa anlatma geleneğinin mevcut olduğu bilinmektedir.³⁵⁷ Arapların toplumsal hafızalarında yer alıp şiir ve anlatılarına, hatta Kur'an tefsirlerine yansıyan hikâyelerin bir kısmının ehlu'l-kitâb kaynaklı olduğu, bir kısmının ise Cahiliyye Araplarının tasavvurlarını yansıttığı söylenmiştir.³⁵⁸ Daha çok Mekkî surelerde bulunan kıssalar okunduklarında, okuyucunun konuyla ilgili zihinsel bir altyapıya sahip olduğu fikrini uyandırmaktadır. Bir anlamda Kur'an, ilk muhataplarına bildikleri şahıs ve olayları, onlar için ibret ve öğüt olacak tarzda anlatmaktadır.³⁵⁹

Mekke vahiy sürecinin ilerleyen yıllarında nazil olan surelerde tevhit ve şirk ayrımı Peygamberlerin tebliğ süreçlerine dair kıssalarla belirginleşmiştir. Bu dönemde nazil olan kıssaların anlatımında Müslümanlar ve İsrailoğulları bir tarafta, müşrikler diğer taraftadır.³⁶⁰ Bu kıssaların çoğunda Hz. Muhammed'e Mekke müşriklerinin yeni başlayan İslam davetini reddetmekteki ısrarları, kibirli ve küstah tavırları karşısında geçmiş peygamberlerin güçlü iradeleri, basiretli tutumları ve vahiy destekli mücadeleleri hatırlatılmış; yaşamlarından belirli kesitler seçilerek tecrübeleri aktarılmış,

---

³⁵⁶ Örneğin bkz. 46/el-Ahķâf: 12.

³⁵⁷ M. Uğur, "Va'z, Kıssacılık ve Hadiste Kussâs", *AÜİFD*, XXVIII, 1986, s. 294.

³⁵⁸ Bkz. Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, s. 141-145.

³⁵⁹ Kaya, *a.g.e.*, s. 141; Ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, s. 105-120.

³⁶⁰ Paçacı, "Kur'an'da Ehli Kitab Anlayışı", s. 175.

böylece Hz. Muhammed'e sabır ve metanet tavsiye edilmiştir.³⁶¹ Peygamberlerin beşerî yönlerine, bundan dolayı zaman zaman zaafa düşüp hata yapabildiklerine, Allah'ın himayesiyle birlikte hatalarını telafi edişlerine de dikkat çekilmiş, bir anlamda kendisiyle aynı görevi paylaşan, benzer karşılaşmaları yaşayan peygamberler üzerinden Hz. Muhammed'e rehberlik edilmiştir. Söz konusu kıssaların bir kısmı önceki kitaplarda yazılı bulunan Âdem, Nûh, İbrâhîm, Lût, Yûnus, Yûsuf, Dâvûd, Suleymân ve Mûsâ gibi Yahudilerin yakından, Arapların kısmen bildiği, bir kısmı ise Hûd ve Sâlih gibi Arapların bildiği peygamberlerin tebliğ mücadelesinden oluşmaktadır. Söz konusu kıssalar vahiy sürecinin neredeyse tamamında farklı yönleriyle, farklı bakış açılarıyla parçalar halinde işlenmiştir.³⁶² Kıssaların Sami kültürü içerisinde birçok versiyonu bulunmaktadır. Bu kıssaların birer versiyonu da Tanah'ta, ardından farklı bir versiyonla Kur'an'da anlatılmıştır. Vahiy geleneğinin bir kesitinde anlatılan bir kıssanın söz konusu versiyonunda o tarihteki muhataba kıssayla verilmek istenen mesaj dikkate alınmış olmalıdır.³⁶³ Örneğin Mekke döneminin 38. suresi olarak nazil olan Sâd suresinin ana hedefleri arasında, tefsirlere göre Hz. Peygamber'i kabul etmeyip, ona eziyet veren Mekke müşriklerine karşı O'nu desteklemek bulunmaktadır. Allah, Peygamberi Muhammed'e, Dâvûd, Suleymân, Eyyüb ve diğer peygamberleri de vaktiyle farklı şekillerde imtihan etmiş olduğunu, onların zaman zaman insani zaaflarının etkisinde kalarak hata yapabildiklerini, bununla birlikte bu imtihanlar neticesinde Allah'a yönelmiş olduklarını hatırlatmakta, onların tevhit mücadelesi örneğiğinde yeni Peygamberini desteklemektedir. Bu peygamberlerin hayatları, krallıkları, savaşları, imtihanlarına dair İsrailoğulları tarihine ait kesitler yüzeysel ve

---

³⁶¹ Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 111.

³⁶² Mekkî surelerdeki kıssaların nitelik ve amaçları ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, s. 233-323; Paçacı, "Kur'an'da Ehli Kitab Anlayışı", Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 110-119.

³⁶³ Paçacı, "De ki Allah 'Bir'dir: ٱلْحَدِيثُ Sâmi Dini Geleneği Perspektifinden İhlas suresi'nin Bir Tefsiri Denemesi", s. 175.

parçalı şekilde sunulmaktadır. İsrailoğulları tarihi Tanah'ta çok daha ayrıntılı anlatılmaktadır. "Tanah'ta bulunan hikâyeler, tarih, şiir ve şarkılar insani zaafların ve etten kemikten halkın arzularını, başarısızlıklarını ve zaferlerini çok beşeri bir şekilde anlatır. Tanah'ın en büyük kahramanları bile insan hayatının parçası olan dürtü ve zaafarla tasvir edilir. Filistinlileri yenmek için İsrail'i birleştiren, Kudüs'ü başkent olarak kuran ve Tanrı'ya en güzel şarkılarını söyleyen Büyük Kral Davut bile savaşçı niteliği ve elindeki kandan ötürü Tanrı'nın Kutsal Evi'ni yapmaktan men edilir³⁶⁴ ve karısına olan tutkusu nedeniyle öldürdüğü bir adamdan ötürü, açık bir şekilde suçlanır ve cezalandırılır. Bilge Kral Suleymân, Kudüs'teki kraliyet çevresine putperestliğin girmesine izin verdiği için Tanah'ta eleştirilir.³⁶⁵ ...Bu hatalardan Yahudiliğin çıkardığı ders, Tanrı'nın peygamberlerini hata yapmaktan koruyamayacağı değil, en yüce insanların bile insan olduğu ve zaafllara meyilli olduğudur."³⁶⁶ Tanah'taki bu anlatımlar erken dönem tefsirlerine, diğer kıssaların tefsirlerinde olduğu gibi, yansımıştır. Çalışmanın sınırlarını aşacağından söz konusu kıssalardan yalnızca birkaç örnek, ilgili başlıkların altında ele alınacaktır.

Mekkî ayetler içerisinde İsrailoğulları tarihine ait en fazla kesit Hz. İbrâhîm, özellikle Hz. Mûsâ üzerinden sunulmaktadır. Hz. Mûsâ'nın çocukluk ve gençlik yılları, peygamberliği ve kendisine inanan İsrailoğulları'yla birlikte tevhidin savunucusu olarak şirk tarafındaki Firavun'la mücadeleleri, Allah'ın tevhit taraftarlarını mucize vb. yollarla desteklemesine dair örnekler el-A'râf, Tâ Hâ, eş-Şu'arâ', el-Kaşâş gibi Mekkî surelerde işlenmiştir. El-En'âm suresinde Hz. İbrâhîm'in tevhit inancına sahip oluşu anlatılıp, Hz. Mûsâ'ya verilen kitap ile Hz. Muhammed'e verilen kitaptan söz edilerek,

---

³⁶⁴ I. Tarihler, 22:8, 28:3.

³⁶⁵ I. Krallar, 1:11.

³⁶⁶ Firestone, *Yahudiliği Anlamak-İbrâhîm'in Çocukları-*, s. 98.

peygamberlerin aynı doğrultuda oluşlarına dikkat çekilmiştir.³⁶⁷ Mekke döneminin ortalarında nazil olan Meryem, en-Neml, el-İsrâ', Yûnus, Hûd, Yûsuf, el-Hicr, el-Kehf ve Luqmân gibi surelerde de Hz. Muhammed'den önceye ait birçok kıssa, erdemli bir Müslüman olmaya dair oldukça farklı olaylar üzerinden birçok mesajı içeriyor olsa da, benzeri bağlamlarda işlenmiş, Hz. Muhammed'in kendisine vahyedilen bu örnekleri Mekke müşriklerine bildirmesi istenmiştir. Mekke'de nazil olan kıssalarda adeta Hz. Muhammed önceki peygamberlerle, ona inanıp tabi olanlar kendi dönemlerinde peygamberlerine inananlarla, Firavun, Nemrut gibi peygamberlerin karşısında duranlar ise Ebu Cehil gibi Hz. Muhammed'in karşısında duran Mekke müşrikleri ile örneklendirilmiştir. Bu dönemde Medine Yahudilerine de kitaplarında okudukları ve sözlü aktarım yoluyla hafızalarında olan ataları üzerinden hatırlatmalar yapıldığı söylenebilir. Yahudilerden ileri gelenlerin çoğunluğunun Hz. Muhammed'le sözleşmelerini bozdukları Medine döneminin ikinci yılından itibaren nazil olan kıssalarda ise mevcut durumu yansıtırcasına peygamberlerine isyan edip Allah'a verdikleri misâkı bozan İsrailoğulları'ndan söz edilmiştir.

Hz. Muhammed'in bir peygamber olarak gönderilmiş olması ve bu peygamberin onların tarihlerine ait bilgiler veriyor olması, bir anlamda söz konusu bu göndermeler, Medine Yahudilerinin dikkatini çekmiş olmalı ki el-İhlâş suresinin nuzûlünde olduğu gibi ya bizzat Mekke'ye gelerek ya da Kureyşliler aracılığıyla Hz. Peygamber'e sorular ilettikleri rivayet edilmiştir. Örneğin İbn 'Abbâs (ö.68/687) ve İbnu'z-Zubeyr'in (ö.73/692) Mekke'de nazil olduğunu bildirdiği Yûsuf suresinin³⁶⁸ de bu şekilde geldiği söylenmiştir. Medineli Yahudiler, Mekke müşriklerinden Şam(Filistin) bölgesinde yaşayan ve oğlu Mısır'a giden bir peygamber olduğunu, ayrılık acısına dayanamayıp

---

³⁶⁷ Bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 112-113.

³⁶⁸ Bkz. Suyûfî, *ed-Durru'l-Menşûr*, XIII, 175.

gözleri kör olan bu peygamberin kim olduğunu sormalarını isterler. Bu soru üzerine Yūsuf suresinin tek bir seferde nazil olduğu belirtilir. İlk üç ayette suredeki ayetlerin Kur'an ayetleri olduğu, Kur'an'ın Arap diliyle indirildiği ve bu surede kıssaların en güzelinin anlatılacağı bildirildikten sonra, 101. ayete kadar Hz. Yūsuf'un kıssası anlatılmıştır.³⁶⁹ İbn İshāq'tan (ö.151/768) aktarıldığına göre, Allah Hz. Muhammed'e peygamberlik verdiğiğinde, kavminin kendisine kötü davranmaları ve kıskanmaları üzerine, teselli bulması için kendisine Hz. Yūsuf'un kıssasını anlatmıştır.³⁷⁰ Rifā'a b. Rāfi'den (ö.42/662) nakledildiğine göre Rifā'a kuzeni Mu'āz b. Afrā (ö.37/657) ile Medine'den Mekke'ye, Ensar'dan olan altı kişinin gelişinden önce, gelmişler ve Hz. Peygamber'le konuşup Müslüman olmuşlar, Hz. Peygamber onlara Yūsuf ve el-'Alak surelerini öğretmiş ve Medine'ye geri dönmüşlerdir. İkrime'den (ö.105/723) bildirildiğine göre hicretten önce insanlara İslam'ı öğretmek üzere Medine'ye giden Mūsāb b. 'Umeyr de (ö.3/625) orada bulunduğu bir gruba Yūsuf suresini okumuştur. İbn 'Abbās'tan (ö.68/687) bildirildiğine göre, Hz. Peygamber Yūsuf suresini okurken, bir Yahudi âlimi yanına girmiş ve "Ey Muhammed! Bunu sana kim öğretti?" diye sormuştur. Hz. Peygamber, Allah öğretti, cevabını verince Yahudi âlimi hayretini gizlemeksizin kavmine dönüp "Vallahi, Muhammed Tevrat'ta indirildiği şekilde Kur'an'ı okuyor" demiştir. Ardından Yahudilerden birkaç kişi alarak Hz. Peygamber'in yanına gelip birlikte Yūsuf suresini dinledikleri ve Müslüman oldukları söylenmiştir.³⁷¹ Muḳātil (ö.150/767), aralarında K'ab b. el-Eşref, Aḥṭab'ın oğulları Hıyey ve Cudey, Mālīk b. eḍ-Ḍayf'ın da bulunduğu bazı Yahudilerin Hz. Peygamber'in Yūsuf'u dile getirdiğini duyduklarını, fakat bunlardan yalnızca alt seviyede birkaç Yahudinin Hz.

³⁶⁹ Cābirī, *Fehmu'l-Kur'an*, I, 453; Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 114.

³⁷⁰ Ṭaberī, *Tefsir*, XIII, 17; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, VIII, 186.

³⁷¹ Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, VIII, 175-177.

Peygamber'e iman ettiğini zikretmiştir.³⁷² Rivayetler birlikte değerlendirildiğinde Hz. Peygamber ve şahābenin Mekke'de nazil olan ve Tora'da oldukça benzer şekilde geçen³⁷³ Yūsuf suresini Yahudilerin etkin olduğu Medine'ye duyurma gayreti içinde oldukları düşünülebilir. Ayrıca Allah'ın bu sureyi indirmekle, Hz. Peygamber'in Medine'yle kurmak istediği ittifak çabasını desteklediği söylenebilir.

Mekke'de yerleşik olmadıkları halde Yahudiler bağlamında Mekkī ayetlerin hitabı değerlendirildiğinde, bu ayetlerin onlara, kendilerine gönderilmiş peygamberler, özellikle Hz. Mūsā ve onunla gönderilen kitap hakkında bilgi verdiği görülmektedir. “Onlara Tevrat'ta şöyle yazdık” gibi Tevrat'ın içeriğine, dinlerine dair onaylayıcı ifadeler kullanılmakta, bu içeriğe/dine aykırı tutumlar içinde olduklarında ise yergi ve uyarı ifade eden ayetlerle bir anlamda onlara dinleri hatırlatılmakta, yanlış bilgileri ve tutumları tashih edilmektedir.

1.1.6. Dönemin Yahudilerine Yönelik Bazı Eleştiriler

Mekke'nin birinci aşamasında nazil olmuş olan el-Felaḫ suresi tefsirinde Hz. Peygamber'e büyü yapan bir Yahudi'den bahsedilmiştir. Hz. 'Āiše'den aktarılan rivayete göre Hz. Peygamber'in hizmetini gören Yahudilerden biri olan Lebīd b. A'sam adındaki hizmetçi, Yahudilerin ısrar ve baskıları sonucu Hz. Peygamber'e büyü yapmış, bu durum Hz. Peygamber'in hastalanmasına yol açmıştır. El-Felaḫ ve en-Nās sureleri bu olay üzerine nazil olmuştur. Bu olay Zeyd b. Erḫam (ö.68/688), Enes b. Mālik (ö.93/711) ve İbn 'Abbās'tan (ö.68/687) da benzer şekilde rivayet edilmiştir. Ḥasen el-Baṣrī'den (ö.110/728) surenin son ayetinde kendisinden Allah'a sığınılan hasetçi ile

---

³⁷² Muḳātil, *Tefsir*, II, 319.

³⁷³ Tora'da Yūsuf kıssası için bkz. Tekvin, 39-50. Bâblar.

Müslümanlara ve İslam dinine haset eden Yahudilerin kastedildiği yorumu aktarılmıştır.³⁷⁴

Mekke döneminin ortalarında nuzûlün 44. suresi olarak nazil olan Meryem suresi 58 ve ondan önceki ayetlerde, Yahudilere kendilerinden önce yaşamış, ataları olan peygamberlerin Allah'a hakkıyla kulluk edişleri hatırlatılmakta; 59. ayette ise onlardan sonra gelenlerin Allah'a ibadeti terk edip, şehvî arzularına uydukları hatırlatılarak cehennemle uyarılmaktadırlar. Sonraki ayetlerde ise tövbe edip, Allah'tan af istedikleri ve güzel işler yaptıkları takdirde cennetle müjdelenmektedirler. *أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا* Bu ayetin surenin genelinden farklı olarak Medine'de nazil olduğu belirtilmiştir.³⁷⁵ Bu görüşe rağmen ayetin siyâk ve sibakıyla bütünlüğü dikkate alındığında diğerleriyle birlikte Mekke'de nazil olmuş olması muhtemel görünmektedir. Muḳātil (ö.150/767) ayetin Tevrat ehlinde imân eden 'Abdullâh b. Selâm ve arkadaşları hakkında indiğini söylemiş ve bu ayetle “çeneleri üstü kapanıp secde ederler” ve “ağlayarak çeneleri üstü kapanırlar”³⁷⁶ ayetleriyle benzerliğini dile getirmiştir.³⁷⁷

*فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ عَذَابًا*³⁷⁸ *Onlardan sonra, namazı zayi eden, şehvet ve tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü Ğayyâ'yı boylayacaklardır (büyük bir azaba çarptırılacaklardır).* Muḳātil (ö.150/767) ayette sözü edilen haleflerin, nebilerden sonra gelen kötü halefler, onların

³⁷⁴ Suyûṭî, *ed-Durru'l-Mensûr*, XV, 792-795, 802; Muḳātil, *Tefsir*, IV, 933-935.

³⁷⁵ Suyûṭî, *el-İtkân*, I, 61; Gözeler, *a.g.e.*, s. 288.

³⁷⁶ 17/İsrâ: 107, 109.

³⁷⁷ Muḳātil, *Tefsir*, II, 632.

³⁷⁸ 19/Meryem, 59.

da Yahudiler olduğunu belirtir. Onlar namazları vakitlerinden sonra bırakarak zayi etmiş, baba bir kız kardeşin kızıyla, yani yeğenleriyle evlenmeyi helal kabul ederek de şehvetlerine uymuşlardır.³⁷⁹ Bunun bir benzeri Medine’de nazil olmuş olan en-Nisā’ suresi 27. ayette geçen *وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ* ifadesidir ki Muḳātil Meryem suresi 59. ayetin tefsirinde bu benzerlikten söz etmiş ve ilgili ayetin tefsirinde de bu ifadeyi “baba bir kız kardeşlerinin kızlarıyla evlenmeyi helal görmeleri” şeklinde yorumlamıştır.³⁸⁰ Suddī’den (ö.127/745) de ayette sözü edilenlerin Yahudi ve Hıristiyanlar olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.³⁸¹

K’abu’l-Aḥbār’a (ö.32/653) dayanan bir rivayete göre K’ab Tevrat’tan münafıkların özelliklerini aktarmıştır: “Bunlar, içki içer, şehvetlerine uyar, zarlarla oynar, yatsı vaktinde uyuyup sabah namazlarını da genellikle kaçırlar. Namazlarını ve cemaati de sıklıkla terk ederler” demiş ve ardından *onların ardından namazı ziyan eden, şehvetlerine uyan bir nesil geldi...* ayetini okumuştur.³⁸²

Medine’de nazil olan en-Nisā’ suresinde 22. ayetten itibaren kendileriyle evlenilmesi helal olan ve olmayan kadınlar sayılmakta ve 26. ayette ... *يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذَيِّبَ لَكُمْ* Allah size açıklamak ve sizi sizden öncekilerin yollarına yöneltmek ister...³⁸³ ifadesi yer almaktadır. Muḳātil b. Ḥayyān (ö.150/767), “Buradaki

³⁷⁹ Muḳātil, *Tefsir*, II, 632.

³⁸⁰ Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, I, 368.

³⁸¹ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, VI, 623; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, III, 925; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, IV, 345, X, 97.

³⁸² Suyūṭī bu rivayeti İbn Ebī Ḥātim’den aktarmıştır. Fakat İbn Ebī Ḥātim’in tefsirinin bu kısmı günümüzde mevcut değildir. K’abu’l-Aḥbār’dan, Suyūṭī “Tevrat’ta şunları okudum” şeklinde aktarıncan, İbn Keşir, “Allah’ın kitabında şunları okudum” şeklinde aktarmıştır. Ayrıca İbn Keşir tefsirinde “şehvetlerine uyarlar” kısmı yer almamaktadır. Bkz. İbn Keşir, *Tefsir*, V, 245; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, X, 98.

³⁸³ Mustafa Öztürk’ün meali şöyledir: “(Ey Müminler!) Allah size iyiyi kötüyü, helali haramı açıkça bildirmek, sizi geçmiş peygamberler ve onlara uyan güzel insanların hayat tarzlarına yöneltmek ister...”, *Kur’an-ı Kerim Meali –Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri-*, Ankara Okulu, 2016.

لِيُبَيِّنَ ‘açıklamak’tan kasıt, evlilik konusunda anne ile kız çocukları yönündeki yasaklardır, zira bu yasaklar daha öncekilerin de uyduğu yasaklardı. Ardından gelen ayette أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا ifadesiyle, baba bir kız kardeş ile evlenmeyi Allah’ın helal kıldığını söyleyen Yahudiler kastedilmiştir. Ayetteki ‘büyük sapıklık’ budur.³⁸⁴ İbn Keşir (ö.774/1373) وَيَهْدِيكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ ayetini açıklarken “Allah sizden öncekilerin iyi/övlümü (hamide) yollarını, sevdiği ve razı olduğu şeriatlarına uymanızı göstermek ister” demiştir. 27. ayette geçen يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ ifadesini açıklarken ise rivayetlere dayanarak “Yahudi, Hıristiyan ve zina edenlerden şeytana uyanlardır” demiştir. 28. ayette geçen وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا insan zayıf yaratılmıştır ifadesi içinse Tāvūs’un (ö.106/724) babasından naklettiği “kadınlar konusunda zayıf yaratılmıştır”, Vekī’den de (ö.197/812) “kadınların yanında aklı gider” rivayetlerini aktarmıştır.³⁸⁵

Muqātil’in (ö.150/767) Yahudilerin şehvetlerine uyararak kendilerine helal kıldığı evliliğin yeğenle evlilik olduğunu belirtirken, Muqātil b. Hayyān’dan (ö.150/767) baba bir kız kardeşle evlilik olduğunu söylediği aktarılmıştır.³⁸⁶ Aralarında evliliğin yasaklandığı kimseler Kur’an’da zikredildiği gibi Tora’da da zikredilmiştir.³⁸⁷ Tora’da yasak ilişkilere verilecek cezalar da ilişkinin türüne göre belirtilmiştir.³⁸⁸

Gerek Tora gerekse Kur’an’a göre bir erkek annesi, üvey annesi, öz ya da üvey kızı, torunu, öz ya da üvey (anne veya babadan olma) kız kardeşi, halası, teyzesi,

---

³⁸⁴ İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, III, 925, 926; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, IV, 345.

³⁸⁵ İbn Keşir, *Tefsir*, II, 267.

³⁸⁶ Bkz. Muqātil, *Tefsir*, I, 368; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, III, 925, 926; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, IV, 345.

³⁸⁷ Bkz. 4/en-Nisā’, 22-23; Levililer, 18: 6-18.

³⁸⁸ Bkz. Levililer, 20: 10-21.

kayınvalidesi, gelini ve aynı anda iki kız kardeşle³⁸⁹ evlenemez. Tora erkek kardeşin ve amcanın eşlerini de aynı grupta belirtmiştir.³⁹⁰ Öldükten sonra kardeşin hanımıyla evlenilmektedir ki erkek çocuğu olmayan ölmüş abinin hanımıyla evlenmek (yibbum/levirate) bir mitzva(emir)dır. Kur'an'da diğerlerine ek olarak bir erkeğin yeğeni, sütannesi ve sütkız kardeşi ile de evlenemeyeceği belirtilmiştir.³⁹¹ Tora'da yeğenle evliliğin yasak ya da serbestliğine değinilmezken, Talmud bunun serbest olduğunu belirtir.³⁹² Bazı Yahudi bilginleri hala ve teyze ile evlenilemezken neden yeğenle evlenilebildiğini izah etmeye çalışmışlar, erkeğin kendisinden büyük bir kadınla evlenmesinin uygun olmayıp, küçük bir kadınla evlenmesinin uygun olacağı, yeğenler küçük olduğu için evlenilebileceği şeklinde bir açıklama getirmişlerdir.³⁹³

Tefsir rivayetlerine göre Medine Yahudileri içerisinde yeğenleriyle evlilik yapanlar bulunmaktadır. Bunlar Tora'da yeğenle evlilik yasağının net olarak belirtilmemiş olması ve/veya Talmud'da yeğenle evliliğe izin verilmiş olmasına dayanmış olabilirler. Müfessirlerin yorumlarına göre Kur'an onların bu davranışını şiddetle eleştirmektedir.

---

³⁸⁹ Böyle bir yasak bulunmasına rağmen Tora'da Hz. Y'aküb'un iki kız kardeşle aynı anda evli olduğu bilgisi yer almaktadır. Bkz. Tekvin, 29: 18-28. Buna göre daha önce iki kız kardeşle aynı anda evlilik meşru iken, bunun Hz. Mūsā'ya gelen şeriatla yasaklanmış olduğu söylenebilir.

³⁹⁰ Bkz. Levililer, 18: 14-16.

³⁹¹ 4/en-Nisā': 23; Tanah'ta yer alan bazı kıssalarda erkeğin yeğeniyle evlilik yaptığına dair örnekler mevcuttur. İlk dönem tefsirlerinde bu iki ayette geçen "şehvete uyma" Yahudilerin yeğenle evlenmesi olarak tefsir edilirken (İbn Ebî Hâtim'de Mukâtil b. Hâyyân'a dayandırılan rivayete göre "Yahudilerin baba bir kız kardeşle evlilik yaptıkları" söylenmiş) sonraki tefsirlerde bu yorumun göze çarpmamasını Arslantaş, Yahudiler arasında bu uygulamanın İslam kültürünün etkisiyle azalıp büyük oranda ortadan kalkmış olmasıyla izah eder. İlk dönem Kur'an yorumlarında eleştiri konusu edilen bu uygulamanın ortaçağın ilerleyen asırları ve günümüzdeki durumuna dair ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 311-313.

³⁹² TB, Yevamot, 62b.

³⁹³ Bkz. Yasdıman, *Yahudi Kutsal Metinleri Işığında Kadının Evlilikteki Yeri*, Doktora Tezi, DEÜSBE, İzmir 2000, s. 96.

1.1.7. Sorularla Kurulan İletişim

1.1.7.1. Allah'ın Hz. Peygamber'e Yahudilere Yöneltilmesini Emrettiği Sorular

Vahiy süreci boyunca Hz. Peygamber ve inananlara bazı şeyleri ehlu'l-kitāba, özellikle onların âlimlerine sormalarını emreden ayetler nazil olmuştur. Bunlar Mekke sürecinde surelerin nuzûl tertibine göre sırasıyla ... *Biz* وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَاسْأَلْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ... *Mūsā'ya dokuz apaçık ayet (mucize) vermiştik, İsrailoğulları'na sor...*³⁹⁴ , فَإِنْ كُنْتَ فِي شكٍّ , *Sana indirdiğimiz hakkında bir şüphen varsa, senden önce kitabı okuyanlara sor...*³⁹⁵ , Senden önce واسئال من أرسلنا من قبلك من رسلنا , *Ehli zikre (ehlu'l-kitāba) sorun...*³⁹⁶ فاسألوا أهل الذكر , *gönderdiğimiz elçilerimize sor...* ifadeleridir.

İlk ayette Firavun'un Hz. Mūsā'yı ve getirdiği dini inkar edip, onu sihirbaz olmakla itham etmesi nedeniyle Hz. Mūsā'ya verilen mucizeler ve Firavun'un başına gelen musibetlerle Hz. Peygamber'i inkar eden Mekke müşrikleri ve ayetin anlamını iyi bilen ehlu'l-kitāb uyarılırken, Hz. Peygamber ise teselli edilmektedir. Ayette üstü kapalı bir şekilde sadece sayı olarak bahsedilen mucizelerin ne olduğunu Kitap Ehli bilmektedir. İbn 'Abbās (ö.68/687), Mucāhid (ö.103/721), 'İkrime (ö.105/723), Şa'bī (ö.104/722) ve Kātāde'den (ö.117/735) aktarılan rivayetlere göre bu mucizeler asa, el, tufan, çekirge, bit, kurbağa, kan, kıtlıklar ve meyvelerin azalması veya el, asa, dil, deniz, tufan, çekirge, bit, kurbağa ve kandır.³⁹⁷ Tefsirlerde yer aldığı gibi çeşitli hadis kaynaklarında da bulunan Şafvān b. 'Assāl'dan aktarılan rivayete göre Hz. Peygamber

³⁹⁴ 17/el-İsrā': 101; Hz. Mūsā'ya verilen "dokuz ayet (mucize)"den söz eden ayetler için bkz. 27/en-Neml: 12; 20/Tā Hā: 22-23 (Mekke'de aynı dönem içinde nazil olmuşlardır).

³⁹⁵ 10/Yūnus: 94.

³⁹⁶ 16/en-Nahl: 43; 21/el-Enbiyā': 7.

³⁹⁷ Taberī, *Tefsir*, XV, 99, 102; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, IX, 2851; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 124; Suyūti, *ed-Durru'l-Menşūr*, IX, 453-454.

ayette geçen Mūsā'ya verilen dokuz ayeti (mucize) oldukça farklı açıklamıştır. Buna göre ayetteki dokuz ayet dokuz emir(yasak)dir. Rivayete göre iki Yahudi Hz. Peygamber'e ayette geçen *Mūsā'ya dokuz apaçık ayet verdik* ifadesinin açıklamasını sormuş, Hz. Peygamber “Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayın, zina etmeyin, sihir yapmayın, suçsuz birini öldürülmesi için idareciye götürmeyin, faiz yemeyin ve iffetli birine zina iftirasında bulunmayın –veya- savaştan kaçmayın -Şu‘be (ö.160/776) bu kısımda emin olamamıştır-, yalnız size has olan Cumartesi günü de savaşmayın” buyurmuştur. Bunun üzerine bu iki Yahudi Hz. Peygamber'e, onun el ve ayaklarını öperek “senin peygamber olduğuna şahitlik ederiz” demişler, Hz. Peygamber “o halde sizi Müslüman olmaktan alıkoyan nedir?” diye sorunca onlar “Dāvid, zürriyetinden devam eden bir peygamber bulsun diye Allah’a dua etmişti. Müslüman olursak Yahudilerin bizi öldürmesinden korkuyoruz” demişlerdir. İbn Keşir (ö.774/1373) bu rivayetin rāvīleri arasında bulunan ve hafızasının zayıf olduğundan söz edilen İbn Seleme'nin Firavun'a karşı çıkılan ‘dokuz ayet’ ile ‘on emr’i karıştırmış olabileceğini ifade etmiştir.³⁹⁸ Nuzülü el-İsrā' suresiyle aynı dönemde olan ve ilk bölümünde Hz. Mūsā kıssasının bir kısmı anlatılan en-Neml suresi 12. ayette (*Mūsā'ya elini koynuna sok; Firavun'a ve onun kavmine gönderilen dokuz mucizeden biri olarak, kusursuz bembeyaz olarak çıksın...* denilmiştir. Buna göre İbn Kesir'in yorumunda isabet ettiği söylenebilir.

*Sana indirdiğimiz hakkında bir şüphen varsa, senden önce kitabı okuyanlara sor...*³⁹⁹ ayeti hakkında İbn ‘Abbās (ö.68/687), Sa‘id b. Cubeyr (ö.94/713), Katāde (ö.117/735), Hasen el-Başrī (ö.110/728) ve Muḳātil b. Suleymān (ö.150/767) Hz. Peygamber'in bu konuda bir şüpheye

³⁹⁸ Taberī, *Tefsir*, XV, 103; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, IX, 2851; Suyūtī, *ed-Durru'l-Menşūr*, IX, 453; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 125.

³⁹⁹ 10/Yūnus: 94.

düşmediğini ve kimseye bir şey sormayacağını belirttiğini ifade etmişlerdir.⁴⁰⁰ İbn ‘Abbās ‘الْكِتَاب’tan kastın Tevrat ve İncil, الَّذِينَ يَقْرُؤُونَ onu okuyanlardan kastın Hz. Peygamber zamanında yaşayan ve kitaplarına iman eden Yahudi ve Hıristiyanlar olduğunu ifade etmiştir. İbn ‘Abbās, Allah’ın burada Hz. Peygamber’e “eğer şüphen varsa onlar kitaplarında senin adının yazılı olduğunu söyleyeceklerdir” dediğini belirtmiştir.⁴⁰¹ Muḳātil kitabı okuyanlarla ‘Abdullāh b. Selām ve arkadaşlarının kastedildiğini ifade etmiştir.⁴⁰² Ḥāsen el-Başrī (ö.110/728) فَاسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرُؤُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ ifadesi için “bu konuda onlara bir şey sorman yine kitabıma bakman demektir” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁴⁰³

...وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا... Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize sor. Raḥmān’dan başka kulluk edilecek ilahlar var etmiş miyiz?⁴⁰⁴ ayetini Sa‘īd b. Cubeyr (ö.94/713), İbn Cureyc (ö.150/767) ve İbn Zeyd (ö.182/798) Hz. Peygamber’in İsrā gecesini tüm peygamberlerle buluşmasıyla açıklarken, Ḳatāde (ö.117/735), Daḥḥāk (ö.105/723) ve Muḳātil (ö.150/767), “Tevrat ve İncil’e inananlara, başka bir deyişle ehli’l-kitābtan mü’min olanlara sor” ifadesiyle açıklamışlardır. Nitekim bazı kıra’atlarda⁴⁰⁵ elçilerimizi gönderdiklerimize sor şeklinde okumuşlardır. ‘Abdullāh b. Mes‘ūd (ö.32/653) da ayeti senden önce indirilen kitapları okuyanlara sor şeklinde okumuştur. Ḳatāde, “Tevrat ve

⁴⁰⁰ Ṭāberī, *Tefsir*, XII, 288; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, VI, 1986; İbn Keşīr, *Tefsir*, IV, 296; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, VII, 705; Muḳātil, *Tefsir*, II, 248.

⁴⁰¹ Ṭāberī, *Tefsir*, XII, 286; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, VII, 705.

⁴⁰² Muḳātil, *Tefsir*, II, 248.

⁴⁰³ Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, VII, 706.

⁴⁰⁴ 43/ez-Zuḥruf: 45.

⁴⁰⁵ Kur’an’da anlamı etkileyen okunuş (kıra’at) farklılıkları ve onların tevcihi ile ilgili olarak bkz. Ömer Başkan, *Tefsirin Bilgi Alanlarından Biri Olarak Anlamı Etkileyen Kıraat Farklılıklarının Tevcihi –el-Muharraru’l Veciz Örneği-*, İstanbul: Rağbet Yay., 2005.

İncil'e inananlara: 'Rasûller tevhit inancından başka bir şeyle geldiler mi?' diye sor, anlamındadır" demiştir.⁴⁰⁶

Vahyin Hz. Peygamber'e inanan ve inanmayanları ehlu'l-kitāba muhatap edişine bir örnek de şu ayetlerdir: فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ ...*Ehli zikre sorun...*⁴⁰⁷ Mekke müşriklerinden bazılarının *Allah (melekler dururken) bizim gibi bir adamı mı peygamber olarak gönderdi?*⁴⁰⁸ demeleri üzerine nazil olmuştur. Bu ayetlerde müşriklere cevaben "senden önce peygamber olarak gönderip vahiy verdiklerimiz de bir takım adamlardı. Bunu bilmiyorsanız, zikir ehline sorun" denilmiştir. Buradaki 'zikir ehli' Tevrat ehlidir.⁴⁰⁹ İbn 'Abbās'tan (ö.68/687) aktarıldığına göre Araplar Hz. Peygamber'i inkar edip "Allah Muhammed gibi bir beşeri elçi seçmekten daha yücedir" demişler, bunun üzerine Allah ...*kendilerinden bir adama vahyememiz şaşılacak bir şey mi?*...⁴¹⁰ ayetini ve bu ayetleri indirmiştir. Allah, bu tavırları üzerine müşriklerden ehlu'l-kitāba "size gelen peygamberler insan mıydı yoksa melek miydi?..." şeklinde sormalarını istemiştir. Suddī'den (ö.127/745) benzeri bir rivayette bulunulmuştur. İbn 'Abbās'tan aktarılan başka bir rivayette o, ehlu'l-kitāba soruyu soracak olanların Kureyş müşrikleri olduğunu, zira Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed'den bahsedildiğini söylemiştir. Sa'īd b. Cubeyr'e (ö.94/713) göre ayetteki *ehlu'z-zikir*'den kasıt 'Abdullāh b. Selām ve Ehli Tevrat'tan bir gruptur.⁴¹¹

---

⁴⁰⁶ Taberī, *Tefsir*, XX, 604-605; İbn Keşir, *Tefsir*, VII, 230; Suyūti, *ed-Durru'l-Mensūr*, XIII, 213-215; Muḳātil, *Tefsir*, III, 796.

⁴⁰⁷ 16/en-Nahl: 43; 21/el-Enbiyā': 7.

⁴⁰⁸ 17/İsrā': 94.

⁴⁰⁹ Muḳātil, *Tefsir*, II, 470.

⁴¹⁰ 10/Yūnus: 2.

⁴¹¹ Taberī, *Tefsir*, XIV, 227-228; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, VII, 2284; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 573; Suyūti, *ed-Durru'l-Mensūr*, IX, 50-51; Ayrıca bkz. Muḳātil, *Tefsir*, III, 71-72; Taberī, *Tefsir*, XVI, 228; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, VIII, 2445; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 333-334; Suyūti, *ed-Durru'l-Mensūr*, X, 271-272.

1.1.7.2. Yahudilerin Hz. Peygamber'e Yönelttiği Sorular

Esbābu'n-nuzūl rivayetlerinden anlaşıldığı kadarıyla vahiy sürecinin ilk yıllarından itibaren Medine Yahudileri –özellikle din bilginleri/reisleri- Mekke'deki peygambere birkaç kişilik gruplar halinde gelerek veya müşrikler aracılığıyla yahut mektup yoluyla zaman zaman kendisine sorular yöneltmişlerdir. Bu soruların hicret öncesi dönemde Medine Yahudileri ve ataları İsrailoğulları'na atıf yapılan ayetlerin çoğalmasıyla beraber arttığı söylenebilir.

Nuzūl sürecinin dördüncü suresi olan el-Muddessir suresinin 27-29. ayetlerinde cehennemden bahsedilirken 30. ayetinde عَلِيهَا تِسْعَةَ عَشَرَ ifadesi geçmektedir. 31. ayet ise şöyledir:

وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيِّبُوا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزِدَّ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَزِنَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَى لِلنَّاسِ

Biz cehennem görevlilerini ancak meleklerden kıldık. Onların sayısını inkâr edenler için bir imtihan vesilesi yaptık ki kendilerine kitap verilenlerin kesin olarak bilsinler, iman edenlerin imanı artsın, kendilerine kitap verilenler ve müminler şüpheye düşmesin, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ile kâfirler, 'Allah, örnek olarak bununla neyi anlatmak istedi?' desinler. İşte böyle. Allah, dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir. Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir. Bu, insanlar için ancak bir uyarıdır.

Tefsirlere göre Yahudilerden bir grup, şahâbeden bazılarına “Peygamberiniz cehennem bekçilerinin sayısını biliyor mu?” sorusunu yöneltmiş, onlar bilmediklerini söyleyince, soru Hz. Peygamber'e sorulmuş ve o ellerini iki kez kullanarak on dokuz sayısına işaret etmiş yahut bu ayet nazil olmuştur. Ayet nazil olunca Kureyş'ten Ebū'l-Eşuddeyn veya Ebu Cehil yahut her ikisi de on dokuz sayısını az bularak cehennem meleklerini nasıl yeneceklerine dair alaycı ifadeler kullanmışlar ve 31. ayet nazil olmuştur. Müfessirlerden İbn 'Abbās (ö.68/687), Mucāhid (ö.103/721), Ḳatāde (ö.117/735), İbn Cüreyc (ö.150/767) ve Muḳātil (ö.150/767), kendilerine kitap verilenlerle

kastedilenlerin ehlu'l-kitāb olduğunu ve onların, kitaplarında bu bilginin bulunmasından dolayı kesin bilgi sahibi olup şüpheyeye düşmeyeceklerini belirtmişlerdir. Muḳātil ayette geçen *لَا يَرْتَابُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ* cümlesindeki kitap verilenlerden kastın Tevrat ehli; *الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ* ifadesinden kastın ise Medineli Yahudiler ve Mekkeli müşrikler olduğunu söylemiştir. Muḳātil'in bölge Yahudilerini dinlerine bağlılıklarına göre Tevrat ehli ve Yahudiler olarak iki grupta değerlendirdiği görülmektedir. Buna göre Medine Yahudilerinin büyük çoğunluğunun Tevrat'a uymadıkları söylenebilir. Günümüzde mevcut olan Tanah ve incelenbildiği kadarıyla Yahudiliğe ait diğer kaynaklarda cehennem bekçilerine dair bu tür spesifik bir bilgiye rastlanmamıştır. Söz konusu örnek üzerinden kastedilen ahirete iman olmalıdır. Zira müşrikler ahirete iman etmezken ehlu'l-kitāb ahirete, cennet ve cehennem varlığına iman etmektedir. Yahut "cehennem on dokuz görevlisi"ne dair bir bilgi bölgedeki ehlu'l-kitābın sözlü kültürü içerisinde yer aldığı, onların da başka bazı bilgileri kitaba māl ettikleri gibi bunu da kitaba māl ettikleri söylenebilir.

Kur'an nuzūlünün ilk yıllarında el-İhlāş suresi, sonraki dönemde Yūsuf suresinin nuzūlünde Yahudilerin Hz. Peygamber'e yönelttikleri soruların sebep teşkil ettiği belirtilmişti. Mekke döneminin son aşamasında ise soruların çoğaldığı görülmektedir. Nuzūlün 61. suresi olan Fussilet suresi 42-44. ayetlerin iniş sebebi olarak belirtilen olay, Muḳātil'in aktardığı rivayete göre, Kureyş kâfirlerinin Hz. Peygamber'in 'Āmir b. Ḥaḍramī'nin kölesi olan Yahudi Yesār b. Ebī Fukeyhe'nin yanına gidişinin, bu Yahudi köleden öğrenmek için olduğu iddialarıdır. Bu sözleri duyan 'Āmir, kölesi Yesār'ı, sen Muhammed'e öğretiyorsun, diyerek döver. Yahudi köle "hayır, aksine o bana öğretiyor" cevabını verir.⁴¹² Muḳātil'in bildirdiğine göre Yahudiler Hz. Peygamber'den sâat (kıyametin kopuşu) hakkında bilgi istemişler, bunun üzerine de *سَاعَةٌ إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ...* *sāate*

⁴¹² Muḳātil, *Tefsir*, III, 745.

*ilişkin bilgi O'na havale edilir... ayeti*⁴¹³ nazil olmuştur. Mekke döneminin son aşamasında Hz. Peygamber'e tabi olanların sayıları arttıkça Mekke müşrikleri gibi Yahudi ve Hıristiyanlardan bazıları da iman edenlerle mücadele etmeye başlamışlardır. Nuzülün 62. suresi olan eş-Şūrā suresi 16. ayette onların bu tavrından söz edilmekte ve tartışma sırasında ileri sürdükleri delillerin Rableri nezdinde geçersiz olduğu ifade edilmektedir. İbn 'Abbās'a (ö.68/687) dayanan görüşe göre ayette kastedilenler, Allah'ın davetine icâbet eden Müslümanlarla çekişip tartışmaya giren, insanları doğru yoldan çevirmeye çalışan ehlu'l-kitâbtır. Kātāde'ye (ö.117/735) dayanan görüşe göre de Yahudi ve Hıristiyanlar Müslümanlarla, "Bizim kitabımız sizinkinden önce indirildi, peygamberimiz de sizinkinden önce geldi. Bu nedenle biz Allah'a sizden daha yakınız" gibi sözleri iddialarına delil kılarak, tartışmaya başlamışlar, bunun üzerine Allah bu ayeti inzal etmiştir. Benzeri bir görüş Hasen el-Başrī 'den (ö.110/728) nakledilmiş,⁴¹⁴ Muḳātil (ö.150/767) ise "dinimiz dininizden, peygamberimiz peygamberinizden faziletlidir" diyenlerin Hz. Muhammed henüz Mekke'de iken onun yanına gelen Yahudiler olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁵ Yahudilerin bu tutumu, Hz. Peygamber'in onları, kendi peygamberlerine gönderilmiş olup kendisine de gönderilen dine davet edişinin bir sonucudur. Zira bu ayetten hemen önceki ayetlerde tüm peygamberlere gönderilen dini yaşatmak ve aralarında ayrılığa düşmemek emredilmiş, ehlu'l-kitābın aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düşen ataları gibi olmamaları vurgulanmış, Kitab'a mirasçı olan ehlu'l-kitābın şüphe içinde oldukları bildirilmiş, bundan dolayı Hz. Peygamber'e, ehlu'l-kitābı dine (tevhide) davet devam etmesi, onların arzularına uymaması emredilmiştir. Ayrıca ehlu'l-kitāba: *أَمَنْتُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ اللَّهُ لَا حِجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ* Allah'ın indirdiği bütün

⁴¹³ 41/el-Fuṣṣilet: 47; Muḳātil, *Tefsir*, III, 747.

⁴¹⁴ Taberī, *Tefsir*, XX, 488-489; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XIII, 138-139.

⁴¹⁵ Muḳātil, *Tefsir*, III, 767.

kitaplara iman ettim (Kur'an, Tevrat, İncil ve Zebür'u tasdik ettim), aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum, Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz sizedir. (Ey ehlu'l-kitāb!) aramızda bir tartışma sebebi yoktur. Allah hepimizi biraraya toplayacaktır. Dönüş ancak O'nadır demesi emredilmiştir.⁴¹⁶ Muḳātil, Allah'ın, peygamberleri ile ancak vahiy yoluyla konuştuğunu bildiren ve Hz. Muhammed'e gelen vahiyden söz eden eş-Şūrā suresi 51-53. ayetlerin de Yahudilerin soruları üzerine nazil olduğunu belirtmiştir. Yahudiler Hz. Peygamber'e "Mūsā'nın Allah ile konuştuğu ve O'na baktığı gibi sen niçin Allah ile konuşmuyor ve O'na bakmıyorsun? Allah bunları sana vermedikçe biz de sana iman etmeyiz" demişler, bunun üzerine Allah 51. ayeti indirmiştir.⁴¹⁷ Yahudiler ayrıca Hz. Peygamber'e peygamberlerin ilkinin kim olduğu, Allah'ın kaç peygamber gönderdiği gibi sorular sormuşlar, o da bu soruları cevaplamıştır.⁴¹⁸

Nuzülün 69. suresi olan el-Kehf suresi, Medine'de nazil olduğu söylenen istisna ayetleri bulunmakla birlikte⁴¹⁹ Mekke dönemini altı aşamaya ayıran Cābirī'ye göre Mekke'nin son (altıncı) aşamasında, dört aşamaya ayıran Mevdūdī'ye göre üçüncü aşamasında nazil olmuştur.⁴²⁰ Bu surenin nuzülünde de Medineli Yahudilerin etkisinden söz etmek gerekmektedir. Surenin nuzül sebebine dair tefsirlerde yer alan

---

⁴¹⁶ Bkz. 42/eş-Şūrā:15; bkz. Muḳātil, *Tefsir*, III, 766-767.

⁴¹⁷ Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir. İşte sana da, emrimizle, bir ruh (kalpleri dirilten bir kitap) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle doğru yola eristireceğimiz bir nur yaptık. Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun; göklerdeki ve yerdeki her şeyin sahibi olan Allah'ın yoluna. İyi bilin ki, bütün işler sonunda Allah'a döner. 42/eş-Şūrā: 51-53.

⁴¹⁸ Muḳātil, *Tefsir*, III, 775.

⁴¹⁹ Muḳātil'e göre 1-7. ayetler, Suyūṭī'ye göre 107-110. ayetler Medine'de nazil olmuştur. Muḳātil, *Tefsir*, II, 571; Suyūṭī, *el-İtkân*, I, 61; İstisna olduğu belirtilen diğer ayetler için bkz. Gözeler, *a.g.e.*, s. 288.

⁴²⁰ Cābirī, *Fehmu'l-Kur'an*, c. 2, s. 223-230, 251; Paçacı, "Kur'an'da Ehli Kitab Anlayışı", s. 177; Mevdūdī, *Tefhimu'l Kur'an*, III, 135.

rivayetlere göre Mekkeli müşrikler Medinelî Yahudilere, onların peygamber hakkında bilgi sahibi olduklarını bilerek, Hz. Muhammed'in peygamberliğine dair görüş almaya gitmişler, Yahudiler müşriklere ona bazı sorular yönelterek peygamberliğini sınamalarını söylemişlerdir. Müşriklerin Yahudilerden öğrendikleri soruları Hz. Peygamber'e sormaları üzerine bu sure nazil olmuştur. İbn 'Abbās'tan (ö.68/687) bildirildiğine göre Kureyşliler Nağr b. el-Hāriş ve 'Ukbe b. Ebī Mu'ayt'ı, Hz. Muhammed'in özellikleri ve sözlerini bildirerek, peygamber olup olmadığını Medine Yahudilerinin hahamlarına sormaları için gönderdiler. Nadr ve Ukbe "Siz Tevrat ehlisiniz. Bizi bu arkadaşımız hakkında bilgilendirmeniz için size geldik" deyince, hahamlar, Hz. Muhammed'e üç soru yöneltmelerini, bu sorulara cevap verdiği takdirde peygamber, aksi halde söz uyduran bir adam olacağını söylediler. Bu sorular geçmiş zamanlarda yaşamış, durumları oldukça ilginç olan kaçan gençler ve yeryüzünün batısıyla doğusunu dolaşan adamın durumu ile rûhun ne olduğuydu. Nadr ve Ukbe Mekke'ye dönünce Kureyşlilerden bir grupla Hz. Peygamber'e bu soruları yönelttiler. Hz. Peygamber onlara ertesi gün cevap vereceğini söyledi, fakat inşallah demedi. Vahiy gelmeksizin on beş gece geçmiş ve Mekkeli müşrikler dedikodunun dozunu artırmışken el-Kehf suresi nazil oldu. Surede bu sorulara cevaplar vardı, rûh ile ilgili de *وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا* Sana rûh hakkında soru soruyorlar. De ki: 'Rûh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.'⁴²¹ ayeti vardı.⁴²² İbn 'Abbās'tan (ö.68/687) nakledilen diğer rivayete göre 'Ukbe ve Nadr Medine'ye beş kişilik bir grupla giderler. Mekkeli müşriklerden Hz. Muhammed'in vasıflarını dinleyen Medinelî Yahudiler, bu vasıfları Tevrat'ta bulduklarını, böyleyse onun peygamber, söylediklerinin hak olduğunu ve ona uymaları gerektiğini söylerler. Yine de söz konusu üç soruyu sormalarını, bu üç soruyu Museylemetu'l-Kezzāb'a sorduklarını ve onun

⁴²¹ 17/İsrā: 85.

⁴²² Taberī, *Tefsir*, XIV, 143-144; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 136; Suyūti, *ed-Durru'l-Mensūr*, XIV, 479-480.

cevap veremediğini belirtirler. Rivayet diğesinde olduğu gibi devam eder, Cebrail soruların cevabıyla geldiğinde Hz. Peygamber ona niçin geciktiğini sorar. Cebrail, istisna etmediğinden dolayı geciktiğini, hiçbir şey için ‘inşallah’ demeden ‘yarın yapacağım’ dememesini tembihler. Hz. Peygamber Kureyşlileri çağırıp soruları cevaplayınca onlar “...İki sihirbaz birbirlerine destek oluyor. Biz hepsini inkâr ediyoruz...”⁴²³ derler. Bu sözle Kur’an ile Tevrat’ın yardımlaşıklarını kastetmişlerdir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber önce Zülkarneyn’den haber verip, *Rūh, Rabbimin bileceği bir şeydir...*⁴²⁴ ayetini okuyarak bu konuda bilgisinin olmadığını söylemiş olur - Yahudiler ‘şayet o peygamberse iki soruyu cevaplar, fakat rûh hakkındaki soruya cevap veremez’ demişlerdir.- Hz. Peygamber ardından Aşhâbu’l-Kehf’i anlatır.⁴²⁵ Ruha dair olan soruya *وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا* ayetiyle el-İsrâ’ suresinde değinilmiştir. Kur’an’ın nuzûlündeki ardılığın sureler bazında olmadığı, farklı surelerden ayetlerle olabildiği bilindiğine göre aynı olayda sorulan üç sorunun cevaplarının iki farklı surede gelmiş olması olağan bir durumdur. Rivayet bazı farklarla ve senedsiz olarak Muḳātil’in (ö.150/767) tefsirinde de yer almaktadır. Buna göre Kureyşlilere Hz. Muhammed’in bir peygamber mi yoksa bir yalancı mı olduğunu Yahudilere sormak için Medine’ye birkaç kişi gönderme teklifini Ebu Cehl yapar. İçlerinde Nadr ve Ukbe’nin bulunduğu beş kişi gider. Müşrikler Hz. Peygamber’in tavırlarından bahsederler ve ona dair bir bilginin kitaplarında bulunup bulunmadığını sorarlar. Yahudiler olumlu cevap verince, müşrikler, Muhammed’den daha yaşlı ve şerefli olanlar varken onu tasdik etmek istemediklerini belirtirler. Yahudiler “Biz kitabımızda, insanlar arasında ona karşı en sert ve kaba davranacak olanların onun kavmi olduğunu görüyoruz. İşte ortaya çıkacağı zaman da bu zamandır” derler.

---

⁴²³ 28/el-Ḳaşas: 48.

⁴²⁴ 17/İsrâ’: 85.

⁴²⁵ Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, IX, 480-481.

Müşrikler, Hz. Muhammed'e Museylemetu'l-Kezzâb'ın öğrettiğini söyleyip, onu test etmek için Yahudilerden ancak bir peygamberin bilebileceği bilgiler almak istediklerini söylerler. Yukarıda geçen üç soruyu sormak üzere alıp Mekke'ye dönerler, Ebu Cehl de aralarında olmak üzere Hz. Peygamber'e soruları sorarlar, cevapları veremediği takdirde yalancı olduğuna hükmedecek ve ilahları aleyhinde konuşmasının önünü keseceklerdir. Hz. Peygamber, inşallah demeksizin, yarın size cevap vereceğim, demiş, fakat Cebrail ona üç gün sonra (diğer tefsirlerde on beş gün) gelerek el-Kehf suresi 9. ayetten itibaren bildirmiştir.⁴²⁶ Mucâhid'e (ö.103/721) dayanan sebebi'n-nuzûl rivayetine göre ise Mekke müşrikleri Medine Yahudilerine gönderdikleri bir mektupta Hz. Muhammed'in dürüst ve güvenilir biri olmasıyla birlikte kendisinin peygamber olarak gönderildiği iddiasını belirtip, Yahudilerden ona sorabilecekleri bir şeyler yazmalarını isterler. Yahudiler, diğer rivayetlerde geçtiği şekliyle, cevabi mektupta üç soruyu yazarak gönderirler.⁴²⁷ Tüm kıssalarda olduğu gibi ayetlerde ayrıntı verilmeksizin anlatılan hikâyeler tefsirlerde ayrıntılarıyla tamamlanmıştır. Muqâtil (ö.150/767) tefsirinde genel olarak yaptığı gibi Aşhâbu'l-Kehf⁴²⁸ ve Zulkarneyn⁴²⁹ kıssasına ait ayetlerin her birini ve ayetlerde geçen ifadeleri izah ederken, elinde ve/veya hafızasında mevcut olan ilgili bilgileri ayetlerin ve ayet içi ifadelerin arasında vermektedir. Örneğin 18. ayette geçen ... وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ... ifadesiyle Daḥḥāk'tan (ö.105/723) aktardığı "Cibril toprağın etlerini çürütmemesi için onları yılda iki kez çeviriyordu." rivayetini, وَكَلْبُهُمْ ifadesiyle "koyun çobanı olan Mekselmîna'nın köpeği olan Kıtımîr⁴³⁰ isimli köpektir,

⁴²⁶ Muqâtil, *Tefsir*, II, 574-576.

⁴²⁷ Suyûfî, *ed-Durru'l-Menşûr*, IX, 514-516.

⁴²⁸ 18/el-Kehf: 9-25.

⁴²⁹ 18/el-Kehf: 83-108.

⁴³⁰ Köpeğin ismi diğer tefsirlerde çoğunlukla "Kıtımîr" olarak geçmektedir. Muqâtil tefsirinin bu kısmında bir yazım yanlışı yapılmış olabilir. Nitekim surenin sonunda Aşhâbu'l-Kehf kıssasına dair çeşitli isimler veren Muqâtil orada köpeğin ismini "Kıtımîr" olarak vermiştir. Muqâtil'in sure sonunda verdiği ek bilgi şöyledir: "Mağaranın adı Bâncilûs, karyenin adı Lavus, şehrin adı Efesûs, köpeğin adı Kıtımîr, o iki kadıdan birinin adı Mârinûs, diğerininki Astûs, kralın adı Dakyûs idi. Mağaraya sığınanların adları ise

Allah onu da genç yiğitlerle beraber uyutmuştur” bilgisini birlikte verir.⁴³¹ Muḳātil (ö.150/767) mağarada uyutulan gençlerden Mekselmīnā ve Yemliḥā’nın ismini 19 ve 20. ayetlerin bağlamında da vermiştir. Zira bu ayetlere göre içlerinden biri konuşmuş, diğeri erzak almak üzere şehre gönderilmiştir. Açıklamaya göre Yemliḥā elinde vaktiyle zorbalık eden Daḳyūs’un bastırıldığı dirhemlerle şehre gitmiş, insanlar elindeki eski paraları görünce onun hazine bulduğunu düşünmüşler, kendisine kötülük edileceğinden korkan Yemliḥā durumlarını onlara anlatmış ve birlikte mağaraya gitmişlerdir. Fakat Yemliḥā mağaraya girince Allah mağaranın kapısını üzerlerine kapatmış ve onlardan hiçbiri kurtulamamıştır.⁴³² İbn ‘Abbās (ö.68/687), Mucāhid (ö.103/721), Sa‘īd b. Cubeyr (ö.94/713), Ḳatāde (ö.17/735), Daḥḥāk (ö.105/723), İbn Zeyd (ö.182/798), Suddī (ö.127/745), ‘Atiyye (ö.111/729), Muḳātil (ö.150/767) ve Ebū Şālih (ö.101/719) tarafından 9. ayette geçen كَهْف kelimesinin mağara/oyuk, الرَّقِيم kelimesinin ise Aşḥābu’l-Kehf’in yaşadığı bölgeye ait bir vadinin; kitabenin; mağaranın bulunduğu dağın veya mağaraya sığınan gençlerin köylerinin ismi olduğu yahut anlamının tam olarak bilinmediği şeklinde yorumlar yapılmıştır.⁴³³ İbn ‘Abbās’tan الرَّقِيم ‘in ne olduğunu bilmediği, Yahudi mühtedi K‘abu’l-Aḥbār’a (ö.32/653) sorup, ondan “Aşḥābu’l-Kehf’in terkettikleri köyün ismidir” cevabını aldığı ve bu köyün Eyle(Kudüs)’ye yakın bir yerde olduğu bilgisi aktarılmıştır. İbn ‘Abbās’ın ayrıca bu kelimenin Eyle (Kudüs) yakınlarındaki bir vadide bulunan yazıtları ifade ettiği görüşü de aktarılmıştır.⁴³⁴

Devānus, Navās, Mārtūnis, Resārinūs, Ḳātilus, Ṭastatnūs, Mekselmīnā ve Yemliḥā idi.” Muḳātil, *Tefsir*, II, 606; krş. I. Guidi, “Seven Sleepers”, *ERE*, New York, 1921, XI, 428; İsmet Ersöz, “Ashāb-ı Kehf”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 465-466.

⁴³¹ Muḳātil, *Tefsir*, II, 578.

⁴³² Muḳātil, *Tefsir*, II, 579.

⁴³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, XV, 157-160; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, VII, 2346; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 138-139; Suyūtī, *ed-Durru’l-Menşūr*, IX, 487-489; Muḳātil, *Tefsir*, II, 574.

⁴³⁴ Ṭaberī, *Tefsir*, XV, 157-158; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 138; Suyūtī, *ed-Durru’l-Menşūr*, IX, 487, 488. Kudüs şehri, birbirine yakın anlamlarda olsa da, tarih boyunca farklı isimlerle anılmıştır. Bunlardan biri de “Allah’ın evi” yahut “kutsal şehir” anlamındaki Eliyah/Elia/Iliya/İlya’dır. Muammer Gül, “Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”, *FÜSBD* XI, S. 2, 2001, s. 308.

Kur'an'da Hz. Peygamber'e bu gençlerin kaç kişi oldukları hususunda "üç veya beş" diyenlerin, bilmeksizin, karanlığa taş atarcasına söz söyledikleri, "yedi" diyenlerin de bilgi sahibi olmadıkları, bunları Allah'ın ve çok az kimsenin bildiği, bu nedenle de sarih bilgiler dışında bu konularda tartışmaya girmemesi ve bunlar hakkında ehlu'l-kitābtan hiç kimseye herhangi bir soru yönelmemesi söylenmiştir.⁴³⁵ Muḳātil (ö.150/767) söz konusu tartışmayı yapanların Hıristiyanlardan Necranlılar ve Mar-Y'akübiler olduğunu, Hıristiyanlardan Naşturîlerin bir kısmının ise ayette istisna edilen grup olduğunu, onların mağaradakilerin sayısını bildiğini belirtmiştir. Muḳātil'e göre Allah peygamberine Hıristiyanlarla bu konuda Kur'an'da belirtilenlerin dışında tartışmamasını ve onlardan birine bir şey sormamasını emretmiştir.⁴³⁶ Suddî'ye (ö.127/745) göre gençlerin sayısı üçtür diyenler Yahudiler, beştir diyenler ise Hıristiyanlardır.⁴³⁷ İbn 'Abbās (ö.68/687) ve Ḳatāde'den (ö.117/735) bu ayette Allah'ın istisna ettiği kimselerin ehlu'l-kitāb olduğu, onların mağaradakilerin sayılarını bildikleri yorumu aktarılmıştır. Bununla birlikte İbn 'Abbās'ın kendisinin de ayette ifade edilen bu bilgiye sahip olan az kişiden biri olduğunu belirterek gençlerin yedi kişi olup, köpekleriyle birlikte sekiz olduklarını söylediği çeşitli kanallardan aktarılmıştır.⁴³⁸ İbn Ebî Hâtim (ö.327/938) tefsirinde 'Abdullāh İbn Mes'ūd'un da (ö.32/653) kendisi için aynı şeyi belirterek gençlerin yedi kişi olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.⁴³⁹ Suyūṭî'nin (ö.911/1505) Taberānî'den (ö.360/971) aldığı rivayette İbn 'Abbās söz konusu yedi kişiyi isimleriyle tek tek zikretmiştir.⁴⁴⁰ Buna göre İbn 'Abbās'ın kendisini

---

⁴³⁵ 18/el-Kehf: 22.

⁴³⁶ Muḳātil, *Tefsir*, II, 580-581.

⁴³⁷ İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VII, 2354; Suyūṭî, *ed-Durru'l-Mensūr*, IX, 512.

⁴³⁸ Taberî, *Tefsir*, XV, 219-220; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VII, 2354; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 148; Suyūṭî, *ed-Durru'l-Mensūr*, IX, 512-513.

⁴³⁹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VII, 2354; Suyūṭî, *ed-Durru'l-Mensūr*, IX, 512.

⁴⁴⁰ Suyūṭî, *ed-Durru'l-Mensūr*, IX, 513.

ehlu'l-kitāb'la birlikte bilgi sahibi olanlar arasında sayması, elinde ehlu'l-kitāba ait bazı dökümanların bulunduğu ve oradan bu isimleri yazdığı yahut ehlu'l-kitābtan bir şekilde bilgiyi aldığını düşündürmektedir.

Hicri ikinci asırdan itibaren yazılmış tefsirlerde kıssalara dair anlatıların çeşitlenip çoğaldığı görülmektedir. Bu durum ehlu'l-kitāb kültürüne ait yazılı eserlerin ulaşılabilir olmasının yanında söz konusu kıssalar üzerinden vaaz/öğüt içeren ilave hikâyelerin üretilmiş olmasıyla da açıklanabilir. Söz konusu tefsirlerde bu tür hikâyelerin yanı sıra tarihî bilgilerin de daha fazla olduğu gözlenmektedir. Burada Aşhābu'l-Kehf ve Zulkarneyn kıssasına dair ayetlerin tefsirlerinde aktarılan çeşitlenmiş/çoğalmış anlatılara değinilmeyecektir.⁴⁴¹ Aşhābu'l-Kehf'in, diğer bir deyişle mağaraya sığınan gençlerin yaşadıkları dönem hakkında tefsir rivayetleri kesin bir bilgi vermiyor olsa da Taberî'nin (ö.310/923) İbn İshāq'tan (ö.151/768) aktardığı rivayete göre bu gençlerin putperest Rum kralı zorba Daqyānūs⁴⁴²/Daqyūs⁴⁴³ zamanında Hz. 'İsā'nın dinine bağlı oldukları bilgisi verilmiştir. Bu kıssa, çalışmada esas alınan bütün tefsirlerde yer alan surenin nuzül sebebini bildiren rivayete göre Mekke müşriklerinin Hz. Muhammed'in peygamberliğini denemek için Medine Yahudilerinden aldıkları üç sorudan birinin cevabıdır. Buna göre, söz konusu bilginin Yahudilerin kaynaklarında yer almış olması gerektiği ve söz konusu gençlerin Yahudilerin onaylamadığı bir dine mensup olamayacakları söylenmiştir. İbn Keşir bu konuda şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Onların Meryem oğlu 'İsā'nın (as) dinine mensup oldukları söylenmiştir.

⁴⁴¹ Aşhābu'l-Kehf kıssası ile bağlantılı anlatılar için bkz. Taberî, *Tefsir*, XV, 162-176, 197-211; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VII, 2347-2350; Suyûtî, *ed-Durru'l-Menşür*, IX, 482, 489-504, 518.

⁴⁴² Bkz. Taberî, *Tefsir*, XV, 163-165; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 140.

⁴⁴³ Bkz. Mukâtil, *Tefsir*, II, 574, 579; Suyûtî *ed-Durru'l-Menşür*'da İbn Ebî Hâtim'den aktardığı Suddî rivayetinde geçen kralın ismini Dekyūs olarak verirken, İbn Ebî Hâtim'in tefsirinde kralın ismi Raybūs olarak geçmektedir. Bu fark harf benzerliğine bağlı bir yazım yanlışından kaynaklanmış olabilir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VII, 2346; Suyûtî, *ed-Durru'l-Menşür*, IX, 488; Suddî rivayetinde geçen Dekyūs isminin batılı kaynaklarla uyumlu olduğu görülmüştür. Efes'in yedi uyurları hikâyesi içerisinde Decius ismiyle geçmektedir. Bkz. I. Guidi, “Seven Sleepers”, *ERE*, New York, 1921, XI, 428.

Allah en doğrusunu bilir, ancak onların Hıristiyanlık dininden önce yaşadıkları bütünüyle açıktır. Çünkü bu gençler Hıristiyan olsalardı, kendilerini Hıristiyanlardan tamamen ayrı tutan Yahudi hahamları, aralarındaki mesafeye rağmen onlara dair haberleri, onların durumlarını muhafaza etmezlerdi. Kaldı ki İbn ‘Abbās’tan (ö.68/687) aktarılan rivayete göre Kureyşliler Medine’deki Yahudi hahamlarına bir heyet gönderip, onlardan Hz. Peygamberi denemek için bazı bilgiler istediklerinde onlar, Hz. Peygamber’e mağaraya sığınan gençlerin durumu, Zülkarneyn’in haberi ve rûh hakkında sorular yöneltmelerini söylemişlerdi. Bu da sordukları bu soruların cevapları hakkında ehlu’l-kitâbın kitaplarında bilgiler olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bunlar Hıristiyanlık öncesi döneme aittirler. Allah en iyisini bilir.”⁴⁴⁴

“Ashâb-ı Kehf kıssasının özünü teşkil eden ve ölümden sonra dirilişin bir misâli olan uzun süre mağarada uyuyup yeniden uyanma hadisesi, İslam’ın dışındaki diğer bazı dinlerde ve çeşitli efsanelerde de yer almaktadır... Örneğin Hint kutsal kitaplarından Mahabharata’da⁴⁴⁵ yedi kişinin, peşlerinde bir köpek olduğu halde riyâzet için krallığa ve dünyaya yüz çevirdikleri nakledilmiştir. Yahudilikte ise Talmud’da Honi ha-Meaggel adlı şahsın yetmiş yıl, Abimelek’in de altmışaltı yıl uykudan sonra uyandıkları hikâyeye edilmektedir. Ashâb-ı Kehf ile ilgili kıssa ana hatlarıyla ‘Efes’in yedi uyurları’ adıyla Hıristiyanlık’ta da mevcut olup İmparator II. Theodosius’un saltanatının otuz sekizinci yılında Efes şehrine yakın bir mağarada hiç bozulmamış cesetlerin

---

⁴⁴⁴ İbn Keşir, *Tefsir*, V, 140.

⁴⁴⁵ “Büyük Savaş” anlamına gelen *Mahabharata* Hint kültürünün en önemli iki destanından – diğeri *Ramayana* – birisidir. On sekiz kitap halinde tertiplenmiştir. Yazarı ve kompoze edilme tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, asırlarca şifahi olarak aktarıldıktan sonra tahminen M.Ö. IV-II. yüzyıllar arasında hâlihazır formunu aldığı, M.S. I. veya II. asırda ise bazı eklemelerle yazıya geçirildiği, III. asırda son şeklini aldığı düşünülmektedir. Destan, Hint dini düşüncesi hakkında inançtan ibadete, mitolojiden felsefeye uzanan çok geniş yelpazede bilgi sunar. Özellikle yaklaşık yüz bin beyitle dünyanın en uzun destanı olan *Mahabharata*’nın yedi yüz beyitlik küçük bir bölümünü oluşturan *Bhagavat-gita* dinî hayattaki etkisi ve şöhreti bakımından Hinduizm’in yegâne kutsal kitabı gibidir. Ali İhsan Yitik-Hammet Arslan, Vedalar ve Kaynağı Üzerine, *Milel ve Nihal Dergisi* 8/1 (Ocak-Nisan 2011): 244; Cemil Kutlutürk, *Hinduizm’de Avatar İnancı*, Otto Yay., Ankara 2017, s. 20-22.

bulunması olayına dayanmaktadır... Bu kıssaya göre İmparator Decius (Dakyanus) putlara tapınmayı ve Hıristiyanların onlara kurban kesmelerini emreder. Gizlice Hıristiyan olmakla suçlanan yedi genç imparatorun veya valinin huzuruna getirilir. Gençler putlara tapmaya, onlar için kurban kesmeye zorlanırlar. Gençler bunu kabul etmeyince kendilerine mühlet verilir, bu sürede imparatorun şehirden ayrılmasını kollayan gençler Anchilus dağı yakınlarında bir mağaraya gizlenirler. Gençler aranır ve sonunda mağaraya gizlendikleri anlaşılınca kapısına kayalar yığılarak mağaraya diri diri kapatılırlar, iki madeni levhaya hikâyeleri yazılarak kayaların altına konulur. 307 (diğer rivayetlere göre 158, 197 veya 353) yıl sonra Hıristiyan olan İmparator II. Theodosius zamanında (M.S. 401-450) ölümden sonra dirilişi inkâr eden bir akım ortaya çıkar ve mağaradaki gençler Tanrı tarafından uyandırılırlar. Mağarada bir gün kaldıklarını zanneden gençler içlerinden birini, Diomedes'i şehre gönderirler. O şehrin kapılarında haç görünce şaşırır. Elindeki Decius dönemi parasıyla yiyecek almak isteyince esnaf onun hazine bulduğunu zannederek etrafında toplanırlar. Decius, şehrin papazı ve vali tarafından sorguya çekilir ve onları mağaraya davet eder, Efesliler tepeye tırmanınca gençlerin hikâyesinin yazıldığı iki kurşun levhayı bulurlar. İmparatora haber verilir o da mağaraya gelir, gençlerden Maximilian veya Achilides, yeniden dirilmenin gerçek olduğunu göstermek için Tanrı'nın kendilerini derin bir uykuya yatırdığını ve kıyametten önce dirilttiğini söyler. Daha sonra gençlerin hepsi ölüm uykusuna yatarlar ve oraya bir bazilika yapılır... Efes'in yedi uyurlarının sayısı Grek Batı geleneğinde de yedi olarak kabul edilmektedir. Süryanice yazılan bir vaazda sayı sekiz olarak geçmiştir. Ana hedefi ölümden sonra diriliş olan yedi uyurlar kıssasının Hıristiyanlıkta ilk defa Süryaniler tarafından nakledildiği, dolayısıyla doğu kaynaklı olduğu da ileri sürülmüştür.”⁴⁴⁶ Bu hikâye ayrıntılar hariç Kur'an'daki anlatımla örtüşürken,

---

⁴⁴⁶ İsmet Ersöz, “Ashâb-ı Kehf”, *DİA* 3 (1991): 465-466; bkz. I. Guidi, “Seven Sleepers”, *ERE* 11 (New York: 1921): 428-430.

ayrıntılarıyla da tefsir rivayetleri ile genel olarak örtüşmektedir. Özellikle Muḳātil'in (ö.150-767) "Efes'in Yedi Uyurları" hikâyesini aktardığı söylenebilir. Yer, kişi adları, kişi sayıları vb. birçok ayrıntının benzerliği Muḳātil'in hikâyeyi yazılı olarak alıp naklettiği düşüncesini uyandırmaktadır. "II. Theodosius saltanatının otuz sekizinci yılında uyanan gençlerin –VI. yüzyılın çeşitli kaynaklarınca bilinmektedir-, İmparator Decius zamanda (250) uykuya daldıkları kabul edildiğinde mağarada kaldıkları süre yaklaşık 200 yıldır. Bu süre 307 yıl kabul edildiği takdirde mağaraya gizlenme olayının Decius'tan önce gerçekleşmiş olması gerekir."⁴⁴⁷

Kur'an'da geçen *وَأَزْدَادُوا تِسْعًا* *mağaralarında üç yüz yıl kaldılar, buna dokuz yıl da eklediler*⁴⁴⁸ ifadesini Mucāhid (ö.103/721) gibi bazı müfessirler Allah'ın peygamberine süreye dair verdiği bilgi –ki bu mağara ehlinin orada uyuduğu vakittir- olarak değerlendirmişlerdir. Bu süre güneş takvimine göre üç yüz yıl iken, ay takvimine göre üç yüz dokuz yıldır. Daḥḥāk'tan (ö.105/723) bildirildiğine göre *وَأَزْدَادُوا تِسْعًا* *mağaralarında üç yüz kaldılar* ifadesi önce nazil olmuş, bunun üzerine ashap Hz. Peygamber'e "gün mü, ay mı, yıl mı?" şeklinde sorunca ayetin *سِنِينَ* *سِنِينَ* *وَأَزْدَادُوا تِسْعًا* *يَل، buna da dokuz eklediler* kısmı nazil olmuştur.⁴⁴⁹ İbn 'Abbās (ö.68/687) ve Ḳatāde (ö.117/735) gibi bazı müfessirler ise bu ayetin iḥbārī olduğunu, ifade edilen süreye dair sözü ehlu'l-kitābın söylediğini belirtmişlerdir. Hatta 'Abdullāh İbn Mes'ūd'un (ö.32/653) ayeti *وَقَالُوا لَبِثُوا* *dediler ki* şeklinde okuduğu bildirilmiştir. Buna göre *وَأَزْدَادُوا تِسْعًا* *وَأَزْدَادُوا تِسْعًا* *وَأَزْدَادُوا تِسْعًا* *وَأَزْدَادُوا تِسْعًا* ayeti ile ehlu'l-kitāba ait bir bilgi doğrudan aktarılmıştır. Muḳātil de (ö.150/767) bu sözün Hıristiyanlara ait olduğunu

⁴⁴⁷ Ersöz, "Ashāb-ı Kehf", *DİA* 3, s. 466.

⁴⁴⁸ 18/el-Kehf: 25.

⁴⁴⁹ Ṭaberī, *Tefsir*, XV, 229-230; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, VII, 2356; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 150; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, IX, 520.

söylemiştir.⁴⁵⁰ Bu da ehlu'l-kitābın, kanonik veya apokrif-psödepigrafik kitaplarında olan bazı ifadelerin yahut irticalen söylediklerinin Kur'an'da bir şekilde yer alabildiğini göstermektedir.

Yahudilerin sorularının kıssanın nuzûlüne sebep teşkil etmesinden dolayı İbn Keşir'in Aşhābu'l-Kehf olayının Hz. 'İsā'dan önce yaşanmış olabileceği, hikâyesinin de Yahudi kaynaklarında bulunabileceğine dair açıklaması aktarılmıştı. İbn 'Abbās'tan (ö.68/687) kendisinin bilmediği الرَّقِيمِ kelimesinin anlamını, bir Yahudi âlimi olan K'abu'l Aḥbār'a (ö.32/653) sorduğu ve ondan bu gençlerin yaşadığı yaklaşık olarak Eyle (Kudüs) yakınlarında yer alan bir yöre olduğuna dair cevap aldığı, İbn 'Abbās'ın ayrıca bu kelimenin Kudüs yakınlarındaki bir vadide bulunan yazıtları ifade ettiği görüşü aktarılmıştı. Tefsir rivayetleri dikkate alındığında *Aşhābu'l-kehf ve'r-raḳīm*'in, yazdıklarını Lut Gölü yakınlarındaki mağaralarda koruyan Esseniler olabileceğine dair görüşlere katılmak mümkün görünmektedir.⁴⁵¹ Bununla birlikte benzeri bir hikâyenin kadim Hint efsanelerinde de bulunması, kıssanın Hıristiyanlık veya Yahudiliğe ait oluşundan ziyade tarihsel süreç içerisinde çeşitli yollarla etkileşen birçok kültüre dâhil olduğunu, yazılı veya şifahi olarak aktarılabildiğini gösterir niteliktedir. Medine Yahudilerinin bildiği bu kadim hikâye, Kur'an'da tevhit dininin önemi, bu dini benimseyen gençlerin sebatı, Allah tarafından korunmaları ve ölümden sonra dirilişin vurgulanması gibi temalarla işlenmiştir. Hikâyeye ait ayrıntılar ise ilk dönem müfessirleri tarafından Hıristiyanlığa ait kaynaklardan alınmış görünmektedir. Kur'an'da mağaraya sığınan gençlerin sayısı verilmeyip hikâyeye ilgili spekülasyonlara

---

⁴⁵⁰ Taberî, *Tefsir*, XV, 229; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VII, 2356; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 150-151; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IX, 519-520; Muḳâtil, *Tefsir*, II, 581-582.

⁴⁵¹ Söz konusu görüşler için bkz., Ersöz, "Ashâb-ı Kehf", *DİA* s. 466-467; Mustafa Öztürk, "Zülkarneyn Kıssası", *KTÜİFD*, I, S. 2, Trabzon 2014, s. 12; İsmâ'îl Taşpınar, "Hz. İsâ Döneminde Münzevi Bir Cemaat: Esseniler", *İsevilik: Hz. İsâ İslamı, Köprü Dergisi*, S. 93, 2006, Erişim 14 Mart 2018; <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=Eskİsâyilar&Goster=Yazi&YaziNo=740>.

gönderme yapılırken, tefsir rivayetlerinin çoğunluğunda Hıristiyan kaynaklarında ve daha öncesine ait Hint kaynaklarında hikâye edildiği gibi bu gençlerin sayısının yedi olduğu belirtilmiştir. Tefsirlerden anlaşıldığı kadarıyla Kur'an'da gençlerin mağarada kaldıkları belirtilen süre de esasen bu hikâyelere ait bir spekülasyonun dile getirilişidir.

Mekke döneminde Medinelî Yahudilerin Hz. Peygamber'e sordurduğu üç sorudan biri olan "yeryüzünün batısını ve doğusunu dolaşan adamın durumu"⁴⁵² sorusunun cevabı Kur'an'da وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الَّذِينَ قَالُوا سَأْتِلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ نَكَرًا *Sana Zülkarneyn hakkında da soruyorlar. Onlara ondan bahsedeceğini söyle* ayetiyle başlamaktadır.⁴⁵³ Çalışmada Ashâb-ı Kehf kıssası kısmen ayrıntılı ele alınmışken Zülkarneyn kıssasına kısaca değinilecektir. Tefsirlerde Zülkarneyn'in kimliği, nitelikleri, "Zülkarneyn" isminin anlamı/tahlili⁴⁵⁴, peygamber olup olmadığı, ayetlerde bahsi geçen seyahatlerini nerelere yaptığı, seyahatlerine dair ayrıntılar, seyahatlerinden birinde kendilerine karşı yardım istenilen Ye'cüc ve Me'cüc'ün hangi topluluklar olduğu ve nitelikleri ile Zülkarneyn'in onları engellemek için yaptığı seddin ayrıntılarına dair birçok anlatı bulunmaktadır.⁴⁵⁵ Kur'an'da bu kıssanın zikredilişini de içeren sebebi nuzûl rivayetlerinden en çok kullanılan İbn 'Abbâs'tan (ö.68/687) aktarılanlar ile Mucâhid'den (ö.103/721) aktarılan bir rivayet yukarıda verilmişti. Zülkarneyn kıssasının tefsirinde farklı olarak Suyûṭî'nin (ö.911/1505) İbn Ebî Hâtim'den

⁴⁵² Ṭaberî, *Tefsir*, XIV, 143-144; İbn Keşîr, *Tefsir*, V, 136; Suyûṭî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IX, 479-480.

⁴⁵³ 18/el-Kehf: 83; Zülkarneyn kıssası 83-98 ayetler arasındadır.

⁴⁵⁴ Çalışmada ele alınan tefsirlerde genel olarak Ehlü'l-Kitâb kaynaklı bilgilere göre "Zülkarneyn" iki cihet(doğu-batı)/iki ülke(Rum ve Pers)/iki ömür-nesil-/iki boynuz/iki örgü/iki soy/iki ilim/iki güç sahibi gibi anlamlara gelen bir lakaptır. Tarihsel olarak ise Romalı-Makedonyalı-Yunanlı İskender/Rum ve Perslere hâkim olan bir hükümdar/Mısırlı-Yunanlı Merzebe b. Merzebe/Hz. İbrâhîm zamanında yaşamış olan I. İskender gibi kimliklere tekabül ettiği üzerinde durulmuştur. Farklı kaynaklarda daha farklı kimliklerden de söz edilmektedir. Bkz. Öztürk, "Zülkarneyn Kıssası", s. 18-22.

⁴⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ṭaberî, *Tefsir*, XV, 368-414; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VII, 2381-2391; İbn Keşîr, *Tefsir*, V, 189-197; Suyûṭî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IX, 629-686; Muḳâtil, *Tefsir*, II, 599-603; Öztürk, "Zülkarneyn Kıssası", ss. 7-32.

(ö.327/938) alıntılacağı Suddî'den (ö.127/745) aktarılan bir sebebi nuzûl rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayette Yahudilere atfedilen ifadelerle göre bölgede İbrâhîm, Mûsâ ve 'İsâ peygamberlerin biliniyor olması olağan bir durumdur, diğer peygamberleri ise Yahudiler haklarında konuşarak bilinir olmalarını sağlamaktadırlar. Zülkarneyn'e gelince, Yahudiler onun Tevrat'ta sıkça söz edilmediğinden Hz. Muhammed tarafından bilinmediğini düşünmektedirler, bu nedenle Hz. Muhammed'i bu bilgiyle sınamak istemişlerdir. Hz. Peygamber'e "Ey Muhammed! Sen İbrâhîm'i, Mûsâ'yı, 'İsâ'yı ve bizden işitmiş olduğun diğer peygamberleri zikretmektesin. Bize Tevrat'ta sadece bir yerde zikredilmiş olan peygamberden bahset" demişler, Hz. Peygamber "o da kimdir?" diye sorunca onlar "Zülkarneyn" cevabını vermişlerdir. Hz. Peygamber "Onun hakkında bana bir şey bildirilmedi" deyince Yahudiler onu yenilgiye uğrattıklarını düşünerek sevinçle ayrılırlarken Cebrail *وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْقُرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا* ayetlerini getirmiştir. Benzeri bir rivayet Ğufre'nin azatlısı 'Umer'den de aktarılmıştır.⁴⁵⁶ Cubeyr b. Nufeyr'den (ö.80/699) aktarıldığına göre ise Hz. Peygamber'e "şayet peygambersen bize Zülkarneyn'den bahset" diyenler Yahudilerden bir grup hahamdır. Hz. Peygamber onlara, onun sebeplerine dayanarak yeryüzünü dümdüz eden bir kral/melek olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁷ Sure içerisindeki Zülkarneyn kıssasının Mekke'de mi yoksa Medine'de mi nazil olduğuyula ilgili ortaya çıkan farklı görüşlerin söz konusu sebebi'n-nuzûl rivayetlerinin farklılığından kaynaklandığı söylenebilir. Zülkarneyn'le ilgili sorunun Hz. Peygamber'e Yahudilerin yönlendirmesiyle diğer iki soruyla birlikte Mekke'li müşrikler tarafından ve Mekke'de yöneltildiğine dair İbn 'Abbâs (ö.68/687) ve Mucâhid'den (ö.103/721) aktarılan rivayetler esas alındığında kıssanın Mekke'de, Suddî'den (ö.127/745) aktarıldığı gibi Medineli Yahudiler tarafından yöneltildiği bilgisinin yer

⁴⁵⁶ Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IX, 629-630; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VII, 2381-2382.

⁴⁵⁷ Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IX, 632; Hz. Ali'den aktarılan bir rivayete göre o Zülkarneyn'in bir peygamber veya melek olmayıp, ancak salih bir kul olduğunu belirtmiştir. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IX, 630-631.

aldığı rivayet esas alındığında ise Medine’de nazil olduğu düşünülebilir. Bize göre kıssanın ilgili sorular üzerine Mekke’de nazil olduğu, bununla birlikte Yahudiler/Yahudi hahamlar tarafından Medine’de sorunun farklı ortamlarda tekrar yöneltildiği ve Hz. Peygamber’in cevap olarak bazen aynı ayetleri tekrar okuduğu, bazen kıssanın bir kısmına dair kısa bir ifadeyle geçiştirdiği şeklinde bir üçüncü görüş de mümkün görünmektedir.

Tefsirlerde Yahudilikten İslam’a geçmiş olan K’abu’l-Ah̄bār’dan (ö.32/653) ve ehlu’l-kitāba ait bilginin önemli kaynaklarından biri olan Vehb b. Münebbih ’ten (ö.113/731) aktarıldığı gibi Ukbe b. ‘Āmir el-Cuhenī (ö.58/678) ve ‘Alī b. Ebî Tālib’den de (ö.40/661) Zülkarneyn’e dair mitolojik unsurları da içeren çeşitli anlatılar aktarılmıştır. Bunlardan en uzun ve ayrıntılı olanı Vehb b. Münebbih ’ten aktarılandır.⁴⁵⁸

Zülkarneyn’le ilgili, Yahudilerin Mekkeli müşrikler aracılığıyla yahut bilakis kendileri tarafından Hz. Peygamber’e yönelttikleri soru, tefsir rivayetlerinde Aşhābu’l-Kehf ve rūḥ’a dair sorularla birlikte “yeryüzünün doğusuyla batısını dolaşan adam hakkındaki haber neydi?”⁴⁵⁹, “doğuya ve batıya ulaşan Zülkarneyn’den haber ver”⁴⁶⁰, “Daha önce kral olup durumu şöyle şöyle olan Zülkarneyn hakkında sorun”⁴⁶¹,

---

⁴⁵⁸ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, XV, 368-369, 370-371; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, IX, 633-650. İbn Keşir, tefsirinde bu anlatıların büyük çoğunluğunun İsrailoğulları’nın haberlerinden aktarıldığını ve bir kısmının çirkinliklerle dolu olduğunu ifade etmiştir. Bkz. İbn Keşir, *Tefsir*, V, 189, 190, 191.

⁴⁵⁹ İbn ‘Abbās’tan aktarılan bu rivayet için bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, XV, 143; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 136; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, IX, 479.

⁴⁶⁰ İbn ‘Abbās’a dayandırılan rivayet için bkz. Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, IX, 481; Mucāhid(103/721)’e dayandırılan rivayete göre Mekkeli müşriklerin mektup yoluyla Yahudilerden aldıkları sorularda ise diğer iki soruyla birlikte yalnızca “Zülkarneyn hakkında sorun” şeklinde geçmiştir. Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, IX, 515.

⁴⁶¹ Muḳātil, *Tefsir*, II, 575.

“Zulkarneyn hakkında sorun”⁴⁶² ifadeleriyle yer almıştır. Suddî’den (ö.127/745) aktarılan rivayete göre ise Yahudiler Hz. Peygamber’e “...Bize Tevrat’ta sadece bir yerde zikredilen peygamberden bahset” demişler, Hz. Peygamber’in onun kim olduğunu sorması üzerine “Zulkarneyn” cevabını vermişlerdir.⁴⁶³ Son dönemde tefsir alanında eser veren bazı araştırmacılar söz konusu soruların Yahudiler tarafından sorulmasının, Zulkarneyn’in onlar tarafından bilinen ve önemsenen bir kişilik olduğuna işaret ettiğini dile getirmişlerdir. Örneğin Zulkarneyn Yahudi tarihinde önemli bir yere sahip olan Büyük Kyros (Koreş) olabilir.⁴⁶⁴ Genellikle monoteist ya da Zerdüştî olduğu kabul edilen ve aynı zamanda ilk insan hakları bildirgesi olarak kabul edilen “Kiros Silindiri”nin⁴⁶⁵ sahibi olarak bilinen Büyük Kyros⁴⁶⁶ milattan önce 539’da Bâbil krallığını mağlup ederek Yahudilerin buradaki esaretine son vermiş, daha sonra yayımladığı bir fermanla onların Kudüs’e dönmelerine ve dinî inançlarını özgürce yaşamalarına izin vermiştir.⁴⁶⁷ Tanah’ta Koreş’in bu fermanla *Göklerin Allah’ı Yehova yerin bütün krallıklarını bana verdi ve Yahuda’da olan Yerusâlim’de kendisi için bir ev yapayım diye bana emretti. Onun bütün kavminden aranızda kim varsa, Allah’ı Rab onunla beraber olsun ve çıksın ve İsrâilin Allah’ı Yehova’nın Yerusâlim’de olan evini*

⁴⁶² Mucâhid’e dayandırılan rivayete göre Mekkeli müşriklerin mektup yoluyla Yahudilerden aldıkları sorularda diğer iki soruyla birlikte geçmiştir. Suyûfî, *ed-Durru’l-Mensûr*, IX, 515.

⁴⁶³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VII, 2381; Suyûfî, *ed-Durru’l-Mensûr*, IX, 629.

⁴⁶⁴ Öztürk, “Zülkarneyn Kıssası”, s. 20.

⁴⁶⁵ “Kyros Silindiri” ve “Silindir Kitabı” isimleriyle bilinen çivi yazılı kitabe, silindir şekline getirilmiş kilden yapılmış ve pişirilmek suretiyle sağlamlaştırılmıştır. Büyük Kyros’un Bâbil’i ele geçirmesinin ardından M.Ö. 539’da yazılan kitabede Bâbil dilinde yazılmış 45 satırlık bir metin yer almaktadır. Silindir, 1879’da Bâbil’de yapılan kazılar sırasında Marduk Tapınağı’nın temelleri altında bulunmuştur. Halen British Müzesi’nde sergilenmektedir. Eray Karaketir, “Pers Kralı Büyük Kyros’un (M.Ö. 559-530) Silindir Kitabesi”, *Bilim ve Ütopya Dergisi*, S. 272, Şubat 2017, s. 96.

⁴⁶⁶ Kyros hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Osman Kurt, “Yahudi Kaynaklarında Kral Tipolojileri: Nebukadnezar ve Koreş Örneği”, *CÜİFD*, X, S. 2, 2006, s. 426-429; Eray Karaketir, “Pers Kralı II. Kyros’un (Büyük Kyros) (M.Ö. 559-530) Soyağacı, Ailesi ve İsmi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Aralık 2016, II, S. 3, ss. 68-83.

⁴⁶⁷ Bkz. II. Tarihler, 36: 22-23; Ezra, 1: 1-4; 6: 3-5; Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 120.

yapsın.⁴⁶⁸ dediği kaydedilmiştir. Fermanın verildiği diğer bir bölümde Kudüs'te yapılacak olan mabedin yapı malzemesine, ne şekilde yapılacağına, masrafının krallık tarafından karşılanacağına ve sürgünde Bâbil'e götürülen mabed malzemesinin de iade edilip yeni mabede konulacağına dair ayrıntılar yer almıştır.⁴⁶⁹ Yahudileri esaretten kurtarıp onlara kutsallarını iade eden Koreş için Tanah'ta ayrıca şöyle denilmiştir:

Rab meshettiği kişiye, sağ elinden tuttuğu Koreş'e sesleniyor. Uluslara onun önünde baş eğdirecek, kralları silahsızlandırarak, bir daha kapanmayacak kapılar açacak. Ona şöyle diyor: Senin önün sıra gidip dağları (çıkıntıları) düzleyecek, tunç kapıları kırıp demir sürgüleri parçalayacağım. Seni adınla çağırmanın ben Rab, İsrâil'in tanrısı olduğumu anlayasın diye karanlıkta kalmış hazineleri, gizli yerlerde saklı zenginlikleri sana vereceğim. Sen beni tanımadığın halde kulum Y'aküb soyu ve seçtiğim İsrâil uğruna seni adınla çağırıp onurlu bir unvan vereceğim. Rab benim, başkası yok. Beni tanımadığın halde seni güçlü kılacağım. Öyle ki doğudan batıya dek benden başkası olmadığını herkes bilsin.⁴⁷⁰

Buna göre Tanrı İsrailoğulları'na yaptığı iyilik karşılığında Koreş'i güç, zenginlik ve fetihlerle müjdelemiş ve doğudan batıya dolaşabilmesi için yeryüzünü onun için düzleyeceğini söylemiştir. 2. Pasukta Tanrı'nın Koreş'e söylediği *Senin önün sıra gidip dağları (çıkıntıları) düzleyeceğim...* ifadesi Zülkarneyn kıssasının tefsirlerinde birkaç farklı kanaldan aktarılan rivayetteki ifadelerle örtüşmektedir. Cubeyr b. Nufeyr'den (ö.80/699) bildirildiğine göre bir grup Yahudi haham Hz. Peygamber'e "Eğer peygambersen bize Zülkarneyn'den bahset" dediklerinde Hz. Peygamber "O, sebeplerine dayanarak yeryüzünü dümdüz eden bir kraldır" demiştir. Hz. Peygamber'e dayandırılan bu ifade ayrıca Aḥvaş b. Ḥakīm'in babasından ve Ḥalid b. M'adān el-Kelā'ī'den de (ö.103/721) aktarılmıştır.⁴⁷¹ Zülkarneyn'le ilgili olarak Hz. Peygamber'e dayandırılan bu rivayette, "onun sebeplere (verilen bilgiye) dayanarak yeryüzünü düzleyen kral" olarak nitelendiği ve İşaya kitabının 45. Bab, 2. pasuğunda Tanrı'nın

⁴⁶⁸ II. Tarihler, 36: 23; Ezra, 1: 2-3.

⁴⁶⁹ Bkz. Ezra, 6: 1-5.

⁴⁷⁰ İşaya, 45: 1-6.

⁴⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VII, 2382; Suyûṭî, *ed-Durru'l-Mensūr*, IX, 631-632.

Koreş'in önünden ilerleyerek yeryüzünün çıkıntılarını düzleyeceğini söylemesi, bununla birlikte Yahudilerin Hz. Peygamber'e yönlendirdikleri soruda Zülkarneyn'in doğu ve batıyı dolaşan kişi olarak nitelenişi ve aynı pasukta bundan da söz ediliyor olması, ayrıca 84-91. ayetlerde belirtildiği üzere Zülkarneyn'e Allah tarafından kendisine verilen güç, iktidar, bilgi ve imkânla doğu ve batı seyahatlerini gerçekleştirmesi ile Tanah'taki Koreş anlatısı arasında uyum bulunmaktadır. Tefsirlerde Zülkarneyn'in (iki boynuz sahibi) anlamı ile ilgili belirtilen görüşlerden biri de Vehb b. Münebbih 'ten (ö.113/731) aktarılan, onun Rum ve Pers'ler üzerine hâkim olmasıdır. Vehb, başında iki boynuz olduğundan da söz etmiştir.⁴⁷² Tanah'ta da Daniel'in gördüğü bir rüyadan söz edilir. Bu rüyada o, bir boynuzu diğerinden daha büyük olan iki boynuzlu bir koçun tek boynuzlu bir erkekle mücadele ettiğini görür. Cebrail Daniel'e rüyasını yorumlayıp ona iki boynuzlu koçun Med ve Pers krallarını temsil ettiğini söyler.⁴⁷³ Buna göre özellikle kıssalarla ilgili olarak ehlu'l-kitâbın kitaplarında yer alan veya geleneğinde yer etmiş bilgilerin Kur'an'a yansıdığı ve daha fazla şekilde tefsirlerde bulunduğu izlenebilmektedir.⁴⁷⁴

1.1.8. Kur'an'la Tora Arasında İçeriksel Benzeşme –On Emir Örneğinde-

Hz. Osman tertibine göre nuzûlün 50., Derveze'ye göre 46.⁴⁷⁵, Cābirî'ye göre ise 86. suresi olan el-İsrâ', diğer ismiyle Benî İsrâ'îl⁴⁷⁶ suresi Mekke döneminin son

---

⁴⁷² Taberî, *Tefsir*, XV, 371.

⁴⁷³ Daniel, 8: 1-20.

⁴⁷⁴ Kıssayla ilgili daha fazla yorum ve tarihsel karşılıklarına dair görüşler için bkz. Taberî, *Tefsir*, XV, 368-414; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VII, 2381-2391; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 189-197; Suyûfî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IX, 629-686; Muqâtil, *Tefsir*, II, 599-603; Öztürk, "Zülkarneyn Kıssası", ss. 7-32; Öztürk, "Zülkarneyn", *DİA* 44 (2013): 564-567.

⁴⁷⁵ İzzet Derveze, *et-Tefsîrî'l-Hadîs*, trc. E. Demir, A. Arslan, Ekin Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1998, II, 325.

⁴⁷⁶ Taberî, *Tefsir*, XIV, 411; Suyûfî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IX, 138; Muqâtil, 60, 73-76, 80 ve 107-109. ayetlerinin Medine'de nazil olduğunu belirtmiştir. Muqâtil, *Tefsir*, II, 512; Gözeler'in müstesna ayetler

aşamasında nazil olmuştur. Bu aşamada hicret hazırlıkları yapılırken Medine’de Müslüman bir toplum oluşmaya başlamıştır.⁴⁷⁷

Surenin tefsirlerinde Yahudilerin Hz. Peygamber ve Müslümanlarla, dolayısıyla vahiyle ilişki içerisinde oldukları gözlenmektedir. El-İsrâ’ suresinin birinci ayetinde Hz. Muhammed Mescid-i Aksa, dolayısıyla İsrailoğulları’na gönderilen peygamberler ile irtibatlandırıldıktan sonra Hz. Mūsā, Hz. Nūh ve Kudüs bölgesinde hayat sürmüş İsrailoğulları’nın, emirlerine uygun hareket ettiklerinde Allah’ın onları güçlü kılışı, bu emirlere karşı geldiklerinde ise cezalandırması hatırlatılmıştır. Ardından Allah’ın emirleri sıralanmaktadır. Surede atıfta bulunulan Kudüs ve ataları İsrailoğulları’nın yapıp ettikleri sonucu başlarına gelen iki yıkım olayı Yahudilerin hafızalarında; surede söz edilen emirler de hafızalarında ve Tora’da yer almaktadır. Bize göre gerek ilk ayette söz edilen Hz. Muhammed’in Kudüs’e götürülmesi olayı gerekse sonraki ayetlerde ele alınan konuların Tora’da kendilerine emredilenlerle irtibatı, Hz. Muhammed ve Kur’an üzerinden ortaklıkları göstererek, tevhit dinini Yahudilere hatırlatma yolu ve Yahudileri Hz. Peygamber’le bir ittifaka hazırlama olarak kabul edilebilir.

El-İsrâ’ suresinin 1. ayetinde Hz. Peygamber’in Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya gerçekleşen gece yolculuğuna değinilmiştir. Tefsirlerde bu yolculukla beraber Hz. Peygamber’in mi‘râcını anlatan çok sayıda rivayet yer almaktadır.⁴⁷⁸ Muqâtil’in (ö.150/767) tefsirinde gece yürüyüşüne dair anlatılar yer alırken mi‘râca dair bir anlatı

---

listesine göre ise 26,32, 33, 57, 60, 73-81, 85, 88, ve 107. ayetleri Medine’de nazil olmuştur. Gözeler, a.g.e., s. 288; surenin 85. ayeti, tefsirlerde aktarılan rivayetlere göre Mekke’de nazil olmuştur. Buna göre Mekkeli müşrikler içlerinden iki temsilciyi Medineli Yahudi bilginlerine göndererek -onların kitap ehli olup peygamberler hakkında bilgili olmalarından dolayı- Hz. Muhammed’in peygamberliğini sorgulamak istemişler, Medine’den üç soruyla dönen müşrikler Hz. Peygamber’e bu soruları yönelttiklerinde el-Kehf suresi nazil olmuştur. İki sorunun cevabı el-Kehf suresindeyken, “rūh”la ilgili sorunun cevabı el-İsrâ’:85. ayet olarak mevcuttur.

⁴⁷⁷ Cābirī, *Fehmu’l-Kur’an*, II, 418, 434.

⁴⁷⁸ Bkz. Taberī, *Tefsir*, XIV, 414-445; Suyūfī, *ed-Durru’l-Mensūr*, IX, 139-245.

bulunmamaktadır. Diğerlerinden farklı olarak Muḳātil, Mescid-i Aksâ, kendisinin daha çok kullandığı ismiyle, Beytu'l-Maḳdis hakkında oldukça ayrıntılı bilgi vermektedir. Muḳātil'in aktardığı anlatıya göre Beytu'l-Maḳdis her bakımdan arzın en değerli yeridir. Değerine dair çok miktarda örnek aktarır. Bu örneklerden biri de Beytu'l-Harām ve Haceru'l-Esved'in de Beytu'l-Maḳdis'e katılacakları bilgisidir.⁴⁷⁹ Muḳātil Hz. Mūsā ve ona verilip kavmini hidayete çıkararak kitaba (Tevrat) dair ayetin ardından 4-8. ayetlerin tefsirinde İsrailoğulları'nın mabetlerinin yıkılıp, işkence, sürgün ve ölümle yüz yüze geldikleri tarihi olayları aktarmıştır. Bu aktarımda, süreçlere, ölen kişi sayısına, mabedi iki kez yıkanların isimlerine kadar ayrıntılı bilgiler vermektedir. İkinci yıkımdan önce İsrailoğulları'nın kendi yaptıkları zulümlere, Hz. Yaḥyā'yı katledişlerine de değinmiştir.⁴⁸⁰

El-İsrā' suresinin 22-38. ayetlerinde sıralanan emirler, Sīnā' dağında Tanrı tarafından Hz. Mūsā'ya verilen on emirle, mevcut Tora'da geçtiği şekliyle sebt/şabat emri ve oğulun babanın günahının cezasını çekmesiyle ilgili haber dışında hemen hemen aynıdır.

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا
 أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا. وَأَخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذَّلِيلِ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا
 رَبَّيْتَنِي صَغِيرًا. رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غُفُورًا. وَأَتِذَا
 الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمَسْكِينِ وَالنَّاسِ السَّبِيلِ وَلَا تُبْدِرْ تَبْدِيرًا. إِنَّ الْمُبْدِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ
 الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا. وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِّنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا. وَلَا
 تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا. إِنْ رَبِّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ
 يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا. وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَسْبَهُ إِمْلَاقٌ تَحْنُ نَزْرُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنْ
 قَتَلْتُمْ كَانَ خَطِئًا كَبِيرًا. وَلَا تَقْرُبُوا الزَّوْجَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا. وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ
 إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا بُسْرَفَ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا. وَلَا تَقْرُبُوا
 مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا. وَأَوْفُوا بِالْكَفَالِ إِذَا
 كُنْتُمْ وَرَثَةً بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا. وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنْ السَّمْعَ
 وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا. وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ
 تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا. كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا.

⁴⁷⁹ Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, II, 513-519.

⁴⁸⁰ Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, II, 521-523; İsrailoğulları'nın ahitlerine uymaları yahut uymamaları halinde başlarına gelecek olanlara dair bu ayetlerde belirtilenler daha ayrıntılı bir anlatımla Tora'nın Levililer kitabı, 26. Bâbında işlenmiştir.

Allah ile birlikte başka bir ilah edinme, yoksa kınanmış ve yalnızlığa itilmiş olarak kalırsın. Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemeni, anaya babaya iyi davranmanı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara güzel söz söyle. Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: “Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara merhamet et.” Rabbiniz, içinde olanı en iyi bilendir. Eğer siz iyi kişiler olursanız, şunu bilin ki Allah tövbeye yönelenleri çok bağışlayandır. Akrobaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir. O insanlara yardım edemeyip Rabbinden bir rahmet bekler durumda olursan, güzel sözle onların gönüllerini al. Eli sıkı olma, büsbütün savurgan da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın. Şüphesiz Rabbin, dilediğine bol rızık verir ve dilediğinin rızıkını daraltır. Çünkü O, kullarından haberdar olan ve onları görendir. Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır. Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur. Haklı bir sebep olmadıkça, Allah’ın öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kısas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiştir. Rüştüne erinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın, verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz vermek sorumluluktur. Ölçtüğünüzde ölçmeyi tam yapın, doğru terazi ile tartın. Bu daha hayırlı, sonuç bakımından daha güzeldir. Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi sorumludur. Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin. Bütün bu sayılanların kötü olanları, Rabbinin katında çirkin şeylerdir.⁴⁸¹

Tora’nın Çıkış ve Tesniye kitaplarında tekrar edilen benzeri uyarılar şu şekilde geçmektedir:

Seni Mısır diyarından, esirlik evinden çıkararak Allah’ın Yehova benim. Karşımda başka ilahların olmayacak. Kendin için oyma put, yukarda göklerde olanın yahut aşağıda yerde olanın yahut yerin altında sulara olanın hiç suretini yapmayacaksın; onlara eğilmeyecek, onlara ibadet etmeyeceksin. Çünkü ben, senin Allah’ın Rab, benden nefret edenlerden babalar günahını çocuklar üzerinde, üçüncü nesil üzerinde ve dördüncü nesil üzerinde arayan⁴⁸² ve beni sevip emirlerimi yerine getirenlerin binlercesine inayet eden, kışkırtıcı bir Allah’ım. Allah’ın Rabbin ismini boş yere ağza almayacaksın, çünkü Rab kendi ismini boş yere ağza alanı suçsuz tutmayacaktır. Sebti gününü takdis etmek için onu hatırla tut. Altı gün işleyeceksin, bütün işini yapacaksın fakat yedinci gün Allah’ın Rabbe

⁴⁸¹ 17/el-İsrâ’: 22-38.

⁴⁸² Evladın babasının günahını taşıması anlayışı Kur’an’ın birçok ayetinde eleştiri konusu olmuş ve reddedilmiştir: “أَلَا تَرَىٰ وَازِرَةً وَّزَرَ الْخُرَىٰ” “Hiç kimse başkasının günahını yüklenmez”. 53/en-Necm: 38. Kur’an bu ayetin Hz. İbrâhîm ve Hz. Mûsâ’nın kitaplarında da yer aldığını beyan etmiştir. “أَلَا تَرَىٰ وَازِرَةً وَّزَرَ الْخُرَىٰ” ifadesi Mekke döneminde nazil olmuş olan el-İsrâ’ suresi 15, es-Zümer suresi 7 ve el-Fâtır suresi 18. ayetlerde bulunmaktadır. Aynı anlam farklı ifadelerle el-Bakara suresi 134 ve 286. ile en-Nisâ’ suresi 111. ayetlerde de yer almaktadır. Günahın bireyselliğini ifade eden bu Kur’an ayetiyle örtüşen pasajlar Tora ve Tanah’ta da geçmektedir. Bkz. Tesniye, 24: 16; Hezekiel, 18. Bâbın tamamı.

Sebt'tir; sen, oğlun, kızın, kölen, cariye ve hayvanların ve kapılarında olan garibin, hiçbir iş yapmayacaksın, çünkü Rab gökleri, yeri ve denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı ve yedinci günde istirahat etti⁴⁸³; bunun için Rab Sebt gününü mübarek kıldı ve onu takdis etti. Babana ve anana hürmet et ki Allah'ın Rabbin sana vermekte olduğu toprakta ömrün uzun olsun. Katletmeyeceksin. Zina etmeyeceksin. Çalmayacaksın. Komşuna karşı yalan şahadet etmeyeceksin. Komşunun evine tamah etmeyeceksin. Komşunun karısına, yahut kölesine, yahut cariyesine, yahut öküzüne, yahut eşeğine, yahut komşunun hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin.⁴⁸⁴

On emrin dışında, topluluk içinde söz taşınmaması⁴⁸⁵, kötülüğe yardımcı olunmaması⁴⁸⁶, yolcuya hürmet, iyilik ve sevgi gösterilmesi⁴⁸⁷, dul ve öksüzün incitilmemesi⁴⁸⁸, ihtiyaç sahibinin, fakirin gözetilmesi⁴⁸⁹, oç alınmaması, kin tutulmaması⁴⁹⁰ ve ölçüde, tartıda hile yapılmaması⁴⁹¹ emredilmiştir. Sadece Allah'a kul olmayı, aynı zamanda temel ahlakî ilkeleri emreden bu ayetler, Kur'an'ın farklı surelerinde tekrar ediliyor olsa da, özellikle el-İsrâ' suresiyle Mekke döneminin son aşamasına girilirken, adeta kendi kitaplarında da yer aldığı şekliyle Yahudilere de hatırlatılmakta, Hz. Muhammed'le gönderilenin Hz. Mūsâ ile gönderilenle aynı olduğu ortaya konularak Yahudilerle yakınlık kurulmaktadır.

---

⁴⁸³ Tekvin, 2: 2-3. pasuklarda da geçen "Allah'ın istirahat etmesi" durumunun 50/Şaf:38. "Andolsun ki biz gökleri, yeri ve bu ikisi arasında olan her şeyi altı günde yarattık ve hiçbir şekilde yorulmadık" ayetiyle düzeltme yoluna gidildiği söylenebilir.

⁴⁸⁴ Çıkış, 20: 2-17; Tesniye, 5: 6-21; putlara tapılmaması, hırsızlık yapılmaması, yalancı şahitlik edilmemesi gibi emirler için ayrıca bkz. Levililer, 19: 4, 11; Çıkış, 23: 2.

⁴⁸⁵ Levililer, 19: 16.

⁴⁸⁶ Çıkış, 23: 2.

⁴⁸⁷ Levililer, 19: 34.

⁴⁸⁸ Çıkış, 22: 22.

⁴⁸⁹ Levililer, 19: 9-10.

⁴⁹⁰ Levililer, 19: 18.

⁴⁹¹ Levililer, 19: 35-36.

El-İsrā' suresi 101. ayette geçen *وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَاسْأَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ* *Mūsā'ya verdiğimiz dokuz ayeti İsrailoğulları'na sor!* ifadesinin tefsirine yukarıda değinilmiş, iki Yahudinin Hz. Peygamber'e bu ifadeyi sorması üzerine Hz. Peygamber'in onlara dokuz emri (yasağı) sıraladığı rivayet de aktarılmıştı. Bu rivayete göre Hz. Peygamber tarafından, onlara has olarak Cumartesi günü savaşmama emriyle birlikte on emir sıralanmıştır.⁴⁹²

1.2. Medine Dönemi

Mekke döneminde nazil olan Yahudilerle ilgili ayetler, daha çok inanç ortak paydası çerçevesiyle yer alırken; fiilî ilişkilerin başladığı Medine döneminde nazil olan ayetler, inancın yanı sıra yoğun olarak toplumsal, siyasi-stratejik çerçeveye sahip olmuşlardır.

Medine'ye hicretten hemen önce ve hicret sürecinde nazil olan el-'Ankebüt ve el-Hacc surelerinde Müslümanlar bir yandan baskılarına maruz kaldıkları Mekke müşrikleriyle savaşa hazırlanırken⁴⁹³; diğer yandan tevhit dini ve kitaba inanmada ortak oldukları Medine Yahudileri ile karşılaşmaya, bir anlamda onlarla ittifaka hazırlanmışlardır. İsrailoğulları'nın bazı peygamberleri ve onların tevhit mücadelesine dikkat çekilmiştir.⁴⁹⁴ Peygamberlerin tevhit mücadelesi ile ilgili verilen örnekleri ancak âlimlerin (ehlu'l-kitāb bilginleri) anlayabileceği söylenmiştir.⁴⁹⁵ Müslümanlara, zalim olanları hariç, ehlu'l-kitāb ile iyi ilişkiler kurmaları, onlara tevhit dininde birleştiklerini hatırlatmaları uyarısı yapılmış ve ehlu'l-kitābın *kitāba* inandığı üzerinde durulmuştur:

⁴⁹² Bkz. Taberī, *Tefsir*, XV, 103; İbn Ebī Hâtim, *Tefsir*, IX, 2851; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 125; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IX, 453.

⁴⁹³ 29/el-'Ankebüt: 1-6; 22/el-Hacc: 39-41.

⁴⁹⁴ 29/el-'Ankebüt: 16-40.

⁴⁹⁵ 29/el-'Ankebüt: 43.

وَلَا تُجَابِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَهُنَا وَإِلَهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمِنْ هَؤُلَاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ

İçlerinden zulmedenler hariç, ehlu'l-kitâb ile ancak en güzel şekilde mücâdele edin, (onlara) şöyle deyin: 'Biz, bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir. Biz sadece O'na teslim olmuş kimseleriz.' İşte böylece biz sana kitabı indirdik. Kendilerine kitap verdiklerimiz ona inanırlar. Şunlar(Kitap ehlinden çağdaşın olanlar)dan da ona inananlar vardır. Bizim ayetlerimizi ancak kâfirler inkâr ederler.⁴⁹⁶

imân edenler, Yahudiler, Sâbiiler, Hıristiyanlar, Mecûsiler ve şirk koşanlar...ın haklılık iddiaları hakkında Allah'ın kıyamet günü hüküm vereceği⁴⁹⁷ ve her ümmete uygulayacakları bir yol (منسك) verildiği belirtilmiştir.⁴⁹⁸ ...وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهَدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ... Eğer Allah, bir kısım insanları (kötülüklerini) diğer bir kısmı ile defedip önlemeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılır giderdi...⁴⁹⁹ ayetiyle Allah hicretten hemen sonra Mekke müşrikleriyle savaşa izin verirken ehlu'l-kitâbı müminlerin yanında konumlandırmaktadır.

Merkezi bir otoriteye sahip olmayıp bir şehir devleti özelliği taşımayan, her bir kabilenin kendi özel hukuku/gelenekleri içerisinde yaşadığı Yeşrib(Ṭâbe/Medîne)'de⁵⁰⁰ nüfusun büyük çoğunluğunu Yahudiler oluşturmaktaydı. Bunlar Kurayza, Kaynuka, Nadir ve Hedl gibi aslen İsraili kabilelerin yanı sıra Arap olup sonradan Yahudileşmiş kabilelerdir. Şehirde Yahudilerin yanı sıra Güney Arabistan kökenli Evs, Hâzrec ve Kuda'a kabileleri ile nüfus oranı düşük olan İran, Habeşistan ve farklı bölgelerden

⁴⁹⁶ 29/el-'Ankebüt: 46-47.

⁴⁹⁷ 22/el-Hacc: 17.

⁴⁹⁸ 22/el-Hacc: 67.

⁴⁹⁹ 22/el-Hacc: 40.

⁵⁰⁰ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", *DİA* 28 (2003): 305.

insanlar da yaşamaktaydı. Bunlar arasında en organize cemaatler halinde yaşayanlar, şehirde kültürel ve ekonomik açıdan önde olanlar Yahudilerdir. Şehir hicret öncesi Evs ve Hzrec arasında uzun soluklu süren çatışmaların ardından şiddetle yaşanmış olan Bu'as savaşının izlerini taşımaktadır. Hz. Muhammed'in şehre gelişi dağılmış olan Arap kabilelerinin toparlanması için bir umut olarak görülmüş ve onların İslam'a girişlerini hızlandırmıştır. Bu durum Hz. Muhammed'in yönetici olarak kabulünü de kolaylaştırmıştır.⁵⁰¹

Hz. Muhammed Medine'de bir İslam toplumu oluştururken aynı zamanda şehirde barış ve güvenliği sağlamaya yönelik adımlar atmıştır. Bu anlamda Medine Sözleşmesi(Sahifesi/Vesikası)'nin hazırlanması önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. Sözleşme metni 47 yahut 52 maddeden oluşmaktadır. İlk 23 madde Müslümanları ilgilendirirken; sözleşmenin ikinci bölümünü oluşturan 24 madde Yahudilerle ilgilidir. İki bölümden oluşan bu sözleşmenin hicretten sonra bir defada hazırlanıp kabul edildiği söylendiği gibi Yahudilerle ilgili olan ikinci bölümünün hicretin ikinci yılındaki Bedir Savaşı sonrasında hazırlanıp kabul edildiği de söylenmiştir. Vesikada yer alan bazı maddelere göre “Yahudiler Müslümanlar gibi kendi savaş giderlerini karşılayacaklardır. Müslümanlarla Yahudiler bir ümmettirler ve dinlerini yaşamakta serbesttirler. Yahudilerin himayesine giren kimseler de buna dâhildirler. Bir saldırı karşısında Müslümanlar ve Yahudiler şehri birlikte savunacaklardır. Müslümanlar gibi Yahudiler de yargıda özerktirler, adli vakaları kendi mahkemelerinde yargılayabilirler, ancak aralarındaki anlaşmazlığı çözememeleri yahut farklı gruplar arasında olası bir ihtilaf halinde, bir öldürme, çekişme olayı olduğunda bu,

---

⁵⁰¹ Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 120-122.

Allah'a ve Allah'ın Rasûlü Muhammed'e götürülecektir.⁵⁰² Kureyşliler ve onlara yardım edenler himaye edilmeyecektir..."⁵⁰³ Vesika'da birçok Yahudi kabilesinin ismi geçerken İsraili üç büyük Yahudi kabilesi ismen geçmemektedir. Nitekim şehirde problem çıkararak Vesika'daki hükümleri çiğneyen ilk Yahudi kabilesi olan Kaynukaoğulları'nın şehirden sürülmeleri esnasında diğer Yahudi kabilelerinin herhangi bir teşebbüste bulunmamış olması Yahudilerin sözleşmeye bir bütün olarak değil kabileler halinde katıldıklarını göstermektedir.⁵⁰⁴ Medine döneminin sonraki yıllarında Yahudilerin önemli bir kısmının karşılaşmış oldukları sonu iyi anlamak için bu sözleşmenin Hz. Peygamber ile Yahudiler arasındaki ilişkileri düzenleyen ikinci kısmını dikkate almak gerekmektedir.⁵⁰⁵ Zamanla Vesika'da belirtilen şartları ihlal eden Yahudi kabilelerine yaptırım uygulanırken şartlara bağlılıklarını devam ettiren Yahudi kabilelerinin Medine'de yaşamaya devam ettikleri bilinmektedir. Örneğin Kaynukaoğulları'nın taciz ve cinayetleri, Nadiroğulları'nın Hz. Muhammed'e suikast girişimleri ve ortak mali yükümlülükleri yerine getirmemeleri, Kurayzaoğulları'nın Mekkeli müşrikler ve Hayber Yahudileriyle ittifak kurup Medine'deki Müslüman varlığı ortadan kaldırma girişimleri Vesika'nın temel hüküm ve ilkelerine aykırı olduğundan bu ihlalleri gerçekleştirenler şehirde yaşama haklarını kaybetmişlerdir.⁵⁰⁶

---

⁵⁰² Vesikanın 42. Maddesi olan bu maddenin Yahudiler tarafından Hz. Muhammed'e çeşitli vesilelerle dava getirilerek uygulandığı görülmektedir. Bu davaların bir kısmı Kur'an ayetlerinde de konu edilmiştir. Bu ayetler tefsirleriyle birlikte ileride ele alınacaktır.

⁵⁰³ Vesikayla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 126-142; Cābirī, *Fehmu'l-Kur'an*, III, 10-16; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 190-195; İhsan Süreyya Sırma, *Medine Vesikası Işığında Yahudi Meselesi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996; Ali Bulaç, "Bir Arada Yaşamının Mümkün Projesi Medine Vesikası", *Bilgi ve Hikmet*, S. 5, İstanbul 1994, ss. 3-15.

⁵⁰⁴ Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 138.

⁵⁰⁵ Cābirī, *Fehmu'l-Kur'an*, III, 14.

⁵⁰⁶ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 143.

1.2.1. Medine'nin İlk Yılında Yahudilerle İlişkiler Bağlamında Nazil Olan el-Bakara suresi 1-101. Ayetler

Medineli Yahudiler hicretten önce Mekkeli müşriklerin aracılığı ile yahut doğrudan Hz. Muhammed'le iletişime geçmişlerdi ve bu iletişimin sebebi yahut sonucu olan çeşitli ayetler nazil olmuştu. Medine'ye hicretle birlikte karşılıklı iletişimin yoğunluğu artmış, buna bağlı olarak da çok sayıda ayet nazil olmuştur.

Kur'an'ın en uzun suresi olan, içinde Hz. Âdem'in yaratılışı, insan, savaşın hükmü, cihad, Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ ve İsrailoğulları, kible, iman-küfür, müminler ve ehlu'l-kitâb, uyarma, müjdeleme, teşrî gibi konuların işlendiği el-Bakara suresinin nuzûlünün Medine döneminin tamamına yayıldığı düşünülmektedir.⁵⁰⁷ Muqâtil (ö.150/767) tefsiri takip edildiğinde bütünüyle Yahudilerle kurulan ilişkiler çerçevesinde nazil olup Medine Yahudileri, müminler, münafıklar ve kısmen Arap müşriklerini muhatap alan surenin çalışmada incelenen ilk yüz elli ayetinin gelişinin Bedir veya Uhud Savaşı sonrasına⁵⁰⁸ kadar olan on sekiz yahut otuz iki aylık süreçte gerçekleştiği söylenebilir.⁵⁰⁹ Bununla birlikte 101-142 arasındaki ayetlerin tam olarak tarihlendirilmesi için yeterli veri bulunmamaktadır. Gözeler, surelerin kronolojik tertibi ve özellikle Hicret'ten itibaren Medine'nin dördüncü yılına kadar nazil olan ayetlerin tarihlendirilmesine dair çalışmasında el-Bakara suresinin ilk yüz ayetinin Yahudilerle ilişkiler çerçevesinde hicretin birinci yılında iki bölüm halinde nazil olduğunu ortaya

---

⁵⁰⁷ Bkz. Cābirī, *a.g.e.*, III, 43-44; Gözeler, *a.g.e.*, s. 222.

⁵⁰⁸ Bedir ve Uhud Savaşı'nın tarihi için bkz. Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, Kuramer, İstanbul 2018, s. 515-518, 528-529.

⁵⁰⁹ Muqâtil'in tefsirine dayanarak vardığımız bu sonuç 19. yüzyıl Kur'an kronolojisi araştırmacılarından Hubert Grimme'in sure-ayet tertibiyle uyumlu görünmektedir. Grimme'e göre el-Bakara suresi Hicret'ten Bedir Savaşı'na kadar olan süreçte nazil olmuştur. 20. yüzyıl araştırmacılarından Richard Bell ve Montgomery Watt da el-Bakara suresinin Medine'nin ilk iki veya üç yılı içerisinde nazil olduğunu belirtmişlerdir. Grimme'e göre Bedir Savaşı'na kadar olan zaman diliminde el-Bakara suresinin yanında Cumua ve Muhammed sureleri ile el-Mâ'ide suresinin 15-88. ayetleri nazil olmuştur. Gözeler, *a.g.e.*, s. 159, 173, 189; el-Bakara suresinin tamamının Medine'de sekiz veya on yıllık bir süreç içerisinde nazil olduğu görüşü de mevcuttur. Bkz. Cābirī, *Fehmu'l-Kur'an*, III, 43-44; Gözeler, *a.g.e.*, s. 222.

koymuştur.⁵¹⁰ Kible tahvili ile ilgili ayetlerin gelişi ise Hicri ikinci yıla tarihlendirilmiştir.⁵¹¹ Gerek erken dönem Müslüman ilim insanlarının, gerekse 19. ve 20. asırlarda Kur'an üzerine araştırmalar yapan batılı ilim insanlarının kronolojik sure tertiplerine göre el-Bakara suresi, el-Mutaffifin yahut el-Beyyine suresinden sonra ikinci sure olarak nazil olduğu şeklindeki birkaç istisnası dışında, Hicret'ten sonra nazil olmuş ilk suredir.⁵¹² İbn 'Abbās'tan (68/687) nakledildiğine göre surenin ilk yüz ayeti Yahudilerin aḥbārı (hahamları) ile Evs ve Hzrec kabilelerinden münafıklarla ilgili olarak nazil olmuştur.⁵¹³ Fakat bir şekilde Medine Yahudileriyle ilişkili olarak nazil olmuş olan ayetlerin ardılıklarını tam olarak belirleyebilmek için elde yeterince veri bulunmadığı söylenebilir.⁵¹⁴

Medine'de Yahudilerin Hz. Peygamber'e gelen vahiyle oldukça ilgilendikleri görülmektedir.⁵¹⁵ Bu durum iki sebebe bağlanabilir. İlki, tefsirlerde ısrarla üzerinde durulan, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Yahudilerin ellerinde bulunan kitaplarında (Tevrat'ta) yazıyor olması ve onlardan kitabı bilenlerin bundan haberdar olmalarıdır. İkincisi, vahiy mahsulü bir kitaba sahipken, kendilerinden olmayan birine peygamberlik verilmiş olmasından kaynaklanan (inkâr edenler açısından) kıskançlıkla beraber olan bir ilgi; Yahudilerden inanan bazıları içinse kitaplarında bulunan mesajın

---

⁵¹⁰ Gözeler, *a.g.e.*, s. 215, 231.

⁵¹¹ Bkz. Gözeler, *a.g.e.*, s. 233, 239-241; Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi'nde hicretin ilk dört yılında nazil olan ayetler arasında sırasıyla el-Bakara: 1-100, 217-218, 142-152, 183-187 ve 204-208. ayetler zikredilip ele alınmıştır. Gözeler, *a.g.e.*, s. 215, 233, 267.

⁵¹² Bkz. Gözeler, *a.g.e.*, s. 61, 64, 69, 71, 78-79, 82-83, 85, 88, 94, 98, 132, 139, 145, 159, 163, 167, 173, 184, 187, 189.

⁵¹³ Taberî, *Tefsir*, I, 258; İbn Hişâm (ö.218/833), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, nşr. 'Umer 'Abdusselâm Tedmurî, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Baskı, 1990, II, 170.

⁵¹⁴ Gözeler, *a.g.e.*, s. 227.

⁵¹⁵ Vahiyle Yahudiler arasındaki bu ilginin karşılıklı olduğu söylenebilir. Zira vahyin ilk yıllarından itibaren çeşitli şekillerde muhatap alınmışlardır.

benzerinin canlı olarak gelmesi, hissettikleri yakınlık duygusundan kaynaklanan bir ilgidir, denilebilir.

Medineli Yahudilerle yaşanan polemikler, onların Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara yönelttiği sorular, kendi kitaplarına karşı tutumları, iman veya inkârları, olumlu veya olumsuz birçok yönleriyle ilgili uyarı, korkutma, müjdeleme, peygamberlerinden ve atalarından (İsrailoğulları) örnekler verme vb. şekillerde ayetler nazil olmuştur. İsrailoğulları'nı/Yahudileri konu alan ayetlerin, özellikle Mekke dönemi ile Medine'de kible tahviline kadar olan dönemde, bölgedeki tüm Yahudileri konu etmeyip özel olay ve tutumlara göre farklılaşarak geldiğini hatırd tutmak gerekir –bu, vahiy sürecinin tamamı için geçerli bir durumdur-. Yahudilerle ilgili bu dönemde gelen ayetler arasında kınayıcı olarak nitelenebilecek ifadeler duruma bağlı olarak gelmiş olsa da genel yaklaşımın olumlu olduğu söylenebilir.⁵¹⁶ Aynı şekilde Yahudilerle ilişkilerin gerildiği -kible tahvili sonrası- dönemde de genel yaklaşım kınayıcı olmakla birlikte özel kişi ve gruplarla ilintili olumlu ifadelerin yer aldığı ayetler de nazil olmuştur.

1.2.1.1. Medine'de Yahudilerinin Hz. Muhammed'in Daveti Karşısındaki İlk Tutumları ve Bunların Vahye Yansıması

Taberî (ö.310/923) surenin ikinci ayetinde geçen ذلك الكتاب ifadesiyle Tevrat ve İncil'in kastedildiğini, bazı âlimlerin görüşü olarak, isim vermeksizin, belirtmiştir.⁵¹⁷ Muḳātil (ö.150/767), tefsirinin mukaddimesinde senediyle 'İkrime'den (ö.105/723) aktardığı bir rivayette, bu ifadeyle Tevrat ve İncil'in kastedildiğini ifade etmiştir. Muḳātil Kelbî'den

---

⁵¹⁶ Reuven Firestone, Kur'an'ın ve dolayısıyla Hz. Muhammed'in bu olumlu yaklaşımıyla ilgili şu yorumu yapmıştır: "Hz. Muhammed'e, Mekke'deki Arapların birçoğu karşı çıkmıştı. Ama o, peygamberler ve kutsal kitap hakkında uzun bir tarihe sahip olan Medine'deki geniş Arap Yahudi topluluğunun onun kutsal vahiylerine ve peygamberliğine kuşkusuz akın edeceğine inanıyordu." Firestone, "İslam'ın Teşekkülü Döneminde Yahudi Kültürü", s. 208-209.

⁵¹⁷ Taberî, *Tefsir*, I, 231; İbn Keşîr ise bu görüşü eleştirmiştir. İbn Keşîr, *Tefsir*, I, 162.

(ö.146/763) üç ve dördüncü ayetlerin Yahudiler hakkında nazil olduğunu aktarmıştır. Kelbî, Yahudilerden Cudey ve Hıyey b. Ahtab ile onların yanında olanların “İşte biz gayba iman eden muttakileriz. Biz gönderilmeden önce Muhammed’e de iman etmiştik.” dediklerini nakletmiştir.⁵¹⁸

Muḳātil’in bildirdiğine göre, Hz. Peygamber Yahudi ileri gelenlerinden K’ab b. el-Eşref ve K’ab b. Esîd’i İslam’a davet etmiş, onlar yalanlamak için “Allah Mūsā’dan sonra bir kitap indirmedir” demişlerdir. Bunun üzerine surenin ilk beş ayeti nazil olmuştur. O, tefsirinin mukaddimesinde ‘İkrime’den (ö.105/723) 2. ayetteki ذَٰلِكَ الْكِتَابُ ifadesinin tefsirini “Tevrat ve İncil” olarak aktarmış olsa da kendisi bu ifadeyi “Yahudilerin inkâr ettikleri bu kitap, Kur’an” şeklinde tefsir etmiştir. Muḳātil, 2-3. ayetin Hz. Peygamber’in ashabı olan müminler hakkında indiğini, 4-5. ayetlerde ise Ehli Tevrat’tan iman eden ‘Abdullāh b. Selām ile isimlerini zikrettiği beş arkadaşından bahsedildiğini söylemiştir.⁵¹⁹ İbn ‘Abbās (ö.68/687), İbn Mes‘ūd (ö.32/653) ve şāḫābeden bir topluluktan da bu ayetlerde kastedilenlerin ehlu’l-kitābtan olan müminler olduğu görüşü aktarılmıştır.⁵²⁰

Hz. Peygamber’den ilk beş ayeti işiten Yahudi Ahtab ailesinden Ebū Yâsir b. Ahtab’ın kardeşi Cudey’e “Ben Muhammed’den Mūsā’ya indirilmiş olan bazı sözler duydum” demesi üzerine Cudey ona acele etmemesini söyler. Bunun üzerine Ahtab’ın oğulları yanlarında bazı Yahudi reisler ve şairlerle (isimlerini zikretmiştir) Hz. Peygamber’e gelirler. Birlikte Hz. Peygamber’den ayetleri dinleyince Cudey Hz. Peygambere “Doğru söyledin ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ، الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ

---

⁵¹⁸ Muḳātil, *Tefsir*, I, 29.

⁵¹⁹ Muḳātil, *Tefsir*, I, 81.

⁵²⁰ Ṭaberī, *Tefsir*, I, 251; İbn Keşîr, *Tefsir*, I, 170.

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ ile kastedilen bizleriz. الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ senin kitabın, وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ ile kastedilenler de sizlersiniz. Siz, hem size hem bize indirilene iman ettiniz, cennet ve cehenneme de iman ediyorsunuz. O halde iki ayet bizim, iki ayet sizin hakkınızdadır” demiştir.⁵²¹ Muḳātil’in (ö.150/767) mukaddimesinde ‘İkrime (ö.105/723) ve Kelbî’den aktardıkları Hz. Peygamber’le Yahudilerin bu karşılaşmasına işaret ediyor görünmektedir. Yahudiler “bu ayetler semâdan mı” diye sorduklarında Hz. Peygamber şهادet ederek olumlu cevap verir. Muḳātil Yūnus suresi 33. ayetle kastedilenin bu durum olduğunu belirtir. Cudey surenin başındaki mukattâ harfleri üzerinden bir hesap yaparak “ümmetinin hükümranlığı 71 yıl sürecek bir adamın dinine nasıl girelim?” dediğinde Hz. Ömer rakamsal değeri nasıl elde ettiğine dair merakını dile getirir, Cudey harflerin sayı değerlerini söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber gülümseyerek diğer surelerin başlarındaki mukatta harflerini okur, Cudey sırasıyla 734’a kadar çıkan farklı sayılara ulaşır. Cudey farklı sonuçlar çıkmasını bahane ederek, karışıklık nedeniyle şüphe içinde kaldıklarını ve iman etmeyeceklerini söyler. Yahudi grubun tamamı Cudey’le aynı fikirde değildir, buna rağmen oradan ayrılır ve inkâr ederler, ardından da Hz. Peygamber’e iman etmiş olan İbn Selâm ve arkadaşlarını vazgeçirmeye çalışırlar.

İnkâr eden bu Yahudilere cevap olarak Ālu ‘İmrân suresinin ilk dört ayeti nazil olur. Ālu ‘İmrân suresi 7. ayet de söz konusu Yahudi grubu ve onların müteşabih sandıkları şeyler hakkında nazil olmuştur.⁵²² Zira Hz. Peygamber’in okuduğu hurufu

---

⁵²¹ Muḳātil, *Tefsir*, I, 84.

⁵²² Muḳātil, *Tefsir*, I, 85-86; İbn ‘Abbās (ö.68/687) haberi az farkla Cābir b. ‘Abdillāh’dan (ö.78/697) nakletmiştir. Buna göre Hz. Peygamber’le karşılıklı konuşan Yahudi Aḥṭab ailesinden Cudey değil Ḥuyey’dir. Muḳātil’in aktarımında Ebū Yāsir b. Aḥṭab kardeşlerine “Ben Muhammed’den Mūsā’ya indirilmiş olan bazı sözler duydum” derken, Cābir’in aktarımında Ebū Yāsir b. Aḥṭab “Biliyor musunuz, vallahi Muhammed’in Allah’ın ona indirdiği ذَٰلِكَ الْكِتَابُ الْمِ، ayetlerini okuduğunu duydum” demiştir. Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, I, 221-222.

mukatta üzerine onun ümmetinin hükümlerine ile ilgili farklı matematiksel sonuçlar elde edip karışık olduğunu ileri sürerek inkârâ sürüklenmişlerdir. Ālu ‘İmrân suresi 7. ayette ifade edilen *الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ* *ilimde rāsîh olanlar*’dan maksat ise Yahudilerden ‘Abdullāh b. Selām ve arkadaşlarıdır. 8. ayetteki dua da İbn Selām ve arkadaşlarının duasıdır.⁵²³ Ayetin başındaki *أَمْ الْكِتَابِ* ifadesinin karşılıkları *otiyot mahkimot* ve *em la-mikra* şeklinde yakın ifadelerle Yahudi literatüründe bulunabilir.⁵²⁴

İbn ‘Abbās’tan (ö.68/687) nakledildiğine göre el-Bağara suresi 6. ayette ifade edilen kâfirlerden maksat Hz. Peygamber zamanında Medine çevresinde yaşayan Yahudilerdir. Allah, Hz. Muhammed’i tanıdıkları, onun bütün insanlara peygamber olarak gönderildiğini bildikleri halde yalanlamaları üzerine onları kınamıştır.⁵²⁵ Muḳātil (ö.150/767) ise 6 ve 7. ayetlerin aralarında isimlerini zikrettiği on iki kişinin de yer aldığı Arap müşrikleri hakkında nazil olduğunu söylemiştir. 8. ayetten itibaren on üç ayetin ise ehlu’l-kitābtan olan Yahudilerin münafıkları hakkında nazil olduğunu belirtmiştir. ‘Abdullāh b. Ubey b. Selūl, Ced b. Ḳays, Hārîş b. ‘Amr, Muḡîş b. Ḳuşeyr ve ‘Amr b. Zeyd bunlar arasındadır.⁵²⁶ İbn ‘Abbās’tan 11. ayette *وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ* *kendilerine ‘yeryüzünde bozgunculuk yapmayın’ denildiğinde ‘bizler sadece ıslah edicileriz’* diyenlerin, “Müminlerle ehlu’l-kitābın arasını düzeltmek istiyoruz” diyen münafıklar olduğu aktarılmıştır.⁵²⁷ Ayetlerin karşılıklı ilişkilerle devam ettiği görülür. Örneğin 14. ayette *وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ* *şeytanlar*

---

⁵²³ Muḳātil, *Tefsir*, I, 87.

⁵²⁴ Katsh, *Judaism in Islam*, s. 195; bkz. TB, Sanhedrin, 4a; TB, Sukkah, 6b .

⁵²⁵ Ṭaberī, *Tefsir*, I, 258; 6. ayetteki kâfirlerle kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşleri de aktaran Ṭaberī İbn ‘Abbās’tan aktardığı bu görüşü tercih etmiştir. Ona göre bundan önceki ayetlerde ehlu’l-kitābın iman edenlerini öven Allah bu ayetlerde de ehlu’l-kitābtan iman etmeyenleri kınamaktadır.

⁵²⁶ Muḳātil, *Tefsir*, I, 88-89.

⁵²⁷ Ṭaberī, *Tefsir*, I, 299-300; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 45.

ifadesini Muḳātil “Yahudilerin reisleri olan K‘ab b. el-Eşref ve arkadaşları” olarak tefsir etmiştir.⁵²⁸ İbn ‘Abbās’tan farklı kanallarla aktarılan rivayetlere göre de ayet ehlu’l-kitābtan/Yahudilerden bazı münafıklarla ilgilidir. Onlar Müslümanlarla bir araya geldiklerinde “biz sizin dininizdeniz” derken; Yahudi arkadaşlarının yanına döndüklerinde “biz sizin dininiz üzereyiz, onlarla alay edip eğleniyoruz” demişlerdir.⁵²⁹

Yahudiler ile Hz. Peygamber veya Müslümanlar arasında geçen konuşmalar neticesinde az sayıda Yahudi iman etmiş, diğerleri ise inkâr etmiştir. Fakat iletişim devam etmekte, bu iletişime zaman zaman münafıklar dâhil olmaktadır. El-Bakara suresinin genişçe bir bölümünün özellikle Müslümanlar ile Yahudiler arasında Medine’de yaşanan bu iletişim sürecine ilişkin nazil olduğu takip edilebilmektedir. Rivayetlere göre inkâr edenler Yahudilerin liderleri olan kimselerdir. Tevrat bilgisine sahip olan dolayısıyla Hz. Muhammed’in kitaplarındaki durumunu bilen bu kimseler Yahudi halktan bu bilgileri gizlemektedirler.

Muḳātil (ö.150/767), 21. ayette يَا أَيُّهَا النَّاسُ ifadesini “Yahudiler ve münafıklar” olarak tefsir etmiştir.⁵³⁰ Allah Kur’an’da örümcek ve sineği örnek verince bununla alay edenler de münafıklar ve bazı Yahudiler olmuş, 26. ayetle onlara cevap verilmiştir.⁵³¹ Allah Medineli Yahudilerden inkârcı ve alaycı tutumlara sahip olanlara 27. ayette kendileri gibi Tevrat’ta bahsedilen ahitlerini bozmuş olan atalarını hatırlatmış, ardından

---

⁵²⁸ Muḳātil, *Tefsir*, I, 91.

⁵²⁹ Ṭaberī, *Tefsir*, I, 306-307, 311, 316-317, 321; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 46-49, 133-137, 141-143, 148; Suyûṭî, *ed-Durru’l-Mensûr*, I, 165-166.

⁵³⁰ Muḳātil, *Tefsir*, I, 93; İbn ‘Abbās’tan aktarılan rivayete göre buradaki “Ey insanlar!” ifadesi ile kâfirler ve münafıklar kastedilmiştir. Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, I, 385; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 59-60.

⁵³¹ Muḳātil, *Tefsir*, I, 94-95; Ḳatāde ve Suddî’den aktarılan rivayetlere göre örümcek ve sineğin örnek verilmesiyle alay edenler, münafıklar, müşrikler yahut dalalet ehli -İbnu’l-Munzir’e göre Ehlu’l-kitâb-şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, I, 424; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 68-69; Suyûṭî, *ed-Durru’l-Mensûr*, I, 224.

başta Hz. Ādem, ardından Hz. Mūsā, Hz. Suleymān gibi peygamberlerine, geçmişlerine ait kıssalarla benzer yaşanmışlıklara, ortak vahiy sürecine dikkat çekmiştir. Örneğin 34. ayette *وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ* Allah, meleklerine Ādem'e secde etmelerini emrettiğini, fakat İblis'in bundan yüz çevirip büyüklük taslayarak kâfirlerden olduğunu haber vermektedir. Ayetle Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeyen Medine Yahudilerinin bu tutumu İblis'in tutumuna benzetilmiş olmaktadır. Taberî'nin (ö.310/923) ifadesiyle Allah Medine Yahudilerine: “Yeryüzünde yarattıklarımı sizin faydalanmanıza sunarak, atanız Ādem'i yeryüzünde halife yapıp onu üstün kılarak ve bütün melekleri ona secde ettirip onu yücelterek size ve atanıza lütfettiğim nimetlerimi hatırlayın. Azgınlık ve sapıklıkta inat etmekten vazgeçin, kurtuluş yoluna yönelin. Aksi halde sizler de İblis gibi, Allah'ın cezasına çarptırılırsınız” demektedir.⁵³² Gerek kıssalar gerekse onların arasına giren bazı uyarıcı ayetlerle Medineli Yahudilerin polemiklerine cevap verilmekte ve onlar imana davet edilmektedirler. 28-38. ayetlerde Allah onlara kâinatı ve insanı yaratışını hatırlatmıştır. Allah onlara bildikleri örnekleri vermektedir. Ādem ve Havvā'yı yanlışlarından sonra tövbe edip hidayete uymalarıyla affettiği gibi, ataları İsrailoğulları'na da nimetler vermiş, onlarla ahitlemiştir (38-40. ayetler). Allah Medineli Yahudi aḥbārına (âlimlerine)⁵³³ Hz. Muhammed'e uymalarını teklif etmektedir, zira Hz. Muhammed ve Kur'an onların peygamberlerini ve kitaplarını tasdik etmektedir (41. ayet). Fakat onlar ehlu'l-kitāb oldukları için son peygamberin kendilerinden olacağını düşündüklerinden Hz. Muhammed'i yalanlamışlardır. Hatırlatma ve uyarılara rağmen inkâr etmeleri üzerine Allah Yahudi ileri gelenlerini *...ayetlerimi az bir pahaya satmayın...* diyerek uyardıya devam etmektedir. Yahudi halkının ürünlerinden pay

⁵³² Bkz. Taberî, *Tefsir*, I, 535.

⁵³³ İbn 'Abbās, Muḳātil'in ifade ettiği gibi, ayetteki *Ey İsrailoğulları!* hitabının muhatabının Yahudi hahamları olduğunu söylemiştir. Bkz. Taberî, *Tefsir*, I, 594, 609; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 95, 97-99; Suyūfî, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 338.

sahibi olan Yahudi ileri gelenleri Hz. Muhammed'e tabi oldukları takdirde bu payı kaybedecekleri için O'nun Tevrat'ta belirtilen durumunu halktan gizlemişlerdir. Buna göre Yahudilerin elitleri kitabî bilgiye sahip olmalarına rağmen, tüm Yahudilerin bu bilgiye ulaşamadıkları söylenebilir. Devam eden ayetlerde de Medineli Yahudilere, özellikle onların önde gelenlerine hitap edilmekte veya onlardan bahsedilmektedir. Bu ayet K'ab b. el-Eşref ile arkadaşları hakkında nazil olmuştur, onların inkârının ardından Hayberli, Fedekli, Kurayzalı ve diğer Yahudiler Hz. Muhammed'i inkâr etmişlerdir.⁵³⁴ 42. ayette yine Yahudi ileri gelenlerine hakkı batılla karıştırmamaları⁵³⁵, Hz. Muhammed'in Tevrat'taki niteliklerini gizlememeleri, 43. ayette namaz kılıp zekât vermeleri, 44. ayette Hz. Muhammed'in ashabını uyardıkları ve Tevrat'ı okudukları halde kendilerini unutmamalarının söylendiği belirtilmiştir.⁵³⁶

Muḳātil (ö.150/767), 45. ayette geçen *وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ* *sabır ve namazla yardım isteyin* buyruğunun da Yahudilere yönelik olduğunu, kıblenin değişmesinin onlardan, özellikle Aḥṭab ailesinden Cudey b. Aḥṭab ve şair Sa'īd b. 'Amr gibi bazı Yahudilere ağır gelmesinden dolayı bu ayetin indiğini belirtmiş ve 47. ayetteki *يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ* *İsrailoğulları!* ifadesini “Ey Medine Yahudileri!” olarak tefsir etmiştir.⁵³⁷ *يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ* *Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi bir zamanlar âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.* Ḳatāde (ö.117/735), Mucāhid

⁵³⁴ Muḳātil, *Tefsir*, I, 101; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, I, 593-605.

⁵³⁵ Benzeri bir ayet Ālu 'İmrān suresi içerisinde de geçmektedir: “Ey Kitap Ehli! Niçin hakkı batılla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?” 3/Ālu 'İmrān: 71.

⁵³⁶ Muḳātil, *Tefsir*, I, 102; ayrıca bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, I, 613-615; el-Bakara suresi 40-44. ayetlerdeki hitabın benzeri el-Mā'ide suresinde yer almaktadır: “Andolsun, Allah İsrailoğulları'ndan sağlam söz almıştı... Allah, şöyle demişti: ‘Sizinle beraberim. Andolsun eğer namazı kılar, zekâtı verir ve peygamberlerime inanır, onları destekler, Allah'a güzel borç verirseniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr ederse, mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır.’” 5/el-Mā'ide: 12; Nitekim Mucāhid, el-Bakara suresi 40. ayette geçen sözün el-Mā'ide suresi 12. ayette ifade edilen söz olduğunu söylemiştir. Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 339.

⁵³⁷ Muḳātil, *Tefsir*, I, 102-103.

(ö.103/721) ve Ebū'l-‘Āliye’den (ö.90/709), ayetteki İsrailoğulları’nın âlemlere üstün kılınmasının, kendi çağdaşlarına üstün kılınmaları anlamına geldiğini, zira her dönemin insanlarına âlem denildiğini söylemişlerdir. Ebū'l-‘Āliye ayrıca onların kendilerine verilen mülk, peygamberler ve kitaplarla kendi dönemlerindeki diğer insanlara üstün kılındıklarını ifade etmiştir.⁵³⁸ 47. ayetten itibaren Medine Yahudilerine ve Hz. Muhammed’in ashabına belirli uyarılar da yapılarak, Hz. Mūsā kıssası hatırlatılmıştır. Diğerlerinde olduğu gibi bu kıssada eksik bırakılan kısımların tefsirde genel olarak ehlu’l-kitāb kaynaklarına uygun olarak doldurulduğu gözlenmiştir.⁵³⁹ Burada bu ayrıntılara yer verilmeyecek fakat kıssa içerisinde yer alan 54. ayetin tefsiri, örnek olarak değerlendirilecektir.

1.2.1.2. İsrailoğulları’nın Altın Buzağıya Tapmalarının Cezası

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الْمُنَادِينَ أَنفُسَكُمْ بِاتِّخَادِكُمُ الْعِجَلَ فَاثْبُتُوا إِلَيَّ يَا رَبُّكُمْ فَأَقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُمْ تَعْلَمُونَ أَنفُسَكُمْ بِاتِّخَادِكُمُ الْعِجَلَ فَاثْبُتُوا إِلَيَّ يَا رَبُّكُمْ فَأَقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُمْ تَعْلَمُونَ

Hani Mūsā kavmine “Ey kavmim! Buzağıyı ilah edinmekle kendinize zulmettiniz. O halde yaratıcınıza tövbe edin ve birbirinizi öldürün. Zira böyle yapmanız yaratıcınız nezdinde sizin hayrınıza olur.” (Kendilerine emredileni yaptıklarında ise) “Allah tövbelerinizi kabul etti.” demişti. Şüphesiz Allah tövbeleri kabul eden, çok merhametli olandır.⁵⁴⁰

Altın Buzağı vakası olarak da bilinen Hz. Mūsā ve İsrailoğulları kıssasının bir bölümünü oluşturan olay, vahyin Mekke sürecinde el-A‘rāf suresi 143-154. ve Tā Hā suresi 85-97.⁵⁴¹ ayetlerinde, Medine sürecinin ilk yılında ise el-Bakara suresi 51-55. ayetlerinde konu edilmiştir. Ayetlerde Hz. Mūsā’nın Allah’ın vahyini almak üzere Sina Dağı’na çıkışı, orada yaşadıkları ve Allah’ın vahyinin yazılı olduğu levhaları alıp

⁵³⁸ Taberī, *Tefsir*, I, 629; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 104; Suyūfī, *ed-Durru’l-Mensūr*, I, 362-363.

⁵³⁹ Bu suredeki Hz. Mūsā kıssası için bkz. 2/el-Bakara: 47-74; Muḳātil, *Tefsir*, I, 103-117.

⁵⁴⁰ 2/el-Bakara: 54.

⁵⁴¹ Mekke dönemini altı aşamaya ayıran Cābirī’ye göre her iki sure “şirk eleştirisi” ana temalı 3. Aşamada nazil olmuştur. Cābirī, *Fehmu’l-Kur’an*, I, 239, 255, 351.

kavminin yanına geri döndüğünde onlardan birçoğunun bir altın buzağıyı ilah edindiklerini gördüğünde yaptıkları karşılıklı konuşma ve eylemler anlatılmıştır. Söz konusu olaylar az farkla Tora'nın Çıkış (Şemot) kitabı 32. bâbı ve midraşlarda anlatılmaktadır.⁵⁴²

İlk dönem tefsirlerine göre el-Bakara suresi 54. ayet söz konusu buzağıyı ilah edinmiş olan ve/veya ilah edinenlere ses çıkarmayan İsrailoğulları'na birbirlerini öldürme gibi ağır bir imtihanla tövbe yolunu göstermiş ya da tövbelerinin kabulünü bu şarta bağlamıştır. İbn 'Abbās'tan (ö.68/687) فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ifadesi için “Allâhu Teâlâ tövbelerinin kabulünün, içlerinden her bir adamın, babası-oğlu farketmeksizin, karşılaştıkları her bir adamı kılıçla öldürmelerine bağlı olduğunu bildirince kendilerine emredilene yaptılar ve Allah öldürenleri de ölenleri de affetti.” dediği rivayet edilmiştir.⁵⁴³ Taberî'de (ö.310/923) İbn 'Abbās'tan aktarılan rivayette şu ilave bulunmaktadır: “...buzağıya tapanlar saklandı veya oturup kaldılar, buzağıya tapmayanlar ise ellerine hançerleri aldı, üzerlerine karanlık çöktü ve birbirlerini görmeksizin öldürdüler, yetmiş bin kişi öldü, bu ölen için de öldüren için de tövbe kabul edildi.”⁵⁴⁴ Bu rivayete göre öldürme işini yapanlar buzağıya tapmayanlardır. Bu anlatı Tora ve Midraş anlatımıyla uyumlu görünmektedir.

Hız. Ali'den (ö.40/661) nakledildiğine göre İsrailoğulları Hız. Mūsâ'ya tövbelerinin kabulü için ne gerektiğini sorduklarında Hız. Mūsâ, birbirlerini öldürmelerini gerektiğini bildirir. Bunun üzerine bıçaklarıyla, karşılarına kardeşleri, babaları, anneleri,

---

⁵⁴² Bkz. *Tora ve Aftara*, II, 416-434; Pirke de Rabbi Eliezer, s. 352-360; Weissman, *Midraş Şemot*, s. 355-378; Ayrıca bkz. Kadir Albayrak, “İsrailoğulları'nın 'Altın Buzağı'sı ve 'Kızıl İnek'i”, *Bilimname Dergisi*, V, S. 2, ss. 91-103; İsmâ'îl Albayrak, *Qur'anic Narrative And Isra'iliyyat In Western Scholarship And In Classical Exegesis*, The University of Leeds Department of Theology and Religious Studies, Doktora Tezi, 2000, s. 70-113, 133-224.

⁵⁴³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 110.

⁵⁴⁴ Bkz. Taberî, *Tefsir*, I, 680; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 262; Suyûî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 368-369.

her kim gelirse öldürürler. Yetmiş bin kişi ölür ve Mūsā bırakmalarını emrederek ölenlerin affedildiğini, kalanların da tövbelerinin kabul edildiğini bildirir.⁵⁴⁵

Söz konusu olay Sa‘îd b. Cubeyr (ö.94/713), Mucâhid (ö.103/721), Ebû'l-‘Âliye (ö.90/709), Ebû ‘Abdurrahmân (ö.73/692), Hâsen el-Başrî (ö.110/728), Suddî (ö.127/745), Zuhrî (ö.124/742), Kâtâde (ö.117/735), ‘Ubeyd b. ‘Umeyr (ö. 147/764), İbn İshâk (ö.151/768) ve İbn Zeyd’den de (ö.182/798) aralarındaki nüanslarla aktarılmıştır.⁵⁴⁶ Sa‘îd b. Cubeyr (ö.94/713) ve Mucâhid’den (ö.103/721) aktarıldığına göre Allah iktifa ettiğini Hz. Mūsā’ya bildirinceye kadar insanlar birbirlerini, baba, oğul, kardeş fark etmeksizin hançerlemişler, kıyımın bitmesi için Hz. Mūsā elbisesini ters çevirerek (bir tür işaret) olayı durdurduğunda yetmiş bin kişinin öldüğü görülmüştür.⁵⁴⁷ Bu rivayette öldürme işinin Allah’ın bir emri olduğuna ve öldürmenin buzağıya tapmayanlar tarafından gerçekleştirildiğine değinilmemiştir. Kâtâde (ö.117/735) bu olayı Allah’ın o kavme emrettiği çok şiddetli bir iş olarak tanımlamıştır.⁵⁴⁸ Tüm rivayetlerde söz konusu olayın ölenler için bir af/şehadet, öldürenler için tövbe sayıldığı bildirilmiştir. Zuhrî’ye (ö.124/742) dayandırılan rivayette Hz. Mūsā ve hayatta kalan İsrailoğulları’nın bu olaya çok üzüldükleri, bunun üzerine Allah’ın Hz. Mūsā’ya “Sizden öldürülmüş olanlar benim katımda diridirler, rızıklandırılırlar⁵⁴⁹, sağ kalmış olanların da tövbesi kabul edilmiştir.” şeklinde vahyettiği aktarılmıştır.⁵⁵⁰

---

⁵⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 111; İbn Keşîr, *Tefsir*, I, 262; Rivayeti İbn Ebî Hâtim’den aktaran Suyûtî “أُمَّةٌ” ifadesini kullanmamıştır. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, I, 369.

⁵⁴⁶ Bkz. Taberî, *Tefsir*, I, 679-685; İbn Keşîr, *Tefsir*, I, 261-263.

⁵⁴⁷ Bkz. Taberî, *Tefsir*, I, 679-680; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 110; İbn Keşîr, *Tefsir*, I, 262.

⁵⁴⁸ Bkz. İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 110-111; İbn Keşîr, *Tefsir*, c. 1, s. 262; Ayrıca bkz. Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, I, 369-370.

⁵⁴⁹ Allah yolunda öldürülenlerin diri olup rızıklandırıldıkları ile ilgili Kur’an ayetleri için bkz. 2/el-Bakara, 154; 3/Âlu ‘İmrân, 169; Söz konusu olay bağlamında Zuhrî’nin belirttiği gibi tövbelerin kabulü, affetme ve şehadet makamı hakkında Tora veya midraşta bir anlatı bulunmamaktadır. Hz. Mūsā

Muḳātil b. Suleymān (ö.150/767) söz konusu olayı el-Baḳara suresi 51. ve 52. ayetlerin tefsiri kapsamında vermiştir. Muḳātil tefsirini, olaya dair Kur'an'da el-A'rāf ve Tā Hā surelerinde geçen ayetler, Tora'da Çıkış kitabının 32. bâbında geçen anlatımlar ve her iki kaynaktan yer almayan bilgilerle harmanlayarak yapmıştır. Tefsirinde Tora'dan alıntılar bulunmasına rağmen altın buzağının yapımında lider olan Hārūn değil Sāmīrî'dir. Öldürülenlerin sayısı da Tora'daki gibi üç bin değil tüm rivayetlerde belirtildiği gibi yetmiş bindir.⁵⁵¹ Tora'daki üç bin sayısı sadece buzağının yapımında hiçbir şekilde etkisi olmayan Levililer'in⁵⁵² kılıçlarıyla ölenlerin sayısıdır. Zira Midraş anlatımına göre söz konusu suçu işleyenler üç grup oluşturmaktadır ve üç ayrı şekilde cezalandırılmışlardır. Moşe'nin Bet Din'i tarafından ölüm cezası alıp Levililerin kılıçlarıyla ölen üç bin kişi günah işlemeyen önce uyarılmış ve iki şahit tarafından görülmüş olanlardan oluşan ilk gruptur. Normal şartlarda puta tapanlar "sekila:recm" yoluyla infaz edilirken toplu günahlar söz konusu olduğunda, örneğin bir

---

İsrailoğulları'ndan kalanların canlarını bağışlaması için kırk gün boyunca dua edip Tanrı'ya yalvarır, İsrailoğulları'nı Tanrı'ya karşı çeşitli şekillerde savunmaya çalışır, onların affı için kendini feda etmeye hazır olduğunu söyler, Tanrı'ya ikna edemeyince İbrāhīm, İshāk, Y'akūb gibi atalarını, onların Allah'a yakınlıklarını, çilelerini sayar, onların hürmetine İsrailoğulları'nı affetmesini ister. Mūsā'nın tüm çabası karşılığında Tanrı İsrailoğulları'nın canlarını bağışlar, fakat günahlarını affetmez. Bkz. Weissman, *Midraş Şemot*, s. 373-378.

⁵⁵⁰ Bkz. İbn Keşir, *Tefsir*, I, 263.

⁵⁵¹ Muḳātil, *Tefsir*, I, 104-106.

⁵⁵² Tora'da (Çıkış, 32: 26) "Bütün Levi oğulları" denmiş olmasının Levi kabilesinden bir kişinin dahi buzağı heykeline tapınmadığını ortaya koyduğu söylenmiştir. Bu durumda Tora'da geçen "herkes kendi kardeşini, arkadaşını, komşusunu öldürsün." (Çıkış, 32: 27) ifadesini açıklama ihtiyacı hisseden Rav Raşi "bu, annesi başka bir kabileden evlenmiş olan birinin anne tarafından kardeşini ifade eder." demiştir. Bkz. *Tora ve Aftara*, II, 433; TB, Yoma, 66b; Midraş ve bazı rivayetlerde Levililer'den ileri gelen, Yeşu ve Hz. Mūsā'nın yanında yer alıp buzağıya tapmayan, dağın eteğinde Hz. Mūsā'yı beklemekte olan yetmiş kişiden söz edilmektedir. Bkz. Weissman, *Midraş Şemot*, s. 357, 368; İbn Keşir, *Tefsir*, I, 263; Ayrıca Tesniye, 33: 9. pasukta "O, babası hakkında ve anası hakkında, onu görmedim, dedi. Kardeşlerini tanımadı, oğullarını bilmedi; çünkü senin sözünü tuttular ve senin ahdini koruyorlar." denilmiştir. Buna göre infazı gerçekleştirenlerin tüm Levililer değil de Yeşu'nun yanında bulunan onlardan yetmiş kişi olduğu düşünülebilir. Hz. Ali'den aktarılan, yukarıda verilmiş olan, rivayette de infazı gerçekleştirenler için "karşılıklarına kardeşleri, babaları, anneleri, her kim geldiyse öldürdüler" ifadesi geçmektedir.

şehir cezalandırılacaksa infaz “ereg” kılıçla gerçekleştirilir.⁵⁵³ İkinci grup şahitler tarafından görülmüş fakat önceden uyarılmamış olanlardır. Onlar bir salgınla ölmüşlerdir. Üçüncü grup ise tanıklar tarafından görülmeden günah işlemiş olma şüphesi taşıyanlardır. Moşe dağıtıp toz haline getirdiği buzağıyı mucize sonucu dağdan akmaya başlayan ırmağın suyuyla karıştırıp bir su elde etmiş ve bu suyu İsrailoğulları’ndan kalan bu gruba içirmiştir.⁵⁵⁴ Onlar sota’nın suyuyla test edilmişler, bu suyu içenlerden suçlu olanlar karınları şişerek ölmüştür. Midraş’a göre İsrailoğulları bir anlamda kocasına ihanet ettiğine dair güçlü sebepler bulunan bir kadın gibidirler. Onlar Sīnā’da Tanrı ile nikâhlanmış ve ona ihanet ederek aldatmış sayılmışlardır. Zira sota, karısının kendisini aldattığını iddia eden fakat şahidi olmayan adam için karısına uygulanan bir acı su içirme ritüelidir.⁵⁵⁵ Tora ve midraşlarda Levililer’in kılıçlarıyla infaz edilenlerin sayısı üç bin olarak verilmiş fakat salgın hastalık ve acı su testi sonucu ölenlerin sayısı Tora veya Midraş’ta verilmemiştir.⁵⁵⁶ Kur’an tefsir rivayetlerinde geçen yetmiş bin sayısı yetmiş Levilinin infaz ettiği binlerden kinaye olabileceği gibi söz konusu üç yolla ölmüş olanların, abartılı görünmekle birlikte, yaklaşık ifadesi de olabilir. Fakat bu sayının kullanımının genel olarak çokluktan kinaye olduğunu söylemek yerinde olur.

Ayetin nuzül sebebini Suddī (ö.127/745), Hz. Mūsā’nın yokluğunda İsrailoğulları’ndan bir grubun Sāmīrī liderliğinde tapınmak için yaptıkları altın buzağı olayı ve döndüğünde onları bu halde gören Hz. Mūsā’nın tepkisi, kınaması ve Hārūn ile

---

⁵⁵³ Bkz. Tesniye, 13: 13-19; Rav Raşi’nin yorumu için bkz. *Tora ve Aftara*, II, 428, 433; Buna göre Medine’de Hendek Savaşı sonrası hicretin beşinci yılında sözleşmeyi yok sayıp ihanet suçuyla ceza alan Kurayzoğulları’nın kılıçla cezalandırılması kitaplarında belirtilen yasaya uygun bir infaz olarak gerçekleşmiştir.

⁵⁵⁴ Bkz. TB, Avodah Zarah, 44a.

⁵⁵⁵ Uygulama ve ayrıntıları için bkz. Sayılar, 5: 11-31; *Tora ve Aftara*, IV, 82-99; TB, Sotah, 2a, 2b, 3a, 3b, 4a, 4b, 17a.

⁵⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Weissman, *Midraş Şemot*, s. 369-378; *Tora ve Aftara*, II, 428.

Sāmīrī'yi sorgulamasının anlatıldığı Tā Hā suresi 86-97. ayetler eşliğinde anlatır. Hz. Mūsā buzağıyı parçalayıp yakar, dağıtır, suya savurur ve İsrailoğulları'na bu sudan içirir. Buzağıyı çok sevenlerin bıyıklarında altın kalıntıları görülür. Bu durum el-Bakara suresi 93. ayette ... وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ... şeklinde ifade edilmiştir.⁵⁵⁷ Pişman olmuş, tövbe etmişler fakat kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Allah bu ayetle ancak birbirlerini öldürmeleri ile tövbelerinin kabul edileceğini bildirmiş, onların bu emre itaatleriyle de hayatta kalanların tövbesi kabul edilmiş, ölenler ise şehit sayılmışlardır.⁵⁵⁸ Suddī'nin (ö.127/745) anlatımları kısmen Kur'an –ki ayetleri referans göstermektedir- kısmen Tora, kısmen de Midraş kaynaklı görünmektedir. Rivayette anlatılanların büyük kısmı Tora'nın Çıkış kitabı 32. babında yer alırken “buzağıyı sevenlerin bıyıklarında altın kalıntılarının görülmesi” Midraş'ta yer alan bir ayrıntıdır. Midraş'ta Mūsā'nın buzağıyı yakıp tıpkı yerin tozu (kum) gibi toz haline getirdiği, bu tozu suların üzerine saçıp İsrail'e bu sudan içirdiği ve buzağıyı tüm kalbiyle öpen herkesin üst dudak ve kemiklerinin⁵⁵⁹ altın olduğu anlatılmıştır. Ayrıca İsrailoğulları'ndan üç bin kadar adamı öldürenlerin (kılıçtan geçirenlerin) buzağıyla hiçbir ilişkisi olmayan Levi kabilesi olduğu anlatılmıştır.⁵⁶⁰

---

⁵⁵⁷ Katāde bu ifadeden kastın “buzağı sevgisinin kalplerine işlemiş olması” olduğunu söylemiştir. Bkz. Taberī, *Tefsir*, II, 263-264; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 472.

⁵⁵⁸ Bkz. Taberī, *Tefsir*, I, 680-681; Suddī'den gelen rivayet İbn Keşir tefsirinde Taberī'de aktarılmış olana göre kısmen kısadır. Bkz. İbn Keşir, *Tefsir*, I, 262; Muḳātil, *Tefsir*, I, 105; Çıkış (Şemot), 32: 17-20.

⁵⁵⁹ Rabbi Eliezer Midraş'ı ilk edisyonunda “kemikler” kısmının bulunmadığı, yalnızca ‘dudakları’ kısmının yer aldığı belirtilmiştir. Suddī rivayetinde de benzer şekilde bıyıklarında altın kalıntılarının kaldığı ifade edilmiştir. Buna göre midraş anlatılarının rivayetlere kaynaklık ettiği söylenebilir. Abraham Geiger, Rudi Paret, E.I.J. Rosenthal, Charles Torrey, Josef Horovits ve diğer birçok oryantalist gibi Kur'an'ın da Ehlu'l-kitāb kaynaklarından derlendiği iddiasında olan Abraham I. Katsh ise el-Bakara suresi 93. ayette geçen “uṣṣribū fī kulūbihimu'l'icle” ifadesinin Midraş kaynaklı olduğunu belirterek iddiasına delil göstermektedir. Bkz. Abraham Isaac Katsh, *Judaism in Islam*, s. 50.

⁵⁶⁰ Bkz. Pirke de Rabbi Eliezer, s. 356-357.

Tora'ya göre altın buzağının yapılmasında liderlik edip Hz. Mūsā'nın kınama ve azarına muhatap olan kişi Hz. Hārūn iken⁵⁶¹, Kur'an anlatımları ve rivayetlerde buzağı suçunda Hz. Hārūn muhatap alınsa da asıl fail ve muhatap Sāmīrī'dir. Sīnā' dağında Hz. Mūsā'yı bekleyen grubun aşağıya inerken duydukları gürültüyü savaş gürültüsü zannetmeleri, Hz. Mūsā'nın onun savaşın değil fitnenin sesi olduğunu söylediği, aşağı indiğinde altın buzağıyı kırıp, yakarak dağıttığı ve denize savurduğu, o sudan İsrailoğulları'na içirdiği ve buzağıyı çok sevenlerin dudak/bıyıklarında altın kalıntıları kaldığı⁵⁶² vb. Şemot 32. Bâbda ve midraşlarda yer alan anlatımların bazı farklılıklarla erken dönem tefsirlerinde ayetin tefsiri mahiyetinde yer aldığı görülmektedir. Diğer kıssalarda olduğu gibi burada da Kur'an müfessirlerinin rivayetlerinde, Allah geniş merhametiyle İsrailoğulları'nın günahlarını affeder, tövbelerini kabul eder, ölenler şehadet makamına erişir, fakat söz konusu Yahudi kaynaklarında bu tür anlatımlar bulunmamaktadır.⁵⁶³

---

⁵⁶¹ Midraş anlatımlarına göre Hz. Hārūn İsrailoğulları'nın kendisinden istediği buzağıyı yapmak istemez. Kendisinden isteneni yapmamak ve mümkün olduğunca geciktirmek için çeşitli yollara başvurur. Örneğin kadınların ziynetlerini vermeyeceklerini bilerek kadın ve çocukların küpelerini çıkarıp getirmelerini ister, düşündüğü gibi de olur. Kadınlar bu davranışlarıyla Tanrı'nın cezalandırmasından kurtulurlar ve kendilerine özel bir bayram olan Roş Hodeş'le ödüllendirilirler. Fakat erkekler buzağı için çok heveslidirler, zira dağa çıkmış olan Moşe uzun zaman geçmesine rağmen gelmemiştir ve Tanrı'nın şehinasını kaybetmekten korkarlar, Tanrı'nın arabasını çeken öküzün benzerliğinde bir buzağının şehinanın onlarla kalmasını sağlayacağını düşünürler. Bu nedenle kulaklarını yırtarcasına çekip küpelerini ve altınlarını hızla Hārūn'a verirler. İki büyücü ve Miha adında bir adam buzağının yapılmasına yardım eder. Altın buzağının yapımı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Weissman, *Midraş Şemot*, s. 355-363. Ayrıca Rav Raşi 21. pasuktaki Mūsā'nın Hārūn'a sorduğu "bu kavim sana ne yaptı?" ifadesini yorumlarken Mūsā'nın Hārūn'un sadakatinden emin olduğu, o nedenle ona "sana istediklerini yaptırmak için ne kadar işkence ettiler?" şeklinde bir soru yönelttiği, bir anlamda Hārūn'a bu işin kavmi tarafından zorla yaptırıldığı şeklinde yorumlamıştır. Bkz. *Tora ve Aftara*, II, 428.

⁵⁶² Bkz. Çıkış, 32: 17-20; *Midraş Şemot*, s. 370-373; Pirke de Rabbi Eliezer, s. 356-357; Taberī, *Tefsir*, I, 680-681; Muqātil, *Tefsir*, I, 105. Suddī'den gelen rivayet İbn Keşir tefsirinde Taberī'de aktarılmış olana göre kısmen kısadır. Bkz. İbn Keşir, *Tefsir*, I, 262.

⁵⁶³ Erken dönem sonrası klasik ve modern dönem yorumlarıyla birlikte değerlendirme için bkz. Zülfikar Durmuş, "YanlıŞ Anlamlandırma ve Değerlendirmelere Konu Olan Bakara 54. Âyetindeki 'Uktûlû Enfûsekûm' İfadesinin Çözümülesi", *Ekev Akademi Dergisi* 7/17 (2003): 29-48.

1.2.1.3. Medine Yahudilerinin Olumsuz Tavırları ile Atalarının Olumsuz Tavırları Arasındaki Benzerlikler

50. ayetten itibaren İsrailoğulları'nın olumsuz tavırlarına dair verilen örneklerin arttığı görülmektedir. Taberī (ö.310/923) Hz. Mūsā ile İsrailoğulları arasında geçen diyalogun geçtiği 55. ayet ile İsrailoğulları'ndan Cumartesi günü azgınlık edenlerin cezasından söz eden 65. ayeti yorumlarken, Allah'ın bu ayetlerle Medine çevresindeki Yahudileri kınadığını söylemiştir. Taberī'nin yorumuna göre Hz. Muhammed'e isyan eden Medine Yahudilerinin durumu Hz. Mūsā'ya isyan eden atalarının durumuna benzemekte; Medine Yahudileri Cumartesi haddi aşanların cezasını bilmekte ve bundan ibret almaları gerekmektedir.⁵⁶⁴ Ayette Cumartesi haddi aşanlara *كُوتُوا قِرْدَةً خَاسِيْنَ* *aşağılık maymunlar olun* denilmiştir. Birçok müfessir tarafından bu ifade söz konusu Yahudilerin somut olarak maymuna veya domuza dönüştükleri şeklinde yorumlanmıştır. Mucāhid'in (ö.103/721) yorumu ise farklıdır. Ona göre bu kişiler şeklen değil kalben maymun veya domuzlar gibi kılınmışlardır. Bu başka bir ayette Yahudilerin *كَمَثَلِ الْجَمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا* *sirtında kitap taşıyan merkeplere benzetilmeleri*⁵⁶⁵ gibi bir benzetmedir.⁵⁶⁶ *وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذْنَاكُم مِّنَ الصَّاعِقَةِ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ثُمَّ* *Hani siz “Ey Mūsā! Allah'ı apaçık görmedikçe sana asla inanmayız” demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı. Sonra,*

⁵⁶⁴ Bkz. Taberī, *Tefsir*, I, 687; II, 59; Muqātil ise Allah'ın bu ayetlerde verilen örnek üzerinden Hz. Muhammed'in muttakilere, İsrailoğulları'nın işledikleri gibi masiyetler işlememeleri, haramları çiğnememeleri için öğüt vermesini istediğini belirtmiştir. Muqātil, *Tefsir*, I, 113; Cumartesi yasağını çiğneyen Yahudiler el-A'rāf suresi 163-166. ayetlerinde de örneklendirilmişti. El-A'rāf suresi Mekke'de nazil olmasına rağmen, 163-171. ayetlerin Medine'de nazil olduğu söylenmiştir. Bkz. Gözeler, *a.g.e.*, s. 287. Bu ayetlerde İsrailoğulları'nın Allah'a karşı verdikleri sözü unutmaları, isyan etmeleri, bu nedenle kendilerine *aşağılık maymunlar olun* denildiği, içlerinde iyi kimselerin de bulunduğu fakat onların ardından geçici dünyayı Tevrat'a tercih eden bir topluluğun geldiği, bütün bunlara rağmen Kitab'a sınıksız sarılıp, namazı ikāme ettikleri, iyilik üzere oldukları takdirde Allah'ın mükāfatlarını zayi etmeyeceği bildirilmiştir. Ayetlerde işlenen tema Medine'nin ilk yılında nazil olan el-Bakara suresinin bu ayetleri ile uyum içindedir. Buna göre yakın bir zaman aralığında benzer bir konjonktürde nazil oldukları söylenebilir.

⁵⁶⁵ 62/el-Cumu'a: 5.

⁵⁶⁶ Taberī, *Tefsir*, II, 67; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 133; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 400.

*şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar diriltmiştik.*⁵⁶⁷ Rabî b. Enes (ö.140/757) ayette söz edilen kişilerin Mūsā'nın seçmiş olduğu yetmiş kişi olduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁸ İbn Zeyd'den de (ö.182/798) söz konusu yetmiş kişinin buzağıya tapmadığı aktarılmıştır.⁵⁶⁹ Midraş Şemot'ta da ileri gelen, Yeşu ve Hz. Mūsā'nın yanında yer alıp dağın eteğinde Hz. Mūsā'yı beklemekte olan ve buzağıya tapmamış olan yetmiş kişiden söz edilmektedir.⁵⁷⁰ Hz. Mūsā'ya *Bize Allah'ı açıkça göster* diyen bu yetmiş kişi ölüp dirildikten sonra Allah'ı göremeyeceklerini anlayınca sesini işitmek istemişler, ilk duydukları şūr sesinde secdeye kapanıp ardından Allah'ın onlara yönelik ilk sözlerini işitince dehşete düşüp kendilerinden geçmişler ve bundan da vazgeçip Hz. Mūsā'ya "sen onu dinle ve bize ilet" demişlerdir.⁵⁷¹

El-Bakara suresi 74-75. ayetlerde Allah'a ve peygamberleri Hz. Mūsā'ya asi olarak kalpleri taşlardan daha fazla katılmış olan İsrailoğulları ile Allah'a ve Hz. Muhammed'e asi olan Medine Yahudileri birbirine benzetilmiş ve Hz. Muhammed ve Müslümanlara bu Yahudilerin kendilerini tasdik etmelerine ümit bağlamamaları söylenmiştir.⁵⁷² 75. ayette işittikleri Allah sözünü tahtîf ettikleri söylenenlerin kimler olduğu ve tahtîf edilenin ne olduğuyula ilgili yorumlar yapılmıştır. İbn 'Abbās (ö.68/687), bu kimselerin Allah'ın kelamını duydukları halde Hz. Mūsā'dan Allah'ı görmeyi isteyenler; Kātāde (ö.117/735), Allah'ın kelamını duyan Yahudiler; Mucāhid (ö.103/721), kitabı kendi elleriyle yazanların âlimler, Allah'ın kitabını arkalarına atanların Yahudiler; Suddî (ö.127/745), Allah'ın sözünden kastedilenin ise tahtîf

---

⁵⁶⁷ 2/el-Bakara: 55-56.

⁵⁶⁸ Taberî, *Tefsir*, I, 697; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 112; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 371.

⁵⁶⁹ İbn Keşîr, *Tefsir*, I, 263.

⁵⁷⁰ Weissman, *Midraş Şemot*, s. 357, 368.

⁵⁷¹ Anlatı için bkz. Mukâtil, *Tefsir*, I, 116-117.

⁵⁷² Mukâtil, *Tefsir*, I, 116.

ettikleri Tevrat olduğunu söylemişlerdir.⁵⁷³ 76. ayetin tefsirinden Medine’de Müslümanlarla Yahudiler arasında sükardeşliği ve muâvenet gibi yakınlıkların var olduğu öğrenilmektedir. Muḳātil (ö.150/767), ayetin aralarında bu tür bir ilişki olan bazı Müslümanların Yahudi yakınlarından Hz. Muhammed’in peygamberliği bilgisinin Tevrat’ta bulunduğunu öğrendiklerini ve Yahudi ileri gelenlerinden K‘ab b. el-Eşref, K‘ab b. Esīd, Mālik b. eḏ-Ḍayf ve Cudey b. Aḥṭab’ın, bu durumu duyduklarında, söz konusu bilgiyi verenleri azarlamalarından söz ettiğini ifade etmiştir.⁵⁷⁴ İbn ‘Abbās (ö.68/687), İbn Zeyd (ö.182/798), Mucāhid (ö.103/721), Ḳatāde (ö.117/735), Suddī (ö.127/745) ve Ebū’l-‘Āliye’den (ö.90/709) aktarılan rivayetlere göre de bu ayette kastedilenler Yahudilerden münafik olanlardır.⁵⁷⁵ 78. ayet Yahudilerden Tevrat’ı okuyamayanların bulunduğunu, onların kitabi bilgiden ancak ileri gelenlerin (bunlar din adamları –aynı zamanda yöneticilerdir- ve şairlerdir) kendilerine bildirdiği kadarını bilebildikleri, Yahudi ileri gelenlerinin Hz. Muhammed’in Tevrat’taki niteliklerini onlara anlatmadıklarını bildirmektedir. 79. ayet ise daha ileri giderek önde gelen bu kimselerin söz konusu bilgiyi Tevrat’tan silip yerine başka şeyler yazdıklarını, bunu da halkın ekin ve diğer mallarında olan haklarını kaybetmemek için yaptıklarını açıklamıştır.⁵⁷⁶ Suddī’den aktarılan rivayete göre Yahudilerden bazıları kendi elleriyle kitap yazıp bu kitabın Allah tarafından gönderildiğini söyleyerek Araplara az bir ücretle satmaktadırlar.⁵⁷⁷

⁵⁷³ İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 148; Ṭaberī, *Tefsir*, II, 139, 141; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, I, 427-428.

⁵⁷⁴ Muḳātil, *Tefsir*, I, 118.

⁵⁷⁵ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, II, 145-152; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 150; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, I, 428-431.

⁵⁷⁶ Muḳātil, *Tefsir*, I, 118-119; İbn ‘Abbās ve Ḳatāde’den aktarılan benzeri yorumlar için bkz. İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 154; Ṭaberī, *Tefsir*, II, 170; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, I, 435-438; Ayrıca ‘Usmān b. ‘Affān’ın (ö.35/656) Hz. Peygamber’den aktardığı rivayet için bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, II, 167; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, I, 433.

⁵⁷⁷ İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 154; Bunu yapanlar mezuzaya ve tefilin yazıcılarından bazıları olabilir. Yazdıkları da sayfalar vb. şekillerde kısa metinler olabilir. Bununla birlikte ayetin yorumlanmasıyla mushafların ücret karşılığı yazılması yahut yazılmış mushafların satılmasının caiz olup olmadığı gündeme gelmiştir. Bu durumu kerih görenler çoğunlukta iken buna ruhsat verenler de bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, I, 438-446.

80-81. ayetlerde Yahudilerin bir yanlışı/zannı daha tashih yoluna gidilmiştir. وَقَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً *Onlar bir de, 'sayılı günler dışında bize ateş dokunmaz' dediler...* ifadesini Muḳātil (ö.150/767), “Yahudiler, ‘atalarımızın buzağıya tapma süresi olan kırk gün dışında bize ateş dokunmaz. Çünkü biz Allah’ın oğulları ve sevgilileriyiz’ dediler” şeklinde açmıştır. 81. ayette şirk üzere ölen herkesin ateş ashabı olacağı bildirilmiştir.⁵⁷⁸ İbn ‘Abbās (ö.68/687), ‘İkrime (ö.105/723), Mucāhid (ö.103/721), Zeyd b. Eslem (ö.136/753), Ḍaḥḥāk (ö.105/723) , Suddī (ö.127/745), Ebū’l-‘Āliye (ö.90/709) ve Ḳatāde’den de (ö.117/735) benzeri yorumlar aktarılmıştır.⁵⁷⁹ Farklı olarak İbn ‘Abbās ve Mucāhid’den (ö.103/721) aktarılan rivayetlerden birinde Yahudiler, dünyanın ömrünün yedi bin sene olup her bin senesi için bir gün kadar, dolayısıyla toplamda yedi gün azap göreceklerini söylemişlerdir.⁵⁸⁰ ‘İkrime’den (ö.105/723) aktarıldığına göre Yahudiler bir gün toplanıp Hz. Peygamber’e gelmişler ve ateşin kendilerine sadece kırk gün dokunacağını söylemişlerdir. Zeyd b. Eslem’den (ö.136/753) aktarıldığına göre Hz. Peygamber Yahudilere, Allah’ın Tevrat’ta bildirdiği cehennemliklerin kimler olduğunu sormuş; onlar da Sina Dağı’nda Allah’ı öfkелendirdikleri için cehennemde kırk gece kalacaklarını, kendilerinden sonra da Hz. Peygamber ve ashabının gireceğini söylemişlerdir. Tüm rivayetlere göre bu konuşmalar üzerine Hz. Peygamber itirazda bulunmuş ve 80. ayet nazil olmuştur.⁵⁸¹ İbn ‘Abbās’tan (ö.68/687) aktarılan bir rivayette o, ayetteki *...أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا* *...yoksa siz bu konuda Allah’tan söz mü aldınız?...* ifadesini “siz lā ilāhe illallāh diyerek, inkâr etmeyerek ve

---

⁵⁷⁸ Muḳātil, *Tefsir*, I, 119; İbn Hişām, *es-Sīretu’n-Nebeviyye*, II, 180; krş. *Siret-i İbn Hişām Tercemesi: İslam Tarihi*, trc. Hasan Ege, İstanbul: Kahraman Yay., 2006, II, 226-228.

⁵⁷⁹ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, II, 172-177; İbn Ebī Hâtim, *Tefsir*, I, 155-156; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, I, 447-450.

⁵⁸⁰ Ṭaberī, *Tefsir*, II, 175; İbn Ebī Hâtim, *Tefsir*, I, 155; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, I, 447.

⁵⁸¹ Ṭaberī, *Tefsir*, II, 174; İbn Ebī Hâtim, *Tefsir*, I, 156; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, I, 448-449.

Allah'a ortak koşmayarak cehennemden çıkarılmayı mı hak ettiniz? Şayet bunları sylediyseniz Allah'tan sizi cehennemden çıkarmasını isteyebilirsiniz, bunları yapmıyorsanız niçin Allah hakkında bilmediğiniz Şeyleri söylüyorsunuz?" Şeklinde açıklamıştır.⁵⁸² Eb Hureyre'den (.58/678) aktarılan bir rivayete göre Hz. Peygamber Hyber'in fethi esnasında bir grup Yahudi tarafından kendisine zehirli bir koyun eti ikram edilerek suikast girişiminde bulunduğunda da etraftaki Yahudileri toplayıp onlara bir takım sorular yöneltmiştir. Hz. Peygamber'in "cehennemlikler kimlerdir?" sorusuna Yahudiler orada da benzeri Şekilde cevap vermişlerdir.⁵⁸³ Yahudilerin iddiasına karşılık olarak 81. ayette kötülük işleyenlerin cehennemde kalıcı olacağı hatırlatılırken 82. ayette cennette kalıcı olanlardan söz edilmiştir. Ayette geçen وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *cennetlik olanlar iman edip slih amel işleyenlerdir, onlar orada kalıcıdırlar* ifadesini İbn 'Abbs'ın (.68/687) "sizin (Yahudiler) inkr ettiğinize iman eden, terk ettiklerinizle amel edenlere ebedi kalacakları cennet vardır" Şeklinde tefsir ettiği aktarılmıştır.⁵⁸⁴ Allah 83. ayette Medine Yahudilerine İsrailoğulları'ndan aldığı sözü hatırlatır. Bu söz erevesi içinde ayette zikredilenler ehlu'l-kitbın ahdi içinde de vurgulanan dinin temel prensipleridir: Allah'a Şirk koşmamak, ana-baba, akrabalar, yetimler, miskinler ve yolda kalmışlara ihsan etmek, insanlara güzel(doğru) söz söylemek, namaz kılmak ve zekt vermek. Ayetin sonunda ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ *pek azınız hariç yüz çevirdiniz* denmiştir. Muğtil (.150/767), hariçte tutulanların Ehli Tevrat'tan iman eden İbn Selm, Sellm b. Kys, S'alebe b. Selm, İbn Selm'ın yeğeni Kys, K'ab'ın oğulları Esid ile Esed ve Ymn b. Ymin olduğunu belirtmiştir.⁵⁸⁵ 84-86. ayetlerde İsrailoğulları'ndan alınan sözün

⁵⁸² Taber, *Tefsir*, II, 177; Suyt, *ed-Durru'l-Mensr*, I, 450.

⁵⁸³ Buğr, el-Cizye 7; et-Tb 55; Suyt, *ed-Durru'l-Mensr*, I, 449-450.

⁵⁸⁴ Taber, *Tefsir*, II, 187; İbn Eb Htim, *Tefsir*, I, 159; Suyt, *ed-Durru'l-Mensr*, I, 451.

⁵⁸⁵ Muğtil, *Tefsir*, I, 120.

içeriğine dair hatırlatmalar devam etmiştir. Ayetlerde geçen zamirlerin kime ait olduğunu zikreden Muḳātil 85. ayette de *siz* zamirini “Medineli Yahudiler”, 85 ve 86. ayette geçen *onlar*’ı “Yahudilerin reisleri” olarak tefsir etmiştir. 85. ayetin tefsirinde esirlerle ilgili yine Tevrat’a dayalı bir savaş hukuku kuralını dile getirmiş ve ayetteki itabın nedeninin onların kitaplarındaki bu kurala uymamaları olduğunu belirtmiştir. Muḳātil Yahudilere Tevrat’ta, fidye vererek esirleri kurtarmalarının farz kılındığını, Rumların savaşta esir aldıkları köle ve cariyeleri dahi kurtarmalarının emredildiğini söylemiştir.⁵⁸⁶ Muḳātil’in sözünü ettiği emir Tevrat’ta değil Talmud’da yer almaktadır.⁵⁸⁷ Erken dönem müfessirlerinin *Tevrāt* ile mevcut yazılı ve sözlü Yahudi kaynaklarının tümünü kastettikleri söylenebilir. İbn ‘Abbās’tan (ö.68/687) aktarıldığına göre Evs ile Ḥazrec kabileleri arasında zaman zaman savaş yapılırdı, Yahudilerden Kaynukaoğulları Ḥazrec’in, Nadiroğulları ve Kurayzaoğulları ise Evs’in müttefiki idiler. Savaş esnasında Yahudiler de onlarla birlikte kan akıtır, savaş bittiğinde ise fidye ile karşılıklı esirlerini kurtarırlardı. Oysa Medineli Yahudiler Tevrat’ta birbirlerini öldürmelerinin ve yurtlarından çıkarmalarının kendilerine haram edildiğini biliyorlardı. Tevrat’ın fidye vererek kurtarma emrine iman edip uygularken, yurtlarından çıkarılmanın haram kılınmasını inkâr ederek onları yurtlarından çıkarıyorlardı.⁵⁸⁸ Hz. Mūsā’ya *kitāb*, Hz. ‘İsā’ya *beyyināt* verildiği söylenen 87. ayetle ilgili olarak İbn ‘Abbās Allah’ın Hz. Mūsā’ya Tevrat’ı bir defada mufassal ve muhkem olarak indirdiğini belirtip Hz. Mūsā ile Hz. ‘İsā arasında gelen peygamberlerin isimlerini sıralamıştır.⁵⁸⁹ İbn ‘Abbās’tan aktarıldığına göre Hz. ‘İsā’ya verildiği söylenen *beyyināt*, ölüyü diriltmesi, çamurdan yaptığı kuşun canlanması, kötürüm ve körleri iyileştirmesi,

⁵⁸⁶ Muḳātil, *Tefsir*, I, 120-121; Ayrıntılı bilgi için bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, II, 207-215.

⁵⁸⁷ TB, Gittin, 37b; Ayrıca bkz. Haggai Mazuz, “Possible Midrashic Sources in Muḳatıl b. Sulaymân’s Tafsîr”, *Journal of Semitic Studies*, LXI/2, Oxford University Press, London 2016, s. 502.

⁵⁸⁸ Ṭaberī, *Tefsir*, II, 207-208; İbn Ebî Ḥatim, *Tefsir*, I, 164-166; Suyūṭî, *ed-Durru’l-Mensûr*, I, 455-456.

⁵⁸⁹ Suyūṭî, *ed-Durru’l-Mensûr*, I, 458.

gayb olan bazı şeyleri bildirmesi ve Allah'ın kendisine gönderdiği İncil ile Tevrat'ta tahrîf ettikleri şeyleri bildirmesidir.⁵⁹⁰

Atalarının ahitleri (uygulamaya söz verdikleri), kendi kitaplarında da geçen temel prensipleri hatırlattıktan sonra 89-91. ayetlerde söz konusu Yahudilerin ellerinde bulunanı (Tevrat'ı) tasdik eden Kur'an ve Hz. Muhammed'i inkâr edişleri üzerinde durulmuştur. Muḳātil (ö.150/767) 91. ayetin, bazılarının isimlerini zikrettiği Yahudi bir grup hakkında indiğini söylemiştir. İbn 'Abbās (ö.68/687) , Murre (ö.76/695), İbn Mes'ūd (ö.32/653), 'Āşım b. 'Umer (ö.120/738), Ḳatāde (ö.117/735), Sa'īd b. Cubeyr (ö.94/713) ve Muḳātil'den (ö.150/767) bildirildiğine göre, Hz. Peygamber gelmeden önce Medinelî ve/veya Ḥayber'li Yahudiler kendileriyle savaşıyor yahut kendilerini rahatsız eden putperest bazı Arap kabilelerine karşı, kitaplarında buldukları ahir zaman peygamberi adına, Allah'tan yardım istemiş veya gelecek peygamberle beraber olup onlara karşı üstünlük elde edeceklerini söylemişler; Peygamber olarak geldiğinde ise İsrailoğulları'ndan olmadığı için Hz. Muhammed'i inkâr etmişlerdir. Rivayetlere göre bu ayetler bu durum üzerine nazil olmuştur.⁵⁹¹ Ayetler Yahudilere ilişkin olarak benzeri bağlamlarda devam etmektedir.⁵⁹²

---

⁵⁹⁰ Ṭaberī, *Tefsir*, II, 220; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, I, 168; II, 483; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 458-459.

⁵⁹¹ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, II, 237-241; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, I, 172; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 465-470; Muḳātil, *Tefsir*, I, 122; İbn İshāḳ Hz. Muhammed peygamber olarak gelmeden çok kısa bir süre önce yaşadığı belirtilen Yahudiler ile putperest Araplar arasında geçen, bunun benzeri birkaç farklı diyaloga yer vermiştir. Bunlardan birinde bir Yahudi Medine'deki bir Arap kabilesinin toplantısına gelip onlara öldükten sonra dirilme, kıyamet, cennet, cehennem, hesap ve mizandan bahseder ve onlara yakında gelecek olan bir peygamberin bunlardan haber vereceğini söyler, fakat Hz. Muhammed peygamber olarak geldiğinde Araplar ona inanırken kendisi hasedinden inkâr eder. İbn İshāḳ, *Siyer*, trc., s. 137; Benzer bir olay Matta âlimlerinden biriyle Mekkelî putperestler arasında yaşanır. Rivayetin girişinde Hz. Peygamber'i Matta âlimlerinin çok iyi bildiği, bunun sebebinin ise onların yanında Ehlul-Kitâb olan Yahudilerin bulunduğu belirtilmiştir. İbn İshāḳ, *Siyer*, trc., s. 136; ayrıca bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, II, 183; krş. İbn Hişâm, trc. *Sîret*, II, 232.

⁵⁹² 2/el-Bakara: 92-101; Muḳātil, *Tefsir*, I, 123-126.

92-93. ayetler ve tefsirlerine göre (Ey Yahudiler!) Hz. Mūsā size el-Beyyineler (dokuz mucize)⁵⁹³ ile geldiği halde siz o dağa gittiğinde buzağıyı ilah edindiniz. Allah Yahudilerden Tevrat'ta Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceklerine, kitaplara ve peygamberlere iman edeceklerine dair söz almış, fakat onlar buna isyan edince Allah dağı üzerlerine kaldırmış, onlar neredeyse dağın üzerlerine düşeceğini sanmış⁵⁹⁴, bunun üzerine Tevrat'ı kabul etmiş fakat hükümleri kendilerine ağır geldiği ve buzağı sevgisine müptela oldukları için isyan etmişlerdir.⁵⁹⁵ 94-96. ayetlerde, 80-82. ayetlerde olduğu gibi cenneti kendilerine has gören, kendilerini Allah'ın oğulları ve sevgilileri olarak tanımlayan Yahudilere meydan okunmaktadır.⁵⁹⁶

97-98. ayetlerde Yahudilerin Cebrail düşmanlığı dolayısıyla inkârları kınanmaktadır. قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيْلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللّٰهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ ۗ لِلْمُؤْمِنِينَ⁵⁹⁷ Ayette Cebrail'i düşman kabul eden Yahudilere, Cebrail'in önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için bir yol gösterici ve bir müjde olan Kur'an'ı Hz. Peygamber'in kalbine indirdiği söylenmiştir. Ayetin nuzul sebebi olarak aktarılan rivayetlere göre bir grup Yahudi Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkârlarının bir sebebi olarak Cebrail'i sevmediklerini ve ona düşman olduklarını ileri sürmüşlerdir. Zira Hz. Muhammed'e vahiy getiren Cebrail onun en yakın dostudur.⁵⁹⁸ İki grup rivayet incelendiğinde, Hz. Peygamber'e gelip çeşitli sorular yönelten bir grup Yahudi'nin, ona vahiy getirenin dostu Cebrail olduğunu öğrenince Hz. Peygamber'e tabi olmamak için

---

⁵⁹³ Mekke döneminde nazil olan 16/el-İsrâ': 101 ve 27/en-Neml: 12. ayetlerde Hz. Mūsā'ya verilen dokuz mucize hatırlatılmıştır.

⁵⁹⁴ 7/el-A'râf: 171.

⁵⁹⁵ Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, I, 123-124.

⁵⁹⁶ Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, I, 124-125.

⁵⁹⁷ 2/el-Baḳara: 97.

⁵⁹⁸ Rivayetler için bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, II, 283-293; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 179-182; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 475-481.

Cebrail'e düşman oluşlarını ileri sürmeleri üzerine bu ayetlerin nazil olduğu, Hz. Ömer'in Yahudilerin okulunda onlarla bu konuda müzakere edişinin ise bu olaydan çok kısa bir süre sonra gerçekleştiği söylenebilir. Şa'bî (ö.104/722) ve Suddî'den (ö.127/745) aktarılan rivayetlere göre Hz. Ömer tarlasının yolu üzerinde bulunan bet midraşa sık sık uğramakta ve orada ders yapan Yahudileri dinlemektedir. Yahudiler onun gelip kendilerini dinlemesinden memnun olduklarını, bu nedenle arkadaşları içinde en çok kendisini sevdiklerini dile getirdiklerinde Hz. Ömer onlara geliş sebebini "Furkân'ın Tevrât'ı, Tevrât'ın da Furkân'ı doğrulayışını görmekten hoşlanıyorum" ifadesiyle açıklar. Hz. Ömer bu ziyaretlerinden birinde Hz. Muhammed'in peygamberliği konusunu açar, Yahudiler onun peygamber olduğunu bildiklerini söylediklerinde, onlara bildikleri halde tabi olmadıkları için helak olacaklarını hatırlatır. Yahudiler cevaben helak olmayacaklarını, Hz. Muhammed'e hangi melek aracılığıyla vahiy aldığını sorup düşmanları olan Cebrail olduğunu öğrenince tabi olmadıklarını söylerler. Ömer'e verdikleri cevaba göre düşmanlıklarının sebebi Cebrail'in felaketleri getiren melek oluşudur. Ömer barışık oldukları meleği sorunca, rahmet getiren Mikail olduğunu söylerler.⁵⁹⁹

Tefsirlere göre 99-101. ayetler de Yahudilerden inkâr edenler hakkında nazil olmuştur. Söz konusu Yahudiler Kur'an ayetlerini inkâr ettikleri için fâsıklar olarak nitelenmiş ve ahitlerini bozdukları hatırlatılıp çoğunun iman etmediği söylenmiştir. *وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَانُوا لَا يَتْلُمُونَ* Onlara, Allah katından ellerinde bulunan Kitabı doğrulayıcı bir peygamber gelince, kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı, sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitabı'nı arkalarına attılar.⁶⁰⁰ Muqâtil (ö.150/767) bu ayetin Yahudilerden K'ab b. el-

⁵⁹⁹ Taberî, *Tefsir*, II, 287-289; 290-291; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 181; *Suyûtî, ed-Durru'l-Mensûr*, I, 477-478, 480.

⁶⁰⁰ 2/el-Bakara: 101.

Eşref, K'ab b. Esîd, Ebû Yâsir b. Aḥṭab, Şair Sa'îd b. 'Amr, Mâlik b. eḍ-Ḍayf, Hıyey b. Aḥṭab ve Ebû Lubâbe b. 'Amr hakkında indiğini söylemiştir.⁶⁰¹

Hız. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiği yıl içerisinde nazil olan bu ayetlerde çeşitli şekillerde Hız. Peygamber'e iman edip tabi olmaya davet edilen Medineli Yahudilerden önemli bir kesiminin gösterdikleri olumsuz tutumlar karşısında vahiy dilinin kısmen sertleştiği görülmektedir. Buna göre Hız. Muhammed ve ona gelen vahyin ellerindeki kitabı ve onların peygamberlerini tasdik ettiğini sık sık hatırlatmasına, ellerindeki kitabın da Hız. Muhammed'in peygamberliğini tasdik ettiği bildirilmesine rağmen onlar Hız. Muhammed'i inkâr etmişlerdir.

1.2.2. Yahudilerle İlişkiler Bağlamında el-Bakara suresi 111-141. ayetler

Bu ayetlerin Medine döneminin kaçınıcı yılı içerisinde geldiğiyle ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, içeriğine dair devamlılığı dikkate alarak ayetleri kible tahvili ile aynı döneme tarihlendirmek mümkün görünmektedir. Medine Yahudilerini müttefik kabul eden yaklaşımın, yanlışlarının eleştirilip uyarılması ile birlikte, devam ettiği gözlenmektedir. El-Bakara suresi 111-112. ayetlerde yine cennete sadece kendilerinin gireceğini iddia eden Yahudilerin seçkinci tavırlarına⁶⁰² meydan okunarak iddialarına

---

⁶⁰¹ Muḳâtil, *Tefsir*, I, 126.

⁶⁰² Surenin 47. ve 122. ayetlerinde *يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَلِي فُضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ* *Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi cümle âleme üstün tuttuğumu hatırlayın* denilmiştir. Yukarıda geçtiği üzere müfessirlerin yorumuna göre “Ey İsrailoğulları!” hitabıyla Allah, Medine Yahudilerine hitap etmektedir. Ayette sözü edilen *فُضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ* ifadesiyle ise verdiği nimetlerle atalarını kendi dönemlerindeki topluluklara üstün kılışını Medine Yahudilerine hatırlatmaktadır. Bu nimetler onlara gönderilen peygamberler, kitaplar ve mülkün yanı sıra menn, selvâ, taştan akıtılan pınarlar ve çölde bulutla gölgelendirilmeleri gibi nimetlerdir. Bkz. Taberî, *Tefsir*, I, 629; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 104; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 362-363; Muḳâtil, *Tefsir*, I, 135; Daha ziyade mekkî ayetlerde kullanılan “İsrailoğulları” tabirinin medenî bir surede Medineli Yahudilere hitaben kullanılmış olması Allah'ın ataları üzerinden onlara bir ders vermeyi amaçladığını düşündürmektedir. Harman, “İsrâil (Benî İsrâil)”, *DİA* 23 (2001): 194; Bu iki ayet, Yahudilerin seçilmişlik iddialarını doğrulamakla birlikte bu inançta düzeltmeler yapar. Zira Medine Yahudileri Hız. Muhammed'e tabi olmadıkları gibi ona karşı müşriklerle işbirliği yapacak kadar ileri gitmişlerdi. Bu tavrın arka planında Yahudiliğin baskın inancı

Tevrat'tan bir delil getirmeleri istenmiştir. 113. ayette Yahudilerle Hıristiyanların hakkı yalnızca kendi taraflarında görerek girdikleri polemiğe ve Hz. Muhammed'i kendi dinlerine davet edişlerine yer verilmiştir. Ayetteki وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ *Halbuki hepsi de o kitabı tilavet ediyorlar* ifadesini Muḳātil, “Medine Yahudileri de Necran Hıristiyanları da Tevrat ve İncil'i okuyorlar” şeklinde tefsir etmiştir.⁶⁰³ 114. Ayetteki مَنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُدْعَىٰ فِيهَا اسْمُهُ *Allah'ın mescitlerinde O'nun isminin zikredilmesini men eden* ifadesi “Beytu'l-Maḳdis'te, orada namaz kılınıp Allah'ın birleşmesini men eden Romalı Hıristiyanlardan Anṭiyāḥus ibn Biblīs ve yanındaki Romalılar” olarak yorumlanmıştır. Muḳātil bu ayetin tefsirinde Romalıların M.S. 70 yılındaki Kudüs Mabed'ini yıkıp, Yahudilere yaptıkları zulmü anlatmıştır. Muḳātil'in deyimiyile Beytu'l-Maḳdis, Romalılar tarafından yıkılmış ve Hz. Ömer döneminde Müslümanlar tarafından inşa edilene kadar imar edilmemiştir. Ayetin sonundaki أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ *böyleleri ancak korka korka girebilirler* ifadesini “Hz. Muhammed peygamber olarak gelmiştir, artık bir Romalı arz-ı mukaddese ancak korkarak ve gizlice girebilir, açıkça giren cezalandırılır” şeklinde yorumlamıştır.⁶⁰⁴ Muḳātil (ö.150/767) ayetin لَهُمْ فِي الدُّنْيَا *onlar için dünyada hızı (horluk) vardır* ifadesini, Ḳunṣṭanṭīniyye (İstanbul), Rūmiyye (Roma) ve 'Ammūriyye (Amorium) şehirlerinde Müslümanlar tarafından savaşılarının öldürülüp zarara uğratılmalarıdır, şeklinde tefsir etmiştir.⁶⁰⁵ 120. ayetin وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ *Milletlerine tabi olmadıkça, Yahudiler ve Hıristiyanlar senden razı olmazlar* ifadesindeki Yahudiler için Medine Yahudileri,

---

seçilmişlik ve bu inancın *algılanma tarzı* yatmaktadır. Oysa Hz. İbrahim ve soyu tevhidin temsilcileri olarak seçilmişlerdir, bu tevhit dininin son temsilcisi ise Hz. Muhammed'dir. Yıldız, *Yahudi ve İslâm Kutsal Literatüründe Hz. Ya'küb ve Seçilmişlik Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, s. 253, 255; Yahudi kaynaklarına göre İsrailoğullarının seçilmişliği-ahitleşme ilişkisi ve seçilmişlik öğretisinin tarihsel süreci ile ilgili olarak bkz. Yıldız, *a.g.t.*, ss. 57-68; Besalel, “Seçilmiş Halk”, *YA* 3 (2002): 571-572; Kürşat Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, ss. 26-31; Ayrıca bkz. Gürkan, “Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Melesesi”, ss. 25-61.

⁶⁰³ Muḳātil, *Tefsir*, I, 132.

⁶⁰⁴ Muḳātil, *Tefsir*, I, 132-133.

⁶⁰⁵ Muḳātil, *Tefsir*, I, 133.

Hristiyanlar için Necran Hristiyanları açıklamasını getirmiştir. 121. ayette Ehli Tevrat'tan Tevrat'ı gereği gibi okuyup iman edenler övülürken, inkâr edenler uyarılmıştır. Muḳātil övülenlerin Tevrat'ı içerisindeki Hz. Muhammed'in niteliklerini taḫrîf etmeksizin okuyan ve Hz. Muhammed'e iman eden 'Abdullāh b. Selām ve arkadaşları olduğunu söylemiştir.⁶⁰⁶ Allah 114. ayette Romalılar tarafından yıkılan Ehli Kitabın Kudüs'teki Mabel'dine مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ Allah'ın adının anıldığı Allah'ın mescitleri diyerek sahip çıkmış, 121. ayette Tevrat'ı içindekileri gizlemeksizin okuyup Hz. Muhammed'e tabi olan kitap ehli kimselerden övgüyle bahsetmiş, 122. ayette ise Allah, ataları İsrailoğulları'na verdiği lütuf ve fazileti hatırlatarak 123. ayette muhataplarını Kıyamet'le uyarmıştır. 122. ayette geçen İsrailoğulları'na hitaben وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ sizi âlemlere üstün kıldım ifadesini Muḳātil “sizin atalarınızı onlara menn ve selvâ lütfedip, taştan pınarlar akıtarak ve çölde bulutla gölgelendirerek kendi dönemlerindekiyle üstün kıldım” şeklinde tefsir etmiştir.⁶⁰⁷

Allah Medineli Yahudilere, kendi kitaplarında da anlatılmış olan peygamberleri Hz. Mūsā ve yanındakileri, ardından Hz. Suleymān ve yanındakileri örnek vermiş, olumlu bir yakınlaşma doğurabilecek şekilde Romalılara karşı onların mabetlerine ve ehline sahip çıkmış, Medineli Yahudilerden iman edenleri övdükten sonra ortak ata İbrāhīm'i anlatmaya geçmiştir. İbrāhīm iki oğlu; İsmā'îl, İshāḳ ve torunu Y'akūb ile anılmış, hepsi de Allah'a teslim olma, diğere bir ifadeyle Müslüman olma özellikleriyle nitelenmişlerdir. Onlar Yahudi, Hristiyan veya müşrik olmayıp, ḥanîf olarak İbrāhīm'in dinindedirler, Yūsuf, Dāvud, Suleymān ve 'Īsā dâhil olmak üzere tüm peygamberler birdir, hepsine verilen din aynıdır, müminler hiçbir peygamberi diğereinden ayırmaksızın onlara ve onlara gönderilene inanan, teslim olan(Müslüman)lardır. Söz konusu ayetler

⁶⁰⁶ Muḳātil, *Tefsir*, I, 135.

⁶⁰⁷ Muḳātil, *Tefsir*, I, 135.

adeta dönemin Yahudi ve Hıristiyanlarına, özellikle de Yahudilerin “seçkinci” tavırlarına manifesto niteliğindedir. Ayetlerde Yahudilerin seçkinci soy silsilesine dâhil etmeyip, çoğunlukla aşağıladıkları Hz. İsmâ‘îl sık sık anılmış, babası Hz. İbrâhîm’le Kâbe’yi inşa edişleri üzerinde durulmuş, her ikisinin Allah’a teslimiyetleri övülmüş ve asıl seçkinliğin bu teslimiyetle gerçekleştiği hatırlatılmıştır. Yahudilerin seçilmiş toplumun kurucu atası kabul ettikleri Hz. Y‘akûb da oğullarına aynı teslimiyeti vasiyette bulunmuş, babalarının vasiyetine cevaben oğulları, İsmâ‘îl’i de anarak tek tanrı olan ataları İbrâhîm, İsmâ‘îl ve İshâk’ın tanrısına kulluk edeceklerini söylemişlerdir. Zira Medine Yahudilerinin büyük kısmı ve bölgedeki bazı Hıristiyanlar yalnızca kendilerini doğru yolda bilmekte, kendi peygamberleri dışındakilere iman etmemekte veya onları birbirlerinden farklı görüp Yahudi veya Hıristiyan olarak nitelemekte idiler.⁶⁰⁸

Surede ayetlerdeki yaklaşımın fiili duruma paralel şekilde değiştiği gözlenebilmektedir. Medine Yahudi toplumu üzerinde etkin olan kişiler çeşitli yollarla hidayete davet edilirlerken ilişkilerin gerilmesiyle ayetlerdeki dilin de değiştiği görülmektedir.

1.2.3. Kiblenin Değiştirilmesi

142-150. ayetlerde kiblenin Beytu’l-Mağdis’ten Beytu’l-Harâm’a değiştirilmesi konu edilmiştir. Kiblenin değiştirilmesi bağlamında gelen ayetlerin bunlarla sınırlı olmadığı söylenebilir. Tefsirlerden anlaşıldığı kadarıyla kible değişikliği Yahudiler cephesinde büyük bir gerilim oluşturmuştur. Örneğin Muqâtil (ö.150/767) surenin 45. ayetini de bu bağlamda isimler vererek tefsir etmiştir. Ayette geçen *وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ* *sabır* ve

⁶⁰⁸ Bkz. 2/el-Bakara: 124-141; Ayrıntılı bilgi için bkz. Muqâtil, *Tefsir*, I, 135-143.

namazla yardım isteyin buyruğunun da Yahudilere yönelik olduğunu, kiblenin değişmesinin onlardan, özellikle Aḥṭab ailesinden Cudey b. Aḥṭab ve şair Sa‘īd b. ‘Amr gibi bazı Yahudilere ağır gelmesinden dolayı bu ayetin indiğini ifade etmiştir. *وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ* *وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ* *doğu da batı da Allah’ındır. O halde, hangi yöne dönerseniz dönün; sonuçta O’na yönelmiş olursunuz...*⁶⁰⁹ ayeti de bu bağlamdadır. Yukarıda kısaca değinilen surenin 120-141. ayetlerini de kible değişimi, kible değişimi ile birlikte özellikle bölge Yahudilerinin seçilmişliği yanlış yorumlayarak tevhid zincirinin halkalarını koparmaları ve son halkaları kabule yanaşmamaları bağlamında okumak mümkündür.⁶¹⁰

Hicretten önce namazda Beytu’l-Makdis’e yönelen Hz. Peygamber’in Medine’ye hicret ettiğinde yine Beytu’l-Makdis’e doğru namaz kılmakla emrolunduğu veya kendi tercihiyle bunu yaptığı dile getirilmiştir.⁶¹¹ Böylece Hz. Peygamber’in Tevrat’taki niteliklerini okuyup bilen ehlu’l-kitābın başka kibleye doğru namaz kıldığı bahanesiyle O’nu yalanlamasının önüne geçilmiştir. Hz. Muhammed de Yahudilerin ona iman edip tabi olmaları için böyle yapmıştır.⁶¹² Bu, hicret öncesi ve hicretin ilk yılında ehlu’l-kitāba ilişkin nazil olan ayetlerin olumlu, davetkâr, Peygamber ve kitaplarına karşı onaylayıcı üslubu ile birlikte dikkate aldığımızda anlaşılır bir

⁶⁰⁹ 2/el-Bakara: 115.

⁶¹⁰ “Kible değişimi tartışmalarıyla Kur’ân’ın siyasi bir manevrası dikkat çeker. Kur’ân, Kâbe’nin inşasına değinerek âdeta temelini Ata Ya’küb’un attığı *Beytel/Beytü’l-Makdis*’in tam karşısına Ata İbrâhim ve İsmâil’in inşa ettiği *Beytullah/Kâbe*’yi koyar ve tevhidin simgesi bu iki mescidi eşitler. İkinci olarak Kur’ân, aynı dinî-soy silsilesinden geldikleri halde Hz. Muhammed’e destek vermeyen Yahudilerle köprüleri tamamen atar ve artık Müslümanlar da bu dinî-siyasi savaşa taraf olmak zorunda kalır. Son olarak Kur’ân’ın Hz. Muhammed ile Ata Peygamber İsmâil arasında bir analogi kurduğu görülür. Sanki o, Yahudilerin etnik doktrinlerle Hz. Muhammed’i tevhidî seçilmişlikten dışlamalarını, Ata İsmâil’in baba mirasından dışlanmasına benzetir.” Yıldız, *Yahudi ve İslâm Kutsal Literatüründe Hz. Ya’küb ve Seçilmişlik Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, ss. 261-262.

⁶¹¹ İbn ‘Abbās, ‘İkrime, Ḥasen el-Başrî ve Ebū’l-‘Āliye’ye göre Hz. Peygamber’in Kudüs’e yönelerek namaz kılması kendi tercihidir. İbn ‘Abbās’tan nakledilen farklı bir rivayete, İbn Cureyc’e ve Muḳâtil’e göre ise Hz. Peygamber’e Kudüs’e yönelerek namaz kılmayı Allah emretmiştir. Bkz. Ṭaberî, *Tefsir*, II, 622-624; *Suyûṭî, ed-Durru’l-Mensûr*, II, 6-7; Muḳâtil, *Tefsir*, I, 144.

⁶¹² Muḳâtil, *Tefsir*, I, 144; Ṭaberî, *Tefsir*, II, 622; *Suyûṭî, ed-Durru’l-Mensûr*, II, 7.

durumdur. Berā' b. 'Āzib (ö.71/690) ve İbn 'Abbās'tan (ö.68/687) aktarılan rivayetlere göre, Allah'ın namazlarda kible olarak Beytu'l-Mağdis'e yönelmeyi emretmesi Medine nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Yahudileri ziyadesiyle sevindirmiştir.⁶¹³ İbn 'Abbās ve 'İkrime'den (ö.105/723) aktarıldığına göre Kur'an'da ilk neshedilen hüküm kible hükmüdür. Hz. Peygamber namazlarını, Yahudilerin ona iman edip tabi olmaları ve ummī Arapları rahat bırakmaları için hicretten sonra on yedi ay boyunca daha önce yaptığı gibi Beytu'l Mağdis kayasına yönelerek kıldı. Bununla ilgili olarak *لِلَّهِ الْمَشْرِقُ* *فَدَنْزَى تَقْلَبُ وَجْهَكَ فِي السَّمَاءِ فَلتُوَلِّيْتِكَ* *doğu da batı da Allah'ındır...*⁶¹⁴ ayeti, sonra da *يُؤْتِيكُمُ الْكِتَابَ لِيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ...* *Yüzünü* *فِيئَلَّة تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ... وَإِنَّ الدِّينَ أَوْثَرُ الْكِتَابِ لِيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ...* *göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnut olacağın kibleye seni elbette çevireceğiz. Artık yüzünü Mescîd-i Harâm'a doğru çevir... Doğrusu Kitap verilenler, bunun Rab'lerinden bir gerçek olduğunu bilirler...*⁶¹⁵ ayeti nazil oldu.⁶¹⁶ Yahudilerin ekseriyetinin Hz. Peygamber'in davetine uymayıp, üstelik Hz. Peygamber ve Müslümanların aleyhine bir tutum içinde olmaları, karşılıklı ilişkileri koparma noktasına getirmiş, Hz. Peygamber de Yahudilerle aynı kibleye değil, Kâbe'ye yönelerek namaz kılmayı arzu etmiştir. Berā' b. 'Āzib (ö.71/690), İbn 'Abbās (ö.68/687), Sa'îd b. Museyyeb (ö.94/713), Kātāde (ö.117/735) ve Muqātil'den (ö.150/767) nakledilenlere göre Hz. Peygamber ve ashabı hicretten önce iki veya üç yıl, hicretten sonra da on altı/on yedi ay Kudüs'e doğru namaz kılmıştır. Bazı rivayetlerde bildirildiğine göre Bedir Savaşı'nın iki ay öncesi olan Recep ayında kible değişmiştir.

⁶¹³ Taberî, *Tefsir*, II, 450, 620-621, 623, 650-651; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 248, 253; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 5, 6-7.

⁶¹⁴ 2/el-Bakara: 142.

⁶¹⁵ 2/el-Bakara: 144.

⁶¹⁶ Taberî, *Tefsir*, II, 622; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 7.

Ramazan orucu da aynı tarihte farz kılınmıştır.⁶¹⁷ Kible değişikliği ile ilgili K'ab el-
Kurażı'nın (ö.108/726) "Bir kible veya bir sünnet konusunda hiçbir peygamber diğerine
muhalif davranmamıştır. Ancak Hz. Muhammed 16 ay sonra Beytu'l-Mağdis'den
Kâbe'ye yöneldi" dediği, ardından eş-Şūrā suresi 13. ayeti (شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا)
...Nūh'a tavsiye ettiğini Allah size de din kıldı...) okuduğu rivayet edilmiştir.⁶¹⁸

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِّلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ
يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ
شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ
لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ إِيْمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَّحِيمٌ قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ
وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا
وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

*Birtakım kendini bilmezler, "onları yöneldikleri kableden çeviren nedir?"
diyecekler. De ki: "Doğu da batı da Allah'ındır. Allah dilediği kimseyi
doğru yola iletir. Böylece, sizler insanlara şahit olacaksınız ve Peygamber de
size bir şahit olsun diye sizi vasat bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın
doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte
olduğun ciheti ancak; Rasûl'e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırt
edelim diye kible yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz
Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir. (Ey Muhammed!) Biz
senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Elbette
seni hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. Yüzünü Mescid-i Harâm yönüne
çevir. Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü hep onun yönüne çevirin.
Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden bir gerçek
olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir."*⁶¹⁹

Berā' b. 'Azib (ö.71/690), İbn 'Abbās (ö.68/687) ve Mucāhid'e (ö.103/721) göre السُّفَهَاءُ
من النَّاسِ "kendini bilmezler" ile Yahudiler, Suddî'ye (ö.127/745) göre münafıklar,
Muḳātil'e (ö.150/767) göre Mekke müşrikleri kastedilmiştir. İbn 'Abbās Yahudi ileri
gelenlerinden isimlerini verdiği sekiz kişilik bir grubun Hz. Peygamber'e gelip "Önceki
kibleni değiştirmenin sebebi nedir? Oysa sen İbrāhīm'in dini ve yolu üzerinde olduğunu
iddia ediyordun. Önceki kiblene dön ki getirdiğin dini tasdik edip sana tabi olalım"

⁶¹⁷ Ṭaberī, *Tefsir*, II, 619-622, 624, 651; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 248; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 5, 7-9, 11; Muḳātil, *Tefsir*, I, 144; Ramazan orucu ile ilgili olarak bu dönemde gelen ayetler için bkz. 2/el-Baḳara: 183-187.

⁶¹⁸ İbn S'ad, *Ṭabaḳât*, I, 209; krş. İbn S'ad, trc. *Tabakât*, I, s. 231.

⁶¹⁹ 2/el-Baḳara: 142-144.

dediklerini aktarmıştır. Söz konusu Yahudiler tavırlarıyla Hz. Peygamber'i fitneye düşürmeyi istemişler, bunun üzerine 142-143. ayetler nazil olmuştur.⁶²⁰ İbn Zeyd'den (ö.182/798) nakledilen rivayete göre فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ *Nereye yönelirseniz Allah'ın yüzü oradadır*⁶²¹ ayeti nazil olunca Hz. Peygamber “Bunlar, Allah'ın evlerinden biri olan Kudüs'e doğru yönelen bir kavimdir. Biz de oraya yönelsek nasıl olur?” demiş ve on altı veya on yedi ay oraya doğru yönelerek namaz kılmışlardır. Ancak Yahudiler “Muhammed ve arkadaşları kiblelerinin neresi olduğunu bilemediler. Onlara kiblelerini biz gösterdik” şeklinde konuşmaya başlayınca Hz. Peygamber Kudüs'e doğru yönelmeyi hoş görmeyip *yüzünü göğe doğru çevirmiş* (Allah'a yönelmiş) ve kiblenin Kâbe tarafına çevrilmesini istemiştir. Bunun üzerine 144. ayet nazil olmuştur.⁶²² Ayetin gelişiyile birlikte Hz. Peygamber ve Müslümanların namazlarında Beytu'l-Mağdis'e yönelmemesi gerek müşrikler gerek Yahudiler arasında dedikodulara yol açmıştır. Yahudiler bu durumu Hz. Peygamber'in kendilerini kıskanıyor olması ithamıyla karşılamışlardır. Bazı Yahudiler “Muhammed kıskançlığı yüzünden peygamberlerin kiblesi olan kiblemizi terk etti. İnsanlar arasında bizden daha adaletli kimsenin olmadığını da biliyor” dediler. Bunun üzerine *وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا* *İşte böylece sizi vasat (dengeli, adaletli) bir ümmet kıldık...*⁶²³ ayeti gelmiştir. Kiblenin değiştirilmesi ayette de ifade edildiği gibi söz konusu Yahudilere ağır gelmiştir. Hüsey b. Ahtab ve arkadaşları Müslümanların zihninde daha önce Beytu'l-Mağdis'e yönelerek kıldıkları namazların zayi olduğu ve kible değişiminden önce ölenlerin dalalet üzere öldükleri şeklinde bir algı oluşturmaya çalışmışlardır.⁶²⁴ Bazı Müslümanların Hz. Peygamber'e bu konuda

---

⁶²⁰ Taberî, *Tefsir*, II, 619, 624; Suyûfî bu rivayeti Taberî'nin yanı sıra hadis kaynaklarından da aktarmıştır. Onun aktarımında rivayette belirtilen durum üzerine sadece iki ayetin değil 142. ayetten 147. ayetin sonuna kadar nazil olduğu belirtilmiştir. Suyûfî, *ed-Durru'l-Menşür*, II, 8-9.

⁶²¹ 2/el-Bakara: 115.

⁶²² Taberî, *Tefsir*, II, 658.

⁶²³ 2/el-Bakara: 143.

⁶²⁴ Mukâtil, *Tefsir*, I, 144-146.

soru yöneltmeleri bu manipülasyonun onlar üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Suddî'den (ö.127/745) aktarıldığına göre kible değişimine münafıklar, Müslümanlar, Yahudiler ve Mekke müşrikleri farklı tavırlarla karşılık vermişlerdir. Münafıklar “bunlara ne oluyor?...”. Müslümanlar “Keşke Beytu'l-Mağdis'e yönelerek namaz kılmış, vefat etmiş kardeşlerimizin durumunu bilsek, Allah bizim ve onların namazlarını kabul etmiş midir?”. Yahudiler “Muhammed babasının yurdunu, doğduğu yeri özledi. Bizim kiblemize devam edecek olsaydı biz onun gelmesini beklediğimiz dostumuz olmasını umardık”. Mekke müşrikleri ise “Muhammed dininde şaşkınlık içinde, kiblesini size çevirdi, sizin ondan daha doğru yolda olduğunuzu anladı. Dininize girmesi de pek yakındır” demişler ve 142-143. ayetler nazil olmuştur.⁶²⁵ Suddî'nin (ö.127/745) anlatımında Yahudilere ait olduğu söylenen “Muhammed memleketini özlemiş olmalı” sözü, farklı rivayetlerde birkaç farklı ifadeyle Mekke Müşriklerine; münafıklara ait olduğu söylenen “ona ne oluyor?...” sözünün ise Yahudilere ait olduğu zikredilmiştir. Kiblenin değişmesi Yahudiler, münafıklar ve Mekke müşrikleri arasında bir dedikoduya yol açmıştır. Bu ortamda bu ve benzeri sözlerin aralarında dolaştığı söylenebilir. Müslümanlar bundan etkilenmiş olacaklar ki İbn 'Abbās'ın (ö.68/687) deyimiyile neshedilmiş kibleye doğru kıldıkları önceki namazların kabulü hususunda endişeye kapılmış ve bunu sorgulamışlar, cevaben 143. ayette *Allah* وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ *imanınızı boşa çıkaracak değildir...* denilmiştir. 144. ayette *وَأَنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ* kendilerine kitap verilenler bunun Rablerinden gelen bir hakk olduğunu *بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّهِمْ* bilirler... ifadesiyle kendilerine Tevrat verilen Yahudilerin Kâbe'nin kible yapılmasının Allah'ın emriyle gerçekleştiğini bildikleri kastedilmiştir.⁶²⁶ Muqâtil (ö.150/767) Yahudilerden el-Humeys b. 'Amr'ın Hz. Peygamber'e “Ey Muhammed! Bunu (kible

---

⁶²⁵ Taberî, *Tefsir*, II, 625, 640-641; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 10.

⁶²⁶ Taberî, *Tefsir*, II, 665-666; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, II, 254; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 30-31; Muqâtil, *Tefsir*, I, 147.

değişikliğini) sana Allah emretmedi, sen bunu kendin yaptın” dediğini, bunun üzerine bu ifadelerin nazil olduğunu söylemiştir.⁶²⁷ Ebū'l-‘Āliye’den (ö.90/709) ehlu’l-kitābın Kâbe’nin Hz. İbrāhīm ve diğer peygamberlerin kiblesi olduğunu bildiklerini, ancak kasıtlı olarak bu kibleyi bıraktıkları görüşü aktarılmıştır. Ayrıca o, ehlu’l-kitābın Hz. Muhammed’in sıfatları ile kible konusunu gizlediklerini belirtmiştir.⁶²⁸

وَلَيْسَ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكَلِّ آيَةٍ مَّا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ
بَعْضٍ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ
يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ
الْمُتَمَرِّينَ

*Sen kitap verilene her türlü mucizeyi getirsen de onlar yine senin kiblene uymazlar. Sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar. Eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzularına uyacak olursan, sen de mutlaka zalimlerden olursun. Kitap verdiklerimiz onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar. Böyle iken içlerinden birtakımı bile bile gerçeği gizlerler. Hak Rabbindendir. O halde sakın şüpheye düşenlerden olma.*⁶²⁹

Muḳātil’in (ö.150/767) bildirdiğine göre ayette sözü edilenler Yahudilerden Yenḥūm b. Sukeyn, Rāfi‘ b. Sukeyn ve Rāfi‘ bin Ḥureymile gibi kimselerle Necranlı Hıristiyanlardan es-Seyyid ve el-‘Ākib gibi kimselerdir. Bu kişiler Hz. Peygamber’den önceki peygamberlerin gösterdiği gibi tanıdıkları bir mucize göstermesini istemişler ve bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur.⁶³⁰ *Kitap verdiklerimiz onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar*⁶³¹ ifadesinin tefsirinde Muḳātil Medine Yahudilerinin önde gelenlerinden yedi ismi zikreder. Bu yedi kişi Hz. Peygamber’e Kâbe’yi niçin tavaf ettiklerini sorarlar, Hz. Peygamber onlara bu sorunun cevabını bildiklerini, zira Tevrat ve İncil’de Kâbe’nin kible oluşuna dair bilginin

⁶²⁷ Muḳātil, *Tefsir*, I, 147.

⁶²⁸ Suyūṫī, *ed-Durru’l-Mensūr*, II, 30-31.

⁶²⁹ 2/el-Baḳara: 145-147.

⁶³⁰ Muḳātil, *Tefsir*, I, 147.

⁶³¹ 2/el-Baḳara: 146.

bulunduğunu, fakat onların bunu gizlediklerini söyler ve bu ayet nazil olur.⁶³² İbn ‘Abbās (ö.68/687), Kaṭāde (ö.117/735), Rabī b. Enes (ö.140/757), Suddī (ö.127/745), İbn Zeyd (ö.182/798) ve İbn Cureyc de (ö.150/767) *الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ* ifadesini ehlu’l-kitābın, kıblenin Kâbe olduğunu bildikleri şeklinde tefsir etmişlerdir.⁶³³ Ayetin ikinci cümlesinde geçen *وَأَنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ* onlardan bir grup gerçeği gizler ifadesine gelince, Kaṭāde (ö.117/735) ve Mucāhid (ö.103/721) gizledikleri gerçeğin Hz. Muhammed’in peygamberliği olduğu şeklinde tefsir etmişlerdir. Rabī ise bunu da Kâbe’nin kible oluşu olarak tefsir etmiştir. Ṭaberī de (ö.310/923) ayetin sibakına dayanarak ayetteki ehlu’l-kitābın oğullarını bildikleri gibi bildiklerini de gizledikleri gerçeği de Kâbe’nin kible oluşu tefsirini tercih etmiştir.⁶³⁴ İbn Keṣīr (ö.774/1373) hepsinden farklı olarak Kâbe’nin kible oluşuna dair bir yorum yapmayıp ayeti ehlu’l-kitābın Hz. Muhammed’in peygamberliğinin doğruluğunu bilip gizledikleri şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca İbn Keṣīr “oğullarını tanıdıkları gibi tanırılar” ifadesinin “bir şeyin doğruluğunu bilme”kten kinaye bir Arap deyimini olduğunu ifade etmiştir.⁶³⁵

وَالْكَافِرِينَ وَجِهَتُهُ هُوَ مَوْلَاهَا فَاسْتَشْفِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

*Herkesin yöneldiği bir ciheti vardır, o halde hayırlarda yarışın. Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter.*⁶³⁶

Bu ayet dikkate alındığında, Müslümanların kendi yollarını belirginleştirmeleri, kendilerine ait dini, kültürel bir yaşam tarzını oluşturmaları hususunda kible değişikliğinin adeta bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Hicretten önce ve hicretin

⁶³² Mukātil, *Tefsir*, I, 147-148.

⁶³³ Ṭaberī, *Tefsir*, II, 670-671; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, II, 255; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, II, 31.

⁶³⁴ Ṭaberī, *Tefsir*, II, 672-673; Nitekim ulaşılabilen Yahudi kaynaklarında Kâbe ve Kâbe’nin kible oluşuna dair bir bilgi bulunamamıştır.

⁶³⁵ İbn Keṣīr, *Tefsir*, I, 462.

⁶³⁶ 2/el-Baḳara: 148.

ilk yılında Yahudilerle ilahi mesaja muhatap olma hususunda bir ortaklık üzerinden ilerlenirken, Yahudilerin buna yanaşmadıkları gibi Hz. Muhammed ve Müslümanlara karşı bir mücadele içine girmeleri üzerine yolların ayrıldığı gözlenmektedir.

149-150. ayetlerde Hz. Muhammed ve Müslümanlara Mescîd-i Harâm'a yönelmenin Allah'ın bir emri olduğu hatırlatılmış, nerede olurlarsa olsunlar hiç kimseden korkmaksızın oraya yönelmeleri emredilmiştir. Böylece zalimler hariç insanların (Yahudilerin Kâbe'nin kible olduğu hakkında aleyhinde⁶³⁷) bir delilleri kalmayacaktır. Zalimlerle kastedilen Arap müşrikleridir. Onlar Kâbe'yi kible olarak kabul ediyor fakat Hz. Muhammed'in onu terk edişini eleştiriyorlardı. Onların bu sözleri delil olabilirdi. Allah bununla birlikte Müslümanlara, zalimlerin delil ileri sürebileceklerinden korkmamalarını⁶³⁸, onlara olan nimetini tamamlaması için kible tayin ettiği Kâbe'ye yönelmelerini buyurmuştur.

Yukarıda belirtildiği gibi Medineli Yahudilerin önde gelen kesimiyle ilişkilerin gerilmeye başladığı bir konjonktürde kible tahvilinin önemli bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Vahyin yönlendirmesiyle birlikte Müslümanlarla Yahudilerin kiblesi ayrıldığı gibi Muharrem ayının 10. günü tutulan ortak oruç ibadetinde değişikliğe gidilmiştir. Orucun farz olduğu zaman dilimi Ramazan ayı olarak belirlenmiş, orucun gün içindeki başlangıç ve bitiş saatleri, orucun tutulmadığı geceye ait mubah alanının belirlenmesi gibi farklılıklarla Müslümanların orucu Yahudilerin orucundan ayrılmıştır.

---

⁶³⁷ Muqâtil, *Tefsir*, II, 149.

⁶³⁸ Muqâtil, *Tefsir*, II, 149.

1.2.4. Yahudilerle İlişkilerde Gerginliğin Yükselmeye Başladığı Dönem

El-Bakara suresi 102-141 arasındaki ayetlerin nuzul tarihi hakkında kesin bir veri olmamasına rağmen tefsirler dikkate alındığında Medine'nin ilk birkaç yılı içerisinde nazil olduğu söylenebilir. 102. ayet kendinden önceki ayetlerin devamı niteliğindedir. Bu ayette Taberî'nin tercih ettiği rivayetlere ve Muḳātil'in (ö.150/767) yorumuna göre Medine Yahudilerinden ileri gelenlerin (Yahudi hahamları) durumu, yine bildikleri bir örnek üzerinden, Hz. Suleymān'ın yanındaki şeytanlara uymuş olan Yahudilere benzetilerek gösterilmekte ve Yahudilerin Hz. Suleymān hakkındaki yanlış algıları tashih edilmektedir. Buna göre Tevrat üzerinden Hz. Muhammed'le tartışmaya giren Yahudiler, Tevrat ayetleri ile Kur'an ayetleri Hz. Muhammed'e uymayı emretme bakımından örtüşünce, Tevrat'ı bırakıp şeytanların Hz. Suleymān'ın mülkü hakkında uydurdukları yazıya dayanmışlar, ayrıca Hz. Suleymān'ın bir peygamber değil de sihirbaz olduğunu, onu peygamberler arasında sayan Hz. Muhammed'in hakkı batılla karıştırdığını iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Suleymān'ın sihir-büyüyle ilgilenmediği, küfretmediği, Bâbil'deki Hārūt ve Mārūt'un da imtihan uyarısı yapmadıkça kimseye sihri öğretmediği, bunun küfür olduğunu söyledikleri fakat onların sihirle uğraşarak kendilerine yazık ettiklerini bildiren bu ayet nazil olmuştur.⁶³⁹ Tanah'ta Suleymān'ın putperest bazı eşlerine uyararak putlara taptığı ve doğru yoldan saptığına dair ifadeler bulunmaktadır. Yahudilerin bu yanlış bilgisinin Mekke'de gelen bazı ayetlerle tashih edildiği belirtilmişti.⁶⁴⁰ 103. ayette Yahudilere, Hz. Muhammed'i tasdik edip şirkten korunmuş oldukları takdirde elde edecekleri karşılığın daha hayırlı olacağı hatırlatılmıştır.⁶⁴¹

⁶³⁹ Bkz. Taberî, *Tefsir*, II, 313-315, 317-318, 327; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 186-187; Suyûtî, *ed-Durru'l-Menşür*, I, 501; Muḳātil, *Tefsir*, I, 127-128.

⁶⁴⁰ Bkz. I. Krallar, 11: 4-11; 38/Şād: 30-40.

⁶⁴¹ Muḳātil, *Tefsir*, I, 128.

104. ayet Bazı Yahudiler dolayısıyla Müslümanlara yapılan bir uyarıyı içermektedir. Ayette müminlerden Hz. Peygamber'e رَاعِنَا (rā'inā) yerine انظُرْنَا (unzurnā) demeleri istenmiştir. Çünkü müminler İslam öncesinde birbirlerine söyledikleri gibi Hz. Peygambere “rā'inā sem'ake” (bize kulak ver) demişlerdir, Yahudiler de bu kelimenin yerine İbranicede fonetikçe yakını olan sövgü ifade eden bir kelimeyi kullanarak Hz. Peygamber'le istihza etmeye çalışmışlardır. Ensar'dan S'ad b. 'Ubāde'nin Yahudilere “Hz. Peygamber'e bir daha bu şekilde hitap edecek olursanız boynunuzu vururum” dediği aktarılmıştır.⁶⁴² Yahudilerin bu tutumu üzerinde en-Nisā' suresi 46. ayette de durulmuştur. Ayete göre bazı Yahudiler dini (İslam'ı) kötümek için telaffuzları benzer bazı kelimeler üzerinde ses oyunları yaparak onları anlamlarından uzaklaştırmaktadırlar: سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْنَا وَانظُرْنَا “işittik, itaat ettik, dinle ve bizi gözet” diyecekleri yerde سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْنَا غَيْرَ مُسْمِعٍ وَرَاعِنَا “işittik, isyan ettik, dinle dinlemez olası bizim hayırsız” derler. Ayetin sonunda Allah, ilk ifadeyi söyleselerdi bunun onlar için hayırlı ve doğru olacağını; fakat küfrettikleri için lanetlendiklerini, pek az iman ettiklerini söylemiştir. Ayete göre Medineli Yahudilerin Hz. Muhammed ve Müslümanlara karşı سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا (işittik isyan ettik) şeklinde ifade ettikleri bu söz Tora'da שמענו ו עשינו (şama'nū ve 'aşinū: işittik ve itaat ettik/işitir ve yaparız) şeklinde geçmektedir: *Sen yaklaş ve İlahımız Yhvh'nin tüm söyleyeceklerini dinle. (Sonra) İlahımız Yhvh'nin sana konuşacaklarının hepsini bize sen konuşursun, (biz de) dinler ve yaparız (işittik ve yaptık/itaat ettik).* Tesniye, 5:24.⁶⁴³ Midraşa göre Yahudi halkı Hz. Mūsā'nın öğretilerini duyunca, נעשה naase! “Tanrı ne dediyse yapacağız!” diye haykırmıştır. Ayrıca o gün Hz. Mūsā Torayı Bereşit(Tekvin)'ten başlayarak Toranın

⁶⁴² Muḳātil, *Tefsir*, I, 128-129; İbn 'Abbās(ö.68/687), Ḳatāde (ö.117/735), Ḥasen el-Başrī (ö.110/728) ve Suddī'den (ö.127/745) aktarılan benzeri görüşler için bkz. Taberī, *Tefsir*, II, 374-378; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, I, 196-197; *Suyūṭī, ed-Durru'l-Menşūr*, I, 539-542; Medineli Yahudiler İbranice'de “kötü, habis, hayırsız” anlamına gelen רע “rā'” kelimesine Arapça'daki “biz(im)” anlamına gelen نا zamirini ekleyerek “şu bizim kötü, bizim hayırsız” anlamında “rā'nā” şeklinde telaffuz etmiş olabilirler. Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 168.

⁶⁴³ Bkz. M. Salih Akdemir, “Kur'an-ı Kerim'e Dilsel Yaklaşımlar”, *Kur'an'ı Anlama Yolunda: Kuramer Konferansları -I*, İstanbul 2017, s. 138-139.

verilişine kadar yazmış ve Yahudi halkına okumuştur. Hz. Mūsā'yı dinleyen Yahudiler hep bir ağızdan *naase ve nişma!* “yapacağız ve dinleyeceğiz, Tora'nın tüm emirlerini almamış olmamıza rağmen Tora'nın tüm emirlerine uyacak ve onları yerine getireceğiz” diye haykırmişlardır. Midraş'ta Yahudilerin bu sözleri üzerine gökten meleklerin indiği ve her bir Yahudiye biri *naase*, diğeri *nişma* için ikişer taç taktıkları belirtilmiştir.⁶⁴⁴

Buna göre “işittik ve isyan ettik” diyenler Medine Yahudileri'dir. Bu Kur'an ayeti onlara tam da kitaplarında kendilerine ataları İsrailoğulları'nın Hz. Mūsā'ya gelen vahye tabi olacaklarına dair verdikleri sözü hatırlatmaktadır. Ataları gibi “işittik ve itaat ettik/yaptık” anlamına gelen Arapça *بَسْمِعْنَا وَأَطَعْنَا*, İbranice *שמענו ו לעשינו* (şama'nū ve 'aşinū) demeleri gerekirken onlar birçok defa yaptıkları gibi ikinci kelimenin fonotik benzerliğinden yararlanarak Hz. Muhammed ve Müslümanlarla alay etmek için, Arapça olarak, zıt bir anlamı veren, *عَصَيْنَا* (isyan ettik) fiilini kullanmışlardır. Buna göre Medine Yahudilerinin kendilerince Hz. Mūsā'ya tabi olup Hz. Muhammed'e tabi olmadıklarını alaycı bir şekilde ifade etmek için kelimelerle oynadıkları söylenebilir.

Nitekim İbn 'Abbās (ö.68/687), Mucāhid (ö.103/721) ve İbn Zeyd'e (ö.182/798) göre *“Yahudilerin bir kısmının kelimeleri yerlerinden değiştirmeleri”*⁶⁴⁵ Tevrat'taki hükümleri Allah'ın indirdiği şekilde uygulamamalarıdır.⁶⁴⁶ Muḳātil (ö.150/767) *tahrīft*en kastın Yahudilerin Hz. Muhammed'in niteliklerini gizlemeleri olduğunu belirtmiştir.⁶⁴⁷ Tefsir rivayetleri ile siyer kronolojisi çalışmalarını karşılaştırma sonucunda hicri üçüncü yılın sonu,

⁶⁴⁴ Weissman, *Midraş Şemot*, s.271-272.

⁶⁴⁵ 4/en-Nisā': 46.

⁶⁴⁶ Taberī, *Tefsir*, VII, 103; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, III, 965; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, IV, 465-466.

⁶⁴⁷ Muḳātil, *Tefsir*, I, 376.

dördüncü yılın başında nazil olduğunu düşündüğümüz el-Mucādele suresinde⁶⁴⁸ de bazı Yahudilerin kelimeleri farklı telaffuz ederek Hz. Peygamber’e esenlik yerine usanç, hastalık veya ölüm temenni ettikleri belirtilmiştir:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَادَوْنَ بِاللَّيْلِ وَالنَّجْوَى وَمَعْصِيَتِ
الرَّسُولِ وَإِذَا جَاؤُوكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ
جَهَنَّمُ...

Gizlice konuşmaktan menedilip de menedildikleri şeyi işleyen ve günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşanları görmedin mi? Sana geldiklerinde Allah’ın seni selamlamadığı selamla selamlıyorlar. İçlerinden de “Söylediklerimizden dolayı Allah bize azap etse ya!” diyorlar. Cehennem onlara yeter...⁶⁴⁹

Bu davranışı gösterenlerin K’ab b. el-Eşref, Hüsey b. Ahtab, K’ab b. Esîd ve Ebû Yâsir’in içinde bulunduğu bir grup Yahudi olduğu belirtilmiştir. Hz. ‘Âişe (ö.58/678), Enes b. Mâlik (ö.93/711), ‘Abdullâh b. ‘Umer (ö.73/693), İbn ‘Abbâs (ö.68/687) ve Mucâhid’den (ö.103/721) nakledildiğine ve Muqâtil’in (ö.150/767) belirttiğine göre onlar Hz. Muhammed’e tahkir içeren sözleri gizlice söyledikleri gibi açıktan da söylemeye karar vermişler ve bunun için telaffuzları yakın kelimeleri seçmişlerdir. Yanına geldiklerinde ona “es-selâmu ‘aleyk” demek yerine “usanıp dinini bırakasın” yahut “ölesin” anlamına gelen “es-sâmu ‘aleyk” demişlerdir. Bu olayın Hz. Peygamberle Yahudiler arasında sözleşme varken gerçekleştiği belirtilmiştir. Onlar bu

⁶⁴⁸ İbn Keşîr el-Munâfiqûn suresinin Benû’l-Muştalik, diğer ismiyle Mureysî‘ Gazvesi sonrası nazil olduğuna dair siyer ve meğâzî âlimleri arasında yaygın bir kanaat olduğunu belirtmiştir. İbn Keşîr, *Tefsir*, VIII, 127; Diğer tefsirlerde yer alan rivayetlerde ise ‘Abdullâh b. Ubey’in dönüş yolunda “Medine’ye vardığımızda güçlü olan güçsüz olanı çıkaracak” dediği gazvenin ismi, biri hariç, zikredilmemiştir. Muqâtil ise bu gazve için Benû Lihyân ismini zikretmiştir. Muqâtil, *Tefsir*, IV, 338; Söz konusu gazvenin ve tarihinin tespiti konusunda mevcut birçok veriyi değerlendiren Apaydın da bu gazvenin Benû Lihyân olduğu tespiti yapmıştır. Münafıkların da etkisiyle Ensar ve Muhacir arasındaki gerginlik ve ifk hadisesi de bu gazve sürecinde yaşanmıştır. Söz konusu süreç Nisan-Mayıs 625’te yaşanmıştır. Apaydın, *a.g.e.*, s. 534-545. El-Mucādele suresinin el-Munafikûn suresinin ardından nazil olduğu kabul edilmektedir. Cābirî, *Fehmu’l-Kur’an*, III, 381. Burada Apaydın’ın tarihlendirmesi esas alınmıştır. Zira el-Mucādele suresinin 7-10 ve 14-20 ayetlerinde Medine Yahudileri ile münafıklar arasındaki ittifak ve Hz. Peygamber ile Müslümanlara karşı takındıkları olumsuz tavırlar üzerinde durulmuş ve buradaki bazı ayetlerin nuzûl sebeplerinin izahında K’ab b. el-Eşref ve diğer bazı Nadiroğulları Yahudilerinin isimleri zikredilmiştir. K’ab’ın öldürüldüğü tarih Haziran 625, Nadiroğulları sürgünü de hemen sonrasında gerçekleşmiştir. Benû’l-Muştalik Gazvesi ise daha sonraki bir tarihte gerçekleşmiştir.

⁶⁴⁹ 58/el-Mucādele: 8.

nedence açıktan bir düşmanlık yapamamakta, münafıklarla gizlice konuşmakta ve kelime oyunlarıyla içlerindeki dışarı vurmaktadırlar.⁶⁵⁰

Bazı rivayetlere göre en-Nisâ' suresi 44-47. ayetler ve Ālu 'İmrān suresi 118-119. ayetlerin nuzūl sebebi 'Abdullāh b. Ubey, Mālik b. ed-Duḥşum ve onların münafık arkadaşlarını Yahudiliğe davet eden, onların İslam'dan uzaklaşmalarını isteyen, bunun için de dillerini eğip bükerek, kelime oyunları yaparak Hz. Muhammed'in dinine saldıran Yahudilerden Hureymile'nin oğulları Rāfi' ve Aşbağ ve benzer bir şekilde Hz. Muhammed'in getirdiklerini inkâr eden Rifā'a b. Zeyd, Mālik b. ed-Ḍayf ve K'ab b. Useyd'in bu tavırlarıdır. 46. ayetin bir benzeri de surenin sonlarındadır.⁶⁵¹

El-Bakara suresi 105. ayette ehlu'l-kitābtan bir grup⁶⁵² ile müşrikler, müminlere bir iyilik gelmesini istemeyenler olarak birlikte anılmıştır. 108. ve 118. ayetler Hz. Muhammed'den olmadık isteklerde bulunan birkaç Yahudi (Rāfi' b. Hureymile, Vehb b. Zeyd) veya müşrik Araplar hakkında nazil olmuştur. Daha önce İsrailoğulları nasıl Hz. Mūsā'dan Allah'ı görmek gibi tuhaf taleplerde bulunmuşlarsa şimdi de Medine Yahudilerinden bazıları ve Arap müşrikler Hz. Muhammed'den "bize gökyüzünden okuyacağımız bir kitap getir yahut bizim için nehirler akıt" gibi taleplerde bulunarak imanı yokuşa sürmüşlerdir.⁶⁵³ Bu durum en-Nisâ' suresi 153. ayette daha açık ifade edilmiştir: يَسْأَلُكَ أَهْلَ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرَنَا اللَّهَ

⁶⁵⁰ Muḳātil, *Tefsir*, IV, 260; İbn Keşir, *Tefsir*, VIII, 42-44; Suyūṭi, *ed-Durru'l-Mensūr*, XIV, 318-320.

⁶⁵¹ Muḳātil, *Tefsir*, I, 376-377; Ayrıca bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, VII, 98-99; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, III, 963; Suyūṭi, *ed-Durru'l-Mensūr*, IV, 464-465; Muḳātil'in belirttiği surenin sonlarındaki benzer ayet en-Nisâ' suresi 155. ayet olmalıdır. Nitekim tefsirin Türkçe tercümesinde tercüman tarafından da bu görüş paylaşılmıştır. Bkz. Muḳātil b. Süleymān, *Tefsir-i Kebir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, İşaret, İstanbul 2006, I, 364.

⁶⁵² Muḳātil, ayette "ehlu'l-kitābtan olanlar" olarak belirtilenlerin Ḳays b. 'Amr, 'Āzār b. Yenḥūm'un içinde bulunduğu bir grup Yahudi olduğunu belirtmiştir. Muḳātil, *Tefsir*, I, 129.

⁶⁵³ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, II, 409-410, 474, 476-478; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, s. 202-203, 215; Suyūṭi, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 554-556; Muḳātil, *Tefsir*, I, 134.

جَهْرَةً Ehli Kitab senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyor. Mūsā'dan bundan daha fazlasını istemişler ve 'Allah'ı bize açıkça göster' demişlerdi... K'ab el-Kurazī (ö.108/726) ve Suddī'den (ö.127/745) aktarıldığına göre bazı Yahudiler Hz. Muhammed'e "Mūsā nasıl gökyüzünden/Allah katından sayfalar getirdiyse sen de o şekilde getir ki sana inanalım" demişler ve bu ayetler nazil olmuştur.⁶⁵⁴ Hz. Muhammed'den bu istekte bulunanların Yahudilerden K'ab b. el-Eşref ile Finhāş yahut Rāfi' b. Hureymile ile Vehb b. Zeyd olduğu söylenmiştir.⁶⁵⁵ Ardından en-Nisā' 154-161. ayetlerde Hz. Mūsā'ya isyan eden, peygamberlerini öldüren, Hz. Meryem'e iftira atan, faiz alıp, insanların mallarını haksız yere yiyen zulüm ehli Yahudilerden, zulümleri dolayısıyla helal kılınmış temiz ve hoş şeylerin onlara haram kılınmış, kalpleri mühürlenmiş olmasından söz edilmektedir. Bunlarla birlikte en-Nisā' 162'de Yahudilerin içinde ilimde derinleşmiş olanların Hz. Muhammed'e ve ondan önce indirilene, Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı kılıp, zekâtı verenlerin de olduğu belirtilmiştir. İbn 'Abbās'tan (ö.68/687) 162. ayetin Yahudilerden ayrılıp İslam'ı seçen 'Abdullāh b. Selām, Useyd b. S'aye ve S'alebe b. S'aye hakkında indiği aktarılmıştır.⁶⁵⁶ Ayetteki الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ ilimde derinleşmiş (rāsīh) olanlar Tevrat ilmini iyi bilen 'Abdullāh b. Selām ve arkadaşlarıdır.⁶⁵⁷

1.2.5. Kaynukaoğulları Gazvesi

Hicretin ikinci yılı Ramazan ayında, kiblenin değişmesinden iki ay sonra Müslümanlar Mekkeli müşrikleri Bedir'de mağlup etmişlerdir. İkinci hicri yılın başından itibaren bazı

⁶⁵⁴ Taberī, *Tefsir*, VII, 639; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, V, s. 93.

⁶⁵⁵ Muḳātil, *Tefsir*, I, 419; Taberī, *Tefsir*, II, 409; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 202; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 554-555.

⁶⁵⁶ Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, V, 127.

⁶⁵⁷ Muḳātil, *Tefsir*, I, 422.

Yahudiler Hz. Muhammed ve Müslümanlara karşı ferdi olarak veya küçük gruplar halinde kıskançlık ve isyan tutumları içerisinde bulunmuşlardır. Özellikle şair olanların bir kısmı Hz. Muhammed'i, ailesini ve Müslümanları ağır bir şekilde hicveden, onlara karşı Yahudi ve müşrikleri Müslümanlara karşı isyana ve savaşa teşvik edip, kin ve nefret duygularını besleyen şiirler yazıp okumuşlardır. Bu kişiler aynı zamanda Arap ve Yahudi toplumu içerisinde etkili kişilerdir. Bunlardan Bedir dönüşü sırasıyla Hatmaoğulları kabilesinden 'Aşmā' binti Mervān ve 'Avfoğulları kabilesinden Ebū 'Afek öldürülmüştür.⁶⁵⁸ Yahudilerden Medine Anlaşması'nı bozan ilk topluluk ise Medine'nin en güçlü Yahudi kabilesi Kaynukaoğulları olmuştur. Bu kabile, gerek demografik, gerekse ekonomik, kültürel ve askerî yönden Medine'de nüfuz sahibidir. Hazrec kabilesinin müttefiki olan kabile Bu'āş savaşında Nadiroğulları ve Kurayzaoğulları'na karşı savaşmıştır. Şehir merkezine, dolayısıyla Müslümanlara en yakın ikâmet eden, şehrin en hareketli pazarına sahip olan kabiledir. İbn 'Abbās (ö.68/687) ve Kātāde'den (ö.117/735) aktarılan rivayete göre Hz. Peygamber Bedir'de Kureyş'e galip gelip Medine'ye döndüğünde Yahudileri Kaynukaoğulları pazarında toplayıp onlara: "Ey Yahudi topluluğu! Kureyş'in başına gelen başınıza gelmeden teslim/Müslüman olun" deyince onlar: "Ey Muhammed! Kureyşlilerden savaşmayı bilmeyen birkaç kişiyi öldürmen seni yanıltmasın. Vallahi bizimle savaşacak olursan bizim nasıl insanlar olduğumuzu anlarsın, bizim gibisiyle daha karşılaşmamışsındır" dediler.⁶⁵⁹ Bunun üzerine Allah, قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْتٌ بَلْ يَرَوْنَ كَثْرَةً مِنْ عُيُوبِهِمْ وَمِنْهُمْ آلِفٌ مِّنْ أُمَّةٍ مُّقْتَلَتْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئْتَيْنِ الْأَتْقَىٰ فِئَةٌ تَأْتِي فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُم مِّثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصَرِهِ مَن يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ *Inkâr edenlere de ki: "Siz mutlaka yenilgiye uğrayacak ve toplanıp*

⁶⁵⁸ Bkz. Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 180; Apaydın, *a.g.e.*, s. 518-519; öldürülen dört kişiden diğer ikisi annesi Nadiroğulları'ndan olup, rivayetlerde hakkında nazil olduğu söylenen ayetlerin çokluğuna ve yaklaşımına da dayanarak, isyan ve düşmanlıkta en etkili kişi olduğunu söyleyebileceğimiz K'ab b. el-Eşref Uhud Savaşı'ndan dört ay sonra (Haziran 625), Nadiroğulları sürgününde Medine'den ayrılıp Hayber'e yerleşen Ebū Rāfi' Sellām bin Ebī'l-Huqayk ise Uhud ile Hendek arasında (Mart 626) öldürülmüştür. Bkz. Apaydın, *a.g.e.*, s. 550, 594.

⁶⁵⁹ İbn Hişām, *es-Sīretu'n-Nebeviyye*, III, s. 9; krş. İbn Hişām, *trc. Siret*, III, s. 65.

cehenneme doldurulacaksınız. Orası ne fena yataktır! Şüphesiz, karşı karşıya gelen iki toplulukta sizin için bir ibret vardır. Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu. Öteki ise kâfirdi. Onları kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah da dilediğini yardımıyla destekliyordu. Basiretli olanlar için bunda elbette ibret vardır."⁶⁶⁰ ayetlerini indirdi.⁶⁶¹ Medine'de çok yönlü bir gücü elinde bulunduran Kaynukaoğulları'nın Hz. Peygamber'in teklifini kabul etmemesinin Müslümanlar açısından risk oluşturduğu söylenebilir. Zira Bedir zaferi sonrası tekrarlanabilecek bir Kureyş atağna kadar öncelikle Medine'de Müslümanların siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel bir güç oluşturma çabasında olan Hz. Peygamber, bunun karşısındaki olası tehlikeleri bertaraf etmeye çalışmıştır. Bu ve benzeri sebeplerle Kaynukaoğulları iki hafta boyunca muhasara edilmiştir. 'Abdullāh b. Ubey ve 'Ubāde b. Şāmit Kaynukaoğulları ile halen ittifak halinde olan H̄azrec'in Avf kolunun ileri gelenleridir. Mevcut gerilimli duruma rağmen Kaynukaoğulları ile dostluğunu sürdüren 'Abdullāh b. Ubey muhasara sırasında onların başında yer almış; 'Ubāde b. Şāmit ise onlarla olan bağlarını kopararak, Hz. Peygamber'e Kaynukaoğulları ile olan anlaşmayı sonlandırdığını ve onlardan uzak olduğunu bildirmiştir. Farklı kanallardan gelen rivayetlerde 'Abdullāh b. Ubey ve 'Ubāde b. Şāmit muhasaradan önce Hz. Peygamber'e gelmişler, 'Ubāde onların gücüne rağmen onlarla bağını kestiğini ve Hz. Peygamber'in yanında olduğunu bildirmiş; İbn Ubey ise onların gücünden korktuğunu, bu nedenle onlarla olan bağını koparmayacağını bildirmiştir. Bu iki liderin farklı davranışlarının sonucu olarak el-Mā'ide suresi 51-56 ayetleri nazil olmuştur.⁶⁶² İki hafta süren muhasara sonunda Kaynukaoğulları

---

⁶⁶⁰ 3/Ālu 'İmrān: 12-13.

⁶⁶¹ Ṭaberī, *Tefsir*, V, 239; İbn Ebī H̄atim, *Tefsir*, II, 604; İbn Keşir, *Tefsir*, II, 17; Mukātil, *Tefsir*, I, 265-266.

⁶⁶² Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 505, 529-530; İbn Ebī H̄atim, *Tefsir*, IV, 1155; İbn Keşir, *Tefsir*, III, 133-134; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, V, 346; 'Abdullāh b. Ubey hakkında geldiği belirtilen ayetler: *Ey inananlar! Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. İşte kalplerinde bir hastalık bulunanların "başımıza bir felaketin gelmesinden korkuyoruz" diyerek onların arasında koşup durduklarını görürsün. Ama Allah, yakın bir fetih veya katından bir emir getirir ve onlar içlerinde*

Filistin'deki Ezriat'a sürülmüşlerdir. Fakat içlerinden bir kısmı Tā'if'e gidip yerleşirken, Medine Vesikası'na uyup Müslümanlarla iyi ilişkiler içinde yaşamak isteyen bir kısmı da sürgün edilmeyip Medine'de kalmıştır.⁶⁶³

1.2.6. Uhud Savaşı Sonrası; K'ab b. el-Eşref'in Katli ve Nadiroğulları Gazvesi

Muḳātil'in (ö.150/767) anlatımına göre aralarında Finḩāş ve Zeyd b. Ḳays'ın da bulunduğu bir grup Yahudi, Uhud Savaşında Müslümanların başına gelen musibeti kullanarak, Ḩuzeyfe ve 'Ammār gibi bazı Müslümanları dinlerine davet etmişlerdir. Rivayette söz konusu Yahudiler ile Müslümanlar arasındaki karşılıklı konuşmalar yer almaktadır. Bunun üzerine Allah müminleri sakındırmak üzere el-Baḳara suresi 109. ayeti göndermiştir.⁶⁶⁴

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّوكُمْ مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ
الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرٍ...

Kitap ehlinde birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün...

Uhud Savaşı'nın hicri üçüncü yılda, miladi 625 yılı Ocak ayında gerçekleştiği belirtilmiştir.⁶⁶⁵ Buna göre bu ayetin de hicri üçüncü yılda nazil olduğu söylenebilir.

Muḳātil ayette ifade edilen Allah'ın emrini Kurayzaoğulları için esir edilip

---

gizledikleri şeyi pişman olurlar. İman edenler derler ki: "sizinle beraber olduklarına dair var güçleriyle Allah'a yemin edenler şunlar mı?" Bunların çabaları boşa çıkmıştır. Böylece ziyan edenler olmuşlardır... 5/el-Mā'ide: 51-54; 'Ubāde b. Şāmit hakkında geldiği belirtilen ayet: ...Kim Allah'ı, O'nun peygamberlerini ve inananları dost edinirse, bilsin ki şüphesiz Allah taraftarları galiplerin ta kendileridir. 5/el-Mā'ide: 55-56.

⁶⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 185-195; Apaydın, *a.g.e.*, s. 519-522; Kaynukağulları'nın sürülmesinde tetikleyici bir neden olarak Müslüman bir kadının taciz edilmesi olayı bazı çalışmalarda zikredilmektedir. Ancak bu çalışmada ele alınan tefsir kaynaklarında söz konusu olayın anlatımına rastlanmadığı gibi Apaydın, bu olayın Ficar harplerinden birinin sebebi olduğunu ortaya koymuştur. Bkz. Vāḳidī, *el-Megāzī*, nşr. Marsden Jones, Beyrüt: Dāru'l 'İlmiyye, 1989, I, 176-177; Apaydın, *a.g.e.*, s. 519, 260-261; Arslantaş, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 187-188.

⁶⁶⁴ Muḳātil, *Tefsir*, I, 130-131.

⁶⁶⁵ İbn İşᩁāḳ, *Siyer*, s. 376; Apaydın, *a.g.e.*, s. 529; Gözeler, *a.g.e.*, s. 255.

öldürülmeleri⁶⁶⁶, Nadiroğulları için Şam bölgesindeki Ezriat ve Eriha'ya sürgün edilmeleri⁶⁶⁷ şeklinde açıklamıştır.⁶⁶⁸ İbn 'Abbās (ö.68/687) Yahudilerin içinde Araplara en fazla kıskançlık gösterenlerin Hıyey b. Aḥṭab ve Ebū Yāsir b. Aḥṭab olduğunu belirtmiştir. Bu ikisi Araplardan bir peygamber çıkınca insanların İslam'a girmesini engellemeye en fazla çalışanlardan olmuşlardır. Kātāde (ö.117/735) ve Zuhrī'ye (ö.124/742) göre ise ayette belirtilen kıskanç kişi K'ab b. el-Eşref'tir.⁶⁶⁹ İbn 'Abbās (ö.68/687) ve Kātāde'ye (117/735) göre ayetteki ... فَأَعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ... *...Allah'ın emri gelinceye kadar onları affedin ve hoşgörün...* emri et-Tevbe suresi 5. ayet ile; Rabī' b. Enes (ö.140/757), Suddī (ö.127/745) ve yine Kātāde'ye (ö.117/735) göre ise et-Tevbe suresi 29. ayet ile neshedilmiştir.⁶⁷⁰

Benū Liḥyān Gazvesi (Nisan-Mayıs 625) sürecinde yaşanan olaylar, üzerine nazil olan el-Munāfikūn, el-Mucādele ve en-Nūr surelerinde, özel bazı durumlar dışında, işlenen konular münafıkların Hz. Peygamber'in karşısında yer alan bazı Yahudi ileri gelenleriyle birlikte, Müslümanların gücünü kırmaya yönelik tutumlarını ortaya koymaktadır. Sebebi nuzūl rivayetlerinin değerlendirilmesiyle en-Nisā' suresinin bazı ayetlerinin de böyle bir toplumsal ortamda nazil olduğu düşünülmektedir. Örneğin, İbn 'Abbās (ö.68/687), Mucāhid (ö.103/721) ve Muḳātil'in (ö.150/767) aktarımına göre Müslüman olduğu bilinen bir adam ile bir Yahudi anlaşmazlığa düşmüş, Yahudi Hz. Peygamber'in önünde davalaşmak isterken, diğeri Yahudi ileri gelenlerinden K'ab b. el-

---

⁶⁶⁶ Kurayzaoğulları'nın cezalandırılması Hendek savaşından yaklaşık üç hafta sonra, hicri beşinci yılda, miladi 627 Şubat'ta gerçekleşmiştir. Bkz. Apaydın, *a.g.e.*, s. 598, 600.

⁶⁶⁷ Nadiroğulları sürgünü Uhud Savaşından yaklaşık altı ay sonra, hicri dördüncü yılda, miladi 625 Temmuz'unda gerçekleşmiştir. Bkz. Apaydın, *a.g.e.*, s. 554.

⁶⁶⁸ Muḳātil, *Tefsir*, I, 131.

⁶⁶⁹ Ṭaberī, *Tefsir*, II, s. 419; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 204; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 554-555, 557; K'ab b. el-Eşref, Hıyey b. Aḥṭab ve onlarla birlikte olan Yahudilerin kıskançlıkları ile ilgili ayrıca bkz. 4/en-Nisā': 54-55.

⁶⁷⁰ Ṭaberī, *Tefsir*, II, 424-425; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 204; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 558-559.

veya Mālik b. eḏ-Ḍayf ve Rifā'a b. Zeyd gibi Yahudi reislerinden Tevrat'ı bilen hahamlar olduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber onları “sizler benim getirdiğim şeyin hak olduğunu biliyorsunuz” diyerek İslam'a davet etmiş fakat onlar “bilmiyoruz” diyerek inkâr etmişlerdir. Bunun üzerine Allah onları 47. ayetle yüzleri silip tersine çevirmeden veya Cumartesi ashabı gibi lanetlemeden, yanlarında bulunanı (Tevrat) tasdik edene (Kur'an'a) iman etmeye çağırmıştır.⁶⁷⁵ Bazı rivayetlere göre bu ayet Yahudi âlimlerinden K'ab'ul-Aḥbār'ın Müslüman oluşunun sebebidir, o, ayeti bizzat Hz. Peygamber'den yahut Hz. Ömer'in hilafeti zamanında Humus'ta bir Müslümandan işitmiş *أَنْ تَطْمَسَ وَجُوهًا فَتَرُدَّهَا عَلَىٰ أَدْبَارِهَا* yüzlerin silinip tersine çevrilmesinin başına geleceğinden korkarak Müslüman olmuştur.⁶⁷⁶ 49. ayette geçen *الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ* kendilerini temize çıkaranlar ifadesi ile kastedilenlerin Yahudiler veya Yahudiler ve Hıristiyanlar olduğuna dair iki görüş bulunmaktadır. Çoğunluğun görüşü onların, Yahudiler olduğudur. İbn 'Abbās (ö.68/687), Mucāhid (ö.103/721), 'İkrime (ö.105/723), Ḍaḥḥāk (ö.105/723), Ḳatāde (ö.117/735), Suddī (ö.127/745) ve Muḳātil'e (ö.150/767) göre Yahudiler; Ḥasen el-Başrī (ö.110/728) ve İbn Zeyd'e (ö.182/798) göre Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Zira onlar Allah'ın oğulları ve dostları olduklarını iddia etmişlerdir. İbn 'Abbās, Yahudilerin çocuklarının kendilerine şefaateçi olup onları temize çıkaracaklarını, Mucāhid ve 'İkrime ise Yahudilerin namaz kılarken günahsız oldukları için çocuklarını imam edindiklerini belirtmişlerdir.⁶⁷⁷

⁶⁷⁵ “yüzlerin silinip tersine çevrilmesi” ifadesiyle kastedilen mana üzerinde çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Mucāhid, Ḥasen el-Başrī ve Ḍaḥḥāk bunun hak yoldan çıkıp dalaletle saplanmak anlamına geldiğini belirtmişlerdir. İbn Zeyd, Yahudilerin buldukları yerdeki izlerinin silinmesi ve geldikleri yere, Şam'a geri döndürülmeleri şeklinde yorumlarken, İbn 'Abbās ise gözlerin kör edilerek yüzlerin ense kısmına çevrilmesi, gözlerin ensede kılınması ve gerisin geriye yürümeleridir şeklinde açıklamıştır. Ṭaberī, *Tefsir*, VII, 112-114, 118; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, III, 968-969; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, IV, 467-470; Muḳātil, *Tefsir*, I, 377; Cumartesi yaşağını çiğneyen Yahudiler ve onlarla ilgili cezaya dair yorumlar el-A'raf suresi 163-166 ve el-Bakara suresi 65. ayet bağlamında kısmen ele alınmıştır. *Cumartesi ashabı* Kur'an'da ayrıca 4/en-Nisā': 154 ve 16/en-Nahl: 124 ayetlerinde de geçmektedir.

⁶⁷⁶ Ṭaberī, *Tefsir*, VII, 118-119; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, III, 969; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, IV, 468-469.

⁶⁷⁷ Ṭaberī, *Tefsir*, VII, 124-127; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, III, 972-973; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, IV, 476-477; Muḳātil, *Tefsir*, I, 378.

Muḳātil en-Nisā' suresi 51 ve 52. ayetleri K'ab b. el-Eşref ve Hıyey b. Aḥṭab ile ilişkilendirerek açıklamıştır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَمَن يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا

Kendilerine Kitap'tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar cibe ve t̄agūta inanıyorlar. İnkâr edenler için de “bunlar iman edenlerden daha doğru yoldadır” diyorlar. Onlar, Allah'ın lanet ettiği kimselerdir. Allah kime lanet ederse, artık ona asla bir yardımcı bulamazsın.⁶⁷⁸

Muḳātil'in T̄ay kabilesinden bir Arap olduğunu belirttiği K'ab b. el-Eşref⁶⁷⁹ ve Hıyey b. Aḥṭab'ın Uhud savaşından sonra otuz Yahudi ile birlikte Hz. Muhammed ve Müslümanlara karşı savaşmak için müşriklerle güç birliği yapmak üzere Mekke'ye gittiğini, K'ab'ın amacına ulaşma gayesiyle müşriklerin karşısında onların Müslümanlardan daha doğru bir yol üzerinde olduğuna dair yemin ettiğini aktarmıştır.⁶⁸⁰ Söz konusu olay zaman belirtmeksizin İbn 'Abbās (ö.68/687), 'İkrime (ö.105/723) ve Ḳatāde'den de (ö.117/735) benzeri anlatımlarla aktarılmıştır.⁶⁸¹ Suddī'den (ö.127/745) nakledildiğine göre Hz. Peygamber 'Āmir oğullarından öldürülen iki kişinin diyetinin ödenmesi için Yahudi Nadiroğulları'ndan destek istemek maksadıyla onların yanına gittiği sırada onlar Hz. Peygamber'e suikast girişiminde bulunmuşlardır. Bu olayın ardından K'ab b. el-Eşref kaçarak Mekke'ye gitmiş ve Hz. Peygamber'le savaşmak üzere Mekkeli müşriklerle anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma

⁶⁷⁸ 4/en-Nisā': 51-52.

⁶⁷⁹ Babası Arab T̄ay kabilesinden olan K'ab b. el-Eşref'in annesi Yahudi Nadiroğulları kabilesindedir. İbn Hişām, *es-Sīretu'n-Nebeviyye*, III, 13; krş. İbn Hişām, trc. *Siret*, III, 71; Mehmet Ali Kapar, “Kâ'b b. el-Eşref”, *DİA* 24 (2001): 3.

⁶⁸⁰ Burada Muḳātil tefsirinden özetlenerek alıntılanan rivayeti Suyūṭī, Taberânî ve Beyhaḳī'den İbn 'Abbās nakliyle aktarmıştır. Fakat Muḳātil'in tefsiri dışında ele aldığımız tefsirlerde olayın zamanına dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, IV, 480; İttifak arayışıyla K'ab b. el-Eşref başkanlığında Mekke'ye giden Yahudi grubunun yetmiş kişiden oluştuğu ve olayın Bedir ile Uhud Savaşları arasında olduğu da belirtilmiştir. Arslantaş, Hz. *Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 175; İbn Hişām, *es-Sīretu'n-Nebeviyye*, III, 13-14; krş. İbn Hişām, trc. *Siret*, III, 71-72.

⁶⁸¹ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, VII, 142-147; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, III, 973-974, 977; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, IV, 481-484.

sırasında Ebū Sufyān gibi Mekkeli liderlerle yaptığı konuşma hemen hemen diğer rivayetlerde olduğu gibidir. K‘ab b. el-Eşref müşriklerin dininin Muhammed’in dininden hayırlı olduğu sözüne ilave olarak “görmüyor musunuz Muhammed tevazuyla gönderildiğini söylediği halde istediği kadınlarla evleniyor. Kadınlara sahip olmaktan daha büyük bir mülkiyet de bilmiyoruz” demiştir. Mekkeli müşriklerle anlaşma sırasında onların putlarına ibadet ettiği de söylenmiştir. Bu ve İbn ‘Abbās’tan (ö.68/687) aktarılan başka bir rivayete göre en-Nisā’ suresi 51-54. ayetler bu olay üzerine nazil olmuştur.⁶⁸² Söz konusu Yahudiler Hz. Muhammed’e karşı gelip onunla mücadele gayesiyle putlara dahi taparken, Ayette dikkat çekildiği gibi onların kitaplarında da bu tür bir tavır şiddetle yasaklanmıştır.⁶⁸³

Muqātil’in (ö.150/767) bildirdiğine göre K‘ab b. el-Eşref Medine’ye döndüğünde Hz. Peygamber birkaç kişiyi onu öldürmeleri için görevlendirmiştir. Bu görev, Muhammed b. Mesleme’yle birlikte birisi K‘ab b. el-Eşref’in sütkardeşi olan üç kişi tarafından geceleyin yerine getirilmiş ve Hz. Peygamber aynı günün sabahında, onlar ölen liderleri K‘ab b. el-Eşref için ağıt yakarlarken, Nadiroğulları’nı muhasara etmiştir. Muhasara sonunda onları Şam bölgesindeki Ezriat ve Eriha’ya sürgün etmiştir.⁶⁸⁴ Ayrıca İkrime’den (ö.105/723) aktarılan rivayete göre K‘ab b. el-Eşref ve Huyey b. Ahtab liderliğinde müşriklerle anlaşma yaparak Hz. Muhammed’le yaptıkları anlaşmayı bozan Nadiroğulları Yahudilerinin tavırları hakkında en-Nisā’ suresi 51-52. ayetler nazil olmuştur. Onlar kendilerine diyet konusunda görüşme yapmak için gelen Hz. Muhammed’i öldürmeyi planlamışlar ve el-Mā’ide suresi 11. ayet nazil olmuştur.

---

⁶⁸² Taberī, *Tefsir*, VII, 144-146; Suyūfī, *ed-Durru’l-Mensūr*, IV, 482-483.

⁶⁸³ “Benden başka tanrın olmayacak. Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yer altındaki sulara yaşayan her hangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın...” Çıkış, 20: 2-4.

⁶⁸⁴ İbn Hişām, *es-Siretu’n-Nebeviyye*, III, 15-18; krş. İbn Hişām, trc. *Siret*, III, 76-80; Muqātil, *Tefsir*, I, 378-379; IV, 275-276.

Ardından Hz. Peygamber ihanetin elebaşı K'ab b. el-Eşref'i öldürmüştü, bir gün sonra da Nadiroğulları kuşatması başlamış ve kuşatmayla ilgili el-Ḥaşr suresi 1-19. ayetler nazil olmuştur. Ḳatāde'den (ö.117/735) bildirildiğine göre de Nadiroğulları'nın sürgün olayı Hz. Peygamber Uhud'dan döndükten sonra olmuştur, onları Ḥayber'e sürgün etmiştir.⁶⁸⁵ Tefsirlerde yer alan Nadiroğulları kuşatması ile ilgili bazı bilgiler ve Apaydın'ın söz konusu olaylara dair yaptığı tarihlendirme çalışması Muḳātil'in (ö.150/767) verdiği bilgiyi doğrulamaktadır. Nadiroğulları'na diyet için 22 Haziran M. 625'te gidilmiş, birkaç gün sonra K'ab b. el-Eşref 25 Haziran'da öldürülmüş, aynı gün yahut birkaç gün içinde anlaşmayı bozan Nadiroğulları muhasara edilmiş, yaklaşık iki veya üç haftalık muhasara sonunda Temmuz M. 625'te Medine'den sürgün edilmişlerdir. Bu olaylar hicretten tam üç yıl, Uhud Savaşı'ndan altı ay kadar sonra yaşanmıştır.⁶⁸⁶ Buna göre en-Nisā' suresinin ilgili ayetlerinin yanı sıra el-Bakara suresinin 109. ayetle başlayan kısmının hicretin üçüncü yılı içerisinde nazil olduğunu söylemek mümkündür. Nadiroğulları kuşatması ve sürgününü işleyen el-Ḥaşr suresi'ne İbn 'Abbās'ın (ö.68/687) verdiği isim Nadir suresidir.⁶⁸⁷ Surenin tefsirlerine göre Mekke müşrikleri Bedir Gazvesi'nden önce Evs ve Ḥazrec'den putperest olanlara, gazveden sonra Medineli Yahudilere, genellikle 'Abdullāh b. Ubey'in aracılık ettiği, Hz. Muhammed'i öldürmeleri yahut Medine'den çıkartmaları için tehdit içeren mektuplar yazmışlardır. Hz. Muhammed'e karşı Mekke müşrikleri ile ittifak yollarını arayıp girişimde bulunanlar genellikle tefsirlerde isimleri zikredilen şehirde etkin olan birkaç münafık ve Yahudi olmuştur. Söz konusu ihanet girişimlerinin çoğalıp büyümesi tehlike oluşturmaya başladığında, bu girişimlere Yahudilerden bu konuda liderlik yapan K'ab b. el-Eşref'in öldürülmesi ve grubun sürgünüyle son verilmiştir. Yahudileri isyana

⁶⁸⁵ Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, XIV, 340, 346-349.

⁶⁸⁶ Bkz. Ṭaberī, *Tārīh*, II, 534, 553; Apaydın, *a.g.e.*, s. 529, 547-554.

⁶⁸⁷ İbn Keşir, *Tefsir*, VIII, 56; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, XIV, 332.

teşvik eden münafıklar ise muhasara sırasında onları yalnız bırakmıştır. Nadiroğulları'ndan Müslüman olan iki aile ise mallarıyla birlikte korunmuş ve Medine'de kalmışlardır. Üç büyük Yahudi kabilesinden Kurayzaoğulları ise Nadiroğulları'nın ihanet girişimlerine katılmamış, Hz. Muhammed'le yaptıkları ittifakı bir buçuk yıl kadar daha korumuşlardır.⁶⁸⁸ Medine'den sürülen Nadiroğulları'nın bir kısmı Hıyber'e yerleşmiş, bir kısmı ise Filistin'e gitmiştir. Kabilenin önde gelen isimlerinden Sellām b. Ebū'l Hıķayķ, Kināne b. Rabī ve Hıyey b. Aħtab'ın akrabalıkları nedeniyle Hıyber'e yerleştikleri belirtilmiştir. Kaynukaoğulları'ndan olduğu gibi Nadiroğulları'ndan da bazılarının Tā'if'e yerleştiği söylenmiştir.⁶⁸⁹

Bu sürgün sırasında bazı Müslüman ailelerin Yahudileşen çocuklarının Yahudilerle birlikte Medine'den ayrılmaları meselesi ortaya çıkmış ve bu meseleyle ilgili olarak *لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ* *Dinde zorlama yoktur.*⁶⁹⁰ ayeti nazil olmuştur. İbn 'Abbās (ö.68/687), Sa'īd b. Cubeyr (ö.94/713), 'Āmir eş-Şa'bī (ö.104/722) ve Mucāhid'den (ö.103/721) aktarılan haberlere göre Medine'de Ensar'dan çocukları ölen bazı kadınlar, çocukları yaşadığı takdirde onları, kitap ehli olmaları nedeniyle kendilerinden üstün kabul ettikleri Yahudilere yetiştirmeleri için vermeyi adanmışlardır. Adaklarını yerine getirip çocuklarını vermişler, çocuklar da Yahudiliği benimsemişlerdir. Nadiroğulları Medine'den sürgün edildiklerinde söz konusu ailelerin çocuklarını geri almak istemeleri üzerine bu ayet nazil olmuştur. Hz. Peygamber bu ayetle birlikte çocukların muhayyer bırakıldığını bildirmiştir. Seçim sonrasında birçok çocuk Yahudilerle birlikte

---

⁶⁸⁸ Nadiroğulları kuşatma ve sürgünü üzerine gelen 59/El-Haşr: 1-18. ayetlerin tefsirleri ve ayrıntılı bilgi için bkz. Taberī, *Tefsir*, XXII, 496-545; İbn Keşir, *Tefsir*, VIII, 56-75; Muķātil, *Tefsir*, IV, 275-284; Suyūti, *ed-Durru'l-Mensūr*, XIV, 332-393; Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 195-211.

⁶⁸⁹ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 205.

⁶⁹⁰ 2/el-Bakara: 256.

gitmiştir.⁶⁹¹ İbn ‘Abbās ve diğer müfessirler gibi olayı aktaran Şa‘bī’den (ö.104/722) şu sözler de aktarılmıştır: “... İslam geldiğinde Ensar’ın çocuklarının çoğu ehlu’l-kitābın dini üzereydi. Ensar: ‘Biz ehlu’l-kitābın dinini bizim dinimizden daha üstün gördüğümüz için çocuklarımızı onların dininden yaptık. Şimdi Yüce Allah İslam’ı getirdi. Çocuklarımızı da zorlayalım’ dediler. Bunun üzerine ... لا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ... ayeti nazil oldu. Rasûlullah’ın Nadiroğulları’nı sürgün etmesi onların çocuklarından ayrılmalarına neden oldu. Müslüman olanlar kaldı, Müslümanlığı kabul etmeyenler onlarla beraber gitti.”⁶⁹² Ayrıca Mucāhid (ö.103/721) ve Ḥasen el-Başrī’den (ö.110/728) aktarıldığına göre Ensar’dan bazı aileler çocuklarını Nadiroğulları ve Kurayzaoğulları’dan sütannelere vermişler ve bu çocuklar onların dini üzere kalmışlardır. İslam geldiğinde öz aileleri onları Müslüman olmaya zorlayınca bu ayet nazil olmuştur.⁶⁹³

1.2.7. Kurayzaoğulları Gazvesi

Kaynukaoğulları ve Nadiroğulları gibi köken itibariyle İsraili, Nadiroğulları gibi Levililerden, diğer bir ifadeyle Hz. Hārūn soyundan gelen kohenlerden oldukları söylenen Kurayzaoğulları⁶⁹⁴ diğer iki kabileye göre Hz. Peygamber’le olan anlaşmasını

⁶⁹¹ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, IV, 546-550; Ayrıca bkz. İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, II, 493; İbn Keşir, *Tefsir*, I, 682; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, III, 194-196.

⁶⁹² Ṭaberī, *Tefsir*, IV, 547, 550; İbn Keşir, *Tefsir*, I, 682; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, III, 196.

⁶⁹³ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, IV, 549-551; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, II, 493; 2611; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, III, 196-197; Rivayetlerde Nadiroğulları’yla birlikte sürgüne giden çocuklar hakkında herhangi bir isim zikredilmemişken; Michael Lecker, bu sürgünden yaklaşık yetmiş yıl sonra yaşanmış bir olayda Hz. Ali’nin torunu Sükeyne tarafından hakarete uğrayan ‘Amr b. Ḥazm’ın kimliğini takip ederek onun bu çocuklardan biri olduğu sonucuna varmıştır. Rivayetleri değerlendiren Lecker’a göre Yahudilerle birlikte Medine’den ayrılmayı (Hayber’e gitmeyi) tercih ettiğinde 11 yaşlarında olan ‘Amr, Hayber’in fethinden bir süre sonra Medine’ye dönmüş, döndüğünde Hz. Peygamber’in yönetim listesine dahil olmuş, daha sonra kadılık ve valilik gibi üst düzey görevler üstlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Michael Lecker, “Amr b. Hazm el-Ensar ve Kur’an’daki “Dinde Zorlama Yoktur.” Ayeti (2/256)”, Trc. Şaban Karasakal, *YYÜSBED* 18 (2010): 164-175.

⁶⁹⁴ Semhūdī, *Vefāu’l-Vefā’*, I, 298; 327-328; Cevād Alī, *el-Mufaşşal*, VI, 526; Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 90-91.

en uzun koruyan Yahudi kabilesi olmuştur. Kurayzaoğulları'nın cezalandırılmasının nedeni, Hendek Gazvesi'nde Müslümanlara ihanet ederek müşriklerden oluşan düşman ittifakına katılmalarıdır.⁶⁹⁵ Bu nedenle Hz. Peygamber üç hafta süren Hendek Gazvesi'nin hemen bitiminde Kurayzaoğulları üzerine yürümüş, bu muhasara da üç hafta sürmüştür.⁶⁹⁶ Hendek ve Kurayzaoğulları gazveleriyle ilgili eş zamanlı şekilde el-Ahzāb suresinin bir bölümü nazil olmuştur.⁶⁹⁷ Kuşatma sonunda teslim olan Kurayzaoğulları kendileri için Müslümanlardan uzun süre müttefikleri olan Evs kabilesinin lideri S'ad b. Mu'āz'ın hakemliğini talep etmişlerdir. Kaynukağulları için müttefikleri Hzrec kabilesinin yaptığı gibi Evs kabilesi de Hz. Peygamber'le Kurayzaoğulları arasında aracılık etmiştir. Evsliler Hz. Peygamber'den Kurayzaoğulları için Kaynuka veya Nadiroğulları'na verilen cezaya benzer bir cezayla iktifa edilmesini talep etmişlerdir.⁶⁹⁸ Hz. Peygamber'in onları Kurayzaoğulları'nın talebi üzerine liderleri S'ad b. Mu'āz'a yönlendirdiği belirtilmiştir. Evsli Müslümanların aralarında uzun süre devam etmiş olan ittifaktan dolayı Kurayzaoğulları'nın ağır bir ceza almamalarını, Kurayzağulları'nın da onlardan bunu sağlamalarını istedikleri anlatılmıştır. Onların, Kurayzaoğulları'nın isteği üzerine Hz. Peygamber'in hâkim tayin ettiği S'ad b. Mu'āz'a, 'Abdullāh b. Ubey'in müttefikleri Kaynukağulları'nın ağır ceza almamasını sağladığı gibi, dostları olan Kurayzaoğulları'nın fazla ceza almamasını sağlamaya yönelik bir çaba içinde buldukları, S'ad'dan onlar hakkında hüküm verirken şefkatle

---

⁶⁹⁵ Taberī, *Tefsir*, XIX, 72; İbn Keşir, *Tefsir*, VI, 397; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XII, 15-16, 17; Muḳātil, *Tefsir*, III, 484-485; Kurayzağulları'nın anlaşmalarını bozdukları Hendek Gazvesi'yle ilgili bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 211-216.

⁶⁹⁶ Muḳātil, *Tefsir*, III, 485; Muḳātil Kurayzağulları muhasarasının tam 21 gün sürdüğünü belirtirken, İbn Keşir tefsirinde Hz. 'Aişe'den aktarılan bir rivayette ile senedsiz zikredilen bir rivayette 25 gün sürdüğünü belirtilmiştir. İbn Keşir, *Tefsir*, VI, 397, 400; tarihlendirme için bkz. Apaydın, *a.g.e.*, s. 598, 600; ayrıca bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 216-219.

⁶⁹⁷ 33/el-Ahzāb: 9-27.

⁶⁹⁸ İbn Hişām, *es-Sīretu'n-Nebeviyye*, III, 188-189; krş. İbn Hişām, *trc.*, *Siret*, III, 328-329; Taberī, *Tārih*, II, 586; Semhūdī, *Vefāu'l-Vefā*, I, 307; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 219-220.

yaklaşmasını istedikleri anlatılmıştır.⁶⁹⁹ Bununla birlikte bu konuda Evsliler arasında farklı yaklaşımların olduğu da belirtilmiştir.⁷⁰⁰ S‘ad b. Mu‘āz, ergenlik çağına girmiş, eli silah tutan erkeklerin idamına, kadın ve çocukların esir edilmesine ve mallarının ganimet olarak alınmasına hükmetmiştir.⁷⁰¹ Bazı araştırmacılara göre S‘ad b. Mu‘āz Yahudi hukukunun gerektirdiği kararı vermiştir.⁷⁰² Bazılarına göre ise bu karar Arapların savaş geleneği ile de örtüşmektedir.⁷⁰³ Tora’ya göre toplu günahlar söz konusu olduğunda, örneğin bir şehir cezalandırılacaksa infaz “ereg” kılıçla gerçekleştirilir.⁷⁰⁴ Kurayzaoğulları’na verilen cezaya dair söz konusu hüküm Tora’da şöyle geçmektedir:

Bir şehre karşı savaşmak için ona yaklaştığın zaman, onu teslim olmaya çağıracaksın. Eğer teslim olur ve şehrin kapılarını açarlarsa, orada bulunan bütün halk, senin için vergi yükümlüsü ve hizmetçi olacaktır. Eğer teslim olmaz, seninle savaşlırlarsa orayı muhasara edersin. Rabbin Allah da orayı sana teslim ederse erkeklerini kılıçtan geçireceksin. Kadınlar, çocuklar, hayvanlar ile şehirdeki yağmalanacak her şeyi kendine ganimet olarak alacaksın. Rabbin Allah’ın sana verdiği, düşmanlarının ganimetini yiyebilirsin.⁷⁰⁵

Kurayzaoğulları Gazvesi ile ilgili olarak Kur’an’da geçen ayetler şöyledir:

*وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَابِهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ قَرِيبًا نَتَقِنُونَ
وَتَأْسِرُونَ قَرِيبًا وَأُورِثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَيَبَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ تَطُورُوهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا*

Allah, kitap ehlinden olup müşriklere yardım edenleri kalelerinden indirdi ve kalplerine büyük bir korku saldı. Siz onların bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir alıyordunuz. Allah, sizi onların topraklarına, yurtlarına,

⁶⁹⁹ İbn Keşir, *Tefsir*, VI, 397-398.

⁷⁰⁰ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 220.

⁷⁰¹ Taberî, *Tefsir*, XIX, 72; İbn Keşir, *Tefsir*, VI, 398, 400; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensür*, XII, 15-18; Muḳātil, *Tefsir*, III, 485; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 220-221.

⁷⁰² Bkz. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 587; a.mlf., *Hız. Peygamberin Savaşları*, s. 180; Hitti, *İslam Tarihi*, I, 174; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 221.

⁷⁰³ Bkz. Adem Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yay., İstanbul 2012; s. 141; Marshall G.S. Hodgson, *İslam’ın Serüveni, Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, trc. Alp Eker ve dğr., İstanbul, 1995, I, 131; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 221.

⁷⁰⁴ Bkz. Tesniye, 13: 13-19; Rav Raşi’nin yorumu için bkz. *Tora ve Aftara*, II, 428, 433.

⁷⁰⁵ Tesniye, 20: 10-14; Kurayzaoğulları muhasarası, sonuçları ve ilgili yorumlara dair ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 211-232.

*mallarına ve henüz ayak basmadığınız topraklara varis kaldı. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.*⁷⁰⁶

Tefsirlerde ayette müşriklerle kastedilenin Hendek Gazvesi'nde Müslümanlara karşı Medine'ye saldırmak üzere gelen Kureyşliler ve Gatafanlılar, onlara yardım ettiği belirtilen kitap ehlinde olanların da Kurayzaoğulları Yahudileri olduğu hususunda ihtilaf yoktur.⁷⁰⁷ İbn 'Abbās (ö.68/687) ve Kātāde'ye (ö.117/735) göre Allah'ın Kurayzaoğulları'nı indirdiğini söylediği yer, onların kaleleri, Mucāhid'e (ö.103/721) göre ise saraylarıdır.⁷⁰⁸ Yahudilerin Medine ve Hāyber'de yüksekçe yerlerde inşa ettikleri "utum" adı verilen surlarla çevrili birkaç kattan oluşan şato tarzı evlerde yaşadıkları belirtilmiştir.⁷⁰⁹ Rivayetlere göre Hz. Peygamber Hendek Gazvesi'nden sonra evine dönmüş, Kurayzaoğulları'nın ihanetine karşılık vermeyi düşünmemiştir. Fakat Allah Peygamberine hiç beklemezsizin, doğruca onların üzerine yürümesini emretmiştir. Hz. Peygamber bunun üzerine Müslümanlarla birlikte vakti giren namazın kılınmasını dahi erteleyerek Kurayzaoğulları üzerine yürümüştür. 21 veya 25 günlük kuşatma sonucunda, kendisi de Hendek savaşında yaralanmış olan, S'ad b. Mu'āz'ın verdiği hükümle 400 veya 450⁷¹⁰ yetişkin erkek öldürülmüş, 700 veya 750 kişi esir edilmiş, malları ise muhacirlere dağıtılmıştır. Hz. Peygamber'in S'ad'ın hükmüyle ilgili olarak "S'ad Allah'ın hükmüyle hükmetti", "Sen Allah'ın yedi kat göğün üstündeki

---

⁷⁰⁶ 33/el-Ahżāb: 26-27.

⁷⁰⁷ Taberī, *Tefsir*, XIX, 70-72; İbn Keşir, *Tefsir*, VI, 397; Suyūti, *ed-Durru'l-Menşür*, XII, 15-18; Söz konusu müşriklerle ilgili olarak Sa'īd b. Cubeyr'in (ö.94/713) ayrıntılı bilgi verdiği görülür. Buna göre Hendek günü Ebū Sufyān, Kureyş ve Kināne'den kendisine tabi olanlarla; 'Uyeyne b. Hısn, Ğatafān'dan kendisine tabi olanlarla; Tuleyha, Esedoğullarından kendisine tabi olanlarla ve Ebū'l-A' ver, Süleymoğullarından kendisine tabi olanlarla Medine'ye gelmişler, Kurayzaoğulları da Hz. Peygamber'le aralarındaki anlaşmayı bu süreçte bozup müşrikleri desteklemişlerdir. Suyūti, *ed-Durru'l-Menşür*, XII, 17.

⁷⁰⁸ Taberī, *Tefsir*, XIX, 71, 80-81, Suyūti, *ed-Durru'l-Menşür*, XII, 15.

⁷⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 146, 196, 298-300.

⁷¹⁰ Kātāde'den bildirildiğine göre 400, Muḳātil'e göre 450; İbn Keşir'in senedsiz anlatımına göre 700-800 arasındaki sayıda yetişkin erkek öldürülmüştür. Suyūti, *ed-Durru'l-Menşür*, XII, 16; Muḳātil, *Tefsir*, III, 485; İbn Keşir, *Tefsir*, VI, 398.

hükmüyle hükmettin” yahut “Sen bir hükümdarın hükmüyle hükmettin” dediği nakledilmiştir.⁷¹¹ Hz. Peygamber’in S‘ad’ın verdiği hükmü Allah’ın hükmü olarak nitelemesi muhtemelen Kur’an’dan önce gönderilmiş, Kur’an ile tasdik edilen bir kitapta, Tora’da bu hükmün geçiyor olmasındandır. Nitekim Hz. Peygamber kendisine getirilen Yahudilerden zina eden evli bir çiftin davasında, kitaplarında yer alan recm cezasını uygulamaktan kaçınan Yahudilerin aksine Tora’daki bu hükmü araştırıp öğrenmiş ve uygulamıştır. Hz. Peygamber’in recm hükmünü verdiğinde “Ben Allah’ın sünnetlerinden birini canlandırarak hayata geçiren ilk kişi oluyorum” veya “Öldürdüğünüz emrinizi diriltten ilk kişi oluyorum” dediği nakledilmiştir.⁷¹² Ebū Hureyre (ö.58/678) ve İbn ‘Abbās’tan (ö.68/687) nakledildiğine göre ise “Ben Tevrat ile hükmediyorum” demiştir.⁷¹³

El-Ahżāb suresi 27. ayette varis kılındıkları belirtilen *هنüz ایاك وَاَرْضًا لَمْ تَطُوهَا* *henüz ayak basmadığınız toprak(yer)* ifadesi için İbn Zeyd (ö.182/798), Suddī (ö.127/745), Muḳātil (ö.150/767) ve başkalarından “Ḥayber”, Ḳatāde’den (ö.117/735) “Mekke”, Ḥasen el-Baṣrī’den (ö.110/728) “Rum ve Fars diyarları ile şaḥābenin fethettiği tüm topraklar”, ‘İkrime’den (ö.105/723) ise “kıyamet gününe kadar Müslümanların fethettikleri yerler” yorumları aktarılmıştır.⁷¹⁴

Hz. Muhammed’le yaptıkları anlaşmaları bozarak Medine için tehdit oluşturan üç büyük Yahudi kabilesinin; M. 624’te Kaynukaoğulları’nın, 625’te Nadiroğulları’nın sürülme ve 627’de Kurayzaoğulları’nın idam ve esaretle cezalandırılmasıyla şehrin

⁷¹¹ Ṭaberī, *Tefsir*, XIX, 72; Suyūṫī, *ed-Durru’l-Mensūr*, c. XII, 16; İbn Keṣīr, *Tefsir*, VI, 398.

⁷¹² Muḳātil, *Tefsir*, I, 476; Suyūṫī, *ed-Durru’l-Mensūr*, V, 302, 303.

⁷¹³ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 417-418, 425-426, 450-451.

⁷¹⁴ Ṭaberī, *Tefsir*, XIX, 82-83; İbn Keṣīr, *Tefsir*, VI, 399; Suyūṫī, *ed-Durru’l-Mensūr*, XII, 16-17; Muḳātil, *Tefsir*, III, 485.

güvenliği büyük oranda sağlanmıştır. Kabileler arası söz konusu olaylar hakkında hem Hz. Muhammed'in hem de Yahudilerin, yaşadıkları zaman ve çevrenin kültürel beklentilerine göre hareket ettikleri görüşünün ihmal edildiğini belirten Firestone sözlerine şöyle devam etmiştir: “Sadece şu umulabilir ki siyasetin mayası kültür tarafından yoğrulur. Her iki taraf da, grupların üstünlüğü elde etmeye çalıştığı ve sıkıntının arttığı zamanlarda, aynı temel ‘angajman kuralları’ altında birlikte çalışıyordu. Muhammed ve Medineli Yahudiler arasındaki rekabet, birinin kazanıp diğerinin kaybettiği tarzda bir oyundu ve bunu her iki tarafta biliyor görünüyordu.”⁷¹⁵ Bir görüşe göre Hz. Muhammed'in Medine'deki Yahudilerle ilişkileri daha çok Medine Vesikası çerçevesinde gelişirken, Medine dışındaki Yahudi cemaatleriyle ilişkileri cizye ayeti çerçevesinde gelişmiştir. Fakat Hıyber ve Vādī'lķurā Medine dışında bulunup cizye ayetinden önce fethedilen Yahudi yerleşimlerindedir.⁷¹⁶

1.2.8. Hıyber Gazvesi

Medine'nin kuzeyinde yer alan ve dönemin ulaşım şartlarıyla Medine'ye üç günlük mesafede olan Hıyber, bölgenin en güçlü şehir devletlerinden biridir. Yoğun Yahudi nüfusu Medine'den gelen Nadiroğulları yerleşimcileri ile birlikte artmıştır. Şehrin yalnızca savaşçı sayısının yirmi bin olduğu tespiti yapılmıştır.⁷¹⁷ Hıyber Yahudileriyle ilişkilerin hicretten hemen sonra başladığı, Hz. Peygamber'in hicretten sonra Hıyber Yahudilerine kendisinin Allah'ın rasûlü olduğunu bildirdiği ve Tevrat'ta bahsi geçen son peygamber ve ümmetinin niteliklerini hatırlatan bir mektup yazıp olumsuz cevap

---

⁷¹⁵ Firestone, “İslam'ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü”, s. 213-214.

⁷¹⁶ Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 233.

⁷¹⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 593.

aldığı söylenmiştir.⁷¹⁸ Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı olumsuz tavırlarıyla çeşitli ayetlerin tefsir rivayetlerinde isimleri geçen Medine Yahudilerinin ileri gelenlerinden (Nadiroğulları'ndan) Sellâm b. Ebû'l-Hukayk, Hıyey b. Aḥṭab, Kinâne b. Rebî' ve Sellâm b. Mişkem sürgün sonrası Ḥayber'e yerleşmiş, daha önce K'ab b. el-Eşref'le birlikte gittikleri gibi tekrar Mekke'ye giderek Hz. Muhammed'e karşı Mekke müşrikleri ile birbirlerini destekleyeceklerine dair sözleşmişlerdir. Hendek Savaşı'nda müşrikler cephesinde yer alan Kurayzaoğulları'nın cezalandırılmasından söz eden ayetlerde Müslümanlara verileceği bildirilen *أَرْضًا لَمْ تَطُؤُوهَا* henüz ayak basmadığınız topraklar⁷¹⁹ müfessirlerin çoğu tarafından “Ḥayber” olarak yorumlanmıştır. Zira isimleri zikredilen Ḥayber'li Yahudiler Medine'ye kuzeyden gelen müşriklere katılarak Hendek Savaşı'na katıldıkları gibi sonradan Ḥayber dışındaki kuzey bölgesi (Teymā, Fedek ve Vādī'lḳurā) Yahudilerini toplayarak Medine'ye saldırma hazırlığına başlamışlardır. Olayın istihbaratı üzerine, Hudeybiye anlaşması ile Mekke'den gelebilecek bir tehlike bulunmadığı için Hz. Peygamber Ḥayber seferini düzenlemiştir. Böylece Hz. Peygamber Hudeybiye'den dönüp Ḥayber'e yönelmiştir. Medine'deki Yahudiler Müslümanları Ḥayber seferinden engellemeye çalışmışlar, fakat bunda başarılı olmamışlardır.⁷²⁰ El-Aḥzāb suresi 27. ayette olduğu gibi Hudeybiye seferinin konu edildiği Fetih suresinde de Ḥayber Gazvesi'ne dair ifadeler bulunmaktadır. Mazeretleri olmaksızın Hudeybiye seferine katılmayan Araplar ganimet elde etmek niyetiyle Ḥayber seferine katılmak istemişler, fakat bu istekleri kabul edilmemiş, sefere katılmalarına izin verilmemiştir:

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَائِمٍ لِتَأْخُذُواهَا نَرُونَآ نَتَّبِعُكُمْ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُل لَّن نَتَّبِعُونَآ كَذَلِكَ قَالِ اللَّهُ مِن قَبْلُ فَيَسْبِقُولُونَ نَأْن تُحْسِنُونَآ بَأْن كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِذَى قَلِيلَا

⁷¹⁸ İbn Hişām, *es-Sīretu'n-Nebeviyye*, II, 186; krş. İbn Hişām, trc. Siret, II, 238-239; Arslantaş, *a.g.e.*, s. 233-234.

⁷¹⁹ 33/el-Aḥzāb: 27.

⁷²⁰ Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 234-237.

Geride kalanlar, siz ganimetleri almaya giderken “bırakın biz de sizinle gelelim” diyeceklerdir. Onlar Allah’ın sözünü değiştirmek isterler. De ki: “siz bizimle asla gelmeyeceksiniz. Allah önceden böyle buyurdu. Onlar “bizi kıskanıyorsunuz” diyecekler. Onlar anlayışsız kimselerdir.”⁷²¹

Mucāhid (ö.103/721), bu kimselerin mazeretleri ileri sürerek Hz. Peygamber Mekke’ye giderken ona katılmayan, fakat Hıyber’de ganimet elde edeceklerini ümit eden Cuheyne ve Muzeyne kabilesi bedevileri olduğunu söylemiştir. Kātāde (ö.117/735) ve Muḳātil de (ö.150/767) isim vermeksizin aynı yorumu yapmış ve Hıyber ganimetlerinin Hudeybiye’de bulunanların payı olacağını belirtmiştir. İbn Cüreyc (ö.150/767) ise bu kimselerin Müslümanlar arasındaki münafıklar olduğunu söylemiştir. Müfessirler ayetteki “...Onlar Allah’ın sözünü değiştirmek isterler” ifadesindeki değiştirilmek istenenin “Allah’ın Hudeybiye ehline Hıyber ganimetleri hususundaki vaadi” olduğunu söylemişlerdir.⁷²² Buna göre Müslümanların zengin Yahudi şehir-devleti Hıyber’in fethi için sefere katılmaları pragmatik bir tercih sebebi olarak teşvik edilmiştir. Tefsirlere göre Fetih suresinin 16-20, 27. ayetlerinde de Hıyber fethi ve ganimetlerine göndermeler bulunmaktadır.⁷²³ Hıyber’in fethi hicretin yedinci yılında (M. 628) Muharrem ayında gerçekleşmiş, yaklaşık kırk gün sürmüştür.⁷²⁴ Müslümanlardan 25, Yahudilerden 93 kişi ölmüştür. Savaş ganimetleri arasında Tevrat mushaflarının da bulunduğu fakat Hz. Peygamber’in bu mushafları Yahudilere iade ettiği söylenmiştir.⁷²⁵ Kırk günlük muhasara ve sonrasında, mut’a nikâhının uygulanışı ve yasaklanması, Yahudi bir kadının ikram ettiği bir yemekle Hz. Peygamber’i zehirleme girişimi ve Hz. Peygamber’in Hıyber reisinin dul kalan kızı Şafiyye ile evliliği gibi olaylar yaşanmıştır.

---

⁷²¹ 48/el-Feth: 15.

⁷²² Taberî, *Tefsir*, XXI, s. 257, 259, 262, 267, 279-280; İbn Keşir, *Tefsir*, VII, 337; Suyûfî, *ed-Durru’l-Mensûr*, XIII, 475-476; Muḳātil, *Tefsir*, c. IV, 72.

⁷²³ Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, IV, 73-77.

⁷²⁴ Muḳātil, *Tefsir*, I, 169; Apaydın, *a.g.e.*, s. 623.

⁷²⁵ Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 250.

Ayrıca Hayber Yahudileri şehirlerinden uzaklaştırılmamış, kendileriyle topraklarını yarıcılık yöntemiyle işlemeleri üzerine anlaşma yapılmıştır.⁷²⁶

Hayber'in fethinden sonra Yahudilerin yaşadığı Vādī'lķurā, Fedek, Teymā, Maķnā, Ezruħ ve Cerbā'ya seferler düzenlenmiş, Tebūk seferi sürecinde (H.9) nazil olan cizye ayeti (9/et-Tevbe: 29) dikkate alınarak her biriyle vergilendirme anlaşmaları yapılmıştır.⁷²⁷

1.2.9. Kur'an Ayetleri Bağlamında Üç Grupta Medine Yahudileri

İslam'ın kök saldığı Medine'nin, aynı zamanda Yahudi ve Müslümanlar, Yahudilik ve İslam arasındaki karmaşık ilişkilerin bir potada eriyip şekillenmesine hizmet eden bir şehir olduğu söylenmiştir.⁷²⁸ Bununla birlikte Kur'an ayetleri bağlamında Medine Yahudilerini üç grupta değerlendirmek mümkündür. Muşahhas birer örneklendirmeye değerlendirilebilirse ilk grup K'ab b. el-Eşref gibi Tevrat'ı iyi bilen, şehirde etkinliği ve gücü fazlaca olup bu gücü kaybetmek istemeyenlerdir. Bu kimseler Medine'de Hz. Muhammed ve Müslümanların yükselişini kabul edememiş ve kendilerine rakip olarak gördükleri bu gücü kırmak için ellerindeki kitaba (Tevrat) da muhalefet ederek Hz. Muhammed'le anlaşmalarını bozup ona karşı düşmanlık eden müşriklerle müttefik olmuşlardır. Müslüman-Yahudi ilişkilerinde gerilimi tırmandıran bu grup vahiy süreci boyunca gündemde olmuş, dolayısıyla Yahudilerle ilişkilendirilen en fazla ayet onlar hakkında gelmiştir. Yukarıda bu ayetlerin önemli bir kısmı tefsirleriyle ele alınmıştır. Ayrıca Arapların önde gelenlerinden 'Abdullāh b. Ubey gibi bu grup Yahudileri Hz. Muhammed aleyhine destekleyen ikiyüzlü kişilerin tutumlarıyla ilgili olarak ayetler

⁷²⁶ Arslantaş, *a.g.e.*, s. 255-257.

⁷²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 258-266.

⁷²⁸ Firestone, "İslam'ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü", s. 192.

gelmiştir. Örneğin ehlu'l-kitābla dost edinmemeyi salık veren ayetler bu çerçevede ele alınmıştır.⁷²⁹

Genellikle ilk gruba ilişkin ayetlerin devamında istisna edilerek ve övgüyle zikredilen ikinci grup Yahudiler, “Yahudilerden/ehlu'l-kitābtan bazıları, çok azı” gibi tanımlamalarla geçen, Tevrat'ı iyi bilen, Hz. Muhammed'i ve getirdiği mesajı anlayan, ona iman edip tabi olan, bu nedenle de birinci gruptaki kişiler tarafından topluluklarından dışlanmış kimselerdir. Bu kimselere muşahhas örnek ‘Abdullāh b. Selām’dır.⁷³⁰ Kur’an’daki الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ⁷³¹ ifadesiyle onlar kastedilmiştir.⁷³²

⁷²⁹ 2/el-Bakara: 120; 3/Ālu ‘İmrān: 118-120; 5/el-Mā’ide: 41, 51-53, 57.

⁷³⁰ Bu kimselerden birçok ayetin tefsirinde ‘Abdullāh b. Selām ve arkadaşları şeklinde söz edilirken, bazı ayetlerde İbn Selām’ın dışında da isimler zikredilmektedir. Örneğin ataları İsrailoğulları’ndan alınan misaktan, diğer bir deyişle kitaplarında belirtilen temel düsturlara riayet etmeyen Yahudilerden söz edilen el-Bakara suresi 83. ayette *pek azımız dışında* ifadesiyle istisna edilenleri Muḳātil isimleriyle zikretmiştir. Bunlar, İbn Selām, Sellām b. Ḳays, Ṣ‘alebe b. Selām, İbn Selām’ın yeğeni Ḳays, K‘ab’ın oğulları Esed ve Esīd, Yāmīn b. Yāmīn’dır. Bunlar Ehli Tevrat’ın müminleridir. Muḳātil, *Tefsir*, I, 120; Arslantaş çalışmasında Kaynukaogulları Yahudilerinden ‘Abdullāh b. Selām ile birlikte akrabaları ve arkadaşlarından oluşan dokuz kişinin; ayrıca Hz. Hārūn soyundan gelen Nadiroğulları’ndan üç, Kurayzaogulları’ndan on bir kişinin ismini Müslüman olanlar arasında tespit etmiştir. Bkz. Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 273-275; Bir tespiti göre İslam dünyasında yaşayan birçok Yahudi, Müslüman olan Hıristiyanlardan daha yüksek bir oranla Müslüman olmuştur. Firestone, “İslam’ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü”, s. 215; el-Bakara suresi 208. ayette يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا hitabıyla kastedilenlerin Hz. Muhammed’e iman eden bu Yahudilerden, ‘Abdullāh b. Selām’ın da içlerinde olduğu, bir grup olduğu rivayet edilmiştir. Onlar Müslüman oldukları halde Yahudi şeriatını tamamen bırakmamış, Cumartesi yasağını uygulamaya ve namazlarında yahut geceleri Tevrat okumaya devam etmek istemişlerdir. Bunun üzerine 208-209. ayetler nazil olmuş, kendilerine tam anlamıyla İslam’ı benimsemeleri emredilmiştir. Bir diğer görüşe göre ise iman eden Yahudilerle birlikte onların tamamı İslam’a davet edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, III, 599-604; İbn Ebī Ḥatim, *Tefsir*, II, 369-370; İbn Keşir, *Tefsir*, I, 565-566; Suyūṫī, *ed-Durru’l-Mensūr*, II, 490-492; Muḳātil, *Tefsir*, I, 179-180.

⁷³¹ 3/Ālu ‘İmrān: 7; 4/en-Nisā’: 162.

⁷³² Muḳātil, الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ ifadesini “Ehli Tevrat’tan iman eden ‘Abdullāh b. Selām ve arkadaşları gibi Tevrat ilmini iyice tedarik etmiş olanlar” şeklinde tefsir etmiştir. En-Nisā’ 162. ayette geçen aynı ibareyi de “Yahudilerden Tevrat ilmini tedarik etmiş olan ‘Abdullāh b. Selām ve arkadaşları” olarak açıklamıştır. İbn ‘Abbās’a göre de bu ifade ile ‘Abdullāh b. Selām, Useyd b. S‘aye ve Ṣ‘alebe b. S‘aye kastedilmektedir. Bu ayetin öncesinde Yahudilerin Hz. İsa ile ilgili yanlış kanaatleri, bazı temiz gıdaların kendilerine haram kılınmasına sebep teşkil eden riba vb. haksız yollarla insanların mallarını yemeleri gibi yanlış tutumları üzerinde durulmuş; bu ayette ise ilim sahipleri ve müminler bu kınamadan ayrı tutulmuşlardır. Onların Hz. Muhammed’e ve önceki peygamberlere indirilene iman ettikleri, namaz kılıp zekāt verdikleri ve ahiret gününe inandıkları belirtilmiştir. Tevrat’ı iyi bilen bu kimselerin de iman etmiş olmalarına rağmen ayette *ilimde rāsiḥ olanlar ve mu’minler* şeklinde müminler ayrıca zikredilmiştir. Buradaki *mu’minler* ifadesi, Hz. Muhammed’in yanında olanlar anlamında toplumsal bir kategoriye işaret ediyor olmalıdır. Nitekim Muḳātil bu ifadeyi “Ehlu’l-kitāb’tan olmayan Muhammed’in ashabi” şeklinde açıklamıştır. Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, I, 264; 422; Suyūṫī, *ed-Durru’l-Mensūr*, V, 127.

Kendilerine verilmiş olan kitabı (Tevrat'ı) gereği gibi okuyup (uyup) ona iman edenler bu kimselerdir.⁷³³ Hz. Muhammed'e Kur'an'ın indirilişinden dolayı da memnuniyet duyarlar ve ona iman ederler.⁷³⁴ Onlar kendilerine verilen emaneti hassasiyetle korurlar.⁷³⁵ Geceleri kalkıp Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanırlar. Onlar Allah'a ve ahirete samimiyetle inanırlar, iyiliği teşvik edip kötülüğe engel olmaya çalışırlar, hayır işlerine koşarlar. Onlar salihlerdir ve yaptıkları iyilikler karşılıksız kalmayacaktır. Allah onların kendisine karşı gelmekten sakındıklarını bilir.⁷³⁶ Tevrat'a inandıkları gibi Kur'an'a da inanırlar, Allah'a derinden bir saygıyla inanırlar, Yahudi reislerinin yaptığı gibi Allah'ın ayetlerini dünyalık menfaatle değişmezler. Onların Rableri katında mükâfatları vardır.⁷³⁷ Kitaba (Tevrat'a) sınıksız sarılıp namazı kılan bu kimselerin yaptıkları iyilikler zayi edilmeyecektir.⁷³⁸ Ehlü'l-kitâbtan, özellikle Medine Yahudilerinden Allah'a gönülden bağlanıp, O'nun koyduğu sınırları aşmayanlarla ilgili olarak gelen bu ayetler, eş zamanlı nazil oldukları diğer ayetlerle birlikte okunduğunda (siyâk-sibâk) ve tarihsel bağlamları içerisinde değerlendirildiğinde Yahudilerin tek bir grup olmadığı görülmektedir. Bu ayetlerin öncesinde genellikle birinci grupta değerlendirilen dinlerine yabancılaşmış olanlardan söz edilirken, bu ayetlerle Allah'ın iman ve davranışlarını onayladıkları istisna edilmiştir. Burada bu ayetlerden biri kısaca değerlendirilecektir.

---

⁷³³ 2/el-Bakara: 121; Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, I, 135; ayette geçen *kendilerine gönderilen kitabı gereği gibi okurlar* ifadesini müfessirler ittifak halinde "helalini helal, haramını haram sayarak, kelimelerini anlamları dışına çıkarmayarak (tahrif etmeyerek), onları uygun olmayan şekilde yorumlamayarak o kitaba hakkıyla uyarlar" şeklinde açıklamışlardır. Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, II, 486-490.

⁷³⁴ 13/er-R'ad: 36; 29/el-'Ankebüt: 47.

⁷³⁵ 3/Ālu 'İmrān: 75.

⁷³⁶ 3/Ālu 'İmrān: 113-115; Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, I, 296; Ṭaberī, *Tefsir*, V, 691-692.

⁷³⁷ 3/Ālu 'İmrān: 199; Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, I, 323-324; Ṭaberī, *Tefsir*, VI, 329.

⁷³⁸ 7/el-A'rāf: 170; Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, II, 72; Ṭaberī, *Tefsir*, X, 541-542; Bir önceki ayette yine Tevrat'a mirasçı oldukları halde dünya menfaatini tercih edip rüşvet alan, vb. davranışlarda bulunup onun hükümlerini uygulamayan Yahudiler kınanmıştır.

وَمِنَ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِن تَأْمَنهُ بَقِطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَّنْ إِن تَأْمَنهُ بِيَدَيْنِ لَآ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

Kitap ehlinde öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez. Bu da onların, “ummilere karşı (yaptıklarımızdan) bize vebal yoktur” demelerinden dolaydır. Onlar, bile bile Allah’a karşı yalan söylerler.⁷³⁹

İbn ‘Abbās (ö.68/687) ve İbn Cureyc’den (ö.150/767) nakledildiğine göre, Yahudilerden bazıları bazı Araplarla, onlar Müslüman olmadan önce, veresiye alışveriş yapmış, Araplar Müslüman olduktan sonra satışları karşılığında alacakları parayı Yahudilerden istediklerinde Yahudiler “sizin bizde emanetiniz yoktur, çünkü siz dininizi terk ettiniz, kitabımız Tevrat’ta bu böyledir” demişlerdir. Buna göre emanetleri vermemelerinin sebebi Müslümanları dinlerini değiştiren kişiler saymaları ve Tevrat’ta dinini değiştirenlerin mallarına el koyulmasının caiz olduğunun bildirilmiş olmasıdır. Bir süre sonra benzeri bir tavrı bazı Müslümanların gösterdiği rivayet edilmiştir. Bir adam İbn ‘Abbās’a “bunda bir mahzur görmüyoruz” diyerek zimmilerden bazı şeyler aldıklarını, bu yaptıklarının doğru olup olmadığını sormuş, İbn ‘Abbās ona “bu yaptığımız ehlu’l-kitābın ummilere karşı sorumluluğumuz yoktur” demelerine benziyor. Ehlu’l-kitāb cizyeyi verdikleri sürece onların malları size helal değildir” cevabını vermiştir.⁷⁴⁰ Medine’de Yahudi olmayanlardan aldıkları malları iade etmeyen bazı Yahudiler bu davranışlarını Tevrat’a dayandırmışlardır. Ayette Yahudilerin لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ *ummilere karşı bize bir vebal (sorumluluğumuz) yoktur*; -tefsirlere göre “Tevrat’ta böyle yazıyor” diyerek kendilerini temize çıkardıkları söylenmiştir. Bunun üzerine ayette *onların bilerek yalan söyledikleri* ortaya konulmuştur. ayette ehlu’l-kitābın ağzından aktarılan لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ ifadesinin izini Yahudi kaynaklarından süren Yasin Meral, ifadenin arka planını Rabbinik literatür içerisinde açıkça tespit

⁷³⁹ 3/Ālu ‘İmrān: 75.

⁷⁴⁰ Ṭaberī, *Tefsir*, V, 512-513; Muḳātil, *Tefsir*, I, 285.

etmiştir. Yahudi olmayan biri, Yahudilerin malını çalamaz, gaspedemez ve savaş sonunda kadınlarını eş olarak alamaz. Fakat bir Yahudinin, Yahudi olmayanların malını çalması, gaspetmesi ve bir savaş sonunda kadınlarını eş olarak alması caizdir.⁷⁴¹ Fakat aynı literatür içerisinde bu uygulamaya yapılan itirazlar kayda alınmış ve bazı rabbiler tarafından itirazlar dikkate alınarak uygulama kısmen yasaklanmıştır:

Roma yönetimi Yahudi dini ve kültürü hakkında bilgi edinmek üzere [Yahudi din bilgini] Rabban Gamliel'e iki devlet görevlisi gönderdi. Bu görevliler Tevrat, Mişna, Gemara, Halaha ve Agada gibi Yahudi dini literatürünün temel kaynaklarını öğrendiler. Bu eğitimin sonunda Rabban Gamliel'e şu sözleri söylediler: Bütün dini sisteminiz (kol ha-Tora) güzel ve övgüye değer. Fakat şu iki husus müstesna: Yahudi bir kadın (bat Yisrael), Yahudi olmayan bir kadına (nohrît) doğum yaptıramaz fakat Yahudi olmayan bir kadın Yahudi bir kadına doğum yaptırabilir diyorsunuz. Yine Yahudi bir kadın Yahudi olmayan birisinin çocuğunu emziremez fakat Yahudi olmayan bir kadın, annesinin izniyle bir Yahudi çocuğu emzirebilir diyorsunuz. Ayrıca başkalarının, Yahudinin (Yisrael) malını gasp etmesi yasak iken, Yahudinin Yahudi olmayanların (nohrî) malını gasp etmesine cevaz veriyorsunuz (mutar). O vakit Rabban Gamliel, Yahudi olmayanlardan bir şey çalmayı da hilul ha-Şem (Tanrı'ya saygısızlık) olarak değerlendirip yasaklandığını hükme bağladı.⁷⁴²

Buna göre Yahudi olmayanların mallarını gaspeden Medineli Yahudilerin Rabbinik literatürde kaydedilen eski hükmü, söz konusu malları emanet bilinciyle iade edenlerin ise Rabbi Gamliel'in görüşünü esas aldıkları ve Kur'an'ın diğer tutumu/hükmü reddederken bu tutumu/hükmü onayladığı söylenebilir.⁷⁴³

⁷⁴¹ M.S. 250-300 yıllarına tarihlendirilen Tosefta'da hükme bağlanmıştır. Bkz. Tosefta, 9:4; Meral, Tosefta'nın farklı edisyonlarında bölüm numarasının 8:5 olarak görülebileceğini hatırlatmıştır. Ayrıca bkz. TB, Bava Metzia, 111b; Sanhedrin, 57a; Yasin Meral, "Leyse Aleynâ fi'l-Ümmiyyîne Sebîl", MAÜİBFD, I, S. 2, Mardin 2014, s. 165-166. Savaş sonrası kadınlara el konulması ise Tora'ya dayanmaktadır: Tesniye, 21: 10-14. Fakat kadınların savaş esiri olarak alınması Kur'an'da eleştiri konusu edilmediği gibi İslam tarihinde uygulanagelen bir gelenek olmuştur; Tosefta: Mişna'da bulunan ve Tanaim tarafından yazılmış öğretilere ek metinlerin külliyatıdır. "Baraitot" adı verilen bu öğretiler Mişna'ya dâhil edilmemiştir. Bunlar, herhangi bir konudaki Talmudik tartışma için ana bir kaynakça oluştururlar. Tosefta, Mişna'dan yaklaşık olarak dört misli büyük olup Mişna gibi altı fasla bölünmüştür. Talmud'da (Sanhedrin, 61a) Mişna R. Meir'in çalışmasının ürünü kabul edilirken, Tosefta R. Nehemya'ya atfedilir. Her ikisi de R. Akiva'nın öğrencisidir. Bu külliyat çeşitli kaynaklardan gelen değişik gelenekleri de biraraya getirirken; kaynakların zıt nitelikli olduğu durumlar da söz konusudur. Mişna'da olduğu gibi "Tosefta" da her iki tarafı tartışmaya çeker fakat nihai kararı saptamaz. Besalel, "Tosefta", YA 3 (2002): 745.

⁷⁴² TB, Bava Kamma, 38a; TY, Bava Kamma, 4:3; Meral, a.g.m., s. 166.

⁷⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Meral, a.g.m., s. 165-169.

Üçüncü grup yeterli Tevrat bilgisine sahip olmayıp bilenlere tabi olan Yahudilerden oluşmaktadır. Çıkarları yahut vicdanları doğrultusunda dâhil oldukları topluluğa ve onların tutumlarına göre muamele görmüşlerdir.⁷⁴⁴ Hz. Muhammed'le anlaşmalarını bozmayıp şehirde kaos çıkarmayan Yahudiler Medine'de Müslümanlarla birlikte yaşamaya devam etmişlerdir. Örneğin Hz. Peygamber vefat ettiğinde Medine'de Kurayzaoğulları'ndan bazı tüccar Yahudilerin bulunduğu belirtilmiştir. Bunlar kabilelerinin ihanetine itiraz etmiş ve onlardan ayrılmışlardır. Ayrıca Medine'de Müslümanları Hayber seferinden vazgeçirmeye çalışan Yahudilerden söz edilmiştir. Bununla birlikte Müslümanlara destek olup bilfiil Hayber Yahudilerine karşı Müslümanların yanında sefere katılan Yahudiler olmuştur. Hz. Peygamber'in savaş sonrası bu Yahudilere ganimetten pay verdiği söylenmiştir. H. 9 (630) yılındaki Tebük seferine katılmak isteyen Yahudilerden de söz edilmiştir. Hz. Peygamber ve şahâbenin Yahudi komşularıyla kurduğu dostça ilişkilere dair çeşitli örnekler mevcuttur.⁷⁴⁵ İbn 'Abbās (ö.68/687) ve Kātāde'den (ö.117/735) bildirildiğine göre şahâbeden bazılarının Hz. Peygamber'e Kurayza ve Nadiroğulları'ndan olan akraba ve yakınlarına sadaka verip veremeyeceklerini sormaları üzerine el-Bakara suresi 272. ayet nazil olmuş ve Hz. Peygamber Yahudi yakınlarına sadaka verebileceklerini söylemiştir.⁷⁴⁶ Sa'îd b. Cubeyr'in (ö.94/713) bildirdiğine göre daha önce zimmilere sadaka veren şahâbe, Müslüman fakirler çoğalınca, sadakalarını zimmilere vermeyip Müslümanlara vereceklerini söylemişler, söz konusu ayet bunun üzerine nazil olmuştur.⁷⁴⁷

---

⁷⁴⁴ 2/el-Bakara: 78; Müslümanlarla ilişkileriyle ilgili olarak Yahudilerin kendi içlerindeki çatışmaya, farklı tutumlarına dair örneğin bkz. 2/el-Bakara: 75-82; 7/el-A'raf: 168-170.

⁷⁴⁵ Bkz. Buḥārī, Edeb 28, Cenâiz 49, 80, 89; Muslim, Birr 140-141, Mesâcid 123, Cenâiz 11, 24; Tirmizî, Birr 28, Edeb 3; İbn Mâce, Edeb 4; Ebū Dāvūd, Edeb 93, Cenâiz 2; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 589; Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 270-272.

⁷⁴⁶ Taberî, *Tefsir*, V, 20; Suyūṭî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 331.

⁷⁴⁷ Suyūṭî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 332.

Ehlu'l-kitābın yemeği Müslümanlara, Müslümanlarınki de ehlu'l-kitāba helal kılınmıştır. Mümin kadınlarla evlenme koşulları neyse ehlu'l-kitāb kadınları ile de aynı koşullarla evlenmek helal kılınmıştır.⁷⁴⁸ İbn 'Abbās (ö.68/687), Ebu Umāme (ö.86/705), Mucāhid (ö.103/721), Sa'īd b. Cubeyr (ö.94/713), 'İkrime (ö.105/723), Ḥāsen el-Başrī (ö.110/728), Mekḥūl (ö.112/730), İbrāhīm en-Neḥāī (ö.96/714), Suddī (ö.127/745), Muḳātil b. Ḥayyān (ö.150/767) ve Muḳātil b. Suleymān'dan (ö.150/767), ayetteki طَعَامٌ ile kastın ehlu'l-kitābın kestikleri hayvanlar olduğu, zira onların Allah'tan başkası adına kesmenin haram olduğunu kabul ettikleri ve hayvanları Allah'ın adını anarak kestikleri bilgisi aktarılmıştır. İbn Kesīr, Mālikīlerin, bu ayete dayanarak, Yahudilere haram kılınan yağ ve benzeri şeyleri yemeyi haram saydıklarını belirtmiştir.⁷⁴⁹ Muḳātil bu ayet nazil olunca Müslüman erkeklerin, bizim dinimizden olmayanlarla nasıl evlenebiliriz, diye sorduklarını, ehlu'l-kitāb kadınlarının ise “Allah'ın, bizim Müslüman erkeklerle evlenmemizi helal kılmasının tek sebebi, amellerimizden razı olmasıdır” dediklerini ve bunun üzerine وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْأَخْرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ şeklinde ayetin son kısmının nazil olduğunu belirtmiştir. Muḳātil بِالْإِيمَانِ مَنْ يَكْفُرْ ifadesini “Ehlu'l-kitāb kadınlarından her kim Allah'ın birliğine küfrederse” şeklinde tefsir etmiştir.⁷⁵⁰ Mucāhid'e (ö.103/721) göre de kastedilen tevhitir.⁷⁵¹ Bu açıklamaya göre Allah'ı birleyen (tevḥīd eden) ehlu'l-kitābın amellerinin zayi olmayacağı söylenebilir. İbn 'Abbās'tan (ö.68/687) nakledildiğine göre 752 وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ ayeti nazil olduğunda Müslümanlar ehlu'l-kitāb kadınlarla evlenmekten de kaçınmışlar, ehlu'l-

⁷⁴⁸ 5/el-Mā'ide: 5.

⁷⁴⁹ İbn Keşir, *Tefsir*, III, 40; Ayrıca bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 136-138.

⁷⁵⁰ Muḳātil, *Tefsir*, I, 455.

⁷⁵¹ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 150-151.

⁷⁵² 2/el-Bakara: 221; Kātāde ve Sa'īd b. Cubeyr'e göre ayette evlenilmesi yasaklanan “müşrik kadınlar” müşrik/putperest Arap kadınlarıdır, kitaplarını okuyan (Ehlu'l-kitāb) kadınlar değildir. İbn 'Abbās da el-Mā'ide: 5 ayetiyle Ehlu'l-kitāb kadınlarının el-Bakara: 221'in hükmünden istisna edildiğini belirtmiştir. Ṭaberī, *Tefsir*, III, 712, 713-714.

kitâb kadınlarıyla evlenme iznini bildiren bu ayet geldiğinde ise önceki ayeti tahsis ettiğini kabul ederek onlarla evlenmişlerdir.⁷⁵³

Kur'an sık sık uyacakları ilkeler konusunda Yahudilerden alınan söze işaret etmektedir. Kabaca yaptığımız gruplandırmada Yahudilerin yerini belirleyenin aşağıdaki ayetlerde belirtilen ilkelere uyup uymadıkları olduğu söylenebilir.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرَجُونَ أَنفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنتُمْ تَشَاهِدُونَ

Hani, biz İsrailoğulları'ndan, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz" diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözüünüzden döndünüz. Hani, "Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız" diye de sizden kesin söz almıştık. Sonra bunu böylece kabul etmişsiniz. Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz.⁷⁵⁴

Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlardan her bir grubun sadece kendilerinin doğru yolda ve Allah'a daha yakın olduklarını iddia etmeleri üzerine aşağıdaki ayetlerin nazil olduğu söylenmiştir:⁷⁵⁵

لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظَلَّمُونَ فِيهَا شَيْئًا وَأَحْسَنُ دِينًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مَلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا

İş, ne sizin kuruntunuza, ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir. Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır. O, kendisine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilir. Mümin olarak, erkek veya kadın, her kim sâlih ameller işlerse, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar. Kimin dini, iyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden ve hakka yönelen İbrâhîm'in dinine tabi olan kimsenin dininden daha güzeldir? Allah, İbrâhîm'i dost edindi.⁷⁵⁶

⁷⁵³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, II, 397; İbn Keşîr, *Tefsir*, III, 42; Burada konuyla ilgili tüm görüşler zikredilememiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, *Tefsir*, III, 711-716; VIII, 138-151.

⁷⁵⁴ 2/el-Bakara: 83-84.

⁷⁵⁵ Taberî, *Tefsir*, VII, 507-510; Muḳâtil, *Tefsir*, I, 408-409.

⁷⁵⁶ 4/en-Nisâ': 123-125; Ayrıca bkz. 2/el-Bakara: 62; 4/el-Mâ'ide: 69.

Kısaca Kur'an ayetlerinin, her konuda olduğu gibi, Yahudilerle ilgili olarak da genellemeci bir yaklaşımı bulunmamaktadır. Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce İsrailoğulları'ndan Allah'a verdikleri ahdi bozanlar olduğu gibi bu ahde sadık kalanlar olmuştur. Benzer şekilde Medine'de Hz. Muhammed'le yaptıkları, şehrin, ortak çıkar ve değerlerin korunmasına yönelik sosyo-ekonomik anlaşmalarını bozan Yahudiler olduğu gibi devam ettirenler de olmuştur. Gerek Mekke gerekse Medine konjonktürü, Yahudilerle ilişkiler bağlamında Kur'an ayetlerinin gelişinde arka plan oluşturmuştur. Vahyin dilini etkileyen bu arka planla birlikte ayetlerin genel teması Hz. Muhammed'le kendisinden önce gönderilen peygamberlerin getirdikleri tevhit dininin aynı olduğudur. İnsanlardan, Allah'a ortak koşmaksızın kul olmakla birlikte peygamberlerinin getirdikleri ilkelere tabi olmaları istenmiştir. Bu ilkeler, gelen her peygamberle, son olarak da Hz. Muhammed'le hatırlatılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

YAHUDİLERDEN NAKİLDE BULUNMA

Bu bölümde erken dönem müfessirlerinin Yahudilerden ve Yahudi kaynaklarından nakilde bulunmaları konusu, onları buna iten saiklerle birlikte ele alınacaktır. Müfessirlerin nakillerinde vahyin ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in yaklaşımının etkili olduğu söylenebilir. Bu nedenle önce Kur'anî dayanak, ardından Hz. Peygamber'in, müfessirlerin ve Yahudilerle iletişim halinde olan râvîlerin yaklaşımları işlenecektir. "Yahudi kaynakları" derken çalışmanın girişinde değinildiği gibi Medine Yahudilerinin ulaşabildiği yazılı metinler, sözlü/şifahi anlatılar ve yaşayan kültür kastedilmektedir.

2.1. Yahudilerden Nakilde Bulunmanın Kur'anî Dayanağı

Vahiy zincirinin son halkası, diğer bir deyişle *H/Kitāb*'ın son versiyonu olan Kur'an'ı, daha önce izah edildiği gibi, önceki versiyonlarından tamamen ayrı tutmak mümkün görünmemektedir. "Kur'an insanlık tarihinin bir döneminde bir anda ortaya çıkmış ve o ana kadar insanlığın yabancı olduğu bir mesaj olmayıp, aksine insanoğlunun başlangıcından kendi zamanına kadar olan uzun zaman dilimi içindeki Vahy'e ait geleneğin bütününe mirasçı olmuş bir kitaptır. Kur'an'a göre, önceki kitaplar ve Kur'an aynı arşivde saklanmış olan bilgileri içermektedirler. Kur'an vahyi, bu birliktelik anlayışı ile birçok durumda önceki kitaplara dayanan uygulamaları da meşru kabul etmiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın içine indiği zaman ve mekânda bulunan içerikte önceki fermanların (kitaplar) uygulamalarının oluşturduğu bir gelenek de vardır. Sonra bu, usul içinde "şer'u men kablena" ile kavramsallaşmıştır."⁷⁵⁷ "Kur'an önceki kutsal kitaplarla kaynak birliği içinde olduğunu söyler. Önceki kitapların da Allah kelamı olduğunu belirtir. Onların ışık saçan rehber kitaplar olduğunun altını çizer. Onları doğrular,

⁷⁵⁷ Paçacı, "Kur'an-ı Kerim Işığında Vahiy Geleneğine Bir Bakış", *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?*, s. 82; Paçacı, "Kur'an'ın Neliğine Dair", *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?*, s. 151-152.

içeriklerine atıflar yapar. Tarih içinde o kitaplar etrafında oluşan yorumların onların özüne ve ruhuna uygun olup olmadıkları konusuna ilgi duyar. Kur'an'ın, ehlu'l-kitābın, onların içeriklerine zaman zaman sadık kalmadıklarını ifade etmesi bunun bir göstergesidir.”⁷⁵⁸ Allah farklı topluluklara, özde yalnız Allah'a kulluk etmeleri ve Allah'ın yolundan alıkoyan şeylerden uzak durmaları için, peygamberler göndermiştir.⁷⁵⁹ Bununla birlikte her bir peygambere gönderilen vahyin dili, ifade biçimi ve işlediği konular arasında çelişki görünecek kadar farklılıklar bulunabilir. Farklı kutsal irade kayıtlarının birbiriyle çelişki içinde gibi görünmesi, birinin diğerini reddine ve aralarında çatışmaya neden olabilmektedir. Oysa bu farklılıklar, bu kayıtların (vahyin) gönderildiği toplumlar tarafından anlaşılmasını sağlamaya yönelik, her birinin kendi dilinde ve kendi kültürel normlarına göre gelmiş olmasındandır.⁷⁶⁰

2.1.1. Kıssalar

Kur'an metninin yaklaşık dörtte birinden fazlasını oluşturan kıssalarda Hz. Muhammed'den önce aynı/yakın coğrafyada⁷⁶¹ gönderilmiş olan peygamberler ve onların tevhit mücadelesi işlenmiştir. Yirmi iki yıllık vahiy süreci içerisinde kıssaların sunumunun, bu süreçte vahyin muhataplarının vahye ve Hz. Peygamber'e gösterdikleri tavırlara göre değiştiği belirtilmişti.⁷⁶² Hakkında yeterince çalışma olduğu için bu

---

⁷⁵⁸ Halis Albayrak, “Kur'an Söyleminde Din, Ahlak, Hukuk İlişkisi”, *Tarihin İçinden Kur'an'ı Algılamak*, s. 78.

⁷⁵⁹ 10/Yūnus: 47; 16/en-Nahl: 36.

⁷⁶⁰ Bkz. Reuven Firestone, *Yahudiliği Anlamak*, s. 16, 20.

⁷⁶¹ Bu kıssalarda anlatılan Peygamberler, toplumlar, tarih, dil ve kültür, söz konusu coğrafyada yaşayanlar için az çok tanıdık. Bu, Kur'an'a muhatap kılınan bu toplulukların onu muhatap alabilmeleri ve Kur'an'ın nuzulünde kendilerini içerde hissedip konumlandırabilmeleri için gerekliydi.

⁷⁶² Kıssaların Mekkī ve Medenī surelerdeki ele alınış biçimi ve amaçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, Kuramer, İstanbul 2016, s. 240-374.

çalışmada kıssalar kısmen Yahudi kaynaklarıyla da kıyaslanarak işlenen birkaç örnek dışında müstakil bir konu olarak ele alınmamıştır.⁷⁶³

Önceki peygamberlere ait hikâyeler (kıssalar) Tevrat'ta genel olarak belirli bir kronoloji takip ederken Kur'an'da kronolojik bir kıssa anlatımı bulunmamaktadır. Bu durum kıssalar arasında olmadığı gibi bir kıssa içerisinde de bulunmaz. Kıssalar kendi içinde tarihî (kronolojik) bir düzen içerisinde anlatılmamış, şahıs, yer vb. isimler çoğunlukla zikredilmemiştir. Kıssada tarihî bilgi arka planda kalırken, verilmek istenen mesaj ön plana çıkmaktadır. Kıssaların belirli kesitler halindeki mevcut durum için mesajı önceleyen eksik anlatımlı bu sunuluş tarzı, muhatapları tarafından kıssanın başından sonuna bütünlük içerisinde bilinme arzusunu doğurmuştur. Örneğin en fazla Hz. Mūsā'ya dair anlatımlar nuzûl sürecinin farklı zamanlarında gelmiş olan otuz dört ayrı sureye dağılmış durumdadır. Bunlardan bazılarında aynı olay tekrarlanırken birçoğunda kıssanın farklı parçaları işlenmiştir. Vahyin olaydan ziyade olayın taşıdığı mesaja odaklandığı görülmektedir. Yine örneğin Kur'an'da Hz. Dāvūd ve Suleymān'ın hakemlik olayı, Hz. Dāvūd ve davacılar, Hz. Suleymān'ın kürsüsüne bırakılan ceset, Hz. Eyyüb'un yemini gibi konuların ayrıntıları ve Hz. İlyās, Hz. Elyasa gibi peygamberlerin kimlikleriyle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır.⁷⁶⁴ Kur'an'da çokça yer alan ve parça parça anlatılan bu kıssalar tecessüse, dolayısıyla ehlu'l-kitāb

---

⁷⁶³ Kıssalarla ilgili yapılmış müstakil çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalardan başlıcaları için bkz. İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir 1995; Mustafa Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*; Şehmus Demir, *Mitoloji, Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2015; Sempozyum Kitabı, *Kur'an Kıssalarının Anlamı ve Değeri*, IV. Kur'an Sempozyumu, 17-18 Ocak 1998/Ankara, Fecr Yayınları, Ankara 1998; Mustafa Kara, "Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", *İslami İlimler Dergisi*, IX, S. 1, ss. 69-102; Osman Eyüpoğlu, "Günümüze Bakan Yönleriyle Peygamber Kıssaları (Sosyolojik ve Pedagojik Açıdan)", *Samsun'da Kur'an Günleri XI. Kur'an Sempozyumu: Kur'an ve Risalet*, 25-26 Ekim 2008/Samsun, Fecr Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2009, s. 103-120; Tahsin Görgün, "Kur'an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine", *IV. Kur'an Sempozyumu: Kur'an Kıssalarının Anlamı ve Değeri*, Fecr Yayınları, Ankara 1998, ss. 19-40; M. Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1993.

⁷⁶⁴ Bu örneklerle ilgili kısa açıklamalar için bkz. Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, s. 123-128.

kaynaklarına yönelmeye yol açmıştır. Örneğin müfessirlerin nakilleri başlığı altında zikredilen örneklerden biri Mūsā-Hıdır kıssasıdır. Kıssa, Tanah'ta yer almayıp Yahudi edebî literatüründe ve Yahudilik öncesine ait toplulukların edebî literatüründe bulunmaktadır. İbn 'Abbās'ın (ö.68/687) Ubey b. K'ab'dan (ö.33/654) aktardığı anlatının Kur'an'ın anlatımıyla birlikte söz konusu literatürlerin anlatılarından esinlendiği görülmektedir.⁷⁶⁵ Buna göre Kur'an kıssalarının tefsirine dair anlatıları tüm bu hikâyelerden esinlenmiş, senkretik hikâyeler olarak kabul etmek mümkündür. Kur'an'ın mevcut hikâyeleri vermek istediği mesaj doğrultusunda araç olarak kullandığı söylenebilir. Kur'an'da söz konusu hikâyelerle ilgili, tarih, kronoloji, şahıs ve yer isimleri gibi bilgilerin çoğunlukla verilmemiş olması onun tamamen farklı bir hikâye anlattığını göstermez. Zira Kur'an'ın anlatım tekniğinde, mesajın muhatap kitlesine son derece yalın ve anlaşılır bir çerçeve içinde sunulması esastır. Bu nedenle her hangi bir kıssaya dair ayrıntılardan ziyade, o kıssadan alınacak ders öncelenmiştir.⁷⁶⁶

Ayrıca Kur'an, bu peygamberleri ve onlara verilen kitapları tasdik etmekte ve Hz. Muhammed ve ümmetini tevhit dininde onlara ortak kılıp, tüm peygamberler ve kitaplara iman etmeyi temel bir inanç esası olarak sunmaktadır.

Kur'an'ın peygamber kıssalarıyla ilgili anlatımlarında genel olarak ayrıntılı bilgilerin yer almadığına değinilmişti. Bununla birlikte söz konusu kıssalarla ilgili Tora'da verilmeyen bir ayrıntı Kur'an'da bulunabilmektedir. Örneğin Tanrı İbrâhîm'e anayurdunu terk etmesini emreder, bu emri yerine getirdiği takdirde onu ve neslini

---

⁷⁶⁵ Bkz. Buḥārî, *Tefsir* 18: 2-3; Ṭaberî, *Tefsir*, XV, 324-329; rivayetin farklı versiyonları için bkz. İbn Keşîr, *Tefsir*, V, 174-181; Suyûṭî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IX, 575-627.

⁷⁶⁶ Bkz. Öztürk, "Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslam Kültüründe Hızır Mitosu", s. 247; İdris Şengül, "Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", *I. Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı, Ankara 1994, s. 134-135; Halis Albayrak, "Mübhemâtu'l-Kur'an İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri", *AÜİFD* 32 (1992): 173-174.

bereketli kılacağı vaadinde bulunur.⁷⁶⁷ Bu emrin nedeni Tora'da bulunmazken, M.S. 4-5. yüzyıllara ait Yahudi literatürünün bir parçası olan Midraş'ta ve Kur'an'da zikredilen bir kıssa içerisinde bulunabilmektedir. Midraş'ın anlatımına göre Hz. İbrâhîm'in babası Terah eski bir put imalatçısıdır. Dışarıda işi olduğu bir gün yerine oğlu İbrâhîm'i bırakır. Hz. İbrâhîm, önce put almaya gelen yaşlıca bir adamı, olgun yaşına rağmen, henüz bir gün önce imal edilmiş olan bir puta taptığı için kınar. Oradan utanarak ayrılan adamın ardından bir kadın elinde getirdiği bir tabak unu putlara sunmak ister. Hz. İbrâhîm en büyüğü hariç tüm putları bir sopayla parçalar ve sopayı büyük putun eline tutuşturur. Babası döndüğünde putları kimin kırdığını öğrenmek ister. Hz. İbrâhîm, babasına, kadının getirdiği bir tabak un için putların kavgaya tutuştuğunu ve en büyük putun eline sopayı alıp hepsini parçaladığını söyler. Babası "Neden benimle alay ediyorsun? Onlar ne bilir ki?" der, Hz. İbrâhîm "Ağzından çıkanı kulakların işitsin" diyerek babasına doğruyu göstermeye çalışır.⁷⁶⁸ Hz. İbrâhîm'in babası ve memleketinin insanlarını putları terk edip Allah'a kulluğa ısrarla davet edişi, onların karşı koyuşları üzerine Hz. İbrâhîm'in ana yurdunu terk edişi ve Allah'ın kulu İbrâhîm'e, Tora'da vaad ettiği gibi, nesil, rahmet ve bereket lütfedişi Kur'an'da birkaç farklı surede işlenmiştir. Surelerin ilgili bölümlerinde Midraş'ta anlatılan bu hikâyede yer alan put almaya gelen yaşlı adam, putlara un sunan kadın gibi unsurlar yer almazken; Hz. İbrâhîm'in büyük put dışındaki putları parçalayışı ve babasına bu işi büyük putun yaptığını söylediği kısım el-Enbiyâ suresinde anlatılmaktadır.⁷⁶⁹ Tefsirlere göre Hz. İbrâhîm'in putları kırmasıyla ilgili olay şöyledir: Bölgede altın, gümüş, bakır, demir ve ahşaptan olmak üzere 72 put vardır. Ahali senede bir gün kutladıkları bayramda bu putlara yiyecekler sunup secde ettikten sonra çıkarlar, döndüklerinde de ilk iş olarak putlara secde edip

---

⁷⁶⁷ Tekvin, 12: 1-3.

⁷⁶⁸ Genesis Rabbah 38:13; Firestone, *Yahudiliği Anlamak*, s. 24-25.

⁷⁶⁹ 19/Meryem: 41-50; 21/el-Enbiyâ: 51-67; 26/eş-Şu'arâ': 69-86; 29/el-'Ankebût: 16-18.

evlerine dağılmaktadırlar.⁷⁷⁰ Hz. İbrāhīm hasta olduğunu söyleyerek⁷⁷¹ törene katılmamış, onlar çıktıktan sonra da putları parçalamış ve bunun için kullandığı aleti büyük putun eline bağlamış ya da önüne bırakmıştır...⁷⁷² Midraş'ın anlatısında yer alan Hz. İbrāhīm'in yaşlı adamla diyalogu 'İkrime'den (ö.105/723) nakledilmiştir. Buna göre İbrāhīm'in babası yaptığı ufak putları iplere bağlayıp İbrāhīm'in eline verir, onu da omzuna alarak bu putları dolaşarak satar. Bir gün İbrāhīm put almak isteyen yaşlı bir adama putu niçin aldığını sorar. Adam ona secde edeceğini söyleyince İbrāhīm "sen ihtiyar ve kocaman bir adamsın, bu küçük şeye mi secde edeceksin?" diyerek onu kınar. Bu rivayete göre, memleket ahali tarafından el-Enbiyā suresinin 60. ayetinde geçen *قَالُوا سَمِعْنَا فَتَىٰ يَدُكُرُ هُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ* İbrāhīm denilen bir gencin onları diline doladığını *duyduk* ifadesi bu diyalogdan sonra söylenmiştir.⁷⁷³ Suyūṭī'nin (911/1505), Ebū Dāvūd (ö.275/889), Tirmizī (ö.279/892), İbnu'l-Munzir (ö.318/930), İbn Ebī Ḥātım (ö.327/938) ve İbn Merdūye'den (ö. 410/1020) aktardığı rivayette Ebū Hureyre (ö.58/678) Hz. Peygamber'den bildirmiştir. Hz. Muhammed Hz. İbrāhīm'in hayatı boyunca şu üç yalan dışında asla yalan söylemediğini ifade etmiştir. Hz. İbrāhīm'in üç yalanı; "Ben hastayım"⁷⁷⁴, diğeri, eşi Sāra'nın kızkardeşi olduğunu söylemesi⁷⁷⁵ ve "belki onu şu büyükleri yapmıştır..."⁷⁷⁶ demesidir.⁷⁷⁷

---

⁷⁷⁰ Muḳātil, *Tefsir*, III, 83-84.

⁷⁷¹ Bkz. 37/eş-Şaffāt: 89.

⁷⁷² Ṭaberī, *Tefsir*, XVI, 293, 296; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, X, 303.

⁷⁷³ Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, X, 303-304.

⁷⁷⁴ Kur'an'da eş-Şaffāt suresi 89. ayette ve yukarıda verilen rivayetlerde yer almaktadır.

⁷⁷⁵ Rivayette Hz. İbrāhīm'e atfedilen bu söz veya davranışın hikâyesi Kur'an'da bulunmayıp Tora'da yer almaktadır: Tekvin, 12: 11-19.

⁷⁷⁶ 21/el-Enbiyā: 63.

⁷⁷⁷ Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, X, 305.

Tora, Midraş, Kur'an ve ilk dönem tefsir edebiyatının sıkı ilişkisi/bağı sadece bu kıssa çerçevesinde dahi görülebilmektedir. Tora'da Rabb'in İbrāhīm'den kendi yakınları ve vatanını terk edip göstereceği yere gitmesini emredişi, bunun akabinde onun bereketin kaynağı olacağı, onu ve neslini mübarek ve mukaddes kılacağı vaadi ifade edilmiş, yakınları ve vatanını terk ediş sebebi üzerinde ise kısmen Midraş'ta durulurken, Kur'an bu sebebi daha net ifade etmiş ve Tora'da ifade edilen Allah'ın vaadinin gerçek oluşunu tekrar ederek dile getirmiştir. Söz konusu kıssanın Kur'an'da yer aldığı bölümlerinden birinde geçen Hz. İbrāhīm'in yakınlarına söylediği yalanı açıkladığı Hz. Muhammed'in tefsirinde Tora'da geçen bir bilgiyi kullandığı, Kur'an müfessirlerinin de ulaşabildikleri anlatıları derledikleri görülmektedir.

Hız. Mūsā'nın gençlik döneminde Mısır'dan Medyen'e doğru kaçış yolculuğunu, Medyen'de bir su kuyusu başında davalarını suarmaya yardım ettiği iki kızın babalarıyla tanışıp kızlarından biriyle evlenme karşılığında ona sekiz/on yıl hizmet edişini anlatan ayetler⁷⁷⁸ ve tefsirlerine de kısaca değinilecektir. Kıssanın Tora'daki anlatısında Hız. Mūsā'nın davalarını suladığı kızlar Medyen reisi/koheni Reuel'in kızlarıdır. Onun yedi kızı vardır ve onlardan Tsipora'yı Hız. Mūsā ile evlendirir. Hız. Mūsā ve Tsipora'nın bir oğlu olur, ismini göçmen anlamında Gerşom koyarlar.⁷⁷⁹ Kur'an'da Hız. Mūsā'nın kayınpederinin ismi geçmez. Tora'da ise Yitro⁷⁸⁰, Reuel⁷⁸¹ ve Reuel'in oğlu Hovav⁷⁸² şeklinde birkaç farklı isimle geçtiği görülür. Yahudilerin genel kabulüne göre Yitro'dur. Yitro, Reuel'in oğludur, bir görüşe göre de Reuel ve Hovav

---

⁷⁷⁸ 28/el-Kaşas: 23-28.

⁷⁷⁹ Çıkış, 2: 16-22.

⁷⁸⁰ Çıkış, 3: 1; 4: 18; 18: 1.

⁷⁸¹ Çıkış, 2: 18.

⁷⁸² Sayılar, 10: 29.

Yitro'nun yedi isminden biridir.⁷⁸³ Kur'an müfessirlerinin büyük çoğunluğu da Hz. Mūsā'nın kayınpederinin Yeṣrā, Yeṣrūn (Yitro), evlendiği kadının ise Yitro'nun kızı Şafūra, Şafıra (Tsipora) olduğunu belirtmişlerdir. Yitro yerine Şu'ayb ismini verenler de olmuş fakat Ḥasen el-Baṣrī (ö.110/728) gibi bazı müfessirler Şu'ayb diyenlerin yanlış olduğunu ifade etmişlerdir. Ebū 'Ubeyde Hz. Mūsā'nın kayınpederinin Şu'ayb peygamberin yeğeni Eṣrūn (Yitro) olduğunu söylemiştir. İbn Cureyc (ö.150/767) ise Hz. Mūsā'nın Şu'ayb'ın yeğeni Re'āvīl (Reuel)'in kızı Şafūra (Tsipora) ile evlendiğini ve inandığı bir kişi tarafından kendisine Re'āvīl'in isminin kitapta Medyen kâhini Yeṣrūn (Yitro) olarak geçtiğinin söylendiğini ifade etmiştir. Zikredilen "kitap" Tora olmalıdır. Ayrıca İbn Cureyc "kâhin kişi de âlim (ḥabr) kişidir" açıklamasında bulunmuştur. Nevf eṣ-Şāmī(Bikālī)'den (ö.90-100/708-718) Hz. Mūsā'nın oğlunun isminin Cerseme (Gerşom) olduğu bilgisi aktarılmıştır.⁷⁸⁴ Müfessirlerin verdiği bilgiler ve yorumlar, onların yukarıda ifade edilen Tora bilgisine sahip olduklarını ve bu bilgiyi Kur'an tefsirinin kaynağı olarak kullandıklarını ortaya koymaktadır. Tora'da Mūsā'nın kayınpederi için çalıştığı süreden söz edilmemiştir. Bununla birlikte Hz. Y'aküb dayısı Lavan'ın yanında kızı Rahel'le evlenmek için yedi yıl çalışmış, Lavan'ın onu hileyle büyük kızı Lea'yla evlendirmesi sonucu Rahel'le de evlenmenin karşılığında bir yedi yıl daha çalışması gerekmiştir.⁷⁸⁵ Hz. Y'aküb, babası Hz. İshâk ve onlardan birkaç yüz yıl sonra yaşayan Hz. Mūsā evlenecekleri kadınlarla su kuyusu başında karşılaşmışlar ve hayvanlarının sulanması için onlara yardım etmişlerdir. Yahudilikte "su kuyusu" ve "yer altı suyu"nun simgesel değeri üzerinde durulmuştur. Bilgelik'in doğadaki sembolü "yer altı suyu", insani sembolü ise "kadın"dır.⁷⁸⁶ Kur'an tefsirlerinde alıntılanan Hz.

---

⁷⁸³ *Tora ve Aftara*, II, 14-17; IV, 186-188.

⁷⁸⁴ Bkz. Taberī, *Tefsir*, XVIII, 223; İbn Ebī Ḥātım, *Tefsir*, IX, 2966; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XI, 453-455.

⁷⁸⁵ Tekvin, 29: 1-28.

⁷⁸⁶ Bkz. *Tora ve Aftara*, I, 214.

Y'aküb'un ve Hz. Mūsā'nın kayınpederleri için çobanlık yaptıklarında yaşadıkları olaylara dair Tora anlatılarının harmanlandığı yahut karıştırıldığı söylenebilir. Örneğin Mucāhid'den (ö.103/721) aktarıldığına göre Hz. Mūsā'nın kuyu başında karşılaştığı kızların isimleri Şafūra ve Leyā'dır. Ayrıca onların davarları sulayan dört küçük kardeşleri daha vardır.⁷⁸⁷ Tora'da Hz. Y'aküb'un kuyu başında karşılaştığı iki kızdan biri de Leā'dır.⁷⁸⁸ Hz. Y'aküb ve Hz. Mūsā'nın kayınpederlerinden ayrılma zamanları yaklaştığında koyunları paylaşma koşulları ile ilgili olaylar da karışmış görünmektedir.⁷⁸⁹

Bir örnek de Allah'ın İsrailoğulları'ndan aldığı sözü hatırlattığı birçok Kur'an ayetinden birkaçının bir Talmud pasajı ile olan uyumuna dair verilebilir. Hz. Mūsā Tanrı'yı karşılamak üzere İsrailoğulları'nı ordugâhtan çıkarmış ve onlar dağın eteğinde durdukları halde⁷⁹⁰ Tanrı dağı yerinden sökmüş ve tehditkâr bir şekilde halkın üzerinde adeta bir miğfer gibi tutarak onlara şöyle demişti: “Tora'yı kabul ediyorsanız ne âlâ; aksi takdirde mezarınız orası olacaktır!”⁷⁹¹ el-Bakara suresi 63, en-Nisā' suresi 154 ve el-A' rāf suresi 171. ayetlerde bu Talmud pasajında anlatılan duruma gönderme yapıldığı söylenebilir: وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظِلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ *Vaktiyle biz, dağı İsrailoğulları'nın üzerine bir gölge gibi kaldırmıştık da onlar dağın üzerlerine düşeceğini sanmışlardı. O vakit onlara “Size verdiğimiz kitaba sımsıkı sarılın ve onun içindekileri hatırlayın ki Allah'a karşı gelmekten sakınasınız” demiştik.*⁷⁹²

---

⁷⁸⁷ Suyūfī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XI, 450-451.

⁷⁸⁸ Tekvin, 29: 16-17; 23-25 vd.

⁷⁸⁹ Bkz. Taberī, *Tefsir*, XVIII, 237-238; Suyūfī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XI, 455-457; Tekvin, 30: 28-43.

⁷⁹⁰ Çıkış, 19: 17.

⁷⁹¹ TB, Shabbat, 88a.

⁷⁹² 7/el-A' rāf: 171; diğer iki ayet de benzeri ifadelerle geçmekte, Yahudilere atalarının kitaba (Tora) uyacaklarına dair verdikleri söz, kendi kutsal metinlerine referansla hatırlatılmaktadır.

Medine Yahudilerine hitap eden bu ayetler atalarının verdiği kitaba uyma sözünü Tora'nın yanı sıra Rabbinik edebiyata gönderme yaparak hatırlatmaktadır.

2.1.2. Kur'an'ın Önceki Kitapları Doğrulayıp Referans Göstermesi

Kur'an'da geçen ⁷⁹³ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ, ⁷⁹⁴ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ, ⁷⁹⁵ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ - من- , ⁷⁹⁶ عِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ... إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا ⁷⁹⁹ فَاتَوُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا ⁷⁹⁸ , ⁷⁹⁷ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ التَّوْرَةَ ⁷⁹⁶ الْكِتَابِ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى ⁸⁰¹ , ⁸⁰⁰ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ ⁸⁰⁰ ... وَهُدًى - وَنُورٌ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ ⁸⁰² , لِلنَّاسِ... مُصَدِّقٌ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ ifadeleriyle Allah, Kur'an, Hz. Muhammed ve Hz. 'İsā'nın diliyle, dönemlerinde bulunan, yol gösterici, aydınlatıcı ve rehber olan Tevrat'ı doğruladığını bildirmektedir. Bu ayetlerin bir kısmı Mekke'de nazil olan sureler arasında yer alırken büyük bir kısmı Medine'de nazil olanlar arasındadır. Burada da önce Mekke'de ardından Medine'de nazil olmuş ayetler ele alınacaktır.

⁷⁹³ 2/el-Bakara: 41; 4/en-Nisā': 47.

⁷⁹⁴ 2/el-Bakara: 91; 101.

⁷⁹⁵ 2/el-Bakara: 97; 3/Ālu 'İmrān: 3; 35/el-Fātır, 31; 46/el-Ahḳāf: 30.

⁷⁹⁶ 3/Ālu 'İmrān: 50; 61/eş-Şaff, 6; Bu iki ayetteki ifadeler Hz. 'İsā'nın dilinden verilmiştir. "Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak için gönderildim..."; "Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim."; Aynı ifade ⁷⁹⁷ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةَ Allah'ın Hz. 'İsā'yı Tevrat'tan elinde olanı (Mūsā'nın kitabını) doğrulaması için gönderdiğini bildirdiği ayette tekrar ederek geçmektedir, 5/el-Mā'ide: 46.

⁷⁹⁷ 3/Ālu 'İmrān: 81.

⁷⁹⁸ 3/Ālu 'İmrān: 93.

⁷⁹⁹ 5/el-Mā'ide: 43-44, 46.

⁸⁰⁰ 46/el-Ahḳāf: 12.

⁸⁰¹ 6/el-En'ām: 91-92.

⁸⁰² 5/el-Mā'ide: 48.

... وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مَبْرُوكٌ مُصَدِّقٌ لِّذِي بَيْنٍ يَدَيْهِ وَلِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا ... *İşte bu kitap (Kur'an) bereket kaynağı, kendinden öncekileri tasdik eden ve şehirlerin anasını (Mekke) ve çevresini uyarсын diye indirdiğimiz bir kitaptır...*⁸⁰³ Bu ayetin öncesinde yer alan ayetlerde Allah Hz. Muhammed'den önce yaşamış olan peygamberler ile onlara indirilen kitaplara iman edenlerin hidayet üzere olduğundan söz ederek Mekkelilere mesaj vermektedir. Muḳātil (ö.150/767) *أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبُوءَةَ فَاِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ* Onlar kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer şunlar (müşrikler) bunları tanımayıp inkâr ederlerse, biz inkâr etmeyecek bir kavmi onlara vekil kalmışızdır.⁸⁰⁴ Muḳātil ayette geçen *الْكِتَابِ el-kitâb* kelimesini "İbrâhîm'in kitabı, Tevrat, Zebûr ve İncil" olarak yorumlamıştır.⁸⁰⁵ İbn 'Abbâs (ö.68/687), Sa'îd b. Museyyeb (ö.94/713) ve Muḳātil'e (ö.150/767) göre ayette geçen inkâr edenlerle kastedilen Mekkeliler, inkâr etmeyenler ise Medinelilerdir.⁸⁰⁶ Muḳātil "biz ona küfretmeyen bir kavmi vekil kıldık" ifadesini "kitaplara Medinelilerden Ensar'ı vekil kıldık" şeklinde yorumlamıştır.⁸⁰⁷ Ḳatâde'ye (ö.117/735) göre inkâr edenlerden kasıt Mekkeliler, inkâr etmeyenlerden kasıt ise Yüce Allah'ın Rasûlullah'a kıssalarını anlattığı ve 90. ayette geçen *فَبِهَذَا هُمْ أَقْتَدَهُ* "sen de onların yoluna uy" buyurduğu on sekiz peygamberdir.⁸⁰⁸ Mucâhid'den (ö.103/721) aktarıldığına göre İbn 'Abbâs (ö.68/687) *فَبِهَذَا هُمْ أَقْتَدَهُ* ifadesiyle Hz. Peygamber'in kendinden önceki peygamberlerin yoluna uymasının emredildiği söylenmiştir. İbn 'Abbâs Hz. Peygamber'in S'âd suresindeki secde ayeti geldiğinde secde etmesinin,

⁸⁰³ 6/el-En'âm: 92.

⁸⁰⁴ 6/el-En'âm: 89.

⁸⁰⁵ Muḳātil, *Tefsir*, I, 574.

⁸⁰⁶ Bkz. Ṭaberî, *Tefsir*, IX, 389; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, IV, 1338, 1339; Suyûṭî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 123-124; Muḳātil, *Tefsir*, I, 574.

⁸⁰⁷ Muḳātil, *Tefsir*, I, 574.

⁸⁰⁸ Bkz. İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, IV, 1338, 1339; Suyûṭî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 123-124, 125.

Allah'ın bu emri gereği onun Hz. Dāvūd'a uyması şeklinde yorumlamıştır.⁸⁰⁹ Muḳātil'e göre de Hz. Peygamber'e uyması buyurulan, kendinden önceki on sekiz peygamberin sünnetleridir.⁸¹⁰

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِّن شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاء بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسٍ تُبْدُونَهَا وَتُحْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَن تُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ

Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü «Allah hiçbir beşere bir şey indirmede» dediler. De ki: Öyle ise Mūsā'nın insanlara bir nūr ve hidayet olarak getirdiği Kitâb'ı kim indirdi? Siz onu kâğıtlara yazıp açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de atalarınızın da bilemediği şeyler size öğretilmiştir. Sen «Allah» de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar!⁸¹¹

İbn 'Abbās'a (ö.68/687) göre Yahudilerden bir grubun “Allah İsrailoğulları'ndan hiçbir beşere bir şey indirmede. Ey Muhammed! Allah sana kitap indirdi mi?” diye sorması üzerine, Hz. Peygamber evet cevabını vermiş, bunun üzerine onlar “Vallahi Allah semadan kitap indirmede” demişler ve bu ayet nazil olmuştur.⁸¹² Muḳātil (ö.150/767) ayetin Yahudi Mālik b. eḍ-Ḍayf (eş-Şayf)'ın Hz. Ömer ile Hz. Muhammed'in niteliklerinin Tevrat'ta yazılı olup olmadığı hakkında tartışması üzerine indiğini söylemiştir. Tartışma üzerine öfkelenen Mālik “Allah kimseye bir kitap indirmemiştir” demiş, Yahudiler de onu rabbānîlik görevinden almışlardır.⁸¹³ Sa'īd b. Cubeyr (ö.94/713) ise Yahudi Mālik b. eş-Şayf'ın Hz. Peygamberle farklı bir konuda tartıştığını ve Hz. Peygamber'e kızarak aynı sözü söylediğini aktarmıştır. Buna göre Mālik Hz. Peygamber'in yanına gelip onunla tartışmaya başlamış, tartışmada öfkelenen Mālik “Allah bir beşere herhangi bir şey indirmemiştir” deyince arkadaşları onu kınayarak “Allah Mūsā'ya da mı bir şey indirmede?” diye sorunca o yemin ederek indirmedeğini

⁸⁰⁹ İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, IV, 1339-1340; Suyūfī, *ed-Durru'l-Mensūr*, VI, 124-125.

⁸¹⁰ Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, I, 574.

⁸¹¹ 6/el-En'ām: 91.

⁸¹² Ṭaberī, *Tefsir*, IX, 396-397; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, IV, 1341, 1342; Suyūfī, *ed-Durru'l-Mensūr*, VI, 125-126.

⁸¹³ Muḳātil, *Tefsir*, I, 574.

söylemiş ve bu ayet nazil olmuştur.⁸¹⁴ ‘İkrime’ye (ö.105/723) göre de ayet Yahudi Kurayzaoğulları kabilesinden Mâlik b. eş-Şayf’ın sözü üzerine nazil olmuştur.⁸¹⁵ Suddî (ö.127/745) bu sözü söyleyenin Yahudilerden Finhâş adında biri olduğunu bildirirken, Mucâhid’e (ö.103/721) göre *Allah bir beşere bir şey indirmemiştir diyerek Allah’ı gereği gibi tanıyamayanlar Kureyş müşrikleri; مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا* Allah’ın Hz. Mūsā’ya insanlar için hidayet ve nûr olarak verdiği kitabı kâğıtlara yazıp bir kısmını açıklayıp çoğunu gizleyenler ise Yahudilerdir.⁸¹⁶ K’ab el-Ğuraẓî’den (ö.108/726) aktarıldığına göre Hz. Peygamber bir yerde otururken yanına Yahudilerden bir grup gelmiş ve ona Hz. Mūsā gibi gökyüzünden levhalar getirip getirmeyeceğini sormuşlardır. Bunun üzerine Allah *يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ* ...*Ehlu’l-kitāb senden kendilerine gökten kitap indirmeni istiyor. Onlar Mūsā’dan bunun daha büyüğünü istemişler ‘bize Allah’ı apaçık göster’ demişlerdi...*⁸¹⁷ ayetini indirince Yahudilerden bir adam Hz. Peygamber’in yanına çöküp “Allah ne sana, ne Mūsā’ya ne ‘İsā’ya ne de başka birine bir şey indirmedir” demiş ve bu söz üzerine de bu ayet nazil olmuştur.⁸¹⁸ El-Ğuraẓî’den nakledilen diğer bir rivayete göre Allah Hz. Muhammed’e, ehlu’l-kitāba kitaplarında kendisi hakkında geçenleri sormasını emretmiştir. Bu soru karşısında Yahudiler kıskançlıklarından dolayı Allah’ın kitabı ve peygamberlerini inkâr edip “Allah hiçbir beşere bir şey indirmemiştir” demişlerdir. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuş, ardından da *فَأَسْأَلُ بِهِ خَبِيرًا*

⁸¹⁴ Bkz. Ṭaberî, *Tefsir*, IX, 393-394; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, IV, 1342; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, VI, 126-127.

⁸¹⁵ Bkz. Ṭaberî, *Tefsir*, IX, 394; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, VI, 126.

⁸¹⁶ Bkz. Ṭaberî, *Tefsir*, IX, 394, 396-397; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, IV, 1341, 1342; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, VI, 126; Ṭaberî ayetteki ilk ifadenin Mekkeli müşriklere ait olduğunu, sonrasının ise Yahudilerin tutumlarıyla ilgili olduğunu belirten Mucâhid’in görüşünü tercih etmiştir. Bkz. Ṭaberî, *Tefsir*, IX, 397-398.

⁸¹⁷ 4/en-Nisâ’: 153.

⁸¹⁸ Bkz. Ṭaberî, *Tefsir*, IX, 395; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, VI, 127.

...bunu bir bilene sor⁸¹⁹ ve وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ...her şeyden haberdar olan (Allah) gibi sana kimse haber veremez⁸²⁰ ayetleri nazil olmuştur.

Muḳātil (ö.150/767) تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ ifadesini “içinde bir şey bulunmayan sahifeler yaptınız”, تَبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا ifadesini “onun bir kısmını ilan ediyor, birçoğunu da – Tevrat’ta bulunan Hz. Muhammed’in durumu ve recm hükmü gibi- gizliyorsunuz” şeklinde yorumlamıştır.⁸²¹ Mucāhid (ö.103/721) وَلَا أَبَاؤُكُمْ وَلَا تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ kendilerine bilmedikleri şeyler öğretilenlerin Müslümanlar; Ḳatāde (ö. 117/735) ise Yahudiler olduğunu söylemiştir. Fakat onlar gönderilen peygamberi kabul etmeyip, verilen bilgiyle amel etmemişlerdir.⁸²²

وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقٌ لِّلَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ
بِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ Bu, ummu'l-ḳurā ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz ve kendinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Ahirete inananlar buna inanırlar ve onlar namazlarına devam ederler.⁸²³

İbn ‘Abbās (ö.68/687), Ḳatāde (ö.117/735) , Suddī (ö.127/745) ve Muḳātil’in (ö.150/767) yorumlarına göre, Allah Hz. Muhammed’e indirdiği kitabı gereğince amel edenler için mübarek olan, kendinden önceki peygamberlere gelen kitapları doğrulayan ve karaların anası olan –zira yeryüzü Kābe’nin altından yerleştirilmeye başlanmıştır- Mekke ve çevresini uyarması için göndermiştir.⁸²⁴

⁸¹⁹ 25/el-Furḳān: 59.

⁸²⁰ 35/el-Fāṭır: 14.

⁸²¹ Muḳātil, *Tefsir*, I, 574-575.

⁸²² Bkz. İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, IV, 1343; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, VI, 128-129.

⁸²³ 6/el-En‘ām: 92.

⁸²⁴ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, IX, 403; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, IV, 1344, 1345; Muḳātil, *Tefsir*, I, 575; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, VI, 129-130.

Kur'an'ın kendinden önceki kitapları doğruladığını bildiren مُصَدِّقًا/مُصَدِّقًا ifadesi el-En'ām suresi gibi Mekke'de nazil olduğu bildirilen Fâtır, el-Ahḳāf ve Saff surelerinde de yer almaktadır.⁸²⁵ Ancak nuzûl sebebi rivayetleri dikkate alınarak el-Ahḳāf suresindeki bazı ayetlerin Medine'de nazil olduğu da söylenmiştir.⁸²⁶ El-Ahḳāf suresinin 12. ve 30. ayetlerinde Hz. Muhammed'e Arapça lisanla gönderilmiş olan kitabın (Kur'an) kendinden önce Hz. Mūsā'ya bir rehber ve rahmet olarak verilen kitabı (Tevrat) doğruladığı (مصدق) hatırlatılmıştır.

Eş-Şaff suresi 6. ayette Allah'ın Hz. 'İsā'yı, kendinden önceki Tevrat'ı doğrulamak (مُصَدِّقًا) ve kendinden sonra gelecek Aḥmed ismindeki bir rasûlü müjdelemek üzere, İsrailoğulları'na rasûl olarak gönderdiği bildirilmiştir. Muḳātil (ö.150/767), Aḥmed isminin Süryanice *Fāriqlīt* (فارقليط) olduğunu belirtmiştir.⁸²⁷

Kur'an'ın kendinden önceki kitaplar üzerindeki doğrulayıcı yönü ile ilgili olarak Medine'ye geçildiğinde nazil olan ayetler de şöyledir: ...وَأْمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ... *Elinizdekini tasdik edici olarak indirdiğime iman edin...*⁸²⁸ Ayette geçen مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ ifadesi 40. ayetteki يَا بَنِي إِسْرَائِيل hitabıyla başlayan Allah'a verdikleri sözlerini hatırlatma, yanlarındakini doğrulayan Kur'an'a iman etmeye davet ve uyarı ayetleri içerisinde geçer. İbn 'Abbās'tan (ö.68/687) aktarılan rivayete göre buradaki *İsrailoğulları* sözünün muhatabı Medine'deki Yahudi hahamlardır ve Kur'an onların ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulamaktadır, ayrıca Tevrat'ta Hz. Muhammed'den söz

⁸²⁵ 35/el-Fâtır: 31; 46/el-Ahḳāf: 12, 30; 61/eş-Şaff: 6; Bkz. 'Abdu'l-Fettaḥ El-Ḳādî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 171, 324, 343.

⁸²⁶ Bkz. Suyûfî, *ed-Durru'l-Mensûr*, XIII, 319; El-Kâdî, *a.g.e.*, s. 344; Bu ayetlerden özellikle 46/el-Ahḳāf: 10. ayet 'Abdullāh b. Selām'ın Müslüman oluşu bağlamıyla Birinci Bölüm, Mekke Dönemi "Yahudi Alimlerin Vahye Şahit Kılınması" başlığı altında işlenmişti.

⁸²⁷ Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, IV, 316.

⁸²⁸ *Elinizdekini (Tevrat'ı) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur'an'a) iman edin. Onu inkâr edenlerin ilki olmayın. Ayetlerimizi az bir karşılığa değişmeyin ve bana karşı gelmekten sakının.* 2/el-Baḳara: 41.

edilmektedir.⁸²⁹ Mucāhid'in (ö.103/721), بِمَا أَنْزَلْتُ ile kastedilen Kur'an, لَمَّا مَعَكُمْ ile kastedilen ise Tevrat ve İncil'dir, dediği aktarılmıştır.⁸³⁰ Muḳātil ayetin K'ab b. el-Eşref ile Yahudilerin ileri gelenlerinden olan bir grup arkadaşı hakkında indiğini söylemiştir. Kur'an onlara indirilen kitabı, onların kitabı da Hz. Muhammed'in peygamberliğini doğruladığı halde, onlar Hz. Muhammed'i inkâr etmiş, onları takip eden Kurayza, Hıyber, Fedek Yahudileri ve diğer Yahudiler de inkâr etmiştir. Bunun üzerine Allah "ayetlerimi az bir ücrete satmayın" buyurmuştur. Zira Yahudilerin ileri gelenlerinin halkın ekin ve ürünlerinden her gün için bir pay alma hakları vardı. Hz. Muhammed'e tabi olmaları halinde bu haktan mahrum kalacaklardı.⁸³¹

... وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ... ..ondan sonra geleni inkâr ederler. Hâlbuki o, ellerinde bulunanı tasdik eden hak bir kitaptır...⁸³² ifadesinde Yahudilerin inkâr ettikleri şeyin, Ebū'l Āliye (ö.90/709) tarafından Tevrat'tan sonra gelen kitap olduğu, Suddī (ö.127/745) tarafından Kur'an olduğu söylenmiştir. Tevrat'tan sonra gelen bu kitap haktır ve onların yanındaki Tevrat'ı doğrulamaktadır.⁸³³ Muḳātil (ö.150/767) مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ ifadesini diğer yorumlardan farklı olarak Tevrat'ın Hz. Muhammed'i ve Kur'an'dan ona indirilene doğrulaması olarak yorumlamıştır. Muḳātil'e göre ayette kastedilenler Ebū Yāsir ve N'umān b. Evfā'nın da içlerinde bulunduğu Yahudilerdir. Onlar Kur'an'a iman davetini reddetmiş ve ancak Tevrat'a iman ettiklerini söylemişler, Tevrat'ın arkasından gelenleri (İncil ve Furḳān/Kur'an) ise inkâr etmişlerdir. Oysa

---

⁸²⁹ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, I, 494, 594, 497, 603, 609; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 95-99; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 338.

⁸³⁰ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, I, 600; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 340.

⁸³¹ Muḳātil, *Tefsir*, I, 101.

⁸³² Onlara, "Allah'ın indirdiğine iman edin" denilince, "Biz sadece bize indirilene inanırız" deyip, *ondan sonra geleni inkâr ederler. Halbuki o, ellerinde bulunanı tasdik eden hak bir kitaptır. De ki: "Eğer inanan kimseler idiyse, daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?"* 2/el-Bakara: 91.

⁸³³ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, II, 255, 256; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 471.

Tevrat Muhammed'i ve Kur'an'dan ona indirileni tasdik etmektedir.⁸³⁴ Muḳātil 97. ayette geçen لَمَّا بَيَّنَّ يَدِيهِ مُصَدِّقًا ifadesini ise diğerk yorumcularla aynı şekilde "Hz. Muhammed'e indirilen Kur'an'ın, kendisinden önce indirilmiş olan kitapları doğrulayıcı" oluşu şeklinde yorumlamıştır.⁸³⁵ Bu yorumlar çerçevesinde indirilen kitaplarla ilgili olarak Kur'an'ın birçok ayetinde geçen مُصَدِّقٌ/مُصَدِّقًا kelimesinin yerine göre karşılıklı bir doğrulama ifadesi olduğu söylenebilir.⁸³⁶

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيَّنَّ يَدِيهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ

*De ki: "Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile onu (Kur'an'ı); önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için de bir hidayet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir."*⁸³⁷

Ṭaberī ayetin nuzül sebebinin Hz. Peygamber ile Yahudiler arasında Cebrail hakkında gerçekleşen bir münazara olduğu konusunda icma bulunduğunu belirtmiştir.⁸³⁸ İbn 'Abbās (ö.68/687), Mucāhid (ö.103/721), Kāsım b. Ebī Bezze (ö.124/742) ve Şehr b. Havaşeb'den (ö.100/718) aktarılan rivayetlere göre Yahudiler Hz. Muhammed'e çeşitli sorular yöneltmişler, bu soruları cevapladığı takdirde kendisine inanıp tabi olacaklarını belirtmişlerdir. Hz. Muhammed onların sorularını cevaplamıştır. Sorulardan biri kendisine vahiy getiren meleğin kim olduğu ile ilgilidir. Hz. Muhammed'den Cebrail cevabını alan Yahudiler, Cebrail'in düşmanları ve savaş-şiddet meleği olduğunu, o nedenle de kendisine tabi olmayacaklarını ifade etmişlerdir. Bunun üzerine el-Bakara suresi 97-101. ayetler nazil olmuştur.⁸³⁹ Başka bir rivayette Yahudilerin pek çok konuda

⁸³⁴ Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, I, 123.

⁸³⁵ Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, I, 125-126.

⁸³⁶ Muḳātil aynı surenin 89. ayetinde geçen مُصَدِّقٌ ifadesini Tevrat'ın hem Hz. Muhammed'i hem ona gönderilen Kur'an'ı doğrulaması, 101. ayetinde geçen مُصَدِّقٌ ifadesini de Tevrat'ın Hz. Muhammed'in peygamberliğini doğrulaması olarak yorumlamıştır. Aynı şekilde en-Nisā' suresi 47. ayette geçen مُصَدِّقًا ifadesinin de Yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat'ın Hz. Muhammed'in nebi ve rasul olduğunu doğruladığı şeklinde yorumlamıştır. Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, I, 122, 126, 377.

⁸³⁷ 2/el-Bakara: 97.

⁸³⁸ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, II, 283.

⁸³⁹ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, II, 284-287; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, III, 704; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, I, 475-477.

Hız. Peygamber'e soru sorduklarını belirten İbn 'Abbās (ö.68/687) bu sefer sorulara değinmeksizin Yahudilerin Cebrail'in azab ve saldırı meleği olduğu ile ilgili polemiklerini ve bu konuda Hz. Peygamber'le yaptıkları münazarayı aktarmış, bunun üzerine nazil olduğunu belirttiği 97. ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: "Ey Muhammed! Cebrail, Kur'an'ı Allah'ın emriyle senin aklını güçlü kılıp gönlüne yerleştirmek, daha önce indirilen kitapları, ayetleri ve peygamberleri tasdik etmek üzere indirmiştir."⁸⁴⁰ Ayetin tefsiri bağlamında Katāde de (ö.117/735) Kur'an'ın kendinden önce gelen Tevrat ve İncil'i doğruladığını belirtmiştir.⁸⁴¹ Cebrail hakkındaki münazaranın bet midraş ziyaretlerinden birinde Hz. Ömer ile Yahudiler arasında gerçekteştiğine dair de rivayetler aktarılmıştır.⁸⁴² Enes'ten (ö.93/711) nakledilen bir rivayete göre Mekke'de yahut hicretle birlikte Müslüman olan Yahudi âlim 'Abdullāh b. Selām ile Hz. Peygamber arasında geçen münazaralardan birinde de Cebrail'in Yahudilerin düşmanı olduğu meselesi gündeme gelmiştir.⁸⁴³ Muķātil (ö.150/767) Yahudilerin Cebrail'e düşmanlıklarını verilen rivayetlerde belirtildiği gibi Cebrail'in şiddet ve savaş meleği oluşuna bağladıklarını ifade etmez. Onun aktardığına göre Yahudiler Cebrail'in kendilerine nübüvveti vermeyip başkalarına vererek düşmanlık ettiğini, bundan dolayı da onun artık kendileri için de bir düşman olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁴⁴ Medineli Yahudilerin meleklerle ilgili bu görüşlerinin arka planını Talmud'dan takip edebilmek mümkündür. Rabbinik literatürde esasen Muķātil'in yaklaşımında olduğu gibi Cebrail'e karşı belirgin bir düşmanlık, olumsuzlama bulunmaz. Hatta o, Hz. İbrāhīm'in ateşini

---

⁸⁴⁰ Bkz. Taberī, *Tefsir*, II, 292-293, 299; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 180.

⁸⁴¹ Bkz. Taberī, *Tefsir*, II, 299; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 181.

⁸⁴² Rivayetler için bkz. Taberī, *Tefsir*, II, 287-292; Suyūti, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 477-481; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 182.

⁸⁴³ Suyūti, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 481.

⁸⁴⁴ Bkz. Muķātil, *Tefsir*, I, 125.

soğutmak isteyen, Tamar'ı, Yūsuf'u ve İsrailoğulları'nı koruyan bir melektir.⁸⁴⁵ Bununla birlikte Medine Yahudileri Hz. Muhammed'e karşı çıkmak için kullandıkları Cebrail hakkındaki bu olumsuz, Mikail hakkındaki olumlu yaklaşımlarını, Lût kavmini helak etmek üzere giden bu meleklerin görevlerinden elde etmiş olabilirler. Zira Mikail Sâre'ye İshâk'ı müjdeleyip Lût'u kurtarmaya giderken, Cebrail Sodom ve Gomore'yi helak etmeye gitmiştir.⁸⁴⁶

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَأَنْزَلَ
الْفُرْقَانَ...

*O, sana kitabı hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi.
Tevrat ve İncil'i insanlar için birer hidayet olarak indirmişti ve Furkân'ı da
indirdi...*⁸⁴⁷

Ayette geçen tasdik edilenin Mucâhid (ö.103/721) “Hz. Muhammed'den önce gönderilen kitaplar veya peygamberler”, Hasen el-Başrî (ö.110/728) “Delil olarak Nuh'a, İbrâhîm'e, Hüd'a ve diğer peygamberlere indirilenler” olduğunu belirtmişlerdir. Kâtâde (ö.117/735), Kur'an'ın kendisinden önce indirilen kitapları doğrulayan bir kitap olduğunu, Tevrat ve İncil'in ona inanıp, onunla amel edecekler için Allah'tan delil ve koruma olan, Yüce Allah'ın indirmiş olduğu iki kitap olduğunu söylemiştir.⁸⁴⁸ Muḳâtil de (ö.150/767) Kur'an'ın kendinden önce gelen kitapları doğruladığını belirtmiştir. “furḳân”ı “din hakkında şüphe ve dalaletten kurtarıp, kıyamet gününe kadar olacak her şeyi beyan eden kitap” olarak açıklayan Muḳâtil, *وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءَ وَذِكْرًا* andolsun, biz Mūsā ve Hārūn'a, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için o

⁸⁴⁵ Bkz. TB, Pesachim, 118a; TB, Sotah, 10b, 13b; TB, Yoma 77a; Exodus Rabbah, 18:5; Mazuz, *The Religious and Spiritual Life of the Jews of Medina*, s. 75.

⁸⁴⁶ Bkz. Tekvin, 18: 1, 19:1, 19:25; TB, Bava Metzia, 86b.

⁸⁴⁷ 3/Ālu 'İmrān: 3-4.

⁸⁴⁸ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, V, 180-182; İbn Ebî Ḥâtim, *Tefsir*, II, 587: 3135, 3136; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, s. 444.

*furqāni bir ışık ve öğüt olarak verdik.*⁸⁴⁹ ayeti ile هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ ayeti ile ...hidayet ve furqāndan beyyineler...⁸⁵⁰ ayetini örnek vermiştir.⁸⁵¹

Ālu ‘İmrān suresi 50. ayette Hz. ‘İsā’nın kendisinden önce gönderilmiş olan Tevrat’ı doğrulamak ve Tevrat ehline daha önce haram kılınmış olan bazı şeyleri helal kılmak üzere gönderildiği belirtilmiştir. Vehb b. Münebbih ’ten (ö.113/731) “‘İsā Mūsā’nın şeriatına bağlıydı, sebti (cumartesi yasaklarını) uygular ve kible olarak Beytu’l-Makdis’e dönerdi. ‘İsā, İsrailoğulları’na ‘Ben sizi bir harf de olsa Tevrat’ın dışında bir şeye davet etmiyorum. Ben size haram kılınmış olan bazı şeyleri helal kılmak ve üzerinizden bazı yükleri kaldırmak için gönderildim’ dedi.” sözleri aktarılmıştır.⁸⁵² Bu ayetteki ifadelerin ve özellikle Vehb b. Münebbih ’ten (ö.113/731) aktarılan bilginin İncil’de geçen şu pasajı teyit ettiği görülmektedir:

*Sanmayın ki ben şeriatı yahut peygamberleri yıkmaya geldim; ben yıkmaya değil, fakat tamam etmeye geldim. Çünkü doğrusu size derim: Gök ve yer geçip gitmeden, her şey vaki oluncaya kadar, şeriattan en küçük bir harf veya bir nokta bile yok olmayacaktır.*⁸⁵³

Katāde (ö.117/735) ve Rabī’den (ö.140/757) aktarıldığına göre ‘İsā’nın getirdiği şeriat Mūsā’nın getirdiği şeriattan daha yumuşaktı. Mūsā’nın getirdiği şeriatte kendilerine deve eti, bağırsak, işkembe ve iç yağları haram kılınmıştı. ‘İsā’nın diliyle bunlar kendilerine helal kılındı. Bunun dışında Hz. ‘İsā bazı balıkları, mahmuzu olmayan kuşları helal kılmıştır. Böylece Hz. ‘İsā Hz. Mūsā’nın getirdiği bazı şeyleri hafifletmiş

⁸⁴⁹ 21/el-Enbiyā: 48.

⁸⁵⁰ 2/el-Bakara: 185.

⁸⁵¹ Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, I, 262-263.

⁸⁵² Ṭaberī, *Tefsir*, V, 431; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, III, 591; Kur’an’da, Tevrat ve İncil’de “ummī” olarak nitelenen Hz. Muhammed’in de ehlu’l-kitābın ağır yüklerini üzerlerinden kaldırmak için gönderildiği vurgulanmıştır. 7/el-A’rāf: 157.

⁸⁵³ Matta, 5: 17-18.

oldu.⁸⁵⁴ Muḳātil de (ö.150/767) benzeri bir bilgi aktarmış, Vehb'in söylediği gibi Cumartesi yasağına uymaya devam ettiklerini belirtmiştir.⁸⁵⁵ Kur'an'da Hz. Muhammed'in de Yahudileri iyiliğe yönlendirip kötülükten alıkoyduğu, onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kıldığı, onların zorlayıcı hüküm ve yükümlülüklerini hafiflettiği ifade edilmiştir.⁸⁵⁶ Hz. Muhammed de Hz. 'İsā gibi güzel ahlakı tamamlamak için gönderildiğini söylemiştir.⁸⁵⁷

Ālu 'İmrān suresi 81. ayette Allah kendilerine kitap ve hikmet verdiği peygamberlerinden/ehlu'l-kitābtan, ellerindeki (Tevrat'ı) doğrulayan bir peygamber geldiğinde ona iman ve yardım edeceklerine dair söz aldığını ve onların bu ağır görevi kabul ettiklerini, onların buna karşılıklı şahitlik ettiklerini bildirmektedir. Tefsirlerde ayette geçen النَّبِيِّينَ (peygamberler) kelimesini 'Abdullāh b. Mes'ūd (ö.32/653) ve öğrencilerinin الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ (kitap verilenler) şeklinde okuduğuna dair Mucāhid (ö.103/721) ve Sa'īd b. Cubeyr'in (ö.94/713) görüşüne yer verilmiştir. Ayrıca Ubey b. K'ab'ın (ö.33/654) da bu şekilde okuduğu aktarılmıştır.⁸⁵⁸ 'Alī b. Ebī Ṭalib (ö.40/661), İbn 'Abbās (ö.68/687), Ṭāvūs (ö.106/725), Ḳatāde (ö.117/735), Suddī (ö.127/745) ve Ḥasen el-Başrī 'den (ö.110/728) aktarılan rivayetlere göre Allah Ādem'den veya Nūḥ'tan sonra gelen peygamberlerden kendileri hayattayken geldiği takdirde Hz.

---

⁸⁵⁴ Ṭaberī, *Tefsir*, V, 431-432; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, II, 657-658: 3557; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, III, 591-592; Tevrat'la haram kılınan yiyeceklerin İncil ile helal kılındığını ifade eden İncil pasajı için bkz. Markos, 7:14-19.

⁸⁵⁵ Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, I, 277.

⁸⁵⁶ 7/el-A'rāf: 157.

⁸⁵⁷ Matta, 5:17; Aḥmed b. Ḥanbel, *Musned*, II, 381; İmam Mālik, *Muvatta*, Husnü'l Hulk 8.

⁸⁵⁸ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, V, 538-539; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, II, 693; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, III, 646-647.

Muhammed'e iman edip destek olacaklarına yahut kendilerinden sonra gelenlere onun geleceğine dair bilgiyi aktarmalarına dair söz almıştır.⁸⁵⁹

Medine'de Yahudilerin bazı haram yiyecekler hususunda Hz. Muhammed ile polemiğe girmeleri üzerine Allah, Tevrat indirilmeden önce, Hz. Y'aküb'un kendisine haram ettiği dışında, bütün yiyeceklerin İsrailoğulları'na helal olduğunu bildirmiş ve Hz. Muhammed'e Yahudiler iddialarında ısrarlı iseler onlardan Tevrat'ı getirip okumalarını istemesini buyurmuştur. Bir anlamda Allah Yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat'ı şahit göstererek onlara meydan okuma hususunda peygamberi Hz.

Muhammed'e destek olmuştur: كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ نُنزَلَ النُّورَ ۗ قُلْ فَأْتُوا بِالنُّورِ ۖ فَاتُّوهُ ۚ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ⁸⁶⁰

Müfessirler ayette *İsrā'īl* olarak ifade edilen kişinin Hz. Y'aküb olduğunda hemfikirdirler. Tevrat gelmeden önce Hz. Y'aküb'un kendisine haram kıldığı yiyeceğin ne olduğu hakkında üç görüş bulunmaktadır. Bu yiyecek İbn 'Abbās (ö.68/687), Ebū Miclez (ö.101/718), Kātāde (ö.117/735), Mucāhid (ö.103/721) ve Suddī'den (ö.127/745) aktarılan görüşe göre etin içindeki damarlar/sinirler; İbn 'Abbās, Mucāhid, Hasen el-Başrī (ö.110/728), 'Abdullāh b. Keşir (ö.120/738) ve Muḳātil'den (ö.150/767) aktarılan ikinci görüşe göre deve eti ve sütü; İbn 'Abbās'tan aktarılan diğer bir görüşe göre ise hem sinirler hem de deve eti ve sütüdür. Bu rivayetlere göre Hz. Y'aküb geceleri şiddetli ağrıya neden olan bir siyatik hastalığına yakalanmış, iyileştiği takdirde etin içindeki sinirleri/damarları yahut en sevdiği yiyecek ve içecek olan deve eti ve sütünü ya da her ikisini de yemeyeceğine dair adakta bulunmuş, iyileşince de söz

⁸⁵⁹ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, V, 539-541; İbn Ebī Hātım, *Tefsir*, II, 693; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, III, 647-648.

⁸⁶⁰ 3/Ālu 'İmrān: 93.

konusu yiyeceklerden birini veya her ikisini de kendisine haram kılmıştır.⁸⁶¹ Y'aküb'un

bacağındaki siyatik ağrısının sebebine dair anlatı Muqātil tefsirinde yer almaktadır:

*Bir gece tarlasını sulamak amacıyla dışarı çıkan Y'aküb b. İshāk'ın karşısına bir melek çıktı. Y'aküb onun yolunu kesmek isteyen bir hırsız olduğunu düşündü. Arz-ı Mukaddes'te ilk kurban kestiği yer olan ve Şānīr diye bilinen yerin yakınında onunla güreşti. Melek ondan ayrılmak isteyince, istese onu yere yıkabileceğini göstermek için ayağıyla Y'aküb'un uyluğuna vurdu. Bundan dolayı bacağındaki siyatik ağrısı ortaya çıktı. Melek Y'aküb'un gözünün önünde göğe yükseldi. Y'aküb aldığı darbeden dolayı oldukça sıkıntı çekti...*⁸⁶²

Bu anlatı Tora'da şöyledir:

Yaakov yalnız kalmıştı. Bir yabancı (ortaya çıkıp) onunla şafak sökene kadar güreşti. (Yabancı) ona üstün gelemediğini görünce (Yaakov'un) uyluk yuvasına vurdu. Böylece onunla güreşirken Yaakov'un uyluk eklemi yerinden çıktı. (Yabancı) "Bırak gideyim, şafak söküyor" dedi. (Yaakov) "Beni mübarek kılmazsan bırakmayacağım" dedi. (Yabancı) "İsmi ne?" "Yaakov". "Bundan böyle isminin Yaakov olduğu söylenmeyecek; Yisrael (olacak). Çünkü hem ilahi bir varlıkla hem de insanlarla mücadele ettin ve üstün geldin." (Yaakov) sordu: "Bana lütfen ismini söyle". "İsmimi neden soruyorsun ki?" dedi (yabancı) ve sonra onu mübarek kıldı. Yaakov bu yere Peniel adını verdi. "İlahi bir varlığı yüz yüze gördüm; canım yine de kurtuldu" dedi. Peniel'den ayrılırken Güneş onun üzerine doğdu. Uyluğu sebebiyle topallıyordu. Bu sebeple Bene-Yisrael bugüne kadar uyluk yuvasında bulunan yerinden oynamış siniri yemezler. Zira (yabancı) Yaakov'un uyluk yuvasına, yerinden oynamış sinirin olduğu yere vurmuştu."⁸⁶³

Pasajda yabancı ve ilahi bir varlık olarak ifade edilmiş olan Hz. Y'aküb'un güreştiği kişi Muqātil'in anlatısında bir "melek"tir.⁸⁶⁴ Meleğin vurduğu yer Y'aküb'un "uyluk yuvası", uyluğun kalçayla birleştiği yerdir.⁸⁶⁵ Kur'an ayetinde yukarıdaki Tora pasajı ile

⁸⁶¹ Bkz. Taberī, *Tefsir*, V, 582-587; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, III, 705-706; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, III, 666-670; Muqātil, *Tefsir*, I, 290.

⁸⁶² Muqātil, *Tefsir*, I, 290.

⁸⁶³ Tekvin, 32: 24-33; *Tora ve Aftara*, I, 253, 255. Pasajla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *a.g.e.*, s. 252-257; *Midraş Bereşit*, s. 326-330.

⁸⁶⁴ Bu melek, hâkim Yahudi geleneğine göre Y'aküb'un mücadele içinde olduğu kardeşi Esav'ın koruyucu meleği, kötünün vücuda gelmiş hali Samael(Satan)dir. Y'aküb'un Samael'le mücadelesi, Y'aküb'un soyundan gelecek olanların tarih boyunca kötülükle mücadelesini sembolize etmektedir. Bazılarına göre ise kutsal bir melektir ve Y'aküb'un gelecekteki manevi mücadelelerini sembolize etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Tora ve Aftara*, I, 253; *Midraş Bereşit*, s. 327.

⁸⁶⁵ Bu detay, Y'aküb kendi mücadelesinde üstün gelse de çocuklarının dönem dönem acı çekip, baskı ve zulüm göreceğine işaret ettiği söylenmiştir. Zira Tora Y'aküb'un soyu için "uyluğundan çıkanlar" tabirini kullanmıştır. Bkz. Çıkış, 1: 5; *Tora ve Aftara*, I, 252.

uyumlu bir şekilde Y'aküb'dan *İsrā'īl* ismiyle bahsedilmiştir. Pasajın sonundaki haber olarak bildiren “yemezler” ifadesi “yemeyecekler” emri ile tefsir edilmiştir. Zira Yahudi geleneğine göre omurilikten çıkıp bacağın aşağısına kadar inen bu ana sinirin etrafındaki ona bağlı olan sinirlerin damarlar ve yağlarla birlikte yenmesi haramdır. Bu bir mitzva (emir)dır.⁸⁶⁶

Kur'an tefsirlerine göre Hz. Y'aküb'un kendisine haram kıldığı şeyin daha sonra Tevrat tarafından haram kılınıp kılınmadığı ile ilgili hâkim görüş haram kılınmadığı yönündedir. İbn 'Abbās (ö.68/687) ve Kātāde'den (ö.117/735) aktarılan görüşe göre Hz. Y'aküb söz konusu yiyeceği sadece kendisi yahut kendisi ve evlatları için haram kılmış; kavmi için haram kılmamıştır. Fakat İsrailoğulları atalarının yolunu takip ederek bu haramlığı sürdürmüşlerdir.⁸⁶⁷ Bu yorumlara göre Y'aküb'un kendisi için koyduğu yasa, soyundan gelenler tarafından uygulanmış ancak Tevrat ile nesh edilmiştir. Tevrat'ta yer almadığı halde söz konusu yasağa riayet eden ve bu yasağın Tevrat'ta bulunduğunu iddia eden Yahudilerin iddia ve ısrarlarının yanlışlığı Hz. Muhammed'e bu ayetle bildirilmiştir. Yukarıda görüldüğü üzere Tora'da uyluğa bağlı siyatik sinirin yenilmesinin yasaklığına dair açık bir ifade bulunmazken, durum bildiren *İsrailoğulları bugüne kadar uyluk yuvasında bulunan yerinden oynamış siniri yemezler...*⁸⁶⁸ ifadesi Yahudiler tarafından bir emir telakki edilmiş, siyatik sinirin yenilmesinin yasaklığı Midraş ve Talmud'da ise ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Buna göre Yahudiler Tora'nın neshedici niteliğini kabul etmemişlerdir. Kur'an'daki *كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ*

---

⁸⁶⁶ Bkz. TB, Chullin, 91a, 92b; Tora ve Aftara, I, 257; *Midraş Bereşit*, s. 330; Mâlikîlerin, el-Mâide: 5. ayete dayanarak, Yahudilere haram kılınan yağ ve benzeri şeyleri yemeyi haram saydıklarına dair bilgi yukarıda belirtilmişti. Bkz. İbn Keşîr, *Tefsir*, III, 40.

⁸⁶⁷ Bkz. Taberî, *Tefsir*, V, 579-582; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, III, 706: 3822; Suyûtî, *ed-Durru'l-Menşür*, III, 667; Suddî ve Mesrûk'tan aktarılan zayıf görüş için bkz. Taberî, *Tefsir*, V, 578; Suyûtî, *ed-Durru'l-Menşür*, III, 670.

⁸⁶⁸ Tekvin, 32: 33.

⁸⁶⁹إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ⁸⁶⁹ Tevrat indirilmeden önce –Y‘aküb’un kendisine yasak ettikleri hariç- diğer bütün yiyecekler İsrailoğulları’na helal idi ile kastedilen yiyecekler konusunda bir netlik olmadığı ayete ait yorumlardan izlenmişti. Allah’ın Kur’an ayetiyle Tevrat öncesinde Y‘aküb’un kendisine haram kılıp soyunun da haram olarak takip ettiği uygulamanın kendisi tarafından onaylanmış, haramlığına dair Tevrat’ta hükmünü indirdiği bir uygulama olmadığını ilan ettiği görülmekte, قُلْ فَأَتُوا⁸⁷⁰ ⁸⁷⁰بِالتَّوْرَةِ فَأَتَوْهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ⁸⁷⁰ ifadesiyle de Tevrat’ı delil getirmektedir. Ayrıca Allah’ın Hz. Nūh’a karada ve denizdeki tüm hayvanları helal kıldığı Tora’da bildirilmiştir:

Allah Nūh’u ve oğullarını mübarek kılıp onlara “semerele olun, çoğalın ve yeryüzünü doldurun. Yerin her hayvanı ve göklerin her kuşu üzerine sizden korku ve dehşet olacaktır; toprağın üzerinde hareket edenlerin hepsi ile denizin bütün balıkları sizin elinize verildiler. Hareket eden her hayvan size yiyecek olacaktır, yeşil ot gibi size hepsini verdim. Fakat eti onun canı olan kanı ile yemeyeceksiniz.”⁸⁷¹

Görüldüğü üzere Tora’da ilgili pasajlardaki ifadeler bu ayeti destekler mahiyettedir. Tora’da onaylanmadığı halde Talmud’da yer aldığı şekliyle Yahudi yaşayan geleneğindeki söz konusu haramlığa dikkat çektiği ve böylece Kur’an’ın Tevrat’ı (Tora) referans göstererek Yahudilere meydan okuduğu söylenebilir. Kur’an’ın referansının İslam’ın ilk döneminde olduğu gibi günümüzdeki Tora’da da yer aldığı görülmektedir. Medineli Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki nesih tartışmasını Ālu ‘İmrān suresi 93. ayet bağlamında Tora ve Yahudi dinî anlayışını temel alan bir yöntemle yeniden yorumlayan Aynur Çınar, ayetin tanrısal yasanın mahiyeti ve nesih meselesiyle ilgili olduğunu belirterek ayette Medine Yahudilerinin din ve vahiy algısı ile ilgili bazı yanlışlarına değinildiğini söylemiştir:

Yahudiler kendi dinlerinin ve kutsal metinlerinin kronolojisini kasıtlı veya kasıtsız olarak yanlış vermişlerdir. Kur’an ayette bilhassa zikrettiği İsrail ismi ile Yakup’un uygulamaya başladığı yasağın tarihsel arkaplanını

⁸⁶⁹ 3/Ālu ‘İmrān: 93.

⁸⁷⁰ 3/Ālu ‘İmrān: 93.

⁸⁷¹ Tekvin, 9: 1-4.

sunarak aslında Yahudi tarihini bildiğini dile getirmekte ve bir bakıma Yahudilerin tarih algısını düzeltmektedir. Yine Kur'an, peygamber dahi olsa kişinin kendi dünyevi tasarruflarını ilahî yasaya mâl etmesinin yanlış olduğunu belirtmekte ve bu yolla Peygamber'in risaletini sorgulayanlara meydan okumaktadır. Öte yandan, ayetin vurgusundan, farklı peygamberlere farklı şeriatlar gelmesiyle ilahî yasanın toplum, zaman ve mekân kavramından bağımsız düşünülmemeyeceği de anlaşılmaktadır. Son olarak, Kur'an'daki Yahudilikle ilgili ayetlerin daha doğru anlaşılmasında İslam literatürünün yanında, Yahudilerin kendi literatürünün önemi, hatta zorunluluğu görülmektedir.⁸⁷²

En-Nisâ' suresi 47. ayetin ilk cümlesinde يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ ifadesiyle Allah Ehli Kitaba hitap ederek onları kendi kitaplarını doğrulayan Kur'an'a iman etmeye davet etmektedir. İbn 'Abbâs'tan (ö.68/687) aktarıldığına göre Hz. Muhammed, 'Abdullâh b. Şüriyâ ve K'ab b. Esed'in içlerinde bulunduğu Yahudilerin ileri gelenlerinden bir grubu, getirdiğinin hak olduğunu bildiklerini hatırlatarak, İslam'a davet etmiş, fakat onlar bir şey bilmediklerini iddia ederek onun davetine olumlu karşılık vermemişler, bunun üzerine de bu ayet nazil olmuştur.⁸⁷³

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ مِّن قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَىٰ
أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا

*Ey kendilerine kitap verilenler! Yüzleri silip tersine çevirmeden yahut Cumartesi topluluğunu lanetlediğimiz gibi lanetlemeden önce yanınızda olanı doğrulayana iman edin. Allah'ın emri yerine getirilir.*⁸⁷⁴

أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَىٰ أَدْبَارِهَا üzerinde farklı yorumların yapıldığı mecazi bir ifadedir.

Bu yorumlar üzerinde durulmayacaktır. Suddî (ö.127/745) ayetin Kaynukaoğullarından Mâlik b. eş-Şayf ve Rifâ'a b. Zeyd b. et-Tâbût hakkında nazil olduğunu söylemiştir.⁸⁷⁵ Muqâtil de (ö.150/767) 46-47. ayetlerin bu iki Yahudiyle birlikte K'ab b. Useyd

⁸⁷² Aynur Çınar, "Yahudiliğin Ata Yakup ve Şeriat Algısı Işığında Medineli Müslümanlar ile Yahudiler Arasındaki Nesih Tartışması", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 22/43 (2017/2): 116.

⁸⁷³ Bkz. Taberî, *Tefsir*, VII, 118; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, III, 968: 5411; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 467.

⁸⁷⁴ 4/en-Nisâ': 47.

⁸⁷⁵ Taberî, *Tefsir*, VII, 113-114; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, III, 968: 5410; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 467.

hakkında nazil olduğunu ve *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ* hitabının K‘ab b. el-Eşref gibi Tevrat bilgisine sahip olanlara yönelik olduğunu belirtmiştir. Ayrıca *مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ* *beraberinizdekini doğrulayan* ifadesini, yukarıda geçtiği şekilde birkaç ayetteki aynı ifadenin tefsirinde olduğu gibi Tevrat’ın Hz. Muhammed’in bir nebi ve rasûl olduğunu doğrulaması şeklinde tefsir etmiştir.⁸⁷⁶

Ayrıca aşağıdaki ayetler de Kur’an’dan önceki kitapları doğrulamakta ve onları referans göstermektedir:

... içinde Allah’ın hükmü bulunan Tevrat ellerinde olduğu halde... Şüphesiz biz Tevrat’ı ışık ve hidayet (rehber) olmak üzere indirdik⁸⁷⁷ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا نَبَّيْنَا عَلَيْهِ مِنْ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ Sana o kitabı hakikat ile, önceki peygamberlere gönderilen kitapları doğrulamak ve gözetmek üzere indirdik...⁸⁷⁸

Kur’an’da geniş yer tutan kıssalar ve yukarıda belirtilen tasdik ayetlerinin yanı sıra kitaplara ve peygamberlere iman sıklıkla vurgulanmıştır.⁸⁷⁹ Hz. Muhammed’in Hz. İbrâhîm’in dinine, ayrıca isimleri zikredilen on sekiz peygamberin yoluna uyması emredilmiş⁸⁸⁰, Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ ve Hz. ‘Îsâ’ya emredilen Hz. Muhammed’e de şeriat kılınmıştır.⁸⁸¹ Kur’an’ın (özü itibariyle⁸⁸²) öncekilerin kitaplarında da bulunduğu bildirilmiştir.⁸⁸³ *Zikr*’de (el-levhü’l- maḥfûz) olduğu gibi *Zebûr*’da da yere (cennete)

⁸⁷⁶ Bkz. Muḳâtil, *Tefsir*, I, 377; Suddî rivayetinden farklı olarak Rifâ‘a’nın tam ismi Rifâ‘a b. Zeyd b. es-Sâ‘ib, Mâlik de Mâlik b. eḍ-Ḍayf olarak geçmektedir ki bu birkaç harfteki noktalama farkıyla yazılış benzerliğinden olsa gerektir.

⁸⁷⁷ 5/el-Mâ‘ide: 43-44, 46.

⁸⁷⁸ 5/el-Mâ‘ide: 48.

⁸⁷⁹ Bkz. 2/el-Bakara: 4, 98, 136, 177, 285, 3/Ālu ‘İmrân: 84; 4/en-Nisâ’: 136; 13/er-R‘ad: 36; 29/el-Ankebût: 47; 35/el-Fâtır: 25; 57/el-Ḥadîd: 26.

⁸⁸⁰ 3/Ālu ‘İmrân: 95; 16/en-Naḥl: 123; 6/el-En‘âm: 83-90; 4/en-Nisâ’: 26.

⁸⁸¹ 42/eş-Şūrâ: 13.

⁸⁸² Mustafa Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali*, Ankara 2016.

⁸⁸³ 26/ eş-Şu‘arâ’: 196.

salih kulların varis olacağına yazıldığı hatırlanmıştır.⁸⁸⁴ Ayette ifade edildiği şekliyle Mezmurlar'da *Salihler yeri (cenneti) miras alır ve orada ebediyen otururlar*⁸⁸⁵ pasuğu yer almaktadır.

Ayrıca Kur'an'da Hz. Muhammed ve Müslümanlar; فَاسْأَلِ الَّذِينَ فَاسْأَلُ بَنِي إِسْرَائِيلَ⁸⁸⁶, فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ⁸⁸⁹ وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا⁸⁸⁷, يَفْرُقُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ⁸⁸⁸ ayetleriyle ehlu'l-kitābla iletişime yönlendirilmişlerdir. Bununla birlikte Yahudileri muhatap alan, konu edinen, gelişinde Yahudilerin etkili olduğu çok sayıda ayet yer almaktadır. Bu ayetlerin önemli bir kısmı “Medine Yahudileri İle İlişkilerin Kur'an'a ve Tefsire Yansımaları” başlığı altında incelenmiştir.

2.1.3. Kur'an ve Önceki Kitapların Hükümlerinde Görülen Benzerlik ve Farklılaşmalar

Allah kitaplarında insanlar için hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili kanunlar ve hükümler koymuştur. Tevrat'tan Kur'an'a bu kanun ve hükümlerden bazıları değişime uğrarken, bazıları aynen kalmış, bazıları ise kaldırılmıştır. Bu kanun ve hükümlerin Tevrat'tan Kur'an'a gösterdiği gelişme çizgisini takip etmenin, Allah'ın insanlar üzerine kanun ve hüküm koymadaki maksadı, hangi alanlardaki kanun ve hükümlerin değişim özelliği taşıdığı ve bu değişimin hangi yönde olduğunun kısmen tespit edilebileceğini belirten Baki Adam, kadının miras payı, boşanma, boşanmış çiftin tekrar evliliği, adetli kadınla

---

⁸⁸⁴ 21/el-Enbiyā: 105.

⁸⁸⁵ Mezmurlar, 37: 29.

⁸⁸⁶ 17/el-İsrā': 101.

⁸⁸⁷ 10/Yūnus: 94.

⁸⁸⁸ 43/ez-Zuḥruf: 45.

⁸⁸⁹ 16/en-Nahl: 43; 21/el-Enbiyā': 7.

ilişki konuları ile öldürme, yaralama ve hırsızlığın cezalarına dair Tevrat ve Kur'an'ın kanun ve hükümlerini karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda Adam, insanın canına kasteden suçların cezalarıyla ilgili hükümlerle, insanın tabiatının gereği olan alanlara ait hükümlerin, esas bakımından, değişiklik kabul etmediğini, toplum düzeniyle ilgili suçların cezalarına ait hükümlerin, şartlara göre kolaylaştığı yahut zorlaştığını, bireysel haklar ve muamelele ilgili alanlara ait hükümlerde ise, insan lehine bir gelişme gözlendiğini ifade etmiştir.⁸⁹⁰

Tevrat'ta bir kadın ancak kendi kardeşleri ve yeğenleri arasında bir erkeğin bulunmadığı durumda babasına mirasçı olabilir. Bu yasa, Tora'da üç yerde geçen, Yosef'in oğlu Menase'nin soyundan gelen Tselofhad'ın ölümüyle kızlarının Hz. Mūsā'dan babalarının mirasını talep etmeleri ve Allah'ın, babalarının mirasını bu kızlara vermeyi emrettiği olayla ilişkilendirilmiştir. Buna göre oğlu olmayan bir adam ölürse mirası kızlarına kalacaktır. Adamın mirası kızı da yoksa kardeşlerine, kardeşleri yoksa babasının kardeşlerine, onlar da yoksa kabilesinden yakınlarına kalacaktır.⁸⁹¹ Olayın anlatıldığı bölümlerden birinde, babalarından miras olarak toprak alacak olan bu kızların, toprağın kabilenin elinde kalabilmesi için babalarının kabilesinden olan erkeklerle evlenmeleri emredilmiştir.⁸⁹² Yahudi bilginleri arasında bu emrin sadece ilk nesil için geçerli olup sonraki nesiller için bağlayıcı olmadığı üzerinde durulmuştur. Zira "söz şudur" şeklinde başlayan mitzvalar sadece o dönemi bağlayan kanunlardır. Bu kanunların birkaç istisna dışında yalnızca söz konusu olaya ait fetvalar olduğu üzerinde durulduğu gibi ebedi geçerliliği olan hükümler olduğu da söylenmiştir.⁸⁹³

---

⁸⁹⁰ Baki Adam, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Tevrat'ın Rolü", *İslami Araştırmalar Dergisi*, ss. 174-176.

⁸⁹¹ Bkz. Sayılar, 27: 1-11, 36. Bâb; Yeşu, 17: 3-6; Ayrıntılı bilgi için bkz. *Tora ve Aftara*, IV, 547-555, 693-697.

⁸⁹² Sayılar, 36: 6-9.

⁸⁹³ Bkz. *Tora ve Aftara*, IV, 552, 554, 694-695, 697.

Adam, Yahudi bilginlerinin, yalnızca erkeğin bulunmadığı durumlarda mirasın kadına kalabilmesi kanununda herhangi bir değişiklik yapmadıklarını belirtmiştir.⁸⁹⁴ Bununla birlikte Yahudi bilginleri kızların mağdur olmaması için bu konuda tartışmışlar ve babalara kızlarına hediye ve mal vermeleri tavsiyesinde bulunmuşlardır.⁸⁹⁵ Ayrıca Tanah'ta Eyyub'un yedi oğlu olmasına rağmen üç kızına da mirastan pay verdiği söylenmiştir.⁸⁹⁶ Talmud'da tavsiye olarak belirtilenin Kur'an ile miras kapsamında normatif bir düzenlemeye tabi olduğu görülmektedir. Kur'an'da bildirildiğine göre erkek ve kadın mirasta pay sahibidir. Ancak erkeğin miras payı kadının iki katıdır. Ancak ölen kişinin oğlu yok tek kızı varsa mirasın yarısı onundur, oğlu yok ikiden fazla kızı varsa mirasın üçte ikisi kızlarındır.⁸⁹⁷ Tora'nın ifadelerine göre ise ölenin oğlu olduğu takdirde kızlar mirastan pay alamamaktadır. Bu durumda kızların yaşayacağı olası mağduriyet Yahudi bilginleri tarafından babalar hayattayken kızlarına mal vermeleri yoluyla çözülmeye çalışılmıştır. Tora'da belirtildiğine göre ölen kişinin oğlu olmadığına kızlar, kabile içinden evlenmek kaydıyla, tüm mirası almaktadırlar. Tora, miras ve babanın yerine geçme hususunda erkekleri de kendi aralarında ayırmaktadır. İlk oğulun (behor) miras hakkı diğer oğulların iki katıdır. Ayrıca ilk oğul erkek çocuk sahibi olmaksızın öldüğünde, erkek kardeşlerinden biri dul kalan yengesiyle evlenir, bu evlilikten doğacak çocuk ölen ağabeyi adınadır, böylece ayrıcalıklı olan ilk oğulun soyu devam etmiş olur.⁸⁹⁸

---

⁸⁹⁴ Adam, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Tevrat'ın Rolü", s. 174.

⁸⁹⁵ TB, Kethubot, 52b; Hakkı Şah Yasdıman, *Yahudi Kutsal Metinleri Işığında Kadının Evlilikteki Yeri*, s. 136.

⁸⁹⁶ Eyub, 42: 13-15.

⁸⁹⁷ 4/en-Nisā': 7, 11.

⁸⁹⁸ Tesniye, 21:15-17; *Tora ve Aftara*, V, 457-459; Tesniye, 25: 5-10; Tekvin, 38: 8-10; TB, Yoma, 66b; TB, Yevamot, 20a, 20b, 27a, 29b, 31a; TB, Yoma, 13b; TB Yevamot, 8b, 13a-b.

Evlilik ve boşanma hukuku ile ilgili Kur'an ifadeleri de Tora ifadeleriyle olduğu gibi ilgili Mişna ve Talmud pasajlarıyla çoğunlukla benzerlik göstermekte, kısmi farklılıklar da bulunmaktadır. Gerek Tora gerekse Kur'an'a göre bir erkek annesi, üvey annesi, öz ya da üvey kızı, torunu, öz ya da üvey (anne veya babadan olma) kız kardeşi, halası, teyzesi, kayınvalidesi, gelini ve aynı anda iki kız kardeşle⁸⁹⁹ evlenemez. Tora erkek kardeşin ve amcanın eşlerini de aynı grupta belirtmiştir.⁹⁰⁰ Öldükten sonra kardeşin hanımıyla evlenilmektedir ki yukarıda belirtildiği üzere erkek çocuğu olmayan ölmüş abinin hanımıyla evlenmek bir mitzva(emir)dır. Kur'an'da diğerlerine ek olarak bir erkeğin yeğeni, sütannesi ve sütkız kardeşi ile de evlenemeyeceği belirtilmiştir.⁹⁰¹ Tora'da yeğenle evliliğin yasak ya da serbestliğine değinilmeyenken, Talmud bunun serbest olduğunu belirtir.⁹⁰² Bazı Yahudi bilginleri hala ve teyze ile evlenilemezken neden yeğenle evlenilebildiğini izah etmeye çalışmışlar, erkeğin kendisinden büyük bir kadınla evlenmesinin uygun olmayıp, küçük bir kadınla evlenmesinin uygun olacağı, yeğenler küçük olduğu için evlenilebileceği şeklinde bir açıklama getirmişlerdir.⁹⁰³ Müfessirlerin açıklamalarına göre Kur'an, İsrailoğulları'nın yeğenleriyle yaptıkları evliliğe "şehvetlerinin peşine düşenler", "şehvetlerine uyanlar" ifadeleriyle işaret ederek onları kınamaktadır.⁹⁰⁴ Buna göre bazı Medine Yahudilerinin Talmud'a tabi olarak yeğenleriyle evlendiğini söylemek mümkündür.

---

⁸⁹⁹ Böyle bir yasak bulunmasına rağmen Hz. Y'aküb'un iki kız kardeşle aynı anda evli olduğu kıssa Tora'da yer almaktadır. Bkz. Tekvin, 29: 18-28. Buna göre Hz. Mūsā'dan önce iki kız kardeşle aynı anda evliliğin meşru olup Hz. Mūsā'ya gelen şeriatla yasaklanmış olduğu söylenebilir.

⁹⁰⁰ Bkz. Levililer, 18:6-18; 4/en-Nisā': 22-23.

⁹⁰¹ 4/en-Nisā': 23.

⁹⁰² TB, Yevamot, 62b.

⁹⁰³ Bkz. Yasdıman, *Yahudi Kutsal Metinleri Işığında Kadının Evlilikteki Yeri*, s. 96.

⁹⁰⁴ 19/Meryem: 59; 4/ en-Nisā': 27.

En-Nisā' suresinde 22. ayetten itibaren kendileriyle evlenilmesi helal olan ve olmayan kadınlar sayılmakta ve 26. ayette ... *وَيَهْدِيكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ* Allah size açıklamak ve sizi sizden öncekilerin yollarına yöneltmek ister... ifadesi yer almaktadır. Muḳātil b. Ḥayyān (ö.150/767) ve Muḳātil b. Suleymān (ö.150/767) bu konudaki ortak hukuka dikkat çekmiştir. “Buradaki *لِيُبَيِّنَ*’den kasıt, evlilik konusunda anne ile kız çocukları yönündeki yasaklardır, zira bu yasaklar daha öncekilerin de uyduğu yasaklardı. Ardından gelen ayette *أَنْ تَمِيلُوا مِيلًا عَظِيمًا* ifadesiyle, baba bir kız kardeş ile evlenmeyi Allah’ın helal kıldığını söyleyen Yahudiler kastedilmiştir. Ayetteki ‘büyük sapıklık’ budur.”⁹⁰⁵ İbn Kesīr *وَيَهْدِيكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ* ayetini açıklarken “Allah sizden öncekilerin iyi/övlümüş (hamide) yollarını, sevdiği ve razı olduğu şariatlarını, onlara uymanız için, göstermek ister” demiştir.⁹⁰⁶ K‘abu’l-Aḥbār’a (ö.32/653) dayanan bir rivayete göre K‘ab Tevrat’tan münafıkların özelliklerini aktarmıştır: “Bunlar, içki içer, şehvetlerine uyar, zarlarla oynar, yatsı vaktinde uyuyup sabah namazlarını da genellikle kaçırlar. Namazlarını ve cemaati de sıklıkla terk ederler” demiş ve ardından *فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ غِيًّا* onların ardından namazı ziyan eden, şehvetlerine uyan bir nesil geldi...⁹⁰⁷ ayetini okumuştur.⁹⁰⁸ Muḳātil (150/767) ayette sözü edilen haleflerin, nebilerden sonra gelen kötü halefler, onların da Yahudiler olduğunu belirtir. Onlar namazları vakitlerinden sonraya bırakarak zayi etmiş, baba bir kız kardeşin kızıyla, yani yeğenleriyle evlenmeyi helal kabul ederek de şehvetlerine uymuşlardır.⁹⁰⁹ Bunun bir benzeri en-Nisā' suresi 27. ayette geçen *وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ* ifadesidir ki Muḳātil Meryem suresi 59. ayetin tefsirinde bu benzerlikten söz etmiş ve ilgili ayetin tefsirinde de bu ifadeyi “baba bir kız kardeşlerinin kızlarıyla

⁹⁰⁵ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, III, 925, 926; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, IV, 345; Muḳātil, *Tefsir*, I, 368.

⁹⁰⁶ İbn Keṣīr, *Tefsir*, II, 267.

⁹⁰⁷ 19/Meryem: 59.

⁹⁰⁸ Bkz. İbn Keṣīr, *Tefsir*, V, 245; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, X, 98.

⁹⁰⁹ Muḳātil, *Tefsir*, II, 632.

evlenmeyi helal görmeleri” şeklinde yorumlamıştır.⁹¹⁰ Suddī’den de (ö.127/745) ayette sözü edilenlerin Yahudi ve Hıristiyanlar olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.⁹¹¹

Diğer bir evlenme yasağı ise boşanmış olan çiftlerle ilgilidir. Yahudi kutsal metinlerine göre boşanmış olan çift birbiriyle tekrar evlenemez. Bu tür bir evliliğin yapılması Tora’da ve Talmud’da iğrenç bir pislik olarak isimlendirilmiştir.⁹¹² Kur’an’da üçüncü defa boşanmış çiftlerin ancak bir şartla tekrar evlenebilecekleri bildirilmiştir. Bu şart kadının başka bir erkekle evlenmesidir. Şayet yeni kocası kadını boşarsa kadın eski eşiyle evlenebilir.⁹¹³

İnsan tabiatının gereği olan hususlara dair hükümlerin Tevrat’tan Kur’an’a değişmediği belirtilmiştir. Sözlü Tevrat kabul edilen Mişna’da geçen adet görsün görmesin, boşanmış kadınların tekrar evlenmeden önce üç adet dönemi veya üç ay beklemesi, boşanan ya da eşi ölen hamile kadının doğum yapıncaya kadar beklemesi bu hususlardandır.⁹¹⁴ Küçük kızların evliliğine gelince, Yahudilikte, babalar, onlar yoksa anneler veya abiler küçük kızları evlendirebilirler. Fakat bu çocukların kocalarıyla yaşamak istememeleri hali tartışmaya konu olmuştur. Bu tür evlilikler, cinsel birleşme yoluyla tamamlanmış bile olsa, yasal kabul edilmediği gibi gayri meşru da kabul edilmemiştir. Bu nedenle, kız çocuğunun istememesi halinde, bu tür bir evlilik Boşama Belgesi (Get) düzenlemeksizin bitirilebilir.⁹¹⁵ Kur’an’da menapoza girmiş, henüz adet

---

⁹¹⁰ Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, I, 368.

⁹¹¹ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, VI, 623; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, III, 925; Suyūfī, *ed-Durru’l-Mensūr*, IV, 345, X, 97.

⁹¹² Tesniye, 24: 4; TB, Yevamot, 11b.

⁹¹³ 2/el-Baḳara: 230.

⁹¹⁴ Adam, “Kur’an’ın Anlaşılmasında Tevrat’ın Rolü”, s. 174.

⁹¹⁵ TB, Yevamot, 107a; Yasdıman, *Yahudi Kutsal Metinleri Işığında Kadının Evlilikteki Yeri*, s. 104-105.

görmemiş ve hamile kadınların iddetiyle ilgili hükmün bildirildiği ayetin ifadesine göre de bülüğ öncesi kızların evlendirilebildiği anlaşılmaktadır.⁹¹⁶ Müfessirlerden bildirildiğine göre *وَالْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ* boşanmış kadınlar üç kur beklerler⁹¹⁷ ayeti nazil olduğunda menapoza giren kadınlar, henüz adet olmayan küçük kızlar ve hamile olan kadınlardan boşananların iddetinin ne olduğu belirsiz kalmış, ashabın Hz. Peygamber'e bunu sorması üzerine menapoza giren ve henüz adet olmayan kadınların iddetinin üç ay, hamile kadınların ise doğum yapana kadar olduğunu bildiren eṭ-Ṭalāk suresi 4. ayet nazil olmuştur.⁹¹⁸ Kur'an'da bu ayetlerle zikredilen iddet süreleri Tora'da zikredilmezken Sözlü Tora olarak kabul edilen Mişna'da ve açıklamalarıyla Talmud'da zikredilmektedir. Buna göre gerek Yahudi, gerekse İslam geleneğinde boşanma sonucu dul kalan bir kadının tekrar evlenebilmesi için üç aylık iddet süresini beklemesi gerekmektedir.⁹¹⁹ Dul kalan hamile bir kadın ise her iki gelenekte de bebeğini dünyaya getirinceye kadar evlenemez.⁹²⁰ Bu da rabbinik kaynakları da içeren Mūsā şeriatının Kur'an'da yer almasının örneklerinden biridir. İki şeriat arasında evlilik ve boşanma ritüellerine dair çok sayıda ortak uygulama bulunmakla birlikte çalışmada bunlardan yalnızca birkaçının zikredilmesiyle yetinilmektedir.

Karısının zina ettiği iddiasını dört şahitle ispat edemeyen kocanın karısı ile arasında gerçekleşen ve bir boşanma şekli olan "li'ān(lanetleşme)" uygulaması Kur'an

---

⁹¹⁶ Bkz. 65/eṭ-Ṭalāk: 4.

⁹¹⁷ 2/el-Bakara: 228.

⁹¹⁸ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, XXIII, 51-58; İbn Keşir, *Tefsir*, VIII, 149-152; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XIV, 549-559; Muḳātil, *Tefsir*, IV, 364-365.

⁹¹⁹ Mishnah, Yevamoth, 4: 10; TB, Yevamot, 41a; 2/el-Bakara: 228, 65/eṭ-Ṭalāk: 4.

⁹²⁰ TB, Yevamot, 42a-b; 65/eṭ-Ṭalāk: 4; kanonik Yahudi kaynaklarına göre evlilik ve kadının evlilikte konumu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yasdıman, *Yahudi Kutsal Metinleri Işığında Kadının Evlilikteki Yeri*.

ile bildirilmiştir.⁹²¹ Bu uygulama Yahudi geleneğinde de bulunmaktadır. Karısı başka bir erkekle zina etmiş olduğu halde şahit getiremeyen veya sadece kıskançlık nedeniyle de olsa karısının kendisini aldatması konusunda şüphesi olan kocadan karısını kohene götürmesi ve kohenin kadına bir tür seromoni ile “lanet yeminini” ettirmesi istenmiştir. Kohen kadının kocasının iddia ettiği fiili yapmadıysa lanetten uzak olması, yaptıysa lanetin üzerine olması için dua/bedduada bulunur. Kadın da kohenin duası/bedduasına kendi adına iştirak eder. Söz konusu yemin tek taraflıdır, yemin eden yalnızca kadındır. Tora bu uygulamayı “Minhat Kenaot: Kıskançlıklar Yasası” olarak nitelemiştir.⁹²² İslam geleneğinde “li‘ān/mulā‘ane uygulaması” şeklinde çift taraflı yapıldığı, bir anlamda tashih edildiği görülmektedir. Karısının kendini aldattığı konusunda şüphesi olan koca, karısının bu suçu işlediğine dair, kadın da işlemediğine dair dörder kez yemin ederler ve beşincide yalan söylüyor iseler Allah’ın lanetinin kendi üzerlerine olmasını dile getirirler ve geri dönüşü olmaksızın boşanırlar.⁹²³ Talmud’da da karılarından şüphelenen kocaların onları boşaması istenmiştir.⁹²⁴

Tevrat’tan Kur’an’a değişmeyen hükümlerden biri de “kısas”tır.⁹²⁵ Tora’ya göre mağdurun hür olması halinde kasıtlı öldürme ve yaralamaların cezası kısastır.⁹²⁶ Şahitlerin şehadetiyle ölüm cezasının uygulanması gereken durumlarda bu ceza diyete

---

⁹²¹ 24/en-Nūr: 6-9.

⁹²² Uygulamanın ayrıntıları için bkz. Sayılar, 5:11-31; *Tora ve Aftara*, IV, 82-99; TB, Sotah, 2a, 2b, 3a, 3b, 4a, 4b, 17a.

⁹²³ Bkz. 24/en-Nūr: 6-9; Ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, *Tefsir*, XVII, 180-186; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VIII, 2533-2534; İbn Keşir, *Tefsir*, VI, 15-19; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, X, 651-662; Muḳâtil, *Tefsir*, III, 184-187; Ayrıca söz konusu tefsir rivayetlerinin hadis eserlerinin tefsir babları üzerinden incelendiği çalışma için bkz. Enbiya Yıldırım, “Mülâane Ayetlerinin Nüzûl Sebebi”, *CÜİFD* 5/1 (2001): 191-200.

⁹²⁴ TB, Sotah, 2a.

⁹²⁵ Bkz. Adam, “Kur’an’ın Anlaşılmasında Tevrat’ın Rolü”, s. 175.

⁹²⁶ Çıkış, 21: 12-14, 23-25; Levililer 24: 17, 19-20.

çevrilemez, fail affedilemez, mutlaka öldürülür.⁹²⁷ Failin hür, mağdurun köle olması halinde ise ceza diyettir.⁹²⁸ Mişna bilginleri Tevrat'ın bu hükümlerini tartışmış Cumartesi (Şabat) günü dışında gerçekleşen yaralama suçlarını diyete çevirmişlerdir.⁹²⁹ Ölüm cezası hükümlerinde ise bir değişiklik öngörmemişler, bu tür davaların hallini yüksek mahkeme olan Sanhedrin'e bırakmışlardır.⁹³⁰ Daha sonra Talmud bilginleri Tevrat'ın genel prensiplerini de dikkate alarak bu hükümleri tekrar değerlendirmiş, yaralamalara karşı kisası savunan görüşün yanında, her zaman kisasın adaleti gerçekleştirmeyeceği, sorunlara yol açabileceği ve “uygulayacağın hükümde bir olacaksın”⁹³¹ ilkesini ileri sürerek yaralamalarda diyet cezasının uygulanması görüşünü ortaya atmışlar ve bu görüş kabul görmüştür.⁹³² 11. yüzyıl Yahudi âlimi Yehuda Halevi, Tora'daki kısas pasuğunun literal anlamıyla uygulanması halinde adaletsizlik ve zulmün ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. Örneğin tek gözlü bir adam iki gözü de sağlam olan bir adamın gözlerinden birini kör eder ve kendisine kısas uygulanırsa tamamen kör olacaktır. Oysa tek gözü kör edilen adam görebilmektedir. Böyle bir durumda kısas adaletsizliğe ve zulme yol açar. Bu nedenle kısas yerine diyet daha adildir.⁹³³ El-Mâ'ide suresi 45. ayette öldürme ve yaralamaların cezasının Tevrat'taki hükmünün kısas olduğu bildirilmiştir. Buna göre 41. ayette *يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ* *kelimelerin yerlerini değiştirirler* ifadesiyle, el-Bakara suresi 79. ayette *يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا* *az bir değer karşılığında “bu Allah katındandır”* diyerek

---

⁹²⁷ Sayılar, 35: 30-31.

⁹²⁸ Çıkış, 21: 20, 26-27.

⁹²⁹ Mishnah, Baba Kamma, 8:1.

⁹³⁰ Mishnah, Sanhedrin, 7:4, 9:1-4.

⁹³¹ Levililer, 24: 22.

⁹³² Adam, “Kur'an'ın Anlaşılmasında Tevrat'ın Rolü”, s. 175.

⁹³³ Bkz. *Tora ve Aftara*, III, 550-552; TB, Bava Kamma, 83b-84b; Adam, “Kur'an'ın Anlaşılmasında Tevrat'ın Rolü”, s. 171.

elleriyle yazdıkları kitabı satarlar ifadesi birlikte değerlendirilip, Yahudilere atfedilen *tahrīf*in Tora'dan ziyade elleriyle yazdıkları Mişna ve Talmud'la ilgili olduğu söylenebilir.⁹³⁴ Bununla birlikte burada kastedilen *tahrīf*in, Rabbilerin icthad ederek Talmud'da diyet hükmünü vermelerinden ziyade, Medineli bir grup Yahudinin tutumuyla ilgili olduğunu söylemek de mümkündür. Kur'an'ın eleştiri konusu ettiği tutum, Medine'deki bazı Yahudi karar vericilerin kendilerine davayla gelenlerden rüşvet almaları, aldıkları rüşvete ve gelenlerin statüsüne göre farklı hükümler vererek adaletsiz davranmalarıdır. Nitekim Mişna'daki sınırsız kadınla evliliğin dört kadınla sınırlandırılması, kız çocuklarının mirastan mahrum edilerek mağdur edilmemesi için hibe vb. çözümler üretilmesi gibi icthadlar Tora'ya aykırı bulunup eleştirilmemiş, bilakis bunlarla ilgili Kur'an'ın yaklaşımı onaylayıcı olmuş ve Hz. Peygamber tarafından da uygulanmıştır. Ayrıca el-Mā'ide suresi 45.ayet, sonundaki *فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ* kim de bu (öldürme) hakkını bağışlarsa kendisi için kefarete olur ifadesi ve el-Bakara suresi 178-179. ayetlerle birlikte değerlendirildiğinde Tevrat'taki kısas hükmünün Müslümanlar için de geçerli olduğu, fakat af ve diyet yoluyla hafifletildiği söylenebilir. Bu da Mişna ve Talmud'un diyeti öngören icthadlarının reddinden ziyade onaylanmış olarak kabul edilebilir. Sa'īd b. Museyyeb (ö.94/713) ve Ḥasen el-Başrī'nin (ö.110/728) el-Mā'ide suresi 45. ayetteki hükmün Yahudi veya Müslüman herkes için geçerli olduğunu söyledikleri aktarılmıştır.⁹³⁵ İbn Keşīr "Uşūl ve fikh âlimlerinden çoğu, bu ayete dayanarak bizden önce geçen milletler için teşrī' kılınan hükümler, kararlaştırılmış biçimde bize aktarılıp da neshedilmemişse; bizim için de meşrudur,

⁹³⁴ Adam, Yahudi bilgini rabbilerin elleriyle yazıp bu Allah'tandır dedikleri kitabın Tevrat değil Mişna ve Talmud olduğunu söylemektedir. Zira Talmud rabbileri Tora'daki kısas cezasını diyete çevirmişler (Levililer, 24: 19-21; TB, Bava Kamma, 83b, 84b), zina (Levililer, 20: 10-18) ve katil (Çıkış, 21: 12) gibi cezası ölüm olan suçlara farklı cezalar tayin etmişlerdir (TB, Bava Kamma, 83a, 83b). Bunların yanı sıra cehennem ateşinin kendilerine çok kısa bir süre zarar vereceği iddiaları da Tora'da değil Talmud'da yer almaktadır (TB, Rosh Hashana, 17b). Baki Adam, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Tevrat'ın Rolü", s. 171, 175-176.

⁹³⁵ İbn Ebī Ḥatīm, *Tefsir*, IV, 1144: 6436; İbn Keşīr, *Tefsir*, III, 121; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, V, 331-332.

demişlerdir. *لَنَا شَرَعٌ مِّن قَبْلِنَا شَرَعٌ لَّنَا*... ‘Bizden öncekilerin şeriatı bizim de şeriatımızdır.’ Cumhürun meşhur görüşü budur” demiştir.⁹³⁶ Bazı âlimler, hakkında Kur’an ve Sünnet’in açıklamada bulunmadığı bir kısım meselelerin hükmünü İslam öncesi ilahi kaynaklı dinlerde arama yoluna giderek, “şer‘u men kablenā”nın İslam fıkhnın kaynaklarından birini teşkil ettiğini savunmuşlardır.⁹³⁷

El-Mā’ide suresi 41-50 ayetlerin nuzül sebebi olarak Yahudilerden bir grubun biri zina diğeri katl olan iki farklı olayın davasını Hz. Muhammed’e getirişleri, onun bu davalardaki hâkimliği sırasında Tevrat’a başvurması, kendisine gelen vahyin bunu onaylaması ve verdiği kararlar karşısında Yahudilerin tutumları işlenmiştir. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Yahudiler Hz. Muhammed’e getirdikleri bu davalardan önce meydana gelmiş olan benzeri olayları bir şekilde aralarında çözmüşler, fakat bu çözümler Tevrat’a uymadığı gibi Yahudi halkı arasında adaleti gerçekleştirmediğinden mağdur olanlar tarafında rahatsızlığa neden olmuştur.⁹³⁸ Hz.

---

⁹³⁶ İbn Keşîr, *Tefsir*, III, 121.

⁹³⁷ Hamidullah, “İslam Hukuku’nun Kaynakları Açısından Kitab-ı Mukaddes”, trc. İbrahim Canan, *AÜİFD* 3, Erzurum 1979, 379-410; Önceki şeriatlerin Müslümanların da şeriatı olması konusu “şer‘u men kablenā” başlığı altında fıkhn alanında işlenen bir konudur, bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku ve Önceki Şeriatlar*, Arı Sanat Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2017; Ğazālî, *İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi (el-Mustaşfā)*, trc. Yunus Apaydın, Rey Yayıncılık, Kayseri 1994, I, 313-319; İbrahim Kafi Dönmez, “Şer‘u men kablenā”, *DİA* 39 (2010): 15-19.

⁹³⁸ Yahudiler arasında ölüm cezası gerektiren davalara Yetmişler yahut Büyük Mahkeme de denilen Sanhedrin bakmaktadır. Sanhedrin’in M.S. 70 yılında Romalılar tarafından Mabet’in yıkılmasıyla birlikte ortadan kaldırılmasıyla ilgili kanun ve hükümler yürürlükten kaldırılıp askıya alınmıştır. Yahudi inanışına göre mesîh gelip Sanhedrin’i kurduğunda hükümler tekrar yürürlüğe girecektir. Adam, “Kur’an’ın Anlaşılmasında Tevrat’ın Rolü”, s. 175; Davalar için Sanhedrin’den önce 71 kişiden oluşan büyük Bet Din Kudüs’te toplanırken, diğher şehirlerde 23 kişilik bet dinler, köylerde ve diasporada ise 3 kişiden oluşan üyeler toplanmıştır. Ardından aynı yapıyla Sanhedrin kurulmuştur. İkinci Mabet devrinin sonlarına doğru en parlak zamanlarını yaşayan Sanhedrin dini ve siyasi hayatta kanu fonksiyonunu icra ederek Yahudi hukukunun inkişafında önemli rol oynamıştır. Üçüncü asırdan sonra Yahudiler üzerindeki Roma baskısının artışıyla Sanhedrin kararlarını Bet ha-Midraş adı altında vermeye başlamıştır. Sanhedrin son resmi kararını 358’de vermiş, 425’te ise tamamen ortadan kalkmıştır. Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku ve Önceki Şeriatlar*, s. 62-64; Medine’deki Yahudilerin zina ve katl davasını Hz. Muhammed’e getirmelerinin sebebi, rivayetlerde belirtildiği gibi ona gelen şeriatla Yahudilikteki ağır hükümlerin hafifletilmiş olmasına güvenen Yahudilerin, zina eden üst düzey kişileri ölüm cezasından kurtarmak istemeleri; katl davasını getiren Yahudi kabilesinin ise adaletsiz diyet uygulamasıyla kendilerini mağdur eden diğher kabileye karşı haklarını almak istemeleri olabilir. Adam’a göre Yahudiler, bu tip büyük davalara bakan mahkemelerinin (Sanhedrin) birkaç yüzyıl önce kapanmış olmasından dolayı Medine’nin lideri konumundaki Hz. Muhammed’i onun yerine koymuş olabilirler. Bkz. Adam, “Kur’an’ın Anlaşılmasında Tevrat’ın Rolü”, s. 175; Ayrıca Yahudiler davaları Hz. Muhammed’e götürmekle

Peygamber zina davasında bet midraşa gidip Yahudi âlimlerinden kitaplarında (Tevrat) yazan recm cezasını öğrenip uygulamaya koyarken, öldürme davasında Tevrat'taki hükmü bizzat Allah bildirmiş ve uygulamasını istemiştir.

Kur'an el-Mā'ide suresi 45. ayetle kısasla ilgili Tora'da geçen hükümleri bildirmektedir.⁹³⁹

وَكُتِبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأَذْنَ بِالْأَذْنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصًا فَمَن تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَن لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

Biz onda (Tevrat'ta) onlara (Yahudilere) şunu yazdık: "Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir." Kim de bu hakkını bağışlarsa o, kendisi için kefarettir. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, zalimlerin ta kendileridir.

El-Mā'ide suresi 41-50. ayetlerin tefsirleri bir bütün olarak incelenip değerlendirildiğinde Hz. Muhammed'e önce zina davasının geldiği ve onun bunu Tevrat'ın hükmünü öğrenerek sonuçlandırdığı, ardından katl davasının geldiği ve 45. ayetle hükmün bildirildiği anlaşılmaktadır. 50. ayete kadar ise her iki davayı da içeren fakat bu davalardan ziyade kutsal kitapların ve peygamberlerin birbirlerini desteklediği, koruduğu ve kitap sahiplerinin kitaplarına sahip çıkıp uyarak vahyin bu yaklaşımına tabi olması gerektiği vurgulanmıştır. Yahudiler zina davasında Hz. Muhammed'in Tevrat'ın hükmünü öğrenmesini engellemeye çalışınca; katl davasıyla ilgili olarak Allah peygamberini -belki benzeri bir zorluğa düşmemesi için- bu konudaki Tevrat hükmünü 45. ayetle bildirerek desteklemiştir.⁹⁴⁰ Nitekim bu ayetlerin nuzul sebebi olarak İbn Cureyc'ten (ö.150/767) şu rivayet aktarılmıştır: "Kurayzaoğulları Hz. Peygamber'in

---

Medine Sözleşmesi'nin gereğini yapmış olabilirler. İlgili sözleşme maddesi için bkz. Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 137. Zira Yahudilerin de katıldığı Medine Sözleşmesi gereği, sözleşmede zikredilenler arasında korkulan her türlü öldürme ve çekişme olayları Allah'a ve Allah'ın elçisi Muhammed'e götürülecektir.

⁹³⁹ Çıkış, 21: 12-14, 23-25; Levililer, 24: 17-21; Sayılar, 35: 30-31.

⁹⁴⁰ el-Mā'ide suresi 41-50. ayetlerin tefsirleri için bkz. Taberî, *Tefsir*, VIII, 413-502; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, IV, 1130-1155; İbn Keşir, *Tefsir*, III, 113-131; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 298-345; Muqâtil, *Tefsir*, I, 474-483.

kendi kitaplarında gizli tuttukları recm ile hükmettiğini görünce ondan Nadiroğulları ile aralarında hüküm vermesini istediler. Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden önce de aralarında kan davası vardı. Nadiroğulları Kurayzaoğulları'dan daha kuvvetli idi ve diyetleri Nadiroğulları'na ödedikleri diyetin yarısı kadar ödenirdi. Kurayzaoğulları, Nadiroğulları'na diyet olarak yüz kırk vesk hurma öderken, Nadiroğulları onlara yetmiş vesk hurma öderdi. Hz. Peygamber 'Kurayzaoğulları'nın kanı Nadiroğulları'nın kanına eşittir' deyince Nadiroğulları öfkelenerek: 'Biz sana recm hükmünde itaat etmeyiz, ancak daha önce uyguladığımız cezayı uygularız.' dediler. Bunun üzerine أَفْحَكُمُ الْجَاهِلِيَّةِ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ .. وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ayeti ve .. وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ .. وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ayeti nazil oldu.”⁹⁴¹

Hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili bazı kanun ve hükümlerin Tevrat'tan Kur'an'a çoğunlukla hafifletme az da olsa ağırlaştırma ile değişiklik gösterdiğini bazılarının ise aynı kaldığını ifade eden Adam, hırsızlığı Tevrat'tan Kur'an'a geçişte cezası ağırlaştırılan suçlara örnek vermiştir.⁹⁴² Tevrat'ta hırsızlığın cezası, çalınan malın ve çalma eyleminin niteliğine göre değişen oranlarda malın geri ödenmesidir.⁹⁴³ Kur'an'da ise caydırıcı bir müeyyide olarak hırsızın eli kesilir. Hırsızın elinin kesilmesi uygulamasının Kur'an'da bir hüküm olarak varlığı, Tevrat'taki hükmün ağırlaştırılması anlamına gelebilirse de bu kastı taşımayıp mevcut uygulamayı devam ettirdiği söylenebilir. Zira bununla Hammurabi kanunlarında yer alan ve İslam öncesi Arap toplumunda uygulanagelen mevcut hükmün devamlılığı sağlanmış görünmektedir.⁹⁴⁴

⁹⁴¹ Taberī, *Tefsir*, VIII, 469-470, Suyūfī, *ed-Durru'l-Menşür*, V, 331; 5/el-Mā'ide: 45-50.

⁹⁴² Adam, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Tevrat'ın Rolü", s. 174, 176.

⁹⁴³ Bkz. Çıkış, 22: 1-9.

⁹⁴⁴ 5/el-Mā'ide: 38; Hammurabi Kanunları, 253. Madde: "Eğer bir adam, bir adamı tarlasının başında dursun diye kiralarsa, tohumluk ve yemliği önceden verirse (ve) ona sığır emanet eder, tarlayı işlemek üzere onunla sözleşme yaparsa ve eğer o adam tohumu veya yemi çalar ve elinde yakalanırsa bileği kesilecektir." Mebrure Tosun ve Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi- Şaduqa*

Hür kadınların saçlarıyla birlikte örtünmesi geleneği de oldukça derin bir tarihe ve yaygın bir coğrafyaya aittir. Konuyla ilgili bir çalışmamızda tefsir rivayetleri incelenmiş, Kur'an'da örtünmeye ilişkin ayetlerin hicretin dört ve beşinci yıllarında nazil olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmaya göre ilgili ayetler gelmeden önce de Müslüman veya gayrimüslim çoğu hür kadın örtülüdür, bazı kadınların bu geleneği ihmal etmelerinin ortaya çıkardığı sorunlar üzerine içinde örtünmenin de konu edildiği adabımuşeret ve mahremiyeti düzenleyen birkaç ayet⁹⁴⁵ nazil olmuştur.⁹⁴⁶ Örtünmeye dair Tora'da yalnızca bazı kadınların örtülü oldukları anlık durumlara atıf yapılmıştır.⁹⁴⁷ Bu konuda Tora'da sarıh bir hüküm bulunmaz. Bununla birlikte kadının saçıyla birlikte örtünmesi, Yahudi geleneği içerisinde kanunlaşmıştır.⁹⁴⁸ Hür kadınların başlarını örtmesi, köle kadınların başlarının ise açık olması gereğinin katı kurallara bağlandığı kanun maddeleri ise Orta Assur yasalarında yer almaktadır.⁹⁴⁹

Fermanı, Ankara: TTK Basımevi, 1989, s.209; Yusuf Kılıç ve Fatih Erdem, "Eski Mezopotamya Hukûku'nda Meslekî Suçlara Verilen Cezalar", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2/7 (2015): 12.

⁹⁴⁵ 24/en-Nûr: 27-31; 33/el-Ahżâb: 32-33, 53, 59.

⁹⁴⁶ Bedriye Yılmaz, *Tarihten Günümüze Örtünmenin Anlamları*, İstanbul: İz Yay., 2. Bsk., 2011, ss. 55-58.

⁹⁴⁷ Örneğin farklı bağlamlarla gelen birkaç pasukta Hz. İshāk'ın hanımı Rebeka ve Yahuda'nın gelini Tamar'ın buldukları durumda örtülü olmalarından söz edilmiştir. Bkz. Tekvin, 24: 65; 38: 13-16; Tanah'ta bir yenilgiye uğrayan Bâbil ve Keldanîlerin hürlükten esarete geçen kızlarına hitaben edebî bir anlatım içerisinde, esaretin bir sembolü olarak, örtülerini çıkartıp, yüz ve baldırlarını açmaları söylenmiştir. İşaya, 47: 1-3; Ayrıca Tanah'ta giyim ve takılarını bir kibirlenme unsuru yapan bazı kadınlar, Rab tarafından tüm giyim ve takıların çıkarılıp yerine çul giydirilmesi ve saçlarının kesilmesiyle cezalandırılacaklardır. İlgili pasuklarda bu kadınların, Kur'an'da en-Nûr suresi 31. ayette dikkat çekildiği ve ayetin tefsirlerinde izah edildiği gibi, halhallerini şıkırdatarak ve kırtarak kibirle yürüdükleri de kınanarak belirtilmiştir. İşaya, 3: 16-24; krş. Buharî, Libâs, 31, Fiten, 6; Muvatta', Libâs, 4; Muslim, Cennet, 53.

⁹⁴⁸ Bkz. TB, Nedarim, 30b; TB, Ketubot, 72b; M. Menachem Brayer, *The Jewish Woman in Rabbinic Literature: A Psychosocial Perspective*, Hoboken-New Jersey: Ktav Publishing House, 1986, I, 239, 316; Yılmaz, *Tarihten Günümüze Örtünmenin Anlamları*, ss. 26-30.

⁹⁴⁹ Tosun ve Yalvaç, *a.g.e.*, s. 252-253; Yahudilik öncesi giyim ve başörtüsü geleneği için bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, ss. 23-26.

2.2. Hz. Peygamber'in Yahudilerden Nakilde Bulunma Meselesine Yaklaşımı

Kur'an'da önceki milletlerden bahisle birçok olayın anlatılmasına benzer bir şekilde Hz. Peygamberin ashabına geçmişten ibret verici bazı hadiseleri naklettiği rivayet edilmiştir. Bu nakillerin bir kısmının kaynağı toplumun hafızasındaki geçmişe dair mevcut birikimler; bir kısmının kaynağı ise Medine'deki Yahudiler olabilir. Hz. Peygamber'in nakilleri daha çok risaletin ikinci dönemi Medine'ye aittir. Zira Hz. Peygamber ehlu'l-kitâb kültürüne hâkim değildir.⁹⁵⁰ O, Tevrat'a dair nazil olan bazı ayetleri gidip Yahudilere sormuş; Yahudiler kendisine bir soru sorduğunda ise cevabını bilmediği ve bu nedenle vahiyle desteklendiği olmuştur. Müşriklerle anlaşma yapan bazı Yahudiler açık aramak için Hz. Peygamber'e gelirken bazıları samimi bir şekilde, bir rabbiye gider gibi, gelip ona sorular sorabilmişlerdir. Hz. Peygamber kendisine gelen vahiyleri onlarla paylaşırken onlardan da zaman zaman Tevrat'a dair bilgiler almıştır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra da gerek Kur'an'da özetle anlatılan kıssaların detaylarını öğrenmek, gerekse yeni bilgiler, anlatılar edinmek için önceki dinlerin yazılı ve sözlü kaynaklarına başvurulmuştur.⁹⁵¹

Aynı kaynaktan gelen kitaplar arasında kurulan bağlantı, bu kaynağın sahibi tarafından görevlendirilen peygamberler ve onların gelenekleri arasında da kurulmuştur. Hicaz bölgesinde Kur'an'ın nazil olduğu süreçte önceki kitaplar ve peygamberlerin oluşturduğu gelenek eğrisiyle doğrusuyla kısmen yaşamaktadır. Bu gelenekten kaynağına sadık kalanların bir kısmı Kur'an vahyi ile teyit edilip devamlılığı sağlanırken, bir kısmı Kur'an tarafından seslendirilmemiş fakat Hz. Muhammed

⁹⁵⁰ وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذًا لَا رُتَابَ الْمُبْتَطَلُونَ "Sen bundan önce ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, batıla uyanlar kuşku duyardı." 29/el-'Ankebüt: 48.

⁹⁵¹ Hamidullah, Muhammed, "İslâmî İlimlerde İsrâiliyyât yahut Gayri İslâmî Menşeli Rivayetler", trc. İbrahim Canan, *AÜİFD* 2 (1977): 295.

tarafından uygulanarak devamlılığı sağlanmıştır. Kaynağına sadık kalmayanlar ise eleştirilmiş ve reddedilmiştir.⁹⁵² Hz. Peygamber'in Medine'deki bet midraş ziyaretlerinden ve Yahudilerle kurduğu iletişimden birinci bölümde bahsedilmiştir. Hz. Peygamber'in Tevrat okuyan bazı Yahudileri dinlediği de rivayet edilmiştir.⁹⁵³ Hz. Peygamber'in Yahudilerle bilgi alışverişinde bulunduğu da rivayet edilmiştir.⁹⁵⁴

Hz. Peygamber'in Yahudilerden nakilde bulunma meselesine yaklaşımı başlığıyla, onun söz konusu yaşayan kültürü ve Tevrat'la birlikte bu kültürün diğer kaynaklarının bazı unsurlarını uygulayıp hayata geçirmesi, bu kültüre ait bazı bilgileri ashabına aktarması ve bu kültürün insanlarından ve eserlerinden bilgi aktarımı yapılmasına dair kendisinden aktarılan hadisler işlenecektir.

2.2.1. Hz. Peygamber'in Uygulayarak Devamlılığını Sağladığı Yasalar

Hz. Muhammed'in, gündelik hayatı dâhil olmak üzere birçok hususta yaşayan (yazılı veya sözlü) Yahudi geleneğini takip ettiği söylenebilir. Yahudilerle ilişkilerin gerildiği dönem itibariyle gündelik hayatta uyumun yerini muhalefet almışsa da bir kısmı aşağıda örneklendirilmiş hususlarda ortak uygulamaların devam ettiğini belirtmek mümkündür.

Örneğin Hz. Peygamber'in Kâbe'den önce Beytu'l-Mağdis'e yönelerek namaz kılması Kur'an ayetlerinde yer almaz. Nitekim İbn 'Abbās, 'İkrime, Hasan el-Başrî ve Ebû'l-Âliye'ye göre Hz. Peygamber'in Kudüs'e yönelerek namaz kılması kendi

---

⁹⁵² Bkz. Paçacı, "Kur'an'ın Neliğine Dair", *Çağdaş Dönemde Kur'an ve Tefsire Ne Oldu?*, s. 151-152.

⁹⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 416.

⁹⁵⁴ Taberî, *Tefsir*, VIII, 452; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, IV, 1138, 1140; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 321-322.

Peygamber Yahudilerden bir grubun Tevrat okuduğu Beytu'l-Medāris(bet midraş)'e girip onları Allah yoluna davet ettiğinde, N'umān b. 'Amr ve Hāriş b. Zeyd "Ey Muhammed! Sen hangi din üzeresin?" diye sormuşlar, o "İbrāhīm'in milleti ve dini üzereyim" karşılığını vermiş, onlar "İbrāhīm bir Yahudiydi" dediklerinde Hz. Peygamber onlara "o zaman Tevrat'a bakalım o aramızı bulur" demiştir. Fakat orada bulunan Yahudiler bunu kabul etmemiş ve Allah bu ayeti inzal etmiştir.⁹⁶¹ Bir rivayete göre Hz. Peygamber Tevrat okuyan bir grup Yahudi'ye uğradığında okumayı kesen okuyucunun okumaya devam etmesini istemiş ve onu dinlemiştir.⁹⁶² Başka bir rivayete göre 'Abdullāh b. 'Amr b. 'Āş (ö.65/684) rüyasında iki parmağındaki yağ ve balı yaladığını görmüş ve bunu Hz. Peygamber'e anlatmış, Hz. Peygamber ona "sen iki kitabı, yani Tevrat ve Furkân'ı (Kur'an'ı) okuyorsun" demiştir.⁹⁶³ Bu rivayetlere göre Hz. Peygamber'in Tevrat'ın okunup dinlenilmesi ve hakemliği hususunda olumlu bir yaklaşım içinde olduğu söylenebilir.

Suddī'den (ö.127/745) aktarıldığına göre Yahudi âlimi Şūriyā'nın kendisi gibi âlim iki oğlu vardır. Onlar Müslüman olmaksızın Hz. Peygamber'e kendisinden bilgi almak (öğrenim görmek) için tabi olmuşlar ve Tevrat'tan her ne sorarsa kendisine cevap vermek üzere Hz. Peygamber'le anlaşmışlardır. Onlardan biri rabbānī, diğeri hıbr'dır. Hz. Peygamber onları çağırıp soru sormuş onlar da kitabın hükmünü, ileri gelenler ve zayıflar zina ettiğinde uygulanan hükümlerin ne olduğunu ve bunların nasıl değiştirildiğini anlatmışlardır. Bunun üzerine Allah ... وَأُنزِلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ... ayetini⁹⁶⁴ indirmiştir. Ayette geçen الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ İbn Şūriyā'nın bu iki oğludur.⁹⁶⁵

⁹⁶¹ Taberī, *Tefsir*, V, 293-294; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, II, 622; Suyūtī, *ed-Durru'l-Menşūr*, III, 494.

⁹⁶² Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 416; Döner, *Tefsirde İsrâiliyyâtın Kaynak ve Bilgi Değeri*, s. 117.

⁹⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II, 222; Zehebī, *Siyer*, III, 86.

⁹⁶⁴ إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُخْفِطُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُخْفِطُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا

Şüphesiz Tevrat'ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır. (Allah'a) teslim olmuş nebiler,

Rivayete göre Hz. Peygamber Tevrat'a ve hükümlerine ilgi göstermiş, bunun için de Yahudi ilim adamlarıyla bilgi alışverişi içinde olmuştur. Hz. Peygamber'in bu tavrı Allah'ın vahyi ile desteklenmiştir. Rivayete göre, Müslüman olmadığı halde kendi kitaplarının hükümlerine uyan Yahudi bilginleri de övülmüştür.

“Ahkâm Ayetlerinde Görülen Benzerlik ve Farklılaşmalar” başlığı altında kasten öldürme cezası olan kısas ve diyet konusu el-Mâ'ide suresi 45. ayet ve ilgili Tora pasukları bağlamı ve yorumlarıyla ele alınmıştır. Evlilerin zinasının cezası olan recme gelince bu, Hz. Peygamber'in uyguladığı Tevrat hükmü⁹⁶⁶ olarak değerlendirilebilir. Nitekim kendisi recm kararını verdiğinde Tevrat ile hükmettiğini belirtmiştir.⁹⁶⁷ 41-50 ayetlerin tefsirleri bir bütün olarak incelenip değerlendirildiğinde Hz. Muhammed'e önce zina davasının geldiği ve onun bunu Tevrat'ın hükmünü öğrenerek sonuçlandığı, böylece Yahudi kabileleri arasındaki sınıfsal farka dayalı adaletsizliğin bir yönüyle önüne geçtiği, bundan dolayı ardından kendisine katl davasının geldiği ve

---

onunla yahudilere hüküm verirlerdi. Onların rabbânî ve aḥbârî da (âlimleri) öylece hükmederlerdi. Çünkü bunlar Allah'ın kitabını korumakla görevlendirilmişlerdi. Onlar Tevrat'ın hak olduğuna da şahit idiler... 5/el-Mâ'ide: 44.

⁹⁶⁵ Taberî, *Tefsir*, VIII, 452; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, IV, 1138, 1140; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 321-322.

⁹⁶⁶ Levililer, 20: 10; Tesniye, 22: 22-24; TB, Bekhorot, 45a; Hz. Mûsâ'ya verilen on emir içerisinde zina fiili kesin olarak yasaklanmıştır. Çıkış, 20: 14; Tesniye, 5: 18; Talmud da bunu teyid eder. TB, Shabbath, 89a; Potifar'ın karısının Yûsuf'a teklif ettiği zina olayı Yûsuf tarafından 'kötülük' ve 'Allah'a karşı suç işlemek' olarak tanımlanmış ve Yûsuf bu olayı zindana girmek pahasına reddetmiştir. Tekvin, 39: 7-18; 12/Yûsuf: 23-35; Tora'ya göre evli olanların zinasının cezası taşlanarak öldürülmek iken babasıyla zina yapan kadının yahut ana kızla aynı anda evlenen erkeğin o ana kızla birlikte infazı yakılarak gerçekleştirilir. TB, Sanhedrin, 50b; Levililer, 20: 14; Zina edenlere uygulanan farklı cezalandırma yöntemleri Talmud'da geniş bir yer kaplamaktadır. Verilen cezalarda zamanla hafifletme yoluna gidilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Eldar Hasanov, “Yahudi Şeriatında Recm Cezası”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Konya 2008, ss. 183-200; Yasdıman, *Yahudi Kutsal Metinleri Işığında Kadının Evlilikteki Yeri*, s. 81; Tora'ya göre evli bir erkek bekâr bir kadınla ilişkiye girdiğinde, o kadınla, bir ağırlık da ödeyerek, evlenmek zorunda kalır ve onu ömür boyu boşayamamaktadır. Ancak babası kızının o adamla evlenmesini istemezse, erkek kız babasına teamüle uygun bir para öder. Çıkış, 22: 6-17; Tesniye, 22: 28-29; Talmud'da zina yapan evli bir kadın kocası tarafından boşanırken bu durumdaki bir erkeğin karısını boşamaya zorlanamayacağı görüşü de bulunmaktadır. TB, Yevamot, 95a; Tanah'a göre kocası zina eden kadın zina ederse cezalandırılmaz. Hoşea, 4: 14; Buna göre Talmud, kocanın karısı hakkında zina suçlaması yapmadan önce kendisinin zina etmemiş olması gerektiğini belirtir. TB, Sotah, 47b.

⁹⁶⁷ Bkz. Taberî, *Tefsir*, VIII, 417-418, 425-426, 450-451; Muḳâtil, *Tefsir*, I, 476; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 302, 303.

45. ayetle hükmün bildirildiği anlaşılmaktadır. Yahudiler tarafından Hz. Peygamber'e götürülen zina davası ve onun verdiği hükümlerle ilgili olarak 'Abdullāh b. 'Umer (ö.73/693), Ebū Hureyre (ö.58/678), Berā' b. 'Āzib (ö.71/690), Cābir b. 'Abdillāh (ö.78/697), İbn 'Abbās (ö.68/687), Muḳātil bin Ḥayyān (ö.150/767), Suddī (ö.127/745) ve Muḳātil b. Suleymān (ö.150/767) gibi birçok şāḥābī ve tābi'ī müfessirden rivayetler nakledilmiştir. Söz konusu olayla ilgili rivayetler, aralarında küçük farklar olmakla birlikte, genel olarak Allah'ın kendilerine bildirdiği hükmü adaletsiz bir yaklaşımla değiştirmiş olan Medine ve çevresindeki Yahudilerin Hz. Muhammed'i hâkim kılmaları ve onun bu davayı onların şeriatlarını öğrenerek sonuçlandırması anlatılmaktadır.⁹⁶⁸ Suddī'den (ö.127/745) nakledilen rivayet diğerlerinin de özeti gibidir. Allah İsrailoğulları'na "sizden biriniz zina yaparsa onu recmedin." buyruğunu inzal etmiş fakat onlar bu buyruğu uygulamayı zamanla bırakmışlardır. Statüsü düşük kimseler zina ettiğinde recm buyruğunu uygularken, statüsü yüksek olanlar zina ettiğinde buyruğu uygulamamışlar sonra da recmi terkedip yerine *tecbiye*⁹⁶⁹ cezasını koymuşlar. Bu ceza Hz. Muhammed gönderilinceye kadar da devam etmiştir. Üst düzey bir aileden olan Busra adında bir kadın zina edince kadının babası Hz. Peygamber'e bir heyet gönderip, onları celde ile hükmederse kabul etmeleri, recm ile hükmederse kaçınmaları konusunda uyarmıştır. Hz. Peygamber recm ile hükmedip onların bundan kaçınması üzerine وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمِ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُواكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ ayeti⁹⁷⁰ nazil

⁹⁶⁸ Rivayetler için bkz. Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 414-418; 420-422, 425-426, 460; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, IV, 1130-1132; İbn Keşir, *Tefsir*, III, 113-116; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, V, 300-306; Muḳātil, *Tefsir*, I, 475-477.

⁹⁶⁹ Tecbiye'nin ne olduğu bazı rivayetlerde açıklanmıştır: Zina eden çifte önce ziftlenmiş hurma lifinden yapılmış bir kamçıyla -40 defa- vurulur (celde), ardından çift, yüzleri siyaha boyanarak ve iki eşeğe ters bindirilerek dolaştırılır. Buna التجبیه denir. Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 414, 421-422; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, V, 300; Muḳātil, *Tefsir*, I, 475.

⁹⁷⁰ 4/el-Mā'ide: 41.

olmuştur. Onların taḥrīfī recm yerine celdeyi koymalarıdır.⁹⁷¹ Sa‘īd b. Museyyeb (ö.94/713) Ebū Hureyre’den (ö.58/678) ayette kastedilen taḥrīfīn Yahudilerin recmin yerine tecbiyeyi koymaları,⁹⁷² İbn ‘Abbās’ın, (ö.68/687) olayı aktararak, taḥrīfīn Tevrat’ta kendilerine farz kılınan recmden kaçınmaları,⁹⁷³ yine İbn ‘Abbās’tan ayette kastedilen taḥrīfīn Tevrat’taki hadleri uygulamamaları,⁹⁷⁴ Suddī (ö.127/745) ve Cābir’den de (ö.78/697) söz konusu taḥrīfīn Yahudilerin recm yerine celde cezasını koymaları olduğu⁹⁷⁵ görüşleri aktarılmıştır. Muḳātil de (ö.150/767) benzeri bir görüş belirtmiştir.⁹⁷⁶ Bu durumda buradaki *taḥrīf* yazılı metinlerde olmayıp uygulamaya dairdir. Zina eden bu iki kişi Fedek Yahudilerindedir. Onlar hüküm konusunda Medine Yahudilerini Hz. Peygamber’le aralarında aracı kılmışlardır. Hz. Peygamber’e gelen Yahudi bilgin İbn Şūriyā ve iki oğludur. Onlar Hz. Peygamber’in kendilerine yönelttiği Tevrat’ta evli olanların zinasının hükmünün ne olduğu sorusunu şu şekilde cevaplamışlardır: “Tevrat’a göre erkeğin erkeklik uzvunun kadının kadınlık uzvuna sürme çöpünün sürmedanlığa girişi gibi girdiğini dört şahit görecektir olursa recmedilirler.”⁹⁷⁷ Hz. Peygamber bu durumda sizi alıkoyan nedir diye sorduğunda onlar

---

⁹⁷¹ Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 421-422; İbn Ebī Ḥātim ve Suyūṭī ayetteki yalan için dinleyenlerin Ebū Busra ve arkadaşları olduğuna değinmiştir. Bkz. İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, IV, 1130; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, V, 306.

⁹⁷² Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 424.

⁹⁷³ Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 425-426.

⁹⁷⁴ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, IV, 1131; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, V, 307.

⁹⁷⁵ Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 425.

⁹⁷⁶ Muḳātil, *Tefsir*, I, 474.

⁹⁷⁷ Tora’da yer alan recm pasuklarında bu tür bir şahitlikten söz edilmemektedir. Zina cezasının şartı olarak suçun dört şahitle ispatı Kur’an ayetlerinde geçmekte ve bu şahitlerin, yukarıdaki rivayette belirtildiği gibi, suçu alenen görmüş olmaları gerekmektedir. 24/en-Nūr: 4, 4/en-Nisā’: 15; Ayrıca bkz. Hüseyin Esen, “Zina”, *DİA* 44 (2013): 442; Karısına zina isnat eden kocanın da iddiasını ispat için aynı şekilde şahit getirmesi gerekmekte, şahitlerin olmaması halinde ise dört defa yemin etmesi gerekmektedir. Kocasının zina isnadını kabul etmeyen kadının da kocasının yalancılığına dair dört kez yemin etmesi gerekmektedir. Haklılık iddiasında olan eşler dört yeminden sonra beşinci defa “yalan söylüyorsam Allah’ın laneti üzerime olsun” demelidir. Bkz. 24/en-Nūr: 6-9. Karısına zina isnadına dayalı bir tür boşanma olan ve “Li‘ān (lanetleşme)” olarak isimlendirilen bu uygulama benzer şekilde “Minhat Kenaot: Kıskançlıklar Yasası” ismiyle Yahudilikte de bir seromoni ile uygulanmaktadır. Bu seromoni Kur’an’da belirtildiği gibi karısı zina ettiği halde şahit getiremeyen yahut karısından şüphelenen adamın talebiyle

hükümdarlarının öldürmeyi yasakladığını söylemişlerdir. Hz. Peygamber üç şahit erkeğin, belirtildiği şekilde, şهادetleri üzerine zina eden erkek ve kadının recmedilmelerini emretmiştir.⁹⁷⁸

Ayetin bu ilk dönem yorumlarından anlaşıldığı kadarıyla Allah'ın söz konusu cezai hükmün değiştirilmesine olan itirazı adaletten uzaklaştıran nitelikte uygulandığı için olmalıdır. Zira eleştirilen Yahudiler, aralarında toplumsal statüsü düşük olan kimselere ağır cezalar verirken, statüsü yüksek kimseleri kayırarak onlara hafif cezalar vermekte ve bunun için yalan söyleyip rüşvet alıp vermektedirler. Burada vahyin itirazının, adaletten uzaklaşılması, yalan, rüşvet gibi gayri ahlaki tutumlara yönelik olduğu görülmektedir.

Rivayetlere göre Hz. Peygamber'in Tevrat'ın hükmünü öğrenmesinde Yahudi bilgini 'Abdullāh b. Şūriyā ile iki oğlu ve daha önce Müslüman olan 'Abdullāh b. Selām yardımcı olmuştur. Rivayetler genel olarak değerlendirildiğinde Tevrat'ı iyi bildikleri için rabbân ve hibr olarak nitelenen bu dört kişinin bir şekilde Hz. Peygamber'in yanında durduğu söylenebilir. Önde gelen diğer Yahudiler ise hükmü gizleme yoluna gitmişlerdir.⁹⁷⁹ Tevrat'ın hükmünü kabul eden Yahudi bilginleri Kur'an vahyi ile övülmüştür.⁹⁸⁰ Hz. Peygamber'in kendisine getirilen davayı Tevrat'ın hükmü olan recm

---

uygulanır. Uygulamanın ayrıntıları için bkz. Sayılar, 5:11-31; *Tora ve Aftara*, IV, 82-99; TB, Sotah, 2a, 2b, 3a, 3b, 4a, 4b, 17a; Yukarıdaki rivayette 'Abdullāh b. Şūriyā ve iki oğlunun recmin şartı olarak sözünü ettikleri aleni şahitliğin söz konusu yasada ve Rabbinik Yahudilik içerisinde yerleşik fiili bir uygulama olarak bulunduğu söylenebilir.

⁹⁷⁸ İbn Keşir, *Tefsir*, III, 115-116.

⁹⁷⁹ Rivayetler için bkz. Taberî, *Tefsir*, VIII, 452; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, IV, 1138, 1140; İbn Keşir, *Tefsir*, III, 113-116; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensür*, V, 303-304, 321-322; Muḳātil, *Tefsir*, I, 476.

⁹⁸⁰ Bkz. 5/el-Mā'ide: 44.

cezası ile neticelendirdiğinde “Ben Tevrat ile hükmediyorum”⁹⁸¹ yahut “Allahu ekber! Ben Allah’ın sünnetlerinden birini canlandırarak hayata geçiren ilk kişi oluyorum.”⁹⁸² ya da “öldürdüğünüz emrinizi dirilten ilk kişi oluyorum”⁹⁸³ dediği nakledilmiştir. Buna göre Hz. Peygamber tarafından Medineli Yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat’ta yazan hüküm Allah’ın hükmü (sünneti) kabul edilmiş ve uygulanmıştır.

Nitekim öncesinde evlilik yasakları ve evliliğe dair hükümlerin yer aldığı en-Nisā’ suresi 26. ayette geçen *يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبينَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنْنَ الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ* Allah size açıklamayı ve sizi sizden öncekilerin sünnetlerine yönlendirmeyi istemektedir... ifadesini açıklarken müfessirler, Allah’ın evlilikle ilgili önceki ümmetlere vahyettiği hükümleri zikrettiğini ve Müslümanları da aynı hükümleri/yasaları uygulamaya yönlendirdiğini belirtmişlerdir.⁹⁸⁴ Bunlar arasında bir erkeğin evlenebileceği kadın sayısını sınırlandıran bir yasa da bulunmaktadır.⁹⁸⁵ Surenin üçüncü ayetinde “ikişer, üçer ve dörder” şeklinde geçen ibarenin kesin bir sayı belirttiği söylenemez. Bu ayetin Hz. Peygamber’in, şahābenin evliliğiyle ilgili en fazla dört kadın sınırını koymasıyla tefsir edildiği söylenebilir. Hz. Peygamber beş, sekiz ve on eşi olan üç şahābīye yanlarında dört kadın bırakıp diğerlerini boşamalarını emretmiştir.⁹⁸⁶ Müfessirlerin açıklamalarına göre ayetin ana mefhumu yetimlerin korunması ve adaletin sağlanmasıdır. Toplum içinde himayeye muhtaç kimselerin (yetim, öksüz, dul kadın) korunması ve adaletin sağlanması hususu Kur’an’da olduğu gibi Kur’an’ın takip ettiği önceki vahiy geleneğinde de üzerinde

---

⁹⁸¹ Bkz. Taberī, *Tefsir*, VIII, 417-418, 425-426, 450-451; Hz. Peygamber’in bu sözü İbn ‘Abbās’tan da nakledilmiştir.

⁹⁸² Muḳātil, *Tefsir*, I, 476.

⁹⁸³ Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, V, 302, 303.

⁹⁸⁴ İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, III, 925; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, IV, 345; Muḳātil, *Tefsir*, I, 368.

⁹⁸⁵ 4/en-Nisā’: 3.

⁹⁸⁶ Bkz. İbn Keşīr, *Tefsir*, II, 209, 211; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, IV, 221; Muḳātil, *Tefsir*, I, 356-357.

önemle durulmuş olan bir husustur.⁹⁸⁷ Bu noktada “Sami dini geleneğine ait genel tarihsel perspektif, çok eşliliğe ait hukuki düzenleme bağlamında” ortaya çıkmaktadır. “Kur’an’ın yaptığı bu tür düzenlemeleri Vahiy Geleneği’nin yeni üyesi İslam şeriatının içeriğini oluşturma sürecinde değerlendirmek yanlış olmaz. Bu çerçeveye bize tarihsel açıdan daha bütüncül bir bakış sunmaktadır. Esasen ilginç olarak surenin 26. ayeti bu perspektifi açıklıkla ifade etmektedir: ... يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ... Kur’an öncesinde, Cahiliye Araplarındaki kadınlara ilişkin uygulamalar, esasen Sami dini geleneğinin hukuk çerçevesinin dışına taşmakta, onun sınırlarını çiğnemekte idi. Kur’an’ın ve Sünnetin yaptığı ise, genel olarak bu hukuk dışı uygulamaları, söz konusu hukuki geleneğin sınırları (hüdud) içerisine çekmek olmuştur.”⁹⁸⁸ Tanah’ta, çoğunlukla peygamber ve krallara ait olmak üzere, birden fazla kadınla evlilik örnekleri mevcuttur.⁹⁸⁹ Birden fazla eşle evlilik çeşitli kurallara bağlanarak Rabbinik hukuk geleneği içerisinde de yer bulmuştur.⁹⁹⁰ Ancak çok eşle evliliğin krallar için on sekiz⁹⁹¹, diğerleri için dörtle sınırlandırıldığı görülmektedir. Talmud’un bu sınırlaması yukarıda sözünü ettiğimiz “adalet”in sağlanması çerçevesinde ele alınmıştır. Buna göre koca dört eşine sırasıyla haftalık ziyarette bulunacak ve her bir eşle ayda bir hafta ilgilenebilecektir.⁹⁹² Mişna’da evli bir erkeğin ya da eş(ler)inin ölümü halinde ortaya

---

⁹⁸⁷ *Garip ve öksüz hakkında hüküm değiştirmeyeceksin ve dul kadının esvabını rehin almayacaksın... Tarlanda ekinini biçtiğin zaman, onu almak için dönmeyeceksin; ellerinin her işinde Allah’ın Rab seni mübarek kulsun diye garibin, öksüzün ve dul kadının hakkı olacaktır.* Tesniye 24/17-19, ayrıca bk. Tesniye 24/20-22.

⁹⁸⁸ Mehmet Paçacı, “Bir Yorum Eleştirisi: Çağdaşçı Kur’an Yorumu Üzerine”, *Çağdaş Dönemde Kur’an’a ve Tefsire Ne Oldu ?*, s. 82; Bkz. 4/en-Nisâ’: 13.

⁹⁸⁹ Bkz. Tekvin 4:19, 23; 25:1; 26:34-35; 28:9; Vaiz 1:1; 2:8; Tesniye 21:15; I. Samuel 25:43 ve dğr.; Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Şah Yasdıman, *Yahudi Kutsal Metinleri Işığında Kadının Evlilikteki Yeri*, s. 70-74.

⁹⁹⁰ Bk. TB, Yevamot 65a; TB, Bava Metzia 115a; TB Sanhedrin 20a, 21b; TB Megillah 13b.

⁹⁹¹ Bk. TB, Sanhedrin 22a; sınırlandırma ile ilgili 48 ile 1 arasında değişen farklı birkaç sayı üzerinde tartışıldığı da görülmektedir. Bkz. Julius H. Greenstone, “Rabbinic Avercion to Polygamy”, *JE* 10 (New York and London: 1905): 121.

⁹⁹² Bk. TB Yevamot 44a.

çıkacak miras durumu ile ilgili hukuki açıklamaların yapıldığı bir bölümde erkeğin bir, iki, üç veya dört eşle evli olması olasılıkları üzerinde durulmuş, dördün üzerine çıkılmamıştır.⁹⁹³ Evliliğin dört kadınla sınırlandırılışı Hint metinlerinde de yer almaktadır. M.Ö. 200-M.S. 200 tarihleri arasında kaleme alındığı düşünülen, farklılaşan şartlarda dini hükümlerin nasıl uygulanacağı konusunda Hindulara rehberlik eden Manu kanunnamesine göre bir brahminin dört kasta mensup dört kadınla evlenebileceğinden söz edilmiştir.⁹⁹⁴ Maimonides (ö.601/1204) Mishneh Tora'da kocanın eşlerine karşı sorumluluklarının onların sayısına göre belirleneceğini, bir işçinin iki eşi olması durumunda görevini her birine haftada bir kez yerine getirmekle yükümlü olduğunu, dört eşi var ise her biri için görevinin iki haftada bir yükümlü olduğunu; dört eşi olan bir denizcinin ise her bir eşi için iki yılda bir yükümlü olduğunu; netice olarak bir erkeğin ne kadar zengin olursa olsun, dört eşten fazlasıyla evlenmemesinin emredildiğini belirtir. Zira dört eşi olduğunda her bir eşle ayda bir kez (Talmud'da belirtildiği gibi) ilgilenebilecektir.⁹⁹⁵ Bu açıklamalarda da ölçünün Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamalarında olduğu gibi insanın sınırları çerçevesinde gerçekleştirilebileceği "adalet" olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in, bir erkeğin evlenebileceği kadın sayısını dörtle sınırlandırmakla, bir bakıma Rabbinik Yahudilik içerisindeki farklı sınırlandırma yaklaşımlarından adalete uygun olanı tercih etmiş olduğu da söylenebilir. Vahiy geleneği içerisinde namaz, oruç, zekât gibi temel ibadetlerin de devamlılığı söz konusudur. Kur'an ayetleri Hz. Muhammed'den önce diğer peygamberler ve

---

⁹⁹³ Bk. Ketuboth 10: 1-6, *The Mishnah*, ing. trc. Herbert Danby, Oxford University Press, London 1933, s. 259-260.

⁹⁹⁴ Hammet Arslan, "Manu Kanunnamesi'nde Evlilik", *Milel ve Nihal Dergisi* 10/1 (2013): 92, 109-110.

⁹⁹⁵ Rabbi Moşeh ben Meymon (Mūsā b. Meymūn), Mishneh Torah, Nashim: Ishut 14:4. [https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/952888/jewish/Ishut-Chapter-Fourteen.htm]; İslam coğrafyasında ve Müslümanlarla birlikte 12. yüzyılda yaşamış olan İbn Meymūn çalışmamızda ele aldığımız tarih aralığının dışında kalmaktadır. İbn Meymūn görüşlerinde Mişna Rabbilerini kaynak almış olabileceği gibi İslami uygulamadan da etkilenmiş olabilir. Bununla birlikte dört kadınla evliliği açıklayan bir örnek olarak verilmiştir.

ümmetlerinin de bu ibadetlerle sorumlu tutulduklarını bildirir.⁹⁹⁶ Hz. Peygamber namazı uyku ve unutma sebebiyle kaçırmış olan kimsenin namazını hatırlar hatırlamaz kılmasını Allah'ın Hz. Mūsā'ya Tuvā(Sīnā')'daki seslenişini anlattığı ayeti okuyarak hatırlatmıştır⁹⁹⁷: *إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي* Şüphesiz ben Allah'im. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.⁹⁹⁸ Ayetteki tevhit (şehadet) cümlesinin bir Tora pasuğu⁹⁹⁹ olduğunu ve Yahudiler tarafından günde iki kez Shema, günde üç kez Tefillah duasında okunduğunu dile getiren Abraham Katsh, günde beş kez ibadet etmenin Yahudi kaynaklı bir pratik olduğunu iddia etmiştir.¹⁰⁰⁰ Katsh, Talmudik çalışmaların Arabistan Yahudilerinin günde beş kez ibadet ettiğini ortaya koyduğunu belirtmektedir. Bunlar günde üç kez düzenli yapılan ibadet ile sabah ve akşam yapılan shema duasının toplamıdır.¹⁰⁰¹ Katsh Hz. Muhammed'in beş vakit namaz için de söz konusu Yahudi pratiğini örnek aldığını iddia etmiştir.¹⁰⁰² Zekât ve sadaka konusunda da benzer bir yaklaşım içindedir.¹⁰⁰³ İslam ve Yahudilik arasındaki benzerliklerden yola çıkarak İslam'ın Yahudilik kaynaklı

⁹⁹⁶ Örneğin bkz. 2/el-Bakara: 125, 183; 3/Âlu 'İmrân: 39, 43; 10/Yûnus: 87; 14/İbrâhîm: 37, 40; 19/Meryem: 31, 55, 59; 20/Tâ Hâ: 14, 17; 21/el-Enbiyâ: 73; 22/Hac: 26.

⁹⁹⁷ Rivayetin Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre, 'Ubâde b. Şâmit, İbn 'Abbâs, Şa'bi ve İbrâhîm en-Neħaî'den nakledilen versiyonları bulunmaktadır. Bkz. Suyûfî, *ed-Durru'l-Mensûr*, X, 175-176.

⁹⁹⁸ 20/Tâ Hâ: 14; Ayrıca *Ey Mūsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'im* 28/el-Kaşas: 30; Tora'da (*Moşe!*) *Ben babanın ilahı, Avram'ın ilahı, Yitshak'ın ilahı ve Yaakov'un ilahıyım...* Çıkış, 3: 6.

⁹⁹⁹ שמע ישראל: יהוה אלהינו יהוה אחד (*Dinle İsrail: Aşem Tanrımızdır, Aşem Bir'dir*) Tesniye, 6:4; Çalışmanın birinci bölümünde el-İhlâş suresi bağlamında değinilmiştir.

¹⁰⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Katsh, *Judaism in Islam*, s. 4-10.

¹⁰⁰¹ Katsh, *a.g.e.*, s. 8-9.

¹⁰⁰² Katsh, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁰⁰³ Katsh, *a.g.e.*, s. 12-13; el-Bakara ve Âlu 'İmrân surelerini incelediği *Judaism in Islam* kitabında Katsh, İslam ve Yahudilik arasındaki benzerliklerden yola çıkarak İslam'ın Yahudilik kaynaklı olduğunu, Kur'an'ın Yahudi kutsal metinlerinden alıntı yaptığını iddia etmektedir. Yahudilik ve İslam arasında, Tanrı'nın tek, ebedi, affedici, merhametli, yardımsever, yüce, her şeyi bilen oluşu gibi özelliklerinin aynılığı, ruhun ölümsüzlüğü inancı, insanın doğuştan günahkâr olduğunun reddi, Tanrı ile kul arasındaki araçların kabul edilmemesi, kişisel mesuliyet fikri gibi birçok temel din anlayışındaki benzerlikten başlayarak örnekler verir. Katsh kitabında el-Bakara ve Âlu 'İmrân surelerine ait Kur'an ayetleri ile bazen Tanah pasajları, bazen de Yahudi geleneğine ait Talmud gibi diğer kaynakların pasajları arasında benzerlik kurmaktadır.

olduğu iddiasına sahip oryantalistler bulunduğu gibi, bu iddiayı farklı yönleriyle tartışanlar da bulunmaktadır. Çalışmanın sınırlarını aştığından söz konusu iddia ve tartışmalara yer verilmemiştir.

Suyūṭī (ö.911/1505) en-Nisā' suresi tefsirinin girişinde Aḥmed b. Ḥanbel'in (ö.241/855) *Musned* ve Beyhaḳī'nin (ö.458/1066) *Şu'abu'l-İmān* eserlerinden aktardığına göre Hz. Peygamber "Bana Tevrat yerine¹⁰⁰⁴ yedi uzun sure (Seb'ut-Ṭıvāl) verildi." demiştir. Bunlar ayet sayısı yüz ve üzerinde olan surelerdir.¹⁰⁰⁵ Aynı kaynaktan gelen ve birbirini tasdik edip koruyarak takip eden vahiy zincirinin halkaları olarak Yahudilik ile İslam arasındaki benzerlik oldukça olağandır.

Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber bir dönem gündelik yaşamında da ehlu'l-kitāba uymayı tercih etmiştir. Örneğin saçına model verişi ile ilgili olarak İbn 'Abbās'tan (ö.68/687) şu rivayet aktarılmıştır: "Hz. Peygamber kendisine emir gelmemiş olan hususlarda ehlu'l-kitāba uymayı severdi. Örneğin ehlu'l-kitāb saçlarını salıp sarkıtırken müşrikler ortadan ikiye ayırırlardı. Hz. Peygamber saçını bir süre ehlu'l-kitābın yaptığı gibi yaparken, daha sonra Araplar gibi ortadan ikiye ayırdı."¹⁰⁰⁶ Hz. Peygamber'in çeşitli uygulamalarında Yahudilere uymaya çalışırken bir müddet sonra muhalefet etmeye başlaması, içinde bulunduğu dönemde yaşanan sosyal, siyasal durumun tespitiyle anlaşılabilir. Yahudilerle ilişkiler bağlamında gelen Kur'an ayetlerinin kronolojik seyrinin takibi bu durumu anlamayı kolaylaştırmaktadır. Bu husus, çalışmanın birinci bölümünde işlenmiştir. Mekke döneminin sonları ve özellikle

---

¹⁰⁰⁴ İlgili rivayetin dipnotunda "yerine" anlamındaki "مكان" kelimesinin aslında "مكارم" "asaletinde-değerinde" olduğu belirtilmiştir. Buna göre rivayet "bana Tevrat'ın değerinde yedi uzun süre verildi" anlamına gelmektedir.

¹⁰⁰⁵ Bkz. Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, IV, 207.

¹⁰⁰⁶ Buḥārī, *Libās*, 70; Müslim, *Feḳāil*, 90.

Medine'nin ilk yılında Hz. Peygamber Yahudileri kazanmaya çalışmış, Yahudilerin genel olarak bu olumlu tavra olumsuz karşılık vermeleri ve zarara yönelik girişimlerde bulunmaları neticesinde tavrını değiştirmek zorunda kalmıştır. Yahudilerin de içinde bulunduğu bir toplum/ümme oluşamayınca Müslüman toplumun yönetimde iktidar olduğu gibi toplumsal yaşamda da kendi kültürel iktidarını kurup sağlamlaştırması gerekmiştir.

2.2.2. Hz. Peygamber'in İsrailoğulları'na Ait Kıssalar Anlatması

Kur'an'ın yaklaşık dörtte birinden fazlasının önceki peygamberler ve onların ümmetleriyle ilgili anlatımları içeren kıssalardan oluştuğu belirtilmiştir. Hz. Muhammed ahabına zaman zaman bu Kur'an kıssalarını açan anlatıları aktardığı gibi, zaman zaman bazı konu ve olaylara üstü kapalı şekilde işaret eden ayetlerin tefsiri mahiyetinde örnek bazı kıssalar anlatmıştır. Hz. Peygamber'in toplum içinde dolaşımda olan bazı hikâye ve söylencelerden söz ettiği de olmuştur. 'Abdullâh b. 'Amr'dan (ö.65/684) Hz. Peygamber'in ahabına, farz namazlar dışında ara vermeksizin İsrailoğulları ve onların haberlerinden bahsettiği rivayet edilmiştir.¹⁰⁰⁷ Hz. Peygamber, geçmiş ümmet ve milletlerle ilgili kıssa anlattığı ve haber verdiği gibi, özel olarak da İsrailoğulları'ndan bazı kimseler hakkında faydalı, ibret verici ve şevki artırıcı kıssa ve haberleri ahabına anlatmıştır. Hadis kaynaklarının "Ehâdîsu'l-Enbiyâ", "Zuhd", "Birr" başta olmak üzere bazı bölümlerinde yer alan bu kıssa ve haberlerin bulunduğu hadisler genellikle oldukça uzundur.¹⁰⁰⁸ Hadis kaynaklarında yer alan bu kıssaların tefsirlerde, özellikle çalışmanın temel kaynaklarından olup kendinden önceki tefsirlerle birlikte hadis eserlerindeki anlatı ve yorumları nakleden Suyûti'nin *ed-Durru'l-Mensûr* adlı

¹⁰⁰⁷ Ebû Dâvûd, 'İlm 11; Aḥmed b. Ḥanbel, IV, 437, 444.

¹⁰⁰⁸ Hıdır, *a.g.e.*, s. 255; Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Cirit, *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları –Vaaz ve Kıssacılık-*, Çamlıca Yay., İstanbul 2002, s. 75-83.

eserinde yoğun olarak bulunduğu görülmektedir. Kur'an'da anlatılandan daha teferruatlı bir anlatıma sahip olan Hz. Mūsā ve Hıdır kıssası¹⁰⁰⁹, İsrailoğulları'ndan özürülü üç insanın ve Cüreyc isimli salih bir kimsenin hikâyeleri¹⁰¹⁰ buna örnek olarak verilebilir. Bu rivayetler ilgili ayetler çerçevesinde tefsirlerde de yerini almıştır. Örneğin, Hz. Ādem ve Hz. Hāvvā'ın yaratılışı¹⁰¹¹, Hz. Dāvūd'un imtihanı, hatası ve tövbesi¹⁰¹², Aşhābu'r-Raḳīm¹⁰¹³ ve İsrailoğulları'ndan iki kişi arasındaki borçlanma hadisesi¹⁰¹⁴ gibi birçok kıssa Hz. Peygamber'den nakledilmiştir. 'Abdullāh b. 'Umer'den (ö.73/693) aktarılan rivayete göre o, İsrailoğulları'ndan Kifl isimindeki adamla ilgili kıssayı Hz. Peygamber'den yedi kereden fazla işitmiştir.¹⁰¹⁵ Buna göre Hz. Peygamber, bu kıssaları yeri geldiğinde anlatmış, tekrar etmekten çekinmemiştir.

Yaratılışa, özelde Ādem ve Hāvvā'ın yaratılışına ilişkin nazil olan Kur'an ayetleri, bu ayetlerin erken döneme ait tefsirleri ile aynı kıssanın Tora pasajları ve tefsirleri, hatta Yahudilik öncesinde yer alış biçimleri, çalışmamız için açık veriler sunduğu halde, ele alınmamıştır. Zira bu konuda tefsir alanında karşılaştırmalı olarak yapılacak bir çalışma tezin hacmini zorlayacaktır.¹⁰¹⁶ Ayrıca bu konuda farklı disiplinler çerçevesinde yapılmış bazı çalışmalar bulunmaktadır.¹⁰¹⁷ Bu nedenle yalnızca Hz.

---

¹⁰⁰⁹ Buḥārī, 'İlm 17, Enbiyā' 27, Tefsir, el-Kehf: 60; Ṭaberī, *Tefsir*, XV, 324-329; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 174-181; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, IX, 575-627.

¹⁰¹⁰ Buḥārī, Enbiyā' 50.

¹⁰¹¹ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, I, 482-513; İbn Keşir, *Tefsir*, II, 206; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, s. 241-262, 279; Muḳātil, *Tefsir*, I, 96-98.

¹⁰¹² Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, XX, 74-75; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XII, 526-527, 538-544.

¹⁰¹³ Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, IX, 489-495.

¹⁰¹⁴ İbn Keşir, *Tefsir*, I, 723-724.

¹⁰¹⁵ Bkz. Tirmizī, *Şıfātu'l-Ḳıyāme* 15; Aḥmed b. Ḥanbel, II, 23.

¹⁰¹⁶ Konunun ileride müstakil bir çalışmada ele alınması düşünülmektedir.

¹⁰¹⁷ Örneğin bkz. M. Sait Şimşek, *Yaratılış Olayı*, Beyan Yay., İstanbul 1998; Salime Leyla Gürkan, "Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennet'ten Düşüş", ss. 1-48; Cengiz Batuk,

Peygamber'den nakledilen birkaç rivayet çerçevesinde konuya değinilecektir. Hz. Peygamber'den nakledilen hadislere göre Hz. Ādem Cuma günü,¹⁰¹⁸ dünyanın dört bir yanından alınmış topraklardan yaratılmış,¹⁰¹⁹ ardından kendisine ruh üflenmiş¹⁰²⁰ ve vefatı da Cuma günü gerçekleşmiştir.¹⁰²¹ Midraş anlatısına göre Tanrı yeryüzünün farklı coğrafyalarından (gövdesini Bâbil'den, başını İsrail'den...) toprak getirtmiş, getirttiği toprakları denizlerin suyuyla kararak Ādem'i inşa etmiştir. Tanrı Ādem'i bir tarafı erkek diğer tarafı dişi olmak üzere bir vücutta iki cins olarak yaratmıştır. Ayrıca toprak bir testi gibi uzanmakta olan Ādem'e ruhun neresinden üfleneceği tartışılmış ve nihayet burnundan üflenmesine karar verilmiştir.¹⁰²² Birçok kıssada olduğu gibi Müslümanların anlatılarını Yahudi anlatılarından farklılaştıran unsur kıssanın kendilerine ait değerlerle örülmesidir. Örneğin burada Ādem'in yaratıldığı topraklar İsrailoğulları'nın yaşadığı bölgelerden alınmış, en önemli organı olan başı için en kutsal bölge sayılan İsrail tercih edilmiştir. Müslüman anlatılarında Ādem'in inşası için yeryüzünün her yerinden hem temiz hem pis topraklar alındığı gibi Kâbe'nin yerinden de birer avuç toprak alınmıştır.¹⁰²³

Birkaç farklı kanaldan ve iki farklı metin içerisinde Ebū Hureyre'nin Hz. Peygamber'den aktardığı *خَلَقَ اللهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ... Allah Ādem'i kendi suretinde*

“Ādem ve Hāvva'nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Ādem ve Hāvva'nın Hayatı”, *GÜÇİFD* 5/10 (2006): 51-96; Cemal Ağırman, *Kadının Yaratılışı –İlgili Rivayetler Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım-*, Rağbet Yay., İstanbul, 2001.

¹⁰¹⁸ Müslim, Cum'a, 17-18; Ebū Dāvūd, Şalāt, 104.

¹⁰¹⁹ Tirmizî, Tefsîr, 3.

¹⁰²⁰ Tirmizî, Tefsîr, 95.

¹⁰²¹ Ebū Dāvūd, Şalāt, 104.

¹⁰²² Bkz. Weissman, *Midraş Bereşit*, s. 36-37, 44.

¹⁰²³ Bkz. Suyūfî, *Durr'ul-Mensûr*, I, 252.

yaratmıştır.¹⁰²⁴ hadisi Tora'da bulunan ...נעשה אדם בצלמנו כדמותנו... *Tanrı* “Görüntümüzde ve benzeyişimizde bir adam(insan) yapalım” dedi...¹⁰²⁵ pasuğuyla örtüşmektedir.¹⁰²⁶

Ḥavvā’'nın Ādem'in kaburgasından yaratıldığı bilgisi Hz. Peygamber ve müfessirlerin tümü tarafından genel kabul görmüş kadim bir bilgidir. Kur'an'ın هُوَ الَّذِي الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا ve خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا...¹⁰²⁷ ve خَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا...¹⁰²⁸ ayetlerindeki وَاحِدَةٍ ifadesi “Ādem”, خَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا ifadesi ise “Ādem'in kaburgasından eşi Ḥavvā’'yı yarattı” şeklinde tefsir edilmiştir ve Ādem'in eşine Ḥavvā’ ismi, ‘hayy’: hayat sahibi Ādem'den yaratıldığı için verilmiştir. Bu konuda farklı bir görüş yer almamaktadır.¹⁰²⁹

¹⁰²⁴ Buḥārī, Enbiyā' 1; İsti'zān 1; Muslim, Cennet 28; Birr 115; Aḥmed b. Ḥanbel, Musned, II, 244, 251, 434, 463, 519; Hadislerin tam metinleri ve yer aldığı diğer kaynaklar için bkz. Hüseyin Kahraman, “Suret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı Bir Tahlil Denemesi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, S. I:1, 2003, s. 55-59; hadis hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kahraman, a.g.m., ss. 51-70.

¹⁰²⁵ Tekvin, 1: 26.

¹⁰²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Tora ve Aftara*, I, 10-11.

¹⁰²⁷ 7/el-A'rāf: 189.

¹⁰²⁸ 4/en-Nisā': 1.

¹⁰²⁹ İbn 'Abbās, İbn 'Umer, Mucāhid, Katāde, Daḥḥāk, Suddī, Ebū Mālik, Muḳātil b. Ḥayyān, Muḳātil b. Suleymān ve İbn İshāk gibi müfessirlerden aktarılan rivayetler için bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, VI, 340-342; İbn Ebī Ḥatim, *Tefsir*, III, 852-853; Muḳātil, *Tefsir*, I, 355; İbn Keşir, *Tefsir*, II, 206; Suyūtī, *Durr'ul-Mensūr*, IV, 209; Tefsir rivayetlerinin az bir kısmında Ādem ve Ḥavvā’'nın yaratılışına ait bilginin Yahudilerden alındığı ifade edilmişken; çoğunda bilgi, kaynak verilmeksizin doğrudan aktarılmıştır. Örneğin İbn İshāk'tan; “Bize Ehli Tevrat olan Ehlul-Kitāb'tan ve diğer ilim sahiplerinden, İbn 'Abbās ve diğerlerinden ulaştığına göre; “Allah Ādem'in üzerine bir uyku çökertti (القى آدم السنة), sol yanındaki kaburgalarından birini alıp (ضلعا من اضلاعه من شقه الأيسر) yerini etle doldurdu, Allah kaburgasından eşi Ḥavvā’'yı yaratıp o'nda sükūn bulacağı bir kadın haline getirinceye kadar Ādem uyudu, uyanmadı. Sonra uyanıp sıçradığında yanındakini görünce şöyle dedi (rivayetin bu kısmında ‘iddia ettiklerine göre vallahu a'lem’ tabirini kullanmıştır): ‘etim, kanım, eşim’ dedi ve onunla sükūn buldu (فسكن اليها).” Ṭaberī, *Tefsir*, VI, 341-2; Ehli Tevrat, diğer ilim sahipleri ve İbn 'Abbās'tan alındığı belirtilen bu bilgi Tora'da Tekvin kitabının 2. babında açıkça geçmektedir: *Tanrı adamın derin bir bilinçsizlik durumuna düşmesini sağladı ve [adam] uyudu. [Tanrı, adamın] kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini etle kapadı. Tanrı, adamdan aldığı kaburga kemiğini bir kadın şeklinde inşa etti ve onu adama getirdi. Adam “şimdi bu, kanım ve canımdır (kemiğimden kemik, etimden ettir. Tekvin, 29: 14) İsmi Kadın (שׂא) olsun; çünkü adamdan (שׂא) alındı” dedi. Tekvin, 2: 21-23; Tora ve Aftara, I, 18; Bazı Yahudi hahamlar tarafından şöyle bir açıklama yapılmıştır: “Erkeğinkinin aksine, kadının vücudu topraktan alınmamıştır. Raşi'ye göre, Adam'dan alınan kısım, kaburga kemiği değil, vücudunun diğer cephesidir. Midraş, Adam'ın, tek vücutta iki cephe; iki kısım şeklinde yaratıldığını belirtir. Buna göre, Tanrı erkeğin bir cephesini ayırıp, bundan kadını inşa etmiştir.” *Tora ve Aftara*, I, 18; ayrıca bkz. Weissman, *Midraş Bereşit*, s. 44, 50; Bu yorum Tekvin kitabının birinci babında yer alan Elohist yaratılış metni ile uyumlu görünmektedir. Buna*

Kadının kaburga kemiğinden yaratıldığını belirten Hz. Peygamber'den iki farklı şekilde nakledilen rivayet Muḳātil (ö.150/767), Ṭaberī (ö.310/923) ve İbn Ebī Ḥātim (ö.327/938) tefsirlerinde bulunmazken; daha geç dönemde İbn Keşir (ö.774/1373) ve Suyūṭī (ö.911/1505) tefsirlerinde yer almaktadır. İbn Keşir ve Suyūṭī tefsirlerinde kadını zayıf ve eksik bulan, kısıtlayan ve ötekileştiren rivayet ve yorumların çoğalıp çeşitlendiği söylenebilir. Örneğin İbn Keşir tefsirinde söz konusu rivayet “sahih bir hadiste şöyle buyrulur” şeklinde takdim edilmiştir:

Muhakkak ki kadın kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri kısmı üst tarafıdır. Eğer onu düzeltmeye kalkarsan kırarsın. Eğer ondan faydalanacaksan eğri olarak faydalanabilirsin (وَإِنْ اسْتَمْتَعْتَ بِهَا اسْتَمْتَعْتَ بِهَا وَفِيهَا)¹⁰³⁰ (عوج).

Suyūṭī'nin el-Bakara suresi 35. ayetin tefsirinde Buḥārī (ö.256/870) ve Muslim'den (ö.261/875) aktardığı son cümlesi farklı olan rivayet Ebū Hureyre (ö.58/678) tarafından Hz. Peygamber'den nakledilmiştir:

Kadınlar hakkında birbirinize hayır tavsiye edin. Kadın, kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri bölgesi ise, en üst tarafıdır. Onu doğrultmak istersen kırarsın. Eğer öylece bırakırsan eğri kalır. Kadınlar hakkında birbirinize hayır tavsiye edin.¹⁰³¹

Ḥavvā'nın Ādem'in kaburgasından yaratıldığına dair kadim anlatının¹⁰³² Hz. Peygamber tarafından kullanıldığı gibi erken dönem müfessirlerinin tamamı tarafından da kullanıldığı görülmüştür.

---

karşın Pirke D. Eliezer'in Allah'ın kadını Ādem'in kaburgasından yarattığını, kaburganın vücudun en gizli kısmı olması dolayısıyla ona iyi ahlaklı olmanın öğretilmiş olduğunu söylediği bildirilmiştir. *Midraş Bereşit*, s. 50.

¹⁰³⁰ İbn Keşir, *Tefsir*, II, 206.

¹⁰³¹ Suyūṭī, *Durr'ul-Menşūr*, I, 279; Hz. Peygamber'den farklı versiyonlarıyla nakledilen bu hadis ve tahlili ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ağırman, *Kadının Yaratılışı –İlgili Rivayetler Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım*.

¹⁰³² “Tekvin'de Ādem'in eşi olarak tanımlanan Ḥavvā', tarihçiler tarafından Hitit Fırtına Tanrısının eşi olan ve bir aslanın sırtına çıplak binen, aynı şekilde Yunanlılar arasında da Herakles'in eşi Hebe olarak bilinen Tanrıça Heba ile özdeşleştirilir. Tell Amarna döneminde (M.Ö. 14. yüzyıl) Kudüslü bir prens kendisine “Ḥavvā'nın hizmetçisi” anlamına gelen Abdu-Heba ismini vermiştir... Yunan Mitolojisinin

Hiz. Peygamber'in Kur'an harici anlattığı bazı kıssalar, Kur'an'da geçen kıssalar gibi, "şer'u men kablena çerçevesinde", kendilerinden hukuki sonuçların elde edildiği birer ölçü olabirmiştir. Örneğin Hiz. Peygamber'in borçlanma ayeti olarak bilinen el-Bakara suresi 282. ayetle bağlantılı olarak anlattığı İsrailoğulları'ndan biri diğereine borçlanan iki kişinin arasında geçen olay, borçta vade, deniz ticareti, deniz yolculuğu, borçlanmada şahid ve kefil istemenin cevazı gibi meseleler için istidlal kaynağı olabirmiştir.¹⁰³³ El-Bakara suresi 58. ayet Hiz. Peygamber'in kıssa içinde anlamı kapalı bazı ifadeleri geçmişe ait bilgilerle tefsir edişine örnek verilebilir:

وَأَدْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ
وَاسْتَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ Hani, "şu memlekete"¹⁰³⁴ girin. Orada dilediğiniz gibi, bol bol yiyin. Kapısından secde ederek girin¹⁰³⁵ ve "hıttā"¹⁰³⁶ deyin ki biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlere ise daha fazlasını vereceğiz, demiştik.¹⁰³⁷

ana temalarından biri kadınların aşamalı olarak kutsal varlıklardan menkul eşyalara indirgenmesi şeklindedir. Aynı şekilde Yahve de Havvā'yı 'İnsanlığın (cennetten) Düşüşü'ne neden olmakla cezalandırmış ve Havvā'nın esas Tanrısallığının -Havvā'nın "Yaşayan Her Şeyin Annesi" unvanı Tekvin'de hala bulunmaktadır- gizlenmesi için de mitologlar onu, Ādem'in kaburgasından yaratılışıyla betimlemişlerdir. Görüldüğü kadarıyla söz konusu söylence hem 'kaburga' hem 'tökeleme-sendeleme (yanığı)' anlamına gelen *tsela* kelimesine dayandırılmıştır." Graves-Patai, *İbrani Mitleri*, s. 24, 27; "kaburga" kelimesi İbranice ve Arapça'da küçük bir ses farkıyla aynıdır: ضلع = ضلع.

¹⁰³³ İbn Keşir bu ayette belirtilen borçlanmanın yazılması vucûbiyetinin 283. ayetle neshedildiği görüşünü belirtirken delil olarak Ebū Hureyre'nin Hiz. Peygamber'in dilinden naklettiği bu İsrā'îl hikâyesini İmam Ahmed'den aktarmıştır. Rivayet özetle şöyledir: İsrailoğulları'ndan iki kişi arasında Allah'ı şahit ve kefil gösterme yoluyla bir borçlanma gerçekleşmiştir. Borçlu söz verdiği tarihlerde alacaklının yaşadığı yere gidemeyecek durumdadır, borcunu bir odun parçasının içine yerleştirerek denize atmış ve bu odun mucizevi şekilde alacaklının eline geçmiştir. İbn Keşir hadisin isnâdının sahih olduğunu ve Buḥārî'nin muhtelif sahih tarihlerle yedi ayrı yerde rivayet ettiğini belirtmiştir. İbn Keşir, *Tefsir*, I, 723-724; Ekrem Buğra İkinci, *İslam Hukuku ve Önceki Şeriatler*, s. 334-335; "şer'u men kablenā" çerçevesinde delil olarak kullanılan Kur'an'da yer alan yahut Hiz. Peygamber'den nakledilen geçmiş toplumlara ait hikâyeler ve onlardan elde edilen hukuki deliller (istidlaller) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İkinci, *a.g.e.*, s. 289-355.

¹⁰³⁴ İbn 'Abbās ve Kātāde'ye göre Beytu'l-Makdis (Kudüs), İbn Zeyd'e göre Beytu'l-Makdis'in bir köyü olan Eriha'dır. Taberî, *Tefsir*, I, 712, 713, 714; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 117; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensür*, I, 377.

¹⁰³⁵ İbn 'Abbās, İbn Mes'ud, 'İkrime ve Mucâhid kapıdan "başlarınızı eğerek/eğilerek girin" şeklinde yorumlamışlardır. Taberî, *Tefsir*, I, 714, 725-726; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 117, 119; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensür*, I, 377-378.

¹⁰³⁶ İbn 'Abbās ve diğere müfessirlerden " "bizi bağışla", 'bu haktır', 'lā ilāhe illallāh' deyin" anlamında olduğu nakledilmiştir. Taberî, *Tefsir*, I, 714, 716, 718, 725; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 117-119; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensür*, I, 377-379.

¹⁰³⁷ 2/el-Bakara: 58.

Ebū Hureyre'den (ö.58/678) nakledildiğine göre Hz. Peygamber İsrailoğulları kendilerine verilen bu emri uygulamak yerine, arkaları üzerinde sürünerek girmişler ve “*hıttā*” yerine “*hıntā/ħabbe*” (buğday/tane) demişler, böylece el-Bakara suresi 59. ayette ifade edildiği gibi ... *فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ...*¹⁰³⁸ *sözü kendilerine söylenenden başka şekle sokmuşlardır...*¹⁰³⁸ Kātāde bu ifadeyi “Allah’a karşı küstahlık edip kendilerine verilen emri yerine getirmemeleri” şeklinde yorumlamıştır.¹⁰³⁹ Modern dönemde Tevrat’ın tahtırifine delil gösterilen ayetlerden biri olan bu ayetin ilk dönemde böyle bir anlam taşımadığı, diğer örneklerde olduğu gibi, İsrailoğulları’nın emirleri yerine getirmeyerek, uygulamada tahtırif yaptıkları anlaşılmaktadır.

Geçmiş peygamberler ve toplulukları ile ilgili Kur’an’daki anlatılar ve Hz. Peygamber’in ehlu’l-kitābtan şahsen aktarımda bulunması, Kur’an’ın köklü bir geleneğin takipçisi olduğunu, semavi kitaplar silsilesinin son halkası olduğunu gösterir. İsmail Kara’nın deyişiyle bu “İslam’ın kendinden önceki dinlerle olan normal ve tabii irtibatı”dır.¹⁰⁴⁰

2.2.3. Ehlu’l-kitāb’tan Nakletme Konusunda Hz. Peygamber’den Aktarılan Hadisler

Ehlu’l-kitāb’tan nakletme konusu, özellikle “*isrā’iliyyāt*” kavramının kullanılmaya başlandığı dönemden itibaren, Hz. Peygamber’in bu konudaki uygulamaları ve anlatımlarından ziyade ehlu’l-kitābtan nakilde bulunmaya izin veren yahut yasaklayan

---

¹⁰³⁸ Taberī, *Tefsir*, I, 724; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 117, 119; Suyūti, *ed-Durru’l-Mensūr*, I, 380; Buḥārī, *Enbiyā’* 27.

¹⁰³⁹ Suyūti, *ed-Durru’l-Mensūr*, I, 379.

¹⁰⁴⁰ Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, Dergâh, İstanbul, 2011, s. 97; Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyyat Eleştirisi*, s. 136.

hadisler üzerinden ele alınmıştır. Bu konuda Hz. Peygamber'den aktarılan hadisler, geç dönemlere ait bazı çalışmalarda, yasaklayan, izin veren ve sükût edilmesini öneren hadisler olarak üç grupta değerlendirilmişse de naklin yasaklığına dair doğrudan Hz. Peygamber'den aktarılan hadisçiler tarafından sahih olduğu belirtilen bir hadis bulunmamaktadır. Bu kategorinin, “isrâ’îliyyât” kavramına özellikle modern dönemde pejoratif bir anlam yüklenmesinin zorlayıcı etkisiyle oluşturulduğu düşünülmektedir.¹⁰⁴¹ Konuyla ilgili hadis rivayetleri kısaca değerlendirilecektir. Ebû Hureyre’den (ö.58/678) nakledilen;

Ehlu'l-kitâb Tevrat'ı İbranice okuyup Müslümanlar için Arapça olarak açıklıyorlardı. Bunun üzerine Rasûlullah (as), “ehlu'l-kitâbı ne doğrulayın ne de yalanlayın; ‘Allah’a ve bize indirilene iman ettik deyin”¹⁰⁴² buyurdu.¹⁰⁴³

Hadisin sonunda el-‘Ankebût suresi 46. ayetin **وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأَنْزَلَ إِلَيْكُمُ وَالْهَنَا وَالْهَكْمُ** ...biz, bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir. Biz sadece O’na teslim olmuş kimseleriz deyin¹⁰⁴⁴ kısmını zikreden Taberî (ö.310/923) ve İbn Ebî Hâtim (ö.327/938), hadisi aynı ayetin tefsirinde

¹⁰⁴¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kaya, *a.g.e.*, s. 123-140; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 218-224, 237-253; Döner, *Tefsirde İsrâîliyyâtın Kaynak ve Bilgi Değeri*, s. 71-71-79; Veysel Özdemir, “İsrâîliyyât Türü Rivayetlerin Hükümünü Belirleme Açısından ‘Ve Haddisû an Benî İsrâîle ve Lâ Harace...’ Hadisi Hakkında Bir Değerlendirme”, *FFÜFD* 13/2 (2008): 307-325; M. J. Kister, “Haddithû ‘an banî İsrâ’îla wa-lâ haraja”, *Israel Oriental Studies*, II, Tel Aviv University, 1972; ss. 215-239; krş. “İsrailoğulları’ndan Nakilde Bulunma Meselesi”, trc. Cemal Ağırman, *CÜFD*, c. 5, S. 1, 2001 Sivas, ss. 125-153; Müsâid b. Suleymân et-Tayyar, “Tefsirde İsrâîliyyâta Farklı Bir Yaklaşım”, trc. Mesut Kaya, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, yıl: 13, S. 1, 2013, ss. 199-213; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, İstanbul: Beyan Yayınları, tsz., s. 46-60; M. Hüseyin Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrâîliyyât*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007, s. 64-68.

¹⁰⁴² 2/el-Bakara: 136.

¹⁰⁴³ Buḥārî, Tefsîr 1: 11 (“Allah’a ve bize indirilene inandık deyin” (3/Âlu ‘İmrân: 84) başlığı altında); Şehâdât 29 (“Müşriklerin şahit tutulmaması” başlığı altında); İ’tisâm 25 (“ehlu'l-kitâba hiçbir şey sorulmaması” başlığı altında); Tevhîd 51 (“Tevrat’ın ve diğer ilâhî kaynaklı kitapların Arapça tefsirinin cevaz sınırı” başlığı altında); İncelenen çalışmalar arasında bazıları bu hadisi Ehlu'l-kitâb bilgilerinin (isrâ’îliyyât) nakledilmesini yasaklayan hadisler başlığı altında değerlendirmiştir: Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s. 46; Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrâîliyyât*, s. 64; Özdemir; “İsrâîliyyât Türü Rivayetlerin Hükümünü Belirleme Açısından ‘Ve Haddisû an Benî İsrâîle ve Lâ Harace...’ Hadisi Hakkında Bir Değerlendirme”, s. 309-310.

¹⁰⁴⁴ Ayetin tamamı şöyledir: **وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأَنْزَلَ** ...biz, bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir. Biz sadece O’na teslim olmuş kimseleriz.” 29/el-‘Ankebût: 46.

vermişlerdir.¹⁰⁴⁵ Tefsirlerin yanı sıra hadisin bağlamına ışık tutan başka bir hadis bulunmaktadır:

Ensar'dan bir Müslüman ile bir Yahudi Hz. Peygamber'le oturdukları bir sırada yanlarından bir cenaze geçer. Bunun üzerine Yahudi "Ey Muhammed! Bu cenaze konuşur mu?" diye sorar. Hz. Peygamber "Allah bilir" karşılığını verir. Yahudi "Bu cenaze konuşur" deyince, Hz. Peygamber "ehlu'l-kitâbın size bildirdiklerini ne tasdik edin ne tekzip edin. Siz 'Allah'a ve elçilerine iman ettik' deyin. Böylece ehlu'l-kitâbın aktardığı bilgi asılsızsa tasdik etmemiş, doğrusa yalanlamamış olursunuz" buyurmuştur.¹⁰⁴⁶

Buna göre bu hadislerde ehlu'l-kitâb ile kastedilen Medine ve çevresinde yaşayan Yahudilerdir. Ebū Hureyre'den (ö.58/678) nakledilen bu hadisin metni ve bağlamından ehlu'l-kitâbtan nakilde bulunmanın yasaklığına dair bir delil çıkarılması mümkün görünmemektedir. Bu hadisin ehlu'l-kitâbtan gelen doğruluk veya yanlışlığı teyid edilemeyen haberlere karşı sükût edilmesi gerekenler kategorisinde değerlendirilmesi uygun olacaktır. Yine özellikle modern dönemde ehlu'l-kitâbtan naklin yasak olduğu görüşü altında Hz. Ömer'e atfedilen bir rivayet zikredilmiştir.¹⁰⁴⁷ 'Abdullāh b. Şābit'ten bildirildiğine göre Hz. Ömer Hz. Peygamber'e gelip: "Yâ Rasûlallah! Ben Kurayza'dan bir kardeşime uğradım. O bana Tevrat'tan veciz sözler yazdı. Onları sana göstereyim mi?" deyince Hz. Peygamber'in yüzü değişmiş, bunun üzerine Hz. Ömer: "Biz Rab olarak Allah'tan, din olarak İslam'dan, peygamber olarak da Muhammed'den razıyız" demiştir. Böylece Hz. Peygamber rahatlamış ve "Muhammed'in nefsi elinde olana yemin olsun, eğer Mūsā aranızda olsaydı da siz ona tabi olsaydınız dalalete düşmüş olurdunuz. Ümmetlerden benim payım siz, peygamberlerden de sizin payınız benim"

¹⁰⁴⁵ Taberî, *Tefsir*, XVIII, 422; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, IX, 3070; Suyûfî de hadisi Buḥārî, Taberî, İbn Ebî Hâtim, Nesâî, İbn Merdûye ve Beyhaḳî'den bu ayetle birlikte aktarmıştır. Bkz. Suyûfî, *ed-Durru'l-Mensûr*, XI, 559.

¹⁰⁴⁶ Ebū Dāvūd, 'İlm 2; Aḫmed b. Ḥanbel, *Musned*, II, 136; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 221-222; Döner, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁰⁴⁷ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s. 46; Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrâiliyyât*, s. 65.

buyurmuştur.¹⁰⁴⁸ Medine Yahudileri ile onları “kardeşim” olarak niteleyecek kadar yakınlığı bulunan Hz. Ömer’in Yahudilerden nakilde bulunma konusundaki yaklaşımı bir sonraki başlık altında ele alınacaktır. Benzeri bir rivayet Hz. Hafsa (ö.45/665) ile ilgili olarak Zuhri’den (ö. (ö.124/742) nakledilmiştir. Hafsa, üzerinde Yûsuf’un kıssalarından bir kıssa yazılı olan bir omuz kemiğiyle Hz. Peygamber’in yanına gelip onu okumaya başlamış, Hz. Peygamber’in yüzü yine değişmiş ve Hafsa’ya “canım elinde olana yemin olsun ki, ben aranızda iken Yûsuf gelse ve siz beni bırakıp ona tabi olsanız sapıklığa düşmüş olursunuz” demiştir.¹⁰⁴⁹ Hz. Ömer’den, Hz. Peygamber’e Tevrat’ı öğrenmenin hükmünü sorduğu, onun “Tevrat’ı öğrenme ama ona iman et, size indirileni öğrenip ona iman edin” dediği rivayet edilmiştir.¹⁰⁵⁰ Hasan el-Başri’nin (ö.110/728) bildirdiğine göre Hz. Ömer Hz. Peygamber’e “Ya Rasûlallah! Ehlu’l-kitâb bize öyle şeyler anlatıyor ki anlattıkları kalplerimize işledi. Onların anlattıklarını yazmak istedik” dediğinde Hz. Peygamber “Ey Hattâb’ın oğlu! Siz de Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi şaşkınlığa mı düştünüz? Muhammed’in canı elinde olana yemin olsun ki ben size temiz ve ak bir dinle geldim. Bana Allah kelamının tamamı verildi. Bana söz sade ve özlü verildi” demiştir.¹⁰⁵¹ Bir rivayette Yahya b. Ca’de’den (ö. 81-90/700-708) aktarıldığına göre Müslümanlardan bazıları Yahudilerden işittikleri bazı kutsal metinlerle Hz. Peygamber’e gelmişler; Yahya b. Ca’de’nin Ebû Hureyre’den (ö.58/678) aktardığı diğer rivayete göre şahâbeden bazıları Tevrat’tan yazılar yazmakta olduklarını Hz. Peygamber’e bildirmişlerdir. Bu iki rivayete göre de Hz. Peygamber kendisine

---

¹⁰⁴⁸ Suyûti, *ed-Durru’l-Mensûr*, III, 648; rivayetin diğer versiyonları için bkz. Suyûti, *ed-Durru’l-Mensûr*, XI, 564-565; Hz. Ömer’le Hz. Peygamber arasında geçen bu rivayetlerin muhakkik tarafından isnâdının zayıf olduğu belirtilmiştir; rivayet üç versiyonla gelmiştir ve her versiyonunda senedinde zayıf olan birkaç râvînin bulunduğu belirtilmiştir. Bkz. Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrâiliyyât*, s. 65; Rivayetle ilgili yorumlar için bkz. Kister, “Haddithû ‘an banî İsrâ’îla wa-lâ haraja”, s. 234-235; krş. Kister, “İsrailoğulları’ndan Nakilde Bulunma Meselesi”, s. 144-145; Döner, *Tefsirde İsrâiliyyâtın Kaynak ve Bilgi Değeri*, s. 77-78.

¹⁰⁴⁹ Suyûti, *ed-Durru’l-Mensûr*, XI, 563.

¹⁰⁵⁰ Suyûti, *ed-Durru’l-Mensûr*, XI, 565.

¹⁰⁵¹ Suyûti, *ed-Durru’l-Mensûr*, a.y.

gelenlere, peygamberlerinin getirdiğinden yüz çevirip başka peygamberlerin kitabına yönelenlerin sapıklığa düşmüş olacaklarını söylemiş ve “kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi? Şüphesiz bunda inanan bir kavim için bir rahmet ve bir öğüt vardır.”¹⁰⁵² ayeti nazil olmuştur.¹⁰⁵³ Hz. Peygamber’in ehlu’l-kitābtan nakletmeyi hoş görmediğini belirten yukarıdaki rivayetler gibi isnādı zayıf bulunan bir diğer rivayet Cābir b. ‘Abdillāh’tan (ö.78/697) aktarılmıştır. Hz. Peygamber “ehlu’l-kitāba hiçbir şey sormayın. Çünkü onlar kendileri dalalette düşmüş iken sizi hidayete erdiremezler. Aksi takdirde ya batıl olan bir şeye inanacak veya hak olan bir şeyi yalanlayacaksınız. Vallahi! Mūsā aranızda bulunacak olsaydı ona bana tabi olmasından başka bir şey helal olmazdı.” demiştir. Bu hadisler sonraki dönemlerde telif edilmeye çalışılmıştır. Örneğin İbn Hacer (ö.852/1448) tarafından *ehlu’l-kitāba hiçbir şey sormayın* ile *ehlu’l-kitābı ne doğrulayın ne de yalanlayın* hadisleri arasında çelişki bulunmadığı, sorma nehyinin hakkında nass bulunmayan meselelerle ilgili olduğu söylenmiştir. Böyle bir mesele hakkında ehlu’l-kitāba başvurmak yerine nazar ve istidlal imkânlarının kullanılacağı belirtilmiş, İslam şeriatınca onaylanan geçmiş milletlere ait haberler hakkında ise ehlu’l-kitāba soru yöneltmenin yasak kapsamında olmadığı ifade edilmiştir.¹⁰⁵⁴ Cābir’den nakledilen yasaklayıcı kategorideki hadis ile aşağıda ele alınan izin veren hadisi telif eden hadis Zeyd b. Eslem’den (ö.136/754) aktarılmıştır. Şahābe ismi zikretmeksizin Zeyd’den rivayet edilen bu hadise göre Hz. Peygamber;

‘Ehlu’l-kitāba hiçbir şey sormayınız. Onlar kendileri sapmışlarken sizi doğruya götüremezler’ demiş, şahābe, ‘Ey Allah’ın elçisi, İsrailoğulları ile

---

¹⁰⁵² 29/el-‘Ankebūt: 51.

¹⁰⁵³ Taberī, *Tefsir*, XVIII, 429; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, IX, 3072-3073; Suyūtī, *ed-Durru’l-Mensūr*, XI, 562-563.

¹⁰⁵⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bārī şerhu saḥīhi’l-Buḥārī*, tsh. ve thk. Muḥammed Fu‘ād ‘Abdulbākī ‘Abdullāh b. Bāz, *Dāru’l-M‘arifē*, H.1379, XIII, 334; Suyūtī, *ed-Durru’l-Mensūr*, III, 649; Bkz. Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 219-220.

ilgili olayları nakledebilir miyiz?’ diye sormuş, Hz. Peygamber, ‘Nakledin, bunda bir sakınca yoktur’ cevabını vermiştir.¹⁰⁵⁵

Buna göre İslam âlimleri din-inanç konularında ehlu’l-kitāba soru yöneltilemeyeceği, fakat onlardan kıssa ve öğüt tarzındaki anlatıların nakledilebileceğini söylemişlerdir.¹⁰⁵⁶

“Sorma” ile “onaylama” farklı fiiller olduğundan aralarında bir telife ihtiyaç olduğu düşünülmemektedir. Ayrıca ayetler gibi özellikle hadislerin de doğru anlaşılabilmesi söylendikleri bağlamlar içerisinde değerlendirilmesine bağlıdır. Bu noktada Medine sürecinin, özellikle Yahudilerin Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı değişen tutumlarının dikkate alınması gerekmektedir. Genel bir “sorma” yasağından söz etmek mümkün değildir. Zira Kur’an’da ehlu’l-kitāba sormayı emreden birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetlere tefsirleriyle birlikte bölümün ilk kısmında değinilmiştir.

Erken ve klasik dönemde ehlu’l-kitābtan nakilde bulunmanın caiz olduğu görüşü baskın olmuş ve çok miktarda nakilde bulunulmuştur. Bu tutum üzerinde yukarıda zikredildiği gibi Kur’an ayetlerinin yanı sıra Hz. Peygamber’in bizzat uygulamaları ve nakle izin veren sözleri etkili olmuştur denebilir. ‘Abdullāh b. ‘Amr (ö.65/684), Ebū Hureyre (ö.58/678) ve Cābir b. ‘Abdillāh’tan (ö.78/697) farklı şarīhlerle nakledilmiş olan, sonraki dönemlerde ehlu’l-kitābtan nakilde bulunmaya izin veren hadisler kategorisinde değerlendirilen ...حدثوا عن بني إسرائيل و لا حرج... “İsrailoğulları’ndan nakledin (bunda) bir sakınca yoktur...” ifadeleriyle çeşitli çalışmalara konu olmuş¹⁰⁵⁷ hadise de

¹⁰⁵⁵ Abdurrazzāk, *Muşannaḥ*, VI, 110; X, 311.

¹⁰⁵⁶ Kaya, *a.g.e.*, s. 134-137; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 220-221; Kister, “Haddithû ‘an banî İsrâ’ıla wa-lâ haraja”, s. 219; krş. Kister, “İsrailoğulları’ndan Nakilde Bulunma Meselesi”, s. 130; Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrâiliyyât*, s. 78-82.

¹⁰⁵⁷ Bkz. Kister, “Haddithû ‘an banî İsrâ’ıla wa-lâ haraja”, ss. 215-239; Kister, “İsrailoğulları’ndan Nakilde Bulunma Meselesi”, trc. Cemal Ağırman, ss. 125-153; Özdemir, “İsrâiliyyât Türü Rivayetlerin Hükümünü Belirleme Açısından ‘Ve Haddisû an Benî İsrâile ve Lâ Harace...’ Hadisi Hakkında Bir Değerlendirme”, ss. 307-325; eṭ-Ṭayyar, “Tefsirde İsrâiliyyâta Farklı Bir Yaklaşım”, trc. Mesut Kaya, ss. 199-213; Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyyat Eleştirisi*, s. 131-135.

kısaca değinilecektir. Hadis, Buhārī (ö.256/870), Ebu Dāvūd (ö. 275/889), Tirmizī (ö. 279/892), Aḥmed b. Ḥanbel (ö.241/855), Dārimī (ö. 255/869), Abdurrazzāk (ö.211/826), İbn Ḥibbān (ö.354/965) ve İmam Şāfi‘ī’nin (ö.204/820) eserlerinde nakledilmiştir.¹⁰⁵⁸ ‘Abdullāh b. ‘Amr(ö.65/684) Hz. Peygamber’in; *Benden bir ayet de olsa tebliğ ediniz. İsrailoğulları’ndan da haber vermenizde bir sakınca yoktur. Kim bile bile bana yalan isnat ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın*; Ebū Hureyre (ö.58/678), *İsrailoğulları’ndan da haber vermenizde bir sakınca yoktur*; Cābir b. ‘Abdillāh (ö.78/697) ise *İsrailoğulları’ndan haber veriniz, çünkü onlarda bir takım hayreti mûcip (ibret verici) şeyler vardır* dediğini nakletmişlerdir.¹⁰⁵⁹ Şāfi‘ī (ö.204/820), bu hadise göre Hz. Peygamber’in kendisine yalan isnat edilmesine izin vermediği gibi İsrailoğulları’na da asılsız bilgi ve rivayetlerin isnat edilip yakıştırılmasına izin vermediğini söylemiştir. Bununla birlikte yalancı olup olmadığı bilinmeyen kimseler aracılığıyla İsrailoğulları’ndan rivayette bulunan kişilerin anlattıklarını kabul etmenin mubah olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶⁰

Erken dönem sonrası âlimlerden Ḥaṭṭābī (ö.388/998), Ebu Bekr İbnu’l-‘Arabī (ö.543/1148), İbnu’l-Eṣṣīr (ö.606/1210), İbn Teymiyye (ö.728/1328) ve İbn Ḥacer (ö.852/1448) de hadislere dayanarak ehlu’l-kitābtan nakilde bulunmanın caiz olduğunu söylemişlerdir.¹⁰⁶¹ Son yüzyıl Batılı bilim insanlarından Goldziher ve M. Watt hadis

---

¹⁰⁵⁸ Bkz. Buhārī, el-Enbiyā’ 50; Ebu Dāvūd, ‘İlm 11; Tirmizī, ‘İlm 13; İbn Hanbel, *Musned*, III, 46; Hadisin tüm versiyonları ve kaynakları için bkz. Özdemir, “İsrâiliyyât Türü Rivayetlerin Hükümünü Belirleme Açısından ‘Ve Haddisü an Benî İsrâile ve Lâ Harace...’ Hadisi Hakkında Bir Değerlendirme”, s. 313-323.

¹⁰⁵⁹ Rivayetlerin sened ve metin tenkidi için bkz. Özdemir, “İsrâiliyyât Türü Rivayetlerin Hükümünü Belirleme Açısından ‘Ve Haddisü an Benî İsrâile ve Lâ Harace...’ Hadisi Hakkında Bir Değerlendirme”, s. 313-323.

¹⁰⁶⁰ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 241.

¹⁰⁶¹ İbnu’l-‘Arabī, *Aḥkāmü’l-Ḳur’ān*, thk. Muḥammed ‘Abdulkādir ‘Aṭā. Beyrūt: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1990; II, 355; İbn Ḥacer, *Fethu’l-Bārī*, VI, 499; Bu âlimlere göre caiz oluş keyfiyeti için bkz. Kaya, *a.g.e.*, 131-132.

üzerinde yorum yapmış, M. J. Kister ise hadisle ilgili müstakil bir çalışma ortaya koymuştur. Goldziher bu hadisin II. yüzyıl İslam âlimleri arasında Yahudilerden nakilde bulunma konusunda gerçekleşen tartışmalarda delil olduğunu belirtirken¹⁰⁶²; Watt, hadisin Müslümanlara işittikleri konularda tarafsız bir yaklaşım içinde olmalarını tavsiye ettiğini söylemiştir.¹⁰⁶³ Kister, hadisle ortaya konan formülün bir uzlaşma havası yaratıp Yahudi ve Hıristiyan rivayetlerinin nakline imkân verdiğini ifade etmiştir. “İsrailoğulları’ndan nakledin” sözü ile izin verilen bu gelenek, tefsir, züht ve âdâb literatüründe bolca yansıtılmış ve bu rivayetler İslam literatürünün bir parçası haline gelmiştir.¹⁰⁶⁴

Selefin niçin israiliyata ihtiyaç duyduğu sorusunun cevabı üzerinde duran Kaya, hadisin “...çünkü onlarda bir takım hayreti mûcip (ibret verici) şeyler vardır” versiyonu üzerinden Tahāvī (ö.321/933), Mu‘āfā b. Zekeriyā (ö.390/1000), İbn Hacer (ö.852/1448) ve ‘Alkamī’nin (ö.969/1561) yorumlarını aktarmıştır. Bu yorumlara dayanarak Kaya, selevin aktarılan olayların doğruluğuna ve yanlışlığına bakmaksızın, insanların eğitiminde oynadığı rolü de dikkate alarak, ortak kaynaktan gelen vahiy ve peygamberler ile onların ümmetlerine ait bilgilerin zayi olmaması için gayret gösterdiklerini belirtmiştir. Ona göre bu meseleye “merak duygusu”ndan¹⁰⁶⁵ öte, “epistemolojik bir gereksinim” olarak bakmak daha doğru bir yaklaşımdır. Zira

---

¹⁰⁶² Kister, “Haddithû ‘an banî İsrâ’ila wa-lâ haraja”, s. 215; krş. Kister, “İsrailoğulları’ndan Nakilde Bulunma Meselesi”, s. 126.

¹⁰⁶³ Albayrak, “Re-evaluating the Notion of Isra’iliyyat”, *DEÜİFD*, S. 13-14, İzmir 2001, s. 73.

¹⁰⁶⁴ Kister, “Haddithû ‘an banî İsrâ’ila wa-lâ haraja”, s. 239; krş. Kister, “İsrailoğulları’ndan Nakilde Bulunma Meselesi”, s. 148.

¹⁰⁶⁵ Bu konuda İbn Haldûn şu açıklamayı yapmıştır: “Araplar kitap ve ilim ehli değillerdi; genellikle bedevi bir tabiata sahip olup ummîydiler, okuma yazma bilmezlerdi. Kâinatın sebepleri, yaratılışın başlangıcı, varlığın sırları gibi konularda insan tabiatının öğrenmeyi istediği hususlardan bir şeyi bilmeyi arzu ettikleri zaman, gider onları kendilerinden önceki ehlu’l-kitâba sorarlar ve onların bilgilerinden istifade ederlerdi.” İbn Haldûn, *Mukaddime*, trc. Halil Kendir, Yeni Şafak, İstanbul 2004, II, 614-615; Kaya, *a.g.e.*, s. 137.

başlangıçta Kur'an'ın özlü ifadelerini açıklamak üzere girişilen bu faaliyet, zamanla daha geniş alanları kapsayacak bir boyuta ulaşmıştır. Örneğin, mevā'ız kitaplarında yer alan bilgilerin, sadece tefsir amaçlı olmadığı; daha çok hadis kitaplarında "riḳāḳ" olarak isimlendirilen züht ve takva eğitimine yönelik olduğu görülür. Tarih yazıcılığında kullanılan malzemeleri de bu şekilde değerlendirmek mümkündür. Müslümanlar İslam öncesi döneme ait bir tarih yazımı yaparken, ehlu'l-kitābın sahip olduğu bilgilerden istifade etmişlerdir.¹⁰⁶⁶ Kister da doğruluğu bilinsin bilinmesin İsrailoğulları ile ilgili kıssa ve bilgilerin nakledilme izninin arkasındaki motivasyonun, bu kıssa ve rivayetlerin nakledilmemesi halinde hikmetin kaybolacağı, geçmiş peygamberler ve milletlerle ilgili bilgilerin bilinmeyeceği endişesi olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶⁷ İbn Hacer, bu hadisten önce Hz. Peygamber'in İsrailoğulları'ndan nakilde bulunup onların kitaplarını okuyup incelemeyi yasaklayan uyarılarda bulunduğunu; daha sonra ise bu konuda bir esneklik gösterdiğini söylemiştir. Ona göre bu konudaki yasaklama, fitneye düşme ve karışıklıktan emin olmak için İslam ahkâmı ile dini esasların yerleşmesinden önceye denk düşer. Söz konusu mahzur ortadan kalkınca, ibret almaya vesile olacağından, İsrailoğulları zamanında olmuş olayların anlatıldığı haberleri dinleyip nakletmeye izin verilmiştir.¹⁰⁶⁸ Döner, İbn Hacer'in bu açıklamasını, daha Mekke dönemindeyken nazil olan "Ehli Zıkr'e sorun" mealindeki Kur'an ayetlerine işaret ederek, problemleri bulur.¹⁰⁶⁹ Zira başlangıçta Yahudilerle ittifaka dayalı bir ilişki söz konusu iken, Medine'nin ikinci yılından itibaren onlardan bazı kabile ve grupların ihanet ve benzeri tutumlarıyla bu ittifak, Müslümanlarla söz konusu gruplar arasında bozulmuştur. Biz ehlu'l-kitābtan rivayet etme konusu ile bazı Yahudi gruplarıyla ilişkilerin bozulduğu konjonktürün aynı

---

¹⁰⁶⁶ Kaya, *a.g.e.*, s. 134-137.

¹⁰⁶⁷ Kister, "Haddithû 'an banî İsrâ'ila wa-lâ haraja", s. 217; krş. Kister, "İsrailoğulları'ndan Nakilde Bulunma Meseleleri", s. 129.

¹⁰⁶⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bārī*, VI, 498-490; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 245.

¹⁰⁶⁹ Döner, *Tefsirde İsrâliyyâtın Kaynak ve Bilgi Değeri*, s. 75.

çerçevede değerlendirilemeyeceğini düşünüyoruz. Hz. Peygamberin siyasi ve askerî sorunların yaşandığı bazı Yahudilerin tüm Yahudileri temsil etmediğini ve Yahudilerin derin geçmişine ait bilgi birikiminin aktarılmasının, dönemin siyasi şartlarından farklı bir mesele olduğunu düşündüğü kanaatindeyiz.

Hadisin Ebū Hureyre'den (ö.58/678) nakledilen, hadislerin yazılmasını nehyederken, İsrailoğulları'ndan rivayet etmeye izin veren farklı bir versiyonu bulunmaktadır: “Benden Kur'an'dan başka bir şey yazmayınız; kim benden Kur'an'dan başka bir şey yazmışsa onu imha etsin. İsrailoğulları ile ilgili haberleri ‘şöyle şöyle diyorlar’ diye rivayet etmenizde sakınca yoktur. Her kim de bana yalan isnat ederse cehennemdeki yerine hazırlansın.”¹⁰⁷⁰ Buna göre Hz. Peygamber, hadislerini yazan bir grup şahābīyi görmüş ve onları azarlayarak hadisin yazılmasını yasaklayıp şöyle buyurmuştur: “Sizden önceki ümmetlerin yoldan sapmalarının tek sebebi, Allah'ın Kitabı'nın yanında yazılı kitaplar ittihaz etmeleridir.” Bu söz üzerine şahābe, “Senden rivayette bulunabilir miyiz?” diye sorunca Hz. Peygamber “Benden rivayette bulunmanızda sakınca yoktur. Kim benden bile bile yalan rivayette bulunursa, cehennemdeki yerine hazırlansın” buyurmuştur. Şahābe tekrar, “İsrailoğulları'ndan rivayette bulunalım mı?” diye sorduklarında Hz. Peygamber “Onlardan rivayet etmenizde bir sakınca yoktur; onlarla ilgili rivayet ettiğiniz şeyler dikkat çekici, hayretāmiz şeylerdir” buyurmuştur.¹⁰⁷¹ Rivayete göre Hz. Peygamber kendisinden Kur'an dışındaki sözlerin yazılmasını yasaklarken, kendisinden ve İsrailoğulları'ndan şifāhi olarak rivayette bulunmaya aynı ifadelerle izin vermekte, bununla birlikte kendisine yalan yanlış sözlerin isnat edilmemesi konusunda şiddetle uyarıda

---

¹⁰⁷⁰ Buhari, Enbiyā' 50; Aḥmed b. Ḥanbel, II, s. 159, 202.

¹⁰⁷¹ Rivayetle ilgili değerlendirmeler için bkz. Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 241-243; Kister, “Haddithū ‘an banī İsrā’īla wa-lâ haraja”, s. 218-219; krş. Kister, “İsrailoğulları'ndan Nakilde Bulunma Meselesi”, s. 129-130.

bulunmaktadır. İsrailoğulları'ndan aldıkları rivayetleri de onlara referansta bulunarak aktarmayı hatırlatmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber'in faydalı olabilecek bilginin korunması, bilginin kaynağının bilinmesi ve kaynağına sadık kalınması ve doğru aktarılmasına dair bir hassasiyet içinde olup ashabını da buna yönlendirdiği söylenebilir.

Her iki geleneğin esasen sözlü ürünleri olan Talmud (Tora şebealpe) ile hadisleri karşılaştırdığı geniş çalışmasında M. Sait Toprak, her iki gelenekte tecrübe edilmiş olan yazı karşıtlığı üzerinde de durmuştur. Yazar, yazılı kelimelerin sözlü, sözlü kelimelerin ise yazılı olarak aktarılamayacağı, yasaların yazılamayacağı, yasaları yazanların Tora'yı yakanlar gibi olacağı, bu yazılanlardan onu öğrenenlerin sevap elde edemeyecekleri, takdis dualarını yazanların da Tora'yı yakanlar gibi olacağı ifadelerini Talmud ve Tosefta'dan aktarmıştır.¹⁰⁷² Toprak, yazı düşmanlığı ile ilgili materyalin miladi ilk yüzyıldan dördüncü yüzyılın başlarına kadar uzanan otoritelere atfedildiğini, Bâbil Talmudu'nda bu konudaki büyük tartışmanın, dördüncü yüzyıl itibarıyla gündeme gelmiş olabileceğini belirtmiştir. Talmudik literatürde genel olarak ahkâma dair yasaların (halahalar) yazılmasına karşı çıktığı gibi ahlaki hikâyelerin (agadalar) yazılmasına da karşı çıkmış, fakat bir rabbi tarafından agadaların yazılmasına onay verilmiştir.¹⁰⁷³ Buna göre ahkâm ve ahlaka dair konuları ihtiva eden hadislerin aktarım titizliğinde gösterilen düalist tutumla, Yahudilerin agadik ve halahik rivayetlerin yazımı karşısında sergiledikleri tutum arasında yakın bir benzerlik bulunmaktadır.¹⁰⁷⁴ Toprak, İbrani ve İslami geleneğin yazıya karşı tutumlarındaki benzerliği, birbirinden etkilenme ile açıklamaktan ziyade, sözlü kültürde sözün yazıya nispetle daha baskın oluşuyla

---

¹⁰⁷² Mehmet Sait Toprak, *Talmud ve Hadis*, s. 18-21; bkz. TB, Gittin, 60b; Temurah, 14b; Tosefta, Şabat, 13: 4; TB, Shabbat, 115b.8; TY, Shabbat, 16: 1.

¹⁰⁷³ Toprak, *a.g.e.*, s. 22-23.

¹⁰⁷⁴ Toprak, *a.g.e.*, s. 51.

açıklanabileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁷⁵ Sözlü kültürde yazılı metinlerde yer alan anlatılar, ezberlenerek aktarılagelen anlatılardan daha zayıf addedilmiştir. Örneğin muhaddislerin *semā* ' metoduyla aldıkları hadisleri sadece ezberlemek amacıyla yazıp, ezberledikten sonra yahut ömürlerinin sonunda onları yakarak imha etmeleri, *şahafî*lerin¹⁰⁷⁶ ve daha sonra ehil olmayanların eline geçeceği korkusundan neşet etmiştir.¹⁰⁷⁷ Toprak, Hz. Peygamber dönemi ve sonraki ilk asırda yazının sadece hafızaya yardımcı bir aygıt olarak var olmasının ve hadis kitabedinin yaygınlaşması ile birlikte ehil olmayanların hadislere yapabileceği yanlış müdahalelerin, hadislerin yazılması yasağının Peygamber sonrasında devamını tetikleyen amiller arasında zikredilebileceğini söylemiştir. Ona göre Hz. Peygamber döneminde hadislerin yazılmasına karşı öne sürülen rivayetleri anlamak, öncelikle bu yasağı hazırlayan sosyo-psikolojik ve coğrafi unsurları detaylı bir şekilde incelemekle mümkün olabilecektir.¹⁰⁷⁸

2.3. Müfessirlerin Yahudilerden Nakilde Bulunma Meselesine Yaklaşımı

Tefsir hareketinin üç merhaleye ayrılabilceğini belirten Cerrahoğlu, Hz. Peygamber ve ashabının tefsirini ilk merhale, tefsirde çeşitli etkenlerin rol oynadığı *tābī*'ün devrini ikinci merhale olarak kabul edebileceğimizi ifade etmiştir. Bu devrenin hemen sonrasında başlayan tedvin hareketi ile tefsirde çeşitli yönler belirmeye başlamıştır ki bu devre de tefsirin üçüncü merhalesini oluşturur. Rivayetle başlamış olan tefsir ilmi, tedvin edilinceye kadar aynı şekilde devam etmiştir. Bu bakımdan tefsir ilmi ilk

---

¹⁰⁷⁵ Toprak, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁰⁷⁶ Bir metni yazarken yahut okurken kelime veya ifadeleri yanlışlıkla değiştirmeye *taşhîf*; bu tür yanlışlıkların yapıldığı metne *muşahhaf*; yanlışlığı yapana *şahafî* denir. Örneğin خبر (haber) kelimesinin خیر (hayr) olarak yazılması bir *taşhîf*dir. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDVY, 1992, s. 275; Mehmet Efendioğlu, "Musahhaf", *DİA* 31 (2006): 229-230.

¹⁰⁷⁷ Toprak, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁰⁷⁸ Toprak, *a.g.e.*, s. 54.

asırlarda hadis ilminin bir kolu olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁷⁹ Erken dönem tefsir tarihi, hadis tarihinin önemli bir parçası kabul edilmiştir.¹⁰⁸⁰

Buna göre çalışmamızda zikredilen erken dönem tefsirinin ilk iki merhalesine ait olan tefsir rivayetlerinin önemli bir kısmını hadis rivayetlerinden ayırmak zor görünmektedir. Nitekim yararlandığımız tefsir kitabiyatı içerisinde şahābe dönemi müfessirleri İbn ‘Abbās (ö.68/687), İbn Mes‘ūd (ö.32/653) ve Ubey b. K‘ab‘ın (ö.33/654) yanı sıra Hz. Ömer (ö.23/644), ‘Abdullāh b. Selām (ö.43/663), ‘Abdullāh b. ‘Amr b. ‘Ās (ö.65/684) ve Ebū Hureyre (ö.58/678) gibi rāvilerin nakillerine yer verilmiştir. Bu durum tābi‘ün dönemi için de aynıdır. Özellikle Yahudiler bağlamında ve/veya kıssalarla ilgili ayetlerin tefsirlerinde dönemin müfessirleri arasında sayılmasalar da örneğin K‘abu’l-Aḥbār (ö.32/653) ve Vehb b. Münebbih ‘in (ö.113/731) rivayetlerine yer verilmiştir. Bununla birlikte çalışmanın bu kısmında, söz konusu isimler ve onlara ait gerek tefsir gerek hadis rivayetleri “Yahudilerle İlişkiler ve Onlardan Nakilde Bulunmada Öne Çıkan İsimler/Rāviler” başlığı altında değerlendirilecektir.

Erken dönem müfessirleri ehlu’l-kitābtan, onların kitaplarından nakletmeyi ve nakledilen bilgiyi tefsirde problem olarak değil, bir kaynak ve imkân olarak görmüşler, üstelik bu meseleye özel bir ilgi göstermişlerdir. Hz. Peygamber’in özellikle Medine döneminde bazı ibadetler ve dinî ritüellerden giyim kuşam şekline kadar Yahudiler ve Hıristiyanlara muhalefet etme yönündeki talimatlarına rağmen birçok şahābînin, bir kuşak sonra hemen bütün tābi‘ī müfessirlerin Kur’an tefsirinde ehlu’l-kitābtan sayısız nakilde bulunması, her şeyden önce İslam dinine mensubiyetle ilgili sağlam bir

---

¹⁰⁷⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 174.

¹⁰⁸⁰ Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Rivayetleri*, s. 19.

özgüvene işaret etmektedir.¹⁰⁸¹ Erken dönem müfessirlerinin kendi peygamberlerine gelenle aynı kaynaktan gelen bilgiye verdikleri değer, ehlu'l-kitâbın bilgisini önemseyip nakilde bulunmalarına yol açmıştır. Hz. Peygamber'in gündelik hayata dair bazı uygulamalarda Yahudilere muhalif davranması ise onun nezdinde bu bilginin itibar görmediğini düşündürmediği gibi Yahudi dini ve bilgi birikimine bir tavır olarak kabul edilemez, bu tavır Müslümanların kendi kültürel iktidarını kurup sağlamlaştırma gayesinin yanında o günkü siyasi konjonktürle ilişkilendirilebilir.

Çalışmamızda Yahudilere ve Yahudi kaynaklarına atıf yapılan Kur'an ayetlerinin tefsirlerinde iki müfessir ziyadesiyle öne çıkmaktadır. Biri şahâbeden İbn 'Abbās (ö.68/687), diğeri erken dönem tefsir hareketinin üçüncü merhalesinden (tebe'ut-tâbi'in) Muḳātil b. Suleymān'dır (ö.150/767).

2.3.1. Şahâbî Müfessirler

Şahâbî müfessirlerden gerek İbn 'Abbās (ö.68/687) gerekse İbn Mes'ūd'un (ö.32/653) ehlu'l-kitâba soru sorulmamasına yönelik uyarıları nakledilmiştir. Bununla birlikte çalışmamızda her iki müfessirin, özellikle İbn 'Abbās'ın ehlu'l-kitâbtan çok miktarda nakilde bulunduğu görülebilmektedir. Taberî ve İbn Ebî Hâtim tefsirlerinde olduğu gibi, şahâbeden gelen tefsir rivayetlerinin % 80'inin kendisine dayandığı ve tefsirde otorite kabul edilen İbn 'Abbās (ö.68/687) ehlu'l-kitâbtan nakilde bulunmuştur.¹⁰⁸²

---

¹⁰⁸¹ Ertuğrul Döner, *Tefsirde İsrâiliyyâtın Kaynak ve Bilgi Değeri*, s. 97.

¹⁰⁸² Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Kitâbiyât, Ankara 2003, s. 117-118; Koç, İbn 'Abbās'a isnat edilen tefsir rivayetlerinin, diğer şahâbîlerden isnat edilenlerden ehlu'l-kitâb nakillerinin ve ayrıntıların fazla olmasıyla ayrıldığını tespit etmiştir. Koç, *a.g.e.*, s. 160; Erken dönem sonrası müfessirler de bir yandan muharref olduğu düşüncesiyle Kur'an'ın yorumunda Tevrat'tan alıntı yapılmaması gerektiğini söylerken, diğer yandan ondan bol bol alıntı yapmayı da ihmal etmemişlerdir. Baki Adam, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Tevrat'ın Rolü", s. 172.

Müslüman olan Yahudilerden nakilde bulunan İbn ‘Abbās’ın “Ey Müslümanlar! Allah’ın kendi elçisine indirdiği son vahyi olan, hiçbir şaibe taşımayan Kur’an elinizin altında dururken ve siz de onu okurken ne diye gidip ehlu’l-kitāba sorular soruyorsunuz? Üstelik Allah, ehlu’l-kitābın kendilerine indirilen vahiyleri tebdil ve tağyir ettikleri halde ‘İşte bunlar Allah katındandır’¹⁰⁸³ diyerek ayetlerini basit çıkarlar uğruna feda ettiklerini size bildirmiştir. Size gelen ilahi kaynaklı ilim, onlara soru sormanızı yasaklamıyor mu? Allah’a yeminle söylüyorum ki biz bu ehlu’l-kitābın size indirilen Kur’an hakkında bir tek şey sorduğuna, bu konuda sizin bilginize başvurduğuna şahit olmadık” dediği nakledilmiştir.¹⁰⁸⁴ İbn Mes‘ūd’dan da (ö.32/653) benzeri sözler nakledilmiştir.¹⁰⁸⁵ Her iki müfessirin nakille ilgili bu yaklaşımı “güven” kavramıyla açıklanabilir. Kendilerine sorular yönelterek nakilde buldukları kimseler Ehlu’l-kitāb kökenli olmalarına rağmen Müslüman olmakla bu güveni sağlamışlardır.

İbn ‘Abbās’ın tefsirdeki saygınlığı onun, üst düzey Yahudi âlimlerine verilen “Rabbānī” sıfatına layık görülmesine yol açmıştır. Tābi‘ün âlimlerinden İbnu’l-Hanefiyye (ö.81/700) İbn ‘Abbās’ın vefatı dolayısıyla “Bugün, bu ümmetin rabbānisi öldü” demiştir.¹⁰⁸⁶ Yazılı ve Sözlü Tora bilgisi üst düzeyde olan Yahudi âlimleri için kullanılan bir ismin bir Müslüman âlim için övgü vesilesi yapılması, söz konusu dönemde bazı Yahudilerin ilminin kabul edildiğine işaret edebilir.

İbn ‘Abbās’tan gelen rivayet sayısı hayli fazladır. Bunda onun bilgiyi elde etme ve nakletmeye (koruma) verdiği önem etkili olsa gerektir. Bunun yanında onun

---

¹⁰⁸³ 2/el-Bakara: 79.

¹⁰⁸⁴ Buḥārī, Şehādāt 29; Tevhīd 42.

¹⁰⁸⁵ ‘Abdurrazzāk, *el-Muşannaḥ*, X, 312.

¹⁰⁸⁶ İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, IV, 1140.

tefsirdeki otoritesinden dolayı bazı kimselerin kendi görüşlerini, meşruiyet kazandırmak için, İbn ‘Abbās’a isnat ettikleri söylenebilir. İbn ‘Abbās’tan telifi mümkün olmayan farklı görüşlerin geliyor olması bu görüşü güçlendirmektedir. Kitab-ı Mukaddes’i iyi bilen kimselerle yakın ilişki içinde olmuş ve onlardan aldığı haberleri de nakletmiştir. Bu da kendisinden gelen rivayet sayısının artmasına sebebiyet vermiştir.¹⁰⁸⁷

Örneğin İbn Ebî Hâtim’in (ö.327/938) tefsirinde yedi kez tekerrür eden bir isnâd ile gelen bilgiler gözden geçirildiğinde, İbn ‘Abbās’ın (ö.68/687) bir muhâdram¹⁰⁸⁸ olan K‘abu’l-Ahbâr’dan (ö.32/653) ısrarla bir ayetin tefsirini istediği müşahede edilir.¹⁰⁸⁹ Bazı ayetlerin yorumlanmasında K‘ab yalnız İbn ‘Abbās için başvuru merci olmamış ‘Abdullâh b. ‘Umer de (ö.73/693) K‘ab’a danışmıştır. Örneğin İbn ‘Abbās *r‘ad* ve *berk* kelimelerinin anlamını Ebü’l-Celd’e yöneltirken, ‘Abdullâh b. ‘Umer K‘ab’a (ö.32/653) yöneltmiştir. Daha sonra tâbi‘ündan Daḥḥāk (ö.105/723) da *berk* kelimesinin tefsirinde, ehlu’l-kitâbın kelimeye “iman” anlamı verdiği açıklamasıyla yetinmiştir.¹⁰⁹⁰ Verilen cevaplar arasında farklılıklar olsa da kelimenin izahı konusundaki danışma merci

---

¹⁰⁸⁷ Koç, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁰⁸⁸ “Sahâbî veya tâbî olduğu kesin şekilde bilinmeyen kişi olup Resûl-i Ekrem döneminde yaşadığı için ashap arasında yer alması gerekirken onu mümin sıfatıyla göremediği için sahabeden sayılmamıştır. Sahâbe ile görüştüğü için tâbî t sayılması mümkünse de Resûlullah devrinde yaşadığından onun vefatının ardından dünyaya gelen tâbiilerden farklı görülmüş, bu sebeple hadisçiler tarafından sahabe ile tâbiilerden ayrı bir nesil kabul edilmiştir.” Mehmet Efendioğlu, “Muhadramûn”, *DİA* 30 (2005): 395.

¹⁰⁸⁹ K‘ab, İbn ‘Abbās’ın kendisinden istediği en-Nûr suresi 35. ayeti, sembolik ifadelerle ve herhangi bir Yahudi kaynağına dayandırmaksızın yorumlamıştır. Bkz. Ṭaberî, *Tefsir*, XVII, 299, 301. ayetin bağlamı da Yahudilere ait bir bilgi gerektirmemektedir. Koç, böyle bir durumda İbn ‘Abbās’ın bu ayetin tefsirini özellikle K‘ab’a sormasını, K‘ab’ın kutsal kitaplar ve onların anlatım üslupları konusundaki tecrübesinden yararlanmak istemiş olabileceğiyle açıklamıştır. Zira ayet teşbihler içeren ve ağıdalı ifadelerle sahiptir. Koç, *a.g.e.*, s. 119-120. Buna göre K‘ab gibi vahiy zincirinin önceki halkalarıyla ilgili yazılı yahut sözlü bilgilere sahip kişilerin, vahyin son zincirinin muhatapları için başvuru kaynağı oldukları söylenebilir.

¹⁰⁹⁰ Müfessirlerin yorumuna dair ehlu’l-kitâba danıştığı bu iki ayetin, Yahudilerin Hz. Peygamber’e soru yöneltmeleri neticesinde nazil olduğu söylenmiştir. İbn ‘Abbās’tan aktarılan bu rivayetler için bkz. Ṭaberî, *Tefsir*, XVII, 300, 304; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 55; Buna göre İbn ‘Abbās ve diğer müfessirler, Yahudilerin Hz. Peygamber’e soru yönelttikleri konularda bilgi sahibi olduklarını düşünmüş olabilirler.

Ehlu'l-kitāb olmuştur.¹⁰⁹¹ İbn 'Abbās'tan Aşhābu'l-Kehf kıssasında zikredilen *raḳīm*'in ne olduğunu bilmediği, K'abu'l-Aḥbār'a sorup, ondan "Aşhābu'l-Kehf'in terkettikleri köyün ismidir" cevabını aldığı ve bu köyün Eyle(Kudüs)'ye yakın bir yerde olduğu bilgisi aktarılmıştır. İbn 'Abbās'ın ayrıca bu kelimenin Eyle (Kudüs) yakınlarındaki bir vadide bulunan yazıtları ifade ettiği görüşü de aktarılmıştır.¹⁰⁹²

İbn 'Abbās'ın (ö.68/687) bazı konularda geçmiş kültürlere ait bilgileri aldığı isimlerden biri olarak Ebū'l-Celd el-Cevnī (Cīlan/Ceylān b. Ferve) (ö. ?) ismi verilmektedir. İbn S'ad (ö.230/845), Ebū'l-Celd'in mukaddes kitapları okuduğunu kaydetmiştir. Ayrıca kızı Meymūne'nin, babası Ebū'l-Celd'in Kur'an'ı yedi, Tevrat'ı ise altı günde hatmettiğini, hatim günü çevrelerindeki insanları toplayıp onlara süt ikram ettiğini ve babasının "Tevrat'ın hatmedilmesiyle rahmet indiği söylenir" dediğini nakletmiştir.¹⁰⁹³ Hakkında yeterli bilgi olmasa da şahābī olduğu belirtilmiş olan Ebū'l-Celd'in "hikmet kitaplarında okudum", "Allahu Te'ālā Mūsā'ya vahyetti", "Allah'ın indirdiği kitaplarında okuduğuma göre", "Dāvūd'a indirilenlerde okuduğuma göre", "Mūsā şöyle dedi", "İsā havarilere şöyle dedi" gibi sözlerle nakillerde bulunduğu, geçmiş kutsal kitapları okuduğu ve birçoğunu da ezberlediği söylenmiştir. Onun geçmişe ait bilgileri kaynak belirterek aktarmasının, bu bilgilerin hadislerle karışma ihtimalini ortadan kaldırdığı belirtilmiştir.¹⁰⁹⁴ Ayrıca İbn 'Abbās'ın (ö.68/687) kozmoloji gibi bazı alanlarda Ebū'l-Celd'den nakilde bulunmasının, Goldziher, Abbot ve Newby'nin iddia ettiği gibi İbn 'Abbās tefsir ekolünün aslının geçmiş kültürlere

¹⁰⁹¹ Bkz. İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 56; Ṭaberī, *Tefsir*, I, 361-365.

¹⁰⁹² Ṭaberī, *Tefsir*, XV, 157-158; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 138; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, IX, 487, 488. Kudüs şehri, birbirine yakın anlamlarda olsa da, tarih boyunca farklı isimlerle anılmıştır. Bunlardan biri de "Allah'ın evi" yahut "kutsal şehir" anlamındaki Eliyah/Eliya/İliya/İlya'dır. Muammer Gül, "Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler", *FÜSBD*, XI, S. 2, 2001, s. 308.

¹⁰⁹³ İbn S'ad, *Ṭabaḳāt*, c. 9, s. 221; krş. İbn S'ad, trc. *Ṭabakāt*, c. 9, s. 235; Ebū'l-Celd hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hıdır, *a.g.e.*, s. 343-347.

¹⁰⁹⁴ Hıdır, *a.g.e.*, s. 345.

dayandığı şeklindeki iddialarını ispat için yeterli bir dayanak olmadığı ifade edilmiştir.¹⁰⁹⁵ İbn ‘Abbās’ın Hecer ehlinden olduğu belirtilen Ebū’l-Celd’e mektup yoluyla رَعْدُ *r‘ad* ve بَرَقُ *berq* kelimelerinin anlamını sorduğu, Ebū’l-Celd’in İbn ‘Abbās’a cevabi bir mektupta *r‘ad* kelimesinin anlamının *melek*, *berq* kelimesinin anlamının ise *su* olduğunu yazdığı rivayet edilmiştir.¹⁰⁹⁶ İbn ‘Abbās yine mektup yoluyla Ebū’l-Celd’e cennette Hz. Ādem’e yemesi *yasaklanan ağaç* ile onun yanında *tövbe ettiği ağacı* sormuş, *yasaklanan ağacın başak (buğday) ağacı*, yanında tövbe ettiği ağacın ise *zeytin ağacı* olduğu cevabını almıştır.¹⁰⁹⁷

İbn ‘Abbās, dinin genel ilkelerine aykırı, geçmiş peygamberler ve topluluklarla ilgili yanlış bulduğu bazı anlatımları ise kabul etmemiş ve düzeltmiştir. Örneğin ‘İkrime’den (ö.105/723) nakledilen bir habere göre İbn ‘Abbās (ö.68/687), K‘ab’ın, kıyamet gününde Güneş ve Ay’ın bir boğanın boynuzlarındaymış gibi getirilip cehenneme atılacağını söylediğini duyunca sinirlenmiştir. İbn ‘Abbās K‘ab’ın yalan söylediğini ısrarla belirtmiş ve onun Yahudiliği İslam’a dâhil etmek istediğini söylemiştir. Allah’ın kendi maiyetindeki varlıklara azap etmeyecek kadar yüce olduğunu bir Kur’an ayeti ve Hz. Peygamber’den aktardığı bir hadisle hatırlatmıştır.¹⁰⁹⁸ İbn ‘Abbās benzeri bir tavrı Nevf b. Feđāle el- Bikālī’den (ö.90-100/708-718) aktarılan bir bilgi karşısında göstermiştir. Nevf’in El-Kehf suresi 60-82. ayetlerinde anlatılan Mūsā-Ĥıdır kıssasındaki kişinin peygamber Mūsā olmayıp başka bir şahıs (Hz. Yūsuf’un torunlarından Mīşā oğlu Mūsā) olduğunu söylediği haberini kendisine bildiren

---

¹⁰⁹⁵ Hıdır, *a.g.e.*, s. 347.

¹⁰⁹⁶ Ṭaberī, *Tefsir*, I, 360, 361, 363-364; XIII, 475; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, I, 55; İbn Ebī Ḥātim, diğer yorumlarla birlikte Ebū’l-Celd’in yorumunu verdiği gibi Medine’de Yahudilerin Hz. Peygamber’e aynı soruyu yönelttikleri ve aldıkları cevabı onayladıklarına dair bir rivayet de zikretmiştir.

¹⁰⁹⁷ Ṭaberī, *Tefsir*, I, 552-553; Ādem ve Ḥavvā’ya yasaklanan ağacın başak (buğday) olduğu görüşü Yemenli Vehb b. Münebbih ’ten de nakledilmiştir. Ṭaberī, *Tefsir*, a.y.; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, I, 86-87.

¹⁰⁹⁸ Ṭaberī, *Tārīh*, I, s. 65, 75.

Sa'îd b. Cubeyr'e (ö.94/713), sert bir üslup ile Nevf'in yalan söylediğini belirtmiş ve Ubey b. K'ab'ın (ö.33/654) Hz. Peygamber'den aktardığı kıssanın uzun bir versiyonunu anlatmıştır.¹⁰⁹⁹ Rivayetin bir versiyonunda Sa'îd b. Cubeyr (ö.94/713), İbn 'Abbās'ın (ö.68/687) yanında oturan Ehlu'l-kitâb'tan bir grubun bu haberi Nevf'in K'ab'dan naklettiğini belirterek aktardıklarını ifade etmiştir.¹¹⁰⁰ Bu grup Nevf'in K'ab'ın oğlu olduğunu da söylemiştir.¹¹⁰¹ Kur'an'da kıssada sözü edilen kişiler arasında, kimliğine dair açıklayıcı bir bilgi olmaksızın yalnızca Mūsā'nın ismi zikredilmiştir. İbn 'Abbās'ın (ö.68/687) Ubey b. K'ab (ö.33/654) aracılığıyla Hz. Peygamber'den aktardığına göre kıssadaki Mūsā, İsrailoğulları'nın peygamberi olan Mūsā'dır.¹¹⁰² El-Kehf suresinde anlatılan "Mūsā ile Bilge kul" kıssası Tora'da yer almamakta, fakat benzeri hikâyeler Yahudi sözlü kültürü içerisinde bulunduğu gibi, Gılgamış ve İskender efsanelerinin bulunduğu edebî metinlerde yer almaktadır. İbn 'Abbās'ın Ubey b. K'ab aracılığıyla Hz. Peygamber'den aktardığı kıssanın ayrıntılı örneklerinde söz konusu efsanelere ait sembol ve anlatımlara rastlanmaktadır. Yasin Meral, Kur'an'da yer alan Mūsā-Bilge kul (Hıdır) kıssasının kaynağının Yahudi geleneği olduğunu iddia eden bazı Batılı araştırmacıların, hadis-tefsir geleneğinde yer alan anlatımları Kur'an ayetleriyle karıştırdıklarını belirtmiştir. Meral'e göre Yahudi geleneğinde Kur'an'daki Mūsā-Hıdır kıssasıyla en fazla benzerlik gösteren Eliyahu ve Rabbi Yeşu b. Levi hikâyesi İbn Şāhīn'e ait *el-Ferac b'ade's-Şidde*¹¹⁰³ adlı eserde geçmekte olup 11. yüzyıla aittir.

---

¹⁰⁹⁹ Bkz. Buḥārī, *Tefsīr* (18), 2-3; Ṭaberī, *Tefsīr*, XV, 324-329; rivayetin farklı versiyonları için bkz. İbn Keşīr, *Tefsīr*, V, 174-181; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, IX, 575-627.

¹¹⁰⁰ Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, IX, 585.

¹¹⁰¹ İbn Keşīr, *Tefsīr*, V, 178; Nevf b. Fedāle el-Bikālī hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hıdır, *a.g.e.*, s. 397-402; Ali Kuzudışli, "Ka'bu'l-Ahbār'ın Karısının İki Oğlu ve Rivayetlerinin İsrailiyatla İlişkisi", *SÜİFD*, S. 31, Konya 2011, ss. 67-90.

¹¹⁰² Öztürk, rivayette Mūsā ile ilgili olarak "nebi" ve "İsrailoğulları'nın Mūsā'sı" ifadelerinin kullanılmış olmasının ehlu'l-kitâbın iddiasını çürütmek amacıyla metne dâhil edilmiş olabileceğini belirtmiştir. Öztürk, "Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslam Kültüründe Hızır Mitosu", *OMÜİFD*, S. 14-15, Samsun 2003, s. 254.

¹¹⁰³ *El-Ferac b'ade's-Şidde* türü eserlerde, inananlara ümit ve inşirah verilmesi amacıyla, Allah'ın adalet sahibi olduğu ve sıkıntılardan sonra kolaylık geleceğini anlatan hikâyeler yer almaktadır. Yasin Meral,

Meral'e göre Kur'an sonrası döneme ait olan söz konusu Yahudi hikâyesi İslam geleneğinden etkilenerek yazılmış olmalıdır. Meral, kıssaya dair tefsir ve hadis literatüründeki rivayetlerde yer alan âb-ı hayat (ölümsüzlük pınarı) ve tuzlu balık gibi Gılgamış, İskender ve Glaukos hikâyeleriyle ortak bazı anlatıların ise Kur'an'da yer almadığından söz konusu Batılı araştırmacıların iddialarının ispata muhtaç olduğunu söylemiştir.¹¹⁰⁴ Bu çalışmada söz konusu hikâyeler ve iddialar üzerinde durulmayacaktır. Ancak Yahudi geleneği içerisinde 11. yüzyıla ait bir eserde yer alan hikâyenin Kur'an'ın nuzülü veya öncesi dönemde Yahudi sözlü kültürü içerisinde dolaşımında olması muhtemeldir. Sa'îd b. Cubeyr'in (ö.94/713) İbn 'Abbâs'la (ö.68/687) sohbet halinde olan Ehlu'l-kitâb'tan kıssaya dair bazı bilgiler aktarması da bu duruma işaret eder. Nitekim K'abu'l-Ahbâr'ın (ö.32/653) oğlu veya yeğeni olduğu da söylenen Nevf'in bilge kulu arayan peygamberin Mişâ oğlu Mūsâ olduğunu söylemesi de buna delil sayılabilir. Söz konusu Yahudi hikâyesine göre İslam geleneğinde Bilge kul/Hıdır olarak bilinen kişi Eliyahu (İlyâs peygamber), Hıdır'ı arayan ise Mūsâ peygamber değil Rabbi Yeşu (Yüşâ) b. Levi'dir.¹¹⁰⁵ Tefsir rivayetlerine göre Hz. Mūsâ'nın yanında balığı taşıyan genç Yüşâ b. Nün'dur. Bazı tarih kaynaklarına göre Yüşâ b. Nün, İsrailoğulları'na gönderilen peygamberlerden biridir ve Hz. Yûsuf'un torunlarındanır.¹¹⁰⁶ Buna göre İslam'ın erken döneminde Yahudiler arasında, Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerde ve sonraki dönemlerde Yahudi geleneğine ait edebî literatürde anlatılan hikâyelerde benzer isimler arasında geçiş ve değişmelerin olduğu ve/veya hikâyelere ait ayrıntıların karıştırıldığı söylenebilir. Hıdır (Hıdır)

“Mūsâ-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi”, *AÜİFD*, LV, S. 2, Ankara 2014, s. 138.

¹¹⁰⁴ Meral, “Mūsâ-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi”, s. 145.

¹¹⁰⁵ Yeşu b. Levi, Talmud'u oluşturan Amoraim hahamlarından biri olup, miladi üçüncü yüzyılda Filistin'de yaşamıştır. Meral, a.g.m., s. 140.

¹¹⁰⁶ Öztürk, a.g.m., s. 257.

isminin anlam itibariyle Hz. Mūsā'dan 1500 yıl kadar öncesine ait olan Gılgamış gibi hikâyelerde, ölümsüzlük suyuna ait anlatıların da yine en eski hikâyelerde bulunduğu bilinmektedir.¹¹⁰⁷

Hz. Ömer gibi İbn 'Abbās'ın da ehlu'l-kitābın bilgi birikiminden yararlandıkları halde başkalarına bunu yapmamayı salık verdikleri bazı rivayetlerin bulunması, onların Hz. Peygamber'den nakledilen “ehlu'l-kitāba bir şey sormayın” şeklindeki sözünü gerekli gördükleri durumlarda tekrar etmeleri, ehlu'l-kitābın tamamını kapsayan bir genelleme olmasa gerektir. Müfessirlerin daha ziyade Hz. Peygamber'in “Ehlu'l-kitāb'tan nakletmenizde bir sakınca yoktur” sözüne uygun davrandıkları yahut Hz. Peygamber'in bizzat ehlu'l-kitāba ait anlatımları aktarması, yeri geldiğinde ehlu'l-kitābın kanunlarını tatbik etmesi gibi bir sünneti takip ettikleri söylenebilir. Buna göre bu konuda çelişik gibi görünen söz ve uygulamaların, her biri biricik sayılabilecek aktörler, olay, zaman ve yer örüntüsü içerisinde ortaya konulmuş olduğu düşünülmelidir.

İbn 'Abbās (ö.68/687) gibi 'Abdullāh b. Mes'ūd'dan da (ö.32/653) ehlu'l-kitāba soru yöneltmemesi uyarısı nakledilmiştir: “ehlu'l-kitāba hiçbir şey sormayın. Çünkü onlar hak ve hakikat yolundan sapmışken size doğru yolu gösteremezler. Ayrıca ehlu'l-kitāba bir şeyler sorduğunuzda bir hakikati tekzip ya da bir batılı tasdik edebilirsiniz.”¹¹⁰⁸ Bununla birlikte çalışmamızda elde edilen verilere dayanarak İbn Mes'ūd'un da Ehlu'l-kitāb'tan nakilde bulunduğunu söyleyebiliriz. Örneğin

---

¹¹⁰⁷ Mūsā-Hızır hikâyeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012; Öztürk, “Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslam Kültüründe Hızır Mitosu”, ss. 245-281; Meral, “Mūsā-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi”, ss. 129-150.

¹¹⁰⁸ 'Abdurrazzāk, *el-Muşannaḥ*, X, 312.

Kur'an'daki *وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ* onu (Yūsuf'u) birkaç dirheme sattılar¹¹⁰⁹ ifadesinde geçen belirsiz miktarı “yirmi dirhem” olarak tefsir etmiştir. Tora'da, Mısır'a giden Medyen'li İsmā'īlī tüccarlar yanlarından geçerken, kardeşlerinin Yūsuf'u kuyudan çekip yirmi parça gümüş karşılığında o tüccarlara sattıkları anlatılmaktadır.¹¹¹⁰

İbn Mes'ūd'un (ö.32/653) Hz. Peygamber'den naklettiği Yahudi kaynaklı bazı bilgiler de bulunmaktadır. Örneğin Hz. Muhammed'in bir peygamber olarak “Tevrat'taki nitelikleri”nin anlatıldığı rivayetlerden biri böyledir. Suyūṭī'nin, Zubeyr b. Bekkār ve Ebū Nu'aym'in eserlerinden alıntılacağı İbn Mes'ūd'un Hz. Peygamber'den naklettiği belirtilen rivayetin, yine Suyūṭī'nin birkaç farklı eserden alıntılacağı, K'abu'l-Aḥbār'ın babasının sakladığı iki Tevrat sayfasında okuduğunu belirterek naklettiği ve 'Abdullāh b. 'Amr'ın Tevrat'ta okuduğunu belirterek naklettiği rivayetler ile büyük oranda örtüştüğü görülmektedir.¹¹¹¹ Tezin ilerleyen sayfalarında değerlendirilmiş olan “Ninova'nın Tövbesi” kıssası da örnek verilebilir. İbn Mes'ūd bu kıssayı Yūnus suresi 98. ayetin tefsiri bağlamında Tora ve Talmud'la örtüşür şekilde Hz. Peygamber'den nakletmiştir.

İbn Mes'ūd'un (ö.32/653) konumuz çerçevesindeki bazı ayetlerin kıra'atı ile ilgili tasarruflarının, onu diğer müfessirlerden ayıran önemli bir özelliği olduğu söylenebilir. Örneğin *وَأَلْبَثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا* mağaralarında üç yüz yıl kaldılar, buna dokuz yıl da eklediler¹¹¹² ayetini *وقالوا لبثوا و dediler ki...* şeklinde okuduğu bildirilmiştir. Nitekim İbn 'Abbās (ö.68/687) ve Kātāde (ö.117/735) gibi bazı

¹¹⁰⁹ 12/Yūsuf: 20.

¹¹¹⁰ Tekvin, 37: 28; Tora bilgisine dayalı bu tefsir İbn Mes'ūd dışında İbn 'Abbās ve diğerlerinden de nakledilmiştir.

¹¹¹¹ Bkz. Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, VI, 612-614; Ayrıca bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, X, 491-492; ayrıca bkz. İbn Keşir, *Tefsir*, III, 486.

¹¹¹² 18/el-Kehf: 25.

anlatılarının daha fazla kullanılması, gayba dair yorumların yapılması, mezhebî tasavvurlarla farklı kültürlerin etkisinin tefsire yansması, Kur'an'da geçen çok sayıda kelime/kavramın tümevarım yöntemiyle Kur'an'ın bütünü üzerinden tahlil edilmesi ve buna dair belirli tefsir kalıplarının ortaya çıkması gibi özellikleriyle basit düzeydeki şahābe tefsirinden ayrılmaktadır.¹¹¹⁹ Çalışmamızda örnekleri görüldüğü üzere tâbi'ün dönemi âlimleri tefsir alanında öne çıkmışlar ve birçok şahābî tâbi'ün âlimlerinden rivayette bulunabilmiştir.¹¹²⁰

Bu döneme ait müfessirler arasında çalışmamızda en fazla önce çıkan isim, özellikle müstakil tefsir eserinin günümüze ulaşmış olması, yanısıra tefsirdeki metodolojisiyle Muḳātil b. Suleymān olmuştur. Muḳātil, Cerrahoğlu'nun gruplandırmasına göre erken dönem tefsirinin üçüncü merhalesinden (tedvin hareketinin başladığı),¹¹²¹ diğer bir tanımlamayla tebe'ut-tābi'inden olduğu için çalışmamızın kronolojik sıralamasına göre tâbi'ün müfessirlerden sonra değerlendirilecektir.

Çalışmamızda tâbi'ün müfessirler arasında en fazla ismi geçenler Mucāhid, Ḳatāde (ö.117/735) ve Suddī (ö.127/745) olmuştur. Onları takip eden isimler 'İkrime (ö.105/723), Ḥasen el-Başrī (ö.110/728), Sa'īd b. Cubeyr (ö.94/713) ve Ḍaḥḥāk'tır (ö.105/723). Bu isimler Yahudilerle ilişkiler ve Yahudi geleneğinden nakletme hususunda çalışmamızda ulaşabildiğimiz ayırıcı rivayetleri çerçevesinde kısaca değerlendirilecektir. Ortak rivayetlerine gelince hocaları gibi Müslüman olan Ehlu'l-Kitāb'tan nakilde bulunmuşlardır. Bununla birlikte dinin özüne ve genel kanaatlere aykırı buldukları haber ve yorumları zaman zaman hocalarına getirip sormuşlardır.

¹¹¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 168-173; Koç, *a.g.e.*, s. 128-132.

¹¹²⁰ Ayrıca bkz. Koç, *a.g.e.*, s. 133.

¹¹²¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 174.

Yazılı ya da sözlü olarak Tanah kıssaları ve Midraşik hikâyeler ile Ehlu'l-kitāb yahut farklı topluluklar aracılığıyla dolaşıma girmiş Kur'an kıssalarıyla ilintili anlatılara ilgi göstermiş ve nakletmişlerdir. Burada birçoğundan aynı ve benzer şekilde nakledilmiş olan tefsir ve anlatı örnekleri verilmeyecek, yalnızca konumuz çerçevesinde müfessirleri öne çıkaran ayırıcı yönlerinin tespitine yönelik bir girişimde bulunulacaktır.

İbn 'Abbās'tan (ö.68/687) tefsir rivayet edenlerin en meşhuru ve en sağlamı olduğu belirtilen, ehlu'l-kitāba sorular yöneltmiş olmasına rağmen herhangi bir *cerhe* maruz kalmamış olan¹¹²² Mucāhid b. Cebr (ö.103/721) konumuz çerçevesinde çalışmamızda ulaşabildiğimiz kadarıyla Kātāde b. Di'āme (ö.117/735) ile yaklaşık sayıda tefsir rivayetinde bulunmuştur. Buna göre Yahudilerle ilişkiler bağlamında tābi'ūndan en fazla tefsir rivayetinin bu iki isme ait olduğu söylenebilir. Fakat Mucāhid'in rasyonelliği, bunun yanında geçmişe ait anlatılara dair merakı gibi özellikleriyle öne çıktığı söylenebilir. Rasyonel oluşuyla bazı görüşlerinde hocası İbn 'Abbās'tan da ayrıştığı görülebilmektedir. Örneğin, Yahudilerden Cumartesi haddi aşanlara yönelik *كُونُوا قِرْدَةً خَاسِيْنَ* *aşağılık maymunlar olun*¹¹²³ denilmiştir. Bazı müfessirler tarafından bu ifade söz konusu Yahudilerin somut olarak maymuna veya domuza dönüştükleri şeklinde yorumlanırken; Mucāhid (ö.103/721) bu literal yoruma katılmamış, ayette sözü edilenlerin şeklen değil kalben maymun veya domuzlar gibi kılındıklarını belirterek, bunun başka bir ayette Yahudilerin *كَمَثَلِ الْجَمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا* *sırtında kitap taşıyan merkeplere* benzetilmeleri¹¹²⁴ gibi bir benzetme olduğunu söylemiştir.¹¹²⁵ Ayrıca bu örnekte olduğu gibi Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ettiği de görülmektedir. Örneğin

¹¹²² Cerrahoğlu, *a.g.e.*, I, 151, 152-153.

¹¹²³ 2/el-Bakara: 65.

¹¹²⁴ 62/el-Cumu'a: 5.

¹¹²⁵ Taberī, *Tefsir*, II, 67; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 133; Suyūfī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 400.

el-Mā'ide suresi 32. ayeti en-Nisā 93. ayetle tefsir etmiş;¹¹²⁶ el-Bakara suresi 40. ayette geçen sözün el-Mā'ide suresi 12. ayette ifade edilen söz olduğunu dile getirmiştir.¹¹²⁷

Mucāhid'in (ö.103/721) rasyonel yaklaşımı Yūsuf suresi 20. ayetin tefsirinde de ortaya çıkmaktadır. Diğer müfessirler ayetteki Yūsuf'un satıldığı *بِئْتَمَنِ بَخْسٍ دَرَاهِمٍ مَعْدُودَةٍ* birkaç dirhemlik ücreti, yirmi dirhem şeklinde, Tora'daki yirmi gümüş para ile onu satanların kimliğini de kardeşleri¹¹²⁸ olarak yorumlarken; o küçük bir farkla kardeşlerinin Yūsuf'u yirmi iki dirheme sattığını söylemiştir. Zira kardeşlerin sayısı on birdir ve para ancak bu şekilde eşit paylaşılabilir.¹¹²⁹ Paranın on bir kardeş arasında paylaşıldığını düşünmekle Mucāhid yanılmış olabilir. Çünkü Yahudiler tarafından Tora'da belirtilen yirmi gümüş paranın, on kardeş arasında paylaşıldığı belirtilerek, bunun Yahudi geleneğinin bazı uygulamalarında ölçü yapıldığı kaydedilmiştir.¹¹³⁰ Bir diğer örnek en-Nisā suresi 47. ayette geçen *يُؤْتِيهِمْ مِنْهُ خَبَرٌ مُّطَمِّنٌ ۖ سَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَكَبَّرُوا وَخَسِرَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۗ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ* yüzlerin tersine çevrilmesi ifadesini literal olarak tefsir eden hocası İbn 'Abbās'tan farklı olarak Mucāhid'in "hak yoldan çıkıp dalalete saplanmak" şeklinde yorumlamasıdır. Hasan el-Başrī (ö.110/728) ve Daḥḥāk (ö.105/723) da Mucāhid'le aynı yorumu yapmışlardır.¹¹³¹

Müfessirlerin Yahudi yazılı ve sözlü geleneğindeki peygamberler arasında benzerlik gösteren bazı kıssaları karıştırabildikleri söylenebilir. Örneğin Mucāhid'den (ö.103/721) aktarıldığına göre Hz. Mūsā'nın kuyu başında karşılaştığı kızların isimleri

¹¹²⁶ Taberī, *Tefsir*, VIII, 353.

¹¹²⁷ Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, I, 339.

¹¹²⁸ Tekvin, 37: 28.

¹¹²⁹ Bkz. Taberī, *Tefsir*, XIII, 56-58; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, VII, 2116; İbn Keşir, *Tefsir*, IV, 377; Muḳātil, *Tefsir*, II, 326; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, VIII, 213-214.

¹¹³⁰ Bkz. Tora ve Aftara, I, 300.

¹¹³¹ Ayetteki bu ifadeyle ilgili yorumlar için bkz. Taberī, *Tefsir*, VII, 112-114, 118; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, III, 968-969; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, IV, 467-470; Muḳātil, *Tefsir*, I, 377.

Şafūra ve Leyā'dır.¹¹³² Tora'da Hz. Y'akūb'un kuyu başında karşılaştığı ve kayınpederi Lavan'a yıllarca hizmet ederek evlendiği iki kız kardeşten biri de Leā'dır.¹¹³³ Bu rivayetlerde Hz. Y'akūb ve Hz. Mūsā'nın kayınpederlerinden ayrılma zamanları yaklaştığında koyunları paylaşma koşulları ile ilgili anlatılan olaylar da karış(tırıl)mış görünmektedir.¹¹³⁴ Buna göre Tanah ve Midraşik literatürde ayrıntılarıyla yer bulmuş olan benzer bazı kıssaların Yahudiler ve Müslümanlar arasındaki şifahi dolaşımında yahut şahâfîler tarafından yazılmış muşahhâf metinlerde karıştırılmış olduğu düşünülebilir.

Mucāhid (ö.103/721) yukarıda örneklerini verdiğimiz bazı ayetlerin tefsirinde literal tefsiri tercih etmezken *Hani Rabbin; وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ...* *Âdemoğullarının sulbünden soyunu çıkarmıştı...*¹¹³⁵ ayetinin tefsirini İbn 'Amr'dan (ö.65/684) literal bir tefsirle nakletmiştir: "Onun sırtından, tarakla baştan (saç veya kıl) alındığı gibi alınmışlardır." Mucāhid'in bu tercihi İbn 'Amr'ın bu ifadeyi Hz. Peygamber'e dayandırmış olması olabilir.¹¹³⁶ İbn Keşîr (ö.774/1373) bu sözün Hz. Peygamber'e değil de İbn 'Amr'a ait (mevkūf) olmasının daha doğru olacağı görüşündedir.¹¹³⁷ Nitekim aynı ifade İbn Ebî Hâtim (ö.327/938) tefsirinde Mucāhid'in İbn 'Amr'dan naklettiği bir söz olarak zikredilmiştir.¹¹³⁸

Tefsir rivayetlerinde rasyonel tutumunu gözlemleyebildiğimiz Mucāhid'den mitik anlatıları içinde barındıran bazı popüler kıssa/hikâyelerin nakledilmiş olmasının

---

¹¹³² Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XI, 450.

¹¹³³ Bkz. Tekvin, 29: 16-17; 23-25 vd.

¹¹³⁴ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, XVIII, 237-238; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XI, 455-457; Tekvin, 30: 28-43.

¹¹³⁵ 7/el-A'raf, 172.

¹¹³⁶ Ṭaberī, *Tefsir*, X, 552.

¹¹³⁷ İbn Keşîr, *Tefsir*, III, 502-503.

¹¹³⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, V, 1613

bir çelişki olmadığını düşünmek mümkündür. Mucâhid gibi retorîği güçlü tefsir ve/veya hadis râvîlerinin ilmi faaliyetlerinin yanı sıra birer vaiz ve kâşş (kıssa anlatıcısı) gibi kıssalar anlattıkları söylenmiştir. Bu durum onların yaşadığı tarih ve coğrafyanın kültürel atmosferi, bilginin farklı boyutları ve din-kültür alanları arasındaki kesişen, birleşen ve ayrışan hassas sınırlarla birlikte değerlendirildiğinde anlaşılır olabilir.¹¹³⁹

Örneğin el-Bakara suresi 102. ayetin tefsirinde İbn ‘Abbās (ö.68/687) ve Sa‘îd b. Cubeyr (94/713) gibi Mucâhid de (ö.103/721) Hārūt ve Mārūt kıssasını nakletmiştir.¹¹⁴⁰ Çalışmada bu kıssada anlatılanlara değinilmeyecek ve rivayetlerinin tahlili yapılmayacaktır. Kıssanın içeriği bir yana Mucâhid’in Hārūt ve Mārūt olayını yerinde incelemek için Bâbil’e seyahat etmiş olması,¹¹⁴¹ onun Kur’an’da bahsi geçenleri bilmeye ve anlamaya yönelik iştiyakını gösterebilir. Ayrıca bu coğrafya o tarihlerde Rabbinik Yahudiliğin merkezidir.

Mucâhid’in seyahat ederek ulaştığı Bâbil ile aynı coğrafyada yer alan Basra’nın önde gelen âlimlerinden Kātāde b. Di‘āme (ö.117/735) tezimizde en fazla ismi geçen tâbi‘î müfessirdir. Hicaz bölgesine uzak bir coğrafyada yaşamasına rağmen gerek şahābe gerekse çağdaşı olan tâbi‘ünla ortak ve benzer çok sayıda rivayetinin olması, kendisinin yazmış¹¹⁴² ve söz konusu rivayetleri yazılı metinlerden almış olabileceğine işaret eder. Yahut âmâ olan Kātāde’nin hafızası denildiği gibi çok kuvvetlidir.¹¹⁴³

---

¹¹³⁹ Yaşadığı coğrafyanın dini-kültürel ortamında Mucâhid’in tefsirinin gelişimi ve çeşitli boyutları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Claude Gilliot, “Mujâhid’s Exegesis: Origins, Paths of Transmission and Development of a Meccan Exegetical Tradition in its Human, Spiritual and Theological Environment”, *Tafsîr and Islamic Intellectual History -Exploring the Boundaries of a Genre-* (ed. Andreas Görke and Johanna Pink), Oxford University Press in association with The Institute Of Ismaili Studies, 2014, pp. 63-111.

¹¹⁴⁰ Bkz. Taberî, *Tefsir*, II, 348-349; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 190, 192.

¹¹⁴¹ Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 156; Gilliot, a.g.m., ss. 85-86.

¹¹⁴² Bkz. Sezgin, *Tārîhu ‘t-Turâsi ‘l-‘Arabî*, I, 103; Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, ss. 53-55.

Konumuz çerçevesinde Kātāde'nin diğer müfessirlerle ortak ve benzer tefsir rivayetlerinin yanı sıra bu rivayetlerin bazılarında kendine ait ek görüşleri bulunabilmektedir. Örneğin, el-A'lā suresi 18-19. ayetlerde Hz. İbrāhīm ve Hz. Mūsā'nın sahifelerinde bulunduğu bildirilen “sure ve surede anlatılanlardır” görüşü birkaç müfessirle ortaktır. Kātāde buna kitapların peşpeşe geldiği ve son gelenin öncekilerden daha hayırlı ve kalıcı olduğu yorumunu eklemiştir.¹¹⁴⁴ El-Bakara suresi 59. ayette bildirilen zalimlerin kendilerine söylenen sözü başkasıyla değiştirmelerini “(İsrailoğulları'nın) Allah'a karşı küstahlık edip kendilerine verilen emri yerine getirmemeleri” şeklinde yorumlamıştır.¹¹⁴⁵

Bazı Tanah kıssaları ve Talmudik anlatılar, birçok müfessir için olduğu gibi Kātāde için de bir tefsir kaynağıdır. Örneğin İbn Mes'ūd'un (ö.32/653) Hz. Peygamber'den naklettiği, ayrıca İbn 'Abbās'tan nakledilmiş olan ve kendisinden sonra Muḳātil'in (ö.150/767) tefsirinde yer alan “Ninova'nın tövbesi” kıssasını nakletmiştir. Fakat Kātāde'nin naklinde “kıldan giysiler içinde kırk gün boyunca yalvarmaları” ilavesi bulunmaktadır.¹¹⁴⁶ Bu da Talmudik bilginin Muḳātil öncesinde kullanıldığına işaret eder.

Kātāde bazı rivayetlerinde yalnızdır. Örneğin meleklerin cinlerin kızları olduğu inancının Yahudilere ait olduğunu söylediği nakledilmiştir.¹¹⁴⁷ Ayrıca Mucāhid kadar

---

¹¹⁴³ Abdulhamit Birışık, “Kātāde b. Diāme”, *DİA* 25 (2002): 22-23.

¹¹⁴⁴ Ṭaberī, *Tefsir*, XXIV, 324; İbn Keşir, *Tefsir*, VIII, 383; Suyūtī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XV, 377.

¹¹⁴⁵ Suyūtī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 379.

¹¹⁴⁶ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, XII, 293; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, VI, 1988; Suyūtī, *ed-Durru'l-Mensūr*, VII, s. 707-708.

¹¹⁴⁷ Ṭaberī, *Tefsir*, XIV, 254-255; 602.

olmasa da onun da, ayet çerçevesinde literal yoruma yönlendiren bazı anlatıların varlığına rağmen, rasyonel yorumu tercih ettiğini söyleyebileceğimiz örnekler vardır. Örneğin el-Bakara suresi 93. ayette geçen ... وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ... *buzağı kalplerine içirildi* ifadesini, buzağı sevgisinin kalplerine işlediği şeklinde tefsir etmiştir.¹¹⁴⁸ Nuzul sürecinde Medine’de yaşanmış olaylarla ilgili net bilgiler verdiği söylenebilir. Örneğin el-Ahzāb suresi 26. ayette *onların bir kısmını öldürüyordunuz* ile kastedilen Kurayzaoğullarından dört yüz yetişkin erkeğin öldürülmesidir.¹¹⁴⁹

Katāde gibi Basra’lı olan Ḥasen el-Başrī’nin (ö.110/728) konumuz çerçevesinde ulaşabildiğimiz yorumları da çoğunlukla diğer müfessirlerin yorumları ile örtüşmektedir. Katāde kadar olmasa da Medine’de Müslüman-Yahudi ilişkilerine, yaşanmış bazı olaylara ve bunlardan vahyin gelişine sebep teşkil edenlere ait kendisinden çeşitli rivayetler nakledilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ḥasen el-Başrī’nin diğerlerinden ayırıcı yönü Tevrat’ta yazıldığı bildirilen bazı hükümleri haber veren Kur’an ayetlerinin izahında normatif yorum yapmış olması, diğer bir deyişle fetva vermiş olmasıdır. Örneğin, Tevrat’ta İsrailoğulları’na yazıldığı bildirilen el-Mā’ide suresi 45. ayetteki hükmün Yahudi veya Müslüman herkes için geçerli olduğunu söylediği aktarılmıştır. Sa’id b. Museyyeb’den de (ö.94/713) aynı görüş nakledilmiştir.¹¹⁵⁰ Ḥasen el-Başrī’nin aynı surenin 32. ayetinde Allah’ın ... كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ... *biz İsrailoğullarına şunu yazdık:...* ifadeleriyle bildirdiği hükümle ilgili verdiği fetva ikinci bir örnek olabilir. Müslümanlar

---

¹¹⁴⁸ Taberī, *Tefsir*, II, 263-264; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, I, 472.

¹¹⁴⁹ Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, XII, 16; karşı. Muḳātil, *Tefsir*, III, 485; İbn Keşir, *Tefsir*, VI, 398.

¹¹⁵⁰ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, IV, 1144: 6436; İbn Keşir, *Tefsir*, III, 121; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, V, 331-332.

tarafından Ḥasen el-Başrī'ye İsrailoğulları için geçerli olan bu hükmün kendileri için de geçerli olup olmadığı sorulmuş ve kendisinden kesin ifadelerle geçerli olduğu cevabı alınmıştır.¹¹⁵¹ Allah'ın *biz yazdık* dediği bu hüküm mevcut Mişna içinde yer almaktadır.¹¹⁵²

Ḥasen el-Başrī'nin bazı kıssalarla ilgili Tora bilgisine dayanarak düzeltme yaptığı da söylenebilir. Örneğin Hz. Musa'nın kayınpederinin Şuayb olduğunu söyleyenlerin yanıldığını ifade ettiği nakledilmiştir.¹¹⁵³ *Sana indirdiğimiz hakkında bir şüpheden varsa, فاسأل الذين يقرؤون الكتاب من قبلك senden önce kitabı okuyanlara sor*¹¹⁵⁴ ayetiyle ilgili olarak diğer bazı müfessirler gibi Hz. Peygamber'in bu konuda bir şüpheye düşmediğini ve kimseye bir şey sormayacağını belirttiğini nakletmiş, farklı olarak “bu konuda onlara bir şey sorman yine kitabıma bakman demektir” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.¹¹⁵⁵

Ḥasen el-Başrī ve Daḥḥāk b. Muzahim de (105/723) yukarıda Mucāhid'in tefsirinde örnek verildiği gibi Tevrat'ı iyi bilen bazı Yahudilerin Hz. Peygamber'in davetini reddetmesi üzerine gelen ayetlerin birinde geçen *yüzlerin silinip tersine çevrilmesi*¹¹⁵⁶ ifadesini “hak yoldan çıkıp dalalete saplanmak” şeklinde literal anlamın dışında tefsir etmişlerdir.¹¹⁵⁷

---

¹¹⁵¹ Ṭaberī, *Tefsir*, VIII, 356-357.

¹¹⁵² Mishnah, Sanhedrin, 4:5.

¹¹⁵³ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, XVIII, 224; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, IX, 2966; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XI, 453-454.

¹¹⁵⁴ 10/Yūnus: 94.

¹¹⁵⁵ Ṭaberī, *Tefsir*, XII, 288; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, VI, 1986; İbn Keşir, *Tefsir*, IV, 296; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, VII, 705-706; Muḳātil, *Tefsir*, II, 248.

¹¹⁵⁶ 4/en-Nisā': 47.

¹¹⁵⁷ Ṭaberī, *Tefsir*, VII, 113-114; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, III, 969; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, IV, 469; Muḳātil, *Tefsir*, I, 377.

Belh, Semerkant, Horasan, Rey ve Kufe’de yaşadığı belirtilen Daḥḥāk, coğrafi bazı şāḥābe ve tābi‘ūndan nakilde bulunmuştur. Ondan rivayet edenler arasında ise çalışmamızda tefsirine sıklıkla başvurduğumuz, onunla aynı coğrafyada yaşamış olan Muḳātil de bulunmaktadır.¹¹⁵⁸ Çalışmamızda ulaştığımız kadarıyla Daḥḥāk’tan aktarılan rivayetlerin çoğu gerek Hicaz gerekse Irak müfessirlerinden aktarılan rivayetlerle benzerlik içindedir. Farklı olarak, Muḳātil’in tefsirinde isnadlarını nadiren zikrettiği rivayetlerden biri Daḥḥāk’a aittir. Bu rivayete göre Daḥḥāk, el-Kehf suresi 18. ayetin tefsirinde Cebrail’in mağaradaki gençleri, etleri çürümesin diye yılda iki kez çevirdiğini söylemiştir.¹¹⁵⁹ Ayrıca Daḥḥāk, aynı kıssada gençlerin mağarada kaldıkları süreyi belirten ifadenin, iki defada nazil olduğunu belirtmiştir. Buna göre *وَأَلْبَثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ* mağaralarında üç yüz kaldılar ifadesi önce nazil olmuş, bunun üzerine ashap Hz. Peygamber’e “gün mü, ay mı, yıl mı?” şeklinde sorunca ayetin *سِنِينَ وَأَزْدًاوَا تَسْعًا* yıl, buna da dokuz eklediler kısmı nazil olmuştur.¹¹⁶⁰

İbn ‘Abbās’ın (ö.68/687) mevlası ve öğrencisi olan ‘İkrime el-Berberī’nin (ö.105/723) konumuz çerçevesinde ulaşabildiğimiz rivayetlerinden ayırıcı sayılabilecek birkaçı üzerinde kısaca durabiliriz. ‘İkrime’ye göre el-İhlāş suresi, “Allah’ın oğlu ‘Uzeyr’e tapıyoruz” diyen Yahudilere, “Allah’ın oğlu Mesīḥ’e tapıyoruz” diyen Hıristiyanlara, “Aya ve Güneş’e tapıyoruz” diyen Mecusilere ve “Putlara tapıyoruz” diyen müşriklere cevaptır.¹¹⁶¹ Esasen ‘Uzeyr’in Allah’ın oğlu olduğunu söyleyenler

¹¹⁵⁸ Muhammed Eroğlu, “Dahhāk b. Müzāhim”, *DİA* 8 (1993): 410-411.

¹¹⁵⁹ Muḳātil, *Tefsir*, II, 578.

¹¹⁶⁰ Ṭaberī, *Tefsir*, XV, 229-230; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, VII, 2356; İbn Keşīr, *Tefsir*, V, 150; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, IX, 520.

¹¹⁶¹ İbn Keşīr, *Tefsir*, VIII, 527.

Medine'deki bazı Yahudilerdir.¹¹⁶² Buna göre 'İkrime tefsirinde surenin nuzûlüne sebep olan grup üzerinde durmak yerine surenin temel mesajı olan tevhidi esas almıştır. Diğer râvîlerin görüşlerinden farklı olarak benzeri bir yaklaşımı وَأَرْضًا لَمْ تَطُورُهَا *henüz ayak basmadığınız toprak(yer)*¹¹⁶³ ifadesini “kıyamet gününe kadar Müslümanların fethettikleri yerler” şeklinde genelleyerek yorumlamıştır.¹¹⁶⁴

Muḳātil'in (ö.150/767) tefsirinin mukaddimesinde senediyle (ö.105/723) aktardığı bir rivayete göre 'İkrime el-Baḳara suresinin ikinci ayetinde geçen ذلك الكتاب ifadesiyle Tevrat ve İncil'in kastedildiğini ifade etmiştir.¹¹⁶⁵

Tüm müfessirler gibi 'İkrime'nin de Kur'an kıssalarının tefsirlerinde Tanah yahut Midraş anlatılarını kullandığı söylenebilir. Örneğin el-Enbiyâ suresi 60. ayet bağlamında Hz. İbrâhîm'le ihtiyar bir adam arasında geçen Midraş'ta yer alan bir diyalogu anlatmıştır.¹¹⁶⁶ Bununla birlikte 'İkrime'nin de dinin temel ilkelerine aykırı bulduğu bir bilgi/söz işittiğinde bunun doğru olup olmadığını araştırmış olduğu söylenebilir. Örneğin ilerleyen sayfalarda aktardığımız bir rivayete göre K'abu'l-Aḥbâr'dan (ö.32/653) duyduğu bir ifadeyi hocası İbn 'Abbās'a (ö.68/687) taşımış, İbn 'Abbās'ın K'ab'ın bu sözüne yönelik yalanlama ve eleştirisine ait tüm sözleri de K'ab'a ulaştırmıştır. Bunun üzerine hatasını kabullenen K'ab İbn 'Abbās'a gelerek pişmanlığını belirtmiştir.

---

¹¹⁶² Bu Yahudilerin kimler olduğu ile ilgili görüşler üzerinde birinci bölümde kısaca durulmuştur.

¹¹⁶³ 33/el-Aḥzâb: 27.

¹¹⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, IX, 3126; Suyûṭî, *ed-Durru'l-Mensûr*, XII, 17.

¹¹⁶⁵ Muḳātil, *Tefsir*, I, 29; Ṭaberî aynı yorumu bazı âlimlerin görüşü olarak, isim vermeksizin, belirtmiştir. Ṭaberî, *Tefsir*, I, 231; İbn Keşîr ise bu görüşü eleştirmiştir. İbn Keşîr, *Tefsir*, I, 162.

¹¹⁶⁶ Suyûṭî, *ed-Durru'l-Mensûr*, X, 303-304; krş. Genesis Rabbah 38:13.

Başka bir rivayete göre benzer bir olay yukarıda geçtiği üzere Nevf b. Feđāle'nin (ö.90-100/708-718) Musa-Bilge kul kıssasına dair bir sözünü hocası İbn 'Abbās'a aktaran Sa'īd b. Cubeyr'le (ö.94/713) yaşanmıştır. Bu olayda da İbn 'Abbās İbn Cubeyr aracılığıyla Nevf'in yanlışını düzeltmiştir. Diğer müfessirler gibi Medine'de Müslüman-Yahudi ilişkileri çerçevesinde gelen ayetlerin nuzūl sebeplerine, kıssalarla ilgili bazı anlatılara ve bazı ayetlerin ve ayetlerde geçen kelimelerin anlam ve tefsirine dair rivayetler İbn Cubeyr'den de aktarılmıştır.

Tābi'ī müfessirlerden son olarak, konumuz çerçevesinde, rivayetindeki ayırıcı vasıflarını ortaya koymaya çalışacağımız isim Suddī'dir. (ö.127/745) Çalışmamızda tābi'ī müfessirler arasında Katāde ve Mucāhid'den (ö.103/721) sonra en fazla tekrar eden isim olmuştur. Kufe'de yaşadığı, bunun yanında kıssahan geleneğine uyararak tefsir dersleri verdiği, Ehlu'l-kitāb'tan çeşitli hikâyeler anlattığı söylenmiştir.¹¹⁶⁷ Araştırmamız esnasında ulaştığımız ve bir kısmını tezimize aldığımız Suddī rivayetlerinin bu bilgiyi doğruladığı söylenebilir. Suddī'den aktarılan rivayetlerde onun Yahudi geleneğine ait anlatıların yanı sıra Medine Yahudilerinin yaşamlarına dair birçok bilgiye ulaşmış olduğu söylenebilir. Medine Yahudileri ve onların Müslümanlarla ilişkileri bağlamında gelen çok sayıda ayetin tefsirinde onun da sebebi'n-nuzūl bildirdiği görülmektedir.

Örneğin el-Kehf suresindeki Zulkarneyn kıssası bağlamında; Suddī'den aktarılan rivayette, Yahudilere atfedilen ifadelerle göre bölgedeki Araplar tarafından İbrāhīm, Mūsā ve 'İsā'nın biliniyor olması olağan bir durumdur. Araplar Zulkarneyn gibi diğer bazı peygamberleri ise ancak Yahudilerin haklarında konuşması ile öğrenmiş olmaktadır. O nedenle Yahudiler Hz. Peygamberi Zulkarneyn ile sınamak

---

¹¹⁶⁷ İsmail Cerrahoğlu, "Suddī", *DİA* 38 (2010): 17-18.

istemişlerdir. Yahudiler Hz. Peygamber'den Tevrat'ta sadece bir yerde zikredildiğini belirttikleri peygamberden bahsatmesini istemişler, Hz. Peygamber'in onun kim olduğunu sorması üzerine “Zulkarneyn” cevabını vermişlerdir.¹¹⁶⁸ Aynı surede bahsedilen mağaraya sığınan gençlerin, Suddî'den rivayet edildiğine göre, sayısının üç olduğunu söyleyenler Yahudiler; beş olduğunu söyleyenler Hıristiyanlardır.¹¹⁶⁹

Hz. Ömer'in bet midraşa uğrayarak orada ders yapan Yahudileri dinlediği ve Kur'an ile Tevrat'ın muvafık oluşuna hayret ettiğini söylediği rivayetler Şa'bî (ö.104/722) ve Suddî'den (ö.127/745) nakledilmiştir.¹¹⁷⁰ Bir rivayette Suddî Hz. Peygamber'in Medine'de Tevrat'tan her ne sorarsa kendisine cevap vermeleri üzerine anlaştığı iki genç Yahudi bilgininden söz etmiştir. Bu anlaşmaya göre gençler de Hz. Peygamber'den bilgi alacaklardır.¹¹⁷¹

Ayrıca Suddî'den nakledildiğine göre Medine Yahudilerinden bazıları kendi elleriyle yazdıkları kitap(sayfa)ları, Allah tarafından gönderildiğini söyleyerek, Araplara az bir ücretle satmışlardır.¹¹⁷² Suddî el-Bakara suresi 75. ayette İsrailoğulları'nın işittikten sonra taħrîf ettikleri belirtilen “Allah sözü”nün Tevrat olduğunu söylemiştir.¹¹⁷³ El-Mā'ide suresi 41. ayette geçen *taħrîf*in ise Yahudilerin “Tevrat'taki recm yerine celdeyi uygulamaları olduğunu belirtmiştir.¹¹⁷⁴

---

¹¹⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VII, 2381-2382; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IX, 629-630.

¹¹⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VII, 2354; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IX, 512.

¹¹⁷⁰ Bkz. Taberî, *Tefsir*, II, 287-289; 290-291; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 181; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 477-478, 480.

¹¹⁷¹ Taberî, *Tefsir*, VIII, 452; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, IV, 1138, 1140; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 321-322.

¹¹⁷² İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 154.

¹¹⁷³ Taberî, *Tefsir*, II, 141.

¹¹⁷⁴ Taberî, *Tefsir*, VIII, 425; Cābir'den de (ö.78/697) aynı görüş nakledilmiştir.

Tarih ve coğrafya bakımından Kur'an'ın nuzulünden uzaklaştığı bir ortamda Suddî'nin kendisinden önce nakledilmiş aynı konudaki bazı rivayetleri toparlayıp özetleyerek oldukça anlaşılır bir şekilde aktardığı söylenebilir. El- Mâ'ide suresi 41-50. ayetlerin nuzul sebebini anlattığı rivayet buna örnek verilebilir.¹¹⁷⁵ Belki de onun bu özelliği Mucâhid'de olduğu gibi müfessir kimliği ile kaçış kimliğini bir arada taşımasındandır. Bununla birlikte Mucâhid'de müfessir, Suddî'de ise kaçış kimliğinin öne çıktığını söyleyebiliriz.

Suddî'nin (ö.127/745) Yahudi kültürü veya başka geçmiş kültürlerden aktardığı bazı anlatılar söz konusu kültürle ait mevcut literatürde bulunabilmektedir. Örneğin el-Bakara suresi 54. ayetin tefsirinde buzağıya tapan İsrailoğulları'nın cezalandırılmaları ve tövbelerinin kabul edilmesinin anlatıldığı tefsir rivayetleri çoğunlukla Tora pasajlarıyla uyumludur. Diğerlerinden farklı olarak Suddî'nin anlatımı Midraş'taki ayrıntıları da içermektedir. O'nun anlatımı daha çok Muqâtil'in anlatımıyla benzerlik göstermektedir. Suddî'nin kıssayı Kur'an'da geçtiği diğer ayetler, Tora pasajları ve Midraş anlatımıyla harmanlayarak sunduğu görülmektedir.¹¹⁷⁶ Bir diğer örnek Aşhâbu'l-Kehf olayına dair bazı ayrıntılar üzerinden verilebilir. Birinci bölümde işlendiği üzere tefsir rivayetlerinde, olayın yaşandığı dönemde, diğer ayrıntıların yanı sıra bölgenin kralının ismi üzerinde de durulmuştur. Suddî (ö.127/745), Muqâtil (ö.150/767) ve İbn İshâk'ın (ö.151/768) verdiği Daqyânūs¹¹⁷⁷/D(e)kyūs¹¹⁷⁸ isminin

---

¹¹⁷⁵ Taberî, *Tefsir*, VIII, 421-422.

¹¹⁷⁶ Bkz. Taberî, *Tefsir*, I, 680-681; daha kısa bir versiyonu için bkz. İbn Keşîr, *Tefsir*, I, 262; Muqâtil, *Tefsir*, I, 104-106; krş. Çıkış (Şemot), 32: 17-20; Pirke de Rabbi Eliezer, s. 356-357; TB, Avodah Zarah, 44a; *Midraş Şemot*, s. 370-373.

¹¹⁷⁷ Bkz. Taberî, *Tefsir*, XV, 163-165; İbn Keşîr, *Tefsir*, V, 140.

¹¹⁷⁸ Bkz. İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VII, 2346; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IX, 488; Muqâtil, *Tefsir*, II, 574, 579; krş. I. Guidi, "Seven Sleepers", *ERE*, New York, 1921, XI, 428.

Efes'in yedi uyurları hikâyesi içerisindeki Decius ismiyle birebir aynılığı dönemin tarihçi ve müfessirlerinin geçmiş kültürlerle ait çeşitli yazılı metinlere ulaştıklarına işaret edebilir.

Burada ve tezimiz içerisinde zikrettiğimiz benzeri örneklerle dayanarak müfessirlerin birer bilgi kaynağı olarak yazılı ya da sözlü Yahudi kaynaklarına ulaştıklarını ve bu kaynaklara ait bazı bilgileri Kur'an'ın tefsirinde kullandıklarını söyleyebiliriz.

Yahudilerden nakilde bulunmakla öne çıkan müfessirlerden biri de Muḳātil b. Suleymān b. Beṣīr el-Ezdī el-Belhī'dir (ö.150/767). Muḳātil'in kaleme aldığı Kur'an'ın tamamını tefsir eden *et-Tefsīru'l-kebīr* günümüze ulaşan tek erken dönem tefsir eseridir. Muḳātil, Belh, Horasan, Basra, Bağdat, Beyrut, Mekke şehirlerinde yaşamış, Basra'da vefat etmiştir. Mucāhid b. Cebr (ö.103/721), Aṭā b. Ebī Rebāh (ö.114/732), İbn Şihāb ez-Zuhrī (ö.124/742) ve 'Atıyye el-'Avfī (ö.111/729) gibi âlimlerden ders almıştır. Muşebbihe, Murci'e, Şī'a ve Zeydiyye gibi çeşitli görüşlerle ilişkilendirilmiştir. Hakkında farklı değerlendirmelerin yapılmış olması, yaşadığı coğrafyalardaki fikrî ve siyasî çatışmalardan kaynaklanmış olmalıdır. Müfessir, tefsir rivayetlerinin büyük kısmını sened belirtmeksizin zikrettiğinden dolayı da eleştirilmiştir. Bazı âlimler tarafından Muḳātil (ö.150/767) ve eserlerine yöneltilen eleştirilere cevap verilmiş, bazıları tarafından özellikle tefsiri temel bir başvuru kaynağı olarak gösterilmiştir.¹¹⁷⁹ Bu çalışmada Muḳātil b. Suleymān ve eserleri hakkındaki

¹¹⁷⁹ Muḳātil ve tefsiri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Türker, "Muḳātil b. Süleyman", *DİA* 31 (2006): 134-136; İsmail Cerrahoğlu, "Tefsirde Mukātil İbn Süleyman ve Eserleri", *AÜİFD*, XXI, 1976, ss. 1-35; Mehmet Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi –es-Sa'lebi (427/1036) Tefsirinde Muḳātil b. Suleymān (150/767) Rivayetleri*, Kitâbiyat, Ankara 2005; Mehmet Altuntaş, "Muḳātil b. Süleyman'ın Tefsirinde İsrâliyat ve Hurûf-ı Mukattaa Hakkındaki Yorumları", *BOZİFDER* 13, (Yozgat 2018): 129-158.

eleştirir, savunma ve övgülere yer verilmemiştir. Burada çalışmanın ilgilendiği konu, kaynaklarından biri olan Yahudi geleneğinin onun tefsirinde tespit edilebilmesidir.

Muḳātil'in yaşadığı coğrafya Yahudi nüfusunun yoğun olarak yerleşik bulunduğu bir coğrafyadır. Özellikle Bağdat-Basra bölgesi, Kudüs yıkımlarından sonra getirilen Yahudilerin zamanla yerleşik oldukları, Pers yönetiminin serbestlik ortamında akademilerin kurulup sözlü gelenek Bâbil Talmud'unun derlendiği (3-6. yüzyıllar), tüm Ortadoğu, hatta Filistin ve Kuzey Afrika Yahudilerini temsil eden ilmî bir merkeze dönüşmüş bölgedir. İran-Bâbil Yahudiliği, sözlü gelenek yoluyla gelişen Rabbinik Yahudiliğin merkezidir. Bu dönemde ortaya çıkıp uzun bir süre Yahudiliğin dinî-entelektüel temsilcileri olan Sura, Neherdea, Pumbedita akademileri bu bölgededir. Bölgenin Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra da bu akademiler ve bölgenin Yahudiler arasındaki merkezî konumu devam etmiştir. Bölgede dönemin en bilgili rabbi(rav)leri (geonim) çevre bölgelerden gelen soruları cevaplamışlar ve bunun neticesinde 8. yüzyılın ortalarından itibaren Responsa adı verilen Yahudi fetva literatürü ortaya çıkmıştır.¹¹⁸⁰ Bu bölge Yahudilikle birlikte ve ondan önce 2700 yıl kadar geriye götürülen birçok kültürün de vatanı olmuştur.¹¹⁸¹ Bu kültürlere ait efsane ve hikâyelerin, Yahudi geleneğine, gerek Yahudilik gerekse diğer kültürler üzerinden de İslam geleneğine taşınmış olduğu söylenebilir.¹¹⁸²

---

¹¹⁸⁰ Ömer Faruk Harman, "Yahudilik", *DİA* 43 (2013): 191-192; Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuh Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005, s. 137-147.

¹¹⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sargon Erdem, "Bâbil", *DİA* 4 (1991): 392-395.

¹¹⁸² Örneğin Bâbil'de bulunan Hârût ve Mârût (2/el-Bakara: 102) ile ilgili anlatılar için bkz. Taberî, *Tefsir*, II, 332, 341-345, 347-348, 353; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 190-194; İbn Keşîr, *Tefsir*, I, 353-361; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 507-531; Erdem, "Bâbil", *DİA* 4, 394-395; Farklı versiyonlarıyla şahâbe ve tâbi'undan çok sayıda kişi tarafından, hatta Hz. Peygamber'den merfû' olarak nakledilmiş olan Hârût ve Mârût kıssası, ortaya çıktığı bölgede yaşamış olmasına rağmen Muḳātil b. Suleymân tarafından zikredilmemiştir. Bu rivayetleri tefsirlerinde nakleden Taberî ve İbn Keşîr de bilgi maksatlı zikrettiklerini, rivayetleri şüpheli bulduklarını belirtmişlerdir. Kıssanın, geç dönem bir Yahudi tefsirinde (Midraş Avkir), Yahudilere ait bazı agadik ve apokrif kitaplarda ve kısmen Talmud'da yer almış olmasına rağmen Yahudi kaynaklı olmadığı söylenebilir. M.Ö. 586'da diasporayla bölgeye gelen Yahudiler bölgedeki kültürlerden, özellikle Zerdüştlükten etkilenmişlerdir. Bâbil/İran kültürünün bölgeden Yemen'e yaşanan göçlerle, Yemen'den de Hicaz bölgesine gerek göçler gerek ticarî vb. yolculuklarla taşınmış olması muhtemeldir.

Muḳātil'in (ö.150/767) Yahudilere ilişkin tefsir örnekleri çalışmamızın tamamına yayılmış olarak, özellikle birinci bölümde bulunabilir. Onun tefsiri takip edilerek Hz. Peygamber ve Müslümanların Medine Yahudileri ile ilişkileri, vahyin onlara yönelik hitabı ve yaklaşımı, Yahudilerin değişen tutumlarına paralel olarak vahyin dili ve Hz. Peygamber'in tutumundaki farklılaşma izlenebilmektedir. Onun tefsirinde ayrıca ilgili ayetlerde Medine Yahudileri içerisinde hangi grup ve kişilerin kastedildiği de görülebilmektedir.¹¹⁸³ Bunun dışında Muḳātil bazen Yahudilerin geçmişine dair net tarihi bilgiler vermekte,¹¹⁸⁴ Yahudi kaynaklarında yer alan bazı anlatıları zikretmektedir. Fakat çoğunlukla kaynağını belirtmemiştir. Muḳātil aktardığı bilgi ve kıssaların bazılarını şifahi yahut yazılı olarak kendileriyle görüştüğü ve dersler aldığı Mucāhid (ö.103/721), Daḥḥāk (ö.105/723) ve Aṭā b. Ebī Rebāḥ (ö.114/732) gibi Müslüman müfessirlerden, bazılarını da Yahudiler ve onların yazılı kaynaklarından elde etmiş olabilir. Nitekim Muḳātil'in tefsirini, Midraşik kaynaklarla ilişkisi bakımından altı örnek anlatı üzerinden inceleyen Haggai Mazuz, Midraşik kaynakların Muḳātil

---

Örneğin tefsir ve hadis eserlerinde Vehb b. Münebbih 'ten aktarılan benzer hikâyelerin de İran kökenli olma ihtimali yüksektir. Çalışmada Vehb hakkında bilgi verilmiş, babasının Yemen'e yerleşmiş bir İran'lı olduğu belirtilmişti. Kıssanın kültürler arası geçişi ve değişimi ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Kürşat Demirci, "Hârût ve Mârût", *DİA* 16 (1997): 262-264.

¹¹⁸³ Vahyin tarihi, muhatabı, ilgili olay, kişi ve gruplar arası ilişkiler vb. nin ortaya konulması, bir anlamda vahyin bağlamı ile yorumlanmasının Muḳātil'in tefsir metodolojisi olduğu söylenebilir: "Mukatil b. Suleymān'ın tefsiri baştan sona bir bağlam çerçevesinde yapılmıştır. Bu bağlam, nuzül döneminin bütün süreçlerini kapsar. Muhatapların kimlikleri, yapıp ettikleri, söyledikleri onun Kur'an tefsirinde önem verdiği hususlardandır. Sosyal ve dini gruplarla ayetler arasındaki ilişki somut biçimde kurulur. Mekân ve zamana ilişkin duyarlılık üst düzeydedir. Olaylarla kelam arasında sıkı bağlar kurulur. Hz. Muhammed'in müşrikler ve Ehl-i Kitap'la ilişkisine dair ayrıntılara yer verilir. Kısaca her bir Kur'an cümlesinin muhatapla ilişkisi kurularak anlama ulaşılır." Halis Albayrak, "Mukatil b. Suleyman'ın Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi", *Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, Ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s. 85.

¹¹⁸⁴ Örneğin el-İsrâ' suresi 4-8. ayetlerin tefsirinde İsrailoğulları'nın mabetlerinin yıkılıp, işkence, sürgün ve ölümle yüz yüze geldikleri tarihi olayları aktarmıştır. Bu aktarımda, süreçlere, ölen kişi sayısına, mabedi iki kez yıkanların isimlerine kadar ayrıntılı bilgiler vermektedir. İkinci yıkımdan önce İsrailoğulları'nın kendi yaptıkları zulümlere, Hz. Yahyâ'yı katledişlerine de değinmiştir. El-Bakara suresi 114. ayetin tefsirinde verdiği tarih ve isim de oldukça nettir. Müfessirin verdiği bu bilgilerin isabetliliği farklı bir çalışmada tarih kaynakları ile karşılaştırılarak araştırılabilir. Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, II, 521-523; İsrailoğulları'nın ahitlerine uymaları yahut uymamaları halinde başlarına gelecek olanlara dair bu ayetlerde belirtilenler daha ayrıntılı bir anlatımla Tora'nın Levililer kitabı, 26. bâbında işlenmiştir.

tefsirinin kaynakları arasında olabileceği yargısına varmıştır. Çalışmamızda, Mazuz'un ortaya koyduğu Muqātil tefsiri ile Midraşik literatürde yer alan ortak anlatılar gibi diğer müfessirlerle Midraşik kaynaklar arasındaki ortaklıkların da bir kısmı ortaya konulmuştur.

Mazuz'un verdiği örneklerden biri Hz. Yūnus'un kavmi Ninova'nın tövbesidir.¹¹⁸⁵ Kur'an ayetinde Yūnus'un kavmi dışında iman etmelerinin kendilerine fayda verdiği bir topluluğun bulunmadığı ifade edilmiştir.¹¹⁸⁶ Bu ifade anlaşılması güç, hatta Kur'an'ın genel mesajına aykırı görünebilir. Muqātil (ö.150/767), Yūnus'un kavmi ile ilgili bu ifadeyi birkaç farklılık olmakla birlikte Midraşik bir anlatıyı sunarak anlaşılır kılmıştır. Buna göre Musul topraklarında Ninova ismindeki kasabanın halkı olan Yūnus'un kavmi, üzerlerine bir mil kadar yaklaşmış olan azabı görünce tövbe etmişlerdir. Tövbenin bir göstergesi olarak bazıları çula sarınıp başlarına kül dökmüşler, anneleri çocuklarından, kadınları kocalarından ayırarak hep birlikte Allah'a yönelmişler ve Allah onlara azap etmemiştir.¹¹⁸⁷ Talmud'da Ninovalıların hayvanları ve gençleri ayırıp tuttukları ve onların Tanrı'ya ağlamalarına izin verdikleri söylenmiştir. Âlemlerin Rabbine "eğer bize merhamet etmeyeceksen biz de bunlara merhamet etmeyeceğiz" duasında bulunmuşlardır.¹¹⁸⁸ Bu anlatıya göre Ninova tövbe için çullara sarınıp oruç tutmuş, âlemlerin Rabbi'nden af dilemişlerdir. O'na kendilerine merhamet etmezse gençlerine, hayvanlarına merhamet etmeyeceklerini söyleyerek seslenmişlerdir. Tanrı onların çullarını ve oruçlarını görmüştür.¹¹⁸⁹ Hikâye Tanah'ın Yūnus bölümünde de

---

¹¹⁸⁵ Haggai Mazuz, "Possible Midrashic Sources in Muqatil b. Sulaymān's Tafsīr", *Journal of Semitic Studies* 61, sy. 2 (London: Oxford University Press, 2016): 501.

¹¹⁸⁶ 10/Yūnus: 98.

¹¹⁸⁷ Muqātil, *Tefsir*, II, 250.

¹¹⁸⁸ TJ, Taanit 8b.

¹¹⁸⁹ TB, Taanit 16a.

geçmektedir. Ancak orada Tanrı'nın onların çullarını ve oruçlarını değil işlerini ve kötü yoldan döndüklerini gördüğü söylenmiştir.¹¹⁹⁰ Mazuz'a göre diğer örneklerde olduğu gibi bu hikâyede de Muḳātil'in anlatımı ile Talmud anlatımı arasında kısmi fark bulunmaktadır.¹¹⁹¹ Bununla birlikte benzerlikler Muḳātil'in Talmudik anlatılara aşina olduğuna ve yazılı kaynaklardan yararlanmış olabileceğine işaret etmektedir.¹¹⁹²

Kudüs ve Bâbil Talmudunda küçük farklılıklarla geçen bu anlatımın Muḳātil'den önce, Ḳatāde (ö.117/735) ve İbn 'Abbās'tan (ö.68/687); hatta İbn Mes'ūd'un (ö.32/653) aktarımına göre Hz. Peygamber'den nakledildiği görülmektedir. Hz. Peygamber, İbn 'Abbās ve Ḳatāde'den nakledildiğine göre Kudüs Talmudu'nda belirtilen fakat Muḳātil'in zikretmediği Ninovalıların evcil hayvanlarını yavrularından ayırdıkları da söylenmiştir. Azap karşından görüldüğünde kendi çocuklarıyla birlikte hayvanlarının yavrularını önlerine katarak Allah'a yalvarmaya başlamışlar, böylece O'nun kendilerini affedeceğini ummuşlardır. Ḳatāde'nin (ö.117/735) naklinde kıldan giysiler giyip kırk gün boyunca yalvarıp yakardıkları da belirtilmiştir.¹¹⁹³ Buna göre Midraşik/Talmudik bilginin Muḳātil'den önce de tefsirde kaynak olarak kullanıldığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle, Muḳātil söz konusu bilgileri, Mazuz'un çalışmasında örneklendirdiği gibi Midraşik kaynaklardan yahut diğer Müslüman müfessirlerin yazılı veya sözlü anlatılarından edinmiş olabilir.

Bir diğer örnek, kısa tefsiri birinci bölümde verilen, Medine'deki üç büyük Yahudi kabilesinin Medineli Evs ile Ḥazrec kabilelerinin savaşlarında onlarla ittifak

---

¹¹⁹⁰ Bkz. Yūnus (Jonah), 3: 5-10.

¹¹⁹¹ Mazuz, a.g.m., s. 502.

¹¹⁹² Bkz. Mazuz, a.g.m., s. 503-504.

¹¹⁹³ Ṭaberī, *Tefsir*, XII, 293; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, VI, 1988; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, VII, s. 707-708, 709, 710-711.

kurarak birbirleriyle savaşmaları, birbirlerinin kanını akıtarak Tevrat'ın hükmüne karşı gelirken, esirlerini kurtararak Tevrat'ın hükmüne uymaya çalışmaları üzerine nazil olan ayetin¹¹⁹⁴ tefsiridir. Muḳātil Yahudilere Tevrat'ta, fidye vererek esirleri kurtarmalarının farz kılındığını, Rumların savaşta esir aldıkları köle ve cariyeleri dahi kurtarmalarının emredildiğini söylemiştir.¹¹⁹⁵ Muḳātil'in sözünü ettiği emir Tevrat'ta değil Talmud'da yer almaktadır.¹¹⁹⁶ Ebū'l-Āliye'den (ö.90/709) nakledildiğine göre 'Abdullāh b. Selām (ö.43/663) Kufe'deki Yahudilerin liderine (re'su'l-cālūt) uğradığında onun, Araplarla ilişkiye girmemiş olan Yahudi kadınların fidyesini verip, ilişkiye girmiş olanların fidyesini vermediğini görmüş ve onu "elindeki kitapta 'hepsinin fidyesini öde!' demiyor mu?" diyerek uyarmıştır.¹¹⁹⁷ İbn Selām burada söz konusu emri hatırlatmak için Yahudilerin ellerindeki "kitab"a işaret etmiştir. Birçok örnekte erken döneme ait rivayetlerde "Tevrat" ile kanonik veya apokrif Yahudi yazılı kaynaklarının tümünün kastedilebildiği görülmüştür. Kister da bu duruma işaret etmiştir.¹¹⁹⁸

Allah'ın Medine Yahudilerine, atalarının kitaba uyacaklarına dair verdikleri sözü, kendi kutsal metinlerine (Rabbînik metinler) referansla hatırlattığı *وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ* ve ifade eden ayetler *كَلَّمَ اللَّهُ طَلَّةً* İsrailoğulları'nın üzerine dağı –bir gölge gibi- kaldırdığı¹¹⁹⁹ ni ifade eden ayetler ve işaret ettiği Talmud pasajı kıssalar çerçevesinde işlenmişti. Mazuz, dağın ters yüz edilmiş bir tekne gibi kaldırılmasını da Muḳātil'in (ö.150/767) Midraşik literatüre aşına olduğuna işaret eden bir örnek olarak vermiştir. Muḳātil'in aktarımına göre Hz. Mūsā

¹¹⁹⁴ 2/el-Bakara: 85.

¹¹⁹⁵ Muḳātil, *Tefsir*, I, 120-121; Ayrıntılı bilgi için bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, II, 207-215.

¹¹⁹⁶ Bkz. TB, Gittin, 37b; Mazuz, a.g.m., s. 502.

¹¹⁹⁷ Ṭaberī, *Tefsir*, II, 222; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, I, 456.

¹¹⁹⁸ Bkz. Kister, "Haddithū 'an banî İsrā'îla wa-lâ haraja", s. 229; krş. Kister, "İsrailoğulları'ndan Nakilde Bulunma Meselesi", s. 139-140.

¹¹⁹⁹ 2/el-Bakara: 93; 4/en-Nisā': 154; 7/el-A'rāf suresi: 171.

İsrailoğulları'nı Tevrat'ı kabul etmeyip emrine isyan ettikleri için Rabbine şikâyet edince Allah meleklerle ve Cebrail'e Arz-ı Mukaddes'teki bir dağı onların başları üzerine kaldırmalarını emretmiş, melekler dağı İsrailoğulları ile gökyüzü arasını kapatacak şekilde üzerlerine bir millik bir mesafeyle kaldırmıştır.¹²⁰⁰ Bunun üzerine Hz. Mūsā onlara, Tevrat'ı kabul etmeyecek olurlarsa dağın üzerlerine bırakılacağını ve başlarını ezeceğini söylemiştir.¹²⁰¹ Tora'da dağın kaldırılması ve buna dair bir tehditten söz edilmemiştir. Bununla birlikte Kur'an ve Muḳātil'in tefsirindeki anlatımın Talmud'daki dağın kaldırılması anlatısıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Talmud'da, Tora'da dağın eteğinde durdukları söylenen İsrailoğulları'nın¹²⁰² üzerlerine dağın ters çevrilmiş bir tekne gibi kaldırıldığı ve onlara Tora'yı kabul etmedikleri takdirde durdukları yerin mezarları olacağını söylendiği belirtilmiştir.¹²⁰³ Mazuz, Muḳātil'in anlatımında İsrailoğulları'na bu tehdidi yapanın Mūsā; Talmudik anlatıda ise Tanrı olması dolayısıyla bir fark olduğunu ifade etmiştir.¹²⁰⁴ Fakat el-A'rāf suresi 171. ayetin tefsirinde Muḳātil'in anlatımında da tehdit eden Tanrı'dır, Mūsā'ya bu sözleri söylemesini Tanrı emretmiştir.¹²⁰⁵

---

¹²⁰⁰ Muḳātil Hz. Yūnus'un kavmi Ninova'ya yaklaşan azabın da başlarının üzerine bir millik mesafeyle yaklaşımını belirtmiştir. Bkz. Muḳātil, *Tefsir*, II, 250.

¹²⁰¹ Muḳātil, *Tefsir*, I, 124; en-Nisā suresi 154. ayetin tefsirinde, İsrailoğulları'nın dağın eteklerinde durduklarını (Çıkış, 19: 17), başka bir dağın ise başlarının üzerinde durduğunu, Muḳātil, *Tefsir*, I, 419; el-A'rāf suresi 171. ayetin tefsirinde, İsrailoğulları'nın Mūsā'nın getirdiği Tevrat'ta katl, recm, hadler ve ağır görevler olduğunu görünce, onu kabul etmek istemediklerini, bunun üzerine Allah'ın Beytu'l-Makdis'deki dağa emrettiğini ve dağın yerinden kopup onların başları üzerinde durduğunu ve Mūsā'ya, eğer Tevrat'ı kabul etmezlerse dağın üzerlerine bırakıp başlarını ezeceğini söylemesini emrettiğini aktarmıştır. Onların Tevrat'ı kabul etmeleri üzerine dağ yerine dönmüştür. Muḳātil, *Tefsir*, II, 72.

¹²⁰² Çıkış, 19: 17.

¹²⁰³ TB, Shabbat 88a.

¹²⁰⁴ Mazuz, a.g.m., s. 500.

¹²⁰⁵ Muḳātil, *Tefsir*, II, 72.

Bir diğerk örnek Hz. Yūsuf'un güzelliğine değinilen ayetin¹²⁰⁶ tefsirinde geçmektedir. Muḳātil (ö.150/767) Yūsuf'a kendi çağındaki güzelliğın üçte birinin verildiğini, onun bu güzelliğini dedesi İshāk'tan, onun da annesi Sāre'den, Sāre'nin Ḥavvā' dan, Ḥavvā' nın ise kendisinden yaratıldığı Ādem'den aldığıı söylemiştir.¹²⁰⁷ Mazuz'un tespitine göre Muḳātil bazı eklemelerle zikrettiği bu görüşle Talmud'da yer alan Rabi Bana'ah'ın yorumuna dayanmış olabilir. Bu yorumda Sāre'nin güzelliği karşısında diğerk bütün insanlar maymuna, Ḥavvā' nın güzelliği karşısında Sāre maymuna, Ādem'in güzelliği karşısında ise Ḥavvā' maymuna benzetilmiştir. Ādem ise kutsal varlık karşısında maymuna benzetilmiştir.¹²⁰⁸ Talmud Yūsuf ve İshāk'tan bahsetmemekte, Muḳātil ise kutsal varlıktan söz etmemektedir. Fakat Muḳātil'in Yūsuf'un güzelliğini anlatmak için Talmud'daki Sāre-Ḥavvā'-Ādem kıyaslamasından yararlandığı¹²⁰⁹ ve Yūsuf'un dedesi, Sāre'nin oğlu İshāk'la da bağlantıyı kurduğu söylenebilir. Muḳātil'in sözü edilen Talmud bilgisini nereden elde ettiğini tam olarak tespit edebilmek güçtür. Muḳātil'den önce yaşamış olan bazı müfessirlerden de benzer şekilde Hz. Yūsuf'un güzelliğini Sāre, Sāre ile Ḥavvā' ve Hz. Ādem ile örneklendirenler olmuştur. İbn 'Abbās'ın (ö.68/687) "Allah güzelliği on kısma bölmüş, üçünü Ḥavvā' ya, üçünü Sāre'ye, üçünü Yūsuf'a, birini de diğerk insanlara vermiştir. Sāre dünyanın en güzel ve en kıskanç kadınlarından biridir." dediği nakledilmiştir. K'abu'l-Aḥbār (ö.32/653) ise Hz. Yūsuf ile Hz. Ādem arasında bir güzellik ilişkisi kurmuştur.¹²¹⁰ Rabī'a el-Curaşī'ye (ö.64/683) göre ise güzellik ikiye ayrılmış yarısı Hz. Yūsuf ile Sāre'ye verilmiş, kalan yarısı ise diğerk insanlar arasında paylaştırılmıştır.¹²¹¹

---

¹²⁰⁶ 12/Yūsuf: 30-31.

¹²⁰⁷ Muḳātil, *Tefsir*, II, 331.

¹²⁰⁸ TB, Bava Bathra, 58a.

¹²⁰⁹ Bkz. Mazuz, a.g.m., s. 499.

¹²¹⁰ Suyūṫī, *ed-Durru'l-Mensūr*, VIII, 244-245.

¹²¹¹ Ṭaberī, *Tefsir*, XIII, 136-137; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, VII, 2136.

Yukarıdaki midraşik anlatıdan izler taşıyan, her nakilde farklı bir formda aktarılmış olan ve farklı nakilleriyle tefsirlere girmiş olan bilginin Ortadoğu coğrafyasında yazılı yahut şifahi olarak dolaşımda olduğunu söylemek mümkündür.

Medinelilerin Yahudilerin etkisiyle cinsel ilişkide tek tip pozisyonu benimsemesi, onlardan bazılarının Mekkelilerle yaptıkları evliliklerde sorun oluşturmuş ve el-Bakara suresi 223. ayet nazil olmuştur. Muḳātil (ö.150/767) ayetin tefsirinde Hıyey b. Aḫṭab ve bir grup Yahudinin Müslümanlara ‘Kadınlarla ancak sırt üstü yaptıkları takdirde cima etmeniz helal olur. Çünkü biz Allah’ın kitabında sırt üstü yatmayan kadınla cima etmenin Allah katında günah olduğunu görüyoruz.’ dediklerini nakletmiştir.¹²¹² Hıyey b. Aḫṭab gibi Yahudi din adamlarının sözünü ettikleri bu halahik kuralın Tora’da bulunmayıp Talmud’da yer alması da Rabbinik kitapların Muḳātil’in kaynakları arasında olabileceğine dair Mazuz’un delil gösterdiği örneklerden biridir. Mazuz, bu şekilde doğal olmayan bir ilişkiye girmiş olan kadının bir kohenle evlilik yapamayacağını belirten Talmud ifadesini vermiştir.¹²¹³ Mazuz’un yaklaşımını destekleyen, Muḳātil gibi ondan önce birçok müfessirin Medinelilerden naklettiği bu kuralın Talmud’da daha net belirtildiği pasajlar bulunmaktadır.¹²¹⁴ Özellikle ayetin indiği dönem ve sonrasında konuyla ilgili Medinelilerden gelen çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden, sadece Medinelilerin değil Mekke’den gelmiş Hz. Ömer gibi birçok kimsenin, söz konusu Talmudik yönlendirmenin etkisinde kaldığı

---

¹²¹² Muḳātil, *Tefsir*, I, 192.

¹²¹³ Bkz. TB, Yevamot, 59a; Mazuz, a.g.m., s. 503.

¹²¹⁴ Söz konusu pozisyonda ilişkiye girenler “Onlar, masalarının altını üstüne getirir ve (cinsel ilişkilerini) hayvanların yaptıkları gibi yaparlar” sözleriyle kınanmaktadır. Talmud’da eşler arası ilişkiye dair durumların tartışıldığı, bazı durumlarda doğacak çocukta görülebilecek sakatlık vb. hallere işaret edildiği görülmektedir. Bkz. TB, Nedarim 20a-20b.

anlaşılmaktadır.¹²¹⁵ Bu da bazı Talmudik halahik kuralların Medine Yahudileri tarafından uygulandığı gibi komşuları olan Araplarca da uygulandığını ve bu uygulamaların İslam sonrasında da –aksi bir hüküm verilmedikçe- devam ettiğini göstermektedir.

Bir diğer örnek, Yahudilerin cehennemde kısa bir süre kalacakları iddiasını kınayan ayetin tefsirinde Muḳātil’in verdiği bilgidir.¹²¹⁶ Muḳātil’e göre Kur’an ayetinde Yahudilerin cehennemde buzağıya tapma süresi olan kırk gün kalacakları iddiasından söz edilmiştir.¹²¹⁷ Mişna’da Rabbi Akiba on iki ay, Rabbi Yohanan iki bayram arası kırk dokuz gün ve bir aylık süreler vermişlerdir.¹²¹⁸ İbn ‘Abbās (ö.68/687), ‘İkrime (ö.105/723) ve Zeyd b. Eslem’den de (ö.136/754) Medine Yahudilerinin cehennemde en fazla kırk gün kalacakları iddiasında buldukları nakledilmiştir. ‘İkrime ve Zeyd b. Eslem’den aktarıldığına göre bir grup Yahudi Hz. Peygamber’e gelerek cehennemde en fazla kırk gün kalacaklarını söyleyince Hz. Peygamber onlara itiraz etmiş ve bu ayet nazil olmuştur.¹²¹⁹ İbn ‘Abbās’tan ayrıca Yahudilerin ahirette yedi gün azap göreceklerini söyledikleri de aktarılmıştır. Bu rivayette İbn ‘Abbās, Yahudilerin, dünyanın ömrünün yedi bin sene olduğunu, cehennemde dünya günlerinden her bin sene için ahiret günlerinden bir gün azap göreceklerini, zaten ahiretin yedi günlük olduğunu ve azabın yedi günlük sürenin sonunda kesileceğini söylediklerini aktarmıştır.¹²²⁰

---

¹²¹⁵ Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, III, 747-759; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, II, 404-405; İbn Keşir, *Tefsir*, I, 588-592; Suyūfī, *ed-Durru’l-Mensūr*, II, 589-595.

¹²¹⁶ 2/el-Bakara: 80.

¹²¹⁷ Muḳātil, *Tefsir*, I, 119.

¹²¹⁸ Mishna, Eduyoth 2:10, s. 426; Ayrıca bkz. İşaya, 66: 23; Mazuz, a.g.m., s. 503.

¹²¹⁹ Ṭaberī, *Tefsir*, II, 172, 174; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 156.

¹²²⁰ Ṭaberī, *Tefsir*, II, 175; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 155.

Mazuz'a göre Muḳātil'in kaynaklarını tespit etmek ne kadar zor olsa da Midraşik literatürle paralellik gösteren aktarımlarının bulunması, bu literatürün onun kaynakları arasında bulunduğunun kanıtı olabilir. Mazuz, Muḳātil'in aktardığı bilgileri yalnızca Müslüman kıssacılarından (ḳuşşās) almış olabileceğini dile getiren yazarlara katılmamaktadır.¹²²¹

İncelediğimiz kadarıyla yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Midraşik literatürle paralel olan bilgiler Muḳātil (ö.150/767) tefsiriyle sınırlı değildir. Hz. Peygamber'den itibaren İbn 'Abbās (ö.68/687) başta olmak üzere birçok müfessir benzer rivayetleri aktarmışlardır. Bu durumda Mazuz'un dikkat çektiği gibi Yahudi nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde yaşamış olan Muḳātil, bu bölgelerde dolaşımda olan bilgileri edinip içselleştirmiş olabileceği gibi bu bilgileri kendisinden önceki Müslüman rāvīlerden ya da iletişim halinde olduğu Yahudilerden yazılı veya sözlü almış olabilir. Zira ilk dönemde Ehlu'l-kitāb'tan bilgi aktarımında bulunmak genel olarak karşı çıkılan bir eylem olmamıştır.¹²²² Muḳātil gibi onun çağdaşı olan İbn İshāk da Medine ve çevresindeki Yahudi geleneğini, Ḥayber, Nadiroğulları ve Kurayzaoğulları gibi kabilelerin Müslüman olan üyelerinden alarak kaydetmiştir.¹²²³ Ayrıca bazı çağdaş araştırmacılar Medine Yahudilerinin Rabbinik geleneği takip ettiklerini ortaya koymuşlardır.¹²²⁴ Bazı araştırmacılara göre ise Medine Yahudileri ana

---

¹²²¹ Mazuz, a.g.m., s. 504; "Midrashic Influence on Islamic Folklore: The Case of Menstruation", *Studia Islamica*, c. 108/2, Leiden 2013, s. 199-200.

¹²²² Bkz. İbn S'ad, *Ṭabaḳāt*, V, 382-383; Kister, "Haddithū 'an banī İsrā'ıla wa-lâ haraja", s. 238; Mazuz, a.g.m., s. 504.

¹²²³ Moshe Gil, "The Origin of the Jews of Yathrib", s. 219.

¹²²⁴ Bkz. Mazuz, *The Religious and Spiritual Life of the Jews of Medina*, s. 74-75; Arslantaş, *Hız Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 279-282, 393-399; Ayrıca bkz. Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, ss. 74-77; Newby, *A History of The Jews of Arabia*, s. 49; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 92.

dışında akım Yahudiliğin dışında kalmış heterodoks bir kültürdür ve normatif İslam düşüncesinin bazı yönlerini bu haliyle etkilemiş olabilir.¹²²⁵

2.4. Yahudilerle İlişkiler Çerçevesinde Öne Çıkan İsimler/Rāviler

Bu kısımda Medine ve çevresinde Yahudilerle iletişim halinde olan şahābeden Hz. Ömer (ö.23/644), Ebū Hureyre (ö.58/678), ‘Abdullāh b. ‘Amr (ö.65/684) ve mühtedi ‘Abdullāh b. Selām (ö.43/663); muḥaḍram mühtedi K‘abu’l-Aḥbār (ö.32/653); tābi‘ūndan Vehb b. Münebbih (ö.113/731) ve Nevf b. Feḍāle el- Bikālī (ö.90-100/708-718) üzerinde durulacaktır. Bu isimler müfessirler arasında zikredilmemiş olsalar da onlardan nakledilen birçok rivayet Kur’an’ın tefsirinde kullanılmıştır.

2.4.1. Şahābī Rāviler

Hiz. Peygamber’in hicretinden önce Medine’de Arapların kitabi olup organize bir toplum olarak yaşayan Yahudileri dini/kültürel açıdan kendilerinden üstün görüp örnek aldıkları belirtilmiştir. Ayrıca ‘Abdullāh b. ‘Umer’den (ö.73/693), Ensar’ın Yahudileri ilimde kendilerinden üstün görerek birçok işlerinde onlara uydukları rivayet edilmiştir.¹²²⁶

Hiz. Ömer’den (ö.23/644) ‘Abdullāh b. ‘Amr’a (ö.65/684) Hiz. Peygamber’in ahabından birçok kişinin Yahudiler’in kitaplarına ilgi gösterdiği bilinmektedir. Rivayetlere göre Hiz. Ömer’in Yahudilerle ilişki içerisinde ve Yahudilerin sahip olduğu bilgilere karşı ilgili olduğu söylenebilir. Şa‘bī (ö.104/722) ve Suddī’den (ö.127/745)

¹²²⁵ Firestone, “İslam’ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü”, s. 221.

¹²²⁶ İbn Keşīr, *Tefsir*, I, 590; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, II, s. 595; Arapların Müslüman olduktan sonra da uygulamada birçok konuda Yahudileri örnek aldıkları söylenebilir. Örneğin el-Bakara suresi 222-223. ayetlerin bağlamı tamamen bu durumla ilgilidir. Ensar’dan olmayan Hiz. Ömer dahi 223. ayetle düzeltilen ve Talmud’da yazılı olan bir Yahudi uygulamasını dikkate almıştır. Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, III, 758, İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, II, 405; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, II, 594; TB, Nedarim 20a-20b.

aktarılan rivayetlere göre Hz. Ömer Medine’de bet midraşa sık sık uğramakta ve orada ders yapan Yahudileri dinlemektedir.¹²²⁷ Rivayete göre Yahudiler ona gelip kendilerini dinlemesinden memnuniyetlerini ve arkadaşları içinde en çok kendisini sevdiklerini dile getirmişler, Hz. Ömer de Kur’an ile Tevrat arasındaki uyumu görüp öğrenmekten hoşlandığı için onları ziyaret ettiğini söylemiştir. Hz. Ömer’in bu ziyaretlerinden birinde Yahudilerle onların Hz. Muhammed’in peygamberliği ve “Cebrail”’e yaklaşımları konusunda tartıştığı nakledilmiştir.¹²²⁸ Hz. Ömer’in yanına uğradığı ve “kardeşim” olarak nitelediği Kurayzaoğulları Yahudilerinden birinin kendisi için Tevrat’tan bazı ayetler yazdığı¹²²⁹, bunun üzerine Ömer’in heyecanla gelip elindeki metni Hz. Peygamber’e göstermek istediği ve Hz. Peygamber’in tepkisinin anlatıldığı rivayet yukarıda verilmişti.¹²³⁰ Hz. Ömer’in Tevrat öğrenmek için Hz. Peygamber’den izin istediği, fakat Hz. Peygamber’in bunun için izin vermediği bilgisi de kaydedilmiştir.¹²³¹ Hıdır, Hz. Ömer’in İbranice yahut Süryanice bilmediğinden söz konusu Tevrat nüshasının dilinin Arapça olduğu ve İsrailoğulları peygamberleri hakkında bazı kıssa ve vaaz türü bilgiler ihtiva eden bir kitap olabileceğini belirtmiştir. Bu olaya benzer bir şekilde Hz. Peygamber’in hanımı, Ömer’in kızı Hafşa’nın, içerisinde Hz. Yûsuf’a dair anlatıların bulunduğu bir kitabı Hz. Peygamber’e getirip okuduğu bildirilmiştir. Bu kitabın Hafşa’nın eline babasından geçtiği düşünülürse, Tevrat sahifesi olarak rivayet edilen Ömer’in elindeki metnin bazı kıssa ve ibretli sözleri

---

¹²²⁷ Hz. Peygamber ve Hz. Ömer’in yanı sıra Hz. Ebû Bekr ve Zeyd b. Sâbit gibi şahâbilerin de bet midraş ziyaretlerinde bulunduğu söylenmiştir. Anmet Önkal, “Beytülmidrâs”, *DİA* 6 (1992): 95; Gordon Newby, *A History of The Jews of Arabia*, University of South Carolina Press, Columbia 1988, s. 66.

¹²²⁸ Taberî, *Tefsir*, II, 287-289; 290-291; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 181; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, I, 477-478, 480.

¹²²⁹ Ebû Hureyre’den, şahâbeden bazı kişilerin Tevrat’tan yazılar yazdığına, Hz. ‘Âişe’den ‘Abdullâh b. ‘Amr’ın kitapları (öncekilere ait) takip ettiğine dair vb. rivayetler aktarılmıştır. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, XI, 563, 565-566.

¹²³⁰ Bkz. Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, III, 648-649; Rivayetin farklı versiyonları için bkz. Aḥmed b. Ḥanbel, *Musned*, III, 470-471; IV, 265-266.

¹²³¹ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 340.

barındıran bir kitap olduğu söylenebilir.¹²³² N. Abbot bu rivayetlere dayanarak Hz. Ömer'in, Medine'deki Yahudi ritüellerini bilip Yahudi kutsal kitaplarının nüshalarına sahip olduğunu ileri sürmüştür. Abbot'un Hz. Ömer'le ilgili en önemli iddiası, onun Yahudi sözlü hukuku Mişna bilgisine sahip olduğudur.¹²³³ Abbot, Hz. Ömer'in hadislerin yazılması konusundaki menfi tutumunu da Mişna bilgisiyle ilişkilendirmiştir.¹²³⁴ Hilafeti döneminde yazılı hadislerin çoğalmasının Hz. Ömer'i rahatsız ettiği, halkın ellerindeki sayfaları toplatıp onlara “ehlu'l-kitābın *mesnāsı* gibi bir *mesnā* !” diyerek bu sayfaları yaktırdığı rivayet edilmiştir.¹²³⁵ Hz. Ömer'in ehlu'l-kitābın bilgisine/kitaplarına olan ilgisi ile hadislerin yazılmasına, benzer şekilde Ehlu'l-kitāb'tan elde edilen kitapların istinsahına gösterdiği tepkisi çelişkili bir tutum gibi görünmektedir. Hz. Ömer'in bu tutumunu ortaya koyan diğer bir rivayete göre onun

---

¹²³² Hz. Ömer'in “Kurayzaoğulları'ndan bir kardeşimden” veya “Kitap(lar) ehli bir arkadaşımın” yahut “Yahudi bir kardeşimden” sözleriyle istinsah ettiğini belirterek Hz. Peygamber'e getirdiği “Tevrat'tan bir nüsha” veya “Tevrat'tan bazı özlü sözler” yahut “Tevrat'tan bir sahife” olarak nitelediği metinle ilgili olayın aktarıldığı rivayetlerin yorumlarıyla ilgili olarak bkz. Hıdır, *a.g.e.*, s. 337-341.

¹²³³ Bu çalışmada Abbot'un iddiasını onaylama yahut çürütme yoluna gidilmeyecektir. Bununla birlikte yalnızca Hz. Ömer'in değil Yahudilerle ilişki içinde olan diğer Müslümanların sözlü Yahudi kültürü hakkında söylenceler, uygulamalar yahut kitaplar yoluyla bir takım bilgilere sahip olduklarına dair tikel örnekler mevcuttur. Fakat bu tikel örnekler söz konusu Yahudi kaynakları hakkında ne oranda bilgiye sahip olunduğunu ortaya koymaya yeterli değildir. Bu örneklerden biri “Kadınlar sizin tarlanız/ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın...” ayetinin (2/el-Bakara: 223) nuzulünde Medine Yahudilerinin eşleriyle tek bir pozisyonda cinsel ilişkiye girme hususundaki Mişna/Talmud kaynaklı katı tutumları ve bu tutumun özellikle onlarla birlikte yaşayan Medineli Müslümanları da etkilemiş olmasıdır. Bu konunun Medineli Müslüman kadınların Mekke Müslüman erkeklerle evlenmeleriyle bir soruna dönüştüğü ve sorunun çözümünde vahyin müdahil olduğu görülmektedir. Yahudilerin bu uygulamasının sadece Medineliler değil bazı Mekkeliler tarafından da dikkate alındığı Hz. Ömer örneğinde görülebilmektedir. Hz. Ömer karısıyla arka pozisyonda ilişkiye girdiğinde günaha girdiği düşüncesiyle “helak oldum” diyerek durumunu Hz. Peygamber'e arz etmiş. Hz. Peygamber niçin helak olduğunu sorduğunda ise “bu gece rahlemi (eğerimi) ters çevirdim حَوَّلْتُ رَحْلِي اللَّيْلَةَ ifadesini kullanmıştır ki bu ifade Talmud'da arka pozisyonda ilişkiye girenleri kınayan “Onlar, masalarının altını üstüne getirir...” ifadesine benzerlik göstermektedir. Bkz. Taberī, *Tefsir*, III, 758, İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, II, 405; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 594; TB, Nedarim 20a-20b; Talmud'da R. Johanan b. Dahabai'den arka pozisyonda ilişkiye girenlerin topal, mahrem yeri öpenlerin aptal, görenlerin kör, ilişki sırasında konuşanlarsa sağır çocuk doğuracağı görüşü aktarılırken, başka bir rabbi “halakah R. Johanan b. Dahabai değildir” diyerek bu görüşe karşı çıkmış, bir erkeğin karısıyla istediği şekilde ilişkiye girebileceğini, koruyucu (bakan) meleklerin bir fetusun durumunu kendilerinden daha iyi bilmediğini söylemiştir. İlk görüşe uyan Medine Yahudileri ve Müslümanların sorun oluşturan tavırları karşısında Kur'an ve Hz. Muhammed'in bu konudaki yaklaşımının ise ikinci rabbinin görüşü ile örtüştüğü söylenebilir.

¹²³⁴ Abbot, *Studies in Arabic Literary Papyri: Qur'anic Commentary and Tradition*, The University of Chicago Oriental Institute Publications, Chicago 1967, II, 7-8.

¹²³⁵ İbn S'ad, *Tabakât*, VII, 187; krş. İbn S'ad, trc. *Tabakât*, VII, 195-196; Toprak, *Talmud ve Hadis*, s. 47.

halifeliği döneminde Müslümanlar Tuster/Sūs'u fethettiklerinde Daniel'in mummyasının bulunduğu yerde bir kitap bulunur ve Hz. Ömer'e getirilir. Ömer kitabı Arapça'ya çevirmesi için K'abu'l-Aḥbār'a (ö.32/653) gönderir. Kitap gelecekte ortaya çıkacak fitneler ile ilgili bilgiler içermektedir. Ebū'l-Āliye (ö.90/709) kitap hakkında "Ben bu kitabı Kur'an'ı okuduğum gibi okuyan ilk Arap idim... O, sizin tarihiniz, meseleleriniz, dininiz, konuşma tarzınız ve gelecekte olacak şeyler hakkında bilgiler içermektedir" demiştir. Hz. Ömer Sūs'ta Daniel kitabını istinsah edip okuyan biri olduğunu öğrendiğinde onu çağırarak şiddetle uyarılmış ve bu kitabı yok etmesini, ne kendisi ne de halka okumamasını, aksi halde ceza vereceğini söylemiştir. Hz. Ömer bu adamı uyarırken Ehlul-Kitāb'tan istinsah ettiği Yūsuf kıssasıyla ilgili bir kitabı Hz. Peygamber'e getirdiğinde Hz. Peygamber'in kendisine gösterdiği tepkiyi ve bu olay üzerine tüm ashabı uyarışını örnek vermiştir.¹²³⁶ Hz. Ömer'in kitabı bir yandan Arapça'ya tercüme etmesi için bir Yahudi âlimine (K'abu'l-Aḥbār) gönderirken öte yandan halkın kitaba ulaşma ve okumalarını istememesinin çelişkili bir tutum olmadığı düşünülmektedir. Zira bilgi, onu değerlendirebilecek yetkin kişilerin elinde farklı, halkın elinde farklı sonuçlara yol açacaktır. Ayrıca sözün yazıdan güvenilir bulunduğu bu dönemde bilgi sözle dolaşımda iken yazıya gerek görülmemiş, yazı güvenilir bulunmamış, bununla birlikte yalnızca yazıyla kaydedilmiş bir bilgi edinildiğinde ise ona sahip çıkılmış olabilir. K'ab'ın "Mūsā'ya Allah tarafından vahyedildiği gibi değişmemiş ve değiştirilmemiş Tora" olarak tanımladığı Daniel kitabı'nın Filistin'de K'ab ile birlikte yirmi kadar Yahudi âlim tarafından müzakere edilerek okunduğu, fakat daha sonra K'ab'ın halkın ona fazla güvenmesinden korktuğu için onu denizin ortasında attığı rivayet edilmiştir. Bununla birlikte daha sonra Müslümanlardan eserlerinde bu kitaptan iktibasta bulunanlar olmuştur. K'ab'ın Hz. Ömer'e, Tora'dan bazı bölümleri içerdiğini söylediği, yaprakları yırtılmış bir kitap getirdiği ve onu okumak için izin

---

¹²³⁶ Toprak, *Talmud ve Hadis*, s. 45-46.

istediği, bunun üzerine Hz. Ömer'in ona "Eğer Sina Dağı'nda Allah tarafından Hz. Mūsā'ya vahyedilen kitap olduğunu biliyorsan onu gece gündüz oku." dediği rivayet edilmiştir.¹²³⁷ Bununla birlikte Hz. Ömer, insanlara kıssa anlatması için bir kıssacı (kâş) olan Temīm ed-Dārī'ye (ö.40/661) izin vermiştir. Kıssa anlatımı Mu'aviye'nin (ö.60/680) hilafeti döneminde K'abu'l-Aḥbār (ö.32/653) ile devam etmiştir.¹²³⁸

M. Watt, Müslümanların ilk dönemde Yahudi ve Hristiyanlarla görüştiklerini fakat kitaplarını okumadıklarını, Ehlu'l-kitāb'tan bilgi alma yasağının ilk döneme ait olduğunu iddia etmiştir. Watt'ın bu görüşünün tutarlı olmadığını belirten Toprak, "Yahudilerin Tora'yı İbranice okuyup Müslümanlara Arapça tefsir ettiklerini" söyleyen Ebū Hureyre (ö.58/678) rivayetini ve Suddī'nin (ö.127/745), bazı Yahudilerin Allah tarafından ilham edildiğini iddia ettikleri kitaplar derledikleri ve onları ucuz fiyatlarla Araplara sattıkları haberini hatırlatmıştır.¹²³⁹ Ebū Hureyre ve Suddī'den aktarılan rivayetler üzerinde durulmuştur.

Şahābeden Yahudi kültürünü Müslümanlarla tanıştıranlar arasında, Hz. Ömer (ö.23/644) ve İbn 'Abbās'ın (ö.68/687) yanında, 'Abdullāh b. Selām (ö.43/663),

---

¹²³⁷ Kister, "Haddithū 'an banī İsrā'ıla wa-lâ haraja", s. 235-236; krş. Kister, "İsrailoğulları'ndan Nakilde Bulunma Meselesi", s. 145-146.

¹²³⁸ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 481; Cirit, *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları –Vaaz ve Kıssacılık–*, s. 96; Kıssa anlatımının bir gelenek olarak İslam öncesine gittiği belirtilmişti. İslami dönemde yaygın bir gelenek olarak kıssacılığın bir nevi meslek gibi icra edilmesinin ne zaman başladığı konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Çalışmasında bu rivayetleri değerlendiren Cirit, Hz. Ömer döneminde resmî görevler (Kuşşâş) arasında yer almaya başlayan kıssacılığın, Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle birlikte ortaya çıkan "fitne" olaylarından sonra muhteva ve gaye bakımından büyük ölçüde değişikliğe uğrayarak yaygınlaştığını, ideoloji ve siyasetin bir aracı olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Bkz. Cirit, *a.g.e.*, s. 96-107; Bunun yanında Cirit, vaaz ve kıssacılığın ilk dönemlerde isrâiliyyât, sonraki dönemlerde ise zühd ve tasavvuftan ayrı düşünülmemeyeceğini de belirtmiştir. Zühd hareketi özellikle hicri ikinci yüzyıl başlarından itibaren Basra ve Kufe'de ortaya çıkmıştır. Cirit, *a.g.e.*, s. 112, 126.

¹²³⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Toprak, *Talmud ve Hadis*, s. 46-48; Kister, "Haddithū 'an banī İsrā'ıla wa-lâ haraja", s. 238; krş. Kister, "İsrailoğulları'ndan Nakilde Bulunma Meselesi", s. 147-148; Hıdır, *a.g.e.*, s. 341-343.

‘Abdullāh b. ‘Amr b. ‘Ās (ö.65/684) ve Ebū Hureyre’den de (ö.58/678) söz etmek gerekecektir.¹²⁴⁰

Asıl ismi Huseyn olan ‘Abdullāh b. Selām (ö.43/663), İsraili kabilelerden biri olan Kaynukaoğulları’na mensuptur. Babasından Tevrat ve Talmud öğrenmiş, bet midraşa rabbi (din bilgini ve öğretmeni) olarak görev yapmıştır.¹²⁴¹ İbn Selām’ın Müslüman oluşu birkaç farklı olay ile ilişkilendirilmiştir. Bu olaylar, Mekke’de el-İhlās suresinin nazil oluşu, Hz. Peygamber’in Medine’ye hicret ettiği ilk haftalarda Kuba mescidindeki bir konuşması veya bundan kısa süre sonraki bir olaydır. Çalışmada Mekke dönemi başlığı altında işlendiği üzere İbn Selām’ın hicretten önce Müslüman olduğu düşünülmektedir. Henüz Mekke döneminin ilk yıllarında birkaç Yahudi’yle birlikte Hz. Peygamber’e gelmiş, ona Allah hakkında soru yöneltilmiş, kendi dinlerinden aşına olduğu el-İhlās suresinin nazil olmasıyla Hz. Peygamber’i tasdik etmiştir.¹²⁴² ‘Abdullāh b. Selām ’ın yakın çevresinden kendisi gibi Tevrat’ı (Yahudi dini metinlerini) iyi bilen sekiz kişi de İslam’ı kabul etmiştir. Tefsir rivayetlerine göre İslam’ı kabul eden İbn Selām ve arkadaşları hakkında Kur’an’daki birçok ayette övgüyle söz edilmekte yahut onlar kınanan Yahudi gruptan istisna edilmektedirler.¹²⁴³ Medine Yahudilerinin

---

¹²⁴⁰ 20. yüzyıla ait bazı Batılı ve İslam dünyası yazarlarına göre liste daha kabarıktır. Bkz. Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 259-260.

¹²⁴¹ Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 120, 273; Hıdır, *a.g.e.*, s. 260-261; Samuel b. Yahya el-Mağribî, *Yahudiliği Anlamak*, trc. Osman Cilacı, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 107; Mustafa Fayda, “‘Abdullah b. Selām ”, *DİA* 1 (1988): 135.

¹²⁴² Suyūfî, *ed-Durru’l-Mensūr*, XV, 743; Ayrıca ‘Abdullāh b. Selām ’ın kendisinden aktarıldığına göre o, Hz. Peygamber’in hicreti esnasında Medine’de onu bekleyen grubun içine katılmış ve onu ilk gördüğünde yalan söylemeyeceğini yüzünden anlamıştır. Medine’deki ilk sözlerini de işitmiştir. Hz. Peygamber oradakilere cennete gitmek istiyorlarsa, selamı yaymayı, açları doyurmayı, sıla-ı rahimde bulunmayı ve herkes uyurken namaz kılmayı tavsiye etmiştir. İbn S’ad, *Ṭabaḳāt*, I, 202; krş. İbn S’ad, trc. *Ṭabaḳāt*, I, 223.

¹²⁴³ Örneğin bkz. Ṭaberî, *Tefsir*, III, 599-604; XIV, 227-228; XVI, 228; XVII, 644-645; XXI, 125-131; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, II, 369-370; VII, 2284; VIII, 2445; IX, 2819-2820; İbn Keşîr, *Tefsir*, I, 565-566; IV, 573; V, 333-334; Muḳātil, *Tefsir*, I, 81, 87, 135, 179-180, 264, 422; II, 248, 632; III, 71-72, 280; IV, 17-18; Suyūfî, *ed-Durru’l-Mensūr*, II, 490-492; V, 127; IX, 50-51; X, 271-272; XI, 299-300; XIII, 316-320; el-Ḳādî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 343-344.

âlimlerinden (rabbilerinden) biri olan İbn Selâm'ın, Müslüman olduktan sonra da ilim ve irfan bakımından ashabın önde gelenlerinden ve cennetle müjdelenenlerinden olduğu rivayet edilmiştir. Ayrıca o, kendisinden ilim alınacaklar arasında zikredilmiştir.¹²⁴⁴

Birçok tefsir rivayetine göre, 'Abdullâh b. Selâm, Hz. Muhammed'in Tevrat'ta (Yahudilerin ellerindeki kitaplarda) zikredilen niteliklerine dair bilgi verenler arasında bulunduğu gibi¹²⁴⁵, el-İhlâş suresinin nuzûlüne sebep olan Allah hakkında Hz. Peygamber'e soru yöneltenlerden biridir.¹²⁴⁶ Ayrıca el-Ahkkâf suresi 10. ayette “şahit (Kur'an ve benzeri olan vahy-Tevrat'a)”, er-R'ad suresi 43. ayette “kitap (Tevrat) bilgisine sahip” kişi 'Abdullâh b. Selâm'dır. O, eş-Şu'arâ suresi 197. ayette “İsrailoğulları âlimleri” ile kastedilenlerin de başında gelmektedir.¹²⁴⁷ Benzer şekilde Âlu İmrân suresi 7 ve en-Nisâ 162. ayetlerde “ilimde râsih olanlar” ile kastedilen de başta 'Abdullâh b. Selâm olmak üzere onunla birlikte olanlardır.¹²⁴⁸ Tefsir rivayetlerine göre bunlar gibi birçok Kur'an ayetinde 'Abdullâh b. Selâm konu edilmiştir. Söz konusu ayetler çalışmanın birinci bölümünde genel olarak ele alınmıştır. Şahâbe ve tâbi'undan bazı râvîler İbn Selâm ve iki oğlundan hadis rivayet etmiş ve bu hadisler tefsirlerin yanı sıra Kütüb-i Sitte'de yer almıştır.¹²⁴⁹ Peygamberler tarihi, kâinatın ve insanın yaratılışı, fiten, melâhim ve kıyamet alametleri gibi konularda Hz. Peygamber'e isnat edilmeksizin, 'Abdullâh b. Selâm'a isnat edilen rivayetler (mevkuf)

---

¹²⁴⁴ Buḥārī, *Menâkıbü'l-Ensar*, 19; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 147-150; Tirmizî, *Menâkıb*, 36; Zehabî, *Siyer*, II, 413, 417-418; Hıdır, *a.g.e.*, s. 260-261.

¹²⁴⁵ Suyûfî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 612.

¹²⁴⁶ Bkz. Suyûfî, *ed-Durru'l-Mensûr*, XV, 743.

¹²⁴⁷ Bkz. Taberî, *Tefsir*, XIII, 582-583; XVII, 644-645; XXI, 126-131; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, IX, 2819-2820; Suyûfî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 483; XI, 299-300; XIII, 316-318; Muḳâtil, *Tefsir*, II, 384; III, 280; IV, 17-18.

¹²⁴⁸ Muḳâtil, *Tefsir*, I, 85-87.

¹²⁴⁹ Zehabî, *Siyer*, II, 413; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 262; 'Abdullâh b. Selâm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hıdır, *a.g.e.*, s. 260-267; Mustafa Fayda, “'Abdullah b. Selâm”, *DİA* 1, 134-135.

bulunmaktadır. Bu rivayetlerin onun İslam'dan önceki kültürüne ait bilgilerden olmasının kuvvetle muhtemel olduğu bilinmelidir. Bu tür rivayetlerin İbn Selâm'a isnadı, onun şıka ve 'adâlet gibi vasıflarının reddini gerektirmez.¹²⁵⁰ Bu tür rivayetlerin dışında İbn Selâm'dan aktarılan rivayetlerden birine göre o Hz. Peygamber'e Kur'an'ı ve Tevrat'ı (aynı gecede) okuduğunu söylediğinde, Hz. Peygamber ona bir gece Kur'an, diğer gece Tevrat okumasını tavsiye etmiştir.¹²⁵¹ İbn Selâm'a, Hz. Peygamber, tarafından gerek kavmine gerekse müşriklere karşı kritik görevler verilmiş, o dönemde olduğu gibi Hz. Ömer'in halifeliği zamanında da Müslümanlar adına önemli sorumlulukları başarıyla yerine getirdiği belirtilmiştir.¹²⁵²

İslam öncesi kültürlerle olan ilişkisine dair kayıt bulunan bir diğer şahâbî 'Abdullâh b. 'Amr b. 'Āş'dır. (ö.65/684) Şahâbenin âlimlerinden olan 'Abdullâh b. 'Amr b. 'Āş'ın Süryanice'yi bildiği, Tevrat okuduğu, Hz. Peygamber'den aldığı hadisleri kendisinden aldığı izinle yazdığı, geniş hadis ve fıkıh bilgisine sahip olup tâbi'ün âlimlerinden birçoğunu yetiştirdiği söylenmiştir. Ebū Hureyre (ö.58/678) kendisinden fazla hadis bilen tek şahâbînin 'Abdullâh b. 'Amr b. 'Āş olduğunu belirtmiş, bunu da yazmış olmasına bağlamıştır. İbn 'Amr, "El-imāmu'l-ḥabr/ḥıbr" ve "El-âlimu'r-rabbānî" olarak da nitelenmiştir.¹²⁵³ Bazı savaş ve seferlere katılan İbn 'Amr'ın bu seferlerde dahi ilimle meşgul olduğu, hadis yazıp yazdırdığı söylenmiştir.¹²⁵⁴ O, bazı rivayetlerinde Tevrat'ı okuduğuna dair "Mektübun fi't-Tevrāt"

---

¹²⁵⁰ Fayda, "Abdullah b. Selâm", *DĪA* 1, 135.

¹²⁵¹ Zehabî, *Siyer*, II, 419; *Tezkire*, I, 27; Hıdır, *a.g.e.*, s. 265.

¹²⁵² Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 264-265; Fayda, "Abdullah b. Selâm", *DĪA*, I, 135.

¹²⁵³ M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Amr b. Ās", *DĪA* 1 (1988): 85; Cevād Alî, *El-Mufaşşal*, VIII, 324; Veysel Özdemir, *Abdullah b. Amr ve es-Sahifetü's-Sâdıka'sı*, Doktora Tezi, *AÜSBE*, Erzurum 2008., s. 103-107; ayrıntılı bilgi için bkz. Hıdır, *a.g.e.*, s. 267-279.

¹²⁵⁴ Özdemir, *a.g.e.*, s. 54, 103.

ve “İnnehū fi’n-Nāmūs” gibi ifadeler kullanmıştır.¹²⁵⁵ Bu tür ifadelerde geçen “Tevrāt” ve “Nāmūs”un yalnızca Tora veya Tanah’a karşılık gelmeyip diğer İsrailoğulları peygamberlerinin kanonik ve apokrif kitapları için de kullanıldığını söylemek mümkündür.¹²⁵⁶

Yermük seferinde iki deve yükü eşya içinde çeşitli kitaplar bulup edindiği ve onları okuduğu nakledilmiştir. İbn Keşir el-Kehf suresi 86. ayette (Zulkarneyn kıssası içinde) geçen *حَمِيَّةٌ* *hamietin* kelimesinin tefsiri ile ilgili Taberî’nin zikrettiği ‘Abdullāh b. ‘Amr’ın Hz. Peygamber’den naklettiği bir rivayete yer vermiş, ancak İbn Keşir Hz. Peygamber’e atfedilen bu sözü, İbn ‘Amr’ın Yermük günü bulduğu eserlerden okumuş olabileceğini belirtmiştir. Mu‘āviye (ö.60/680) ayetteki söz konusu kelimenin okunuşunu önce İbn ‘Abbās’a (ö.68/687), ardından İbn ‘Amr’a (ö.65/684) sormuş ikisinden de aynı cevabı alınca bir elçi göndererek K‘abu’l-Ahbār’a (ö.32/653) ayetteki anlatımın Tevrat’ta nasıl geçtiğini sordurmuştur. Başka bir rivayette K‘ab (ö.32/653), İbn ‘Abbās dışında kimsenin bu kelimeyi Tevrat’ta geçtiği şekliyle okumadığını belirtmiştir.¹²⁵⁷ İbn ‘Amr’ın (ö.65/684) iki parmağındaki yağ ve balı yaladığını gördüğü rüyasını Hz. Peygamber’in “Sen iki kitabı, Tevrat ve Furkân’ı okuyorsun” şeklinde yorumladığı nakledilmiştir.¹²⁵⁸

‘Abdullāh b. ‘Amr (ö.65/684), Hz. Peygamber’in geçmiş toplumların birikimini nakletmekle ilgili olumlu yaklaşımını gerek sözlü gerekse fiili olarak bizzat kendisinden rivayet etmiştir. Çeşitli çalışmalara konu olmuş “...lā harac...” (...-nakletmekte- bir

¹²⁵⁵ Söz konusu rivayetler için bkz. Özdemir, *a.g.e.*, s. 106-107.

¹²⁵⁶ Bkz. Kister, “Haddithū ‘an banî İsrā’ila wa-lâ haraja”, s. 229; krş. Kister, “İsrailoğulları’ndan Nakilde Bulunma Meselesi”, s. 139.

¹²⁵⁷ Taberî, *Tefsir*, XV, 375; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 192-193; Suyūṭī, *ed-Durru’l-Mensūr*, IX, 662-665.

¹²⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II, 222; Zehebî, *Siyer*, III, 86. Aynı rivayeti zikreden Hıdır, “yağ/سَمْنًا” kelimesini “zehir” olarak tercüme etmiştir. Hıdır, *a.g.e.*, s. 269.

sakınca yoktur) hadisine “Ehlu’l-kitāb’tan Nakletme Konusunda Hz. Peygamber’den Aktarılan Hadisler” başlığı altında değinilmişti. Ayrıca İbn ‘Amr, Hz. Peygamber’in bizzat kendisinin İsrailoğulları hakkında uzunca konuştuğuna şahit oluşunu nakletmiştir: *Rasūlullāh bize sabaha kadar İsrailoğulları’ndan bahseder, farz namazlarından başka hiçbir şey için kalkmazdı.*¹²⁵⁹ Bu hadisin benzeri ‘İmrān b. Huşayn’dan da (ö. 52/672) rivayet edilmiştir.¹²⁶⁰

‘Abdullāh b. ‘Amr’dan mevkuf olarak nakledilen bir rivayette o, Hz. Muhammed’in el-Ahḫāb suresi 45. ayette geçtiği gibi bazı sıfatlarla Tevrat’ta da nitelendiğini belirterek bu nitelikleri sıralamıştır. Aṭā b. Yesār (ö.103/721) İbn ‘Amr’ın Hz. Muhammed’in Tevrat’taki sıfatlarını bildirmesini isteyince İbn ‘Amr : “... Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı ve ummîlere koruyucu olarak gönderdik. Sen benim kulum ve peygamberimsin. Senin adını el-Mutevekkil koydum. O, katı kalpli ve kaba biri değildir. Çarşı pazarda rastgele bağırıp çağırılmaz. Kötülüğü kötülükle kaldırmaz, bilakis affeder...”¹²⁶¹ Ayrıca İbn ‘Amr, bu

¹²⁵⁹ Ebu Dāvūd, ‘İlm 11; Aḫmed b. Ḥanbel, *Musned*, IV, 437.

¹²⁶⁰ Aḫmed b. Ḥanbel, *Musned*, IV, 437, 444.

¹²⁶¹ Bkz. Suyūfī, *ed-Durru’l-Mensūr*, XII, 75; Ayrıca bkz. Buḫārī, *Buyū’*, 50; Aḫmed b. Ḥanbel, *Musned*, II, 174; Hz. Muhammed’in niteliklerine dair bu rivayette belirtildiği şekliyle bir bilgi Tora’da bulunmadığı gibi çalışmada ulaşılabilen Tanah, Talmud ve bazı midraşlarda da bulunamamıştır. Belki kanonik ve apokrif-pseudepigrafik tüm Yahudi literatürünü tarayarak yapılacak müstakil bir çalışmayla söz konusu bilgilerin kaynağına ulaşılabilir. Bununla birlikte 2/el-Bakara suresi 40-43, 79, 89, 91, 97, 101, 7/el-A’rāf suresi 157, 46/el-Aḫḫāf suresi 10 ve 61/Saff suresi 6. ayet gibi birçok ayetin tefsirinde müfessirler, Hz. Muhammed’in peygamberliğinin Tevrat ve İncil’de/ehlu’l-kitābın elindeki kitaplarda yazılı olduğunu fakat Yahudilerin bunu gizlediği ve inkâr ettiğini belirtmişlerdir. Bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, I, 494, 497, 594, 600, 603, 606, 608, 609, 610; II, 287-288, 290-291; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsir*, I, 95-99, 100; Suyūfī, *ed-Durru’l-Mensūr*, I, 338-339, 341-342, 477-478, 480; Muḫātil, *Tefsir*, I, 101, 122-123; 126; IV, 17-18, 316; Örneğin eş-Şaff suresi 6. ayette Allah’ın Hz. ‘İsā’yı, kendinden önceki Tevrat’ı doğrulamak (مُصَدِّقًا) ve kendinden sonra gelecek olan Ahmed ismindeki bir rasūlü müjdelemek üzere, İsrailoğulları’na rasūl olarak gönderdiği bildirilmiştir. Muḫātil, Ahmed isminin, herhangi bir referans belirtmeksizin, Süryanice Fāriklīt (فارقلیط) olduğunu söylemiştir. Muḫātil, *Tefsir*, IV, 316; Muḫātil’in ifade ettiği bu isim Süryanice Yuhanna İncil’inde “Parakletus/Perikletus” olarak yer almaktadır. Bkz. Yuhanna İncili, 14:16-26; 15:26; 16:7; İbn Hişām’ın İbn İshāḫ’tan aktardığı rivayete göre Yuhanna İncil’inde bu ismin geçtiği pasajlar Hz. Muhammed hakkındadır. Yuhanna, 15: 20-26 pasajlarını Arapça’ya çeviren İbn İshāḫ Parakletus kelimesi yerine Munhamennā’yı kullanmıştır. İbn Hişām Süryanice bir kelime olan “Munhamennā”nın Rumca’daki karşılığının “Beraklītis” olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Hişām, *es-Sīretu’n-Nebeviyye*, I, 262; krş. İbn Hişām, *trc. Sīret*, I, 308-309; ayrıca bkz. Mevdūdī, *Tefhimu’l Kur’an*, trc. Muhammed Han Kayanî ve dğr., İnsan Yay., İstanbul 1987, VI, 244-248; Mehmet Aydın, “Faraklit”,

ümmetin Allah'ı zikretmeyi, güvercinin yuvasını sevdiği gibi sevdiğini, Allah'a zikretmeye susamış bir devenin su havuzuna koşmasından daha hızlı koştuğu bilgisini 'kitaplarda bulduğunu' belirtmektedir.¹²⁶² Mucâhid'in (ö.103/721) İbn 'Amr'dan (ö.65/684), onun da Hz. Peygamber'den veya kendi sözü olarak naklettiği bir rivayet şöyledir: *وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ... Hani Rabbin; Âdemoğullarının sulbünden soyunu çıkarmıştı...*¹²⁶³ ayeti hakkında Hz. Peygamber "Onun sırtından, tarakla baştan (saç veya kıl) alındığı gibi alınmışlardır."¹²⁶⁴ İbn Keşîr bu sözün Hz. Peygamber'e değil de İbn 'Amr 'a ait (mevkûf) olmasının daha doğru olacağı görüşündedir.¹²⁶⁵ Kur'an'ı çok sık tekrar eden ve Kur'an içerisindeki mücmel konulara yanıtlar arayan İbn 'Amr, geçmiş milletlerin kültürlerine ilgi göstermiştir. Bu gibi nedenlerle geçmiş milletlerin kültürlerini iyi bilen şahıslarla belirli oranda irtibat halinde olmuştur. Bu şahıslar 'Abdullâh b. Selâm (ö.43/663), K'abu'l-Ahbâr (ö.32/653), Vehb b. Münebbih (ö.113/731), Nevf b. Feğâle (ö.90-100/708-718) gibi şahâbe ve tâbi'undan mühtedilerdir.¹²⁶⁶

Geçmiş kültürlerle ilişkilendirilen bir diğer şahâbî Ebü Hureyre'dir (ö.58/678).

Bölüm içerisinde geçtiği üzere ehlu'l-kitâbın Tevrat'ı İbranice okuyup Müslümanlar

---

DÎA 7 (1995): 165-166; Modern dönem müfessirlerinden Mevdûdî, Tevrat ve İncil'i referans göstererek, bu iki kitapta Hz. Muhammed'in gelişine dair açık atıflar bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Tesniye, 18: 15-19; Çıkış, 19: 17-18; Matta, 21: 33-46; Yuhanna, 1: 19-21, 14: 25-30, 15: 25-26, 16: 7-15; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 1986, II, 92.

¹²⁶² Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 623.

¹²⁶³ 7/el-A'râf, 172.

¹²⁶⁴ Taberî tefsirinde geçen rivayet İbn 'Amr tarafından Hz. Peygamber'e dayandırılmışken İbn Ebî Hâtim tefsirinde İbn 'Amr'ın sözü olarak aktarılmıştır. Taberî, *Tefsir*, X, 552; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, V, 1613; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 651.

¹²⁶⁵ İbn Keşîr, *Tefsîr*, III, 502-503.

¹²⁶⁶ 'Abdullâh b. 'Amr ve *es-Sahifetü's-sâdika'sı* üzerine doktora çalışması yapan Veysel Özdemir, çağdaş dönemde çeşitli spekülasyon ve polemiklere konu edilen bu irtibatın iddia edildiği gibi yoğun bir irtibat olup olmadığını ayrıca çalışmış ve bu çalışmada İbn 'Amr'ın yukarıda belirtilenlerin her biriyle birkaç konu dışında görüşmesi olmadığını ortaya koymuştur. Bkz. Veysel Özdemir, "Abdullah b. Amr'ın İsrâilî Rivâyetleriyle Meşhûr Râvilerle İlişkinin Boyutları", *FÜİFD* 13/1 (2008): 207-225.

için Arapça açıkladığı, bunun üzerine Hz. Peygamber'in *ehlu'l-kitābı ne doğrulayın ne de yalanlayın; 'Allah'a ve bize indirilene iman ettik deyin*¹²⁶⁷ dediği¹²⁶⁸ Ebū Hureyre'den nakledilmiştir.

Modern çalışmalarda geçmiş kültürlere ait tefsirle ilgili rivayetlerin nakledilmesinde İbn 'Abbās'ın (ö.68/687) ismi nasıl öne çıktıysa, Yahudi kültürünü yansıtan hadislerde de Ebū Hureyre'nin ismi öne çıkmıştır. Bu çalışmalara göre o, geçmiş kültürleri öğrenme konusunda belirgin bir çaba içinde olmuştur.¹²⁶⁹ O, Hz. Peygamber'in Yahudilerle soru cevap yöntemiyle sohbet ettiğine şahit olmuş ve bunu nakletmiştir.¹²⁷⁰ Hz. Peygamber kendisine getirilen Yahudilerden zina eden evli bir çiftin davasında, kitaplarında yer alan recm cezasını uygulamaktan kaçınan Yahudilerin aksine Tora'daki bu hükmü araştırıp öğrenmiş ve uygulamıştır. Bu olayla ilgili olarak Ebū Hureyre (ö.58/678), kararını verdiği Hz. Peygamber'in "Ben Tevrat ile hükmediyorum" dediğini de nakletmiştir.¹²⁷¹ Ebū Hureyre'nin K'ab'ul-Ah̄bār (ö.32/653) ile karşılaştığında ona Tevrat'a ve geçmiş kültürlere dair sorular sorduğu, kendisinin de ona hadis aktardığı rivayet edilmiştir. Bir rivayette K'ab'ın onun için "Tevrat'ı okumadığı halde, onda bulunanları Ebū Hureyre'den daha iyi bileni görmedim" dediği nakledilmiştir.¹²⁷²

---

¹²⁶⁷ 2/el-Bakara: 136.

¹²⁶⁸ Taberī, *Tefsir*, XVIII, 422; İbn Ebī Hātim, IX, 3070; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XI, 559; Buḥārī, *Tefsir*(1) 11; Şehādāt 29; İ'tişām 25; Tevhīd 51.

¹²⁶⁹ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 313; Reuven Firestone, *Journeys in Holy Lands*, State University of New York Press, New York 1990, s. 9.

¹²⁷⁰ Taberī, *Tefsir*, II, 187; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 159; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, I, 451.

¹²⁷¹ Bkz. Taberī, *Tefsir*, VIII, 417-418, 425-426, 450-451; Hz. Peygamber'in bu sözü İbn 'Abbās'tan da nakledilmiştir.

¹²⁷² Hıdır, *a.g.e.*, s. 314; Zehebī, *Tefsir ve Hadiste İsrâiliyyât*, s. 89.

Bir rivayete göre Ebū Hureyre K‘ab’a (ö.32/653) Allah Rasûlü Hz. Muhammed’den bazı hadisler, K‘ab da Ebū Hureyre’ye Tevrat’tan bazı bilgiler aktarmıştır. Ebū Hureyre’nin Hz. Muhammed’den Cuma gününün faziletlerine dair aktardığı hadiste Cuma günü içerisinde Allah’ın duaları kabul edeceği çok özel bir saat olduğunu söyleyince K‘ab bu saatin senede bir gün içerisinde olduğu karşılığını vermiş, Ebū Hureyre buna itiraz edince de K‘ab Tevrat’a başvurmuş, orada bu bilgiyi bulunca Hz. Peygamber’in doğru söylediğini belirtmiştir.¹²⁷³ Ebū Hureyre daha sonra K‘ab ile aralarında geçen bu konuşmayı ‘Abdullāh b. Selām’a (ö.43/663) aktarmıştır. O, Cuma gününün en faziletli saatiyle ilgili K‘ab’ın itirazını eleştirmiş, ardından K‘ab’ın Tevrat’ta bulduğu bilgiyi doğrulamış ve o saatin zamanını bildiğini söylemiştir. Ebū Hureyre bu bilgiyi öğrenmekte ısrar edince o saatin Cuma gününün son saati olduğunu ifade etmiştir. Ebū Hureyre Hz. Peygamber’in “bir kimse o saatte namaz halindeyse...” dediğini, günün son saatinde ise namaz kılınmadığını hatırlatarak İbn Selām’a itiraz edince, İbn Selām bu konuda sahip olduğu bilgiye ve bu bilginin Hz. Peygamber’in belirttiği bilgiyle muvafakat edişine sahip çıkmış ve Hz. Peygamber’den “namazı bekleyen namazda olan gibidir” sözünü nakletmiş, Ebū Hureyre de (ö.58/678) bunu kabullenmiştir.¹²⁷⁴ Rivayete göre benzer bir sahiplenme K‘ab’da da (ö.32/653) görülmektedir. K‘ab’ın Hz. Peygamber’den aktarılan bir söze itiraz etmesi, ardından bilgiyi doğrulamak için kültürüne ait kitaplara (kendi deyimiyle Tevrat’a) bakması ve Hz. Peygamber’in sözünün bu kitabı bilgiyle mutabık olduğunu gördüğünde Hz. Peygamber’in sözünün hakkını teslim etmesi Firestone tarafından cesaret olarak

---

¹²⁷³ Esasen bu bilgi Tevrat’ta, diğer bir deyişle kutsal kitabın ilk beş kitabı olan Tora’da bulunmamakla birlikte Talmud ve Midraş gibi kaynaklarda bulunmaktadır. Bkz. TB, Pesachim, 54a. Daha önce de değinildiği üzere ilk dönemde “Tevrat”la kastedilen Yahudi kültürüne ait dönemin mevcut kaynaklarının tümüdür, denilebilir.

¹²⁷⁴ İmam Mālik, *Muvatta*, Cumu‘a 5, trc. A. Büyükçınar ve dğr., Beyan Yayınları, İstanbul 1994, I, 194-196; Ebū Dāvūd, *Şalāt* 201-202; Cuma günü içerisindeki “icâbet saati” hakkında ayrıca bkz. Buḥārī, Cumu‘a 37.

nitelenmiştir.¹²⁷⁵ İslam geleneğinde “sā’atu’l-icābe” denilen bu vaktin gün içinde ne zamana tekabül ettiği ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür, çoğunluğun görüşü öğle saati olduğunda birleşmektedir. Buna göre İbn Selām’ın (ö.43/663) Yahudi kültüründen naklettiği “faziletli saat” itiraza maruz kalmamış fakat genel çoğunluğun kabul ettiği bir zaman dilimi de olmamıştır. İbn Selām’ın sözünü ettiği Şabat arifesi olan Cuma’nın son saatinin faziletine dair bir Talmud pasajında bu saatte nelerin yaratıldığı ile ilgili de uzun açıklamalar yapılarak çeşitli görüşler aktarılmıştır.¹²⁷⁶ Buna göre bu örnekte K’ab’ın Tevrat olarak nitelediği kitap muhtemelen Talmud’dur.

Başka bir rivayete göre Ebū Hureyre (ö.58/678) İsrailoğulları’ndan kaybolan bir topluluğun fareye dönüştürülmüş olabileceğine dair bir görüşü Hz. Peygamber’den nakletmiş, bu görüşü teyiden farenin deve sütünü içmeyip koyun sütünü içtiğine dair bir bilgiyi de rivayet içinde söylemiştir. Ebū Hureyre yine karşılıklı bir konuşmaları sırasında bu rivayeti K’ab’a (ö.32/653) aktardığında, K’ab ona, bu rivayeti Hz. Peygamber’den duyup duymadığını defalarca sormuş, Ebū Hureyre K’ab’ın bu ısrarlı sorusunu “Ben Tevrat mı okuyorum?” sorusuyla karşılamaştır.¹²⁷⁷ Rivayette Yahudi kabilelerinden birinin kaybolduğuna dair bir söylence aktarılmış ve bu kabilenin akıbetinin ne olduğunun bilinmediği de belirtilmiştir. Buna rağmen bu kayıp kabilenin fareye dönüşmüş olabileceği de bir sanı olarak ifade edilmiştir. Bu sanı, Yahudi geleneğinde kayıp kabile(ler)¹²⁷⁸ ile ilgili mevcut varsayımlar arasında bulunmamaktadır.¹²⁷⁹

---

¹²⁷⁵ Firestone, “İslam’ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü”, s. 218, Firestone’un rivayeti değerlendirmesi ile ilgili bkz. a.g.m., s. 217-218.

¹²⁷⁶ Bkz. TB, Pesachim, 54a.

¹²⁷⁷ Buḥārī, Bed’u’l-Ḥalk, 15.

¹²⁷⁸ Assur Kralının M.Ö. 724-720 yıllarında İsrail’in Kuzey Krallığını yıkması sonrasında bu krallıkta yaşayan on Yahudi kabilesinin akıbetinin ne olduğu konusunda çeşitli varsayımlar bulunmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, ss. 42-44; Besalel, “On Kabile (Kaybolmuş)”, *YA 2* (2002): 457-458; Baki Adam, “Sept Yahudileri”, *Bütün Yönleriyle Yahudilik*

2.4.2. Muḥaḍram ve Tābi'ī Rāvīler

İlk olarak üzerinde durulacak isim, ömrünün çoğunu bir Yahudi bilgini olarak geçirdikten sonra Müslüman olan, şaḥābe döneminde yaşadığı halde bir Müslüman olarak Hz. Peygamber'i görmediği için muḥaḍram sayılan K'abu'l-Aḥbār'dır (ö.32/653). 'K'abu'l-Aḥbār', 'K'abu'l-Ḥibr', İbn Māti' el-Ḥimyerī diye bilinen K'ab'ın, Yahudi kutsal kitaplarını iyi bilen âlim bir şahsiyet olduğu söylenmiştir. Yemen'de doğup hicret edinceye kadar da orada ikamet ettiği ve Hz. Ömer döneminde hicri 12. yılda Müslüman olduğu söylenmiştir.¹²⁸⁰ İbn S'ad (ö.230/845), *Ṭabaḳāt*'ında onu Şam ehli tābi'lerinden sayar ve onun hakkında şöyle der: "K'ab bir Yahudi idi, Müslüman olup Medine'ye geldi (Yemen'den), sonra Şam'a gitti ve en son Hımıs'a yerleşti. Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde h. 32 yılında vefat edinceye kadar da orada kaldı."¹²⁸¹ K'ab'ın Müslümanlığa geçiş tarihi ile ilgili birkaç görüş bulunmaktadır. O, Hz. Peygamber henüz hayatta iken Yemen'e giden Hz. Ali (ö.40/661) ile görüşmesi neticesinde ya da Hz. Ebū Bekr'in hilafeti yahut Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Müslüman olmuştur. Diğer bir görüşe göre K'ab Medine'ye geldiğinde halifenin (Ömer) Kudüs'te bulunduğunu öğrenince oraya giderek kendisiyle görüşmüş ve Müslüman olmuştur.¹²⁸² Yahut Hz. Ömer döneminde (M.634-644) Medine'ye bir Yahudi olarak gelmiş ve orada iki yıl kadar Yahudi olarak yaşamıştır. Yahudi

---

(Ankara: Dinler Tarihi Araştırmaları VIII, 2012) içinde, ss. 121-127; Yusuf Ağkuş ve Abdullah Altuncu, "Yahudi Kutsal Metinlerinde ve Kur'an'da Şabat (Cumartesi) Yasakları ve Mesh Hadisesi", *İTBAD* 6/5 (2017): 2775-2794.

¹²⁷⁹ Suat Koca, "Hadis, *Mesh* (Metamorfoz) ve Kültürel Bağlam: Farelerin Dönüşüme Uğramış Yahudiler Olabileceğine Dair Bir *Şaḥīḥayn* Rivayetinin Tahlili", s. 23; Koca farklı versiyonları olan bu rivayeti kültürel bağlamıyla ele aldığı çalışmasında ayrıntılı olarak değerlendirmiştir. Bkz. Koca, a.g.m., ss. 1-64.

¹²⁸⁰ Muhammed Zâhid El-Kevserî, "Ka'bu'l-Aḥbâr ve İsrâiliyât", trc., Osman Güner, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV, S. 1, 2004, s. 222; ayrıca bkz. Şaban Karasakal, "Kâb'ul-Aḥbâr ve Rivayet Tefsirindeki Yeri", *Diyanet İlmî Dergi* 48/4 (2012): 39-66.

¹²⁸¹ İbn S'ad, *Ṭabaḳāt*, IX, 449; krş. İbn S'ad, trc. *Ṭabaḳât*, IX, 451.

¹²⁸² Yaşar Kandemir, "K'ab el-Aḥbâr", *DİA* 24 (2001): 2.

bilginlerinin içinde bulunduğu kabileler sürgün edilmiş olduğu için Tora ve Midraşlar gibi kitapları okuyan pek kimse kalmamış ve bu özelliğiyle ilgi görmüştür. K'ab Halife Hz. Ömer başta olmak üzere Medinelilere bu kitaplardan aktarımda bulunmuştur.¹²⁸³ İbn S'ad'ın (ö.230/845) naklettiği bir rivayete göre İbn 'Abbās (ö.68/687) K'ab'a Müslüman oluşunu niçin ertelediğini sormuştur. K'ab cevaben, bir Yahudi âlimi olan babasının Tevrat'ın bir kısmını yazıp kendisine vererek onunla yetinmesini tavsiye ettiğini, diğer kitaplarını ise bir dolaba kilitletiğini ve okumaması için kendisinden söz aldığını, ancak İslam'ın etkisinin artıp coğrafyasının genişlemesi üzerine babasının sakladığı kitapları okuduğunu ve o kitaplarda Hz. Peygamber ile ümmetinin özelliklerini anlatan bölümleri görünce İslam'a girdiğini söylemiştir.¹²⁸⁴ Benzer bir rivayet Ebū Nu'aym'dan (ö.430/1038) nakille Suyūṭī (ö.911/1505) tarafından da aktarılmıştır. Bu rivayete göre, insanların en bilgini olarak nitelediği babasının K'ab'dan sakladığı Hz. Peygamber ve ümmetinin bazı niteliklerinin yazılı olduğu iki sayfadır. Babasının vefatından sonra bu iki sayfayı okuyan K'ab bir süre sonra Hz. Peygamber'in Mekke'den çıktığını öğrenmiş fakat Müslümanları ve yaptıklarını iyice görüp tetkik etmeden İslam'a girmemeyi tercih etmiştir. Hz. Ömer'in hilafeti zamanında Müslümanlarla muhatap olup onların erdemli davranışlarına şahit olunca İslam'a girmeye karar vermiş, onlardan ehlu'l-kitāba hitaben ¹²⁸⁵أَنْ نَّطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَىٰ أَدْبَارِهَا ayetini de işitince endişeye kapılarak o gün Müslümanlara katılmıştır.¹²⁸⁶ 'Abdullāh b. 'Amr (ö.65/684) ve K'abu'l-Aḥbār'ın (ö.32/653) Hz. Peygamber ve Müslüman

¹²⁸³ Firestone, "İslam'ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü", s. 216.

¹²⁸⁴ İbn S'ad, *Ṭabaḳāt*, IX, 449; krş. İbn S'ad, trc. *Ṭabaḳāt*, IX, 451; Kandemir, "K'ab el-Aḥbār", *DİA* 24, s.2.

¹²⁸⁵ "yüzlerin tersine çevrilmesi" 4/en-Nisā': 47.

¹²⁸⁶ Bkz. Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, VI, 614-615.

ümmetinin bazı niteliklerine dair ehlu'l-kitāba ait kitaplardan aktardıkları bilgi Hz. 'Aīşe ve onun gibi şahābeden birçok isim tarafından rivayet edilmiştir.¹²⁸⁷

K'abu'l-Aḥbār (ö.32/653), Hz. Ömer (ö.23/644) ve Suheybu'r-Rūmī (ö.38/659) gibi şahābeden ve Hz. Peygamber'den hadis rivayetinde bulunmuştur. Şahābeden Hz. Ömer, Ebū Hureyre (ö.58/678), İbn 'Abbās (ö.68/687), İbn 'Umer (ö.73/693), İbn Zubeyr (ö.73/692), Eslem (Ebū Rāf'i) (ö.40/660) ve Mu'āviye (ö.60/680) çalışmada örnekleri zikredildiği üzere K'ab'dan yararlanmış ve rivayette bulunmuşlardır. Ü-Tābi'undan Mālik b. Ebī 'Āmir (ö. 74/694) Sa'īd b. Museyyeb (ö.94/713), Aṭā b. Yesār (ö.103/721) ve K'ab'ın üvey oğulları Nevf b. Feḍāle (90-100/708-718) ile Tubey' el-Himyērī de (ö.101/719) ondan rivayette bulunmuşlardır. K'ab ayrıca Hz. Ömer ve Mu'āviye gibi devlet başkanlarının onayıyla kıssa anlatıcılığı da yapmıştır. Hz. Ömer'in K'ab'dan öğüt dinlemeyi sevdiği ve onun öğütlerine uyduğu rivayet edilmiştir. Bununla birlikte Ömer onu naklettiği bazı hususlarda uyarmıştır. İbn Mes'ūd (ö.32/653) ve birkaç kişinin de K'ab'ı gerçek dışı haberler naklettiği için eleştirdiği söylenmiştir. Zehbī (ö.748/1348), K'ab'ın elinde Tevrat'ın tahrīf edilmemiş bir nüshası bulunduğunu ve birçok haberi ondan naklettiğini, bu nüshaya dayanarak Yahudilere ait kitapları ve bu kitaplardaki sahih ve uydurma haberleri iyi tanıdığını fakat ölümünden kısa bir süre önce onu imha ettiğini söylemiştir. Elindeki Tevrat nüshasına dayanarak Kur'an ayetleriyle ilgili yaptığı yorumların hadislere uygunluğunu gören şahābenin onu tasvip ettiğine dair haberler rivayet edilmiştir. Naklettiği birkaç haberle ilgili olarak birkaç şahābī tarafından uyarılmış olmasına rağmen, genel olarak geniş ilmi, dindar kişiliği ve güvenilir bir rāvī olduğu üzerinde durulmuştur.¹²⁸⁸ Örneğin Mu'āviye'den (ö.60/680) nakledilen bir rivayete göre o, K'ab'ın Ehlu'l-kitāb'tan nakilde bulunanlar

¹²⁸⁷ Bkz. Suyūtī, *ed-Durru'l-Mensūr*, VI, 619.

¹²⁸⁸ Kandemir, "K'ab el-Aḥbār", *DİA* 24, s. 2.

arasında en güvenilir olanlardan biri olduğunu, buna rağmen yalan söyleyip söylemediğini sınadıklarını ifade etmiştir.¹²⁸⁹ K‘ab‘ın genel kabul ve anlayışı zorlayan bazı haberleri yalanlanmıştır. Örneğin ‘İkrime’den (ö.105/723) nakledilen bir habere göre İbn ‘Abbās (ö.68/687), K‘ab‘ın, kıyamet gününde Güneş ve Ay‘ın bir boğanın boynuzlarındaymış gibi getirilip cehenneme atılacağını söylediğini duyunca sinirlenmiş, K‘ab‘ın yalan söylediğini ısrarla belirtmiş ve onun Yahudiliği İslam’a dâhil etmek istediğini söylemiştir. İbn ‘Abbās Allah‘ın kendi maiyetindeki varlıklara azap etmeyecek kadar yüce olduğunu hatırlatmış ve Allah‘ın *وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ وَسَخَّرَ* *لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ* Düzenli seyreden güneşi ve ayı istifadenize sunmuştur¹²⁹⁰ ayetini okuyup, Güneş ve Ay‘ın da Allah’a itaat ettiklerine dair Hz. Peygamber’den de hadis aktarmıştır. ‘İkrime (ö.105/723) İbn ‘Abbās‘ın gösterdiği tepkiyi, okuduğu ayeti ve söylediği sözleri K‘ab’a aktardığında o kalkıp İbn ‘Abbās’a gitmiş ve ona “Benim durumum hakkındaki tepkini duydum. Allah’tan bağışlanma ve pişmanlık dilerim. Ben, onu bir midraştan (ders kitabından/عن كتاب دارس)¹²⁹¹ aktardım, belki değiştirilmiştir. Yahudilerin bu kitapta bir değişiklik yapıp yapmadığını bilmiyordum.” demiştir.¹²⁹² Rivayetten anlaşıldığı kadarıyla K‘ab‘ın bilgi aktarımında kullandığı kaynaklar Yahudi literatürünün çeşitli yazılı formlarını kapsamaktadır. Firestone’a göre K‘ab Rabbinik geleneğin parametreleri dışında kabul edilebilecek Midraşik bir bilgi malzemesini ortaya koymuştur ve son ifadelerinde K‘ab, kendi yorumunun kanonik bir yorum olmadığını

¹²⁸⁹ Buḥārī, İ‘tisām 25.

¹²⁹⁰ 14/İbrāhīm: 33.

¹²⁹¹ İfadeden anlaşıldığı kadarıyla K‘ab‘ın sözünü ettiği kitabın Yahudi bir öğretmenin (bilginin) ders notu olması muhtemeldir. Nitekim midraşlar da bir anlamda bu ders notlarından oluşmaktadır. K‘ab‘ın bir Yahudi bilgini olan babasının, kendisinden sakladığı, gelecek olan peygamber ve ümmetinin niteliklerinin yazılı olduğu, iki sayfa da farklı rivayetlerde “kitap” olarak tanımlanmıştır. Buna göre bu dönemde kitabın yazılı olan dokümanlara verilen bir isim olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ayrıca Yahudi bilginlerinin aktardığı hikâyelerin, hukukî konuların ve aralarındaki müzakerelerin de yer aldığı Talmud gibi kitaplarda geçen bilgilerin de “Allah‘ın kitabında”, “Tevrat’ta” geçtiği şeklindeki ifadelerin yer aldığı rivayetler çalışma içerisinde geçmişti. Medine’de Yahudilerin Rabbinik literatüre ait yazıları, hatta kanonik olmayan apokrif yazıları da Tevrat’tan kabul ettikleri rahatlıkla söylenebilir.

¹²⁹² Ṭaberī, *Tārīh*, I, s. 65, 75; Firestone, “İslam‘ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü”, s. 219-220.

farkındadır.¹²⁹³ Ayrıca İbn ‘Abbās (ö.68/687) gibi Müslüman ilim adamları Yahudi ilim adamlarından gelen her türlü bilgiyi kabul etmemekte, İslam’ın temel referanslarına aykırı olduğunda yalanlamakta ve karşı çıkmaktadırlar. Bununla birlikte İbn ‘Abbās’ın K‘ab’ı yalancılıkla itham ettiği söylenemez, onun tepkisinin söz konusu habere yönelik olduğu söylenebilir. Aksi halde Kur’an’da geçen birçok kelime ve bazı ayetlerin yorumunu K‘ab’a sormaması gerekirdi. İbn ‘Abbās’ın K‘ab’a Kur’an’ın ayetlerinin yorumu hususunda danıştığı halde bu tür haberlere tepki göstermesinin nedeni K‘ab’ın kendini savunurken kullandığı ifadelerden çıkarılabilir. O kaynağından emin olmadığı, genel kabulün dışında bir haberi diğerlerinden ayırt etmeksizin nakletmiştir. Firestone, K‘ab’ın anlatılarının Arap yarımadasındaki Yahudi kültürü perspektifini yansıttığını, onun ortaya koyduğu Midraşik anlatıların, bu iddiayı destekleyecek açık bir delil olmadığı halde, Rabbinik gelenekteki Yahudiliğin dışında kaldığını belirtmektedir. Ona göre Arap Yahudiliği, Bâbil Talmudu ve İsrail topraklarının, diğer bir deyişle ana akım Yahudiliğin dışında kalmış heterodoks bir kültürdür ve bu haliyle normatif İslam düşüncesinin bazı yönlerini etkilediği söylenebilir.¹²⁹⁴

K‘ab’ın tefsir rivayetlerinden bir kısmına yukarıda ele alınan bazı şahâbî müfessirlerin kendisi ile kurduğu ilişkiler ve birinci bölümde bazı ayetlerin yorumu çerçevesinde değinilmişti. Örneğin K‘ab, el-A‘râf suresi 157. ayetin tefsiri bağlamında Hz. Peygamber’in Tevrat’taki niteliklerini¹²⁹⁵, Meryem suresi 59. ayet bağlamında Tevrat’tan münafıkların özelliklerini¹²⁹⁶ sıralamış, el-Kehf suresinde Aşhâbu’l-Kehf kıssası içerisinde geçen رَاقِمٌ *raqîm*’in ne anlama geldiğini kendisine soran İbn ‘Abbās’a

---

¹²⁹³ Firestone, a.g.m., s. 220.

¹²⁹⁴ Firestone, a.g.m., s. 221.

¹²⁹⁵ Bkz. Taberî, *Tefsir*, X, 491-492; ayrıca bkz. İbn Keşîr, *Tefsir*, III, 486; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, VI, 612.

¹²⁹⁶ Bkz. İbn Keşîr, *Tefsir*, V, 245; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, X, 98.

cevap vermiş¹²⁹⁷ ve Zülkarneyn kıssasına dair anlatımlarda bulunmuştur.¹²⁹⁸ Bu kıssada geçen *حَمِيَّة* *hamiyyet* kelimesinin okunuşunu öğrenmek isteyen Mu‘āviye’ye (ö.60/680) İbn ‘Abbās’ın okuyuşu söylendiğinde o bununla yetinmeyip önce geçmiş kitapları okuyan ‘Abdullāh b. ‘Amr’a (ö.65/684) ardından bu kitapları iyi bilen K‘ab’a ibarenin Tevrat’ta nasıl geçtiğini sormuş, onlar Mu‘āviye’nin sorusunu cevaplamaya pek istekli davranmayıp İbn ‘Abbās’ın okuyuşunu referans göstermişlerdir. Rivayetin anlatımından söz konusu ifadelerle ilgili İbn ‘Abbās’la K‘ab’ın daha önce müzakerede buldukları anlaşılmaktadır. K‘ab, İbn ‘Abbās’tan başka kimsenin bu ayeti Tevrat’ta indirilmiş olduğu şekliyle okuduğunu duymadığını belirtmiştir.¹²⁹⁹ Ayrıca K‘ab İbn ‘Abbās’ın ısrarlı isteği üzerine en-Nūr suresi 35. ayeti yorumlamıştır.¹³⁰⁰ K‘ab’ın bu yorumunda önceki kitaplara dair bir atıf bulunmaz. Allah’ı göklerin ve yerin nuru olarak betimleyen ve sembolik anlatımlarla kurulmuş olan ifadelerin bir izahının yahut izdüşümünün geçmiş vahiylerde de olabileceği, bunu öğrendiğinde de ayetin daha somut bir anlamını yakalayabileceği düşüncesi İbn ‘Abbās’ın bu tür ifadelere aşına olan K‘ab’a ısrarında etkili olmuş olmalıdır. Zira Yahudi geleneğinde soyut-sembolik anlatımlar hayli fazladır. Yine K‘ab Kur’an’da geçen *r‘ad* ve *berk* kelimelerinin anlamını kendisine soran ‘Abdullāh b. ‘Umer’in (ö.73/693) sorusunu cevaplamıştır.¹³⁰¹

Hiz. Ömer, bir seferi sırasında bulunan ve Daniel’e ait olduğu söylenen bir kitabı Arapça’ya çevirmesi için K‘ab’a (ö.32/653) göndermiştir. Kitap, farklı birkaç konuyla birlikte daha ziyade gelecekte ortaya çıkacak fitnelere ilişkin bilgiler içermektedir. K‘ab’ın “Mūsā’ya Allah tarafından vahyedildiği gibi değişmemiş ve değiştirilmemiş

¹²⁹⁷ Bkz. Taberī, *Tefsir*, XV, 157-158; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 138; Suyūti, *ed-Durru’l-Mensūr*, IX, 487, 488.

¹²⁹⁸ Bkz. Taberī, *Tefsir*, IX, 368-369, 370-371; Suyūti, *ed-Durru’l-Mensūr*, IX, 633-650.

¹²⁹⁹ Bkz. Taberī, *Tefsir*, XV, 375; İbn Keşir, *Tefsir*, V, 192-193; Suyūti, *ed-Durru’l-Mensūr*, IX, 662-665.

¹³⁰⁰ Bkz. Taberī, *Tefsir*, XVII, 299, 301.

¹³⁰¹ Bkz. İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, I, 56; Taberī, *Tefsir*, I, 361-365.

Tora” olarak tanımladığı Daniel kitabı’nın Filistin’de K‘ab ile birlikte yirmi kadar Yahudi âlim tarafından müzakere edilerek okunduğu, fakat daha sonra K‘ab’ın halkın ona fazla güvenmesinden korktuğu için onu denize attığı rivayet edilmiştir. Bununla birlikte daha sona Müslümanlardan eserlerinde bu kitaptan ıktibasta bulunanlar olmuştur. K‘ab’ın Hz. Ömer’e, Tora’dan bazı bölümleri içerdiğini söylediği, yaprakları yırtılmış bir kitap getirdiği ve onu okumak için izin istediği, bunun üzerine Hz. Ömer’in ona “Eğer Sina Dağı’nda Allah tarafından Hz. Mūsā’ya vahyedilen kitap olduğunu biliyorsan onu gece gündüz oku.” dediği rivayet edilmiştir.¹³⁰² K‘ab kendisinden istenen yorumları bazen kendi ifadesiyle “Tevrat’ta şöyle okudum” diyerek yapmış, bazen herhangi bir kaynağa dayandırmaksızın kendi yorumunu zikretmiştir.¹³⁰³ Tevrat’ı referans gösterdiği yorumların büyük kısmının örneklerde görüldüğü üzere Tora’dan ziyade Rabbinik ve apokrif literatüre dayandığı söylenebilir.¹³⁰⁴ Şahābī müfessirler başlığı altında Ebū Hureyre (ö.58/678) ile K‘ab (ö.32/653) arasında geçen bir diyalogun daha sonra Ebū Hureyre aracılığıyla ‘Abdullāh b. Selām’a (ö.43/663) taşındığı rivayetten Hz. Peygamber’in hadisi ile bir Talmud pasajı arasında kurulan yakınlıktan söz edilmişti. Rivayet Ebū Hureyre’den şöyle aktarılmıştır:

K‘ab ile oturdum. O bana Tevrat hakkında konuştu, ben ona Allah Rasulü hakkında konuştum. Bunlardan birinde ona Allah Rasulü’nün şöyle dediğini söyledim: “Üzerine güneşin doğduğu en güzel gün Cuma’dır. Âdem bugün yaratılmış, cennetten bugün düşmüş, yine bugün duası kabul olmuş ve bugün vefat etmiştir. Bugün öyle bir saat vardır ki, şayet bir Müslüman namaz kılarken o saate rastlar ve Allah’tan bir şey isterse, Allah ona dilediğini verir.” K‘ab, “Bu, senede bir gündür.” dedi. Ben de cevaben “Hayır, her Cuma’dır.” diye karşılık verdim. K‘ab daha sonra Tevrat’ı okudu ve “Allah Rasûlü doğru söylemiş.” dedi.

¹³⁰² Kister, “Haddithü ‘an banî İsrā’ıla wa-lâ haraja”, s. 236-237; krş. Kister, “İsrailoğulları’ndan Nakilde Bulunma Meselesi”, s. 146.

¹³⁰³ Bkz. Taberī, *Tefsir*, XVII, 299, 301.

¹³⁰⁴ Çalışma içerisinde ilk dönemde Yahudilere ait kitapların genel olarak “Tevrat” olarak isimlendirildiğinden söz edilmişti.

Ebū Hureyre daha sonra ‘Abdullāh b. Selām’a:

Ben K‘ab’ın “Bu, senede bir gündür.” dediğini söyledim. ‘Abdullāh b. Selām “K‘ab yalan söylüyor.” dedi. Ben daha sonra K‘ab’ın Tevrat’ı okuduğunu ve bunun her cuma olduğunu kabul ettiğini söyledim. ‘Abdullāh, “K‘ab doğru söylemiştir” dedi ve ardından “Müslüman bir kimsenin Allah’tan bir şey isterse, dilediğinin ona verileceği vakti bildiğini” söyledi. Ben de “Onu bana söyle, saklama!” dedim. ‘Abdullāh “Bu, cumanın son saatidir.” diye cevap verince “Bu nasıl olur? Rasûlullah ‘Müslüman bir kimse namaz kılarak o vakitte bulunursa...’ buyurdu. O vakitte namaz kılınmaz” dedim. İbn Selām “Rasûlullah, oturup namazı bekleyen kimse namazı kılincaya kadar namazda sayılır, demedi mi?” diye sorunca “evet” dedim, o da “o işte böyledir” dedi.¹³⁰⁵

Rivayette K‘ab’ın (ö.32/653) Hz. Peygamber’in sözünü ve kendi bilgisini Tevrat’a bakarak test edip karşılaştırması dikkat çekicidir. K‘ab’a göre Tevrat olarak nitelediği kitap –muhtemelen Talmud’dur- peygamber sözü için dahi hâlâ bir ölçüdür. ‘Abdullāh b. Selām ise söz konusu kitabı bilgiye¹³⁰⁶ sahiptir ve ona göre bu bilgi Hz. Peygamber’in bilgisiyle çatışmaz ve geçerliliğini korumaktadır. Ebū Hureyre için ise iki dinin kaynakları (şifahi ya da kitabi) arasındaki iletişim adeta gündelik hayatın bir parçasıdır.

Bir rivayete göre K‘ab ayakkabılarını çıkaran bir adama ayakkabılarını niçin çıkardığını sorar ve “Galiba sen *إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى (Ey Mūsā!)* Şüphesiz yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvā’dasın¹³⁰⁷ ayetini yorumladın (uyguladın)” der ve adama Mūsā’nın ayakkabılarının neden yapıldığını sorar. Rāwī adamın ona ne cevap verdiğini bilmez

¹³⁰⁵ İmam Mālik, *Muvatta*, Cumu’a 5, trc. A. Büyükçınar ve dğr., Beyan Yayınları, İstanbul 1994, I, 194-196; Ebū Dāvūd, Şalāt 201-202.

¹³⁰⁶ Bkz. TB, Pesachim, 54a.

¹³⁰⁷ 20/Ṭā Hā: 12.

fakat K‘ab Mūsā’nın ayakkabılarının ölü eşek derisinden olduğunu söyler.¹³⁰⁸ Hem Kur’an hem de Tora’da¹³⁰⁹ geçen ayetlerde ayakkabıları çıkarmak mekânın kutsallığına bağlanmıştır, başkaca bir nedenden söz edilmez. K‘ab’ın (ö.32/653) ‘ölü eşek derisindendi’ sözü muhtemelen Rabbinik kaynaklarda yer bulmuş bir Yahudi geleneğine işaret etmektedir. Yahudi geleneğinde eşek kaşer olmadığı halde kutsal(*behor*)dır. Zira onlar, Mısır’dan çıkışta İsrailoğulları için güçlerinin çok üstündeki yükleri taşımışlardır. Behor olan bir eşek kullanılamaz, kullanılabilmesi için bir kuzu ya da ücret karşılığında *behor*luktan kurtarılması gerekir. Bu yapılmazsa eşek öldürülür ve cesedinden maddi kazanç sağlanamaz ve kullanılamaz.¹³¹⁰ Yahudilere ait bu uygulama muhtemelen K‘ab’ın nezdinde bilindiği gibi kutsal olan yerde ayakkabıları çıkartma geleneği Hicaz bölgesi Araplarının ve belki Kur’an’ın da zikretmesiyle Müslümanların uygulamalarında da yer bulmuş görünmektedir. İbn Mes‘ūd (ö.32/653) Ebū Mūsā el-Eş‘arī (ö.42/662) ile onun evinde namaz kılmıştır. Ebū Mūsā namazı kıldırmadan önce ayakkabılarını çıkarttığına İbn Mes‘ūd ona “Ayakkabılarını niçin çıkarttın, kendini mukaddes vadide mi sandın? Rasûlullah’ın mest ve ayakkabıları ile namaz kıldığını gördüm.” demiştir. İbn Ebī Necîh (ö.101/719) ve Sa‘îd b. Cubeyr

¹³⁰⁸ İmam Mâlik, *Muvvatta*, Libas 7, IV, 272-273; Tâ Hâ suresi 12. ayetin tefsiri bağlamında Hz. Mūsā’nın ayakkabılarının ölmüş bir eşeğin derisinden yapıldığı bilgisi K‘ab’ın yanı sıra Hz. Ali, Hasan el-Başrî, ‘İkrime ve Kâtâde’den rivayet edilmiştir. Muḳâtil de aynı bilgiyi zikretmiştir. Buna göre bu bilgi K‘ab aracılığıyla yayılmış yahut bir şekilde daha önce edinilmiş bir bilgidir. Zuhri ise ‘ölü eşek’ yerine ‘ehli eşek’ tabirini kullanmıştır. Hasan el-Başrî ve Mucâhid’den Mūsā’nın ayakkabılarının domuz yahut sığır derisinden yapıldığı fakat bunun önemli olmadığı, emrin kastının Hz. Mūsā’nın kutsal toprağa çıplak ayakla temas etmesi olduğu da nakledilmiştir. Taberî, *Tefsir*, XVI, 23-25; Suyûfî, *ed-Durru’l-Mensûr*, X, 171; Muḳâtil, *Tefsir*, III, 22; Kudüs’ün fethi sırasında ayakkabılarını çıkardığında Hz. Ömer’in “Senin yine Yahudiliğe özenip ayakkabılarını çıkarttığımı görüyorum” sözü üzerine K‘ab’ın “ona çıplak ayakla temas etmek istedim” demesinin de Kur’an ve Tevrat’ta geçen bu ayetlerin hem fiilen hem sözle yorumlanması olduğu söylenebilir.

¹³⁰⁹ “Buraya [daha fazla] yaklaşma” dedi [Tanrı]. “Ayakkabılarını ayaklarından çıkar; çünkü üzerinde durmakta olduğun yer, kutsal topraktır”. Çıkış, 3: 5.

¹³¹⁰ Çıkış, 13: 13; Söz konusu mitzvânın uygulanışı ve Rabbinik kaynaklarda yer alan görüşler için bkz. *Tora ve Aftara*, II, 132-133.

(ö.94/713) ayette geçen طوى ifadesini açıklarken “Kâbe’ye yalınayak girilmesi gibi bereketinden dolayı vadiyi yalınayak geçmek anlamındadır” demişlerdir.¹³¹¹

Ṭaberī (ö.310/923) *Tārīh*’inde bulunan bir bilgiye göre K’ab, Filistin ve Suriye fetihlerinde Hz. Ömer’in yanında bulunmuştur. Beytu’l-Muḳaddes’e girdiklerinde Hz. Ömer yapacağı mescidi nereye konumlandırması gerektiğini sorduğunda K’ab Yahudilerce kutsal olan kayayı (shetiyyah/tapınak dağı) göstermiş, hem Hz. Mūsā hem de Hz. Muhammed adına iki kıblenin aynı anda yapılmış olması için onun arkasına yapmayı teklif etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer K’ab’a Yahudiliğe dayandığını hatırlatmış ve “ayakkabılarını çıkardığını da görüyorum” demiştir. K’ab Hz. Ömer’e cevaben kutsal mekâna ayaklarıyla temas etmeyi sevdiğini söylemiştir. Hz. Ömer mescidin kayanın ön tarafına yapılmasını emretmiştir.¹³¹² Bu vakıayı yorumlayan Firestone K’ab’ın ayakkabılarını niçin çıkardığının sorgulanması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre K’ab kutsal alana girdiğinde bir Yahudi sorumluluğu göstermiş, bu nedenle de halife tarafından eleştiriye maruz kalmıştır.¹³¹³ Esasen Hz. Ömer’in K’ab’a Yahudiliğe dayandığını söylerken takındığı tavrın bilinmemesinden dolayı eleştirinin niteliği de bilinemez. K’ab’a (ö.32/653) bu sözleri söyleyen Hz. Ömer’in (ö.23/644) aynı zamanda onun kitaplarından aktardığı uzun öğüt ve kehanetleri sabırla dinlediği rivayet edilmiştir.¹³¹⁴ Medine’de sık sık bet midraş ziyareti yapan ve Tora’nın Kur’an’ı, Kur’an’ın da Tora’yı tasdik edişini sevdiğini söyleyen Hz. Ömer’in K’ab’ın ayakkabılarını çıkarışını hoş karşıladığı söylenebilir. Hz. Ömer’in Beytu’l-Muḳaddes’te inşa edeceği mescidle ilgili K’ab’ın görüşünü sorduktan sonra aldığı cevaba gösterdiği

---

¹³¹¹ Suyūfī, *ed-Durru’l-Mensūr*, XVI, 171-172, 173.

¹³¹² Ṭaberī, *Tārīh*, III, 611.

¹³¹³ Bkz. Firestone, “İslam’ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü”, s. 218-219.

¹³¹⁴ Bkz. Ṭaberī, *Tārīh*, IV, 191.

tavrın ise farklı bir sebebi olabilir. Bu daha ziyade mevcut kültür karşısında kendi kültürünü oluşturma sorumluluğunu taşıyan bir liderin hassasiyeti sayılabilir. Nitekim Hz. Peygamber'in gündelik hayata dair Yahudilere ait davranışlara muhalefet edişi de benzer bir durum olsa gerektir. Bununla birlikte ihtiyarlık çağında Müslüman olmuş, önceki yaşamını bir Yahudi âlimi olarak, gençlik-çocukluk yıllarını da kendisi gibi âlim olan babasıyla geçiren K'ab'ın hafızası, dili ve eylemlerinde Yahudiliğin kutsal metinleri ve kültürünün etkisinin görülmesi, Müslüman olduktan sonra da aynı kaynaktan gelen Hicâz'da ortaya çıkan yeni vahiy ve oluşmaya başlayan yeni kültürel ortamla hemhâl olurken her iki vahiy ve kültürü kıyaslayıp kullanması olağan bir durum olmalıdır.

Geçmiş kültürlerden çok nakilde bulunan bir diğer isim Vehb b. Münebbih el-Yemânî'dir (ö.113/731). Fars (İran) ve Himyer (Güney Arabistan) asıllı olan Vehb'in Yemen'de yetiştiği, İran'lı olan babasının Hz. Peygamber döneminde Müslüman olduğu rivayet edilmiştir. İbn 'Abbās (ö.68/687), İbn 'Umer (ö.73/693), Enes b. Mâlik (ö.93/711), Câbir b. 'Abdullâh (ö.78/697) gibi şâhâbeden ve tâbi'ündan rivayette bulunmuştur. 'Umer b. 'Abdul'azîz (ö.101/720) döneminde Şan'â kadılığı yapmıştır. Kardeşi Hemmâm (ö.132/750) ilk yazılı hadis metinlerinden birini kaleme almışken Vehb daha çok kadim tarihe ilgi duymuştur. Kur'an'a ve önceki ilahi kitaplara olan vukufiyeti, Kur'an ve hadislerde geçmiş ümmetler hakkında verilen sınırlı bilgilerin ayrıntılarına dair rivayetleri elde etmesi, Yunanca, Süryanice, İbranice ve Himyeri dilini bilmesi onu öne çıkarmıştır. Ş'alebî ve Kisâî'nin otorite kabul ettiği Vehb, isrâ'îliyyâtın en önemli kaynaklarından biridir. Rivayetlerinin kabul görmesinde bilgi ve kültür birikiminin genişliği, ahlak ve hikmet sahibi oluşu etkili olmuştur. K'ab Yahudi kültürünü bilirken, Vehb'in daha geniş isrâ'îlî bilgiye hâkim olduğu söylenmiştir. Kendisinden çok sayıda hikmetli (özlü) söz ve yetmiş ile doksan üç arası değişen

sayıdaki kutsal metni okuduğu bilgisi nakledilmiştir.¹³¹⁵ Vehb'in geçmiş peygamberler ve ümmetler hakkında bilgisini söz konusu metinlerden ve Yahudi ve Hıristiyan âlimleri ile olan iletişiminden elde ettiği söylenmiştir. Hadis âlimlerinin çoğunluğu tarafından güvenilir kabul edilmiştir.¹³¹⁶ Vehb'e isnat edilen rivayetler, çoğunlukla Kur'an'daki kıssalar üzerinde yoğunlaşmaktadır.¹³¹⁷ Vehb, Emeviler döneminin en çok eser veren müelliflerinden biri kabul edilmiştir.¹³¹⁸ İbn Keşir Vehb'in geçmiş ümmetlerin kitaplarını okumada yetenekli olduğunu belirtmiştir. Zehabî, onun otuz peygambere indirilmiş otuz kitap okuduğunu ifade ettiği sözünü¹³¹⁹, İbn Hacer (ö.852/1448) de Vehb'in Tevrat'ı mütalaa edip yazmanın caiz olduğu görüşünü nakletmiş ve onun Tevrat'ı iyi bildiğini belirtmiştir.¹³²⁰ Vehb'in Kitab-ı Mukaddes'e ait verdiği bilgileri elde mevcut Kitab-ı Mukaddes metinlerindeki bilgilerle karşılaştıran İbn Kuteybe (ö.276/889), bunlardan uyum içinde bulunanların yanı sıra bir kısmının farklılıklar içerdiğini belirtmiştir.¹³²¹ Horovitz, Vehb'in, Tevrat'ın Tekvin bölümündeki şahıslarla ilgili bilgilerinde İbranice metinle uyum içinde bulunduğunu ancak bu bilgilerin Tevrat'ın Süryanice tercümesiyle bazı farklılıklar taşıdığını göstermiştir. Vehb'in kutsal metinleri inceleyip onlardan bilgi aktardığı söylendiği gibi Yahudi ve Hıristiyanlar

---

¹³¹⁵ Bu sayılar abartılı kabul edilmektedir. Çalışmada birkaç sayfalık metinlere dahi kitap denilebildiğinden söz edilmişti. Buna göre bu sayıyla irili ufaklı bölümlerin, metinlerin kastedilmiş olabileceği düşünülebilir.

¹³¹⁶ Mahmut Demir ve M. Emin Özafşar, "Vehb b. Münebbih ", *DİA* 42 (2012): 608-609; Ayrıca bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 133-137; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 370-373, 378; Döner, *Tefsirde İsrâiliyyâtın Kaynak ve Bilgi Değeri*, s. 131-134.

¹³¹⁷ Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s. 81.

¹³¹⁸ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, I, 2, 123; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 372; Vehb'e isnat edilen eserlerin neler olduğu ve bunların bazılarının isimleri hakkında bkz. Hıdır, *a.g.e.*, s. 382-383; Oryantalistler ve bazı Modern dönem yazarları gerek K'ab'ın gerek Vehb'in Yahudi ve Hıristiyanlığa ait bilgi ve rivayetleri İslam'a taşıdığı üzerinde bir hayli durmuşlardır. Bkz. Hıdır, *a.g.e.*, s. 374-377; Çalışmamızın sınırlarını aştığından Erken dönem sonrası ve Modern döneme ait çalışmalar üzerinde durulmamıştır.

¹³¹⁹ Zehabî, *Siyer*, IV, 547.

¹³²⁰ İbn Hacer, *Feth*, VIII, 415; XIII, 525.

¹³²¹ İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, thk. Servet 'Ukkâşe, Dâr'ul-Me'ârif, Kahira 1992, s. 14-33.

arasında dolaşan şifahi, folklorik bilgilerden de aktarım yapmış olabileceği söylenmiştir. Onun Zebūr'u Arapça'ya tercüme ettiğine dair söylentinin doğru olmadığı, bununla birlikte Zebūr'daki bazı bilgi ve sözleri nakletmiş ve tercüme etmiş olabileceği belirtilmiştir.¹³²²

Ebū Nu'aym (ö.430/1038), Vehb'in (ö.113/731) Tevrat, Zebūr ve İncil'den yaptığı nakillere yer vermiş, ardından da ondan nakledilen bazı hadisleri zikretmiştir. Ebū Nu'aym, Zehebī (ö.748/1348) ve İbn Hacer (ö.852/1448) tarafından Vehb'in Tevrat ve Zebūr'dan yaptığı bu nakillerinde bizzat Tevrat ve Zebūr'u göstererek, *kar'atu fī't-Tevrāt* (Tevrat'ta okudum), *erbe'at aḥrufin fī't-Tevrāti mektūbun* (Tevrat'ta dört harf yazılıdır), *fī mezāmīri Dāvūd* (Dāvūd'un sözlerinde -gördüğüme göre-) ve *fī zebūri Dāvūd* (Dāvūd'un Zebūr'unda -gördüğüme göre-), *kar'atu fī b'adi'l-kutub* (bazı kitaplarda okuduğuma göre), *innī le ecidu...*, *vecettu...*(bazı kitaplarda bulduğuma göre)... vb. ifadeler kullandığı nakledilmiştir.¹³²³ Yaḥyā b. Ma'in'den (ö.233/847) Vehb'in kardeşi Hemmām b. Münebbih'i (ö.132/750) kendisi için kitaplar satın almak üzere Şam'a gönderdiği, kardeşinin istediği kitaplarla döndüğü ve Vehb'in bunları Arapça tefsir ettiği nakledilmiştir.¹³²⁴ Vehb'den nakledilen bilgilere en fazla yer veren eserlerin başında, Ṭaberī'nin (ö.310/923) Tefsir ve Tārīḥ'i, İbn İshāq (ö.151/768) ve İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) eserleri gelir.¹³²⁵ Yalnız belirtmek gerekir ki Vehb (ö.113/731) ve K'ab (ö.32/653) gibi farklı kültürlere ait kitapları inceleme imkânı

¹³²² Bkz. Hıdır, *a.g.e.*, s. 377-379; Horovitz, "Vehb b. Münebbih", *İA*, XIII, 260-262.

¹³²³ Ebū Nu'aym, *Hilyetu'l-Evliyā'* ve *tabakātu'l-eşfiyā'*, *Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrūt 1409*, IV, 23-81; Zehebī, *Siyer*, IV, 551; İbn Hacer, *Feth*, VI, 369; Hıdır, *a.g.e.*, s. 380.

¹³²⁴ Zehebī, *Siyer*, V, 312; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 133, Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 381.

¹³²⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 134-135; Hıdır, *a.g.e.*, s. 380-381, 383-384.

bulmuş, bilgi birikimi fazla ve bu alanda güven oluşturabilmiş kimseler adına asılsız haberler de üretilebilmiştir.¹³²⁶

Geçmiş din ve kültürlerin, özellikle Yahudi kültürüne ait bazı bilgilerin Vehb b. Münebbih aracılığıyla daha çok tarih ve tefsir kaynaklarına girdiği söylenmiştir. Burada Vehb'in çok sayıdaki tefsir rivayetinden¹³²⁷ birkaçına değinilecektir.

Örneğin Vehb, el-Bakara suresi 35-36. ayetin tefsirinde Âdem ile Havvâ'nın kendilerine yasaklanan meyveyi yemeleri ve cezalandırılmalarını hikâye etmiştir. Bu anlatılara göre cennette yasaklanan ağaç buğday ağacı, meyvesi buğdaydır. İblis yılanın karnında cennete girip Havvâ'yı kandırmış, Havvâ da Âdem'i kandırmış ve her ikisi de meyveyi yemiştir. Bunun üzerine çırılçıplak kalmışlardır. Nihayetinde cennetten kovulmuşlar ve farklı şekillerde cezalandırılmışlardır. Yılan önceleri dört ayaklı güzel bir hayvanken sürünmek ve toprak yemekle, Havvâ ise ağırlı hamilelik ve doğumla cezalandırılmıştır.¹³²⁸ Vehb'in rivayetinin, bir takım ilavelerle birlikte, hemen hemen Tora'nın anlatımıyla örtüştüğü görülebilmektedir.¹³²⁹ İbn İshâk'ın (ö.151/768) bir grup Yemenli'den, onların da Vehb'den aldığı görüşe göre cennette Âdem ve Havvâ'ya yasaklanan ağacın başağındaki her buğday tanesi inek böbreği büyüklüğünde ve yağdan yumuşak, baldan tatlıdır. Vehb, Ehli Tevrat'ın o ağaca buğday dediğini de habere eklemiştir.¹³³⁰

---

¹³²⁶ Hıdır, *a.g.e.*, s. 384, 389, Demir ve Özafşar, "Vehb b. Münebbih", *DİA* 42, 609; Horovitz, "Vehb b. Münebbih", *İA* 13 (İstanbul: MEB, 1986): 261.

¹³²⁷ Cerrahoğlu Vehb b. Münebbih'in tefsir rivayetinin pek çok olduğunu, bu rivayetlerin bir kısmının İsrâiliyâta taalluk ettiğini söylemiştir. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 34.

¹³²⁸ Taberî, *Tefsir*, I, 553, 561-562; Vehb'den aktarılan bu rivayet benzerleri bazı farklılıklarla İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs, Rabî b. Enes ve İbn İshâk gibi râvîlerden de aktarılmıştır. Bkz. Taberî, *Tefsir*, I, 560-565.

¹³²⁹ Tekvin, 3.

¹³³⁰ Taberî, *Tefsir*, I, 553; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, I, 86.

El-A'rāf suresi 157. ayetin tefsirinde Hz. Ali (ö.40/661), Hz. 'Āiše (ö.58/678), 'Abdullāh b. Mes'ūd (ö.32/653), Zuhrī (ö.124/742), K'ab'ul-Ahbār (ö.32/653), 'Abdullāh b. Selām (ö.43/663) ve Vehb b. Münebbih (ö.113/731) gibi isimlerden Hz. Peygamber'in Tevrat ve İncil'de yazılı olan nitelikleriyle ilgili rivayetler aktarılmıştır. Bu rivayetlerin en ayrıntılı ve uzun olanları –diğerlerinde olduğu gibi- Vehb'e aittir. Suyūṭī (ö. 911/1505), Vehb'e dayanan bu rivayetleri Ebū Nu'aym'ın (ö.430/1038) Hilye ve Delā'il'inden, Beyhaḳī'nin (ö.458/1066) Delā'il'inden ve İbn Ebī Hātim'in (ö.327/938) tefsirinden nakletmiştir. Bunlardan biri İsrailoğulları'ndan Allah'a yüz yıl isyan ettikten sonra ölen bir adamın hikâyesidir. Vehb bu hikâyeyi herhangi bir kitaba dayandırmadan anlatmıştır. Allah Hz. Mūsā'ya öldüğünde çöplüğe atılan bu isyankâr adamın cenaze namazını kılmasını vahyeder. Zira Allah'ın Mūsā'ya bildirdiğine göre bu adam Tevrat'ı her açışında Hz. Muhammed'in adına baktığında onu öpüp gözlerine sürer ve salavat getirir. Bu yüzden Allah Hz. Mūsā'ya onu bağışlayıp yetmiş huri ile evlendirdiğini söyler.¹³³¹ Vehb Hz. Muhammed'in ve ümmetinin niteliklerini rivayetlerden birinde Allah'ın Şu'ayb'a anlatışı üzerinden, diğerinde ise Zebūr'dan, Allah'ın Dāvūd'a anlatışı üzerinden aktarır. Edebî bir anlatıma sahip olan rivayetler, Allah'a kulluk bilincinin ve çeşitli erdemlerin birçok boyutuyla örneklendirildiği adeta birer vaaz metnidir.¹³³² Hz. Peygamber henüz Mekke'de iken Yahudilerin kendisine yönelttiği sorulardan biri olan Zülkarneyn ile ilgili gelen ayetlerin tefsirinde de Vehb'den nakledilen anlatılar diğerlerinden çok daha ayrıntılıdır. Bu anlatılar tarihî bilgi, mitler, ahlaki öğretiler ve kulluk bilincinin iç içe geçtiği hikâyelerden oluşmaktadır. Suyūṭī'nin (ö.911/1505) tefsirinde Ebū's-Şeyh'in (ö.369/979) Vehb'den naklettiği bir rivayette Zülkarneyn'in başında sığır tırnağı gibi hareketli iki boynuz

---

¹³³¹ Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, VI, 619.

¹³³² Bkz. Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, VI, 620-623.

vardır, o boynuzlarını kapatmak için sarık sarmış ve ilk sarık saran kişi olmuştur. İbn İshāk (ö.151/768), İbnu'l-Munzir (ö.318/930), İbn Ebî Hâtim (ö.327/938) ve Ebû'ş-Şeyh'in (ö.369/979) Vehb'den (ö.113/731) aktardığı uzunca bir hikâyeye göre Zülkarneyn, Roma'lı yaşlı bir kadının tek oğlu İskender'dir, kendisine başının iki yanındaki bakırdan dolayı Zülkarneyn denilmiştir. Hikâye Zülkarneyn'in yolculukları ve yolculuklarda olan biten işleri anlatarak devam etmektedir.¹³³³ Taberî (ö.310/923) tefsirinde Vehb'den nakledilen rivayete göre Zülkarneyn Rum ve Fars'ın kralıdır.¹³³⁴ Taberî tefsirinde Suyûtî tefsirine kıyasla ayrıntılı ve uzun hikâyeler oldukça azdır. İbn Keşîr ise bu hikâyelerin isrâiliyât kaynaklı olduğunu belirtmekle birlikte tefsirinde onlara yer vermiştir.¹³³⁵ İncelediğimiz tefsir eserleri söz konusu hikâyeler bakımından kıyaslandığında hikâyelerin kronolojik olarak artış gösterdiği görülmüştür.

Vehb şahâbeden bazılarına Kur'an ayetlerinin tefsirini sormuştur. Örneğin; en-Nisâ suresi 60. ayette geçen münafıkların, önlerinde davalaşmak istedikleri tığütlerin kimler olduğunu Câbir b. 'Abdillâh'a (ö.78/697) sormuş ve ondan aldığı cevabı nakletmiştir. Bu habere göre sözü edilen tığütler Cuheyne, Eslem ve Hilâl gibi her Yahudi kabilesinde bulunan kâhinlerdir ve Câbir'e göre ilhamlarını şeytandan almaktadırlar.¹³³⁶

Âlu 'İmrân suresi 50. ayetteki Hz. 'İsâ'nın kendisinden önce gönderilmiş olan Tevrat'ı tasdik edişini tefsir eden Vehb b. Münebbih 'ten, "İsâ Mûsâ şeriatına bağlıydı, sebtî (cumartesi yasaklarını) uygular ve kible olarak Beytu'l-Mağdis'e dönerdi. 'İsâ,

---

¹³³³ Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IX, 633, 640-650.

¹³³⁴ Taberî, *Tefsir*, XV, 371.

¹³³⁵ Bkz. İbn Keşîr, *Tefsir*, V, 189, 190, 191.

¹³³⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, III, 976.

İsrailoğulları'na 'Ben sizi bir harf de olsa Tevrat'ın dışında bir şeye davet etmiyorum. Ben size haram kılınmış olan bazı şeyleri helal kılmak ve üzerinizden bazı yükleri kaldırmak için gönderildim' dedi." sözleri aktarılmıştır.¹³³⁷ Bu ayetteki ifadelerin ve özellikle Vehb'ten aktarılan bilginin İncil'de geçen şu pasajla uyumlu olduğu görülmektedir: *Sanmayın ki ben şeriati yahut peygamberleri yıkmaya geldim; ben yıkmaya değil, fakat tamam etmeye geldim. Çünkü doğrusu size derim: Gök ve yer geçip gitmeden, her şey vaki oluncaya kadar, şeriattan en küçük bir harf veya bir nokta bile yok olmayacaktır.*¹³³⁸ Vehb'in rivayetindeki mesajın içeriği ve "tek bir harf de olsa" ifadesinin Matta pasajı ile aynı oluşu dikkate alındığında Vehb'in İncil'e aşına olduğu söylenebilir.

Tâbi'ündan Yahudi kültürüyle yakınlığı olanlar arasında Nevf b. Feđäle el-Bikālî (ö.90-100/708-718) ve Mâlik b. Dīnār (ö.127/745) da bulunmaktadır. Onların dışında ilk Müslüman tarihçi sayılabilecek, Hz. Muhammed'in en erken biyografisi sayılan *es-Sīretu'n-Nebeviyye*¹³³⁹ isimli eserin yazarı Muḥammed b. İshāk (ö.151/768) sayılabilir.

---

¹³³⁷ Ṭaberī, *Tefsir*, V, 431; Suyūfī, *ed-Durru'l-Menşūr*, III, 591.

¹³³⁸ Matta, 5: 17-18.

¹³³⁹ "8. yüzyılın ortalarında Muḥammed b İshāk (ö.150/767) tarafından yazılan *es-Sīretu'n-Nebeviyye* adlı eser Hz. Muhammed'in en erken ve en saygın biyografisidir. Bununla birlikte bu eser, Vākıdī'nin (ö.207/823) *el-Meğāzī*'sinde, İbn S'ad'ın (ö.230/845) *et-Ṭabaḳātu'l-Kubrā*'sında ve diğer erken dönem tarihî çalışmalarda bulunan materyalle her zaman paralellik arz etmez. Ayrıca dinî literatürün dışında teyit edici bir kayıt bulmak mümkün değildir. Bu nedenle Hz. Muhammed'in peygamberlik hayatına dair mevcut rivayetler İslam'ın kolektif hafızasını sunmaktadır ve bu hafıza Hz. Muhammed'in birlikte yaşadığı Yahudi topluluklar ve bireyler hakkında çok büyük miktarda bilgi içermektedir. Aslında *Sīre*, Kur'an ve diğer erken dönem kaynakları, Yahudilerin ve Yahudiliğin erken dönem İslam tarihine büyük etkisini açık bir şekilde kabul etmektedir. Hz. Muhammed, kutsal vahiyleri Yahudilere anlatmış ve onların kendi dinine katılmalarını beklemiştir. Onlarla konuşmuş, tartışmış, mücadele etmiş ve onları samimi bir şekilde mühtedi olarak kabul etmiştir. Ancak Yahudilerle olan bu yoğun münasebetin gerçekleştiği dönem, Hz. Muhammed'in Mekke'yi terk edişinden hemen sonradır." Firestone, "İslam'ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü", s. 206-207.

Yemenli olup Şam'da ikamet eden Nevf b. Feđāle el- Bikālī (ö.90-100/708-718) K'abu'l-Ahbār'm (ö.32/653) üvey ođlu yahut yeğenidir. Hadis kaynaklarında Nevf hakkında, kitaplar okuyan, isrā'īlī haberlere vakıf, Humus'ta kıssa anlatan, şıka ve şadūķ rāvīlerden, ayrıca faziletli bir âlim ve hakīm kimse olarak bahsedilmiştir. Şahābe ve tābi'undan Hz. Ali (ö.40/661), Ebū Eyyūb el-Enşārī (ö.49/669), 'Abdullāh b. 'Amr (ö.65/684) ve K'abu'l-Ahbār (ö.32/653) vd. kimselerden hadis rivayet ettiği ve Tevrat'tan bilgiler naklettiği belirtilmiştir.¹³⁴⁰ Nabia Abbot hicri birinci yüzyılda Yahudi ve Hıristiyanlara ait kitaplarda bulunan bilgileri Müslümanlara aktaranlar arasında Nevf'i de zikretmiştir. Abbot'a göre şahābeden bazılarının Nevf ve onun gibi kimselere ve onların okudukları kitaplara olan ilgisi, muhaddislerin de onların Kitab-ı Mukaddes ve Mişna gibi kitaplardan aktardıkları bilgileri anlayışla karşılaması, söz konusu bilgilerin hadislerin arasına girmesine ve böylece hadislerin Mişna ile benzer çok miktarda bilgiyi ihtiva etmesine yol açmıştır.¹³⁴¹ Nevf'in zaman zaman 'Abdullāh b. 'Amr, Hz. Ali ve Ebū'd-Derdā' (ö.32/652) ile bir araya geldiği, Onların ona Hz. Peygamber'den, onun da onlara geçmiş kültürlerden aktarımda bulunduğuna dair bazı rivayetler aktarılmıştır. Bu rivayetlerde dikkat çeken husus kendilerine Hz. Peygamber'in sözleri aktarıldığında Ehlu'l-kitāb asıllı bu kimselerin sözlerin muhtevasını geçmiş kültürlerinde bulmaları yahut onlar şahābeye geçmiş kültürlerden bazı sözler aktardıklarında şahābenin onların muhtevasını Hz. Peygamber'in sözlerinde bulmalarıdır.¹³⁴² Hadis kaynaklarında Nevf'ten yirmi dört maktu haberin nakledildiği tespit edilmiştir. Bu haberlerin bir kısmı bazı ayetlerin tefsirine dairdir.¹³⁴³ Bu çalışmada

---

¹³⁴⁰ Ali Kuzudişli, "Ka'bu'l-Ahbār'm Karısının İki Oğlu ve Rivayetlerinin İsrailiyatla İlişkisi", s. 71-72; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 397, 399; Döner, *a.g.e.*, s. 138.

¹³⁴¹ Nabia Abbot, *Studies in Arabic Literary Papyri*, II, 8; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 398.

¹³⁴² Bkz. Hıdır, *a.g.e.*, s. 401, Kuzudişli, *a.g.m.*, s. 72-75.

¹³⁴³ Kuzudişli, *a.g.m.*, s. 74-76.

Nevf'in bazı ayetleri geçmiş kültürlerden yararlanarak tefsir ettiği yahut bazı ayetlerin ondan alınan bilgiyle tefsir edildiği birkaç örnek verilecektir.

Örneğin Nevf, ayette geçen *وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ* onu (Yūsuf'u) birkaç dirheme sattılar¹³⁴⁴ ifadesinde geçen belirsiz miktarın “yirmi dirhem” olduğunu belirtmiştir.¹³⁴⁵ Ayette geçen birkaç dirhem yirmi dirhem olduğu bilgisi İbn Mes'ūd (ö.32/653), İbn 'Abbās (ö.68/687), Suddī (ö.127/745), Kātāde (ö.117/735) ve 'Atıyye'den de (ö.111/729) nakledilmiştir. Muḳātil de (ö.150/767) ayetteki birkaç dirhem yirmi dirhem olduğunu söylemiştir.¹³⁴⁶ Tefsirlerde Yūsuf'u satanın kimler olduğu ile ilgili zikredilen birkaç görüşten baskın olanı kardeşleri olduğu görüşüdür. Söz konusu görüşlerin Tora bilgisine dayandığı söylenebilir. Tora'da, Mısır'a giden Medyen'li İsmā'îlî tüccarlar yanlarından geçerken, kardeşlerinin Yūsuf'u kuyudan çekip yirmi parça gümüş karşılığında o tüccarlara sattıkları anlatılmaktadır.¹³⁴⁷ Farklı olarak Mucāhid'den (ö.103/721) “yirmi iki dirhem” olduğu aktarılmıştır.¹³⁴⁸

Başka bir örnekte Nevf'in (ö.90-100/708-718) bir ayete dair yaptığı yorumun İbn 'Abbās (ö.68/687) tarafından eleştirilip düzeltildiği nakledilmiştir. Sa'īd b. Cubeyr'den (ö.94/713) nakledildiğine göre İbn 'Abbās Ehlu'l-kitāb'tan bir grupla birlikteyken İbn Cubeyr de onun yanına oturmuştur. Ehlu'l-kitāb'tan bazıları, Nevf'in,

---

¹³⁴⁴ 12/Yūsuf: 20.

¹³⁴⁵ Nevf'den aktarılan bilgi Nevf el- Bikālī, Nevf eş-Şāmī ve yalnızca Nevf isimleriyle üç rivayetle nakledilmiştir. Bkz. Taberī, *Tefsir*, XIII, 56-57; Ayrıca bkz. İbn Keşir, *Tefsir*, IV, 377.

¹³⁴⁶ Bkz. Taberī, *Tefsir*, XIII, 56-57; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, VII, 2116; İbn Keşir, *Tefsir*, IV, 377; Muḳātil, *Tefsir*, II, 326; Suyūṫī, *ed-Durru'l-Mensūr*, VIII, 213-214.

¹³⁴⁷ Tekvin, 37: 28.

¹³⁴⁸ Taberī, *Tefsir*, XIII, 58; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, VII, 2116; İbn Keşir, *Tefsir*, IV, 377; Suyūṫī, *ed-Durru'l-Mensūr*, VIII, 214; Mucāhid rivayetinin bir versiyonunda kardeşlerin sayısının on bir olduğunu belirterek bu rakamı vermiştir. Buna göre on bir kardeşin ikişerden yirmi iki dirhem aldıkları düşünülmüştür. Bu da yaklaşık Tora'da belirtilen değeri ifade eder.

K‘ab‘ın¹³⁴⁹ el-Kehf suresinde anlatılan bilge kuldan ilim talep eden Mūsā‘nın, Mūsā b. Mīšā olduğunu söylediği iddiasını dile getirmişlerdir. Bunun üzerine İbn ‘Abbās, Nevf‘in yalan söylemiş olduğunu ifade ederek Ubey b. K‘ab‘ın (ö.33/654) Hz. Peygamber‘den aktardığı Bilge Kul ile Mūsā kissasını anlatmıştır.¹³⁵⁰

Bunların dışında Kur‘an‘daki bazı ayetlerin tefsirine dair Nevf‘ten aktarılan rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerde de Nevf, *el-Ĥimyerī*, *eş-Şāmī*, *el-Bikālī*, *K‘ab‘ın karısının oğlu*, *Kufe‘deki bir kıssacı* gibi nitelemelerle tanıtılmıştır. Örneğin, el-A‘rāf suresi 155-157. ayetlerin tefsirinde Nevf‘ten Hz. Mūsā‘nın Rabbiyle buluşmaya giderken kavminden seçtiği yetmiş kişi ve Hz. Mūsā‘nın Allah‘ın kendisine vahyettiği bazı hususları onlara aktarmasıyla ortaya çıkan karşılıklı konuşmalar, bu konuşmalar üzerine Allah‘ın onlara da 156-157. ayetleri indirmiş olduğu bilgisi aktarılmıştır.¹³⁵¹

...إِحْسَانًا... وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ...¹³⁵² *...yakın komşuya, uzak komşuya... iyilik edin* ayeti hakkında, yakın komşuyla Müslümanların, uzak komşuyla Yahudi ve Hıristiyanların kastedildiğini söylediği rivayet edilmiştir.¹³⁵³ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا¹³⁵⁴ *sonra da onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire vurun* ayetini tefsir ederken

ise döneme ait ahiretle ilgili anlatılarda sıklıkla kullanılan abartılı sayısal değerleri

¹³⁴⁹ Rivayeti, bazı ifadelerindeki farklılıklarla dört versiyonuyla aktaran Suyūṭī bu aktarımında K‘ab için “Ubey bin” notunu düşmüştür. Bu, Nevf‘in bilgiyi üvey babası K‘abu‘l-Aḥbār‘dan değil kıssayı Hz. Peygamber‘den nakleden Ubey b. K‘ab‘dan aktarmış olabileceğini ima etmektedir. Rivayetin diğer üç versiyonunda K‘ab‘dan söz edilmemiş, düzeltilen Mūsā b. Mīšā bilgisi Nevf‘in kendi bilgisi/zannı olarak verilmiştir.

¹³⁵⁰ Suyūṭī, *ed-Durru‘l-Mensūr*, IX, 585; Söz konusu rivayetlerde Nevf, “Şam‘lı Nevf”, “Nevf isminde Kufe‘deki bir kıssacı”, “K‘ab‘ın karısının oğlu” ve “Nevf el- Bikālī” olarak tanıtılmıştır. İbn ‘Abbās‘ın Nevf‘in iddiasına karşı çıkarken “yalan söylemiş” yahut “Allah düşmanı yalan söylemiş” dediği nakledilmiştir. Hepsî Sa‘īd b. Cubeyr‘den nakledilen rivayetin farklı versiyonları için bkz. Ṭaberī, *Tefsir*, XV, 324, 326; İbn Keşīr, *Tefsir*, V, 175; 177; 178; Suyūṭī, *ed-Durru‘l-Mensūr*, IX, 576; 579; 582; 585; Buḥārī, *Tefsir* (18), 2-3; Ayrıca bkz. Kuzudişli, a.g.m., s. 72.

¹³⁵¹ Ṭaberī, *Tefsir*, X, 489, 490; İbn Ebī Ḥatim, *Tefsir*, V, 1574, 1575, 1579; Suyūṭī, *ed-Durru‘l-Mensūr*, VI, 600-601.

¹³⁵² 4/en-Nisā‘: 36.

¹³⁵³ Ṭaberī, *Tefsir*, VII, 8; İbn Ebī Ḥatim, *Tefsir*, III, 948, 949; Suyūṭī, *ed-Durru‘l-Mensūr*, IV, 415.

¹³⁵⁴ 69/el-Hāḳka: 32.

Nevf'in de (ö.90-100/708-718) kullandığı görülmektedir: Her bir arşın yetmiş kulaç; her bir kulaç da buldukları yerle (Kufe) Mekke arası kadar bir mesafedir. Rivayette verilen bilgiye göre o bunu Kufe'de söylemiştir.¹³⁵⁵ *قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِن تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبَسَكُمْ شِيعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ...* *ya da birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya (onun) gücü yeter*¹³⁵⁶ ayetini, insanların mızraklarını ellerine alıp birbirlerinin karımlarına saplayacakları yorumunu yapmıştır.¹³⁵⁷ Nevf, *... فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَىٰ اسْتِحْيَاءٍ...* *o iki kızdan biri utanarak (Mūsā'nın) yanına geldiğinde...*¹³⁵⁸ ayetiyle ilgili olarak da kızın elini yüzüne kapatarak Mūsā'nın yanına geldiğini söylemiştir.¹³⁵⁹ Nevf, aynı ayetin tefsirinde Hz. Mūsā'nın evlendiği kızdan (Tsipora/Şafūra) doğan oğlunun adının Cerseme olduğunu belirtmiştir. Bu isim Tora'da Gerşom olarak geçmektedir.¹³⁶⁰

Yemen'li olup Şam'da ve Kufe'de yaşayan, Kufe'de kıssacılık yapan K'ab'ul-Ahbār'ın üvey oğlu Nevf b. Feḍāle el-Bikālī'den aktarılan çeşitli kıssalar da bulunmaktadır. Ayrıca el-İhlāş suresinin Kur'an'ın üçte biri olduğu, namazın, dua ve ibadetlerin, bunun yanında bazı kutsal beldelerin faziletlerine dair de K'ab'ul-Ahbār, Vehb b. Münebbih ve diğer bazı kimselerden nakledildiği gibi Nevf'ten de çeşitli rivayetler nakledilmiştir.¹³⁶¹

¹³⁵⁵ Ṭaberī, *Tefsir*, XXIII, 237-238; Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XIV, 680.

¹³⁵⁶ 6/el-En'ām: 65.

¹³⁵⁷ Ṭaberī, *Tefsir*, IX, 300; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, IV, 1312.

¹³⁵⁸ 28/el-Kaşaş: 25.

¹³⁵⁹ Ṭaberī, *Tefsir*, XVIII, 219; Hz. Ömer ve 'Amr b. Meymūn'dan da kızın, elbisesinin yeniyle yüzünü kapatarak, İbn İshāq'tan da elini alınca koyarak geldiği rivayet edilmiştir. Ṭaberī, *Tefsir*, XVIII, 218-220; İbn Ebī Hātim, *Tefsir*, IX, 2964.

¹³⁶⁰ Suyūṭī, *ed-Durru'l-Mensūr*, XI, 453-455; Çıkış, 2: 22; Tsipora'nın Şafūra, Yitro'nun Yeşrūn okunması gibi Gerşom Cerseme olarak okunmuştur. İbranice'deki "x" harfi "g/c" olarak, "w" harfi ise "s/ş" olarak okunabilmektedir.

¹³⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuzudişli, a.g.m., s. 76-78.

Gerek ehlu'l-kitāb gerekse diğerk kùltùrlerden iktibas edilen bilgi ve hikâyelerin iktibas edildiği dñnemde olduğu gibi sùreç içerisinde de aktarıldıkça Şekil ve içerik bakımından deđiŐtiđini sñylemek gerekir. Tanah'taki peygamber kıssalarının ònemli bir kısmı Kur'an'da nasıl form ve/veya içerik bakımından değişikliğe uđramıŐsa Mùslùmanlar tarafından Yahudilerden aktarılan hikâyeler de gerek içerik gerek biçim bakımından değişikliğe uğramıştır. Bir anlamda İslam dùŐùncesinde gñrùlen değişim seyri bu aktarımlara da yansımıştır.

SONUÇ

Yahudilerin Medine'ye geliş tarihleri ile ilgili, muhtemel olanı dile getirmenin ötesinde kesin bir bilginin mevcut olmadığı söylenebilir. Verilen en geç tarihe göre dahi Hz. Muhammed'in gelişinden en az beş yüz yıl önce bölgeye yerleşmişlerdir. Medine ve çevresinde yaşayan Yahudilerin ellerinde mushaf ve tomar şeklinde Tora'nın, ayrıca Mişna, Talmud ve bazı midraş metinlerinin bulunduğunu söyleyebilmekteyiz. Ayrıca söz konusu metinlerin içerikleri ile kıssa ve söylencelerin geniş bir coğrafyada sözlü ve yaşayan kültür içerisinde dolaşımında olduğu açıktır. Bölgedeki Yahudilerin inanç ve uygulamaları ile ilgili elde edilen bilgiler onların Rabbinik Yahudiler olduklarını düşündürmektedir. Medine ve çevresindeki Yahudilerin dönemin ana akım Rabbinik Yahudiliğinin merkezi olan Bâbil yahut Filistin Yahudileri ile iletişim halinde ve aynı geleneğe bağlı oldukları, fakat bölgedeki tüm Yahudilerin bu Talmudik gelenek merkezinde homojen bir yapı göstermedikleri söylenebilir.

Bölgedeki Araplar Yahudilerden dini ve kültürel açıdan etkilenirken, Yahudilerin de Arapların dil ve kültüründen etkilendiğini, etkileşimin karşılıklı olduğunu söylemek gerekir. Kanaatimizce Medine ve çevresinde yaşayan Yahudilerin Arapça konuşmaları, Arap isimleri almaları ya da Araplar gibi giyinmeleri onların Araplaştığını göstermez. Esasen bu kültürel uyum Rabbinik Yahudiliğin bir gereğidir. Medine'deki dört kabile ve Hayber dışındaki Yahudi kabilelerinin büyük çoğunluğu ise Yahudileşen Araplardan oluşmaktadır. Medineli Arapların Hz. Muhammed ve getirdiği mesaja Mekkelilere göre daha kolay tabi olmalarında Yahudi inancının hazırlayıcı etkisinden söz edilmiştir.

Bölgedeki Yahudilerin sözlü Yahudi geleneğine ait yazı ve anlatıları da Tevrat(tan) kabul ettikleri, Müfessirlerin de aynı tanımlamaları kullandıkları

anlaşmaktadır. Kur'an'ın vahiy oluşuna işaret ederek farklı tanımlamalarla referansta bulunduğu metinlerin bir kısmı günümüzde mevcut olan Tanah, Talmud ve bazı midraşlarda tespit edilmiştir. Bu da Kur'an vahyi ile Rabbinik Yahudilerin kutsal metin tanımlamalarının bir şekilde örtüştüğünü, başka bir deyişle Kur'an vahyinin Rabbinik Yahudileri muhatap aldığını göstermektedir.

Kur'an, kendinden önceki vahiylerin kaynaklık ettiği bir vasatta nazil olmuş, bu vasat Kur'an'a bir arkaplan teşkil etmiştir. Mūsā şeriatının takipçilerinden oluşan önemli bir demografik yapının yerleşkesi olan Medine, bu yapısıyla da Hz. Muhammed'in umudu olmuştur. Kur'an'ın vahiy sürecinde Medine ve çevresindeki Yahudi geleneği, özellikle bölge Yahudilerinin yapıp ettikleri üzerinden öncelikle Kur'an vahyine yansımış, dolayısıyla Hz. Peygamber ve müfessirler üzerinde etkili olmuştur. Kur'an'ın kıssalardan hukuka kadar çok sayıdaki sure ve ayetinde Hz. Muhammed'den önce gelen vahiyler, peygamberlerine, mensuplarına, onların gelenekleri ve hatta söylencelerine atıf yapıldığı görülmektedir. Çalışmamızda söz konusu atıflar Kur'an'ın nuzül süreci dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Buna göre Mekke döneminde gelen ayetlerde Kur'an öncesi vahiy geleneğine çoğunlukla *kitāb*, *şuhuf* ve *zukur* gibi genel ifadelerle; Medine döneminde gelen ayetlerde ise *Tevrat*, *İncil* ve *Zebur* gibi ilahi vahyin kitaplaşmış özel hallerine atıfta bulunulmuştur. Fakat her iki durumda Kur'an'ın ilahi vahiy zincirinin son halkası olduğu vurgulanmıştır. Bu durum doğal olarak Kur'an tefsirlerine yansımış, müfessirlerin Yahudilerden ve onların kaynaklarından bilgi aktarımında bulunmalarına yol açmıştır.

Kur'an önceki vahiylerin metinleri üzerinde *muşaddık* olduğunu sıklıkla hatırlatmış, aynı zamanda onların üzerinde *muheymîn* olduğunu belirtmiştir. Kur'an bir yandan önceki vahiyleri tasdik ederken diğer yandan Yahudilerin yanlış inanç ve

uygulamalarını tashih etmektedir (Bu tashihin bir kısmı yerel ve sadece belirli gruplara yöneliktir). Bu yönüyle son vahiy metninin önceki vahiy metinleri için bir ölçü olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle aynı kaynaktan gelen, özde aynı olan vahiy zincirinin son halkası olarak Kur'an kendinden önceki halkalara sahip çıkmakta, bu halkaların yıpratılmış yanlarını tamir ederek zincirde tutmaktadır. Bu zinciri oluşturan öz ise tevhitir.

Hz. Muhammed ve Müslümanlarla yaptıkları anlaşmalara sadık kalmayan, bir takım entrika ve ihanet oluşumlarına dâhil olan bazı Yahudiler ile aksine bu oluşumların dışında kalan ve Hz. Muhammed'in yanında yer alan Yahudiler hakkında çeşitli ayetler nazil olmuştur. Bu ayetlerin tefsir rivayetleriyle birlikte değerlendirilmesi ve tarihsel sürece uygun takibiyle, Hz. Muhammed döneminde bölgede yaşayan Yahudiler hakkında önemli miktarda bilgiye ulaşılabilmektedir. Aynı yöntem ehlu'l-kitâb ve Yahudiler bağlamında gelen çok sayıdaki Kur'an ayetinin anlaşılabilmesini sağlamaktadır. Toplumsal/siyasi şartlara bağlı olarak vahyin dilinde ortaya çıkan değişime rağmen Kur'an'ın, dolayısıyla Hz. Peygamber ve onu takip edenlerin Yahudi kutsal metinlerine yönelik onaylayıcı ve koruyucu tutumu değişmemiştir. Kur'an vahyi ve onun erken dönem tefsiri Yahudi kaynakları ile dönemin Yahudilerini birbirinden ayırmış, hatta onlara kendi kaynaklarına olan saygı ve yakınlıklarına göre değer biçmiştir. Elbette Kur'an'ın önceki kutsal metinlere sahip çıkışının söz konusu metinlerin tüm içeriği için geçerli olduğu söylenemez. Kur'an'ın çoğunlukla onayladığı, kısmen eleştirdiği hususların bir kısmı bu metinlerde bulunabilmektedir.

Erken dönem müfessirlerinin Yahudiler ve onların kaynaklarından yaptıkları nakiller kıssalarla ilgili olabildiği gibi Kur'an'ın Yahudilere ve kaynaklarına yaptığı çeşitli göndermelerin takibi, Kur'an'da geçen anlam vermekte zorlandıkları bazı

kelimeler, hukuka (şer‘u men kıablenā) dair meseleler yahut hikmetli sözleri devşirmeye yönelik olabilmıştır. Erken dönemin ilk müfessiri Hz. Peygamber’dir. Onun ve sahabenin tefsirinin sadece tefsir rivayetlerindeki sözlerinden ibaret olmadığını, fiillerinin/uygulamalarının da tefsir alanında kaynak teşkil ettiğini dikkate almak gerekir. Hz. Peygamber bazı Tora yasaları ve Talmudik içtihatları uygulayarak hayata geçirebildiği gibi zaman zaman da İsrailoğulları’ndan kıssa ve söylenceler anlatmıştır. Gerek Kur’an’ın gerek Hz. Peygamber’in geçmişinden iktibas eden bu eylemliliğini din, siyaset, hukuk ve kültürün aralarında oluşturduğu geometriyle değerlendirmek gerekir. Medine’de Yahudilerle ilişkilerin kopma noktasına geldiği süreçte ise Hz. Peygamber’in gündelik hayata dair bazı uygulamalarda Yahudilere muhalif davranması, Yahudi dini ve bilgi birikimine bir tavır olarak değil, Müslümanların kendi kültürel iktidarını kurup sağlamlaştırma gayesinin yanında o günkü siyasi konjonktürle ilişkilendirilebilir.

Çalışmamızda Yahudiler ve onların kaynaklarından nakilde bulunan müfessir ve rāvīlerden bazıları öne çıkmaktadır. Çalışmamızda en fazla ismi geçen iki müfessir şahābeden İbn ‘Abbās, tebe‘ut-tābi‘inden Muķātīl b. Suleymān’dır. Tābi‘ī müfessirler arasında en fazla ismi geçenler ise Mucāhid, Kıatāde ve Suddī olmuştur. Onları takip eden isimler ‘İkrime, Hāsen el-Başrī, Sa‘īd b. Cubeyr ve Daħħāk’tır. Konumuz çerçevesinde ulaşabildiğimiz tefsir rivayetlerine göre erken dönem müfessirlerinin birçoğu yorumlamakta güçlük çektikleri bazı Kur’an ayetleri ve kelimelerini Müslüman olmuş Yahudi bilginlerine sormuşlardır. Zaman zaman mühtedilerden gelen bazı haberlerden dinin özüne ve genel kanaatlere aykırı bulduklarını eleştirmişlerdir. Müfessirlerin hemen hepsi yazılı ya da sözlü olarak Tanah kıssaları ve Midraşik hikâyeler ile ehlu’l-kitāb yahut farklı topluluklar aracılığıyla dolaşıma girmiş Kur’an kıssalarıyla ilintili anlatılara ilgi gösterip onları nakletmişlerdir. Kur’an kıssalarını bu

anlatı ve bilgilerle tefsir etmişlerdir. Tefsir rivayetlerine göre müfessirlerin her birini öne çıkaran farklı yaklaşımlarının da olduğunu söylemek gerekir. Örneğin bazı rivayetlerine dayanarak Mucāhid'in rasyonel; 'İkrime'nin mesaj odaklı; Hasen el-Basrī'nin normatif; Suddī'nin hikāye edici yorumlar yaptıkları söylenebilir. Her birinin belirli bir yönü öne çıksada müfessir kimlikleri ile kaşş kimliklerini biri diğzerinin aleyhine olmayacak şekilde bir arada taşıdıkları söylenebilir.

Tanah ve Midraş metinlerine bakıldığında bazı müfessirlerin benzerlik gösteren kıssalara ait birtakım ayrıntıları birbirine karıştırdıkları söylenebilir. Bununla birlikte Tefsir rivayetlerindeki yüzlerce yıl öncesine ait telaffuzu güç Yunanca ve benzeri şahıs ve yer isimleri gibi bazı bilgilerin söz konusu kùltürlere ait metinlerde bulunuyor olması ise müfessirlerin şifahi anlatılar ve kaynakların yanı sıra yazılı kaynaklardan yararlandığını düşündürmektedir.

Yahudilerle kurdukları ilişkiler ve/veya onların kutsal metinleriyle irtibatları çerçevesinde şahābeden Hz. Ömer, Ebū Hureyre ve 'Abdullāh b. 'Amr ile Kur'an'ın çeşitli ayetlerine Allah tarafından onaylanmış inanç ve tutumlarıyla konu olmuş Kaynukaoğulları'nın Yahudi bilgini, mühtedi 'Abdullāh b. Selām öne çıkmaktadır. Öyle ki İbn Selām'ın Müslüman olduğu tarih ve şehre dair bir kabul Mekkī sureler içinde yer alan birçok ayetin istisnā' (Medenī) sayılmasına yol açmıştır. Muḥādrām mühtedi K'abu'l-Aḥbār ile tābi'undan Vehb b. Münebbih de rivayetleriyle çalışmamızda öne çıkan isimlerdir.

Medine, Yemen, İnan-Yemen ve Şam kökenli olup bu bölgelerde yaşayan Yahudilikten ihtida etmiş rāvīlerin yanı sıra Müslümanların fetihleriyle İslam'ın daha ilk yüzyılında en önemli ilim merkezlerinden Bağdat, Kufe ve Basra gibi şehirlerde

yaşayan Müslüman müfessirler bulunmaktadır. Böylece Erken dönem tefsiri Medine ve yakın çevresinin dışına taşmıştır. Adı geçen şehirler Yahudi yerleşimlerinin yoğun olduğu bölgelerdir. Özellikle Bağdat, Kufe ve Basra, 11. yüzyıla kadar varlığını sürdüren en büyük Yahudi akademilerinin bulunduğu, Rabbinik Yahudiliğin merkezi olan Bâbil coğrafyası üzerindedir. Bölge daha önce Sümer, Akad, Assur ve Pers medeniyetlerinin de beşiği olmuştur. Dini-kültürel çeşitliliğin yoğun olduğu, ilim-eğitim merkezli bu şehirlerde yaşayan bilginlerin birbirlerinden ve havzaya ait bilgi-kültürden habersiz oldukları düşünülemez. Nitekim bu etki tefsir rivayetlerinde açıkça görülebilmektedir.

Tefsirlerde yer alan İslam öncesi kültürlere ait bilgi ve anlatıların birinci asrın başlarından ikinci asrın sonlarına doğru kronolojik olarak çoğaldığı gözlenmiştir. Doğusunda Hint, batısında Helen kültürüne de temas eden bölgenin kültürel çeşitliliğinin göçler ve ticaret yollarıyla Hicaz'a taşınmış olması da muhtemeldir. Nitekim çalışmamızda Kur'an vahyi ile işaret edilen ve tefsirlerle zenginleşen bazı kıssaların kökenlerinin apokrif kaynaklara ve Hint kıssalarına; bazı hukuki uygulamaların Rabbinik kaynaklar ile Hammurabi kanunlarına kadar uzanabildiği tespit edilmiştir. Kaynağı nereye uzanırsa uzansın birçok hikâye ve uygulama girdiği her kültürde değişikliğe uğramış ve o kültürün rengini almıştır. Yahudiler ve kaynakları üzerinden Müslümanların kıssa ve metinlerine dâhil olan birçok anlatı da İslam'ın değerleriyle süslenmiş ve yeni haliyle temas ettiği başka kültürlere, hatta geldiği kültüre katılabilmektedir.

Nihai olarak tezimiz, vahyin son bölümü olan Kur'an'ın anlaşılmasında, indiği vasatın/nuzûl şartlarının ve diğer tefsir ilimlerinin yanı sıra kendinden önceki bölümleri (vahiy geleneği) bilmenin gerekliliğini Medine Yahudi geleneği üzerinden

örneklendirmeye çalışmıştır. Diğer bir ifadeyle bu çalışma, İslam ve Yahudi geleneklerinin tasdik, tashih yahut çeşitli şekillerdeki temas noktalarından hareketle karşılıklı tuttukları aynalarda kendilerini ve birbirlerini daha iyi tanıyabileceklerini ileri sürmektedir. Nitekim erken dönem tefsiri de bu cehd içinde olmuştur. Ayrıca Kur'an ayetlerinin kendi bağlamlarında tefsir rivayetleriyle ele alınıp, açık ya da örtülü atıf yaptıkları geçmişe/arka plana ait kaynak ve kültürlerle karşılaştırılarak değerlendirilmesinin disiplinler arası çalışmalarla, örneğin tefsir, hadis ve dinler tarihi alanlarının çalışma yöntemleriyle, daha sağlıklı sonuçlar vereceğini düşünmekteyiz. Buna göre tefsir alanının kendi sınırları içerisinde yapılmış olan çalışmamızın bir başlangıç kabul edilebileceğini umuyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- ABBOT, Nabia. *Studies in Arabic Literary Papyri: Historical Texts-Qur'anic Commentary and Tradition*. 1-2, Chicago: The University of Chicago Oriental Institute Publications, 1967.
- ABDULBĀKĪ, Muhammed Fu'ād. *El-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfāzi'l-Kur'āni'l-Kerīm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.
- ABDURRAZZĀK B. HEMMĀM, Ebū Bekir eş-Şan'ānī (ö.211/826). *Muşannaḩ*. thk. Habībūrrahmān el-'Azamī, I-XI, Beyrūt: el-Mektebetu'l-İslāmī, 1403.
- ADAM, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 3. Baskı, 2010.
- _____. *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından, Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- _____. "Kur'an'ın Anlaşılmasında Tevrat'ın Rolü". *İslami Araştırmalar Dergisi* 9, sy. 1-4 (1996):167-176.
- _____. "Tevrat'ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış". *AÜİFD* 36 (1997): 359-404.
- _____. "Sept Yahudileri", *Bütün Yönleriyle Yahudilik* (Ankara: Dinler Tarihi Araştırmaları VIII, 2012) içinde, ss. 121-127.
- _____. "Üzeyir". *DİA* 42 (2012): 401-402.
- _____. "Tevrat". *DİA* 41 (2012): 40-44.
- AĞIRMAN Cemal. *Kadının Yaratılışı –İlgili Rivayetler Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım-* İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001.
- AKDEMİR, M. Salih. "Kur'ân-ı Kerim'e Dilsel Yaklaşımlar". *Kur'an'ı Anlama Yolunda: Kuramer Konferansları I* (İstanbul 2017): 127-158.
- ALBAYRAK, Halis. *Tarihin İçinden Kur'an'ı Algılamak*. İstanbul: Şule Yayınları, 2016.

- _____. “Mukatil b. Süleyman’ın Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi”, M. Mahfuz Söylemez (ed.), *Kur’an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013) içinde, ss. 83-105.
- _____. "Mübhematu'l-Kur'an İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri". *AÜİFD* 32, (1992): 155-182 .
- ALBAYRAK, İsmail. “Qur’anic Narrative And Isra’iliyyat In Western Scholarship And In Classical Exegesis”. PhD diss., University of Leeds, 2000.
- _____. “Re-evaluating the Notion of Isra’iliyyat”, *DEÜİFD* 13-14, (2001): 69-88.
- ALBAYRAK, Kadir. “İsrâiloğulları’nın ‘Altın Buzağı’sı ve ‘Kızıl İnek’i”, *Bilimname Dergisi* 5, sy. 2, (2004): 91-103.
- ALTUNTAŞ, Halil ve ŞAHİN, Muzaffer (haz.), *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Ankara: DİBY, 2011.
- ALTUNTAŞ, Mehmet. “Muḳâtil b. Süleyman’ın Tefsirinde İsrâliyat ve Hurûf-ı Mukattaa Hakkındaki Yorumları”, *BOZİFDER* 13, (Yozgat 2018): 129-158.
- APAK, Adem. *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.
- APAYDIN, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- ARAZ, Ömer Faruk. “Yahudilikte Midraşik Literatürün Tarihsel Gelişimi”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016.
- _____. “Rabbâni Yahudiliğin İlk Yorum Prensipleri: Hillel’in Yedi Yorum Kuralı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 5, sy. 2 (2016): 321-337.
- ARSLAN, Hammet. “Manu Kanunnamesi’nde Evlilik”. *Milel ve Nihal Dergisi* 10/1 (2013): 91-129.
- ARSLANTAŞ, Nuh. *Medine Döneminde Yahudiler*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- _____. *İslam Toplumunda Yahudiler*. İstanbul: İz Yayınları, 2008.
- _____. *İslam Dünyasında İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler -Abbâsî ve Fâtımîler Dönemi-*. İstanbul: İfav Yayınları, 2009.

- _____. *Emeviler Döneminde Yahudiler*. İstanbul: Gökkuşbe Yayınları, 2005.
- AYDAR, Hidayet. “Kur’an’da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levh-i Mahfuz”. *İÜİFD* 2 (2000): 63-141.
- AYDEMİR, Abdullah. *Tefsirde İsrâîliyyat*. İstanbul: Beyan Yayınları, tsz.
- AYDIN, Mahmut ve DURAN Asım. *Kur’an ve Hıristiyanlar*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019.
- AYDIN, Mehmet. “Faraklıt”. *DİA* 12 (1995): 165-166.
- BARDAKOĞLU, Ali. “İslâm Dini ve Müslümanlar”, Murat Sülün (ed.), *Bütün Boyutlarıyla Din, Kur’an Çalışmaları Vakfı Sempozyum Dizisi -1* (İstanbul: Kur’an Çalışmaları Vakfı, 2016) içinde, ss. 419-456.
- _____. “İslam Medeniyetinin Öznesi Olmak”, Ömer Bozkurt ve dğr. (ed.), *İslam Medeniyetinin Geleceği –Yeniden Dirilişin İmkânları*, (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2018) içinde, ss. 33-54.
- BAŞ, Eyüp. *İslam’ın İlk Döneminde Müslüman Yahudi İlişkileri*. İstanbul: Gökkuşbe Yayınları, 2004.
- BAŞ, Mustafa. “Hicaz Yahudiliği ve Genel Yahudilikten Farklı Uygulamaları”. *Bütün Yönleriyle Yahudilik* (Ankara: Dinler Tarihi Araştırmaları VIII, 2012) içinde, ss. 219-235.
- BAŞKAN, Ömer. *Tefsirin Bilgi Alanlarından Biri Olarak Anlamı Etkileyen Kıraat Farklılıklarının Tescîhi –el-Muharraru’l Vecîz Örneği-*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.
- BATUK, Cengiz. “Âdem ve Havva’nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva’nın Hayatı”, *GÜÇİFD* 5/10 (2006): 51-96.
- BELOFF, Ruth, HERR, Moshe David, ELBAUM, Jacob and FLUSSER, David. “Midrash”. *EJ* 14 (2007): 182-204.

BESALEL, Yusuf. “Agada”, *YA 1* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001): 38-39.

_____. “Alaha”, *YA 1* (2001): 51-54.

_____. “Apokrifia-Psödepigrafa”, *YA 1* (2001): 68-71.

_____. “Bet A Midraş”, *YA 1* (2001): 109.

_____. “Mezuza”, *YA 2* (2001): 403-404.

_____. “Midraş”, *YA 2* (2001): 405-406.

_____. “Minhag”, *YA 2* (2001): 409.

_____. “Mitsva”, *YA 2* (2001): 416-424.

_____. “Mişna”, *YA 2* (2001): 413-414.

_____. “Pasuk”, *YA 2* (2001): 478.

_____. “Seçilmiş Halk”, *YA 3* (2002): 571-572.

_____. “Sofer”, *YA 3* (2002): 631.

_____. “Talmud”, *YA 3* (2002): 695-711.

_____. “Tanaim”, *YA 3* (2002): 713-714.

_____. “Tefillin”, *YA 3* (2002): 728-730.

_____. “Tora”, *YA 3* (2002): 738-744.

_____. “Tosefta”, *YA 3* (2002): 745-746.

_____. “Yeşiva”, *YA 3* (2002): 783-786.

BİRİŞİK, Abdulhamit. “Katâde b. Diâme”, *DİA 25* (2002): 22-23.

BLAU, Ludwig. “Torah”, *JE 12* (New York and London: 1906): 196-199.

BOZKURT, Nebi ve KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri. “Medine”. *DİA 28* (2003): 305-311.

BRAYER, M. Menachem. *The Jewish Woman in Rabbinic Literature: A Psychosocial Perspective*, 2 Vol., Hoboken-New Jersey: Ktav Publishing House, 1986.

- EL- BUĤĀRĪ, Muĥammed b. İsmā'ıl (ö.256/870). *El-Cāmi 'u's-Şahīh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- EL-CĀBİRĪ, Muĥammed 'Ābid. *Fehmu'l- Kur'ān*. 4 c. trc. Muhammed Coşkun, 3. Baskı, İstanbul: İlim Yurdu, 2017.
- CERRAHOĞLU, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 c. Ankara: DİB Yayınları, 1988.
- _____. *Tefsir Usûlü*, Ankara: TDVY, 1993.
- _____. "Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri", *AÜİFD* 21, (1976): 1-35.
- _____. "Süddî", *DİA* 38 (2010): 17-18.
- CEVĀD 'ALĪ. *El-Mufaşşal fî Tārīhi'l- 'Arab Kıable'l-İslām*. 9 c. Beyrût: Dāru'l- 'İlm li'l- Melāyîn, 1968-1971.
- CHARLESWORTH, James H. (ed.). *The Old Testament Pseudepigrapha II*, New York: Doubleday, 1985.
- CİRĪT, Hasan. *Halkın İslām Anlayışının Kaynakları –Vaaz ve Kıssacılık-*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2002.
- ÇAĞATAY, Neşet. *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliyye Çağı*. Ankara: AÜİFY, 1982.
- ÇETİNER, Bedreddin. "Ehl-i Kitab Kimlerdir?", *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitab, İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi* 48 (İstanbul: Ensar Yayınları, 2007) içinde, ss. 273-288.
- ÇINAR, Aynur Yıldız. *Yahudi ve İslām Kutsal Literatüründe Hz. Ya'küb ve Seçilmişlik Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma, Yüksek Lisans Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, 2014.
- _____. "Yahudiliğin Ata Yakup ve Şeriat Algısı Işığında Medineli Müslümanlar ile Yahudiler Arasındaki Nesih Tartışması". *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 22/43 (2017/2): 89-121.

DEMİR, Mahmut ve ÖZAFŞAR, M. Emin. “Vehb b. Münebbih”. *DİA* 42 (2012): 608-610.

DEMİR, Şehmus. *Mitoloji, Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Baskı, 2015.

DEMİRCİ, Kürşat. *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2005.

_____. “Hârût ve Mârût”, *DİA* 16 (1997): 262-264.

_____. “İbrani Yasaları ve Eski Önasya Hukuku Arasındaki Paralellikler”. *Anadolu Araştırmaları* 0 (12), (2010): 203-213.

DERVEZE, İzzet. *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. 3 c. trc. Mehmet Yolcu. İstanbul: 1995.

DÖNER, Ertuğrul. *Tefsirde İsrâiliyyât'ın Kaynak ve Bilgi Değeri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi. “Şer'u men kablenâ”. *DİA* 39 (2010): 15-19.

DURMUŞ, Zülfikar, “Yanlış Anlamlandırma ve Değerlendirmelere Konu Olan Bakara 54. Âyetindeki ‘Uktûlû Enfüseküüm’ İfadesinin Çözümlemesi”, *Ekev Akademi Dergisi* 7/17 (2003): 29-48.

EBÛ DÂVÛD, Suleymân b. el-Eş'as (ö.275/889). *Es-Sunen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

EBÛ ŞEHBE, Muhammed el- *İsrâ'iliyyât ve'l-Mevdû'ât fî Kutubi't-Tefsîr*, Mektebetu's-sunne, Kahire 1987.

EBÛ NU'AYM, Aḥmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İsfehânî (ö.430/1038). *Hilyetu'l-Evliyâ' ve tabakātu'l-esfiyâ'*. 10 c. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1409.

EFENDİOĞLU, Mehmet. “Muhadramûn”. *DİA* 30 (2005): 395.

_____. “Musahhaf”, *DİA* 31 (2006): 229-230.

EKİNCİ, Ekrem Buğra. *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2. Baskı, 2017.

- ERDEM, Sargon. “Bâbil”. *DİA* 4 (1991): 392-395.
- EROĞLU, Muhammed. “Dahhâk b. Müzâhim”, *DİA* 8 (1993): 410-411.
- ERSÖZ, İsmet. “Ashâb-ı Kehf”. *DİA* 3 (1991): 465-466.
- ESEN, Hüseyin. “Zina”. *DİA* 44 (2013): 440-444.
- ETİYAR, Hüsni Yûsuf. *el-Bidâyyātu'l-Ülā li'l-İsra'iliyyāt fi'l-İslām*. Kahira: Mektebetü'z-Zehrâ', 1991.
- FARSİ, Moşe ve dğr. *Tora: Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara (Bereşit, Şemot, Vayikra, Bamidbar, Devarim)*. 5 c., İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2002-2009.
- FAYDA, Mustafa. “‘ Abdullah b. Selâm”, *DİA* 1, (1988): 135
- _____. FAYDA, Mustafa, YAVUZ, Yusuf Şevki ve MERTOĞLU, Mehmet Suat. “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *DİA* 39 (2010): 314-320.
- FIRESTONE, Reuven. *Journeys in Holy Lands –The Evolution of the Abraham-Ishmael Legends in Islamic Exegesis-*. New York: State University of New York Press, 1990.
- _____. *Yahudiliği Anlamak –İbrahim'in Çocukları-*. trc. Çağlayan Erendağ ve Levent Kartal. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2004.
- _____. “İslam'ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü”. terc. E. Döner ve A. R. Geçioğlu. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 14/3 (2014): 191-222.
- _____. “Yahudi-Müslüman İlişkileri”. terc. E. Döner-A. R. Geçioğlu. *ÇÜİFD* 17/2 (2017): 367-386.
- ĞAZZÂLİ, Muhammed b. Aḥmed el-Ğazzâlî et-Ṭūsî (ö.505/1111). *İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi (el-Mustaşfâ)*. trc. Yunus Apaydın. 2 c. Kayseri: Rey Yayıncılık,1994.
- GİL, Moshe. “The Origin of The Jews of Yathrib” *JSAI* 4 (1984): 203-224.

- GİLLIOT, Claude. “Mujāhid’s Exegesis: Origins, Paths of Transmission and Development of a Meccan Exegetical Tradition in its Human, Spiritual and Theological Environment”. Andreas Görke and Johanna Pink (ed.). *Tafsīr and Islamic Intellectual History -Exploring the Boundaries of a Genre-* (London: Oxford University Press 2014): 63-111.
- GREENSTONE, Julius H., “Rabbinic Avercion to Polygamy”, *JE* 10 (New York and London: 1905): 121.
- GOITEIN, Shelomo Dov. *Yahudiler ve Araplar –Çağlar Boyu İlişkileri-*. trc. Nuh Arslantaş ve Emine Buket Sağlam. İstanbul: İz Yayınları, 2. Bsk., 2011.
- GÖKKIR, Bilal. “Kur’an’daki Ehl-i Kitap “Öteki” mi? İslâm Araştırmalarında Oryantalizmin Kavramsal Etkisi”. *İAD* 14 (2005): 37-54.
- _____. “Tefsirde İsrailiyat: Klasik Dönemde İsrailiyat ve Önemi”. *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (Ocak-Haziran 2019): 177-190.
- GÖRGÜN, Tahsin. “Kur’an Kıssaları’nın Neliği (Mahiyeti) Üzerine”, *Kur’an Kıssalarının Anlam ve Değeri (IV. Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu, 17-18 Ocak 1998) içinde*, ss. 19-40.
- GÖRMEZ, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: TDVY, 2011.
- GÖZELER, Esra. *Kur’an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- GRAVES, Robert ve PATAİ, Raphael. *İbrani Mitleri (Tekvin ve Yaratılış Kitabı)*. trc. Uğur Akpur. İstanbul: Say Yayınları, 2009.
- GUIDİ, Ignazio. “Seven Sleepers”. *ERE* 11 (New York: 1921): 428-430.
- GÜL, Muammer. “Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”. *FÜSBD* 11, sy. 2, (2001): 305-312.

GÜNALTAY, Şemsettin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.

GÜNDÜZ, Şinasi. “İslam Öncesi Dönemde Ehl-i Kitab”, *Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitab, İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi 48* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2007) içinde, ss. 19-29.

GÜNER, Osman. “Hz. Peygamber’in Ehl-i Kitab’a Karşı Tutumu”, *Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitab, İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi 48* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2007) içinde, ss. 203-231.

GÜRKAN, Salime Leyla. *Yahudilik*, İstanbul: İsam Yayınları, 2008.

_____. “Yahudi ve İslâm Kutsal Metinlerinde İnsan’ın Yaratılışı ve Cennet’ten Düşüş”. *İAD 9*, (2003), 1-48.

_____. “Kur’an’a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları’nın Seçilmişliği Meselesi”. *İAD 13* (2005): 25-61.

_____. “Geiger, Abraham”, *DİA EK-1* (2016): 471-473.

JACOBS, Joseph. “Cohen”, *JE 4* (New York and London: 1903): 144.

HALEVA, Rav Naftali (derleme, tercüme ve yorum). *Pirke Avot*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2004.

HAMİDULLAH, Muhammed. *İslam Peygamberi*. trc. Salih TUĞ. 2 c. Ankara: Yeni Şafak, 2003.

_____. “İslâmî İlimlerde İsrâiliyyât yahut Gayri İslâmî Menşeli Rivâyetler”, trc. İbrahim Canan. *AÜİİFD 2*, (Erzurum: 1977): 295-319.

_____. “İslam Hukuku’nun Kaynakları Açısından Kitab-ı Mukaddes”, trc. İbrahim Canan, *AÜİİFD 3*, (Erzurum: 1979): 379-410.

HARMAN, Ömer Faruk. “Tefsir Geleneğinde Yahudilere Bakış”. *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları: Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla İlişkilerinde Temel*

Yaklaşımlar (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2004) içinde, ss. 119-126.

_____. “Ahd-i Atık”, *DİA* 1 (1988): 494-501.

_____. “Yahudilik”, *DİA* 43 (2013): 187-201.

_____. “İsrâil (Benî İsrâil)”, *DİA* 23 (2001): 193-195.

HASAN, İbrahim Hasan. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. trc. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş. 6 c. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985.

HASANOV, Eldar. “Yahudi Şeriatında Recm Cezası”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12, (Konya 2008): 183-200.

HERR, Moshe David. “Pirkei De Rabbi Eliezer”, *EJ*. 16: 182-183.

HIDIR, Özcan. *Yahudi Kültürü ve Hadisler*. 2. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.

HİTTİ, Philp K.. *İslam Tarihi*. trc. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.

HİZMETLİ, Sabri. *İslam Tarihi*. Ankara: AÜİFY, 1991.

HODGSON, Marshall G.S., *İslam'ın Serüveni, Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*. Trc. Alp Eker ve dğr. 3 c. İstanbul: 1995.

HOROVİTZ, J. *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*. trc. Ramazan Altınay ve Ramazan Özmen. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

_____. “Vehb b. Münebbih ”. *İA* 13 (İstanbul: MEB, 1986): 260-262.

İBNU'L-‘ARABİ, Ebū Bekr. *Aḥkāmü'l-Ḳur'ān*. 4 c. thk. Muḥammed ‘Abdulḳādir ‘Aṭā. Beyrüt: Dāru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1990.

İBN EBİ HĀTİM, ‘Abdurrahmān b. Muḥammed er-Rāzī (ö.327/938). *Tefsīru'l-Kur'ān'il-'Azīm*. thk. Es'ad Muḥammed Ṭayyib, 10 c. Mektebetü Nezār Muṣṭafā el-Bāz, el-Memleketü'l-'Arabiyyeti's-Su'ūdiyye, H.1419.

İBN HACER, Şihābuddīn Aḥmed b. ‘Alī el-‘Asḳalānī. *Fethu'l-Bārī şerḩu saḩīḩi'l-Buḩārī*, 13 c. tsh. ve thk. Muḥammed Fu'ād ‘Abdulbāḳī ‘Abdullāh b. Bāz, Dāru'l-M'arife, H.1379.

- İBN HALDŪN. *Mukaddime*. 2 c. trc. Halil Kendir, İstanbul: Yeni Şafak, 2004.
- İBN HANBEL, Ebū ‘Abdillāh Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥanbel eṣ-Şeybānī (ö.241/855). *el-Müsned*, 6 c. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- İBN HİŞĀM, Ebū Muḥammed Cemāluddīn ‘Abdu’l-Melik (ö.218/833). *Es-Sīretu’n-Nebeviyye*. 4 c. nşr. ‘Umer ‘Abdusselām Tedmurī, Beyrūt: Dāru’l-Kitābi’l-‘Arabī, 3. Baskı, 1990.
- _____. *Sīret-i İbn Hişām Tercemesi*. 3 c. trc. Hasan Ege. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İBN İŞĀK Ebū ‘Abdillāh Muḥammed b. İşhāk (ö.151/768). *Siyer (Peygamber Tarihi)*. trc. Sezai Özel. İstanbul: Akabe Yayınları, 1991.
- İBN KEŞİR, İsmāil b. ‘Umer (ö.774/1373). *Tefsīru’l-Kur’āni’l-‘Azīm*. thk. Sāmi b. Muḥammed Selāme, Dāru’ṭ-Ṭayyibe, 1999.
- _____. *Hadislerle Kur’an-ı Kerīm Tefsiri*. trc. Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner. 16 c., İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983-1988.
- İBN KUTEYBE, Ebū Muḥammed ‘Abdullāh b. Muslim ed-Dīneverī (ö. 276/889). thk. Servet ‘Ukkāşe, Ḳahira: Dār’ul-Me‘ārif, 1992.
- İBN MANZŪR, Ebū’l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem (ö.711/1311). *Lisānu’l-‘Arab*. 15 c. Beyrūt: Dāru’ş-Şadr, tsz.
- İBN SA‘D, Ebū ‘Abdillāh Muḥammed (ö.230/845). *Kitābu’ṭ-Ṭabakāti’l-Kebīr*. 10 c. thk. ‘Alī Muḥammed ‘Umer, Ḳahira: Mektebetu’l-Ḥancī, 2001.
- _____. *Ṭabakātu’l-Kebīr –Rasūlullah’ın Kutlu Sīreti-*. 11 c. Adnan Demircan (ed.), trc. Abdurrahman Elmalı ve dğr., İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Baskı, 2015.
- İMĀM MĀLİK. *Muvatta*. 4 c. trc. A. Büyükçınar ve dğr.. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- JEFFERY, Arthur. *The Foreign Vocabulary of the Qur’an*. Ḳahira: 1957.

EL-ĶĀDĪ, ‘Abdu’l-Fettaḥ. *Esbâb-ı Nüzûl*. trc. Salih Akdemir, Ankara: Fecr Yayınları, 1986.

KARA, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.

KAHRAMAN, Hüseyin. “Suret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı Bir Tahlil Denemesi”.. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1, sy. 1 (2003): 51-70.

KANDEMİR, M. Yaşar. “‘Abdullah b. Amr b. Âs’”. *DİA* 1 (1988): 85-86.

_____. “K‘ab el-Aḥbâr”. *DİA* 24 (2001): 1-3.

KAPAR, Mehmet Ali. “Kâ’b b. el-Eşref”. *DİA* 24 (2001): 3-4.

KARAKETİR, Eray. “Pers Kralı Büyük Kyros'un (M.Ö. 559-530) Silindir Kitabesi”. *Bilim ve Ütopya Dergisi*, sy. 272 (Şubat 2017): 96.

_____. “Pers Kralı II. Kyros’un (Büyük Kyros) (M.Ö. 559-530) Soyağacı, Ailesi ve İsmi”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 2, sy. 3 (Aralık 2016): 68-83.

KARAMAN, H., ÖZEK, A. ve dğr., *Kur‘ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Ankara: TDVY, 2016.

KARASAKAL, Şaban. “Kâb’ul-Aḥbâr ve Rivayet Tefsirindeki Yeri”. *Diyanet İlmî Dergi* 48/4 (2012): 39-66.

KATSH, Abraham Isaac. *Judaism in Islam: Biblical and Talmudic Backgrounds of the Koran and Its Commentaries*. New York University Press, 1954.

KAUFMANN, Francine ve EISENBERG Josy. “Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik”. trc. Mehmet Aydın. *AÜİFD* 29 (1987): 267-283.

KAYA, Mesut. *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, İstanbul: İsam Yayınları, 2018.

_____. “Metnin mi Yorumun mu Tahrifi? -Buhârî’nin Tahrif Meselesine Yaklaşımı Üzerine-”, *ŞÜİFD* 8, sy. 17 (2017/2): 35-50.

KAYA, Remzi, “Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitab Kavramı (Ehlü’l-Kitab)”, *Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitab, İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi* 48 (İstanbul: Ensar Yayınları, 2007) içinde, ss. 93-122.

- KESLER, M. Fatih. *Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hıristiyanlar –Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap-*. Ankara: TDVY, 8. Baskı, 2017.
- EL-KEVSERÎ, Muhammed Zâhid. “Ka'bu'l-Ahbâr ve İsrâiliyât”. trc. Osman Güner. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4, sy. 1, (2004): 221-225.
- KILIÇ Yusuf ve Fatih ERDEM, “Eski Mezopotamya Hukûku'nda Meslekî Suçlara Verilen Cezalar”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2, sy. 7 (2015): 1-30.
- KİSTER, Meir Jacob. “Haddithû 'an banî isrâ'îla wa-lâ haraja”. *Israel Oriental Studies* 2, Tel Aviv University, (1972): 215-239.
- _____. “İsrâiloğullarından Nakilde Bulunma Meselesi (Haddithû 'an banî isrâ'îla wa-lâ haraja)”. trc. Cemal Ağırman. *CÜİFD* 5, sy. 1, (2001): 125-153.
- KİTABI MUKADDES, *Eski ve Yeni Ahit*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2006.
- KOCA, Suat. “Hadis, *Mesh* (Metamorfoz) ve Kültürel Bağlam: Farelerin Dönüşüme Uğramış Yahudiler Olabileceğine Dair Bir *Şahîhayn* Rivayetinin Tahlili”. *AÜİFD* 59/2 (2018): 1-64.
- KOÇ, Mehmet Akif. *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri: İbn Ebî Hâtim Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003.
- _____. *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: es-Sa'lebî (427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Süleymân (150/767) Rivayetleri*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2005.
- _____. “Tefsirde Keyfilğin Çaresi: Tefsir Rivayetleri”, M. Akif Koç ve İsmail Albayrak (ed.), *Tefsire Akademik Yaklaşımlar I* (Ankara: Otto Yayınları, 2013) içinde, ss. 43-55.
- KURT, Ali Osman. “Yahudi Kaynaklarında Kral Tipolojileri: Nebukadnezzar ve Koreş Örneği”. *CÜİFD* 10, sy. 2, (2006): 417-436.
- KUTLUTÜRK, Cemil. *Hinduizm'de Avatar İnancı*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.

- KUZUDİŞLİ, Ali. “Ka’bul’l-Ahbâr’ın Karısının İki Oğlu ve Rivayetlerinin İsrailiyatla İlişkisi”. *SÜİFD* 31, (Konya 2011): 67-90.
- KÜÇÜK, Raşit. “İbn Ebū Hâtım”. *DİA* 19 (1999): 432-434.
- KÜNG, Hans. *Judaism: The Religious Situation of Our Time*. London: SCM Press Ltd., 1992.
- LECKER, Michael. “Amr b. Hazm el-Ensar ve Kur’an’daki “Dinde Zorlama Yoktur.” Ayeti (2/256)”. Trc. Şaban Karasakal. *YYÜSBED* 18 (2010): 164-175.
- LEVİNAS, Emmanuel. *Dört Talmud Okuması*. trc. Burak Şaman. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011.
- LEWIS, Bernard. *İslam Dünyasında Yahudiler*. trc. Bahadır Sina Şener. Ankara: İmge Yayınları, 1996.
- _____. *Tarihte Araplar*. trc. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: İÜEFY, 1979.
- EL-MAGRİBÎ, Samuel b. Yahya. *Yahudiliği Anlamak*. trc. Osman Cilacı, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- MARGOLIOUTH, David Samuel. *İslamiyet Öncesi, Arap-İsrailoğulları İlişkileri*. trc. Suat Ertüzün. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003.
- MARGOLİS, Max L. ve ALEXANDER, Marx. *A History of the Jewish People*. New York: Harper Torchbooks Publishers, 1965.
- MAZUZ, Haggai. *The Religious and Spiritual Life of the Jews of Medina*. Leiden: Brill-Boston, 2014.
- _____. “Possible Midrashic Sources in Muqatil b. Sulaymân’s Tafsîr”, *Journal of Semitic Studies* 61:2 (London: Oxford University Press, 2016): 497-505.
- _____. “Midrashic Influence on Islamic Folklore: The Case of Menstruation”, *Studia Islamica* 108 (Leiden: Brill, 2013): 189-201.
- MERAL, Yasin. “Leyse Aleynâ fi’l-Ümmiyyîne Sebîl”, *MAÜİBFD*, 1:2 (Mardin: 2014): 165-169.

_____. “Musa-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi”, *AÜİFD*, 55:2 (2014): 129-150.

MES‘ÜDÎ, Ebū'l-Hasen ‘Alī b. Huseyn b. ‘Alī (ö.345/956). *Murūcu’z-Zeheb ve Me‘ādinu'l-Cevher*. 4 c. thk. Muhammed Muhyiddin ‘Abdulhamid, Kahira: el-Mektebetü't-Ticārati'l-Kubrā, 1964.

MEVDÛDÎ, Ebu’l A’lâ. *Tefhimu’l Kur’an*. trc. Muhammed Han Kayanî ve dğr., 7 c., İstanbul: İnsan Yayınları, 1986-1987.

THE MISHNAH. Herbert Danby (haz.). Oxford University Press, 1933.

MİDRASH RABBAH. İngilizceye Tercüme ve edisyon Rabbi H. Freedman and Maurice Simon. London: The Soncino Press, 1961.

MUKĀTİL B. SULEYMĀN. Ebū'l-Hasen b. Beşir el-Ezdî el-Belhî (ö.150/767), *Tefsîru Mukātil b. Suleymān*, thk. ‘Abdullāh Maḥmūd Şehāte, Beyrüt: Dāru İhyā’ it-Turās, 2002.

_____. *Tefsîr-i Kebîr*, trc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.

MÛSĀ B. MEYMÛN. Mishneh Torah, Nashim: Ishut [https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/952888/jewish/Ishut-Chapter-Fourteen.htm]

MUSLİM, b. el-Haccāc, Ebū'l-Huseyn el-Kuşeyrî (ö.261/875). *El-Cāmi‘u’s-Şahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

N‘ANĀ‘A, Remzî. *El-İsrā‘iliyyāt ve Eseruhā fî Kutubi’t-Tefsîr*. Dimeşq: Dāru’l-Kalem, 1970.

NEWBY, Gordon. *A History of The Jews of Arabia*. Columbia: University of South Carolina Press, 1988.

OCAK, Ahmet Yaşar. *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.

ÖNKAL, Ahmet. “Beytülmidrās”. *DİA* 6 (1992): 95.

- _____. “Cürhüm”. *DİA* 8 (1993):138.
- ÖRS, Hayrullah. *Musa ve Yahudilik*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 5. Baskı, 2013.
- ÖZAYDIN, Abdulkerim. “İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ”. *DİA* 20 (1999): 132-134.
- ÖZDEMİR, Veysel. “İsrâiliyyât Türü Rivâyetlerin Hükümünü Belirleme Açısından ‘ve Haddisû an Benî İsrâîle ve Lâ Harace...’ Hadisi Hakkında Bir Değerlendirme”, *FFÜİFD* 13, sy. 2 (Elazığ 2008): 307-325
- _____. “Abdullah b. Amr’ın İsrâilî Rivâyetleriyle Meşhûr Râvilerle İlişkisinin Boyutları”, *FÜİFD* 13, sy. 1 (Elazığ 2008): 207-225.
- _____. *Abdullah b. Amr ve es-Sahifetü’s-Sâdıka’sı*, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2008.
- ÖZEN, Adem. *Yahudilikte İbadet*, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001.
- ÖZKAN, Fatih. “Dinin Anlaşılmasında Kültürel Etki,” *IÜSBD* 10 (2016): 299-314.
- ÖZKAN, Halit, MERTOĞLU, Mehmet Suat ve YAVUZ, Salih Sabri. “Süyûtî”, *DİA* 38 (2010): 188-204.
- ÖZKUYUMCU, Nadir. “Asr-ı Saadet’te Yahudilerle İlişkiler”, Vecdi Akyüz (ed.), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994) içinde, ss. 420-442.
- ÖZTÜRK, Mustafa. *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- _____. *Kur’an-ı Kerim Meali –Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri-*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- _____. *Tefsirin Halleri*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- _____. “Zülkarneyn Kıssası”, *KTÜİFD* 1, sy. 2 (Trabzon 2014): 7-32.
- _____. “Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslam Kültüründe Hızır Mitosu”, *OMÜİFD* 14-15 (Samsun 2003): 245-281.
- _____. “Zülkarneyn”. *DİA* 44 (2013): 564-567.

- ÖZTÜRK, Resul. “İslâm Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslâm’ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8, sy. 2, (2008): 121-145.
- PAÇACI, Mehmet. *Kur’an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?.* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- _____. *Çağdaş Dönemde Kur’an’a ve Tefsire Ne Oldu?.* İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.
- _____. *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi.* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- _____. “Bir Yorum Eleştirisi: Çağdaşçı Kur’ân Yorumu Üzerine”, *VII. Kur’ân Sempozyumu, Kur’ân ve Müslümanlar* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005) içinde, ss. 69-92.
- PİRKEİ DE RABBİ ELİEZER. İngilizceye Tercüme Gerald Friedlander, London 1916.
- RABİNOWİTZ, L. I., HARVEY, W., JACOBS, L., YANİV, B., OSER, A. “Torah”, *EJ* 20 (2007): 39-53.
- REVEL, Hirschel. “Law, Jewish”, *UJE* 6 (New York 1948): 554-560.
- RİCKMAN, H.P. *Anlama ve İnsan Bilimleri.* trc. Mehmet Dağ. Ankara: Ankara Üniversitesi 1992.
- SALİH, Subhi. *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri.* trc. İbrahim Sarmış. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1983.
- SARIÇAM, İbrahim. *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı,* Ankara: DİBY, 2007.
- SEMHUDİ, Ebū’l-Hasen ‘Alī b. ‘Abdillāh b. Aḥmed (ö.911/1505). *Vefāu’l-Vefā’ bi-Aḥbāri Dāri’l-Muṣtafā.* 5 c. thk. Kāsım Samerrā’ī. Mekke-Medine: Muessesetu’l-Furkân li’t-Turāsi’l-İslāmī (London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation), 2001.
- SERİNSU, Ahmet Nedim. *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul’ün Rolü.* İstanbul: Şûle Yayınları, 1994.

- SHERBOK, Dan Cohn & Lavinia. *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, trc. Bilal Baş. İstanbul: İz Yayınları, 2010.
- SEZGİN, Fuat. *Tārīhu't-Turāsi'l-'Arabī*. 5 c. trc. Maḥmūd Fehmī Ḥicāzī. İdāratu's-Şekāfeti ve'n-Neşr, 1983.
- ES-SUYŪTĪ, Ebū'l-Faḍl Celāluddīn (ö.911/1505). *Ed-Durru'l-Mensūr fi't-Tefsīr bi'l-Me'sūr*. 17 c. thk. 'Abdullāh bin 'Abdulmuḥsin et-Turkī. Ḳahira: Merkezu'l-Buḥūş ve'd-Dirāsāti'l-'Arabiyyeti ve'l-İslāmiyyeti, 2003.
- _____. *El-İtkān fī 'Ulūmi'l-Kur'ān*. 4 c. thk. Muḥammed Ebū'l-Faḍl İbrāhīm, Hey'etu'l-Mışriyyetu'l-'Amme, 1974.
- _____. *Hadislerle Kur'ān Tefsiri -ed-Dürri'l-Mensūr fi't-Tefsīr bi'l-Me'sūr-*. 16 c. trc. Zekeriya Yıldız. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016.
- SŪLŪN, Murat. "Kur'an'da Kitāb Kavramı ve Kur'an Vahyelerinin Kitaplaşması", *MŪİFD* 13-15 (1997): 53-120.
- ŞĀTIBĪ, Ebū İshāk. *El-Muvāfakāt: İslami İlimler Metodolojisi*, trc. Mehmed Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- ET-ṬABERĪ, Ebū Ca'fer Muḥammed b. Cerīr (ö.310/923). *Cāmi'u'l-Beyān 'an Te'vīli-Āyi'l-Ḳur'ān*. 26 c. thk. 'Abdullāh bin 'Abdulmuḥsin et-Turkī. Ḳahira: Merkezu'l-Buḥūş ve'd-Dirāsāti'l-'Arabiyyeti ve'l-İslāmiyyeti, 2001.
- _____. *Tārīhu'r-Rusul ve'l-Mulūk*. 11 c. thk. Muḥammed Ebū'l-Faḍl İbrāhīm, Beyrūt: 1967.
- TALMUD, BAVLĪ. The Schottenstein Edition, Mesorah Publications, 72 c, 2008-2009.
- TALMUD, THE JERUSALEM. Hendrickson Puplicher, 2008.
- TANAKH/תנ"ך, The Jewish Bible (Hebrew-English). Illinois: Varda Books, 2009.
- TAŞPINAR, İsmail. "Hz. İsa Döneminde Münzevi Bir Cemaat: Esseniler". *İsevilik: Hz. İsa İslamı, Köprü Dergisi* 93 (Kış 2006). Erişim 14 Mart 2018.

<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=Eskİsâyılar&Goster=Yazi&YaziNo=740>.

TANYU, Hikmet, “Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları”, *AÜİFD* 14 (1996): 95-124.

TARAKÇI, Muhammet. “Tevrat ve İncil’in Tahrîfi ile İlgili Kur’ân Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu”. *Usûl: İslâm Araştırmaları* 2 (2004): 33-54.

ET-ṬAYYĀR, Musâid b. Suleymân. “Tefsirde İsrâiliyyâta Farklı Bir Yaklaşım”. trc. Mesut Kaya. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13, sy. 1 (2013): 199-213.

ET-TİRMİZĪ, Muḥammed b. ‘İsâ (ö.279/892). *Es-Sunen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

TOPALOĞLU, Bekir. *İslam’da Kadın*. İstanbul: Ensar Yayınları, 21. Baskı, 2013.

TOPRAK, Mehmet Said. *Talmud ve Hadîs: Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.

_____. “Vahiy ve Dil Antinomisi: Miqra ve Kuran Özelinde Vahiy-Dil Antinomisi Sorunsalı”. *Din Dili Çalıştayı*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2015, ss. 245-263.

TORREY, C. Charles. *The Jewish Foundation of Islam*. New York: Jewish Institute of Religion Press, 1933.

TOSUN, Mebrure ve YALVAÇ, Kadriye, *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara: TTK Basımevi, 1989.

TOTTOLİ, Roberto. “Origin and Use of the Term Isrâ’iliyyât in Muslim Literature”, *Arabica* 46 (Leiden: 1999): 193-210.

_____. “İslamî Literatürde İsrâiliyyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı”, trc. Mesut Kaya, *Marife Dergisi* 10/2 (2010): 201-215.

TÜMER, Günay ve KÜÇÜK, Abdurrahman. *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları, 1997.

TÜRKER, Ömer. “Muḳâtil b. Süleyman”. *DİA* 31 (2006): 134-136.

- UĞUR, Hakan. *Kur'an'ın Tasdik Ettiği Tevrat'taki Konular*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, 2008.
- UĞUR, Mücteba. *Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDVY, 1992.
- ULU, Arif. "Tâbiîn". *DİA* 39 (2010): 328-330.
- _____. "Tebeu't-tâbiîn", *DİA* 40 (2011): 217-218.
- URALER, Aynur. "Şafıyye". *DİA* 35 (2008) 474-475.
- UZUN, Nihat. "Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı". *KTÜİFD* 2/1 (2015): 7-39.
- ÜNAL, Yavuz. "Gelenek-Sünnet İlişkisi," *OMÜİFD* 11 (1999): 79-96.
- ÜNALAN, Siddık. "Risalet Öncesinde Arap Yarımadasındaki Dinler ve Bir Peygamber Beklentisi". *FÜİFD* 6 (2001): 87-101.
- VÂHİDİ. Ebū'l-Hasen 'Alī b. Aḥmed b. Muḥammed (ö.468/1076). *El-Vasīt fī Tefsīri'l-Kur'āni'l-Mecīd*. 4 c. thk. 'Adil Aḥmed 'Abdulmevcūd vdğr., Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- VÂKİDİ, Ebū 'Abdullāh Muḥammed b. 'Umer b. Vāḳıd el-Eslemī. *El-Megāzī*. 3 c. nşr. Marsden Jones, Beyrūt: Dāru'l-İlmiyye, 1989.
- WATT, W. Montgomery. *Hız. Muhammed'in Mekkesi*, trc. Mehmet Akif Ersin. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.
- WEISSMAN, Rabbi Moshe. *Midraş Der ki...: (Bereşit, Şemot, Vayikra, Bamidbar, Devarim)*, 5 c. trc. Liliane Zerbib Kazes. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2013-2015.
- YÂKÛT EL-ḤAMEVİ, Ebū 'Abdillāh Şihābuddīn (ö.626/1229). *Mu'cemu'l-Buldān*. 5 c. thk. Ferīd 'Abdul'azīz Cundī. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- YASDIMAN, Hakkı Şah. *Yahudi Kutsal Metinleri Işığında Kadının Evlilikteki Yeri*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2000.
- YILDIRIM, Enbiya. "Mülâane Ayetlerinin Nüzûl Sebebi". *CÜİFD* 5, sy. 1 (Sivas 2001): 191-200.

YILMAZ, Bedriye, *Tarihten Günümüze Örtünmenin Anlamları*, İstanbul: İz Yayınları, 2. Bsk., 2011.

YİTİK, Ali İhsan ve ARSLAN, Hammet. “Vedalar ve Kaynağı Üzerine”, *Milel ve Nihal Dergisi* 8, sy. 1 (Ocak-Nisan 2011): 225-250.

ZAFERÜ’L-İSLÂM HAN. “Talmud’un Doğuşu ve Yahudiler Üzerindeki Tesiri”. trc. Mehmet Aydın. *AÜİFD* 25 (1981):139-152;

_____. *Yahudi’likte Talmud’un Mevkii ve Prensipleri*. trc. Mehmet Aydın. İstanbul: İhya Yayınları, 1981.

ZEHEBİ, Ebū ‘Abdillāh Şemsuddīn (ö.748/1348). *Siyeru A’lāmi’n-Nubelā*. 23 c. thk. Şu‘ayb el-Arnā’ūt ve dğr., Beyrūt: 1985.

ZEHEBİ, Muhammed Hüseyn, *Tefsirde ve Hadiste İsrailiyat*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://halakhah.com/>

<https://www.sefaria.org/texts/Mishnah>

<https://www.sefaria.org/texts/Talmud> (*The William Davidson Talmud*)

<https://www.sefaria.org/texts/Talmud/Yerushalmi>

https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/952888/jewish/Ishut-Chapter-

[Fourteen.htm](https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/952888/jewish/Ishut-Chapter-Fourteen.htm)

ÖZET

Tez giriş (konu, önem, kapsam, yöntem ve kaynaklar; İslam öncesi Arap-Yahudi ilişkileri, Medine Yahudilerinde dini gelenek), iki ana bölüm (1: Medine Yahudileri ile İlişkilerin Kur'an'a ve Tefsire Yansımaları; 2: Yahudilerden Nakilde Bulunma) ve sonuçtan oluşmaktadır.

Birinci Bölümde, Kur'an'ın nuzulünün ilk yıllarından itibaren Müslüman-Yahudi ilişkileri bağlamında gelen ayetler kronolojik sırayla ve erken dönem tefsirleri ile işlenmiş, bir kısmı Yahudi geleneği ile karşılaştırılmıştır. Bu bölümde işlenen ayetler ve tefsirlerinden Medine Yahudileri ile ilgili ortaya çıkan tipolojiler bölüm sonunda üç grupta değerlendirilmiştir.

İkinci Bölümde, Yahudilerden nakilde bulunmanın Kur'anî dayanağı ile Hz. Peygamber'in, erken dönem müfessirlerinin bu konudaki yaklaşımları işlenmiştir. Kur'anî dayanak başlığı altında, Hz. Muhammed'den önceki peygamberler ve toplumları anlatan Kur'an kıssaları, Kur'an'ın kendinden önceki kitapları onaylayıp koruduğunu ifade eden ayetler ve Kur'an'daki ahkâmın önceki şeriatlarla benzer yahut farklı yönleri işlenmiştir. Hz. Peygamber'in nakille ilgili yaklaşımı, onun uygulayarak devamlılığını sağladığı Tevrat yasaları, İsrailoğulları'na ait anlattığı kıssalar ve Ehlu'l-kitâb'tan bilgi nakletme konusunda kendisinden rivayet edilmiş hadisler başlıkları altında işlenmiştir. Erken dönem müfessirlerinden önceki toplumların bilgi birikimini aktaranlar yahut bu konuda görüş beyan edenler şahâbe ve tâbi 'î oluşlarına göre iki başlık altında işlenmiştir. Birinci bölümde olduğu gibi bu bölümde de yazılı ve sözlü Yahudi geleneği karşılaştırmalı olarak işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vahiy; Erken Dönem Kur'an Tefsiri; Rivayet; Nakil; Yahudi Geleneği; Tanah; Rabbinik Literatür.

Yılmaz, Bedriye, Impact of Relations with The Medinah Jews on Early Qur'an Exegesis, PhD Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Halis Albayrak, pp. XIII+380.

ABSTRACT

The thesis consists of three chapters. In the introduction such topics as the importance of the theme, the method to be followed and references as well as pre-Islam Arab-Jews relations and religious tradition in Madinan Jewish community are dealt with. In addition, how the relation between Muslims and Jews were and narrations from them had an effect on the Qur'an exegesis are part of this chapter.

In chapter one, the Qur'anic verses coming from the first years of the Qur'an in the context of Muslim-Jewish relations are processed in chronological order and with early interpretations, some of them are compared with the Jewish tradition. The typologies I have gained through this process concerning Madinan Jews are classified under three group.

In the second chapter, the Qur'anic ground for narrating from Jews and the prophet's approach to the topic as well as early commentators' have been treated. As the Qur'anic ground I have taken the narratives of the prophets and their communities prior to Islam and the verses certifying that they verify and protect the core of prior revealed books. In addition, I referred in this section to the similarities and dissimilarities between two shariahs. This chapter also contains such topics as the prophet's approach to narrations from Jews, the Torah laws he followed and provided sustainability, the stories he conveyed about the sons of Israel and the hadiths on the narrations from the People of the Book. Those who narrated stories about prior communities from early commentators were as either the companions of the prophet or those who followed them, the second generation. Oral and written Jewish tradition have comparatively discoursed in this part analogous to the first chapter.

Key words: Revelation; Early Qur'an Exegesis; Narration; Transmitting; Jewish Tradition; Tanakh; Rabbinic Literature.